2016

Türk Dış Politikası Yıllığı

Editörler: *Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner*

SETA

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2016

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2016

EDİTÖRLER

BURHANETTİN DURAN
KEMAL İNAT
MUSTAFA CANER

SETA

SETA Yayınları 83
ISBN: 978-975-2459-16-8
© 2017 SET Vakfı İktisadi İşletmesi
1. Baskı: Haziran 2017, İstanbul

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Editör: Mehmet Akif Memmi
Düzelti: Mustafa Said İşeri ve Ahmet Öztürk
Tasarım ve Kapak: Hasan Suat Olgun
Baskı ve Cilt: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

İletişim: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara
Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90
www.setav.org | kitap@setav.org

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

1. BÖLÜM TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNE BAĞIMSIZ MAKALELER 9

Türkiye'nin DEAŞ'la Mücadelesinin Kritik Dönemeci: Fırat Kalkanı Harekatı
UFUK ULUTAŞ | BURHANETTİN DURAN 11

Batı'nın Türkiye Politikaları: Terör ve Batı
ÖMER YILMAZ 31

Türkiye'de Darbeler ve Batı'nın Yaklaşımı
RAMAZAN ERDAĞ 87

Reel Politik ve Oryantalizm Sarmalında Batı'nın Türkiye Algısı
İSMAİL EDİZ 117

2. BÖLÜM TÜRK DIŞ POLİTİKASININ 2016 YILI GELİŞMELERİ 149

Türkiye'nin İran Politikası 2016
KEMAL İNAT | MUSTAFA CANER 151

Türkiye'nin Irak Politikası 2016
RECEP TAYYİP GÜRLER | ZANA BAYKAL 185

Türkiye'nin Suriye Politikası 2016
CAN ACUN 207

Türkiye'nin Mısır Politikası 2016
İSMAİL NUMAN TELCİ 223

Türkiye'nin Körfez Ülkeleri Politikası 2016
İSMAİL AKDOĞAN | AHMET ÜÇAĞAÇ 247

Türkiye'nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikası 2016
HAYDAR ORUÇ 287

Türkiye'nin ABD Politikası 2016
KILIÇ BUĞRA KANAT 319

Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikası 2016
FİLİZ CİCİOĞLU 341

Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2016
ÖZGÜR TÜFEKÇİ 375

Türkiye'nin Kıbrıs Politikası 2016
ENES BAYRAKLI | HACI MEHMET BOYRAZ 397

Türkiye'nin Balkanlar Politikası 2016
MEHMET UĞUR EKİNCİ | NEDİM EMİN 419

Türkiye'nin Afrika Politikası 2016
ABDURRAHİM SIRADAĞ 441

Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan Politikası 2016
TAMER KAŞIKÇI 469

Türkiye'nin Asya Pasifik Politikası 2016
KADİR TEMİZ 495

Türkiye'nin Latin Amerika Politikası 2016
MUSTAFA YETİM 515

Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği 2016
SADIK ÜNAY | ŞERİF DİLEK 535

KATKIDA BULUNANLAR 570

ÖNSÖZ

2009 yılında yayın hayatına başlayan *Türk Dış Politikası Yıllığı,* elinizdeki eser ile birlikte sekizinci kitabına ulaşmış bulunmaktadır. Şimdiden kendi alanında bir klasik haline gelen bu seri ile özellikle Türk dış politikası ile ilgilenen araştırmacılar için kalıcı bir başvuru kaynağının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Geçen zaman içerisinde edindiğimiz birikim ve tecrübe ile birlikte git gide daha da zenginleştirdiğimiz eserimiz bazı gecikmeler yaşansa da her yıl aksamadan yayınlanmıştır. Bu türden çok yazarlı eserlerin ortaya çıkış sürecindeki tabii zorluklar düşünüldüğünde bu başarının önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Serinin daha önceki kitaplarının önsözlerinde vurgulandığı üzere *Türk Dış Politikası Yıllığı* temelde bilgi ağırlıklı bir eser olarak hedeflenmiş, makalelerde aktarılan olayların yorumlanması ise genel olarak okuyucunun takdirine bırakılmıştır. Elbette yazarların uzmanlıklarından kaynaklanan rafine yorumlarla okuyucuya rehberlik ettikleri de vurgulanmalıdır. Dolayısıyla yazarlar kendi bakış açılarını da yazılarına katıp tartışılan konuya ilişkin genel bir çerçeve sunmak suretiyle, aktardıkları "doğru" bilgiler ile analizleri arasında sıkı bir ilişki tesis etmektedir. Böyle bir çabanın bilgi kirliliğinin aktüel gelişmeleri salimen değerlendirmede büyük engel olduğu bir dönemde oldukça anlamlı olduğu fikrindeyiz.

Türk Dış Politikası Yıllığı bu sayıda 2016 yılı gelişmelerinin ele alındığı on altı makale ile dört bağımsız makaleden oluşmaktadır. Birinci bölümde Suriye krizine ilişkin Türkiye'nin pozisyonu ve manevraları ile 15 Temmuz başarısız darbe girişimi bağlamında Batı'nın Türkiye'ye yaklaşımı ve politikalarına dair bağımsız makaleler yer almaktadır. Ufuk Ulutaş ve Burhanettin Duran'ın "Türkiye'nin DEAŞ'la Mücadelesinin Kritik Dönemeci: Fırat

Kalkanı Harekatı" başlıklı makalesiyle başlayan bu bölümde sırasıyla Ömer Yılmaz'ın "Batı'nın Türkiye Politikaları: Terör ve Batı", Ramazan Erdağ'ın "Türkiye'de Darbeler ve Batı'nın Yaklaşımı" ve İsmail Ediz'in "Reel Politik ve Oryantalizm Sarmalında Batı'nın Türkiye Algısı" isimli makaleleri bulunmaktadır.

Türk dış politikasının değişik alanlarına ilişkin 2016 yılında yaşanan gelişmelerin ele alındığı ikinci bölümde Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine yönelik politikaları Kemal İnat, Mustafa Caner, Recep Tayyip Gürler, Zana Baykal, Can Acun, İsmail Numan Telci, İsmail Akdoğan, Ahmet Üçağaç ve Haydar Oruç tarafından kaleme alınan altı ayrı makalede analiz edilmiştir. ABD ile ilişkiler Kılıç Buğra Kanat, AB ile ilişkiler Filiz Cicioğlu ve Türkiye'nin 2016 yılındaki Rusya ve Kafkasya politikası da Özgür Tüfekçi tarafından yazılmıştır. Yine Türkiye'nin 2016 yılındaki Kıbrıs politikası Enes Bayraklı ve Hacı Mehmet Boyraz, Balkanlar politikası Mehmet Uğur Ekinci ve Nedim Emin, Afrika politikası Abdurrahim Sıradağ, Orta Asya ve Pakistan politikası Tamer Kaşıkçı, Asya Pasifik politikası Kadir Temiz ve Latin Amerika politikası da Mustafa Yetim tarafından kaleme alınmıştır. Türk dış politikasının ekonomi politiğini ise Sadık Ünay ve Şerif Dilek yazmışlardır.

Yıllığın bu sayısının yayınlanması konusunda yazılarıyla katkıda bulunan yazarlarımıza ve eserin son okumasına destek olan Mehmet Akif Memmi ile Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü ailesine teşekkür ediyoruz.

Ankara, *Haziran* 2017

Burhanettin Duran

Kemal İnat

Mustafa Caner

1. BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNE BAĞIMSIZ MAKALELER

TÜRKİYE'NİN DEAŞ'LA MÜCADELESİNİN KRİTİK DÖNEMECİ: FIRAT KALKANI HAREKATI

UFUK ULUTAŞ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Öğretim Üyesi ve SETA Dış Politika Direktörü

BURHANETTİN DURAN

İbn Haldun Üniversitesi Öğretim Üyesi ve SETA Genel Koordinatörü

GİRİŞ

Türkiye, Mart 2011'de Dera'da başlayan barışçıl gösterilerden[1] itibaren değişen metot ve kapasitelerle Suriye'de etkin aktörler arasında yer almaktadır. Gösterilerin başlamasından sonraki yaklaşık ilk altı ay boyunca Suriye rejimini Beşar Esed aracılığıyla halkın birtakım reform taleplerini karşılamaya ikna etme çabası ortaya koyan Türkiye, bu çabaların sonuçsuz kalmasıyla muhalefete desteğini açıklamıştır. Ağustos 2011'den bugüne kadar da muhalefetin yanında durup Suriye rejiminin meşruiyetini kaybettiği iddiasını sürdürmüştür. Geçtiğimiz altı sene zarfında Suriye'de çatışmaların seyri, tabiatı, sıklığı ve boyutları değişkenlik göstermiştir. DEAŞ'ın hızla Irak'tan Suriye'ye yayılarak geniş bir alanı kontrol altına alma-

sı, DEAŞ karşıtı koalisyonun kurulması, Rusya'nın Esed rejimine destek için Suriye'deki varlığını artırması, YPG'nin kantonlarını genişletmesi ve Fırat Kalkanı Harekatı çatışmanın seyrini değiştiren gelişmeler olmuştur. Türkiye de bu gelişmelere paralel olarak Suriye politikasında değişikliklere gitmiştir. Halkına katliam uygulayan Esed'in gitmesi önemli bir öncelik olarak korunsa da Rusya gibi bir büyük gücün etkin şekilde denkleme dahil olmasıyla ağırlık noktası DEAŞ ve YPG ile mücadeleye kaymıştır.

Kısa süre içerisinde bir vekalet savaşına dönüşen Suriye'deki çatışan blokların ülkeye müdahaleleri hem keyfiyet hem de kemiyet açısından büyük farklılıklar göstermiştir. Bir tarafta Suriye rejimini iktidarda tutmak ve ülke üzerinden stratejik hesaplarını gerçekleştirmek için sahaya doğrudan askeri müdahalelerde bulunan Rusya ve İran; diğer tarafta ise muhalefete sınırlı askeri ve siyasi destek veren fakat doğrudan sahaya inmeyen, Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu ülkeler çatışmanın iki ana bloğunu oluşturmuştur.[2] İran önce askeri danışmanlarla, ardından nizami ordusundan subaylarla ve nihayetinde Kudüs Tugayları'nın organize ettiği ve Şii dünyasından mobilize edilen milislerle Suriye'de sıcak çatışmanın içerisine girerken;[3] Rusya rejime uluslararası kalkan sağlamış, hava kuvvetleri ile destek vermiş ve en sonunda Eylül 2015'te sahada rejim aleyhine evrilen dengeleri değiştirmek için Suriye'ye askeri müdahalesini başlatmıştır.

Muhalefete destek veren uluslararası aktörler ise desteklerini önce siyasal alanla kısıtlı tutmuş, ardından çok yetersiz kalan askeri yardıma başlamıştır. Birbirleriyle zayıf koordinasyon içerisinde yapılan silah yardımı da miktar ve özellik açılarından kısıtlı olarak devam etmiştir. Bu kanat Suriye'de doğrudan bir askeri tasarrufa girmektense sahadaki vekillerine verdikleri destekle Suriye rejimine karşı pozisyon almıştır. Güneyde Ürdün desteklediği Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) unsurları eliyle Suriye-Ürdün sınırında fiili bir tam-

pon bölge oluşturmuş, ABD de buradaki operasyon odası aracılığıyla sürece dahil olmuştur. Güneye nazaran daha kozmopolit ve karmaşık bir yapıya sahip olan kuzeyde ise ABD'nin de bulunduğu operasyon odası üzerinden kuzeydeki silahlı muhalefete eğitim ve silah desteği verilmiştir. Bu amaçla Türkiye ve ABD'nin ortaklığıyla eğit-donat projeleri hayata geçirilmiş fakat bu projelerden beklenilen sonuçlar alınamamıştır.[4] Vekiller aracılığıyla Suriye'deki çatışmalara müdahil olma trendi, sahadaki çatışan aktörler manzumesindeki radikal değişikliklerle birlikte yeni bir sürece girmiştir.

Başta muhalefet ve rejim arasında kurgulanan çatışmalar, DEAŞ ve PKK/YPG gibi iki terör örgütünün Suriye'deki hakimiyet alanlarını genişletmesi ve dengelerin değişmesiyle birlikte paradigma kaymasına maruz kalmıştır. İki terör örgütü Suriye'nin kuzeyinde geniş toprak parçalarını kontrolleri altına almaya başlamış ve bu topraklar üzerinde fiili yönetimlerini ilan etmiştir. PKK/YPG Haseke, Ayn'el-Arap ve Afrin'de kanton ilanına giderken[5] DEAŞ ise Halep kırsalından Deyrizor ve Humus kırsalına uzanan geniş bir alanda Irak'taki kontrol alanlarıyla birlikte sözde "hilafet" ilanı yapmıştır.[6] İki terör örgütünün birbiriyle ilişkisi ve rekabeti, sahadaki çatışmanın ve muhaliflere destek veren aktörlerin Suriye'ye bakışlarını kökten değiştirmiştir. DEAŞ'ın Ayn'el-Arap'a saldırmasıyla başlayan süreçte daha önce sadece vekiller aracılığıyla Suriye'ye müdahil olan ABD, Eylül 2014'te bir uluslararası koalisyon tertip ederek DEAŞ'a karşı PKK/YPG'ye destek vermek için askeri gücünü kullanmış ve bugüne kadar devam eden askeri iş birliğinin temelini atmıştır.[7] Diğer bir ifadeyle o ana kadar Suriye siyasetini Suriyeli muhalifler üzerinden yürüten ve doğrudan müdahaleden kaçınan ABD, DEAŞ'ın Ayn'el-Arap'a saldırmasıyla birlikte strateji değiştirmiş, yerel aktör seçimini PKK/YPG'den yana kullanmış, hava gücü ve kısıtlı sayıdaki askeri danışmanıyla da olsa sahaya doğrudan müdahaleye başlamıştır.

Mezkur paradigma kayması Türkiye'nin de Suriye politikalarında birtakım değişikliklere sebep olmuş ve sınır hattı boyunca uzanan terör örgütlerinin varlığı Türkiye için doğrudan ve büyük bir tehdit durumuna dönüşmüştür. Türkiye'nin PKK'nın Suriye'deki kolu olan YPG ile mücadelesi farklı safhalara sahip olmuştur. Türkiye öncelikle YPG'nin PKK ve rejimle arasına mesafe koymasını ve örgütün Suriye muhalefetiyle birlikte hareket etmesini talep etmiştir. YPG'nin siyasi kanadı olan PYD'nin eş başkanı Salih Müslim ile bu doğrultuda birtakım görüşmeler yapıldıysa da[8] önce Esed rejimiyle YPG arasındaki organik bağ sebebiyle ardından ise DEAŞ'ın sahada kendisini tahkim ederek YPG'nin de içerisinde olduğu aktörlere yönelmesiyle YPG-PKK arasındaki geçişkenlik artmış ve YPG ile Esed rejimi arasındaki centilmenlik anlaşması devam etmiştir. Diğer bir deyişle bu süreçte YPG ile Esed rejimi arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi kuvvetlenirken DEAŞ gölgesinde YPG ile PKK birbirinden ayırt edilemez bir ontolojik geçişkenliğe kavuşmuştur.

DEAŞ'ın Ayn'el-Arap saldırısıyla birlikte çok sayıda PKK'lı YPG ismiyle çatışmalara katılmış ve PKK'nın Kandil kadrosu YPG'nin kontrolünü tam anlamıyla eline almıştır.[9] DEAŞ bu açıdan bakıldığında PKK'nın Suriye'deki varlığını tahkim etmiş ve PKK/YPG ile ABD arasındaki iş birliğinin temellerini atmıştır. PKK ile YPG arasındaki ontolojik bağdan hareketle Türkiye bu örgütün uluslararası desteğine karşı çıkmış, Suriye'deki PKK/YPG varlığına doğrudan müdahalelere ise ancak 24 Ağustos 2016 tarihinde Fırat Kalkanı Harekatı'yla başlamıştır. Aslında harekat Türkiye'nin "sert güç" kullanma zorunluluğunu içeren "yeni bir güvenlik anlayışı"nın[10] da somut bir tezahürü olmuştur. Terörle "savunma" temelinde değil "önleyici ve ön alıcı tedbirler" ile mücadele edilmesi fikri, Türkiye'yi DEAŞ'ın sınırdan temizlenmesi yönündeki harekata yönlendirmiştir. Bu yeni anlayışın uzantısı olarak Türk Silahlı Kuvvetlerinin sınır ötesinde daha fazla askeri operasyon yapabilece-

ği bir yapılandırmadan geçirilmesi, yurt dışında yeni askeri üslerin açılması, MİT'in dış istihbarat birimi olarak şekillendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca çok boyutlu iş birlikleriyle yerli savunma sanayisinin büyütülmesi de Türkiye'nin sert güç kullanımı ve yeni güvenlik anlayışına uygun bir hamle olacaktır.

TÜRKİYE'NİN DEAŞ'LA MÜCADELESİNİN SAFHALARI

DEAŞ'ın Suriye serüveninin resmen başladığı 2013 senesinden bugüne kadar Türkiye farklı metotlarla örgütle mücadele etmiştir.[11] DEAŞ'ın lideri Ebu Bekir Bağdadi'nin Irak'tan Suriye'ye gelip Suriyeli muhalif gruplardan özellikle de Selefi-cihadi isimlerden biat istemeye başlamasıyla bölgede yeni bir dinamik oluşmuştur. Bağdadi'nin muhalif grupları baskılama, sindirme ve içerisine alma stratejisinin en büyük hedefi Türkiye'nin de desteklediği Suriyeli gruplar olmuştur.[12] Suriye'de operasyonel kabiliyete eriştiği andan itibaren DEAŞ, Türkiye'nin desteklediği muhalif grupları hedef almış, liderlerine suikastlar düzenlemiş, kontrol ettikleri toprakları ele geçirmiş ve Suriye'nin kuzeyinde baskın güç haline dönüşmüştür.[13]

Türkiye'nin Suriye'deki çıkarlarını doğrudan hedef alan DEAŞ'a karşı mücadele ilk safhada zamanın ruhuna uygun bir şekilde vekiller aracılığıyla sürdürülmüştür. "Vekiller aracılığıyla mücadele" olarak isimlendirilebilecek bu safhada Türkiye, DEAŞ'la çatışan muhalif gruplara destek vermiş fakat örgütle doğrudan çatışma yolunu tercih etmemiştir. Bu safhada Türkiye'nin DEAŞ'a doğrudan müdahalesinin gerçekleşmemesine yönelik üç sebepten söz etmek mümkündür:

Birincisi Türkiye'nin Suriye topraklarında yapacağı sınır ötesi operasyonların doğuracağı meşruiyet krizi tartışmaları ki Esed rejimi Türkiye'nin sonraki dönemlerdeki sınır ötesi operasyonlarını da egemenlik ihlali olarak görmeye devam edegelmiştir.[14] Kaldı ki bu dönemlerde muhalefeti destekleyen hiçbir dış aktör DEAŞ, PKK veya Esed rejimine karşı doğrudan müdahale yolunu tercih etmemiştir.

İkincisi Musul'un DEAŞ tarafından ele geçirilmesi sonrasında 11 Haziran 2014'te şehirdeki Türk Başkonsolosluğu binasından başkonsolosun da dahil olduğu 49 Türk vatandaşı rehin alınmıştı.[15] Rehinelerin serbest bırakıldıkları 20 Eylül 2014'e kadar Türkiye DEAŞ'a karşı tasarruflarında oldukça dikkatli davranmak zorunda kalmış ve rehineler Türkiye'nin hareket alanını daraltmıştır. Örneğin bu dönemde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ne (IKBY) DEAŞ'la mücadele için yaptığı yardımı sessiz sedasız yürütmüş[16] ve rehinelerin selametine zarar getirecek adımlar atmamayı tercih etmiştir.

Son olarak ise Ankara'daki siyasi otorite ile askeri bürokrasi arasındaki uyumsuzluk ve askeri bürokrasinin kilit noktalarında bulunan Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensubu askerlerin sabotajları da Türkiye'nin Suriye'deki askeri tasarruflarını engellemiştir. Hükümetin askeri müdahale talepleri sekteye uğramış ve bu dönemde yapılmayan müdahaleler daha sonraki dönemlerde daha büyük güvenlik tehditleri olarak Türkiye'nin karşısına çıkmıştır. FETÖ ülkedeki güvenlik durumunun kötüleşmesini darbeye gerekçe olarak kullanmak istemiş ve sınır hattı boyunca Türkiye'ye tehdit seviyesinin artmasına ya göz yummuş ya da fiilen katkıda bulunmuştur.[17]

Özellikle sınırdaki güvenlik tehdidinin artması ve Suriye'den seken kurşunların ve havan toplarının Türkiye içerisindeki köy ve kasabalara isabet etmesiyle birlikte Türkiye "angajman kuralları" çerçevesinde DEAŞ'a "misliyle karşılık" safhası başlamıştır. Angajman kuralları kapsamında sadece DEAŞ'a karşı değil sınır ihlali yapan ve Türkiye toprakları içerisinde zayiat verdiren PKK/YPG ve Esed rejimi gibi aktörlere de misliyle mukabele edilmiştir. DEAŞ'ın kontrol ettiği sınır hattında bulunan Türk yerleşim yerlerine isabet eden mermiler sonucu Türkiye topçu ateşi ve obüs atışlarıyla DEAŞ hedeflerini vurmuştur. Türkiye bu safhada da DEAŞ'a karşı vekillerine destek vermeye devam etmiş hatta Ayn'el-Arap çatışmalarında hem

mülteci kabul ederek hem de Suriye Peşmergeleri ve ÖSO unsurlarını kendi toprakları üzerinden Ayn'el-Arap'a sokarak DEAŞ'la mücadeleye katkıda bulunmuştur. Bu safha Türkiye ile DEAŞ arasında büyük bir askeri tırmanışa sebep olmasa da üçüncü safhanın temelleri de o dönemde atılmıştır. DEAŞ bir taraftan muhalif gruplara karşı saldırılarını devam ettirirken diğer taraftan da Türkiye içerisinde terör eylemlerine ağırlık vermeye başlamış, ülke içi güvenliği ve siyasi dinamikleri hedef alan bir strateji izlemiştir.

Ayn'el-Arap saldırısı sadece Türkiye'nin PKK/YPG stratejisi açısından değil aynı zamanda Türkiye'nin DEAŞ'la mücadelesi açısından da kritik bir dönemeçtir. Bu dönemde DEAŞ'ın Ayn'el-Arap saldırısını Türkiye içerisindeki PKK çevreleri siyasi ranta dönüştürmüş, seçim atmosferindeki Türkiye'de hem PKK şovenizmi hem de hükümet aleyhtarlığı için malzeme olarak kullanmıştır. 6-8 Ekim olaylarıyla PKK mensupları Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu illerinde pogromlar yapmış, DEAŞ'la PKK arasında neredeyse simbiyotik bir bağ ortaya çıkmıştır. Bu bağın Türkiye'nin içine ve Suriye'ye bakan yönleri vardır. Türkiye'nin içerisinde PKK'ya yakın çevrelere düzenlenen terör saldırıları örgütün siyasi kanadını güçlendirmiş ve hükümetle Kürt seçmen arasında birtakım zihni kırılmalara yol açmıştır. Diğer bir deyişle bu dönemde PKK'nın siyasi kanadındaki yükselişle DEAŞ saldırıları arasında güçlü bir bağ vardır. DEAŞ mağduriyeti üzerinden PKK uluslararası görünürlük elde etmiş, Türkiye hükümetine yönelik yoğun kara propagandalar başlamış, terör örgütü ve siyasi uzantısının söylemsel hegemonyası kurulmuştur. Suriye'de ise toprak hakimiyeti açısından yeni bir trend başlamıştır. ABD ve uluslararası koalisyonun verdiği kritik destekle birlikte DEAŞ'ın Muhaliflerden ele geçirdiği topraklar birer birer PKK/YPG'nin kontrolüne geçmeye başlamış, kuzeyde DEAŞ'ın erimesiyle PKK/YPG hakimiyet alanını genişletmeyi sürdürmüştür.

FIRAT KALKANI HAREKATI'NIN ARKA PLANI

Türkiye'nin DEAŞ'la mücadelesi hem Suriye içerisindeki koşullar hem de ülke içerisindeki durumdan doğrudan etkilenmiştir. Misliyle mukabele safhasından Fırat Kalkanı Harekatı'nın başlamasına kadarki dönemde hem Suriye'de hem de Türkiye'de oldukça kritik gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler Türkiye'yi misliyle mukabeleden daha fazlasını yapmaya sevk etmiş, daha önce kaçırılan fırsatlar sebebiyle derinleşen güvenlik sorunlarının çözümü için doğrudan müdahaleyi kaçınılmaz kılmıştır.

Suriye'deki dengeleri en fazla değiştiren gelişmelerden birisi Eylül 2015'te Suriye'de askeri müdahalesini başlatan Rusya'nın sınır ihlali yapan Sukhoi Su-24 tipi bir savaş uçağının 24 Kasım 2015 tarihinde Türk jetleri tarafından düşürülmesi oldu.[18] Suriye politikaları radikal bir şekilde ayrışan iki ülke olan Türkiye ve Rusya, savaş uçağının düşürülmesi olayının akabinde gergin bir döneme girdi ve Suriye'nin hava savunma sistemlerinin kontrolünü elinde tutan Rusya sebebiyle Türkiye'nin Suriye hava sahası içerisindeki hareket kabiliyeti oldukça sınırlandı. Diğer bir deyişle Ankara-Moskova gerginliği, Türkiye'nin Suriye'de sınır ötesi operasyon kabiliyetini sınırlandırırken ilişkiler normalleşmeden Türkiye'nin Suriye'de kapsamlı bir operasyon düzenleme imkanı da kısıtlanmış oldu. Yedi aylık bir sürecin sonunda 27 Haziran 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e gönderdiği mektupla başlayan normalleşme süreci, 29 Haziran'da Putin'in Atatürk Havalimanı saldırısı sebebiyle taziyelerini iletmek için Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı aramasıyla ikili ilişkilerde yeni dönem de başlamış oldu.[19] Rusya'yla normalleşme süreci Türkiye'nin sınır ötesi operasyonları ve DEAŞ'la mücadelesinde de yeni bir fırsat penceresini aralamış oldu.

Aynı esnada ise Ayn'el-Arap sonrasında kurulan PKK/YPG-ABD ortaklığının Suriye'nin kuzeyinde adım adım yeni bir jeopoli-

tik gerçeklik oluşturduğu görüldü. Yukarıda da bahsedilen şekliyle DEAŞ'ın boşalttığı alanları ele geçiren PKK/YPG, Türkiye-Suriye sınır hattı boyunca hakimiyet alanlarını tahkim etmekteydi. Batıda Afrin'den doğuya doğru Mare ve Tel Rıfat'a baskı yapan PKK/YPG, Fırat'ın doğusunda Tel Ebyad ve Resulayn gibi şehirleri kontrolü altına aldıktan sonra Fırat'ın batısında ABD desteğiyle Menbiç'i de ele geçirdi. Sınır hattı boyunca kesintisiz bir toprak parçasına hakim olmak suretiyle Irak sınırından Hatay'a uzanan bir hatta "PKK kuşağı" kurma planlarını da açıkça dillendirmeye başladı. DEAŞ Azez-Cerablus hattında bir toprak parçasına hapsolurken PKK/YPG ise ABD desteğinin de verdiği özgüvenle Menbiç sonrasında genişleme çabalarına devam etti. ABD'nin tüm güvencelerine rağmen PKK/YPG Menbiç'i boşaltmaması ve Fırat'ın doğusuna çekilmemesi[20] Türkiye açısından sınır hattını tutan iki terör örgütü arasında el değiştirme anlamına geldiğinden, bu genişlemeye müdahale etme zorunluluğu Fırat Kalkanı Harekatı'nın amaçlarından birisini teşkil etti.

Diğer taraftan DEAŞ'ın sınır hattındaki varlığı hem Halep kırsalındaki Türkiye'nin desteklediği muhalif unsurlar için bir tehdit olmaya hem de Türkiye'nin sınır güvenliği açısından büyük bir boşluk oluşturmaya devam etti. Esed rejimiyle çatışma halinde olan Muhaliflere dönem dönem PKK/YPG ve DEAŞ da saldırarak Muhaliflerin aynı anda en az üç düşmanla çatışmak zorunda kalmasına sebep oldu. Aynı zamanda Kilis başta olmak üzere Türkiye'nin sınır şehirlerine yönelik saldırılarını artıran DEAŞ, roketlerle hedef aldığı şehirlerde can ve mal kaybına sebep olmaya devam etti.[21] Bu bölgede alınan yoğun güvenlik tedbirlerine rağmen DEAŞ'la aynı sınırı paylaşmak zorunda kalmanın Türkiye'nin iç güvenliğine maliyeti de oldukça fazla oldu.

Türkiye'nin PKK'nın terör saldırılarına maruz kaldığı bir dönemde aynı zamanda DEAŞ da Türkiye içerisinde birçok terör sal-

dırısı düzenledi. Özellikle 2016 yılında tırmanışa geçen terör saldırılarında DEAŞ Ocak ayında Sultanahmet'te canlı bomba ile turistleri hedef aldı, Mart ayında yine bir canlı bomba İstanbul İstiklal Caddesi'nde turistlere saldırdı, Mayıs ayında ise Gaziantep Emniyet Müdürlüğünü bombalı araçla hedef aldı. 28 Haziran'da üç DEAŞ'lı teröristin uzun namlulu silahlar ve bombalarla saldırdığı Atatürk Havalimanı'nda 45 kişi hayatını kaybederken 20 Ağustos'ta ise Gaziantep'te bir sokak düğününü hedef alan DEAŞ'ın terör saldırısı sonucu 59 kişi hayatını kaybetti. Tırmanışa geçen terör saldırıları DEAŞ'la mücadelenin sınır ötesinde yapılması gerektiği fikrini güçlendirirken örgütün sınır hattından temizlenmesinin gerekliliği de bir kez daha ortaya çıkmış oldu.

Daha önce de bahse konu olduğu üzere Türkiye'nin Suriye'deki askeri tasarruflarını engelleyen unsurlardan birisi asker içerisindeki FETÖ yapılanmasıydı. Emniyet, istihbarat ve asker içerisindeki yapılanmalarıyla Türkiye'nin Suriye politikasındaki açmazlardan birisi haline dönüşen FETÖ, bir taraftan darbeye dayanak sağlamak için Suriye krizi menşeli istikrarsızlık ve kaosu ülke sathında yaymaya çalışırken diğer taraftan da hükümetin Suriye politikalarını akamete uğratmak için operasyonlar düzenlemekteydi. Suriye'de ÖSO unsurlarına yardım taşıyan tırların durdurulup sorumlu MİT elemanlarının derdest edilmesi ile gündeme oturan hadise FETÖ'nün bu yönde attığı adımlardan sadece birisiydi.

FETÖ 15 Temmuz 2016'da asker içerisindeki yapılanmasını aktive ederek ve sivil unsurları da devreye sokarak bir darbe girişimine imza attı. Başta Türkiye Büyük Millet Meclisi, Beştepe Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Polis Özel Harekat Merkezi gibi kritik noktaları F-16'larla vuran FETÖ'nün darbe girişimi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kararlı tavrı ve halkın çabalarıyla başarısızlığa uğradı.[22] 15 Temmuz'un hemen sonrasında asker içerisindeki FETÖ yapılanmasına yönelik ihraçlar ve tutuklamalar başladı. Özel Kuv-

vetler Komutanlığında –Suriye de dahil olmak üzere– Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarının başında bulunan Semih Terzi'nin de darbe girişiminin kilit isimlerinden birisi olduğu ortaya çıktı.[23] Ordudan ihraç ve tutuklamalarla birlikte asker içerisindeki FETÖ yapılanmasının gücünün belli ölçüde kırılmasıyla sivil otorite ile asker arasındaki senkronizasyonun arttığı iddia edilebilir. Daha önce Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarını sekteye uğratan yapılanmanın ordudaki gücünün kırılmasıyla birlikte ordu içerisindeki kafa karışıklığı ve personel eksikliğine rağmen Suriye'ye yönelik askeri planlama kabiliyeti de artmış ve doğrudan müdahale süreci hızlanmış oldu.

HEDEFLER VE KISITLAR

Nihayetinde hem Suriye hem de Türkiye içerisindeki şartların olgunlaşması, müdahalenin bir zorunluluk halini alması ve bölgesel konjonktürün de el vermesiyle Türkiye, 24 Ağustos 2016 tarihinde DEAŞ'la mücadelesinde kritik bir dönemeç olan doğrudan müdahale safhasına girmiş ve Fırat Kalkanı Harekatı'nı başlatmıştır. Uluslararası hukuk açısından Türkiye, Birleşmiş Milletler'in (BM) 51. maddesine dayanarak kendi topraklarına karşı saldırılarda bulunan DAEŞ unsurlarına müdahalede bulunmuştur.

Değişen tempolarda ilerleyen harekat üç ana hedefe ulaşmayı amaçlamıştır: DEAŞ'ı sınırdan temizlemek, sınır hattını tüm terör unsurlarından temizlemek ve terör örgütünden temizlenen alanlarda fiili güvenli bölge oluşturarak mültecilerin bu bölgelere dönmesini sağlamak.

DEAŞ'la sınır paylaşmanın Türkiye'nin sınır ve iç güvenliğine maliyeti daha önceki bölümlerde ele alındı. DEAŞ'la sınır temasını ortadan kaldırmak, sızmalar yoluyla ortaya çıkan tehditleri yok etmek ve kuzey lojistik hatlarını bertaraf ederek örgütü Rakka'ya doğru baskılamak harekatın öncelikli hedefi olmuştur. Bu doğrultuda

ilk olarak daha önce ÖSO unsurlarının da hazır edildiği, sınırın yanı başındaki Cerablus'a yönelik operasyon başlamış ve DEAŞ'ın fazla direnemeden şehri terk etmesiyle Cerablus, Fırat Kalkanı'nın ilk kazanımı olmuştur.[24] Hem Türkiye'ye yakınlığı hem de Türk askeri ve ÖSO'yu daha güneyde karşılamak istemesi sebebiyle DEAŞ şehirde fazla tutunamamış ve birliklerini şehrin güneyindeki noktalara kaydırmıştır. Aslında Cerablus'un düşmesinden itibaren DEAŞ'ın asıl odağını el-Bab'ın oluşturacağı da anlaşılmıştır. Türkiye destekli ÖSO güçleri Cerablus'tan sonra ikinci cepheyi Çobanbeyli'den (el-Rai) açarak harekatın objektifini genişletmiş ve Azez-Cerablus hattının Türkiye'nin sınır güvenliği için derinlik kazandıracak ölçüde güneye doğru genişleyeceğini ortaya koymuştur. Kısa sürede DEAŞ'ın Türkiye'yle sınır bağlantısını koparan Türk ordusu ve ÖSO, Ahtarin ve sembolik önemi haiz Dabık[25] kasabalarını ele geçirerek güneye, asıl direnişin beklendiği el-Bab'a doğru yönelmiştir. Kuzeyde Rakka'dan sonra en önemli nokta olan el-Bab'da militan ve mühimmat yığınağı yapan DEAŞ, örgütün önemli isimlerinden Ebu Muhammed Adnani'nin de dahil olduğu kıdemli isimlerle direnişe hazırlanmıştır.

15 Temmuz'un hemen akabinde başlayan ve ordu içerisindeki tartışmalarla beraber sürdürülen Fırat Kalkanı Harekatı hem Türkiye hem de DEAŞ için yeni bir deneyim anlamına gelmekteydi. 15 Temmuz tartışmaları bir tarafa düz ve alışık olunmayan bir arazide, hibrid bir devlet dışı aktöre karşı, kısıtlı yerel unsur desteğiyle mücadele etmek harekatın en büyük meydan okumaları arasında yer almaktaydı. PKK ile mücadeleyi daha çok engebeli arazide yürüten Türkiye, PKK'nın terörü şehre indirmesi ile birlikte kısa bir şehir çatışması deneyimi yaşamıştı. Fakat hem arazi farklılığı hem de DEAŞ'ın askeri teknolojisi, Türk ordusu için bilinmeyenleri beraberinde getirmekteydi. DEAŞ motivasyonu yüksek militanlarıyla, Irak Baas rejimi ve irtibatlı olduğu istihbarat yapılanma-

larının askeri ve istihbari aklına başvurarak, Irak ve Suriye'de elde ettiği teknolojik silahları kullanarak uzun süredir idare ettikleri ve alışık oldukları zeminde Türk ordusunu karşılamıştır. Türkiye'nin sivil unsurlara ve altyapıya zarar vermemek için son derece dikkatli ve hassas hareket etmesi de harekatı yavaşlatmıştır.

Fırat Kalkanı Harekatı'nın Cerablus sonrasındaki aşamasının hemen başında tankların anti-tank füzeleriyle kolay bir şekilde hedef alınması, tank kullanımının verimliliğinin de sorgulanmasına sebep olmuştur. Tank merkezli ilerleyen harekatın planlama eksikliği ve DEAŞ'ın askeri kabiliyetlerini okumadaki zafiyet de ileriki aşamalarda daha belirgin hale gelmiştir. DEAŞ anti-tank füzeleri ve bombalı araç saldırılarını çok etkin bir şekilde kullanmıştır. Envanterinde bulunan çok sayıdaki anti-tank füzeleri ve hazırladığı onlarca bombalı araç, Türkiye ve ÖSO güçlerinin ilerleyişini yavaşlatırken şehit sayısını da artırmıştır. Verimliliği sorgulanmasına rağmen yine de tankların kullanılmaya devam edilmesinde Türkiye'nin hava gücünü kullanmasındaki kısıtlarının da büyük rolü vardır. Harekatın ilk aşamalarında Rusya'yla normalleşmenin henüz sahaya yansımaması sebebiyle Türk uçaklarının operasyona yeteri kadar katılamadığı görülmüştür. Bu durum harekatın uluslararası koalisyonun desteğine bağımlı olmasına sebep olmuş, ABD'nin başını çektiği uluslararası koalisyon da gerekli desteği vermemiştir. Fırat Kalkanı Harekatı boyunca DEAŞ'a karşı bütün Suriye'de 2 bin 835 sorti yapan uluslararası koalisyon, harekata katkı amacıyla ise sadece 54 sorti yapmıştır.[26] Bu esnada desteğini PKK/YPG'nin DEAŞ'a karşı mücadelesine yoğunlaştırmıştır.

Fırat Kalkanı Harekatı boyunca Türkiye'nin en büyük kısıtlarından birisi yerel unsurları mobilize etmek olmuştur. Türkiye harekatı Feylak'uş-Şam, Hamza Fırkası, Mutasım Tugayı, Şam Cephesi, Sultan Murad Tugayı'ndan katılımlarla yapmış ve "Türkiye

destekli ÖSO" ifadesi harekat boyunca sıklıkla kullanılmıştır. Türk ordusu ile birlikte çatışmalara katılan ÖSO unsurlarının profesyonelliğiyle birlikte sayıları da tartışma konusu olmuştur. Bunun en bariz sebeplerinden birisi aynı esnada devam eden Halep kuşatmasının Muhaliflerin dikkatini ve insan gücünü büyük oranda etrafında toplamasıdır. Muhaliflerin Halep kuşatmasını kırmaya çalıştığı ve rejim ve destekçilerinin yoğun bir şekilde şehre saldırılarının devam ettiği bir zamanda Fırat Kalkanı Harekatı çok sayıda Muhalif savaşçıyı mobilize edememiştir. Bir diğer sebep ise Suriye'deki bölgesellik asabiyesi konusunda gösterilen dikkattir. Fırat Kalkanı Harekatı'nı kapsayan Halep kırsalındaki bölgelerde daha çok bu bölgelerin yerlisi savaşçılar tercih edilmiştir. Uluslararası koalisyon harekata dahil olabilecek bazı gruplara karşı çıkmış, zaten beklenilenin çok azında kalan desteğini de sadece onaylanan grupların sahada yer almasına bağlamıştır.

Fırat Kalkanı devam ederken ABD destekli PKK/YPG/SDG güçleri Fırat'ın Gazabı adında Rakka'yı DEAŞ'tan temizlemek maksadıyla yeni bir operasyon başlatmıştır. Batıda Afrin'den Tel Rıfat'a doğru, doğuda ise Menbiç'ten el-Bab'a doğru ilerlemeye çalışan PKK/YPG, Fırat Kalkanı unsurlarından daha önce şehre ulaşmayı ve harekatın hızlı kazanımlarıyla birlikte kadük kalmaya doğru ilerleyen "PKK koridoru"nu daha güneyden gerçekleştirmeyi denemişlerdir. Fırat'ın batısındaki bu PKK/YPG hareketliliği Ankara-Washington arasında yeni bir kriz doğurmuş ve ABD'nin "PKK/YPG Fırat'ın doğusuna çekilecek" vaadinin de sahada bir karşılığı olmadığını ortaya koymuştur. PKK/YPG'nin özellikle Afrin'den doğuya doğru uzanan hattı ele geçirip bu bölgede bulunan muhalif unsurları taciz etmesine Rusya'nın destek verdiği görülmüştür. Rusya bu hamleyle hem Fırat Kalkanı Harekatı'nın kapsamını daraltmayı hem de Halep'in kuzeyindeki muhalif unsurları PKK/YPG eliyle sınırlandırmayı hedeflemiştir.

Esed rejimi ve onunla bağlantılı milisler ise Halep'in ele geçirilmesinden sonra el-Bab'ın hemen güneyinde bulunan Tadif üzerinden şehri ele geçirmeye çalıştı. Türkiye'nin kuzeydeki şehir ve köyleri büyük bir hızla ele geçirmesinden sonra el-Bab'ın nispeten daha uzun bir süre direnmesi, şehre yönelik hem Esed rejimi hem de PKK/YPG'nin planlama içerisine girmesine sebep oldu. Diğer bir deyişle her iki aktör de Fırat Kalkanı'nın güney sınırını belirlemek için el-Bab'a doğru operasyonlara başladı. Bu sırada Türk ordusu destekli ÖSO'nun el-Bab ve çevresindeki kasabalarda yoğun bir DEAŞ direnişi ve canlı bomba saldırılarına maruz kaldığı görüldü. Şehre yerleştirilen el yapımı patlayıcılar ve mayınlar dolayısıyla da tamamlanması daha fazla vakit alan el-Bab operasyonu 24 Şubat 2017 tarihinde tamamlandı ve şehirde istikrar operasyonu başladı. El-Bab'ın ele geçirilmesiyle girişilen kısa çatışmanın ardından rejim unsurları güneydeki Tadif'ten püskürtüldü. Böylece Cerablus'ta başlayan Fırat Kalkanı Harekatı el-Bab'ın DEAŞ'tan temizlenmesiyle birlikte en güney sınırına da ulaşmış oldu.

SONUÇ

Fırat Kalkanı Harekatı çok kısa bir sürede DEAŞ'ı sınır hattından temizleme hedefini gerçekleştirmiş, terör örgütünden temizlenen sınıra güneye doğru yaklaşık 40 km'lik bir derinlik kazandırmıştır. 29 Mart 2017 tarihli MGK toplantısının ardından harekatın başarıyla tamamlandığı ifade edildiğinde DEAŞ'ın Türk sınırından yaklaşık 50 km ileriye püskürtüldüğü, 3 binden fazla DEAŞ'lının etkisiz hale getirildiği ve yaklaşık 2 bin 15 km^2'lik bir alanın temizlendiği kayıtlara geçmiştir.[27] Harekatın DEAŞ'la ilgili kısmı başarıyla tamamlanmış, daha çok PKK/YPG'nin sınır hattındaki varlığını hedeflemek ise yakın zamanda yapılması öngörülen Fırat Kalkanı Harekatı'nın ardılı operasyonlara bırakılmıştır. An itibarıyla DEAŞ'tan temizlenen bölgede fiili bir güvenli bölgenin oluştuğu

ve burada yine harekatın hedeflerinden birisi olan örnek bir yerel yönetim modelinin geliştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Yeniden inşa, temizlik ve molozların kaldırılması, eğitim ve güvenlik sistemine yeniden işlerlik kazandırılması, sivil otoritenin inşası gibi çalışmalar bu bölgede devam etmektedir.

Harekatın Türkiye ve Suriye'ye bakan çok sayıda sonucundan bahsetmek mümkündür. Türkiye'ye yönelik en önemli sonucu DEAŞ tehdidinin minimize edilmesi, sınırdan yapılan sızmaların tamamen durdurulması, sınır şehirlerine yönelik roket saldırıların sona erdirilmesi, sınır hattının güvenliğinin sınır ötesinden başlayacağı bir düzlemin kurulması olmuştur. Hem Fırat Kalkanı Harekatı ile DEAŞ'ın sınırdan püskürtülmesi hem de ülke içerisinde yapılan anti-DEAŞ operasyonları sebebiyle örgütün ülke içerisindeki ağı büyük ölçüde çökertilmiş, harekat sonrasında DEAŞ Türkiye'de 2016 yılındaki operasyonel kabiliyetini kaybetmiştir.

Türkiye, harekatı ABD ve Rusya ile gelişen bir anlayış sonunda yaptıysa da[28] harekat neredeyse tamamen yerli kaynak ve imkanlarla devam etmiş, el-Bab'ın ele geçirilmesi de yine öz imkanlarla mümkün olmuştur. Rusya ile müzakereler rejim unsurlarının Fırat Kalkanı Harekatı bölgesini ihlal etmemesine, Türk jetlerinin Suriye hava sahasında sorti yapabilmesine ve Halep kırsalında fiili bir çatışmasızlık alanının oluşmasına katkı sağlamıştır. ABD ile ise YPG/PKK sebebiyle gerginlik devam etmiş ve Türkiye'nin el-Bab sonrasında PKK/YPG'nin kontrolündeki Menbiç'e yönelmesi ihtimali hem ABD ve Rusya hem de Esed rejiminin devreye girip şehirde bayraklarını çekmek suretiyle Türkiye'nin hareket alanını daraltmasına sebep olmuştur. Menbiç'teki bu gelişme el-Bab operasyonu devam ederken Tel Rıfat ve Tadif üzerinden Fırat Kalkanı bölgesinin sınırlarını belirleme çabası olarak yorumlanmıştır.

Türkiye, Kuzey Suriye'de daha önce beliren doğrudan müdahale fırsatlarını değerlendirmeyerek bölgedeki caydırıcı gücünü belli öl-

çüde yitirmişti. Bu anlamda Fırat Kalkanı Harekatı hem Türkiye'nin caydırıcılığını artırmış hem de çalışan bir model ortaya koymuştur. ABD'li yetkililerin DEAŞ'la mücadelede PKK/YPG ile ittifak üzerinden kurmaya çalıştığı tekel harekat ile birlikte kırılmıştır. İhtiyaç duydukları askeri ve stratejik desteğin verilmesi durumunda ÖSO güçlerinin de DEAŞ'a karşı etkili bir ortak olabileceği, böylece terör örgütünden temizlenen bölgelerdeki demografik yapının korunabileceği ve bir terör örgütüyle diğer bir terör örgütü aracılığıyla mücadele etmenin bir zorunluluk olmadığını göstermiştir. İlk defa bir ülkenin hava ve kara desteğini alan ÖSO güçleri yaklaşık 600 kişi civarında kayıp vererek 2 bin 15 km^2'lik bir alanı DEAŞ'tan temizlemiştir.

DEAŞ'ın sınırdan temizlenmesi sonrasındaki dönemde hem sınır hem de iç güvenliğe en büyük tehdit Suriye'deki PKK yapılanmasından gelmektedir. ABD yönetiminin Rakka operasyonunda ortaklık kurduğu PKK/YPG'yi silahlandırma kararı alması ve kuzeyde Türkiye ile PKK/YPG'nin çatışmasını engellemeye çalışması, Ankara'nın Washington ile ilişkilerindeki en büyük meydan okumalardan birisi olmaya devam edecektir. Fırat Kalkanı Harekatı'nın ardıl operasyonları şüphesiz PKK/YPG'yi hedef alacaktır. Zira Fırat Kalkanı'nın Türkiye içerisindeki DEAŞ'la mücadeleye yaptığı gözle görülür katkının benzerinin PKK'nın sınır ötesi yapılanmasıyla mücadele yoluyla elde edilmesi amaçlanmaktadır. ABD'nin Rakka operasyonunu önceliği ve Suriye'ye dair orta ve uzun vadeli bir projeksiyon çizemediği bir zamanda Türkiye'nin ABD ile sorunlar yaşanacak olmasına rağmen PKK terörüyle Fırat Kalkanı benzeri bir harekatla Suriye ve Irak toprakları içerisinde mücadele etmek zorunda kalacağı öngörülebilir. Bu itibarla harekattan çıkarılacak askeri derslerin Ankara'nın gelecekte PKK-YPG'ye karşı Suriye ve Irak'ta yürütebileceği benzer operasyonlara da katkı sağlayacağı ortadadır.

Fırat Kalkanı Harekatı Türkiye'nin DEAŞ terörüyle mücadelesinin üçüncü safhasını oluşturmuştur. DEAŞ'ın Suriye'ye girip Türkiye'nin de desteklediği Suriyeli muhalifleri hedef almasıyla birlikte Ankara, muhalefete verdiği destekle yani vekilleri aracılığıyla örgütle mücadeleyi başlatmıştır. Bu yönüyle Türkiye DEAŞ'la mücadeleyi ilk başlatan aktörler arasında yer almaktadır. Daha sonra ise Türkiye'ye yönelik DEAŞ saldırılarının artması ve sınırın ihlal edilmesiyle Türkiye, örgüte misliyle karşılık vermeye ve bu yolda obüsleri etkin bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Son olarak ise hem ülke içerisinde hem de Suriye'deki şartların olgunlaşmasıyla ve bu yoldaki FETÖ tarzı engellerin ortadan kalkmasıyla Türkiye Fırat Kalkanı Harekatı'nı yani doğrudan müdahaleyi başlatmıştır. Türkiye'nin yerel aktörlere verdiği destekle DEAŞ'la mücadelesi aynı zamanda örgütle mücadele için bir model hükmündedir. Bu model doğrudan müdahalenin bölgenin demografik yapısına halel getirmeden ve terör gruplarıyla iş birliği yapmadan da gerçekleşebileceğini, Suriye'nin istikrarı için yerel aktörlerin mobilize edilmesinin elzem olduğunu da ortaya koymuştur.

BİBLİYOGRAFİ

- Azmi Bishara, *Suriye: Derbe El-Alam Nehu El-Hürriya*, (Arab Center for Research and Policy Studies, Beyrut: 2013).
- Burhanettin Duran ve Fahrettin Altun, *Milletin Zaferi 15 Temmuz*, (SETA Kitap, Ankara: 2016).
- Can Acun ve Bünyamin Keskin, *PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi*, *PYD-YPG*, (SETA Rapor, İstanbul: 2016).
- Charles R. Lister, *The Syrian Jihad: Al-Qaede, the İslamic State and the Evolution of an İnsurgency,* (Hurst&Company, London: 2015).
- Fawaz A. Gerges, *ISIS: A History*, (Prince ton University Press, 2016).
- Raymond Hinnebusch, "Authoritarian Resilience and the Arab Uprising: Syria in Comparative Perspective", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt:7, Sayı:1, (Temmuz 2017).
- Reese Erlich, *Inside Syria: The Backstory of Their Civil War and What the World Can Expect*, (Prometheus Book, New York, 2014).

- Sam Heller, *Turkey's "Turkey First" Syria Policy*, The Century Foundation, 12 Nisan 2017.
- Ufuk Ulutaş, *The State of Savagery: ISIS in Syria*, (SETA Kitap, Ankara: 2016).

NOTLAR

1. Azmi Bishara, *Suriye*: *Derbe El-Alam Nehu El-Hürriya*, (Arab Center for Research and Policy Studies, Beyrut: 2013), s. 79-177.
2. Raymond Hinnebusch, "Authoritarian Resilience and the Arab Uprising: Syria in Comparative Perspective", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 7, Sayı: 1, (Temmuz 2017), s. 33-34.
3. Reese Erlich, "Inside Syria: The Backstory of Their Civil War and What the World Can Expect", *Why İran Backs Syria*, (Prometheus Book, New York: 2014), s. 145-165.
4. "Eğit-Donat 'Açıkça Başarısız'", Aljazeera Turk, 17 Eylül 2015.
5. Charles R. Lister, *The Syrian Jihad: Al-Qaede, the Islamic State and the Evolution of an Insurgency,* (Hurst&Company, London: 2015), s. 154.
6. "IŞİD Hilafet İlan Etti", *Hürriyet*, 30 Haziran 2014.
7. "PKK Kobani'ye 400 Gerilla Gönderdi", Rudaw, 20 Eylül 2014.
8. "Salih Müslim, Davutoğlu ile Görüşmek İçin Ankara'da", *Karar*, 20 Haziran 2015.
9. Can Acun ve Bünyamin Keskin, *PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi, PYD-YPG,* (SETA Rapor, İstanbul: 2016).
10. PKK, DEAŞ ve FETÖ ile mücadelenin yapısını değiştiren bu yaklaşımı Cumhurbaşkanı Erdoğan şu cümlelerle çok net özetlemiştir: "Türkiye, bu yanlış güvenlik anlayışını artık terk etmiştir. Bundan sonra sorunların kapımızı çalmasını beklemeyeceğiz, bundan sonra bıçak kemiğe dayanana kadar sabretmeyeceğiz, gırtlağımıza kadar bataklığa gömülmeye rıza göstermeyeceğiz. Artık sorunların üzerine gideceğiz. Terör örgütlerinin gelip bize saldırmasını beklemeyeceğiz. Nerede faaliyet gösteriyorsa, nerede yuvalanıyorsa orada tepelerine tepelerine bineceğiz", *Haber Türk*, 19 Ekim 2016.
11. Fawaz A. Gerges, *ISIS: A History*, (Princeton University Press, New York: 2016), s. 187-194.
12. Ufuk Ulutaş, *The State of Savagery: ISIS in Syria*, (SETA Kitap, Ankara: 2016).
13. Lister, *The Syrian Jihad*, s. 157-187.
14. "Syria Condemns Turkey's Breach of Syria's Sovereignty in Jarablos", SANA, 24 Ağustos 2016.

15. "IŞİD Türk Konsolosluğu'na Saldırıp Çalışanları Kaçırdı", *Hürriyet*, 11 Haziran 2014.
16. "Mesut Barzani: Türkiye Yardım Etti, Açıklamadık", *Hürriyet*, 14 Ekim 2014.
17. "Suriye Görevi Darbeci General Semih Terzi'deymiş", *Hürriyet*, 2 Ağustos 2016.
18. "Türkiye'nin Suriye Sınırını İhlal Eden Su 24 Tipi Savaş Uçağı Düşürüldü", Anadolu Ajansı, 25 Kasım 2015.
19. "Erdoğan ve Putin Yüz Yüze Görüşme Kararı Aldı", NTV, 29 Haziran 2016.
20. "Turkey Expects Syrian Kurdish Forces to Withdraw after Manbij Operation: Minister", Reuters, 15 Ağustos 2016.
21. "Suriye'den Atılan Roket Sonucu Kilis'te Bir Kişi Daha Öldü", BBC Türkçe, 5 Mayıs 2016.
22. Burhanettin Duran ve Fahrettin Altun, *Milletin Zaferi 15 Temmuz*, (SETA Kitap, Ankara: 2016).
23. "Suriye Görevi Darbeci General Semih Terzi'deymiş".
24. "Cerablus DAEŞ'ten Temizlendi!", *Sabah*, 25 Ağustos 2016.
25. "Dabık Köyü DAEŞ'ten Alındı", NTV, 16 Ekim 2016.
26. CENTCOM resmi sayfasında paylaşılan verilerden. Detaylı bilgi için bkz. "Media Press Releases", U.S. Central Command, http://www.centcom.mil/MEDIA/PRESS-RELEASES, (Erişim tarihi: 1 Haziran 2017).
27. "MGK Sonrası Yazılı Açıklama", *Türkiye*, 29 Mart 2017.
28. Sam Heller, *Turkey's "Turkey First" Syria Policy*, (The Century Foundation: 12 Nisan 2017), s. 7.

BATI'NIN TÜRKİYE POLİTİKALARI: TERÖR VE BATI

ÖMER YILMAZ

Dr., Siegen Üniversitesi Siyasal Bilimler Doktorası

GİRİŞ

Son yıllarda etnik, dini ve ideolojik terör örgütlerinin yoğun bir şekilde hedefi haline gelen Türkiye terör konusunda Batılı müttefiklerinden beklediği desteği görememektedir. Devlet ve hükümet yetkilileri de bu durumu dönem dönem dile getirmektedir.[1] Bilindiği üzere Türkiye Batılılaşma projesi çerçevesinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında artan bir şekilde Batılı kurumlara entegre olmaya çalışmış, Batı'nın güvenlik şemsiyesi olan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) kuruluşundan sadece üç yıl sonra 1952'de üye olmuştur. Ayrıca Avrupa Konseyi başta olmak üzere birçok Batılı kuruma üyeliği bulunan Türkiye, Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik müzakereleri yürüten bir ülke durumundadır. Dolayısıyla

güvenlik başta olmak üzere Batılı kurumlarla birçok alanda güçlü bağları bulunan Türkiye'nin son yıllarda tüm dünyanın en ciddi sorunlarından biri olan ve kendisini de son derece ciddi şekilde tehdit eden terörizmle mücadeleye yönelik Batılı müttefiklerinden beklentileri mevcuttur.

Buna karşılık Batı, müttefiki Türkiye'den gelen destek talep ve beklentilerine duyarsız kalmakla eleştirilmektedir. Batı'nın eleştiri konusu olan bu tavrı ise terörün her türlüsünden muzdarip olan Türkiye'de giderek artan bir Batı karşıtlığına neden olmaktadır. Nitekim yapılan kamuoyu araştırmaları Türk halkının yüzde 84'ünün kanlı 15 Temmuz darbe girişiminde darbecilerin yurt dışından destek aldığını, yüzde 70'ten fazlasının ise Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) bu darbe girişiminde parmağı olduğunu düşündüğünü göstermektedir.[2] Ayrıca son dönemde Türkiye'nin AB üyeliğine olan halk desteği ve inancı hiç olmadığı kadar düşük düzeylere inmiştir. Yeni milenyumun başında Türk halkının yaklaşık üçte ikisi Türkiye'nin AB üyeliğini desteklerken[3] son dönemlerde yayımlanan anket çalışmaları bu trendin tersine döndüğünü göstermektedir.[4] 2015 yılında Türk halkının yaklaşık yüzde 48'i Türkiye'nin hiçbir zaman AB'ye üye olamayacağını düşünürken bu oran 15 Temmuz darbe girişiminden sonraki dönemde yüzde 64 düzeyine ulaşmıştır.[5]

Bu durum şüphesiz Türkiye'nin geleneksel Batılılaşma politikası açısından trajik bir durumdur ve Türkiye ile Batı arasındaki ittifak ilişkisinin sağlıklı bir zemin üzerinde yürümediğini göstermektedir. Türkiye'de Batı aleyhine yükselen bu olumsuz imajın Batı'nın Türkiye'ye karşı bazı konularda çifte standartlı/ikircikli bir yaklaşım sergilediğine yönelik ülkedeki yaygın düşünce ile ilintili olduğu açıktır. Çifte standart uygulamalarının başında ise hiç şüphesiz Batı'nın Türkiye'nin terörle mücadelesi ile ilgili takındığı tavrı gelmektedir.[6] Türk kamuoyu ve karar alıcılardaki Ba-

tı'nın açıktan ya da üstü örtülü biçimde Türkiye'ye karşı mücadele eden bazı terör örgütlerini desteklediğine yönelik algı[7] yükselen Batı karşıtlığının ortaya çıkmasında etkilidir.[8]

Türkiye'ye terörle mücadelede destek olmak bir yana Batılı ülkeler Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ile yakın bağları bazı Batılı istihbarat raporlarına[9] ve Batılı yetkililerin sözlerine[10] de yansıyan Demokratik Birlik Partisi (PYD) ve onun silahlı kanadı Halk Koruma Birlikleri (YPG) gibi örgütleri terör örgütü olarak tanımaktan dahi imtina etmektedirler. Benzer şekilde Türkiye'yi 15 Temmuz gecesi derinden sarsan darbe girişiminin ana aktörü olan Fetullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanması'nın (FETÖ/PDY) da Batı tarafından terör örgütü olarak tanınmaması ve Batılı ülkelerde serbestçe faaliyet göstermesine müsaade edilmesi Türkiye'de müttefiklik ilişkisi ile bağdaştırılamamaktadır. Tüm bu sorunların üzerine birçok Batılı ülke ve kurumun terör örgütü olarak tanıdığı PKK ve Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (DHKP-C) gibi örgütler konusunda dahi Batı'nın Türkiye'nin destek beklentilerini karşılamak için harekete geçmemesi Türkiye'yi kızdıran bir diğer unsurdur. Zira bu örgütler birçok Batılı ülkede farklı kurum ya da dernek adları kullanarak faaliyet göstermekte ve terör faaliyetleri için finansman ve insan kaynağı temin etmektedir.[11] Bu durum Ankara'yı ve Türk kamuoyunu yıllardır rahatsız eden bir diğer konudur. Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini zedeleyen bu durum ise Batı ile ittifakın sorgulanmasını beraberinde getirmiş ve Türkiye'nin Batı ittifakı dışındaki alternatiflerinin neler olabileceği konusunu ülkede son dönemin popüler tartışma konularından biri haline getirmiştir.[12]

Tüm bu ifade edilen hususlar ışığında Türkiye ile Batı arasındaki münasebetleri zedeleyen, ilişkilerin sağlıklı bir zeminde yürümesini engelleyen ve Türkiye'de Batı karşıtlığının üst seviyele-

re tırmanmasına neden olan Batı'nın terör politikalarının incelenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Çalışmanın odak noktasını son yıllarda Türkiye'nin aktif şekilde mücadele ettiği PKK, DHKP-C, DEAŞ, FETÖ/PDY ve PYD-YPG terör örgütlerine yönelik Batı'nın politikalarının analiz edilmesi oluşturmaktadır. Bu noktada Batı'nın Türkiye'ye karşı mücadele eden terör örgütleri konusunda Türkiye ile iş birliğine hazır olma durumunun bu örgütlerin Batı'ya yönelik oluşturduğu tehditle doğru orantılı olduğu savunulmaktadır. Bu bağlamda her ne kadar Türkiye Batı ile güçlü bağlara sahip olsa ve güvenlik alanında ittifak halinde bulunsa da Batı'nın Ankara'nın terörle mücadelesine yönelik politikalarının belirlenmesinde Türkiye ile olan ittifak ilişkisinin politik öncelikler hiyerarşisinin üst sıralarında yer almadığı ortadadır. Dolayısıyla kendisini tehdit etmediği sürece Batı'nın yukarıda sayılan terör örgütlerine karşı doğrudan bir tavır almadığı bu gibi durumlarda kendisi için stratejik çıkarlar, iç kamuoyu baskısı ya da benzeri unsurların daha belirleyici olduğu ifade edilmektedir.

Çalışma öncelikle Batı'nın Türkiye'nin terörle mücadelesine yönelik politikasını etkileyen unsurların analizi ile başlamaktadır. Daha sonra Türkiye'nin günümüzde mücadele ettiği terör örgütlerine yönelik Batı'nın politikalarının incelenmesi ile devam edilmektedir. Bu incelemede başta ABD ve Avrupa'nın lokomotif ülkeleri olmak üzere bireysel olarak Batılı ülkelerin yanı sıra NATO gibi Batılı kurumların Ankara'nın terörle mücadelesine bakışı ve politikalarına da değinilecektir. Ayrıca çalışmanın kapsamı dikkate alınarak geçmişi diğerlerine nazaran daha eskiye dayanan PKK terörüne yönelik Batılıların tutumu daha detaylı incelenirken diğer terör örgütleri ile ilgili analizler görece daha sınırlı bir kapsamda yapılacaktır.

BATI'NIN TÜRKİYE KARŞITI TERÖR ÖRGÜTLERİ İLE İLGİLİ POLİTİKASINI ETKİLEYEN UNSURLAR

TERÖR VE TERÖRİZMİN TANIMI KONUSUNDAKİ MUĞLAKLIK

Terörizm, sınırların önemini yitirdiği, küreselleşmenin yan etkilerinin üst düzeyde hissedildiği dünyamızı meşgul eden sorunların başında gelmektedir. Bilhassa 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından uluslararası terörizmle mücadele dünya gündeminin ilk maddesi haline gelmiş, günümüzde de küresel aktörlerin terörle mücadele konusundaki bütün iddialarına rağmen terörün dünyanın gündeminden çıkarılması noktasında ciddi bir gelişme yaşanmamıştır. Terör örgütlerinin isimleri ya da eylem biçimleri değişiklik gösterse de terörizm ve terörle mücadele hala uluslararası kamuoyunu meşgul eden ana ögelerden biri olarak varlığını sürdürmektedir.

Dünya gündeminde bunca yer işgal etmesine rağmen tüm dünyanın ortak bir şekilde kabullendiği ve üzerinde ittifak ettiği bir "terör" ve "terörizm"[13] tanımından bahsetmek ise zordur.[14] Terör, terörizm ve bunlarla ilintili kavramlar günümüz dünyasının aktörleri tarafından kendi siyasi bakış açıları ve çıkar algıları doğrultusunda yorumlanmakta ve bu yorumlar doğrultusunda politikalar geliştirilmektedir.[15] Bu durum ise terörün tanımı konusunda eksikliği hissedilen konsensüsün oluşmasında kısır bir döngüye neden olmaktadır. Bir diğer ifadeyle tanım konusunda bile mevcut olmayan konsensüs yüzünden her devlet kendi çıkarlarına ters düşen terörist örgütleri üzerine odaklanmakta, bunun dışındaki örgütlerle mücadeleyi önemsememektedir. Bu durum ise "senin teröristin-benim teröristim" dikotomisini ortaya çıkarmaktadır ki bu çelişkili durum döngüsel olarak yine terör ve terörizm konusunda dünyanın üzerinde ittifak ettiği bir tanımın oluşmasını engellemektedir.[16]

Dolayısıyla kimi ülkelerde şiddet eylemine başvuranlar bazı ülkeler tarafından terörist olarak adlandırılırken, diğer bazı ülkeler tarafından ise "özgürlük savaşçısı" olarak adlandırılabilmektedirler.[17] Bunun da ötesinde bazı ülkeler bir yapının terör örgütü olduğu konusunda ortak bir görüşü paylaşsalar dahi fiiliyattaki uygulamaları birbirleriyle örtüşmeyebilmektedir.

Bu noktada terörün bir tanımını vermek için derin bir çabaya girişmek bu çalışmanın ilgi alanı dışındadır. Bununla birlikte üzerinde konsensüs sağlanamayan, göreceli tanımlarla her ülkenin kendi çıkarlarına göre yaptığı tanımlar üzerinden politika üretilen bu alan günümüzün en ciddi problemlerinden biri olan terörizm ve terörizmle mücadeleyi zorlaştırmakta hatta ülkeler arasında çeşitli sorunları tetiklemektedir. Bir diğer ifadeyle birçok uluslararası aktör terörizmle mücadele ettiğini iddia ederken teröristin kim olduğu konusunda bir fikir birliğinin oluşmaması, fikir birliği oluşsa dahi eylem birliği oluşmaması şüphesiz ironik bir durum oluşturmaktadır. Bu durum ise Türkiye ile Batı arasında terörizmle mücadele konusunda yaşanan anlaşmazlıkların nedenleri arasında da ilk sıralarda yer almaktadır.

TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK VE STRATEJİK ÖNEMİ İLE BATI BAĞLANTISI

Türkiye'nin jeopolitik konumu, stratejik önemi ve Batı ile güçlü bağları Soğuk Savaş döneminden beri Batılı devletlerin Türkiye'nin mücadele ettiği terör örgütleri ile ilgili politikalarını etkileyen unsurlardan birisi olagelmiştir. Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloku'na karşı tampon ülke olarak görülen, sonraki dönemde ise Ortadoğu'dan gelebilecek tehlikelere karşı bir istikrar adası olarak değerlendirilen Türkiye, bilhassa jeopolitik konumu itibarıyla Batı için önemini korumuştur.[18]

Uluslararası terörizmin sınırları aşan tehdidi karşısında ise devletler iç güvenliklerini sağlamak için sınırlarının ötesinde iş birlikle-

rine girişmek durumundadır. Son yıllarda terör örgütlerinin tüm dünyada olduğu gibi Batılı ülkelerin de iç huzur ve güvenliğini tehdit etmesi ve bu ülkelerde de kanlı eylemlere girişmesi karşısında Türkiye'nin terörle mücadele açısından değeri, terör üreten bölgelere yakın coğrafi konumu nedeniyle bir kez daha teyit edilmiştir. Son dönemde ise Ortadoğu'daki istikrarsızlık nedeniyle ortaya çıkan mülteci sorunu karşısında Türkiye'ye olan ihtiyaç bir kere daha hatırlanmıştır.[19]

İşte Türkiye'nin bu kritik jeopolitik konumu, Batı ile olan güçlü siyasi ve ekonomik bağları onun terör konusundaki destek taleplerinin özellikle de küresel iddiaya sahip Batılı ülkeler tarafından bir çırpıda kenara atılma ihtimalini zorlaştırmaktadır. Türkiye'nin jeopolitik konumu ve Batı için stratejik önemi −diğer etkenlerin yanı sıra− PKK ve DHKP-C gibi örgütlerin Batılı birçok devlet tarafından terör örgütü olarak tanınmasında etkili olmuştur.[20] Dolayısıyla Batılı ülkeler, PKK örneğinde olduğu gibi Türkiye'den terörle mücadeleye yönelik gelen iş birliği taleplerini doğrudan reddetmek yerine söylemsel olarak Türkiye ile aynı fikirde olduklarını deklare etmektedirler. Bununla birlikte kendi güvenlikleri için doğrudan tehdit oluşturmadığını düşündükleri teröristlerin demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti gibi ilkeleri gerekçe göstererek ülkelerinde faaliyet göstermelerini tolere etmektedirler.[21]

Yine Türkiye'nin yukarıda ifade edilen kritik önemi dolayısıyla ABD, Türkiye'nin 2016 yılı Kasım ayı ortasında başlattığı el-Bab operasyonunda DEAŞ'a karşı mücadelede Batı'nın Türkiye'yi yalnız bıraktığı eleştirilerine karşı operasyona sembolik de olsa destek sağlamıştır.[22] Benzer şekilde Türkiye'den gelen tepkiler dikkate alınarak ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mark Toner, ABD Savunma Bakanı Ashton Carter'ın Washington'ın PYD-YPG'ye silah yardımı yaptıklarını ima eden açıklamalarının[23] tersine ülkesinin PYD'nin silahlı kolu YPG'ye silah yardımı yapmadığını ifade etmiştir.[24] Amerikalıların DEAŞ ve PYD konusundaki bu ve benzeri

taktik manevraları, müttefikleri Türkiye'nin şimşeklerini doğrudan ABD üzerine çekmemek amacıyla yaptıkları söylenebilir.

İÇ GÜVENLİK KAYGILARI

Terör örgütlerinin sınırları aşan tehdidi ve ayrım yapmayan kanlı yöntemleri karşısında Batılı devletler Türkiye'yi hedef alan terör örgütleri ile ilgili politika üretirken terör kaynaklı iç güvenlik kaygılarını da göz önünde tutmak durumundadır. Bu noktada Türkiye'nin mücadele ettiği terör örgütleri, Batılı ülkeleri de doğrudan hedef alır ve bu ülkelerin iç güvenlik ve huzurunu tehdit ederse Batılı ülkeler Türkiye ile iş birliğine daha hazır bir görüntü sergilemektedir. Örnek olarak Batılı ülkeler İslam dinini araçsallaştıran ve doğrudan Batı'yı da hedef alan DEAŞ ve benzeri terör örgütleri konusunda Türkiye ile iş birliğine daha yatkın bir izlenim vermektedir.[25] Hatta yakın zamana kadar Ankara'nın DEAŞ ile ilgili Batı ile yeterince iş birliği yapmadığını ifade etmekte ve bu konuda Türkiye'yi eleştirmekteydiler.[26]

Bununla birlikte Batılı devletlerin doğrudan kendilerini hedef almayıp Türk topraklarını eylem alanı olarak belirleyen örgütler için daha hoşgörülü bir tavır takındığı ve bu örgütlere karşı Türkiye ile iş birliğine DEAŞ gibi örgütlerle mücadelede olduğu kadar hevesli olmadığı dikkat çekicidir. Örneğin Alman ve İsveçli otoriteler terör ve şiddet eylemlerini Almanya ve İsveç sokaklarına taşıyana kadar PKK'lılara yönelik ciddi bir endişe taşımamıştır. PKK'nın İsveç'te 1984, Almanya'da ise 1993 yılında şiddet ve terör eylemlerine girişmesinin ardından terör örgütü olarak tanınması, iç güvenlik kaygılarının Batılı ülkelerde Türkiye'nin yoğun şekilde mücadele ettiği PKK gibi terör örgütlerine yönelik tavrın belirlenmesinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.[27] Yine bu iç güvenlik kaygıları nedeniyledir ki PKK'nın öfkesini Avrupa'ya çekmemek için[28] Avrupa'da eylem gerçekleştirmediği sürece örgütün üzerine yoğun

bir şekilde gidilmemekte ve örgütün Türkiye'ye karşı "mücadele"si için finans ve insan kaynağı sağlamasına göz yumulmaktadır.[29]

İç güvenlikle Batılı ülkelerin Türkiye karşıtı terör örgütlerine bakışı arasındaki ilişkiyi gösteren bir diğer örnek ise Ermeni terör örgütü ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu) ile ilgilidir. Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkede 40'a yakın Türk diplomatını şehit eden ASALA 15 Temmuz 1983 tarihinde Türk Hava Yolları'nın Orly bürosu önünde bombalı terör eylemi gerçekleştirmiştir. Olayda ikisi Türk, dördü Fransız, biri Amerikalı ve biri İsveçli olmak üzere sekiz kişi ölmüş, 28'i Türk olmak üzere 63 kişi de yaralanmıştır. Paris Orly Havalimanı'nda ayrım yapmaksızın gerçekleştirilen bu terör saldırısı sonucunda ASALA başta Fransa olmak üzere birçok Batılı ülkede Ermeni davası ile ilgili mevcut sempatiyi kaybetmiştir. Kaybolan Batı desteği ve Türk gizli servislerinin operasyonlarıyla ASALA 1984 sonunda eylemlerine son vermek zorunda kalmıştır.[30]

STRATEJİK YAKLAŞIMLAR

ABD ve diğer bazı Batılı ülkelerin kendileri için güvenlik açısından tehdit oluşturmayan bir kısım terör örgütlerine yönelik stratejik yaklaşım ve hedefleri bu ülkelerin terör örgütlerine yönelik politikalarını etkilemektedir.[31] Bu konuda şüphesiz Türkiye ile Batı arasındaki en güncel görüş ayrılığı Batılı devletlerin PKK ile yakın ilişkileri olduğu ve aynı kaynaklardan beslendiği Batılı istihbarat raporlarında da yer alan[32] PYD-YPG'ye yönelik olarak yaşanmaktadır.[33]

Türkiye PYD-YPG'yi PKK'nın uzantısı ve dolayısıyla da bir terör örgütü olarak nitelendirirken[34] ABD başta olmak üzere Batılı devletler ise örgütü özellikle DEAŞ'a karşı yürütülen mücadelede önemli bir müttefik ve kara gücü olarak görmektedir.[35] Bu nedenle de PYD-YPG'ye eğitim, lojistik, silah yardımı ve çatışmalarda hava desteği sağlamaktadır.[36] Türk yetkililer ise PYD-YPG'ye Batı tara-

fından sağlanan silahların bazılarının PKK'nın Türkiye'ye karşı gerçekleştirdiği eylemlerde kullanıldığını ve PYD-YPG hakimiyetindeki topraklardan Türkiye'ye saldırılar düzenlendiğinin altını çizmektedir.[37] Batı'nın PKK'nın Suriye'deki uzantısı olan PYD-YPG konusundaki bu stratejik bakış açısı ise Türkiye ile Batı arasındaki ilişkilerin zeminini zayıflatmaktadır.

DİASPORA VE LOBİ FAALİYETLERİ

Batı'nın Türkiye'nin mücadele ettiği terör örgütlerine yönelik politikasını etkileyen unsurlardan bir diğeri de Batı ülkelerindeki diasporalar ve terör örgütlerinin gerçekleştirdiği lobi faaliyetleridir. Bilhassa Avrupa'da yaşayan Kürt diasporası Kıta'nın Türkiye'ye yönelik etnik terör örgütlerine bakışını etkilemektedir.[38] Avrupa'ya 1961'den itibaren işçi göçü şeklinde başlayan Kürt göçü siyasi networkler ve aile bağları sayesinde Kürt nüfusunun Almanya, İsveç, Fransa ve Hollanda gibi ülkelerde yoğunlaşmasıyla neticelenmiştir. Bunlar arasında Kürt milliyetçisi olanların sayısı net olarak bilinmemekle birlikte Batı Avrupa'da yaklaşık 850 bin Kürt orijinli insanın yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu nüfusun bir bölümü İran, Irak ve Suriye gibi ülkelerden siyasi nedenlerle Avrupa'ya iltica eden kişilerden oluşmakla birlikte yüzde 80'in üzerindeki kısmı Türkiye kökenlidir.[39] Türkiye kökenli Kürtlerin büyük çoğunluğu 1961'den itibaren gerçekleşen işçi göçü kapsamında Avrupa'ya gelmiş olmakla birlikte 1980 Darbesi sonrasında ve 1990'lı yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da şiddetlenen çatışma ve baskılardan kaçarak Avrupa ülkelerine iltica eden önemli miktarda bir nüfustan da söz edilebilir.

İltica dalgası Kürtler arasında siyasi milliyetçiliğin oluşmasına, Kürtlerin Avrupa'da yaşayan diğer etnik gruplara göre daha fazla organize olmasına ve siyasallaşmasına etki etmiştir.[40] Kürt gruplar 1980'lerin ortalarından itibaren Avrupalı politikacıları özellikle de

Türk siyasi otoritelere baskı yapmaya ikna etme konusunda da oldukça faal olmuşlardır.[41] PKK ise 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Kürt diasporası içerisinde dominant bir pozisyon elde etmiştir. Bu durumda Avrupa'da yaşayan Kürt kökenli vatandaşların milli duygularına hitap etmesinin yanı sıra onları kendisine destek olmaya ikna etmek için haraç toplama, şiddet ve benzeri gayrimeşru uygulamalara girmesinin de etkisi olmuştur.[42] PKK Kürt diasporası içerisinde edindiği üstün konumu[43] sayesinde söz konusu grubu domine etmiş, alternatif seslerin çıkmasının önüne geçmiş ve Batı'nın gözünde bir açıdan Kürtlerin temsilcisi konumuna gelmiştir.[44] PKK işte bu durumu da kullanarak gerçekleştirdiği eylemler ve propagandalarla Avrupa kamuoyu ve karar alıcılarını kendi lehinde yönlendirmeye çalışmaktadır.

Öte yandan FETÖ/PDY'nin de Avrupa ve ABD'de eğitim ve sivil toplum alanları başta olmak üzere önemli bir yapılanmasının bulunduğu ve ciddi lobi faaliyetleri yürüttüğü bilinmektedir. FETÖ/PDY yapılanması, faaliyette bulunduğu ülkelerdeki politikacı ve bürokratlarla yakın ilişki kurmaya çalışmakta ve edindiği bu bağları kendi örgütü lehine kullanmayı amaçlamaktadır. ABD'de FETÖ/PDY taraftarlarının bilhassa Demokrat başkan adayı Hillary Clinton'ın Kasım 2016 seçim kampanyası için destek sağladığı ve Dışişleri Bakanı olduğu dönemde onunla aracılar vasıtasıyla ilişki kurduğuna ilişkin haberler medyada yer almıştır.[45]

Ayrıca FETÖ/PDY taraftarlarının Almanya gibi Avrupa ülkelerinde kurdukları "diyalog" ve "eğitim dernekleri"nce toplumun önde gelen figürlerine "diyalog ödülleri" adı altında ödüller vererek kamuoyu nezdinde kendilerine yönelik bir sempati oluşturmaya çalıştıkları bilinmektedir. Toplumda etkisi olabilecek figürlerle ilişki kurma noktasında FETÖ/PDY yöneticilerinin taraftarlarına verdiği telkinler daha önce bu örgütün içerisinde bulunan kişilerin basında yer bulan itiraflarına yansımıştır.[46] Yine bu örgütün başta Al-

man Sosyal Demokrat Parti (SPD) olmak üzere siyasi partilere sızarak lobi gücünü artırmaya çalıştığına dönük ciddi bulgular da Alman basınına yansımıştır.[47] Tüm bu oluşturulan ağları ise bulundukları ülkelerce kendi örgütleri ile ilgili geliştirilecek politikaları etkilemeye yönelik olarak kullanmaktadırlar. Nitekim Batı'da FETÖ/PDY'nin terör örgütü olarak tanınmamasında hukuk devleti gibi gerekçelerin yanı sıra örgütün bulunduğu ülkelerdeki lobi faaliyetlerinin de etkili olduğu söylenebilir.[48]

BATI BASININ TERÖR ÖRGÜTLERİ ARASINDA AYRIM YAPAN İKİRCİKLİ TAVRI

Körfez Savaşı esnasında ve sonrasında Saddam rejiminin Irak'taki Kürtlere karşı acımasız tutumu Avrupa kamuoyunda Kürtlere yönelik belirli bir sempati oluşturmuştur.[49] Kürtler konusunda "devleti olmayan en büyük halk" şeklindeki sloganik manşetler Batı basınında sık sık yer almıştır.[50] Batı basınında yer alan bu tür yayınlar Kürtler adına mücadele ettiği propagandası yapan PKK gibi örgütlere kamuoyunda sempati ile bakılmasını beraberinde getirmiştir.

Gerçekten Batı basınının önemli bir kısmı PKK'yı Kürtlerin temsilcisi, teröristleri ise özgürlük savaşçısı olarak görmekte ve göstermektedir. Nitekim Batılı yayın organlarında PKK'dan bahsedilirken terör örgütü yerine sıklıkla "İşçi Partisi" ifadesinin tercih edilmesi[51] PKK'lı teröristlerin ise ısrarla "Kürt savaşçı" ya da "gerilla" diye adlandırılması da bu anlayışla açıklanabilir.[52] Yine PKK'nın Türkiye'deki sivillere ve kamu görevlilerine karşı gerçekleştirmiş olduğu kanlı eylemlerinin de Batı basınında genellikle yer bulmaması[53] örgüte ilişkin Batı basınının sempatisi ve çifte standartlı yaklaşımı ile açıklanabilir.

Batı basınının PKK terörizmini kınamak yerine teröristleri "özgürlük savaşçısı" şeklinde lanse eden yayınları ise Batılı ülkelerin belli kesimlerinde PKK lehine bulunan sempatinin daha geniş bir

tabana yayılması konusunda önemli bir katkı sağlamaktadır. Basın ve kamuoyunun bu tutumu ise PKK ya da DHKP-C gibi örgütleri açıkça terör örgütü olarak tanıyan ülkeleri dahi bu tür örgütlerin faaliyetlerini durdurmak ya da engellemek için kendilerine karşı terör eylemi gerçekleştirmediği ya da iç huzurunu tehdit etmediği sürece ciddi bir çaba içerisine girmemeye sevk etmektedir.[54]

Yine Batı basınının Türkiye'ye karşı eylem gerçekleştiren terör örgütlerine yönelik ikircikli yaklaşımının bir diğer örneği ise 15 Temmuz'un ardından cereyan etmiş ve kanlı darbe girişimi Avrupa basınında fazlaca yer bulamamıştır. Bunun yerine Avrupa basını darbe girişimi sonrası terör örgütü FETÖ/PDY'ye yönelik yürütülen mücadeleye odaklanmış ve Türk hükümetine darbe girişiminin sorumlularına karşı mücadelesi ile ilgili ağır eleştiriler yöneltmiştir.[55]

Batı basınının terör örgütleri arasında ayrım yapan bu ikircikli tavrı ise ülkelerindeki kamuoyunun yönlendirilmesinde belirleyici olmakta ve dolaylı olarak Batılı karar vericilerin politikalarının oluşmasına katkı sunmaktadır.

İNSAN HAKLARI EKSENLİ DIŞ POLİTİKA İZLENMESİNE DÖNÜK İÇ POLİTİKA BASKISI

Batı'nın Türkiye'yi hedef alan terör örgütlerine bakışını etkileyen unsurlardan bir diğeri de başta sol partiler/gruplar,[56] Yeşiller ve kısmen sosyal demokrat kesimler[57] olmak üzere Türkiye ile ilişkilerde insan haklarının önemli bir kriter olarak ele alınmasına yönelik olarak Batılı karar alıcılara yaptıkları çağrılardır. Türkiye'nin terörle mücadele tarihinde insan hakları ihlalleri yaşandığına yönelik iddialar Batı basınında sık sık yer almış ve bu tür iddialar Batılı hükümetlerin Türkiye'nin terörle mücadelesine yönelik politikalarını etkileyen unsurlar arasında önemli bir yere sahip olagelmiştir.[58]

Batı ülkelerinde mevcut insan hakları ile ilgili hassasiyet Türkiye'de 1990'larda şiddetlenen terörle mücadele ortamında daha fazla

belirginleşmiş ve bu minvaldeki çağrılar Batılı hükümetleri baskı altına almıştır. Nitekim Batılı devletler ve örgütlerin ezici çoğunluğu Türkiye'nin kendini savunma hakkının bulunduğunun altını çizseler de Ankara'yı azınlıklarla daha iyi geçinmeye ve insan hakları ihlallerini minimize etmeye davet etmiş[59] ve bunu da her vesileyle dile getirmiştir. Yine iç kamuoyundan gelen normatif değerlere dayalı ve insan hakları eksenli baskının Batı'nın görece küçük ülkelerini, küresel ya da bölgesel çıkarlar peşinde koşan ülkelere nazaran daha fazla etkilediği söylenebilir.[60] Son dönemde ise hem PKK terörü hem de FETÖ/PDY ile mücadelede insan hakları ihlalleri yaşanmamasına dönük çağrılar Batı başkentlerinde yoğun şekilde dillendirilmektedir.[61]

DEMOKRASİ VE HUKUK DEVLETİ EKSENLİ GEREKÇELER

Benzer şekilde demokrasi ve hukuk normları ile ilgili gerekçeler de Batı'nın terör örgütlerine yönelik politikalarının şekillenmesinde etkili olmaktadır. Türkiye'nin PKK sorunu Batılı ülkeler tarafından yıllarca bir kimlik ve demokrasi sorunu olarak görülmüştür. Demokratik hakların güçlendirilmesi ile PKK sorununun çözülebileceği savunulmuş, Türkiye'nin konuyu güvenlik eksenli olarak ele alması eleştiri konusu yapılmıştır.[62]

Öte yandan Batı'nın Türkiye tarafından terör örgütü olarak nitelendirilen bazı örgütleri, hukuk devleti ilkelerini gerekçe göstererek terör örgütü olarak tanımaması ve bu örgütlere ve liderlerine sığınma, barınma ve faaliyet imkanı tanıması Türkiye tarafında ciddi rahatsızlık oluşturmaktadır.[63] Hukuk devleti ilkelerini ve bu bağlamda Ankara'nın yeterli delil sunmadığını gerekçe göstererek örneğin FETÖ/PDY konusunda Batılı devletler Türkiye ile olan görüş ayrılıklarını sürdürmekte ve bu yapıyı terör örgütü olarak tanımamaktadırlar.

Bu başlık altında sayılan faktörlerin tamamı −etki derecesi ülkeden ülkeye değişmekle birlikte− Batılı ülkelerin Türkiye'nin müca-

dele ettiği terör örgütlerine yönelik politikalarının şekillenmesinde etkili olmaktadır. Türkiye'nin stratejik konumu ya da Ankara ile olan müttefiklik ilişkileri Batılı ülkelerin önemli bir kısmını PKK ve DHKP-C gibi terör örgütleri ile ilgili olarak teorik düzeyde de olsa destek açıklamaları yapmaya itse de bunun pratik uygulamalara –Ankara tarafından– arzu edilen düzeyde yansıdığını iddia etmek zordur. Batı için halihazırda bir tehdit oluşturmadığı düşünülen PYD-YPG ve FETÖ/PDY konusunda Türkiye ile Batı arasındaki görüş ayrılıkları ise daha derindir. Bu durum terör örgütlerinin saldırılarının sık sık hedefi olan Türkiye ile Batı arasındaki ilişkileri zedelemekte ve ilişkilerin iki tarafın da aleyhine olacak şekilde sağlıksız bir zemin üzerinde devam etmesine neden olmaktadır.

Bu noktadan itibaren Batılı ülkelerin Türkiye'nin mücadele ettiği terör örgütlerine yönelik politikalarının pratikteki yansımaları analiz edilecektir. İncelemenin odak noktasını Türkiye'nin aktif olarak mücadele ettiği PKK, DHKP-C, DEAŞ, FETÖ/PDY ve PYD-YPG terör örgütleri oluşturacaktır.

TÜRKİYE'Yİ HEDEF ALAN TERÖR ÖRGÜTLERİ VE BATI

PKK VE DHKP-C

Batı Avrupa Ülkeleri

Batı Avrupa ülkeleri başlangıçta Kürdistan İşçi Partisi ya da yaygın olarak bilinen adıyla PKK terörizmi sorununu kendi iç sorunu olarak görmemiş; konuyu genel hatlarıyla Kürtlerin Türkiye'de yaşadığı kimlik sorunu, insan hakları ve demokratikleşme ile ilişkili bir mesele olarak algılamış ve yakından ilgilenmiştir.[64] Avrupa ülkeleri PKK'lıları da Kürtler adına özgürlük mücadelesi veren bir örgüt olarak değerlendirmiş ve sempati duymuştur.[65] Saddam rejiminin mezalimine maruz kalan Kürtlerle ilgili olarak Batı kamuoyunda bulunan sempatiden istifade eden "Kürt siyasi hareketi" özellikle Avrupa'da rahat bir hareket alanı elde etmiştir.[66]

1980'lerin sonuna doğru PKK Avrupa'daki Kürt diasporasını domine etmeye başlayıp[67] Avrupalı devlet adamlarını Türkiye'ye baskı yapmaya ikna etmek için şiddeti de içeren faaliyetlere girişince Batılı devlet otoritelerinde örgütle ilgili soru işaretleri belirmeye başlamıştır.[68] PKK, şiddeti araçsallaştıran faaliyetlerini artırınca şiddet ve terör eylemlerinin yoğun şekilde gerçekleştirildiği ülkelerde yasaklanmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda örgüt İsveç'te 1984,[69] Almanya ve Fransa'da 1993,[70] Avusturya'da 1995,[71] İngiltere'de ise 2001 yıllarında[72] yasaklanmıştır. Bununla birlikte Avrupa ülkelerinin kalan kısmında doğrudan bir terör ve şiddet eylemine girişmediğinden birçok Avrupa ülkesi PKK'yı bir terör örgütü olarak tanımlamamıştır.[73]

Ayrıca bazı Avrupalı hükümetler uzunca bir süre PKK'ya olan sempatilerini korumuş ve onunla karşı karşıya gelmekten sakınmışlardır. Bu tavırda şüphesiz PKK gibi öngörülemez bir terör örgütünün öfkesini Avrupa'ya çekmemek düşüncesi[74] ve iç kamuoyundan kaynaklanan insan haklarını dış politikada ön plana alan baskıların da etkisi olmuştur. Bununla birlikte PKK, AB tarafından yayınlanan tüzüklerle 2002 yılında terör örgütü olarak tanımlanınca bu karar Birlik ülkeleri için de bağlayıcı olmuştur. Zira Avrupa Birliği Konseyi tüzükleri üye ülkeler tarafından ilave bir düzenleme yapılmasına gerek olmaksızın hukuki sonuçlar doğuran nitelikte olup üye ülkelerce doğrudan uygulanması gereklidir.[75]

Türkiye'nin Batı ile olan güçlü bağları nedeniyle Batılı ülkeler doğrudan PKK'ya destek sağlayan konuma düşmemek konusunda hassasiyet göstermektedir. Bununla birlikte Batı Avrupa ülkelerinin önemli bir bölümünün PKK'ya hareket alanı bırakmaya devam ettiği, 1990'lı yıllarda PKK'yı terör örgütü olarak tanıyan ülkelerin dahi topyekun bir mücadeleye girişmedikleri görülmektedir.[76] Bunun yerine örgütü şiddet hareketlerine başvurmamaya ikna etme,[77] eğer yaygın şiddete başvurulmuyorsa paravan

dernekler vasıtasıyla faaliyette bulunmasını ve propaganda yapmasını görmezden gelme şeklinde bir tavır geliştirdikleri dikkat çekmektedir.[78]

Örneğin Batı Avrupalı ülkeler PKK'nın dolaylı yollardan basın yayın faaliyetlerinde bulunmasına ve propaganda yapmasına izin vermektedir. Türkiye'nin Avrupa'dan yayın yapan PKK yanlısı TV kanallarının kapatılması yönündeki çağrılarına uzun süre kulak tıkadıktan sonra Roj TV ya da MED TV gibi kanallar ilgili otoriteler tarafından kapatılsa da bu kanallar farklı isimler adı altında Avrupa'dan yayın yapmaya devam etmektedir.[79] Ayrıca örgüt taraftarları düzenledikleri konferans, kongre ve çeşitli örgütlenmeler (PKK'nın siyasi kanadı olan ERNK, "Sürgünde Kürt Parlamentosu", "Kürdistan Ulusal Kongresi", Kürt Enstitüleri, Kürt Enformasyon Büroları, kültür dernekleri, gençlik örgütleri vb.) aracılığıyla PKK terörünün propagandasını yapabilmektedirler.

PKK'ya nazaran Türkiye'ye zarar verme kapasitesi daha düşük olmakla birlikte 1994 yılında Devrimci Sol'dan (Dev Sol) ayrılarak kurulan Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (DHKP-C) ile ilgili olarak da Batı'nın tutumu PKK'da olduğundan pek farklı görünmemektedir. Zira DHKP-C de hem AB[80] hem de ABD[81] tarafından bir terör örgütü olarak tanınmaktadır. Bununla birlikte Avrupa güvenliği için ciddi bir tehdit arz etmeyen bu örgüt de çeşitli dernek, kültür merkezi ya da basın yayın organlarını kullanarak Avrupa ülkelerinde propaganda yapma, eleman temin etme ve finansal kaynak sağlama faaliyetlerini sürdürmektedir.[82]

Öte yandan teröristlerin iadesi meselesi Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasında sorun teşkil eden bir başka husustur. Avrupalı ülkelerin çoğu ile birlikte Suçluların İadesine Dair Avrupa Sözleşmesi'ne taraf olmasına rağmen[83] Türkiye'nin teröristlerin iadesine dönük talepleri ekseriyetle reddedilmektedir. Örneğin Türkiye 2007-2016 arasında Almanya'nın haricinde 20 AB ülkesinden 263 teröristin

iadesine ilişkin resmi talepte bulunmuş, söz konusu ülkeler sadece 8 talebi kabul ederken 161 iadeye ilişkin ret kararı vermiştir.[84] Ayrıca Türkiye kamuoyunda en fazla tanınan DHKP-C'li teröristlerden, iş adamı Özdemir Sabancı cinayetinin faillerinden biri olan Fehriye Erdal'ın iade edilmesine ilişkin taleplere Belçika makamları tarafından yıllardır olumlu yanıt verilmemektedir. Bu durum ise Türkiye'de rahatsızlık oluşturmakta[85] ve Türk yetkililer tarafından sıklıkla eleştiri konusu yapılmaktadır.[86]

Türkiye'nin en fazla iade talebinde bulunduğu ülke olan Almanya'nın tutumu da diğer AB ülkelerinden çok farklı değildir. Almanya, Türkiye tarafından iadesi talep edilen PKK ve sol tandanslı terör örgütü üyelerini Türkiye'ye iade etme konusunda cimri davranmaktadır. T.C. Adalet Bakanlığı verilerine göre 2006-2016 yılları arasında, aralarında PKK, DHKP-C ve TKP/ML üyelerinin bulunduğu 136 iade talebi dosyasından sadece 3'ü Alman otoritelerince kabul edilmiştir.[87] Almanya 2007 yılından itibaren geçen son dokuz yılda Türkiye'nin PKK mensubu teröristlerin iadesine ilişkin hiçbir talebine olumlu yanıt vermemiştir.

Batı Avrupa ülkelerinin PKK ve DHKP-C konularındaki politikalarına ilişkin genel bir değerlendirme yapmak gerekirse bu ülkelerin genel itibarıyla dengeli bir politika izlemeye çalıştıkları söylenebilir.[88] Bu noktada Batı Avrupalı büyük ülkeler için bu denge kaygısı daha belirginken[89] küresel ya da bölgesel iddiası zayıf görece küçük ülkeler için bu endişe daha zayıftır. Almanya ve Fransa gibi büyük devletlerin PKK ve DHKP-C'ye yönelik politikalarının belirlenmesinde öncelikle PKK'nın bu ülkelerde gerçekleştirmiş olduğu terör eylemleri nedeniyle iç güvenlik kaygıları belirleyici olmuştur. Batı Avrupa'nın görece daha büyük ülkelerinin, anılan örgütlerle ilgili politikalarının belirlenmesinde iç güvenliğin yanı sıra stratejik çıkarlar, Türkiye ile mevcut güçlü bağlar, ticari menfaatler ve iç kamuoyu baskısı gibi faktörler de etkili olmuş ve bu ülkeler sayılan

bu ve benzeri etkenler arasında bir denge arayışı içerisinde olmuşlardır. Nitekim bu denge arayışının bir sonucu olarak PKK Avrupa'da terör örgütü sayılıp yasaklansa da terör eylemlerini Avrupa'ya taşımadığı sürece faaliyetlerinin engellenmesi için önemli bir çaba sarf edilmemektedir.

Diğer bazı küresel iddiası daha zayıf, görece küçük ve PKK terörünün hedefi olma ihtimali daha düşük ülkelerin politikalarında ise normatif ögeler daha belirleyicidir. Bu ülkelerde konuya –yeşiller, sol gruplar ve sosyalistlerin etkisi altında– insan hakları perspektifinden yaklaşan ve PKK'nın Türkiye'deki terörist faaliyetlerini görmezden gelen tutum ön plandadır.[90]

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Türkiye ile ilişkilerine Avrupalı ülkelere kıyasla daha pragmatik ve stratejik çıkarlar eksenli yaklaşan Washington'ın PKK terörizmi karşısında Avrupa'ya nazaran daha net bir tavır takındığı ve Türkiye'ye daha yakın bir tutum sergilediği söylenebilir.[91] Küresel ölçekli hedefleri Avrupa'ya kıyasla daha ön planda olan ABD jeostratejik açıdan son derece kritik bir konumda olan Türkiye'den gelen taleplere Avrupa'dan daha duyarlı yaklaşmaktadır.[92] Bununla birlikte ilke olarak Türkiye'nin terörle mücadelesini desteklediğini deklare etse de Ankara'nın Kürt sorununa siyasal bir çözüm bulması gerektiğini savunmakta ve PKK konusunda Türkiye'nin güvenlik endişelerine yönelik pragmatik bir yaklaşım sergilemektedir.[93]

Ayrıca Amerikan yönetimleri Türkiye'yi insan hakları ihlalleri ile ilgili olarak sert bir şekilde eleştirmek konusunda tereddüt göstermemektedir.[94] Bu konudaki tenkitlerde ABD Kongresi'nden gelen eleştirilerin yönetim üzerinde belirleyici olduğu söylenebilir. ABD Dışişleri Bakanlığı düzenli olarak yayımladığı raporlarla Türkiye'yi insan hakları ihlalleri gerekçesiyle tenkit etmiştir. Yayımlanan bu tür raporlar örneğin Amerikan yönetimi tarafından Türkiye'nin terörle mücadelede ihtiyaç duyduğu Süper Kobra he-

likopterleri gibi kritik silahların Ankara'ya satılabilmesi için ihtiyaç duyulan ihracat lisanslarının verilmesinin engellenmesine dahi neden olmuştur.[95]

Öte yandan 1990'lı yıllarda ABD önderliğinde Irak'ın kuzeyinde Çekiç Güç marifetiyle oluşturulan alanda PKK'nın terör faaliyetleri için uygun zemin bulması[96] ve bu zemini Türkiye aleyhine yoğun olarak kullanması Türk kamuoyunda ABD'nin PKK'yı desteklediğine yönelik bir algının oluşmasına neden olmuştur. Bu algı ABD'den gelen insan hakları eksenli sert eleştirilerle birleşince Türk kamuoyu artık PKK konusunda ABD'nin tavrına şüpheyle yaklaşmaya başlamıştır.[97] Bununla birlikte her ne kadar ABD'nin PKK'ya destek verdiğine yönelik bir şüphe Türk kamuoyunda yer alsa ve ABD'den gelen eleştiriler Türk kamuoyu ve yönetiminde kızgınlığa sebebiyet verse de iki ülkenin karşılıklı stratejik bağımlılığı ilişkilerde ciddi bir sarsıntı yaşanmasını engellemiştir. Washington yönetiminin ise iç siyasetten kaynaklanan insan hakları hassasiyetiyle stratejik çıkarları arasında kurmaya çalıştığı dengede stratejik çıkarların görece daha ağır bastığı söylenebilir.[98] Washington, PKK'yı Yabancı Terör Örgütleri Listesi'ne 1997 Ağustos'unda eklemiştir.[99] Ayrıca ABD 1999 yılında terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması için Türkiye'ye destek sağlamıştır.[100]

Terör örgütü lideri Öcalan'ın yakalanmasının ardından Türkiye'nin PKK sorunu Batı ile ilişkilerinde daha az yer işgal etmeye başlamış ve ilişkilerde belirgin bir iyileşme yaşanmıştır. 11 Eylül saldırılarından sonraki dönemde ise Türkiye Bush yönetiminin terörizme karşı başlattığı savaşta ABD'ye destek olmuş, bu bağlamda Afganistan'da Taliban ve el-Kaide'ye karşı yürütülen savaşa katkı sağlamıştır. Terörizmle mücadelede iki müttefikin bu yakın iş birliğine rağmen taraflar Kuzey Irak'ta ortaya çıkması muhtemel bir Kürt devleti konusunda sıklıkla fikir ayrılığı yaşamışlardır.[101]

Her ne kadar Türk yetkililer PKK konusunda ABD'nin desteğini iki ülkenin güvenlik alanındaki ortaklığı açısından çok önemli olarak değerlendirseler de[102] ABD'nin PKK terörüyle ilgili politikasında önce Irak,[103] ilerleyen dönemde ise Suriye'deki çıkarları daha belirleyici olmuştur. Özellikle 1 Mart tezkeresinin TBMM tarafından reddedilmesinin ardından gelişen süreçte iki ülke ilişkileri zarar görmüş ve Washington PKK'ya karşı mücadelede Ankara ile iş birliği yapmak konusunda daha isteksiz davranmaya başlamıştır. Türkiye ile ABD'nin Ortadoğu'da izledikleri politika ve çıkarların çatışmaya başlaması üzerine Amerikan yönetimi bölgede yeni müttefik olarak Kürtleri belirlemiş, bu durum karşısında Türkiye-ABD ilişkilerinde gerginlikler yaşanmıştır.[104] 2007 yılında gerçekleştirilen Bush-Erdoğan görüşmesinin ardından PKK'ya karşı anlık istihbarat paylaşımı gibi alanlarda iş birliğinde bir artış gözlense de 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı sırasında Türk-Amerikan çıkarlarında yeniden bir farklılaşma belirmiştir.

Suriye iç savaşında Türkiye tarafından PKK'nın bir uzantısı dolayısıyla da terör örgütü olarak değerlendirilen PYD-YPG'nin Amerikan yönetimi tarafından müttefik olarak değerlendirilmesi iki ülke ilişkilerinde yeni bir anlaşmazlık noktası olarak ortaya çıkmıştır. Zira ABD, PKK uzantısı olmakla birlikte daha az ideolojik görünen ve bu nedenle de Batı kamuoyunca da daha sempatik bulunan PYD-YPG'yi DEAŞ ile mücadelesinde daha uygun bir müttefik olarak değerlendirmektedir. Bu yapının DEAŞ ile mücadelede Batı desteğiyle sağlamış olduğu nispi ilerleme ise bu konuda ABD'li yöneticilerin kararını kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Suriye iç savaşının ardından bir arada kalması zor olan ve bir bölünmeye gitmesi kaçınılmaz gibi görünen Suriye içerisinde, Türkiye ile Ortadoğu'ya yönelik çıkarlarında yaşanan çıkar farklılaşması da dikkate alınınca, PYD-YPG ABD'liler tarafından önemli bir potansiyel stratejik müttefik olarak değerlendirilmektedir. Bu durum ABD'liler tara-

fından NATO müttefiki Türkiye ile anlaşmazlığa düşme pahasına PYD-YPG'ye destek sağlanmasına neden olmaktadır. Aslında ABD'nin bu tutumu Türkiye'de bazı çevrelerde bulunan Washington'ın PKK'yı ve onun Kuzey Irak'taki varlığını Ortadoğu'ya yönelik politikalarında bir koz olarak kullanmayı planladığı, bu nedenle de Türkiye'ye retorik düzeyde verdiği desteği pratik düzeyde yeterince sağlamadığına dönük algıyı güçlendirmektedir.[105]

Sonuç olarak ABD'nin doğrudan kendisine yönelik bir tehdit oluşturmayan PKK konusundaki tavrı pragmatiktir. Her ne kadar söylem düzeyinde PKK'yı terör örgütü olarak tanıdığını ve Türkiye'yi örgüt ile mücadelesinde desteklediğini deklare etse de Ankara'ya sağladığı destek reel politik ile bağlantılı olarak bazen artarken bazen ise azalmaktadır.[106] Hatta Washington, PYD-YPG örneğinde görüldüğü üzere PKK'yı zaman zaman dolaylı olarak desteklemektedir.[107] Bu durum NATO müttefiki Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye atmakta ve Ankara'da ciddi anlamda kızgınlığa neden olmaktadır.[108]

PKK, DHKP-C VE BATILI KURUMLAR

NATO

Terörizmle mücadele NATO'nun Soğuk Savaş sonrası dönemde belirlediği misyonunda önemli bir yer tutmuştur. 1991 Roma zirve toplantısından sonra NATO tarafından yayımlanan deklarasyonda terörizme karşı ortak cephe kurulması, dayanışma ve iş birliği halinde olunması öngörülmüştür.[109] Terörizm ilk defa İttifak'ın 1999 yılı Stratejik Konsepti'nde NATO güvenliğini etkileyen risklerden biri olarak tanımlanmıştır. 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'ne gerçekleştirilen saldırıların ardından ise terörizm ve terörizm ile mücadele dünya gündeminin en üst sırasında yerini almıştır. Batı'yı hedef alan bu saldırı dolayısıyla Atlantik İttifakı NATO da yeni güvenlik konseptini gözden geçirmiş ve terörizm ile mücadeleyi ana

görev alanlarından biri olarak belirlemiştir. ABD'ye karşı gerçekleştirilen saldırı dolayısıyla NATO'nun 5. maddesi İttifak tarihinde ilk defa işletilmiş ve bir üyeye karşı gerçekleştirilen saldırı tüm üyelere karşı gerçekleştirilmiş kabul edilerek tüm üyeler Beyaz Saray'a destek olmaya davet edilmiştir.[110]

NATO ve NATO üyelerinin terörizm karşısındaki bu aktif ve hassas tavrı hiç şüphesiz on yıllardır ideolojik ve etnik terörizmden muzdarip olan Türk yetkililerini ümitlendiren bir gelişme olmuştur. Zira Türkiye'nin NATO üyesi müttefik ülkelerden terörizmle mücadelesinde önemli beklentileri mevcuttur.[111] NATO'nun kurucu anlaşmasında ifadesini bulan "dayanışma" prensibi[112] ve bu prensibin ittifakın güvenilirliği ile doğrudan ilişkili olduğunu savunan Türk yetkililer Batılı müttefiklerinden terörizmle mücadelesinde destek beklemektedir.[113]

NATO, PKK'yı bir terör örgütü olarak tanımakta ve terörizmle savaşında genel itibarıyla Türkiye'nin yanında olduğunu ifade etmektedir.[114] Bununla birlikte Türkiye, PKK ile mücadelesini iç sorun olarak gördüğü ve konunun NATO'ya taşınmasının sorunu uluslararası kılacağı endişesiyle İttifak'tan doğrudan bir askeri destek talebinde bulunmamaktadır.[115] Türkiye, NATO'yu daha ziyade Soğuk Savaş sonrası dönemde, terörle mücadele ve diğer uluslararası konularda sesini duyurabileceği siyasi bir platform olarak görmekte[116] ve bu platform sayesinde bilhassa PKK terörü ile mücadelesine destek sağlamaya çalışmaktadır.[117] Ayrıca Ankara, terör örgütü PKK'nın NATO üyesi ülkelerdeki propaganda yapma, finansal destek sağlama, eleman temin etme faaliyetlerinin engellenmesini[118] ve Türkiye ile istihbarat paylaşımında bulunulmasını beklemektedir.[119] Bu durumun son derece rasyonel bir açıklaması vardır. Ne de olsa NATO bir güvenlik örgütüdür ve üyeleri birbirlerinin güvenliklerinin sağlanması noktasında dayanışma göstereceklerini kurucu anlaşma olan Washington Anlaşması'yla taahhüt

etmişlerdir.[120] Dolayısıyla Ankara terörle mücadelesinde NATO üyesi müttefiklerinden destek beklentisini sıklıkla ifade etmiştir.

Ancak Türkiye NATO'dan PKK'nın terör örgütü olarak tanınması noktasında elde ettiği kurumsal desteği tek tek üye ülkelerin uygulamalarında görememiştir.[121] Örneğin terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın 1999 yılında Suriye'den sınır dışı edildikten sonraki yakalanma sürecinde iki NATO üyesi ülke olan Yunanistan ve İtalya'ya sığınmış olması ve bu ülkeler tarafından Türkiye'ye iade edilmemesi Ankara'da rahatsızlık oluşturmuştur.[122] Türkiye bu dönemde de NATO'dan destek mesajları almış olsa da bunun İttifak'a mensup ülkelerin genel tavır ve politikalarına yansımamasından şikayetçi olmuştur. Dönemin Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, "Bir terörist için insan haklarından söz edenlerin, teröre kurban giden 40 bin kişinin insan haklarına hiç değinmemeleri son derece düşündürücüdür" diyerek Ankara'nın rahatsızlığını ortaya koymuştur. Bazı Avrupa ülkelerinin sınırlarından PKK'ya silah sevkiyatının görmezden gelinerek örgütün üstü örtülü şekilde himaye edildiği de bu dönemde Türk yetkililer tarafından ifade edilen bir diğer şikayet konusudur. PKK'nın MED TV gibi terör ve şiddet propagandası yapan yayın organlarına izin veren İngiltere ve Belçika gibi NATO müttefikleri ise Türkiye'ye karşı Batı'nın çifte standart uyguladığı algısını oluşturan diğer bir unsur olmuştur.[123]

Sonuç olarak NATO'dan Türkiye'nin PKK terörüyle mücadelesine yönelik gelen destek açıklamaları tek tek İttifak üyesi ülkelerin bu konudaki politikalarını Türkiye lehine yeterince etkileyememiştir. Türkiye'nin NATO mekanizmalarını uluslararası siyasal bir platform olarak değerlendirerek uluslararası kamuoyunun PKK ile mücadelesine destek sağlamasına yönelik çabaları yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla NATO'nun retorik düzeydeki desteği Türkiye ile İttifak üyesi ülkeler arasında PKK terörüyle ilgili olarak dayanışmayı sağlama konusunda başarısız olmaktadır. Bu durum Türk kamuoyun-

da Batı'nın PKK'yı desteklediğine dair algının oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Avrupalı Bölgesel Kurumlar

Türkiye'deki PKK sorunu Avrupalı bölgesel örgütler nezdinde de sık sık gündeme getirilen ve tartışılan bir konu olagelmiştir. Örneğin Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM) ve Avrupa Birliği Parlamentosu gibi kurumlarda konu Kürt kimliğinin tanınması ve Kürtlere yönelik insan hakları ihlalleri başlığı altında sık sık sol gruplar, Yeşiller ya da sosyalist gruplar tarafından gündeme getirilmekte ve Türkiye'ye yönelik en sert eleştiriler bu kurumlardan gelmektedir.[124] Ankara'nın PKK terörizmi ile mücadelesinde yaşanan insan hakları ihlalleri ile ilgili tartışmalar Türkiye'nin Avrupa Konseyi üyeliğinin askıya alınması tekliflerini dahi beraberinde getirmiştir. Örneğin AKPM'nin 1995 yılında aldığı 1266 sayılı kararında örgütü kınamak yerine PKK teröründen "Kürt milliyetçilerin silahlı mücadelesi" şeklinde bahsedilmesi ve Türkiye'nin üyeliğinin askıya alınmasıyla tehdit edilmesi dikkate değerdir. Fakat AKPM'nin bu kararı Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından reddedilmiş ve Konsey adına bağlayıcı bir karar olmaktan uzak kalınmıştır.[125]

Her ne kadar bu ve benzeri teklifler genellikle uygulanmasa da bilhassa AKPM ve AB Parlamentosundaki Yeşiller ile sol ve sosyal demokrat partilere mensup üyelerin Türkiye aleyhindeki yoğun faaliyetleri Türk hükümetleri ve kamuoyunda yoğun rahatsızlıklara neden olmuştur/olmaya devam etmektedir. Bu ve benzeri kurumların Türkiye'ye yönelik sert kararları genellikle karar vericileri etkileme noktasında bağlayıcı kararlar alınmasını sağlayamasa da hem Batı'da PKK lehine kamuoyu oluşması hem de Türk kamuoyunda Batı'nın PKK'lı teröristleri koruyup kolladığı algısının oluşmasında oldukça etkili olmuştur/olmaktadır.[126]

AB ise PKK terörünü daha ziyade Kürt sorununun bir parçası olarak görmekte ve konuya demokrasi, insan hakları ve azınlıkların

korunması gibi ilkeler perspektifinden yaklaşmaktadır. Dolayısıyla da AB üyeliğine adaylığının ilan edildiği 1999 yılından itibaren Türkiye ile ilişkilerinde bu sorunu daha sık gündeme getirmekte ve Türkiye'nin Kürt sorunu ile ilgili reformlar yapması için yumuşak güç enstrümanlarını kullanmaktadır.[127] AB, PKK terörü ile Kürt kimliğinin tanınmaması ve Kürtlere kültürel haklar verilmemesi arasında yakın bir bağ olduğunu düşündüğünden Türkiye'ye soruna siyasi çözüm bulması çağrısı yapmakta,[128] siyasi çözümün ise terörizm ve ayrılıkçılığı savunmasız bırakacağı görüşünü savunmaktadır. Doğrudan müdahale yerine yapısal müdahalelerle Kürt sorununun çözülebileceğine inanan AB,[129] PKK'yı yoğun terör eylemlerine giriştikten ancak 18 yıl sonra, 11 Eylül sonrası atmosferde, Mayıs 2002'de terör örgütü olarak tanımıştır.

AB'nin bu kararına rağmen örgüt Avrupa'da finansman sağlamak, terör eylemleri için eleman toplamak ve propaganda yapmak için Birlik ülkelerinin yasalarındaki boşluklardan istifade ederek 2002 öncesinde karmaşık bir alt yapı inşa etmiştir. Ayrıca AB ülkelerinin PKK terör örgütü ile ilgili olarak söylem ve uygulama düzeylerinde birbiriyle çelişen tavırları Türk kamuoyu ve otoriteleri nezdinde AB'ye dönük güveni derinden sarsmaktadır.[130] Hem PKK'yı terör örgütü olarak tanıyan hem de farklı kisvelerle ülkelerinde faaliyette bulunmasına engel olmayan Batı'nın bu tavrı Türkiye'ye yönelik terör örgütlerini desteklediği algısının oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır.[131]

Sonuç itibarıyla Batılı ülke ve kurumların Türkiye'nin PKK ve DHKP-C ile mücadelesine yönelik olarak dengeli bir politika izlemeye çalıştığı çıkarımını yapmak mümkündür. Zira Batı, stratejik önemi ve Batı ile güçlü bağları dolayısıyla Türkiye'nin PKK ile mücadele konusundaki taleplerini tamamen göz ardı etmemektedir. Bununla birlikte çeşitli gerekçelerle PKK'nın Batılı ülkeleri finansman ve insan kaynağı temini için kullanmasına göz yumulmakta-

dır. Batı güvenliği için ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmeyen PKK ve DHKP-C'ye dönük politikalarda Türkiye ile olan bağlar ve müttefiklik ilişkisi ise siyasal öncelikler hiyerarşisinin en üstünde görülmemektedir. Türkiye'nin güvenlik ittifakının gereği olarak değerlendirdiği beklentilerinin karşılanmaması ise Türk kamuoyunda Batı'nın terörü desteklediği algısının oluşmasına neden olmakta ve Batı karşıtlığının yükselmesini beraberinde getirmektedir. Bu durum ise Batı ile Türkiye arasında sağlıklı bir ilişkinin yürütülmesini zorlaştırdığı gibi Türkiye'de Batı ile olan ittifakın sorgulanmasına neden olmaktadır.

DEAŞ VE BATI

Türkiye'nin son dönemde mücadele ettiği terör örgütlerinden bir diğeri olan ve Batı güvenliğini de tehdit eden DEAŞ ile ilgili olarak hem NATO hem de NATO üyesi ülkelerin PKK'ya nazaran daha net bir pozisyona sahip oldukları söylenebilir. BM Güvenlik Konseyi nezdinde faaliyet gösteren "El-Kaide Yaptırım Komitesi" tarafından yayımlanan terör örgütü listesine[132] önce El-Kaide'nin Irak kolu olarak giren, 30 Mayıs 2013'te ise Irak ve Şam İslam Devleti olarak tanımlanan terör örgütü DEAŞ'a karşı ABD önderliğinde Ekim 2014'te oluşturulan koalisyonda (Birleşik Ortak Görev Gücü-Doğal Kararlılık Harekatı) Batılı ülkelerin neredeyse tamamı yer almıştır.[133] Batılı ülkeleri de doğrudan hedef alan, Paris ve Brüksel gibi önemli Avrupa şehirlerinde terör eylemleri gerçekleştiren DEAŞ'a karşı mücadele konusunda Batı fikir birliği içindedir denilebilir.

Türkiye ise DEAŞ'ı ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra terör örgütü olarak tanımış[134] ve oluşturulan koalisyonda yerini almıştır. Bu doğrultuda İncirlik ile Diyarbakır üslerini koalisyon güçlerinin kullanımına açmış, gerçekleştirilen operasyonlara destek sunmuş ve sunmaya devam etmektedir. Bununla birlikte DEAŞ sempati-

zanları ve üyelerinin Suriye'ye ulaşmak için Türkiye hattını kullanması ve 911 kilometrelik Suriye sınırının güvenliğinin sağlanmasında yaşanan sorunlar dolayısıyla Türkiye'nin bu durumu engellemekte zorlanmasının ardından Batı kamuoyunda Türkiye'nin DEAŞ'ı desteklediği propagandası yapılmıştır.[135] DEAŞ üyelerinin Türk hastanelerinde tedavi olduğu, güney illerinden lojistik destek sağladığı hatta Türk yetkililerin bu örgüt ile petrol ticaretine dahil olduğuna dönük ithamlar bu dönemde Batı tarafından sıkça dillendirilmiştir.[136] Türkiye'nin DEAŞ karşıtı operasyonlar için önce Temmuz 2015'te üslerini açması[137] ve örgütün Türkiye'ye karşı gerçekleştirdiği terör eylemlerinin ardından da kara güçleriyle karşı saldırılar başlatmasına kadar[138] bu tür iddialar yoğun şekilde sürmüştür. Hatta ABD Dışişleri Bakanı John Kerry 2014 yılında Türkiye'nin DEAŞ'tan petrol ithal ettiğine yönelik bilgileri olduğunu iddia etmiştir. Ancak bu iddiaların gerçeği yansıtmadığının ortaya çıkması üzerine hem Dışişleri Bakanı Kerry hem de CIA Ankara'dan özür dilemişlerdir.[139]

Diğer taraftan Türk yetkililer ise çok sayıda teröristin Avrupa ülkelerinden Suriye'ye gittiği ve Batılı ülkelerin DEAŞ ile mücadelede Türkiye ile yeterince istihbarat paylaşmadıkları şeklinde Batı'ya eleştiriler yöneltmişlerdir.[140] Türk otoriteler Batılı ülkelerin DEAŞ üyesi oldukları iddiasıyla yakalanıp kendilerine teslim edilen teröristleri serbest bıraktıkları şeklinde eleştiriler de dillendirmişlerdir. Bu durumun en çarpıcı örneği ise DEAŞ tarafından Mart 2016'da Brüksel'de gerçekleştirilen ve 32 kişinin ölümü ve yüzlerce kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan saldırıların ardından yaşanmıştır.[141] Cumhurbaşkanı Erdoğan Brüksel saldırısını gerçekleştiren teröristlerden birinin Türkiye tarafından Hollanda'ya deport edildiğini ve Belçika ve Hollanda'nın ilgili kişinin "yabancı savaşçı" olduğu konusunda uyarıldığını fakat Ankara'nın uyarılarına rağmen Belçika'nın bu kişinin terörle bağını tespit edemediğini açıklamıştır.[142]

Son olarak Türk yetkililerden, 2016 yılı Ağustos ayında başlatılan Fırat Kalkanı Harekatı'nın başlangıç safhasında koalisyon güçleri tarafından sağlanan hava desteğinin, operasyonun el-Bab kentine uzanmasının ardından kesilmesi ve yürütülen operasyonlara gerekli desteğin verilmemesine eleştiri gelmiştir.[143] Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın "her seferinde DEAŞ'la mücadele konusunda Türkiye'ye birtakım eleştiriler getiren çevrelerin, Azez-Cerablus hattı, Dabık ve el-Bab noktasında yürütülen operasyonlara gerekli desteği vermemesi"nin kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir.[144]

Sonuçta her ne kadar zaman zaman karşılıklı suçlamalar yaşansa da Batı için de ciddi bir tehdit arz eden DEAŞ konusu Türkiye ile Batı'nın terörizm konusunda en az görüş ayrılığına sahip olduğu ve görece en fazla iş birliği yaptığı alan olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte DEAŞ'ın ilk ortaya çıktığı dönemlerde Ankara'yı sıklıkla örgüte destek vermekle suçlayan Batı'nın son dönemde Türkiye'nin Suriye topraklarında kendini savunma hakkını kullanarak gerçekleştirdiği operasyonlara istikrarlı bir destek vermemesi, Batı'nın Türkiye'yi terörle mücadelesinde yeniden yalnız bıraktığı algısının artmasına neden olmakta ve müttefikliğe gölge düşürmektedir.

FETÖ/PDY VE BATI

15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye, tarihinde eşine hiç rastlamadığı kanlı bir darbe girişimine muhatap olmuştur. Darbe girişiminin atlatılmasının ardından Türk makamlarınca yapılan tahkikatlar darbe girişiminin ana aktörünün Fetullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanması (FETÖ/PDY) olduğunu ortaya koymuş ve Türkiye tüm gücüyle başta FETÖ/PDY üyeleri olmak üzere darbecilerin izini sürmeye başlamıştır. Bu noktada ülkenin anayasal düzenine karşı suç işleyen ve demokratik düzeni ortadan kaldırmayı hedefleyen FETÖ/PDY ile mücadelede Türkiye Batılı müttefiklerinin desteğini aramıştır. Ancak Batılı müttefiklerin

hem darbenin hemen ardından gelişen süreçte hem de FETÖ/PDY ile mücadeleye ilişkin tavrı Ankara'yı ve Türk halkını büyük hayal kırıklığına uğratmıştır.[145]

Darbe girişiminin ardından Batılı ülkelerin, ABD ve Almanya dışında kalan büyük çoğunluğunun darbeyi kınamakta dahi geç kalması, uzunca bir süre Batılı liderlerin hiçbirinin Ankara'yı ziyaret etmemesi, Türk kamuoyu ve yöneticileri nazarında Batı'nın darbe girişimine destek sağladığına dair iddiaları güçlendirmiştir. Batılı ülkelerin bu tavrı önce darbe teşebbüsünün başarıya ulaşıp ulaşmayacağını gözlemleyip ondan sonra tepki verdiği şeklinde yorumlanmıştır.[146] Darbe teşebbüsünden yaklaşık kırk gün sonra ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden Ankara'yı ziyaret edip geciken ziyaretiyle ilgili Türk kamuoyunu teskin etmeye yönelik ifadeler kullansa da,[147] Biden'ın sözlerinin Türkiye'deki genel kanıyı ne derece değiştirdiği tartışmaya açıktır.

Yine de Biden'ın bu tavrı Türkiye ile ilişkilerinde stratejik çıkarlarını önceleyen ABD'nin geleneksel tavrıyla örtüşmektedir. Zira ABD, Avrupalı ülkelerden gelen Türkiye'nin demokrasiden uzaklaştığına dönük eleştirilerin tersine Ankara'yı darbe teşebbüsünün ardından yaşanan süreçle ilgili olarak sıklıkla ve doğrudan eleştirmekten kaçınmıştır.[148] Yine de ABD'nin Türkiye'yi FETÖ/PDY ile mücadelede desteklediğini iddia etmek güçtür. Zira Ankara'nın çok önem verdiği FETÖ/PDY elebaşı Fetullah Gülen'in iadesi talebinin[149]ABD'li yetkililer tarafından hukuki prosedürler gerekçe gösterilerek karşılanmaması[150] Türkiye'nin Batı ile ittifakının sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir.[151] Bu noktada ABD'nin hukuk sistemini gerektiğinde kendi çıkarları doğrultusunda esnettiği örnekler Türk yetkililerince dillendirilmektedir. Örneğin Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Bin Ladin'le ilgili mahkeme kararı mı vardı? Bin Ladin'i farklı bir ülkede gittiler, kendileri ne yaptılar, yok ettiler" şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.[152] ABD'nin sahte deliller sunarak 2003 yılında Irak'ı işgal ettiği ise

tüm dünyanın malumudur.[153] Benzer şekilde ABD 1989'da uluslararası hukuk normlarına göre egemen bir ülke olan Panama'yı işgal etmiş ve bir zamanlar CIA ile çok yakın ilişkileri bulunan Panama'nın *de facto* lideri Manuel Noriega'yı ABD'ye götürüp otuz yıl boyunca hapiste tutmuştur.[154]

Bu ve benzeri örnekler nedeniyle Türkiye ABD'li siyasi karar vericilerin Gülen konusunu salt hukuki bir konu gibi değerlendirip Ankara'nın talebine duyarsız kalmasını ikna edici bulmamakta ve bu durum hayal kırıklığına neden olmaktadır. Bunun üzerine ABD'nin yüzlerce FETÖ/PDY kurumunun ülkesinde faaliyet göstermesine izin vermesi, charter okullar vasıtasıyla her yıl yüz milyonlarca doları örgüte aktarması da eleştirilmektedir.[155] Ayrıca Türkiye'den kaçan FETÖ/PDY üyelerinin en önemli deniz aşırı toplanma ve faaliyet alanı ve idari merkezinin de ABD olduğu bilinmektedir. Bu durum karşısında Türk otoriteler ABD ile müttefiklik ilişkisinin altını çizmekte, ulusal güvenlik için büyük bir tehdit olan FETÖ/PDY elebaşının iade edilmemesi ve örgütün ABD de serbestçe faaliyet göstermesine izin verilip dolaylı da olsa destek sağlanmasının kabul edilemez bir durum olduğunu belirtmektedirler.[156]

Atlantik İttifakı NATO'nun 15 Temmuz darbe girişimi ile ilgili ve hemen sonrasındaki tavrına kısaca değinmek gerekirse; NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg darbe gecesi Türk halkının ve tüm siyasi partilerin demokrasiye ve demokratik seçimlerle gelen hükümete olan güçlü desteğini övmüştür. Darbe girişimini kınayan ve demokratik kurumlara olan güçlü desteğini ifade eden NATO Genel Sekreteri Türkiye ile bu zor zamanda dayanışma içerisinde olduklarının altını çizmiştir.[157] Medyada yer alan NATO'nun 15 Temmuz darbe girişimine destek olduğuna dair haberler[158] İttifak'ta rahatsızlık oluşturmuştur. NATO yaptığı açıklamayla yukarıda belirtilen ifadeleri tekrarlayarak darbeyi kınadığını deklare etmiştir.[159]

Bununla birlikte NATO 15 Temmuz darbe girişiminin ana aktörü olarak görülen FETÖ/PDY ile ilgili doğrudan bir değerlendirme yapmaktan kaçınmıştır. Sürekli olarak Türkiye'yi darbe girişimi sonrası yürütülen süreçle ilgili olarak eleştiren Avrupalı ülkelerin tersine NATO, Türkiye'nin şimşeklerini üzerine çekmekten kaçınmış ve darbe teşebbüsünden sonraki süreçle ilgili olarak hukukun üstünlüğü, kişisel özgürlükler ve demokrasi gibi ortak değerlere vurgu yapmakla yetinmiştir.[160] Benzer şekilde ABD'nin NATO Daimi Temsilcisi Douglas Lute yaptığı açıklamada NATO ve ABD'nin Türk hükümetine "standartları dikte etmek" yerine "güven ifade etme" kararı aldıklarını belirterek ortak değerleri vurgulamıştır.[161]

Öte yandan Türk hükümeti, darbeciler ve bunların Batı ülkelerindeki yapılanmalarıyla ilgili mücadelesinde NATO'dan beklediği desteği bulamamasını ve hatta bu ülkelerde İttifak çatısı altında Türkiye adına görev yapan subayların iltica başvurusunda bulunmalarını hoş karşılamamıştır.[162] Benzer şekilde Ankara'yı rahatsız eden bir diğer konu ise darbe girişiminin başarısız olmasının hemen ardından Türk Silahlı Kuvvetlerine (TSK) ait bir helikopterle Yunanistan'a iltica eden sekiz Türk subayından beşinin Türkiye'ye iade edilmesinin mahkeme tarafından reddedilmesi olmuştur.[163] Türkiye'nin FETÖ/PDY ile mücadelesi ile ilgili kısmi eleştiriler NATO'nun daha alt düzeylerinde dillendirilmiştir. Örneğin NATO Avrupa Müttefik Kuvvetler Komutanı Orgeneral Curtis Scaparrotti NATO'da görev yapan Türk subaylarının darbe soruşturmalarıyla ilintili olarak görevden alınmasının[164] ardından İttifak'ın yetenek, uzmanlık ve üretilen iş anlamında bir zayıflama yaşadığından yakınmıştır. NATO'daki görevlerinden uzaklaştırılan Türk subaylarının darbe planlamasında yer aldıklarını düşünmediğini ifade eden Orgeneral Scaparrotti Türkiye'ye dönen subaylara hukukun üstünlüğü çerçevesinde ve uygun muamele edilmesi konusunda kaygılı olduğunu ifade etmiştir.[165]

Kısaca ifade etmek gerekirse NATO, Türkiye'nin FETÖ/PDY ile mücadelesine destek sağlamamakla birlikte Türkiye'nin ittifak için önemini de dikkate alarak daha dikkatli bir dil kullanmaya gayret etmekte ve pragmatik bir yaklaşım sergilemektedir.[166] FETÖ/PDY'yi terör örgütü olarak tanıyıp üye ülkeleri Türkiye'ye yardımcı olmaya çağırmasa da açıktan Türkiye'yi eleştirmekten imtina etmekte ve ortak değerlere vurgu yapmakla yetinmektedir.

Avrupalı kurumlar ve ülkelerin 15 Temmuz darbe girişimiyle ilgili kararsız/ikircikli tavrı[167] ve sürekli olarak darbe girişimi sonrası sürece yönelik eleştiriler getirmeleri[168] Türkiye'de, hem iktidar hem de muhalif politikacılar tarafından, Batı'nın hükümetin darbeye gösterdiği reaksiyonu darbe girişiminden çok daha fazla eleştirdiği şeklinde yorumlanmıştır.[169] Batı'nın kahir ekseriyeti 15 Temmuz darbe girişiminin hemen ardından yaşanan süreçte demokrasiye ve savunduğu Batılı değerlere sahip çıkmak ve müttefiklik ilişkisinin bir gereği olarak Türkiye'yi desteklemek yerine mütereddit bir tutum sergilemiştir. Buna ilave olarak Batı, Türk halkının yaşadığı travmayı tam olarak idrak edemeden Ankara'yı darbenin ana aktörü olan FETÖ/PDY ile mücadelesiyle ilgili olarak sürekli eleştirmesi kendisine olan güveni daha da sarsmıştır.[170] Ayrıca darbenin ana aktörü olan FETÖ/PDY üyelerinin hukuki açıdan yeterli delil sunulamadığı ifade edilerek[171] Avrupalı ülkelerde serbestçe faaliyet göstermelerine izin verilmesi ve finansal destek sunulması Ankara'da müttefiklik ilişkisi ile bağdaştırılamamaktadır.[172] Ankara'dan gelen FETÖ/PDY ile mücadelede iş birliğine dönük taleplere duyarsız kalınması hem Türk kamuoyu hem de siyasi karar vericilerde Batı'ya karşı artan bir öfkeye neden olmaktadır.

FETÖ/PDY üyelerinin iadesi konusunda Avrupalı ülkelerin tavrı da ABD'ninkinden pek farklı değildir. FETÖ/PDY mensuplarına yönelik yargı kararıyla Almanya dışındaki 11 AB ülkesinden toplamda 37 örgüt üyesinin iadesine ilişkin talepte bulunulmuştur. Fakat Türkiye'nin bu talebine şu ana kadar cevap verilmemiştir.

Keza Almanya da FETÖ/PDY mensuplarının iade taleplerini kabul etmemiştir. Türkiye, Almanya'dan 22 FETÖ/PDY mensubunun yargı organları tarafından verilen kararlar doğrultusunda iadesini istemiş, Almanya ise bugüne kadar iade taleplerine ilişkin hiçbir dosyaya olumlu cevap vermemiştir.[173]

Sonuç olarak FETÖ/PDY henüz Batı için ciddi bir güvenlik riski olarak değerlendirilmediğinden, Türkiye'nin demokrasisi ve geleceğine kasteden bu örgüt konusundaki politikasının belirlenmesinde Ankara ile olan ittifak ilişkisi daha az belirleyici olmuştur. Türkiye FETÖ/PDY terörüyle mücadelede de Batılı müttefikleri tarafından yalnız bırakılmıştır. Bu durum ise Türkiye'nin Batı ile ittifakını zedelemekte, kamuoyunda artan Batı karşıtlığını körüklemekte ve Batı ile ittifakın sorgulanmasına neden olmaktadır.

PYD-YPG VE BATI

Türkiye ile Batı'nın PKK terörü bağlamında anlaşamadığı konulardan bir diğeri ise örgütün Suriye kolu olan Demokratik Birlik Partisi (PYD) ve onun silahlı kolu YPG (Halk Koruma Birlikleri)[174] ile ilgilidir. Türkiye bu örgütün PKK'nın uzantısı bir terör örgütü olduğunu vurgulamakta ve "DEAŞ ile mücadele ediyor" bahanesiyle hoş bakılamayacağını savunmaktadır. Terör örgütleri arasında iyi-kötü ayrımı yapılamayacağını savunan Türk yetkililer,[175] PYD-YPG kontrolündeki bölgelerden Türkiye'ye saldırılar gerçekleştirildiğini belirtmişlerdir. Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar Batılı ülkelerin PYD-YPG'ye sağladığı silahların Türkiye'ye karşı eylem gerçekleştiren PKK'lılar tarafından kullanıldığını ve teröristlerin elinde yakalandığını ifade etmiştir. Bu silahların –seri numaraları bilgileri ile– ellerinde bulunduğunu ifade eden Akar söz konusu durumun kabul edilemez olduğunun altını çizmiştir.[176]

Buna karşılık ABD ve Avrupalı ülkeler ise koalisyon güçlerinin sağladığı yoğun hava ve silah desteği ile DEAŞ karşısında

belirli bir başarı elde eden PYD-YPG güçlerini Suriye'de faydalı ve önemli bir müttefik olarak görmekte ve desteklemektedir. Türkiye ile bu konuda derin bir anlaşmazlık yaşayan başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler, DEAŞ ile mücadelede sağladığı görece başarı nedeniyle Batı kamuoyunda PKK-PYD lehine oluşan sempatinin de etkisiyle örgüt üyelerini bir anlamda "özgürlük savaşçısı" olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla NATO müttefikleri Türkiye'nin güvenliği pahasına PYD-YPG'ye destek olmaya devam etmektedir.

Diğer yandan Türkiye tarafından PYD-YPG'nin Türkiye'de gerçekleştirilen terör eylemleri ile ilişkisine yönelik kanıtlar Batı tarafından yeterli bulunmamaktadır. Örneğin Türk hükümetinin Şubat 2016'da Ankara'da 28 kişinin hayatını kaybettiği bombalı saldırının ardından Suriye'deki Kürt gruplardan PYD-YPG'yi sorumlu tutmasına karşılık Batı'nın bu örgüte karşı tutumunda herhangi bir değişiklik müşahede edilmemiştir.[177]

PKK ile PYD arasındaki yakın ilişki hem Batılı istihbarat raporları hem de yayınlarına yansımasına rağmen, Batı PYD-YPG'yi terör örgütü olarak görmemek konusunda kararlı görünmektedir. Örneğin Avrupa Polis Teşkilatı'nın (EUROPOL) 2016 yılı için hazırladığı Avrupa Birliği Terörizm Durum ve Trend Raporu'nda PYD için PKK'nın Suriye'deki muadili (counterpart) ifadesi kullanılmaktadır. Raporda PYD'nin PKK tarafından toplanan paralarla finanse edildiği tespit edilmekte, böylece iki örgüt arasındaki yakın bağa dikkat çekilmektedir.[178] Alman Federal Anayasayı Koruma Teşkilatı ise 2015 yılı raporunda PYD için PKK'nın Suriye şubesi (ableger) ifadesini kullanmaktadır.[179] Teşkilatın 2014 yılı raporunda ise PYD'nin kuruluş sözleşmesinde PKK lideri Abdullah Öcalan'ın tüm Kürtlerin lideri olarak tanındığı ifade edilmekte ve yine PYD için PKK'nın Suriye şubesi (zweig-organisation) ifadeleri yer almaktadır.[180]

NATO'ya bağlı Teröre Karşı Savunma Mükemmeliyet Merkezi'nin yıllık dergisi *Defence Against Terrorism Review*'de yer alan makalede Andrew Self ve Jared Ferris, PKK'nın resmi web sayfasında çatışmada öldüğü ilan edilen 2 bin 96 teröristin bilgilerini −doğum ve katılım yerlerini− dikkate alarak analiz etmişlerdir. Bu analiz sonucunda yazarlar HPG, PJAK ve YPG'nin PKK'nın askeri koordinasyonunda hareket ettikleri ve PYD'nin de PKK'nın bir parçası olduğu sonucuna varmışlardır.[181] Self ve Perris, PKK'nın İran kolu olan PJAK'ın (Kürdistan Özgür Yaşam Partisi) ABD tarafından terör örgütü olarak tanınıp yaptırımlara tabi tutulurken Suriye kolu PYD'nin terör örgütü olarak tanınmamasının çelişkili bir yaklaşım olduğunu vurgulamışlardır.[182] Ayrıca yazarlar PYD ve PJAK'ın PKK tarafından kurulduğunun, stratejik ve operasyonel bir bütünlük içerisinde hareket ettiklerinin altını çizmektedirler.[183]

Ancak tüm bu tespitlere rağmen Batılı ülkeler PYD'yi terör örgütü olarak görmemek konusunda ısrarcıdırlar. PYD-YPG temsilcileri Avrupa ülkelerinde üst düzeyde ağırlanmakta ve Avrupa Parlamentosunda (AP) konferanslar vermelerine izin verilmektedir. Şubat 2015'te Demokratik Birlik Partisi (PYD) eş başkanı Asya Abdullah, YPG'nin kadın kolu YPJ'nin komutanı Nesrin Abdullah ve PYD'nin Fransa Temsilcisi Halid İsa'nın Fransa Devlet Başkanı François Hollande tarafından davet edilip Elysee Sarayı'nda ağırlanması Paris'in PYD-YPG'ye açık desteği olarak değerlendirilebilir.[184] Benzer şekilde PYD lideri Salih Müslim'in AP'de basın toplantılarına katılıp konferanslar vermesi Ankara'da rahatsızlık oluşturmaktadır.[185] Washington ise Ankara'dan gelen tüm uyarılara kulaklarını tıkayarak PYD-YPG'yi terör örgütü olarak görmediğini ilan edip dolaylı yollardan ateş, silah ve lojistik desteğini sürdürmektedir.[186]

Özetlemek gerekirse Ankara'nın PKK ile yakın bağları nedeniyle terör örgütü olarak gördüğü ve ulusal güvenliği için açık bir

tehdit olarak değerlendirdiği PYD-YPG terör örgütünün Batı'yı hedef alacağına yönelik ciddi bir bulgu bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu örgüte yönelik olarak belirlenen politikalarda stratejik çıkarlar gibi diğer faktörler daha belirleyici olmakta, Türkiye ile mevcut bulunan güvenlik ittifakı PYD-YPG'ye yönelik politikaların belirlenmesinde geri planda kalmaktadır. Batılı ülkeler tarafından müttefiklik ilişkisini hiçe sayılarak PYD-YPG'ye destek verilmesi ise Ankara'da kızgınlıkla karşılanmaktadır. Bu durum Batı ile Türkiye arasında terör örgütlerine yönelik mevcut anlaşmazlığı derinleştirmekte ve Türk yetkililere Batı ile ittifakı sorgulama ihtiyacını hissettirmektedir.

SONUÇ

Türkiye'de son dönemde toplumun önemli bir kesimi tarafından paylaşılan ve yükselen bir Batı karşıtlığı söz konusudur. Bu durumun en başta Türkiye'nin terör örgütleri ile mücadelesine yönelik Batı'nın takındığı ikircikli tavır ile ilgili olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere Türkiye son dönemde artan bir şekilde terör örgütlerinin hedefi olmakta, terör eylemleri hem birçok Türk vatandaşının hayatına mal olmakta hem de ülkeye ekonomik ve sosyal alanlarda ciddi zararlar vermektedir. Dolayısıyla terörün her türlüsünden ciddi anlamda muzdarip olan Türkiye terörle mücadele ile ilgili olarak içerisinde yer aldığı Batı ittifakının desteğini aramaktadır.

Batı, Türkiye'nin yoğun şekilde mücadele ettiği terör örgütlerine yönelik geliştirdiği politikalarda Ankara ile olan ittifak ilişkisini politik öncelikler hiyerarşisinin üst sıralarında konumlandırmamaktadır. Bunun yerine politikalarını öncelikle terör örgütlerinin Batı'ya yönelik herhangi bir tehdit oluşturup oluşturmadığı ile orantılı olarak belirlemektedir. Batı için tehdit oluşturan örgütlerle ilgili olarak Türkiye'nin desteği yoğun şekilde aranırken, Batı için tehdit oluşturmayan terör örgütleri ile ilgili olarak ise bazen strate-

jik öncelikler bazen iç kamuoyu baskısı bazen de hukuk devleti ilkeleri gibi faktörler belirleyici olabilmektedir.

Örnek olarak Batı Avrupalı ülkeler PKK'ya karşı ilk defa bu örgüt bazı Batı Avrupa ülkelerinde terör eylemleri gerçekleştirip iç güvenlik açısından tehdit oluşturduğunda tavır almışlardır. Daha sonra PKK bu ülkeler açısından tehdit olmaya devam ettiğinden örgüt yasaklı kalmaya devam etmiştir. Bununla birlikte Almanya ya da Fransa gibi Batı Avrupa'nın görece büyük ülkelerinin PKK ve DHKP-C'ye yönelik politikalarını hassas bir denge üzerinde yürütmeye gayret ettikleri ileri sürülebilir. Zira bu ülkeler açısından bir taraftan iç politikadan kaynaklanan PKK lehine baskılar ve iç güvenlik kaygıları diğer yandan ise hem küresel hem de bölgesel çıkarlar söz konusudur. Türkiye ise hem jeopolitik konumu hem de Batı ile siyasi ve ekonomik bağları dolayısıyla bu ülkeler açısından dikkate alınması gereken bir ülkedir. Nitekim bu denge kaygısıyla PKK ve DHKP-C gibi örgütler Avrupa'da yasaklıdır. Fakat paravan dernek ve kurum isimlerini kullanarak Avrupa'da faaliyet göstermelerine göz yumulmaktadır. Zaman zaman bu iki örgüt mensuplarına yönelik adli işlemler gerçekleştirilse de faaliyetlerini engellemeye dönük ciddi bir çabadan söz etmek zordur.

Ülkelerinde ciddi sayıda PKK sempatizanı barındırmayan, PKK'nın hedefi olma ihtimali daha zayıf olan Batı Avrupa'nın görece daha küçük ülkeleri açısından ise örgütle ilgili normatif ögeler daha ön plandadır. Bu tür ülkelerde konuya Yeşiller, sol gruplar ve sosyalistlerin etkisi altında insan hakları perspektifinden yaklaşan ve PKK'nın Türkiye'deki terörist faaliyetlerini görmezden gelen tutum daha belirgindir. İfade edilen gruplar AP ya da AKPM gibi kurumları etki altına alabilmektedir. Anılan kurumlar Türkiye'ye terörle mücadelesi ile ilgili sert eleştiriler getirebilmekte ve terör örgütlerine moral desteği sağlayabilmektedir. Bu tür kurum ve kuruluşların PKK'lılar lehine sergiledikleri tavırlar Türkiye'deki Batı'nın

terör örgütlerine destek sağladığı algısını güçlendirmektedir. Bu durum ise yıllardır PKK ve DHKP-C terörüne maruz kalan ve on binlerce insanını teröre kurban veren Türkiye'de ciddi bir tepkiyle karşılanmakta ve Batı'ya yönelik öfkeyi artırmaktadır.

ABD ise Türkiye ile ilişkilerinde stratejik çıkarlarını ön plana koymakta ve PKK konusunda daha pragmatik bir politika izlemektedir. Her ne kadar Türkiye'yi PKK ile mücadelesinde desteklediğini ifade etse de Washington'ın Ankara'ya sağladığı destek reel politik ile bağlantılı olarak zaman zaman artıp azalmaktadır. Hatta ABD, PYD-YPG örneğinde görüldüğü üzere PKK'yı dolaylı olarak desteklemektedir ki bu durum Türkiye'yi ciddi anlamda kızdırmaktadır.

NATO ya da AB gibi kurumların PKK'yı terör örgütü olarak görmesi ise Batılı ülkelerin PKK ya da DHKP-C ile ilgili tavırları üzerinde belli bir dereceye kadar etkilidir. Zira bu örgütler Batılı kurumlarca da terör örgütü olarak tanınmaktadır ve örneğin AB'nin bu konudaki kararı üyeleri için de bağlayıcıdır. Fakat yine de PKK ve DHKP-C, AB üyesi ülkelerde 2002 öncesinde oluşturduğu alt yapı sayesinde faaliyet göstermektedir. Bu durum AB ya da NATO'nun bu terör örgütleri hakkındaki kurumsal kararlarını anlamsızlaştırmakta ve Türk kamuoyunda Batı'ya karşı yükselen menfi tepkiye mani olmamaktadır.

Türkiye'nin son yıllarda Batı ile terör konusunda derin anlaşmazlık yaşadığı diğer konular ise PYD-YPG ve FETÖ/PDY ile ilgilidir. Türkiye'nin varlığını tehdit eden terör örgütlerinden PYD-YPG'nin Batı için tehdit oluşturmadığı düşünülmekte ve Batılı istihbarat kaynaklarınca da PKK ile yakın ilişki içerisinde olduğu tespit edilmesine rağmen terör örgütü olarak dahi tanınmamaktadır. Buna ilave olarak stratejik hesaplarla Batılı devletler PYD-YPG'ye dolaylı yollardan silah ve lojistik desteği sağlamaktadır. Türk yetkililerin örgütün PKK'nın bir parçası olduğuna yöne-

lik sözleri ve PYD-YPG'ye verilen silahların PKK'lılar tarafından Türkiye'ye karşı gerçekleştirilen eylemlerde kullanıldığına yönelik uyarıları Batı'da karşılık bulmamaktadır. Benzer şekilde Türk yetkililer tarafından PYD-YPG'nin Türkiye'de terör eylemleri gerçekleştirdiğine yönelik tespitler ise inandırıcı bulunmamaktadır. Sonuçta Türkiye'nin tüm çağrılarına rağmen Batılı ülkeler stratejik saiklerle PYD-YPG terör örgütünü ısrarla desteklemeyi sürdürmektedir.

FETÖ/PDY ise son dönemde Türkiye ile Batı'nın derin anlaşmazlık yaşadığı bir diğer konudur. Türk yetkililer tarafından 15 Temmuz darbe girişiminin ana aktörünün FETÖ/PDY olduğuna yönelik sunulan kanıtlar Batılı ülke ve kurumlarca yeterli bulunmamakta ve Türkiye'nin FETÖ/PDY'ye yönelik destek çağrıları karşılıksız kalmaktadır. Bununla da yetinmeyen Batılı ülkeler FETÖ/PDY'nin kendi ülkelerinde serbestçe faaliyet göstermesine izin vermekte ve dolaylı olarak finansal destek sağlamaktadır.

DEAŞ ise Türkiye'nin Batı ile görüş ayrılıklarının nispeten az olduğu bir terör örgütüdür. Zira söz konusu örgüt Batı için de ciddi bir tehdittir. Fakat DEAŞ ile mücadelenin ilk yıllarında Türkiye'yi örgütle yeterince mücadele etmemekle hatta destek vermekle itham eden Batı'nın düştüğü çelişkiler Türkiye'nin terörle mücadelede Batı tarafından yine yalnız bırakıldığı şeklinde değerlendirilmektedir. Zira Fırat Kalkanı Harekatı'nda DEAŞ ile aktif olarak savaşan TSK'nın Koalisyon tarafından yeterince desteklenmemesi Türk yetkililer tarafından eleştirilmektedir. Koalisyon güçlerine ait savaş uçaklarının sembolik destek sortilerinin ise Türkiye'deki algıyı değiştirmek için ne kadar yeterli olacağını zaman gösterecektir.

Tüm bu ifade edilen hususlar Türkiye'de Batı aleyhine bir öfkeye neden olmaktadır. Zira Batılı ülkelerin terör örgütleri karşısında ilkeli bir duruş sergilemeyip kendisi için tehdit oluşturmadığını değerlendirdiği terör örgütleri ile mücadelede Türkiye'yi yalnız bırakması ülke kamuoyunda bir çifte standart uygulaması olarak değer-

lendirilmekte ve Batı karşıtlığının yükselmesine neden olmaktadır. Bu durum Batı-Türkiye ilişkilerini zedelemekte ve oluşan güven bunalımı ilişkilerin sağlıklı bir zeminde ilerlemesine engel olmaktadır. Buna ilaveten Batı'nın tutumu Türkiye ile yarım asırdan fazla sürede oluşturulan güçlü bağların sorgulanmasına neden olmakta ve yakın zamana kadar kimsenin aklına getirmediği Batı dışındaki ittifak alternatiflerinin tartışılmasına neden olmaktadır. Her ne kadar Batı ile oluşturulan bağlar bir çırpıda kenara atılacak türden değilse de tartışmalar Batı'nın tavrının Türkiye'yi getirdiği noktayı anlatması açısından dikkate değerdir.

NOTLAR

1. "Apo Suriye'den İstenecek", *Milliyet*, 4 Ocak 2016; Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Batı Şu Anda Teröre Yataklık Yapıyor. Terörle Mücadeleyi Hep İfade Ediyorlar. Ama Artık Biz Bu İfadelere Pek Sıcak Bakmıyoruz, Biz Uygulama İstiyoruz", NTV, 16 Kasım 2016.
2. "Turkish Anger at the West, Duplicity Coup", *The Economist*, 20 Ağustos 2016.
3. "TESEV'in Avrupa Birliği Anketinde Çarpıcı Sonuçlar...", Haber Vitrini, 28 Haziran 2002, http://www.habervitrini.com/gundem/tesevin-avrupa-birligi-anketinde-carpici-sonuclar-21550, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2017).
4. "Halk AB ve Rusya İçin Ne Diyor?", *Haber Türk*, 27 Kasım 2016.
5. "Türk Halkının AB'ye Olan İnancı Azalıyor", *Milliyet*, 15 Eylül 2016.
6. "Türkiye Kamuoyunda AB Desteği ve Avrupa Algısı Araştırması 2015", İktisadi Kalkınma Vakfı, Mayıs 2015, Sayı: 276, http://ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=99&id=873, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2017); "Turkish Anger at the West, Duplicity Coup"; Bu noktada Türk kamuoyunda ve hükümet çevrelerinde Batı'nın terör konusunda Türkiye'ye karşı çifte standartlı bir tutum içerisinde olduğu algısını güçlendiren ve ülkede Batı karşıtlığını körükleyen bazı uygulamalarından bahsetmek yararlı olacaktır. Paris'te 2015 yılı başında gerçekleştirilen Charly Hebdo terör saldırılarının ardından başta Batı ittifakına mensup ülkeler olmak üzere dünya liderleri önemli bir hassasiyet örneği sergilemiş ve Paris'teki yürüyüşe katılarak Fransa ile dayanışma görüntüsü sergilemiştir. ("Paris Welcomes World Leaders to Solidarity Rally Against Terror Attacks", *The Guardian*, 11 Ocak 2015) Buna karşılık benzer saldırılar son yıllarda çok daha fazlasıyla Türkiye'de meydana gelmesine rağmen ittifak üyesi ülkelerin çoğun-

luğu Türkiye'ye taziyelerini iletmek için telefon dahi kullanmamaktadır. Benzer şekilde 15 Temmuz darbe girişimi gibi ciddi bir badirenin ardından dahi Batılı liderlerin Paris'tekine benzer bir hassasiyet örneği sergilememesi ve hiçbir liderin darbenin ardından uzunca bir süre, Ankara'ya gelerek darbecilere karşı demokrasinin yanında dayanışma örneği sergilememesi Türkiye'de ciddi bir hayal kırıklığına neden olmuştur. İşte bu noktada Alman istihbarat örgütü BND'nin Türkiye'yi dinlediğine yönelik iddiaların basına yansımasının ardından gelişen süreçte Alman yetkililer tarafından ifade edilenler ilginçtir. Hatırlanacağı üzere ABD'nin Almanya'da istihbari dinlemeler yaptığının 2014 yılında ortaya çıkması üzerine Alman Şansölyesi Merkel ABD ile Almanya'nın dost ülkeler olduğunu ve dost ülkeler arasında dinlemenin olamayacağını açıklamıştı. ("Merkels Empörung über die USA Wird Zum Bumerang", Welt.de, 17 Ağustos 2014) Ancak bu açıklamadan kısa bir süre sonra Alman istihbarat servisi BND'nin Türkiye'yi dinlediği ortaya çıkmıştı. ("Türken Werfen Deutschland Heuchelei Vor", *Spiegel Online*, 17 Ağustos 2014.) Konuyla ilgili hükümet kaynakları dinlemeyi inkar etmedikleri gibi NATO üyesi Türkiye'nin ABD, Fransa ve İngiltere gibi "dost ülke" olmadığı, bu nedenle dinlemenin "makul" görüldüğünü belirtmişlerdir. Böylece Türkiye'yi ittifak ilişkisi içerisinde ABD, İngiltere ve Fransa'dan farklı konumlandırdıklarını ifade etmişlerdir. ("Trittin: Weniger Wehleidigkeit", Faz.net, 18 Ağustos 2014; "Türkiye Müttefik Ama 'Dost' Değil", *Milliyet*, 18 Ağustos 2014.) Bu ve benzeri örnekler Türkiye'de Batı ittifakına üye ülkelerin Türkiye'ye karşı çifte standartlı bir tutum içerisinde oldukları algısını güçlendirmektedir. Batı'nın Türkiye'yi ittifakın merkezinde değil periferisinde gördüğünü, dolayısıyla da Türkiye'nin terörle mücadelesine dönük politika geliştirirken müttefiklik ilişkisinin diğer faktörlere nazaran daha az belirleyici olduğunu düşündürmektedir.

7. "Batı, Darbeyi ve Terörü Destekliyor", *Milliyet*, 3 Ağustos 2016; "Darbenin Arkasında ABD Var: %79, OHAL Hayatımı Değiştirmedi %75", *Haber Türk*, 29 Kasım 2016.
8. Philip Gordon ve Omer Taspinar, "Turkey on the Brink", *Washington Quarterly*, Cilt: 29, Sayı: 3, (Yaz 2006), s. 57–70.
9. "European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) 2016", European Police Office, (2016), s. 35, https.//www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2016, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2017); "Federal Anayasayı Koruma Teşkilatı 2014 Raporu", Berlin, Alman İçişleri Bakanlığı, (2015), s. 68, 125, https.//www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/publikationen/verfassungsschutzberichte/vsbericht-2014, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).

10. "US Defense Chief Admits Links Among PYD, YPG, PKK", *Hürriyet Daily News*, 29 Nisan 2016.
11. "Federal Anayasayı Koruma Teşkilatı 2014 Raporu", s. 129-130, 214; "Federal Anayasayı Koruma Teşkilatı 2011 Raporu", Alman İçişleri Bakanlığı, (2012), s. 340-341, http://www.verfassungsschutz-mv.de/cms2/Verfassungsschutz_prod/Verfassungsschutz/content_downloads/Verfassungsschutzberichte/Verfassungsschutzbericht_2011.pdf, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
12. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Şanghay Neden Olmasın?", *Star*, 19 Kasım 2016.
13. Terör ve terörizm kavramları sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılsalar da bu iki kavram tam olarak aynı şeyi ifade etmemektedir. Bu çalışmada "terör" kavramı ile halkın tamamı veya belli bir bölümü içerisinde korku ve dehşet uyandırmayı amaçlayan, siyasal ya da ideolojik içerikli, örgütlü şiddet eylemleri kast edilirken; "terörizm" kavramıyla ise siyasal hedeflere ulaşmak için terör faaliyetlerinin bir eylem biçimi olarak kabul edilmesi ifade edilmektedir. İsa Döner, "Uluslararası Hukukta ve Türk Hukukunda Terör ve Terörizm", e-akademi, (Eylül 2005), Sayı: 43, https.//goo.gl/mbtJKn, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
14. Alex P. Schmid ve Albert J. Jongman, *Political Terrorism*, (Transaction Publishers, London: 2005), s. 1-4.
15. Döner, "Uluslararası Hukukta ve Türk Hukukunda Terör ve Terörizm".
16. "Terrorism: The EU's Response", Report by European Parliamentary Research Service, (2015), s. 2, http://www.europarl.europa.eu/EPRS/EPRS_research_Terrorism.pdf, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
17. Jeffrey Ian Ross, *Political Terrorism and Interdiciplinary Approach*, (Peter Lang Publishing, New York: 2006), s. 7-8; İbrahim Kaya, *Terörle Mücadele ve Uluslararası Hukuk*, (USAK Yayınları, Ankara: 2005), s. 9-10.
18. F. Stephen Larrabee ve Ian O. Lesser, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, (RAND, Santa Monica: 2003), s. 1-8, 46-47, 89.
19. "Türkei Wirbelt Flüchtlingsgipfel Durcheinander", *Der Spiegel*, 7 Mart 2016; "Wie Sich Merkel und die Türkei Brauchen", *Die Zeit*, 22 Ocak 2016; "EU Agrees on Deal to Send Migrants Back to Turkey", *The Wall Street Journal*, 18 Mart 2016.
20. Erol Kurubaş, "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, (2009), s. 50-51; "PKK ve DHKP-C Avrupa'da Resmen Terör Örgütü", NTVMSNBC, 3 Mayıs 2002; "La Guérilla Turque sur La Liste Noire", *La Libre Belgique*, 3 Mayıs 2002.
21. Bu noktada Avrupa'nın lokomotif ülkesi Almanya'nın PKK konusunda izlediği dengeli politikanın detaylı analizi için bkz. Ömer Yılmaz, "Al-

manya'nın Kürt ve PKK Politikası: Denge ve Strateji", der. Burhanettin Duran ve Kemal İnat, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015*, (SETA, İstanbul: Mayıs 2016), s. 11-45; Stephen J. Blank, Stephen C. Pelletiere ve William T. Johnsen, *Turkey's Strategic Position at the Crossroads of World Affairs*, Report by Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 3 Aralık 1993, s. 13, http://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/PUB178.pdf, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).

22. "ABD'den El Bab Açıklaması", *Dünya*, 4 Ocak 2017.
23. "ABD'den PKK/PYD'ye Silah Açıklaması: Desteğimiz Sürecek", *Star*, 23 Eylül 2016.
24. "ABD'den Türkiye'yi Kızdıracak PYD Çıkışı", İnternet Haber, 11 Ocak 2017, http://www.internethaber.com/abdden-turkiyeyi-kizdiracak-pyd-cikisi-1745816h.htm, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
25. Örneğin Anadolu Federe İslam Devleti (AFİD) isimli örgütün lideri Almanya'nın Köln şehrinde yaşayan Metin Kaplan 2004 yılında tutuklanarak Türkiye'ye iade edilmişti. "Metin Kaplan Cezaevinden Çıktı Müebbet Almıştı Ama...", İnternet Haber, 16 Kasım 2016, http://www.internethaber.com/metin-kaplan-cezaevinden-cikti-muebbet-almisti-ama-1731518h.htm, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017); Benzer şekilde Hizbullah mensubu Cüneyt Argundoğan'ın 2008 yılında Türkiye'ye iadesi de Almanya tarafından kabul edilmiştir. Buna karşılık Türk Adalet Bakanlığı verilerine göre 2006-2016 yılları arasında aralarında PKK, DHKP-C ve TKP/ML üyelerinin bulunduğu 136 iade talebi dosyasından sadece üçü Alman otoritelerince kabul edilmiştir. "Almanya Teröristleri İade Etmiyor", Anadolu Ajansı, 16 Kasım 2016.
26. "Bundesregierung Sieht Erdogan als Unterstützer von Terror-Organisationen", *Focus*, 16 Ağustos 2016.
27. Ömer Yılmaz, "Germany's Kurdish and PKK Policy: Balance and Strategy", *Insight Turkey*, Cilt: 18, Sayı: 1, (2016), s. 103.
28. Yasin Bor, "The Effects of the Kurdish Question on Turkey's Foreign and Security Policy with Reference to the Western World", Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Leicester, (2013), s. 172-173.
29. Necla Güney, "Country Report on Turkey", der. Christian Walter, Silja Vöneky, Volker Röben ve Frank Shorkopf, *Terrorism as a Challenge for National and International Law: Security versus Liberty?*, (Springer, Heidelberg: 2004), s. 563.
30. Mehmet Ali Tuğtan, "Turkish-US Security Relations 1945-2003: A Game-Theoretical Analysis of the Institutional Effect", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, (2007), s. 200; Reyhan İşeri, "Türkiye'de Etnik Terör: ASALA ve PKK Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2008), s. 54-55.

31. Kurubaş, "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri".
32. "European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) 2016", s. 35; "Federal Anayasayı Koruma Teşkilatı 2014 Raporu", s. 68, 125.
33. "Deutschland Spricht Heimlich Mit Syrischen Kurden", *Der Tagesspiegel*, 7 Ekim 2016.
34. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: PYD ve YPG Terör Örgütüdür", *Hürriyet*, 16 Şubat 2016.
35. "Kirby'den Erdoğan'a Yanıt: YPG ve PYD Terör Örgütü Değil", Bloomberg HT, 8 Temmuz 2016; "Syriens Kurden: Verbündete oder Terroristen", Deutsche Welle, 7 Mart 2016.
36. "ABD'den PKK/PYD'ye Silah Açıklaması: Desteğimiz Sürecek", *Star*, 23 Eylül 2016.
37. "Terörizme Karşı Yürüttüğümüz Mücadelede Daha Güçlü Desteğe İhtiyacımız Var", TCBB, 21 Kasım 2016, http://tccb.gov.tr/haberler/410/61060/terorizme-karsi-yuruttugumuz-mucadelede-daha-guclu-destege-ihtiyacimiz-var.html, (Erişim tarihi. 21 Nisan 2017).
38. Kemal Kirişci, "The Kurdish Question and Turkish Foreign Policy", der. D. Kerides ve L. Martin, *The Future of Turkish Foreign Policy*, (M.I.T Press, Cambridge: 2004), s. 288.
39. Bahar Başer, "The Kurdish Diaspora in Europe: Identity Formation and Political Activism", Boğaziçi University-TÜSİAD Foreign Policy Forum Research Report, DPF 2013-RR 01, s. 8-9, http://cadmus.eui.eu/handle/1814/28337, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
40. Başer, "The Kurdish Diaspora in Europe", s. 9-10.
41. Eva Ostergaard-Nielsen, *Transnational Politics, Turks and Kurds in Germany*, (Routledge, London: 2003), s. 98; Kürt sorunu Alman Bundestag'da o kadar çok tartışma konusu olmuştur ki dönemin Dışişleri Bakanlığı Devlet Bakanı Helmut Schäfer şöyle bir yorum yapmıştır: "Bu parlamentodaki uzun dönemli hizmetim sayesinde ve aynı zamanda Devlet Bakanı olarak şunu söyleyebilirim ki Alman Bundestag'da istatistiki olarak Kürtler kadar yoğun ve çokça tartışılan başka bir halk (volksgruppe) olmamıştır."
42. Fiona B. Adamson, "Mechanisms of Diaspora Mobilization and the Transnationalization of Civil War", der. Jeffrey T. Checkel, *Transnational Dynamics of Civil War*, (Cambridge University Press, Cambridge: 2013), s. 79-80; Christian Rath, "Pkkler Als Terroristen Festgenommen", taz.de, 29 Temmuz 2011.
43. "Federal Anayasayı Koruma Teşkilatı 2011 Raporu", s. 343.
44. Kirişci, "The Kurdish Question and Turkish Foreign Policy", s. 289.

45. "Turkey Hunts Alleged Coup Plotter Who was Clinton Donor", *USA TODAY*, 23 Ağustos 2016; "Gülenists Donated around $2 mln to Clinton Campaign: Democratic Source", *Hurriyet Daily News*, 12 Kasım 2016; "Emails Show Ties Between Hillary Clinton And Followers of Controversial Turkish Cleric", *The Daily Caller*, 23 Ağustos 2016.
46. Örgüt üyelerine önemli Alman simalarıyla diyalog oluşturulması noktasında yapılan telkinler ve bu konuda geliştirilen yöntemlere ilişkin Tülay takma isimli bir avukatın verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Rüdiger Soldt, "Religiöse Bewegung Aussteiger Berichten über die Gülen-Bewegung: Wie Eine Sekte", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 29 Ağustos 2016. "Aussteiger Erheben Schwere Vorwürfe Gegen Gülen-Bewegung in Deutschland", *The Huffing Post*, 28 Ağustos 2016.
47. Heiner Hoffmann, "Polit-Magazin FAKT", 22 Ekim 2013, https.//www.youtube.com/watch?v=jMMDD1hrvF4, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017); "Gülen-Nachhilfe Nicht Ohne Hintergedanken", Pro-medienmagazin, 23 Ekim 2013.
48. "Kretschmann "Befremdet" über Hilfegesuch aus der Türkei", *Süddeutsche Zeitung*, 29 Temmuz 2016.
49. Alexander Refflinghaus, "Die Deutsche Türkeipolitik und das Kurdenproblem in der Regierungszeit Helmut Kohls, 1982 bis 1998", *Zeitschrift für Türkeistudien*, Cilt: 14, Sayı: 1-2, (2001), s. 49-68; Bor, "The Effects of the Kurdish Question on Turkey's Foreign", s. 170-171; Kurubaş, "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", s. 49.
50. "Größtes Volk Ohneeigenen Staat", *Die Welt*, 17 Şubat 1999; "The Kurds. The World's Largest Stateless Nation", France 24, 30 Temmuz 2015; "Staatenlose Träumen von der Kurdischen Republik", *Die Welt***,** 15 Ağustos 2014; **"**How do You Preserve Your Customs and Traditions as a Stateless Nation?", *The Guardian*, 14 Ekim 2016.
51. "Dutzende Tote bei Kämpfen in Südosttürkei", *Der Spiegel*, 17 Aralık 2015; "Mindestens 30 Kurden im Osten der Türkei Getötet", *Die Zeit*, 10 Ocak 2016.
52. "Erdogan Befiehlt Jagd auf Kurden-Kämpfer", *Der Spiegel*, 19 Ekim 2011; "Turkey's Kurdish Rebels a Dramatic Change", *The Economist*, 21 Şubat 2015; Aliza Marcus, "Turkey's Kurdish Guerrillas are Ready for War", *Foreign Policy*, 31 Ağustos 2015, http://foreignpolicy.com/2015/08/31/turkeys-kurdish-guerillas-are-ready-for-war, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017); Kate West, "The Female Guerilla Fighters of the PKK", Middle East Eye, 31 Temmuz 2015.
53. Refflinghaus, "Die Deutsche Türkeipolitik und das Kurdenproblem in der Regierungszeit Helmut Kohls, 1982 bis 1998", s. 67.

54. "Almanya'nın Kürt ve PKK Politikası: Denge ve Strateji", s. 14-15
55. Bu noktada İngiltere Parlamentosu Muhafazakar Parti Milletvekili ve Meclis Dış İlişkiler Komisyonu Üyesi Daniel Kawczynski, Batı basınının Avrupa'ya yönelik terör saldırıları ile Türkiye'ye yönelik terör saldırılarına yönelik çifte standartlı bir yaklaşım benimsediğine yönelik ifadeleri ilgi çekicidir. Kawczynski örneğin Paris saldırıları söz konusu olunca Avrupa medyasının buna çok ilgi gösterdiğinin ancak 15 Temmuz'da ölenlerin İngiliz yayın kuruluşlarında çok az yer bulabildiğinin altını çizmiştir. "İngiliz Parlamenter'den Türkiye Uyarısı! Felaket Olur...", *Milliyet*, 21 Kasım 2016.
56. Avrupa ülkelerindeki bazı sol partilerin PKK'ya olan sempati ve hatta aktif desteği istihbarat raporlarına da yansımış bir durumdur. Alman Federal Anayasayı Koruma Teşkilatı'nın Temmuz 2011 tarihli raporunda Sol Parti-PKK ilişkisi hakkında şu bilgi yer almaktadır: "Sol Parti 2010 yılında da Almanya dernekler yasasına göre faaliyet yasağı kapsamında olan Kürdistan İşçi Partisi PKK'nın sorunlarını gündemine alarak siyasi destek verdi." Ayrıca PKK'ya yakınlığı bilinen kişilerin Alman Sol Parti tarafından bazı seçimlerde aday gösterildiği ve PKK'ya yakınlığı malum dernekler tarafından bu adaylara ciddi destek sağlandığı belirtilmiştir. "Federal Anayasayı Koruma Teşkilatı 2011 Raporu", s. 172-173.
57. Refflinghaus, "Die Deutsche Türkeipolitik und das Kurdenproblem in der Regierungszeit Helmut Kohls, 1982 bis 1998", s. 49.
58. "World: Europe Italy tells Turkey: Make Peace with Kurds", BBC, 23 Kasım 1998; "Regular Report from the Commission on Turkey's Progress towards Accession 1998", s. 15, 21 https.//ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/archives/pdf/key_documents/1998/turkey_en.pdf, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017); Kemal Kirişçi, "Turkey and the United States. Ambivalent Allies", *Middle East Review of International Affairs*, Cilt: 2, Sayı: 4, (Aralık 1998), s. 23.
59. Refflinghaus, "Die Deutsche Türkeipolitik und das Kurdenproblem in der Regierungszeit Helmut Kohls, 1982 bis 1998", s. 49.
60. Kurubaş, "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", s. 53.
61. "Einschränkungen der Menschenrechte mit der Türkei im Gespräch Bleiben", Die Bundesregierung.de, *23 Kasım 2016,* https.//www.bundesregierung.de/Content/DE/Artikel/2016/11/2016-11-23-merkel-tuerkei.html, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017); "Turkey Draws Western Condemnation over Arrest of Kurdish Lawmakers", Reuters*,* 4 Kasım 2016; "Stopp der Türkei-Gespräche Gefordert", Tagesschau.de, 24 Kasım 2016.
62. Kurubaş, "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", s. 50-51.

63. "Almanya'dan Türkiye'ye Nota", Deutsche Welle, 24 Kasım 2016.
64. Kurubaş, "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", s. 50-51; Sami Kohen, "Neden Kullanılmasın?", *Milliyet*, 2 Nisan 1992; Talat Halman, "Batı'nın Tuzağı", *Milliyet*, 25 Ocak 1988; "Kürt Birliği'nde Alman Eli", *Milliyet*, 30 Mart 1993.
65. Soner Cagaptay ve Fikret Cem S., "Europe's Terror Problem: PKK Fronts Inside the EU", Washington Enstitute, http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/europes-terror-problem-pkk-fronts-inside-the-eu, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
66. Bor, "The Effects of the Kurdish Question on Turkey's Foreign and Security Policy with Reference to the Western World", s. 170-171; Michael M. Gunter, "Transnational Sources of Support for the Kurdish Insurgency in Turkey", *Conflict Quarterly*, Cilt: 11, Sayı: 2, (İlkbahar 1991), s. 12-13.
67. "Almanya da Apo'yu Kullandı", *Milliyet*, 1 Nisan 1993.
68. Gunter, "Transnational Sources of Support for the Kurdish Insurgency in Turkey", s. 14-15.
69. Gunter, "Transnational Sources of Support for the Kurdish Insurgency in Turkey", s. 13.
70. "Patterns of Global Terrorism 1993", U.S. Department of State, (Nisan 1994), s. 7.
71. Güney, "Country Report on Turkey", s. 565.
72. "Proscribed Terrorist Groups or Organisations", gov.uk, 12 Temmuz 2013, s. 14, https.//www.gov.uk/government/publications/proscribed-terror-groups-or-organisations--2, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
73. Örneğin Hollanda gibi bazı Batılı ülkeler bu noktada PKK'nın kendi adıyla ülkelerinde faaliyette bulunmadığını, paravan dernekler kullandığını, bu tür derneklerin ise Almanya ve Fransa örneğinde olduğu gibi şiddet eylemlerine girişmediğinden yasaklanmaları için yeterli delil bulunmadığını belirtmişlerdir. "Çetin'in Avrupa'da PKK Atağı", *Milliyet*, 5 Aralık 1993.
74. Cagaptay vd., "Europe's Terror Problem: PKK Fronts Inside the EU".
75. Ömer Faruk Altıntaş, *Avrupa Birliği Hukukunun Kaynakları*, (Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara: 2007), s. 2.
76. Kurubaş, "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", s. 51-52.
77. Almanya'dan 1995 yılında o dönemde Suriye'de bulunan PKK lideri Abdullah Öcalan'a çeşitli düzeylerde ziyaretlerde bulunulmuştur. Ankara'yı kızdıran bu ziyaretlerde önce iktidar milletvekili CDU'lu Heinrich Lummer ardından ise Alman Başbakanı Helmut Kohl'e istihbarat danışmanlığı yapan Federal Anayasayı Koruma Teşkilatı'ndan bir yetkili Öcalan ile Şam'da görüşmüştür. Alman yetkili PKK'ya Almanya'da şiddete başvurmama konusunda uyarıda bulunurken, Öcalan ise PKK'nın Almanya'da

politik bir güç olarak tanınması halinde şiddet eylemlerinden vazgeçme sözü vermiştir; "Bonn'un Apo İlgisi", *Milliyet*, 26 Kasım 1995; Henry Barkey ve Graham Fuller, *Turkey's Kurdish Question,* (Rowman&Little Field Publishers, Maryland: 1998), s. 166.

78. Gunter, "Transnational Sources of Support for the Kurdish Insurgency in Turkey", s. 16. Örnek olarak PKK 1984'te, gerçekleştirdiği bazı yasa dışı eylemler dolayısıyla İsveç'te yasaklanmıştır. Bununla birlikte örgütün Batı Avrupa sözcüsü Hüseyin Yıldırım ve diğer PKK üyeleri İsveç'te kalmaya devam etmiştir.
79. "Roj TV'nin Yerine 5 Kanal Geldi", *Radikal*, 31 Temmuz 2012.
80. "PKK ve DHKP-C Avrupa'da Resmen Terör Örgütü"; "Foreign Terrorist Organizations, U.S. Department of State Bureau of Counterterrorism", U.S. Department of State, https.//www.state.gov/j/ct/rls/other/des/123085.htm, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
81. "DHKP-C", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/dhkp-c.tr.mfa, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
82. "Suçluların İadesine Dair Avrupa Sözleşmesi", Avrupa Konseyi, ETS No. 024, 18 Nisan 1960, Council of Europe, https.//www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/024, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
83. "Almanya Teröristleri İade Etmiyor".
84. "Hakaret ve Tehdit Özgürlüğü Olamaz", *Sabah*, 3 Nisan 2016.
85. "Erdoğan Belçika Başbakanı'nı Fena Bozdu", *Milliyet*, 19 Nisan 2016.
86. "Almanya Teröristleri İade Etmiyor".
87. Kirişci, "The Kurdish Question and Turkish Foreign Policy", s. 290-291.
88. Kurubaş, "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", s. 53.
89. Bor, "The Effects of the Kurdish Question on Turkey's Foreign and Security Policy with Reference to the Western World", s. 163.
90. Kohen, "Neden Kullanılmasın?".
91. Bor, "The Effects of the Kurdish Question on Turkey's Foreign and Security Policy with Reference to the Western World", s. 295.
92. Kurubaş, "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", s. 52.
93. Bor, "The Effects of the Kurdish Question on Turkey's Foreign and Security Policy with Reference to the Western World", s. 295.
94. Bor, "The Effects of the Kurdish Question on Turkey's Foreign and Security Policy with Reference to the Western World", s. 295.
95. "Türk Solunu Ferahlattık", *Milliyet*, 10 Aralık 1991.
96. Ramazan Gözen, "Operation Provide Comfort: Origins and Objectives", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Turan Güneş'e Armağanı, Cilt: 50, Sayı: 3-4, (Haziran-Aralık 1995), s. 173-191, 173-174, 184-185.

97. Bor, "The Effects of the Kurdish Question on Turkey's Foreign and Security Policy with Reference to the Western World", s. 296.
98. "Foreign Terrorist Organizations, U.S. Department of State Bureau of Counterterrorism"; PKK ayrıca Beyaz Saray yönetimi tarafından 2008 yazında Başkanlık Yabancı Uyuşturucu Kaçakçıları listesine alınmıştır. 1999 Aralık ayından beri yürürlükte olan Uyuşturucu Kaçakçıları Yasası kapsamında yabancı uyuşturucu kaçakçıları, onların örgütleri ve tüm dünyadaki kolları hedef alınmaktadır. Yasa gereğince bu örgüt ve kişiler Amerikan mali sistemini, ticaret ve havale işlemlerini hiçbir biçimde kullanamadığı gibi Amerikan şirketleri ve Amerikalı kişilerle de iş yapması engelleniyor. "PKK Uyuşturucu Kaçakçıları Listesinde", NTVMSNBC, 2 Haziran 2008.
99. Bor, "The Effects of the Kurdish Question on Turkey's Foreign and Security Policy with Reference to the Western World", s. 295.
100. Bor, "The Effects of the Kurdish Question on Turkey's Foreign and Security Policy with Reference to the Western World", s. 297.
101. F. Stephen Larrabee, "Troubled Partnership, U.S.-Turkish Relations in an Era of Global Geopolitical Change", RAND Project Air Force, (2010), s. 119-120, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2009/RAND_MG899.pdf, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
102. Bor, "The Effects of the Kurdish Question on Turkey's Foreign and Security Policy with Reference to the Western World", s. 297.
103. Kurubaş, "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", s. 61-62. Bu dönemde Türkiye kamuoyunda ABD'nin Türkiye'ye terörle mücadelede destek olmaktan imtina etmesi eleştiri konusu olmuştur. Bu durum karşısında Türkiye'de en çok dillendirilen eleştiri ise terörle mücadele için bir okyanus aşan ABD'nin askerlerinin her gün öldürülen müttefikine yardım etmekten imtina etmesinin müttefiklik ilişkisi ile bağdaştırılamadığına dönük olmuştur. Semih İdiz, "PKK Assures Unsavory Developments for All", *Turkish Daily News,* 15 Haziran 2007.
104. Kurubaş, "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", s. 52.
105. Kurubaş, "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", s. 62.
106. AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Prof. Yasin Aktay bir röportajda ABD'nin Suriye'de PYD'ye değil doğrudan doğruya PKK'ya destek verdiğini ifade ederek hükümet kanadının bu hususta görüşünü en açık biçimde ifade etmiştir. "Yasin Aktay'dan Yankı Uyandıracak HDP Açıklamaları", İnternet Haber, 22 Aralık 2016, http://www.internethaber.com/yasin-aktaydan-yanki-uyandiracak-hdp-aciklamalari-1740951h.htm, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).

107. "Binali Yıldırım'dan Obama'ya: Bir Halt Ettiği Yok", CNN Türk, 3 Ocak 2017.
108. Kohen, "Neden Kullanılmasın?".
109. "Countering Terrorism", NATO, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_77646.htm, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017); "NATO and the Fight Against Terrorism", Briefing, s. 2, http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_history/20161208_E4-1144_Briefing-Response-to-terrorism_2005_ENG_HR.pdf, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
110. "PKK ile Mücadelede NATO Rol Alabilir mi?", NTV, 28 Haziran 2010.
111. "Collective Defence-Article 5", NATO, 22 Mart 2016, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_110496.htm, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
112. Savaş Biçer, "NATO and Turkey: What is Required? Redefining NATO Partnership or Rewriting NATO's Charter", der. Sertif Demir, *Turkey's Foreign Policy and Security Perspectives in the 21st Century*, (Brown Walker Press, Florida, Boca Raton: 2016), s. 94.
113. "NATO Signals Support for Turkey After Terror Attacks", *The Wall Street Journal*, 28 Temmuz 2015; "NATO'dan Türkiye'ye PKK Uyarısı", *Radikal*, 22 Eylül 2015.
114. Tarık Oğuzlu, "NATO ve Türkiye: Dönüşen İttifakın Sorgulayan Üyesi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 9, Sayı: 34, (Yaz 2012), s. 99-124; Eski NATO Daimi Temsilcisi Ümit Pamir ve NATO'nun Afganistan'daki eski sivil temsilcisi Hikmet Çetin'in görüşleri de PKK'ya karşı 5. maddeyi işletmeye kalkmanın konuyu uluslararası kılacağından bunun Türkiye aleyhine sonuçları olabileceği dolayısıyla da konunun iki defa düşünülmesi gerektiğine dönüktür. "PKK ile Mücadelede NATO Rol Alabilir mi?".
115. Vecdi Gönül, "Turkey-NATO Relations and NATO's New Strategic Concept", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt: 9, Sayı: 1, (Bahar 2010), s. 21.
116. Şaban Kardaş, "Çifte Terörle Mücadele, NATO ve Türk Dış Politikası", *Star*, 1 Ağustos 2015; NATO da zaten kendisinin aynı zamanda fikirlerin kolektif eyleme geçirilebileceği daimi bir istişare platformu sunduğunu dokümanlarında belirtmektedir. "NATO and the Fight Against Terrorism", s. 1.
117. Sedat Ergin, "Kıvrıkoğlu'ndan NATO'ya PKK Uyarısı", *Hürriyet*, 18 Mart 1999.
118. "PKK ile Mücadelede NATO Rol Alabilir mi?".
119. "The North Atlantic Treaty", NATO, 4 Nisan 1949, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
120. Kohen, "Neden Kullanılmasın?"; Oğuzlu, "NATO ve Türkiye", s. 106.
121. Cagaptay vd., "Europe's Terror Problem: PKK Fronts Inside the EU".
122. Ergin, "Kıvrıkoğlu'ndan NATO'ya PKK Uyarısı".
123. Kurubaş, "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi", s. 50.

124. Bor, "The Effects of the Kurdish Question on Turkey's Foreign and Security Policy with Reference to the Western World", s. 158. Benzer şekilde Avrupa Parlamentosu Aralık 1998'de aldığı kararla Türkiye'yi sert bir dille eleştirmiş ve Türkiye'deki Kürt sorununa bir çözüm bulunması için uluslararası bir konferans düzenlenmesi çağrısında bulunmuştur. Bu kararında terörist örgüt olarak PKK'nın adını anmaması ve bunun yerine "belirli Kürt örgütlerin terörist faaliyetleri" terimini kullanması çarpıcı bir durumdur. Kirişci, "The Kurdish Question and Turkish Foreign Policy", s. 289.
125. Bor, "The Effects of the Kurdish Question on Turkey's Foreign and Security Policy with Reference to the Western World", s. 150-162.
126. Kurubaş, "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", s. 53-54.
127. Bor, "The Effects of the Kurdish Question on Turkey's Foreign and Security Policy with Reference to the Western World", s. 291.
128. Kurubaş, "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri", s. 53-54.
129. Kirişci, "The Kurdish Question and Turkish Foreign Policy", s. 291-292.
130. Oğuzlu, "NATO ve Türkiye", s. 106.
131. "UN ISIL (Da'esh)&Al-Qaida Sanctions List", UN, https.//www.un.org/sc/suborg/en/sanctions/1267/aq_sanctions_list, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
132. Doğal Kararlılık Harekatı için oluşturulan web sitesi, "Operation Inherent Resolve, One Mission, Many Nations", inherentresolve, http://www.inherentresolve.mil, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017); The Global Coalition, http://theglobalcoalition.org/partners, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
133. Etyen Mahçupyan, "ISIS, Turkey and the US", *Daily Sabah*, 20 Eylül 2014.
134. "Turkey Paying a Price for Erdoğan's Wilful Blindness to Isis Threat", *The Guardian*, 29 Haziran 2016.
135. David L. Phlipps, "Research Paper: ISIS-Turkey Links", *The Huffington Post*, 11 Eylül 2014; Gallia Lindenstrauss, "Turkey in Face of the Threat from the Islamic State: Finally in Sync with its NATO Allies?", der. Yoram Schweitzer ve Omer Einav, *The Islamic State: How Viable is it?,* (The Institute for National Security Studies, Ramat Aviv: 2016), s. 181-187.
136. "ABD: Türkiye İzin Verdi, IŞİD İncirlik'ten Vurulacak", BBC, 24 Temmuz 2015.
137. "Sınırda Neler Oldu? 1 Şehit Var, Asker IŞİD'i Vurdu", *Milliyet*, 23 Temmuz 2015.
138. "CIA Apologizes to Turkey over ISIL oil Trade Allegations", *Hürriyet Daily News*, 16 Aralık 2016.
139. "Batı Türkiye'yi Yalnız Bıraktı", *Yeni Şafak*, 1 Nisan 2016.

140. "ISIS Claims Responsibility for Brussels Attacks 'in Revenge for Belgium's Role Fighting Militants in Syria and Iraq", *Independent*, 22 Mart 2016.
141. "Brussels Attack: President Erdogan says Bomber was cought in Turkey Last Year and Deported to the Netherlands", *Independent*, 23 Mart 2016,
142. "Erdoğan'dan Koalisyon Güçlerine Tepki!", İnternet Haber, 27 Aralık 2016, http://www.internethaber.com/erdogandan-koalisyon-guclerine-tepki-1742279h.htm, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
143. "İbrahim Kalın'dan ABD Koalisyonuna El Bab Tepkisi", İnternet Haber, 26 Aralık 2016, http://www.internethaber.com/ibrahim-kalindan-abd-koalisyonuna-el-bab-tepkisi-1741866h.htm, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
144. "11. Cumhurbaşkanı Gül'ün TBMM Darbe Araştırması Komisyonu'na Değerlendirmesi", 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Resmi Web Sayfası, 4 Ocak 2017, http://www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/91136/11-cumhurbaskani-gulun-tbmm-darbe-arastirmasi-komisyonuna-degerlendirmesi.html, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
145. "Turkish Anger at the West, Duplicity Coup".
146. "Joe Biden Attempts to Smooth Relations With Turkey", *Wall Street Journal*, 24 Ağustos2016.
147. "Joe Biden Attempts to Smooth Relations With Turkey".
148. "Bizim İçin En Büyük Öncelik, FETÖ'nün Elebaşının Ülkemize En Kısa Zamanda İadesidir", TCCB, 24 Ağustos 2016, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/51050/bizim-icin-en-buyuk-oncelik-fetonun-elebasinin-ulkemize-en-kisa-zamanda-iadesidir.html, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
149. John Hudson, "Turkey Concedes. No Evidence Linking Gulen to Coup Sent to Washington", *Foreign Policy*, 25 Ağustos 2016.
150. "ABD'den 'Ya Türkiye ya FETÖ' Restine Yanıt", Deutsche Welle, 12 Ağustos 2016.
151. "Erdoğan'dan Gülen'i Vermeyen ABD'ye Ladin Sorusu", İnternet Haber, 11 Kasım 2016, http://www.internethaber.com/erdogandan-guleni-vermeyen-abdye-ladin-sorusu-1730343h.htm, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
152. "George W Bush says Iraq Intelligence Failure is his Biggest Regret", *The Telegraph*, 1 Aralık 2008; "Tony Blair makes Qualified Apology for Iraq War ahead of Chilcot Report, *The Guardian*, 25 Ekim 2015.
153. "FETÖ 15 Temmuz Darbe Girişimini Araştırma Komisyonu", Türkiye Büyük Millet Meclisi Basın Açıklamaları, 20 Ekim 2016, https.//www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=138447, (Erişim tarihi. 21 Nisan 2017); "Panama's General Manuel Noriega and his Fall from Grace", BBC, 11 Aralık 2011.
154. "Charter Schools Tied to Turkey Grow in Texas", *The New York Times*, 6 Haziran 2011.

155. "Bozdağ: ABD'den Gülen'in Yakalanması Talep Ettik Ama", *Milliyet*, 9 Ağustos 2016.
156. "NATO Secretary General Statement Following Attempted Coup in Turkey", NATO, 18 Temmuz 2016, http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_134195.htm?selectedLocale=en, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
157. "'Batı Teröre Destek Veriyor ve Darbelerin Yanında Yer Alıyor'", TRT Haber, 2 Ağustos 2016.
158. "NATO Spokes Person's Statement On Turkey", NATO, 10 Ağustos 2016, http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_134408.htm?selectedLocale=en, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
159. "NATO Chief Hails Turkish Democracy after Coup Attempt, Reminds of Rule of Law", *Hürriyet Daily News*, 21 Kasım 2016.
160. "İlticacı NATO Subayları DW'ye Konuştu", Deutsche Welle, 6 Aralık 2016.
161. "Turkish Officers Seeking Asylum after Failed Coup, says Nato Chief", *The Guardian*, 18 Kasım 2016.
162. "Yunan Mahkemesi Darbeci Askerlerin İadesini Reddetti", *Sabah*, 8 Aralık 2016.
163. "Savcılık: NATO'da Görevli TSK Mensubu 462 Subaydan 237'si FETÖ Şüphelisi", T24, 9 Aralık 2016.
164. "NATO Komutanı: TSK'daki Görevden Almalar İttifakı Zayıflatıyor, Kaygılıyım", BBC, 8 Aralık 2016.
165. "NATO Genel Sekreteri'nden Çarpıcı Açıklama: Bazı Türk Subaylar 15 Temmuz Sonrası...", Doğan Haber Ajansı, 19 Kasım 2016.
166. "Turkishanger at the West, Duplicitycoup", *The Economist*, 20 Ağustos 2016.
167. "Turkey's Autocratic Turn", *The Wall Street Journal*, 9 Aralık 2016; "Türkei Todeiner Demokratie", *Der Spiegel*, 21 Temmuz 2016.
168. "Turkish Anger at the West, Duplicity Coup".
169. "Turkey Attempted Coup: EU Says Measures 'Unacceptable'", BBC, 21 Temmuz 2016; "European Leaders Condemn Coup Attempt in Turkey", *The Wall Street Journal*, 16 Temmuz 2016; "Turkey Coup Attempt: World Leaders Warn President Erdogan not to use Uprising as Excuse for Crackdown as more than 6,000 Arrested", *The Telegraph*, 18 Temmuz 2016; "Türkische Demokratie im Sinkflug", *Tagesschau*, 16 Temmuz 2016,
170. "Turkish Evidence for Gulen Extradition Pre-Dates Coup Attempt", *Washington Post*, 19 Ağustos 2016.
171. Örneğin Almanya'da faaliyet gösteren yaklaşık 24 FETÖ okulu bulunmaktadır. Bu okullar gerekli şartları yerine getirdikten sonra eyaletlere göre değişen oranlarda önemli miktarda devlet yardımı almaktadırlar. "AA: FETÖ'nün Almanya'da 24 Okulu, Yaklaşık 300 Derneği ve 150

Dershanesi Var", *Hürriyet*, 30 Temmuz 2016; "Privatschule unter Beschuss", Taz.de, 6 Mart 2014.

172. "Almanya Teröristleri İade Etmiyor".
173. Andrew Self ve Jared Ferris, "Dead Men Tell No Lies. Using Killed-in-Action (KIA) Data to Expose the PKK's Regional Shell Game", *Defence Against Terrorism Review*, Cilt: 8, (2016), s. 9-35.
174. "Erdoğan, ABD'nin CBS Televizyonuna Konuştu", Haber 7, 21 Kasım 2016.
175. "Hulusi Akar'dan Flaş Açıklamalar", *Milliyet*, 20 Kasım 2016; "ABD'ye Ağır Silah Sitemi", *Hürriyet*, 7 Kasım 2016.
176. Selin Girit "Batı, YPG'nin 'Terör Örgütü' Olduğuna İkna Edilebilir mi?", BBC, 19 Şubat 2016.
177. "European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) 2016", s. 35.
178. "Federal Anayasayı Koruma Teşkilatı 2015 Raporu", s. 129.
179. "Federal Anayasayı Koruma Teşkilatı 2014 Raporu", s. 68, 80.
180. Andrew Self ve Jared Ferris, "Dead Men Tell No Lies. Using Killed-in-Action (KIA) Data to Expose the PKK's Regional Shell Game", *DATR*, Sayı: 8, (2016), s. 9-35.
181. Self ve Ferris, "Dead Men Tell No Lies. Using Killed-in-Action (KIA) Data to Expose the PKK's Regional Shell Game", s. 26.
182. Self ve Ferris, "Dead Men Tell No Lies. Using Killed-in-Action (KIA) Data to Expose the PKK's Regional Shell Game", s. 10, 26.
183. "Elysee'ye Kürt Çıkarması Ankara'ya Esaslı Bir Mesaj", Al Monitor, 12 Şubat 2015, http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/02/turkey-france-kurdish-guerillas-elysee.html, (Erişim tarihi: 21 Nisan 2017).
184. "PYD Lideri Salih Müslim AP'de Ağırlandı", *Milliyet*, 1 Eylül 2016.
185. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan ABD'ye: Bu Nasıl Ortaklık?", NTV, 10 Şubat 2016.

TÜRKİYE'DE DARBELER VE BATI'NIN YAKLAŞIMI

RAMAZAN ERDAĞ

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

1950 yılında gerçekleştirilen genel seçimler sonucunda Demokrat Parti'nin (DP) tek başına iktidara gelmesi Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından tarihsel bir anı ifade etmektedir. Her ne kadar Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında kısa süreli çok partili hayata geçiş girişimleri yaşansa da Türkiye, 1950 yılına kadar tek parti – Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)– iktidarı tarafından yönetilmiştir. 1950 yılında DP'nin tek başına iktidarı kazanmış olması Türkiye'nin siyasal hayatında önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Öncelikli olarak Türkiye'nin demokrasiye geçiş sürecini başlatmıştır. Türkiye uzun bir sürenin ardından orta sınıfın büyük

bir desteğiyle iktidara gelen DP ile birlikte özellikle iç politikada bir dönüşüm sürecine girmiştir. Türkiye'nin 1946 yılında çok partili hayata geçişi ve 1950 yılında başlayan DP iktidarı 1960 yılında askeri bir müdahale ile sonlandırılmıştır. Bu tarihten sonra askeri darbeler bir makus gelenek haline gelmiştir. Türkiye 1960'ın ardından 1971, 1980, 1997, 2007 ve 2016 yıllarında fiili/yarı fiili, modern/postmodern darbe süreçlerini yaşamıştır. Kronolojik olarak ele alındığında 1950 yılından günümüze Türkiye'nin ortalama her on yılda bir askeri müdahale ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir.

Türkiye'deki darbeler sivil-asker ilişkileri ve sivil siyasete müdahale alanının genişliğiyle ele alınmakla birlikte gerek darbe öncesi gerekse darbe sonrası süreçte dış etmenlerin de önemli bir faktör olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Batı'nın (ABD ve Avrupa ülkeleri) Türkiye'deki siyasal alana yaklaşımı ve darbe yönetimleri ile kurduğu ilişkiler darbelerin oluşumu ve darbe sonrası geçiş döneminde önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'de darbeyi hazırlayan askeri yönetimlerin darbe duyurularında "Türkiye'nin tüm uluslararası anlaşmalara bağlı olduğu" ve "uluslararası toplumla iş birliği"ni hedeflediklerini vurgulamaları Batı'nın darbe yönetimlerine desteğini kazanmanın bir göstergesi olarak da kabul edilebilir. Bu yönüyle Türkiye'de yaşanan darbelerde Batı'nın yaklaşımı gerek demokrasilere desteğinin test edilmesi gerekse darbe yönetimlerinin/girişimcilerinin meşruiyet sağlamalarına destek olması noktasında incelenmesi gereken bir alanı oluşturmaktadır. Bu makale Türkiye'nin yaşadığı darbelerde Batı'nın darbe karşısındaki tutumunu ve bu tutumun iç/dış politik yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Makale özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında demokratik değer ve normları savunan Batı'nın antidemokratik girişimlerdeki ikircikli tutumuna dikkat çekmektedir.

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİYE GEÇİŞ VE SANCILARI

Türkiye'nin demokratikleşme süreci incelendiğinde demokratik yönetime geçişin toplumsal bir talep ve beklentiden çok, Batı'nın talebi –desteğine olan gereklilik– ile uzun dönem tek parti yönetimine karşı oluşmuş bir tepkiden kaynaklanmıştır.[1] İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni dünya düzeni savaş öncesi bölgesel ve uluslararası sistemi önemli ölçüde ikame etmiş ve iki kutupluluk uzunca bir dönem hakim olmuştur. Türkiye'nin 1945 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) San Francisco Konferansı'na katılarak Birleşmiş Milletler (BM) Teşkilatına üye olması Türkiye'de demokrasiye geçişin öncülü olarak kabul edilebilir. Bunun yanında Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na dahil olmamayı başarsa da savaş sonrası dönemde özellikle Sovyetler Birliği'nin askeri tehdidine karşı kendisine yeni bir güvenlik ittifakı aramak durumunda kalmıştır.[2] Bu bağlamda Batı Bloku'nun desteğini almak ve özellikle ABD ile yakın ilişki kurmak Türkiye açısından en öncelikli dış politika meselesi olmuştur.[3] Dolayısıyla bu dönemde Türkiye'nin Batı Bloku içerisinde yer alma çabalarında çok partili hayata/demokrasiye geçişi bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.

Yaklaşık 27 yıl iktidarda kalan CHP/Tek Parti yönetimi 1950 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerin ardından sona ermiş ve DP tek başına iktidara gelmiştir. DP ile demokrasi deneyimini yaşayan Türkiye 1960 Darbesi ile de Cumhuriyet döneminde ilk askeri müdahale ile karşılaşmıştır.[4] 1950-1960 arası dönem Türkiye'de hem demokrasi hem de makus darbe geleneğinin başlangıcı olarak kabul edilebilir ancak her ikisi açısından da bu tarih bir son olmamıştır. 27 Mayıs Darbesi'ni 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 Darbesi izlemiştir. Çetin Yetkin 1995 yılında yayınladığı ve bu üç darbede ABD'nin rolünü incelediği kitabının önsözünde, "27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980… Bunlar, ülkemizde ordunun iktidara el koyduğu üç günün tarihi. Bu tarihlere bir yenisi

eklenecek mi?"[5] diye sormuş ardından "Dilerim, eklenmez. Ama gidiş o gidiş ki, eklenecek gibi bir duyguya kapılıyor insan"[6] diyerek sorusunu yanıtlamıştır. Tarih Yetkin ve onun gibi düşünenleri maalesef haklı çıkarmış ve Türkiye 1980'den sonra bir postmodern darbe (28 Şubat 1997), bir elektronik muhtıra (27 Nisan 2007) ve bir de fiili darbe girişimi ile (15 Temmuz 2016) karşı karşıya kalmıştır. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından yaşanan altı darbe/darbe girişimi incelendiğinde darbeden bir şekilde haberi olan Batı'nın buna bir tepki vermediği aksine darbe yönetimlerini desteklediği görülmektedir. Bu yönüyle Türkiye'de demokrasiyi ve çok partili hayatı teşvik eden, askeri ve mali yardım sağlayan Batı'nın darbe dönemlerinde darbe yönetimlerini desteklemesi ve demokrasinin askıya alınmasını geçici olarak kabul etmesi bir demokrasi ikilemini ifade etmektedir.

DEMOKRAT PARTİ İLE DEMOKRASİYE GEÇİŞ VE 27 MAYIS 1960 DARBESİ

1945 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) toprak reformu gündeme geldiğinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü tarafından "Dörtlü Takrir" adlı bir önerge sunuldu. Önergenin TBMM'de reddedilmesinin ardından önergenin imza sahipleri eleştirilerine devam etmeleri nedeniyle CHP'den ihraç edildiler. Bunun neticesinde Dörtlü Takrir önergesinin sahipleri Ocak 1946 yılında DP'yi kurdular.[7] DP Türkiye'de 1950 yılında gerçekleştirilen genel seçimler neticesinde CHP'nin tek parti iktidarını sonlandırmış ve bu iktidar değişimi tepeden inmeci (*jakoben*) bir tarzdan ziyade halkın özellikle de orta sınıfın desteği ile gerçekleşmiştir. DP'nin iktidarı ile birlikte Türkiye'nin siyasal hayatında önemli değişimler yaşanmaya başlamıştır.[8] DP iktidarında Celal Bayar cumhurbaşkanı ve Adnan Menderes başbakan olarak görev yapmıştır. 1954 ve 1957 seçimlerinde de tek başı-

na iktidarına devam eden DP, CHP ile iç politikada önemli görüş ayrılıkları yaşasa da dış politikada Türkiye'nin geleneksel Batıcı çizgisini devam ettirmiştir.[9] Örneğin Baskın Oran 1945-1960 arası dönemin dış politikasını "Batı Bloku ekseninde" olarak tanımlamakta ve CHP-DP iktidarlarını kapsayan bu dönemde dış politikada Batıcılığa işaret etmektedir.[10]

Türkiye 1945 yılında Sovyetler Birliği ile 1925 yılından beri yürürlükte olan dostluk ve tarafsızlık anlaşmasının yenilenmeyeceğinin bildirilmesiyle birlikte önemli bir güvenlik tehdidi ile karşılaşmış oldu.[11] Bu gelişmenin sonrasında Sovyetler'in gerek Boğazlar gerekse doğu bölgesindeki talepleri karşısında Batı desteği Türkiye'nin güvenliğinin sağlanması noktasında en önemli gereklilik olarak görüldü. Truman Doktrini ve Marshall Yardım Planı ile Türkiye ihtiyacı olan desteği ABD'den sağlamaya başlarken Batı Bloku'nun örgütlenmelerine dahil olmaya başladı. Türkiye 1949 yılında Avrupa Konseyi'ne üye oldu.[12] Ancak güvenlik kaygıları açısından Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (North Atlantic Treaty Organization−NATO) üyelik Türkiye için kritik önemdeydi. 1949 yılında üyelik başvurusu kabul edilmeyen Türkiye'nin −1950 yılındaki Kore Savaşı'na katılmasından sonra− 1952 yılında NATO'ya üyeliği kabul edildi.[13]

Türkiye'nin dış politikasında Batı yanlısı tutumu ve Sovyetler Birliği tehdidine karşı ABD'nin güvenlik desteğinin devam ettiği bu dönemde iç politikada özellikle 1957 seçimlerinden sonra DP-CHP arasındaki ilişkiler gerginleşmeye başladı. Gerginleşen siyasi ortamın yanında ülke ekonomisi de oldukça zor bir dönemden geçiyordu. Soğuk Savaş döneminin başlangıcından itibaren Türkiye'ye desteğini esirgemeyen ABD 50'li yılların sonunda özellikle ekonomik yardım konusunda desteğini çekmişti.[14] Siyasi tıkanıklığı aşmanın yolunu erken seçim kararı almada gören Başbakan Adnan Menderes 1957 yılından farklı olarak erken seçim kararını çok geç

açıkladı. Menderes darbeden bir gün önce 26 Mayıs 1950'de Eskişehir'de erken seçimi işaret etti ancak bir gün sonra askeri darbe gerçekleşti.[15]

27 Mayıs Darbesi ordu içerisinde nispeten düşük rütbeli subaylar tarafından organize edilmiş ve gerçekleştirilmiştir. 27 Mayıs Darbesi Türkiye'nin siyasal hayatına askeri müdahale döneminin başlangıcını ifade etmektedir. Bu darbeden sonra askeri müdahale makus bir gelenek haline gelmiş ve ordunun görev önceliği olarak algılanmıştır. Darbeye yönelik Batı'nın[16] tepkisi ise önemli çelişkileri barındırıyordu. Batı'nın Türkiye'de ordunun siyasete müdahalede bulunması ve darbe geleneğinin oluşmasındaki en önemli etmenlerinden biri subayların eğitimi ve ordunun kurumsal yapılanmasında rol model olmasıydı. Ordunun kurumsal yapısı ve personel eğitiminde Osmanlı'nın son dönemlerinde Almanya, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Almanya ile birlikte İngiltere ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin önemli bir etkisi olduğu ortadadır. 1960'tan itibaren darbe süreçlerinin içerisinde yer alan subayların özellikle ABD'de eğitim gördükleri anlaşılmaktadır.[17]

27 Mayıs Darbesi'nin hemen öncesinde Türkiye'deki gelişmeleri Batı'nın ilgiyle izlediği anlaşılmaktadır. Uluslararası basında 1960 yılının Nisan-Mayıs aylarında Türkiye hakkında çıkan haberlere bakıldığında Türkiye'nin bir "demokrasi buhranı" yaşadığı vurgulanmaktadır. 1960 Mayıs başında İstanbul'da NATO toplantısı sırasında gerçekleştirilen eylemler *The New York Times*, *Herald Tribune*, *Washington Post*, *Newsweek*, *Le Monde*, *The Guardian*, *The Economist*, *Die Welt* ve *Der Spiegel* gibi Batı basınının önde gelen gazetelerinde önemli yer tutmuştur.[18]

Dış basında yer alan haber ve yorumlardan Batı'nın Türkiye'de antidemokratik girişimler olabileceğini fark ettiği ancak buna müdahil olmamayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin dönemin ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency–

CIA) Başkanı Allen Dulles'in NATO toplantısı esnasındaki gösteriler ve Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'in 3 Mayıs 1960 tarihinde emeklilik talebinde bulunmasına ilişkin olarak, "Ordunun kamu düzenini sıkı sıkıya denetim altına almasıyla, Türkiye'de durumun normale döndüğüne inanıyorum"[19] şeklinde beyanatı ABD'nin Türkiye'deki askeri müdahaleye bakışını ortaya koymaktadır. Darbenin gerçekleşmesinin ardından Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Melih Esenbel, ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı C. Douglas Dillon'a Türkiye'nin darbe yönetimi ile birlikte yükümlülüklerine bağlılığını devam ettireceğini bildirmiştir. ABD, Türkiye'nin mesajına sessiz kalarak ve mevcut ilişkilerini sürdürerek karşılık vermiştir.[20] ABD'nin bu tavrı Türkiye'de yaşanan darbeyi demokrasi adına kabul edilemez bulmak yerine "NATO ve CENTO"ya –böylelikle ABD'ye– bağlılık sözü vermiş bir askeri yönetimle yola devam edilmesi şeklinde yorumladığı görülmektedir.

Menderes yönetimi 1960 yılının başında Türkiye'nin ABD ile mutlak ortaklık anlayışını terk etmeye başlayarak Sovyetler Birliği ve komşu ülkelerle iş birliği geliştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda Başbakan Menderes'in 1960 yılı Temmuz ayında Moskova'ya ziyareti planlanmıştır. Darbenin ardından bu girişimlerin sonuçsuz kaldığı görülmektedir. Darbeden bir gün sonra ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Fletcher Warren Milli Birlik Komitesi (MBK) Başkanı Cemal Gürsel ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin Batı (ABD) ile ittifakının değişmeyeceğinin garantisini almıştır. Bu görüşmeden sonra ABD 30 Mayıs 1960 tarihinde darbe yönetimini tanımıştır.[21] ABD darbe yönetimini destekleyerek Türkiye'nin dış politikasındaki geleneksel tutumunda "eksen kayması"nı engellemiştir. Dış politikadaki eksen kayması tartışmaları 1960 Darbesi'nden günümüze dek devam edegelen bir tartışma olmuştur. Örneğin 1971 Muhtırası öncesinde 1967 yılında Başbakan Süleyman Demirel'i ziyaretin-

de ABD Büyükelçisi Parker T. Hart, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşmasından duyduğu rahatsızlığı "Aks mı (eksen mi) değiştiriyorsunuz?" sorusuyla dile getirmiştir.[22] AK Parti döneminde benimsenen aktif ve çok yönlü dış politika ile Türkiye'de benzer tartışmalar yeniden ortaya çıkmıştır.[23] Bu yönüyle Türkiye'nin dış politikada çok yönlü ve aktif bir tutum benimsediğinde "eksen kayması" tartışmalarıyla sınırlandırılmak istendiği söylenebilir.

Avrupa ülkelerinin 27 Mayıs Darbesi'ndeki tutumu da ABD'den farklı değildir. Darbenin ardından özellikle bazı İskandinav ülkeleri tereddüt yaşasa da Fransa gibi Avrupa içi başat aktörlerin darbe yönetimini tanımasının ardından diğer Avrupa ülkeleri nezdinde de tanınma gerçekleşmiştir. Darbenin gerçekleştiği Soğuk Savaş şartlarında Avrupa ülkelerinin –özellikle Fransa'nın– tepkisini belirlemesinde ABD'nin önemli etkisi olmuştur. 27 Mayıs öncesinde Fransız diplomatik yazışmalarında bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu döneme ilişkin belgelerde Fransa'ya Türkiye hakkındaki bilgilendirmenin Ankara Büyükelçiliğinden çok Washington Büyükelçiliğinden geldiği anlaşılmaktadır. ABD ile birlikte darbe yönetimini tanıyan İngiltere'nin ardından Fransa da tanımıştır.[24] Avrupalı devletlerin Türkiye'deki darbe yönetimini ABD gibi çıkarları açısından uygun buldukları, darbe ve demokrasiyi askıya alan girişimlere karşı olmak yerine darbe yönetimiyle iş birliğini sürdürmeyi tercih ettikleri görülmektedir.

DOLAYLI DARBE: 12 MART 1971

27 Mayıs 1960 Darbesi sadece Türkiye'nin on yıllık demokrasi tecrübesini sonlandırmamış aynı zamanda Türkiye'de makus bir darbeler geleneğine kapı aralamıştır. Milli Birlik Komitesi (MBK) yönetiminde başlatılan tasfiyeler nedeniyle ordu içerisinde özellikle ABD'de eğitim görmüş subayların önü açılmış ve sonraki darbelerin zemini hazırlanmıştır. 1960 Darbesi'nden sonra ordu içerisinde

darbe planlayan çeşitli örgütlenmeler –örneğin 1962 yılındaki Kara Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir'in darbe girişimi– ortaya çıkmış ve başarısız darbe girişimleri yaşanmıştır. 12 Mart 1971'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a verilen ve dönemin hükümetinin istifasını isteyen muhtıra öncesinde yaşanan gelişmelere bakıldığında Türkiye'nin başta Sovyetler Birliği olmak üzere Batı Bloku dışındaki ülkelerle ilişkilerinin gelişmeye başladığı görülmektedir. Türkiye Soğuk Savaş'ın yumuşama olarak adlandırılan bu döneminde –özellikle 1960'ların ikinci yarısında– Kıbrıs Meselesi, Küba Füze Krizi ve Johnson Mektubu'nun da etkisiyle dış politikasında değişikliğe gitmek durumunda kalmıştır.

Bu bağlamda özellikle 5 Haziran 1964'te ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'ın Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektupta; Türkiye'nin ABD'ye danışmadan ve onayını almadan Kıbrıs'a müdahalede bulunmaması, Türkiye'nin Kıbrıs Harekatı sonucunda Sovyetler Birliği tarafından müdahaleye maruz kalması durumunda ise NATO ülkelerinin Türkiye'yi koruma konusunda isteksiz kalabilecekleri ifade edilmiştir. Johnson Mektubu Türk dış politikasında önemli etkiler meydana getirmiştir. Öncelikle Türkiye'nin NATO üyeliğinin, başta Sovyetler Birliği olmak üzere dış tehditler karşısında ülkenin güvenliğini ne denli sağlayabileceği tartışmaya açılmıştır. Mektubun Türk dış politikası açısından belki de en önemli sonucu çok yönlülüğe geçişini başlatmış olmasıdır. Türkiye Johnson Mektubu'ndan sonra başta Sovyetler Birliği olmak üzere Soğuk Savaş döneminde düşük seviyede ilişki geliştirdiği ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkilerini artırmaya ve ABD ile de sıkı müttefiklik ilişkisini ise sorgulamaya başlamıştır.[25]

Bu dönemde Türkiye'nin özellikle Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde önemli bir ilerleme sağlanmıştır. Karşılıklı olarak artan ziyaretler neticesinde iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler gelişmiştir. 1965 yılında gerçekleştirilen seçimlerin ardından iktida-

ra gelen Adalet Partisi (AP) döneminde de Sovyetler Birliği ile ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Örneğin bu dönemde Türkiye-Sovyetler Birliği ikili ilişkileri bağlamında tarihte ilk defa bir Sovyet Başbakanı Aleksey Kosigin 20-27 Aralık 1966 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyarette iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde durulmuştur. Kosigin'in ziyaretinden kısa bir süre sonra Türkiye'nin o dönemde Batı'da finans desteği bulamadığı bazı projeler için Sovyetler Birliği'nden makine, teçhizat ve teknik yardım öngören Ekonomik Yardım Anlaşması imzalanmıştır. İade-i ziyaret kapsamında Başbakan Süleyman Demirel ise 19-29 Eylül 1967 tarihlerinde Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir. İki ülke arasında oluşan bu ilişki Soğuk Savaş dönemindeki gergin süreci önemli ölçüde yumuşatmıştır. Ancak 12 Mart 1971 Muhtırası ilişkilerin gelişen seyrinin devam etmesini engellemiştir. 12 Mart Muhtırası'ndan sonra iki ülke arasında özellikle ekonomik ilişkilerde yeni bir gelişme yaşanmamıştır.[26] Bu yönüyle 12 Mart Muhtırası'nın arkasında yer alan nedenler 27 Mayıs Darbesi'nden pek de farklı görünmemektedir. Türkiye'nin yörüngesini eksenine geri yerleştirme süreci tamamlanmıştır.

12 Mart Muhtırası'nda ABD'nin rolüne ilişkin olarak Washington'ın muhtıra öncesi Türkiye'den taleplerine bakmak gerekir. Bu dönemde haşhaşın ABD açısından büyük bir önemi vardı. ABD'de İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uyuşturucu kullanımı önemli ölçüde arttı. 1968 yılındaki başkanlık seçimlerinde Richard M. Nixon seçim kampanyasında uyuşturucu sorununu çözmeyi en önemli vaatleri arasında saydı. Nixon yönetime geldikten sonra ABD'deki uyuşturucu sorununun temel kaynağı olarak Türkiye'yi işaret etti ve Türkiye'ye haşhaş üretimini yasaklaması konusunda baskılarını artırdı. Demirel hükümeti tarafından reddedilen bu talep muhtıradan sonra kurulan Nihat Erim hükümeti tarafından kabul edilmiştir.[27] Türkiye 30 Haziran 1971 tarihinde *Resmi Gaze-*

te'de yayımlanan 7/2654 sayılı Kararname (Bakanlar Kurulu Kararı) ile 1972 sonbaharından itibaren geçerli olmak üzere ülke genelinde haşhaş ekimi ve üretimini tamamen yasaklamıştır.[28]

ABD, Türkiye'nin haşhaş üretiminin yasaklanması ile üreticinin zararının karşılanması amacıyla 30 milyon dolarlık yardım vermeyi taahhüt etmesine rağmen bunun üçte birini göndermiş ve üretici de önemli ölçüde maddi zarara uğramıştır.[29] Türkiye gecikmeli de olsa ABD'nin talebini yerine getirirken Kıbrıs Harekatı'nda başbakanlık görevinde bulunan Bülent Ecevit ABD'nin harekat nedeniyle Türkiye'ye uyguladığı ambargonun da asıl sebebinin haşhaş olduğunu söylemiştir.[30] 12 Mart Muhtırası'nın sonuçları açısından bakıldığında Türkiye'nin siyasi hayatına antidemokratik müdahalenin Batı tarafından zımni destek bulduğu anlaşılmaktadır. Batılı devletler Türkiye'nin demokratik hayatını askıya alan bu girişime karşı durmak yerine müdahale sonrası oluşturulan darbe yönetimi ile ilişkileri devam ettirmiş ve müdahale öncesi karşılanmayan talepleri elde etmek için çaba sarf etmiştir.

12 EYLÜL 1980 DARBESİ

Türkiye'de 1971 Muhtırası'nın ardından siyasi hayatın normalleşmesi kolay olmamıştır. Türkiye 27 Mayıs Darbesi'nin travmasını henüz atlatamamışken yeni bir muhtıra ile karşı karşıya gelmiş ve demokrasi yeniden askıya alınmıştır. 1971 Muhtırası'ndan sonra da Türkiye'de siyasi istikrarın sağlandığı söylenemez. DP'nin yerini alan AP ve Genel Başkanı Süleyman Demirel Türkiye'nin yeni siyasi aktörü olurken ülke istikrarsız koalisyonlar dönemi ile hızla 12 Eylül müdahalesine yaklaşmıştır. Bunun yanında Türkiye gerek iç gerekse dış politikada yine "yörüngesi"nden ayrılmakta idi. 1971 Muhtırası sonrası Nihat Erim hükümetinin yasakladığı haşhaş üretimini 1974 yılında Bülent Ecevit hükümeti tekrar serbest hale getirmişti. Türkiye dış ve güvenlik politikasında belki de tarihinin en

önemli ikinci kararını almaktaydı. 1950'de Kore'ye asker gönderme kararının ardından Türkiye Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler karşısında garantörlük hakkını kullanarak Ada'ya askeri müdahalede bulundu. ABD'nin açık uyarısı ve uluslararası aktörlerin itirazına rağmen 1974 yılında gerçekleştirdiği askeri harekatın ardından Türkiye'nin ABD ve Batılı ülkelerle ilişkilerinde değişiklikler yaşanmaya başladı. Türkiye artık Batı tarafından cezalandırılmış, askeri ve ekonomik ambargo ile karşı karşıya kalmıştı.

Bu makalenin amacı darbelerde Batı'nın tutumunu incelemek olduğundan darbeyi oluşturan zemin, hızlandırıcı faktörler, darbe sırasında ve sonrasında yaşanan insan hakları ihlallerine yer verilmemiştir. Konu hakkında Türkçe ve yabancı kaynaklarda hatırı sayılır literatüre başvurulabilir. 12 Eylül Darbesi'ne ilişkin olarak tıpkı önceki darbelerde olduğu gibi darbeyi ABD'nin yaptırdığı ya da darbeden haberdar olup gerçekleşmesine engel olunmadığı sıklıkla tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu noktada Batı'nın yaklaşımını analiz edebilmek için 12 Eylül öncesi dönemde uluslararası ortamda yaşanan gelişmeleri incelemek gerekmektedir.

Soğuk Savaş döneminin son safhasında Türkiye'nin komşu ülkesi İran'da rejim değişti. 1979 yılının başında İran Şahı Rıza Pehlevi devrilerek yerine Ruhullah Humeyni liderliğinde İslam Cumhuriyeti ilan edildi.[31] Sovyetler Birliği 1979 yılı sonunda Afganistan'ı işgal etti.[32] Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Harekatı'na Batı'nın (ABD) tepkisiz kaldığı gerekçesi ile 1974 yılında NATO'nun askeri kanadından ayrılan Yunanistan[33] 1977 yılından itibaren askeri kanada geri dönmeye çalışmıştı. Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönüşünün onaylanması için darbe öncesi dönemde Türkiye üzerindeki baskılar artırıldı.

1974-1977 yılları arasında CIA'nın Ankara Bürosu şefliğini yapan ve daha sonra Jimmy Carter'ın başkanlığı döneminde Zbigniew Brzezinski'nin yöneticisi olduğu Ulusal Güvenlik Konseyi

ekibinde çalışan Paul Henze tarafından söylendiği iddia edilen, "Bizim çocuklar yaptı" ifadesi 12 Eylül Darbesi'ni ABD'nin gerçekleştirdiğine dair Türk kamuoyunda bir algı oluşturmuştur.[34] Henze'in böyle bir ifadesinin olup olmadığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte darbeye ilişkin olarak darbe yönetiminin açıklamaları ve Batı'nın gösterdiği tepkiye odaklanmak gerekmektedir. 12 Eylül sabahı, "Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur"[35] açıklamasını yapan Kenan Evren 12 Eylül günü öğle saatlerinde radyo ve televizyonlarda ve *Resmi Gazete*'nin mükerrer sayısında yayınlanan konuşmasında ise "NATO dahil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı"[36] kaldıklarını açıklamıştır. Evren'in yaptığı açıklamadan darbenin meşruiyeti ve uluslararası tanınırlığının sağlanmasında ABD ve NATO'nun desteğinin önemine binaen Türkiye'nin Batı'ya bağlılığının vurgulandığı anlaşılmaktadır. Tıpkı diğer darbelerde olduğu gibi darbenin dış politika ve uluslararası alandaki gerekçesi Batı ile ittifakın daha sağlıklı sürdürülmesi ve taahhütlere bağlılığın yinelenmesidir.

12 Eylül Darbesi'ne ilişkin analiz ve yorumlarda darbeyi ABD'nin yaptırdığına dair kanıt bulunmamakla birlikte Washington'ın darbeden rahatsız olmadığı aksine memnuniyetle karşıladığı vurgulanmaktadır.[37] Benzer bir şekilde darbe öncesinde NATO Türk Askeri Temsilcisi Korgeneral Süreyya Yüksel'in bir NATO toplantısında ordunun inisiyatif alacağını söylemesi üzerine 1981-1982 arasında ABD'de Dışişleri Bakanı da olan dönemin NATO Kuvvetleri Başkomutanı Orgeneral Alexander Haig, "Bravo işte komutan böyle olur ve istikrar böyle kurulur"[38] diyerek darbeye olan desteğini açıklamıştır. Darbe sonrasında gerçekleşenler Batı'nın memnuniyetini doğrular niteliktedir.

12 Eylül Darbesi'nden hemen sonra Rogers Planı kabul edilmiş ve Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönüşü onaylanmıştır. Böylelikle Yunanistan'ın askeri kanada geri dönüşünü en çok isteyenlerin başında gelen ABD'nin isteği yerine getirilmiştir.[39] Yunanistan'ın yeniden NATO'nun askeri kanadına dönüşü ABD'nin Ortadoğu'daki jeopolitik çıkarları açısından önemli bir kazanım olmuştur.[40] 10 Ekim 1980 tarihinde ABD Başkanı Carter'a yazdığı mektupta, "Türkiye'nin hiçbir zaman Yunanistan'ın NATO'nun entegre askeri yapısına dönüşünden desteğini esirgemediğinin altını"[41] çizen Kenan Evren 11 Nisan 2012 tarihinde "demokrasiye müdahale eden tüm darbe ve muhtıralar ile demokrasiyi işlevsiz kılan diğer bütün girişim ve süreçlerin tüm boyutları ile araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi" amacıyla TBMM bünyesinde kurulan komisyondaki ifadesinde, "Yazılı bir güvence almadan Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne izin vermemiz bir hatadır"[42] itirafında bulunmuştur. Türkiye 12 Eylül Darbesi'nin ardından darbe ürünü bir anayasa ve güçlü bir güvenlik bürokrasisi yapısı ile 90'lı yıllara yol almıştır.

POSTMODERN DARBE: 28 ŞUBAT 1997

Türkiye 1990'lı yıllara son kırk yılda yaşadığı üç darbe, artan terör sorunu ve uluslararası alanda oluşan yeni düzene adaptasyon sorunlarıyla girdi. Bu dönemde iç politikada da önemli değişimler yaşanmaktaydı. Necmettin Erbakan liderliğindeki Refah Partisi (RP) öncelikle yerel seçimlerde ardından genel seçimlerde önemli bir başarı kaydederek etkili bir aktör haline geldi. 1994 yılında gerçekleştirilen yerel seçimler sonucunda İstanbul ve Ankara başta olmak üzere 29 ilin belediye başkanlığını kazanan RP, 1995 yılındaki genel seçimlerde oyların yüzde 21,4'ünü elde ederek Parlamentoda 158 sandalye kazandı.[43] RP'nin bu ba-

şarısı siyasi ideolojisinden öte parti teşkilatlanması, seçim propaganda sürecindeki aktivizm ve özellikle belediyecilik alanındaki aktif çalışmaları neticesinde gerçekti.[44] 28 Şubat süreci olarak adlandırılan dönem öncesinde RP'nin artan etkisi ile birlikte Türkiye'de rejim ve laiklik tartışmaları yeniden alevlendi.[45] Devletin güvenliği açısından bir numaralı tehdidin "irtica" olarak belirlendiği bu dönemde ordunun siyasete müdahaleye yeniden hazırlandığı anlaşılıyordu.

Refah Partili belediyelerin bazı programları nedeniyle ordu RP ve Doğruyol Partisi (DYP) koalisyon (REFAH-YOL) hükümetine mesajlar göndermeye başladı. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı bünyesinde oluşturulan Batı Çalışma Grubu (BÇG) ve hazırlanan Batı Harekat Konsepti'nden anlaşılacağı üzere geçmiş darbelerde olduğu gibi Batı eksenli bir yapılanma söz konusuydu. 1997 yılının başında Ankara'nın Sincan ilçesinde tanklar sokakta geçiş yaptı. Bunun ardından Cumhurbaşkanı Demirel, Başbakan Erbakan'a irtica hakkında bir uyarı yazısı gönderdi.[46] 28 Şubat 1997 tarihinde gerçekleştirilen Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısının ardından açıklanan basın bildirisinde Türkiye'de artan laiklik karşıtı eylemler karşısında alınacak tedbirlerin kararlaştırıldığı açıklandı.[47] 28 Şubat Bildirisi olarak anılan bu kararın ardından Başbakan Erbakan'ın kararı imzalamadığı açıklandı. Kamuoyunda sıklıkla tartışılan bu konuda Darbe Komisyonunun tespiti açıklayıcı niteliktedir.

> Başbakan Erbakan, MGK toplantısında 406 sayılı kararı imzalamamış, "Üstünde biraz daha çalışalım" diyerek toplantı salonundan çıkmıştır. 2945 sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu'na göre, MGK kararları ve tutanakları gizlidir; "Kararlar Milli Güvenlik Kurulunun vereceği karara göre açıklanabilir veya yayınlanabilir." Bu hükme rağmen 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısından bir gün sonra, "MGK Basın Bildirisi" ile beraber, 406 sayılı Kararın 18 maddeden oluşan "gizli" ekinin tamamı,

> basın-yayın organlarında yayımlanmıştır. Oysaki MGK Genel Sekreterliğince Komisyonumuza gönderilen kararlar arasında, söz konusu 406 sayılı Kararın açıklanmasına ilişkin bir MGK kararı bulunamamıştır… 406 sayılı MGK Kararı, Başbakan ERBAKAN tarafından toplantının bitiminden beş gün sonra, 5 Mart 1996 tarihinde imzalanmıştır.[48]

28 Şubat Bildirisi'nin ardından hükümet ve Erbakan aleyhine muhalefet artmış, RP'ye kapatma davası açılmasının ardından Başbakan Erbakan 18 Haziran 1997 tarihinde istifa etmiştir. 28 Şubat Darbesi'nin geçmiş darbelerden farkı fiili olarak ordunun müdahalesinin söz konusu olmamasıdır. Ancak sonuçları itibarıyla ele alındığında hükümet değiştirilmiş, iktidarın en büyük ortağı olan siyasi parti kapatılmış ve Genel Başkan Erbakan dahil mensuplarının çoğuna beş yıl siyaset yasağı getirilmiştir.

> 28 Şubat döneminde, başta ABD olmak üzere dış güçler, en azından resmi düzeyde, Türkiye'de demokrasinin sekteye uğratılmaması noktasında (…) açık bir darbeye de ışık yakmamak suretiyle, darbe heveslisi kesimlerde hayal kırıklığı yaşatmıştır. Ancak, ABD ve AB'nin, 28 Şubat tarihli MGK Kararı'na karşı ciddi bir eleştiride bulunmadıkları da görülmüştür.[49]

Meclis Darbe Komisyonunun bu tespitinde Batı'nın doğrudan süreçte rolü olmadığı belirtilse de postmodern darbe olarak adlandırılan 28 Şubat dönemi Türkiye'nin dış ve güvenlik politikasında önemli değişiklilere yol açmıştır. Türkiye'nin dış politikasında ABD ve NATO çizgisinin yanına İsrail ekseni de eklenmiştir. Bu dönemden itibaren İsrail ile askeri anlaşmalar ve iş birlikleri artmıştır.[50] Hatta dönemin başında −Şubat 1996− Milli Savunma Bakanlığı bilgisi dışında doğrudan dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir ile İsrailli bir askeri yetkili arasında askeri iş birliği anlaşması imzalanmıştır.[51]

SİYASETTE AK PARTİ DÖNEMİ VE 27 NİSAN 2007 E-MUHTIRASI

RP'nin kapatılmasının ardından kurulan Fazilet Partisi (FP) de 2001 yılında kapatılınca yerine iki parti kuruldu. Fazilet Partisi'nin 1. Kongresi'nde gelenekçi kanadı temsilen aday olan ve genel başkanlığa seçilen Recai Kutan önderliğindeki grup Saadet Partisi'ni (SP), yenilikçi kanadı temsil eden Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan ve Binali Yıldırım gibi isimler Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AK Parti) kurdular. 2001 yılında siyaset hayatına başlayan bu iki yeni partiden AK Parti 3 Kasım 2002 tarihinde gerçekleştirilen erken genel seçimler sonucunda yüzde 34,28 oy ve 363 milletvekili kazanarak Türkiye'de yaklaşık on bir yıl aradan sonra[52] tek başına hükümet kurma hakkını elde etti.

AK Parti'nin 3 Kasım 2002'de tek başına hükümeti kurmasının ardından Türkiye iç ve dış politikada önemli bir dönüşüm süreci içine girmiştir.[53] Öncelikle iç politikada normalleşme çabalarına yoğunlaşan AK Parti, AB ile ilişkiler başta olmak üzere çok boyutlu ve aktif bir dış politika hedeflemiştir. AK Parti özellikle ekonomik kalkınmaya öncelik veren bir stratejik kültür benimsemiştir.[54] 1997 yılında okuduğu bir şiir nedeniyle siyasi yasaklı olan Erdoğan'ın yerine Gül başkanlığında kurulan hükümetin ardından, Erdoğan'ın siyasi yasağının kaldırılması için önerilen kanun değişikliği CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın da desteği ile TBMM'de kabul edilmiştir. Ancak dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından veto edilen kanun ikinci kez TBMM'de kabul edildikten sonra Sezer tarafından onaylanmıştır. Siyasi yasağı sona eren Erdoğan 2003 yılının Mart ayında yenilenen Siirt seçimlerinde birinci sırada milletvekili olarak seçildikten sonra Gül başbakanlığındaki 58. Hükümet'in istifa etmesinin ardından Sezer tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve 59. Hükümet Erdoğan başbakanlığında kurulmuştur.

Türkiye 2002 yılının sonundan itibaren yeniden tek başına bir iktidar tecrübesi yaşamaya başlamıştır. AK Parti iktidara gelmesinin ardından başta ABD'nin Irak'ı işgali olmak üzere birçok iç ve dış politik meseleyle karşı karşıya kalmıştır. Muhafazakar demokrat[55] bir kimliğe sahip olduğunu ifade eden AK Parti ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması için yoğun çaba sarf etmiştir. Muhafazakar kimliği nedeniyle birtakım çevrelerin endişe ile karşıladığı AK Parti iktidarının bu mesafeli tutum karşısındaki en sert mücadelesi 2007 yılında yaşanmıştır. Görev süresi sona eren Sezer'in yerine AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan Erdoğan tarafından partinin cumhurbaşkanı adayı olarak ilan edilen Abdullah Gül'e[56] eşinin başörtülü olması nedeniyle itirazlar gelmeye başlamıştır. Olağan bir şekilde başlayan Cumhurbaşkanlığı seçim süreci TBMM'de 27 Nisan 2007 tarihinde gerçekleştirilen ilk tur oylamanın ardından olağan dışı bir hal almıştır. Eski Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu'nun Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunun yapılabilmesi için 367 milletvekilinin TBMM'de bulunmasının şart olduğu yönündeki açıklamasını CHP Anayasa Mahkemesine taşımış ve Anayasa Mahkemesi başvuruyu kabul ederek Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunu iptal etmiştir.[57]

Olağandışılık yalnızca Anayasa Mahkemesinin Cumhurbaşkanlığı seçimlerini iptal etmesi değildi. 27 Nisan 2007 gecesi 23.10'da Genelkurmay Başkanlığının resmi internet sitesinde yayımlanan bir bildiri de (e-muhtıra) askerin yeniden siyasete müdahalesini ifade ediyordu. Açıklamada Genelkurmay Başkanlığının Cumhurbaşkanlığı seçim sürecine taraf olduğu ve sürecin endişe ile izlendiği ifade edilmiştir. Genelkurmayın açıklaması Gül'ün cumhurbaşkanlığı adaylığına karşı olduğunun bir sembolü idi.[58] Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt "sözde değil özde laik bir cumhurbaşkanı" istediğini ifade ediyordu.[59] Türkiye bir kez

daha ordunun siyasete müdahalesi ile karşılaşıyor, kolaylaştırıcı diğer aktörlerin de etkisi ile ordu e-muhtıra ile siyaseti dizayn etmek istiyordu.[60] Ancak geçmiş darbe dönemlerinden farklı olarak AK Parti hükümeti askerin beklentisine razı olup siyaset sahnesinden ayrılmak yerine bildiriyi kabul etmediklerini ayrıca Genelkurmayın hükümetin emrinde olduğunu ve izinsiz açıklama yapamayacağını duyuruyordu. Hükümet Sözcüsü ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek 28 Nisan 2007 tarihinde yapılan söz konusu açıklamada tepkisini şu şekilde dile getirdi:

> Genelkurmay Başkanlığı tarafından çeşitli konulardaki görüşleri ifade eden bir açıklama basın yayın organlarına gece yarısı verilmiş ve Genelkurmay internet sitesinde yayınlanmıştır. Bu açıklama hükümete karşı bir tutum olarak algılanmıştır. Demokratik bir düzende bunun düşünülmesi dahi yadırgatıcıdır. Başbakanlığa bağlı bir kurum olan Genelkurmay Başkanlığının herhangi bir konuda hükümete karşı bir ifade kullanması demokratik bir hukuk devletinde düşünülemez.[61]

Bunun ardından demokrasilerde en etkili kriz çözme mekanizması devreye sokularak erken seçim kararı alındı.[62] 22 Temmuz 2007 tarihinde gerçekleştirilen erken genel seçimlerinin ardından AK Parti 2002 seçimlerine göre oy oranını artırarak yeniden tek başına iktidar oldu ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) de seçimlerde TBMM'de yer almasıyla Abdullah Gül cumhurbaşkanı seçildi.

ABD ve AB 27 Nisan e-muhtırasına karşı orduyu siyasete müdahale etmemesi konusunda uyarmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice konuya ilişkin olarak yaptığı açıklamada, "Amerika Birleşik Devletleri tamamen Türk demokrasisi ve anayasal süreçlerini destekler ve bu seçim, seçim sistemi ve seçim sisteminin sonuçları ve anayasal sürecin sonuçlarının desteklenmesi gerektiği anlamına gelmektedir"[63] diyerek muhtıraya karşı olduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tom Ca-

sey de kendisine yöneltilen bir soruya cevaben, "Biz ordunun veya herhangi bir kimsenin anayasal sürece müdahale etmesini veya anayasal yol dışında ilave bir şey yapmasını istemiyoruz"[64] diyerek Rice'ı desteklemiştir. AB'den de ABD benzeri muhtıraya karşı açıklamalar yapılmıştır. AB'nin Genişlemeden Sorumlu Üyesi Olli Rehn, "Asker demokrasiye, laikliğe ve asker-sivil arasındaki demokratik düzenlemelere saygılıysa, cumhurbaşkanlığı sürecinin dışında olmalı"[65] diyerek ordunun seçim sürecine karışmaması gerektiğini ifade etmiştir.

AK Parti 2007 yılında e-muhtıraya sert tepki göstermiş ve Cumhurbaşkanlığı seçim krizini erken seçim yöntemiyle çözebilmiştir. Ancak bundan bir sene sonra Anayasa Mahkemesi tarafından hakkında kapatılma davası açılmıştır. 2008 yılında oy çokluğuyla kapatılma istemi reddedilmiştir. 2007 yılındaki Cumhurbaşkanlığı krizinin ardından Anayasa'da yapılan değişiklikle cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi kabul edilmiştir. 2010 yılında ikinci defa gerçekleştirilen Anayasa Referandumu ile 12 Eylül darbecilerinin yargılanmasını engelleyen Anayasa'nın geçici 15. maddesi kaldırılmıştır. Bu değişikliğin ardından 12 Eylül Darbesi'ne ilişkin olarak dava açılmış aynı zamanda TBMM'de 12 Eylül, 28 Şubat ve 27 Nisan hakkında bir komisyon kurulmuştur. 2013 yılında darbelere yasal dayanak olarak gösterilen 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi değiştirilerek ordunun cumhuriyeti koruma ve kollama görevi metinden çıkarılmış, yerine TSK'nın özellikle dış tehditlere karşı koyma görevi tanımlanmıştır.[66]

FETÖ'NÜN BAŞARISIZ DARBE GİRİŞİMİ: 15 TEMMUZ 2016

Türkiye'de hükümete karşı yöneltilen 27 Nisan e-muhtırası ve 2008 yılındaki parti kapatma davasının ardından 7 Şubat 2012 tarihinde Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Müsteşarı Hakan Fidan

özel yetkili savcı tarafından ifadeye çağrıldı.[67] Türkiye'de siyasete yeni müdahale döneminin başlangıcı sayılan bu gelişme ile birlikte 2013 yılının Aralık ayında denenen iki ayrı teşebbüsle Erdoğan ve AK Parti hükümeti devrilmeye çalışıldı.[68] FETÖ'nün polis ve yargı içerisindeki militanlarınca önce 2012 yılında ardından 17-25 Aralık 2013'te denenen darbe girişimleri sonuç vermeyince Türkiye 15 Temmuz 2016 gecesi yeniden fiili bir darbe girişimi ile karşı karşıya kaldı. 15 Temmuz darbe girişimi yargı, kamu ve güvenlik bürokrasisi içine sızmış FETÖ mensupları tarafından organize edildi ancak halkın darbe karşıtı direncine yenilerek başarısızlıkla sonuçlandı.

15 Temmuz darbe girişimi öncesinde özellikle Batı nezdinde propaganda yürüten FETÖ mensupları Türkiye üzerinde bir algı operasyonu oluşturmaya başlamışlardı. Türkiye'de 2014 yılı sonunda başlatılan FETÖ/PDY operasyonunun ardından örgüt mensuplarının Türkiye aleyhtarı kampanyaları Batılı ülkelerde önemli destek buldu. 2016 başından itibaren Batılı medya organlarında çıkan haber ve yorumlarda Türkiye'de darbenin yaklaştığı yer almaktaydı. Yorumlarda darbe sonrası Türkiye'nin NATO üyeliğinin zarar görmeyeceği, geçmiş darbelerden sonra da darbe yönetimlerinin NATO ile ilişkilerini devam ettirdiği vurgulanmaktaydı.[69] Bu yönüyle Batı'nın oluşturulacak darbe yönetimi ile bir sorun yaşamayacağı açıkça ifade ediliyordu.

15 Temmuz gecesi darbe kalkışması ortaya çıkınca Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın CNN Türk televizyonuna canlı yayına bağlanıp halkı sokağa çıkmaya çağırması,[70] Başbakan Binali Yıldırım'ın bir kalkışma durumunun söz konusu olduğunu ve bunun en ağır şekilde cezalandırılacağını açıklaması,[71] Hükümet tarafından Genelkurmay Başkan Vekili olarak atanan 1. Ordu Komutanı Orgeneral Ümit Dündar[72] ve Genelkurmay Özel Kuvvetler Komutanı Tümgeneral Zekai Aksakallı'nın[73] ordu içinde bir cunta girişimi olduğunu ve bunun bastırılması için gereğinin yapılacağını açıklamasının ar-

dından harekete geçmiş bir darbe girişimi halkın direnci sonucunda tersine çevrilmiş ve başarısız olmuştur.

Türkiye 16 Temmuz sabahına darbeyi tersine çevirmiş bir ülke olarak girerken Batılı ülkeler darbe girişimi karşısında net bir tutum takınmak yerine yanıltıcı ve taraflı yorumlar yapmaya başladılar. Batılı ülkelerin çoğunluğu darbe sürecini tek boyutlu ve taraflı olarak algıladılar. "Oysa sokaklarda sivillerin öldürülmesi, Meclisin defalarca bombalanması, yayın organlarına el konulması, F-16 uçaklarının İstanbul ve Ankara semalarında alçak uçuş yaparak terör estirmesi gibi saldırılar hedefin sadece Cumhurbaşkanı Erdoğan değil tüm sistem, siyasi aktörler ve halkın kendisi olduğunu kanıtlamaya fazlasıyla yeterliydi."[74] Batılı ülkeler Türkiye'nin beklediği desteği göstermezken demokrasi konusunda da ikircikli tavır takındılar.[75]

Batılı ülkeler darbe girişiminden aylarca sonra yaptıkları açıklamalarda Türkiye'ye destek olmayışlarının pişmanlıklarını dile getirmeye başladılar. ABD Başkanı Barack Obama darbenin arkasında ABD'nin olduğu iddialarını reddederken,[76] ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Antony Blinken Türkiye'yi anlayamadıklarını dile getirmiştir.[77] Darbe gecesi Moskova'da bulunan ABD Dışişleri Bakanı John Kerry 15 Temmuz gecesi saat 23.57'de, "Türkiye'de barış, istikrar ve devamlılık olmasını umuyorum" diyerek darbe karşısında net bir tavır ortaya koymaktan kaçınmıştır.[78] AP Başkanı Martin Schulz ise, "15 Temmuz'da tüm bir ülkeye yapılan saldırıyı izledik. Seçilmiş Cumhurbaşkanı'nın çağrısına halk kulak verdi. 15 Temmuz sonrası AB'den yeterince destek gelmediğine yönelik eleştirileri dinledim, gerekli tepkiyi veremedik"[79] diyerek Türkiye'de demokrasi dışı girişim karşısında gerekli desteği vermediklerini kabul etmiştir.

BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon ve NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg yaptıkları açıklamalarda darbenin kabul edilemez

olduğunu ve demokratik ilkelere saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. AB adına AB Konseyi Başkanı Donald Tusk, AB Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker ve AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, "AB, demokratik yollarla seçilmiş hükümeti, ülkenin kurumlarını ve hukuk kaidesini tam olarak destekliyor"[80] açıklamasını yapmıştır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, "Anayasaya aykırı davranışlar kabul edilemez. Rusya Türkiye'de seçilmiş hükümetin yanındadır" derken İngiltere Başbakanı, "Türk ordusunun bazı üyelerinin teşebbüs ettiği darbeyi kuvvetle kınıyoruz. İngiltere Türkiye'nin demokratik olarak seçilmiş hükümetini ve kurumlarını güçlü bir şekilde desteklemektedir" açıklamasını yapmıştır.[81] Her ne kadar diğer AB ülkelerinden de demokrasiye saygı duyulması gerektiği ve askeri darbenin kabul edilemez olduğu yönünde açıklamalar yapılsa da darbe girişimi sonrası süreçte başta Almanya olmak üzere AB ülkeleri FETÖ mensuplarına ev sahipliği yaparak, ABD ise FETÖ elebaşını iade etmeyerek Türkiye'nin darbe girişimini gerçekleştirenlere karşı başlattığı mücadeleye destek vermemiştir.

SONUÇ

Türkiye'nin çok partili hayata geçtiği 1946 yılından günümüze ordunun siyasete müdahalesi makus bir gelenek haline gelmiştir. Soğuk Savaş döneminin başladığı yıllarda hem demokrasiye geçiş hem de darbenin yaşandığı Türkiye'de darbelerin Batı (özellikle ABD) tarafından desteklenip desteklenmediği sorgulanmıştır. Son olarak 15 Temmuz 2016'da FETÖ'nün başarısız darbe girişiminin yaşandığı Türkiye'de darbeler konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. 1982 Anayasası'nın darbecilerin yargılanmasını engelleyen geçici hükmü kaldırıldıktan sonra hem TBMM bünyesinde araştırma komisyonları kurulmuş hem de mahkemelerde davalar açılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalarda vurgulanan nokta eldeki mevcut bilgi

ve belgelerden darbelerin ABD ya da başka bir devlet tarafından yaptırıldığına işaret edecek bir verinin bulunmamasıdır. Ancak söz konusu darbe dönemi öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler ve aktörlerin yaptıkları açıklamalardan Türkiye'de askeri müdahale sinyali gören/algılayan Batı'nın en azından darbeyi önleyecek bir girişimde bulunma noktasında isteksiz davrandığı, darbenin gerçekleşmesini beklediği anlaşılmaktadır.

Özellikle arşiv araştırmalarına dayalı bu çalışmalarda da belirtildiği gibi Batılı ülkelerin arşiv kayıtları oldukça sınırlı ve kaynağın gizlilik derecesi düşürülerek erişime açılmıştır. Arşiv kayıtlarının büyük bir çoğunluğunda −özellikle istihbarat ve güvenlik yazışmalarına ilişkin belgeler− halen gizlilik şartının devam ettiği dikkate alınırsa ABD ve Batılı ülkelerin Türkiye'de yaşanan darbelerdeki rolünün araştırılmaya muhtaç olduğunu belirtmek gerekir. Ancak 1960'tan bu yana yaşanan askeri darbelerden sonra darbe yönetimlerinin ABD ve Batı'nın özellikle dış politika konusundaki beklentilerini karşılayan bir tutum benimsemesi darbelerin Batı nezdinde makul karşılandığını göstermektedir. Darbecilerin başta NATO ve diğer uluslararası anlaşmalara bağlı kalacağını açıklaması ve bu yönde politika geliştirmeleri, Batı'nın Türkiye'de demokrasinin askıya alınmasını göz ardı etmesini sağlamıştır. Batı demokrasinin gelişmesine katkı sağlamak ve demokrasi dışı girişimlere karşı durmak yerine darbe yönetimleri ile iş birliğini geliştirmenin yolunu aramıştır.

Son olarak 15 Temmuz 2016'da yaşanan başarısız darbe girişiminde de Batı, Türkiye'ye destek konusunda oldukça isteksiz davranmıştır. Türkiye'nin 66 yıllık demokrasi tecrübesinde yaşadığı son 15 Temmuz FETÖ darbesinin, aktörlerin karşı duruşu ve halkın demokrasiye ve ülkeye sahip çıkma anlayışı ile geri püskürtülmesi; Türkiye'de demokratik olgunluğun, demokrasinin içselleştirildiği ve benimsendiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Türkiye'de Yaşanan Darbeler Döneminde Liderler

Darbe Dönemi	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı	ABD Başkanı
27 Mayıs 1960	Celal Bayar	Adnan Menderes	Dwight D. Eisenhower
12 Mart 1971	Cevdet Sunay	Süleyman Demirel	Richard M. Nixon
12 Eylül 1980	İhsan Sabri Çağlayangil (Vekaleten)	Süleyman Demirel	James Earl "Jimmy" Carter Jr.
28 Şubat 1997	Süleyman Demirel	Necmettin Erbakan	William "Bill" J. Clinton
27 Nisan 2007	Ahmet Necdet Sezer	Recep Tayyip Erdoğan	George H. W. Bush
15 Temmuz 2016	Recep Tayyip Erdoğan	Binali Yıldırım	Barack H. Obama

NOTLAR

1. Abdulvahap Akıncı, "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, (2014), s. 68-69.
2. Ramazan İzol, "Türkiye'de Siyasi Ordunun Varlık Sebepleri", *Mülkiye*, Cilt: XXVI, Sayı: 235, (2002), s. 205.
3. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 27. Baskı, (İletişim Yayınları, İstanbul: 2012), s. 306.
4. Türkiye'de makus askeri darbe geleneği ve ordu-siyaset ilişkileri hakkında Türkçe ve İngilizce yazında önemli bir literatür bulunmaktadır. Çalışmanın konusu Türkiye'de yaşanan darbelerde Batı'nın tutumu ve yaklaşımını analiz etmek olduğundan Türkiye'de sivil-asker ilişkileri benzeri bir başlık açılmamıştır. Bu konuda daha önce yapılmış detaylı ve ayrıntılı çalışmalar için bkz. Levent Ünsaldı, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, çev. Orçun Türkay, (Kitap Yayınevi, İstanbul: 2008); Mehtap Söyler, *The Turkish Deep State: State Consolidation, Civil-Military Relations and Democracy*, (Routledge, London: 2015); Ali Balcı, *Dış Politikada Hesaplaşmak: AK Parti, Ordu ve Kemalizm,* (Etkileşim Yayınları, İstanbul: 2015); Müge Aknur, *Civil-Military Relations in Turkey: An Analysis of Civilian Leaders*, (VDM Verlag, Germany: 2008); Ümit Cizre, "Problems of Democratic Governance of

Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone", *European Journal of Political Research*, Cilt: 43, Sayı: 1, (2004), s. 107-125; Tim Jacoby, "For the People, of the People and by the Military: The Regime Structure of Modern Turkey", *Political Studies*, Cilt: 51, Sayı: 4, (2003), s. 669-685; Yaprak Gürsoy, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümünün Sebepleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 11, Sayı: 43, (2014), s. 157-180; Mustafa Uluçakar, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü", Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

5. Çetin Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika: 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylülde Amerika'nın Yeri*, (Ümit Yayıncılık, Ankara: 1995), s. 7.
6. Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika.*
7. Metin Heper, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açıdan*, çev. Kadriye Göksel, (Doğan Kitap, İstanbul: 2011), s. 190.
8. Kemal Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012*, (Timaş Yayınları, İstanbul: 2012), s. 169.
9. William Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000,* çev. Petek Demir, (Mozaik, İstanbul: 2003), s. 118.
10. Baskın Oran, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", Türk Dış Politikası, Cilt: 1, *1919-1980 Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler*, ed. Baskın Oran, 17. Baskı, (İletişim Yayınları, İstanbul: 2012), s. 477-498.
11. Oran, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 501-502.
12. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* çev. Boğaç Babür Turna, III. Edisyon, 5. Baskı, (Arkadaş Yayınevi, Ankara: 2011), s. 419.
13. Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu,* çev. Yavuz Alogan, 10. Basım, (Kaynak Yayınları, İstanbul: 2012), s. 144.
14. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 143.
15. Davut Dursun, *Ertesi Gün-Belgesel Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül,* (İşaret Yayınları, İstanbul: 2000), s. 51.
16. 27 Mayıs Darbesi'nin gerçekleştiği dönem Soğuk Savaş şartlarında Avrupa ülkeleri daha çok güvenlik meseleleri ile ilgileniyorlardı. Bu dönemde Türkiye'nin Batı ile ilişkileri ya da Batı'nın yaklaşımı ifade edilirken ağırlıklı olarak ABD'nin incelendiğini belirtmek gerekir.
17. Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, s. 30-31.
18. Bu dönemde dış basında çıkan haber ve yorumların geniş bir analizi için bkz. Cüneyt Akalın, *Askerler ve Dış Güçler: Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı,* (Cumhuriyet Kitapları, İstanbul: 2000), s. 125-139.
19. Eisenhower Library, Wpitman File'den aktaran Akalın, *Askerler ve Dış Güçler*, s. 146.
20. Akalın, *Askerler ve Dış Güçler*, s. 184.

21. Sinan Tavukçu, "27 Mayıs'tan Günümüze Ordunun Dönüşümü ve Profesyonel Askerlik", SDE, 17 Kasım 2011, http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/-27-mayistan-gunumuze-ordunun-donusumu-ve-profesyonel-askerlik/992, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2016).
22. Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, s. 113.
23. Yakın dönem Türk dış politikasındaki eksen kayması tartışmaları hakkında ayrıca bkz. Ekrem T. Başer, "Shift-of-axis in Turkish Foreign Policy: Turkish National Role Conceptions Before and During AKP Rule", *Turkish Studies,* Cilt: 16, Sayı: 3, (2015), s. 291-309; Şaban Kardaş, "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?", *Akademik Orta Doğu,* Cilt: 5, Sayı: 2, (2012), s. 19-42; Aydın Bolat, "Eksen Kayması Değil Yeni Türkiye Vizyonu", SDE, 29 Aralık 2009, http://sde.org.tr/tr/authordetail/eksen-kaymasi-degil-yeni-turkiye-vizyonu/100, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2016).
24. Akalın, *Askerler ve Dış Güçler*, s. 189-190.
25. Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Türk Dış Politikası, Cilt: 1, *1919-1980 Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler*, ed. Baskın Oran, 17. Baskı, (İletişim Yayınları, İstanbul: 2012), s. 686-692.
26. Mehmet Gönlübol ve Ömer Kürkçüoğlu, "1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası", Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), der. Mehmet Gönlübol, 9. Baskı, (Siyasal Kitabevi, Ankara: 1996), s. 526-528.
27. Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, s. 137-141; Hasan Kösebalaban, *Türk Dış Politikası*, çev. Hüsamettin İnanç, (BigBang Yayınları, Ankara: 2014), s. 209.
28. 30 Haziran 1971 tarih ve 13881 sayılı *Resmi Gazete*.
29. Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 701-703.
30. Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, s. 138.
31. Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 17. Baskı, (İmge Kitabevi, Ankara), s. 552-559.
32. Rifat UÇAROL, *Siyasi Tarih [1789-2010]*, 8. Basım, (Der Yayınları, İstanbul: 2010), s. 1040.
33. Melek Fırat "Yunanistan'la İlişkiler", Türk Dış Politikası Cilt: 1, *1919-1980 Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler*, ed. Baskın Oran, 17. Baskı, (İletişim Yayınları, İstanbul: 2012), s. 750.
34. "Paul Henze 'Bizim Çocuklar Yaptı' Demiş", *Hürriyet,* 14 Haziran 2003; Kösebalaban, *Türk Dış Politikası*, s. 224; Mehmet Akif Okur, "Türkiye-ABD İlişkilerinin 12 Eylül Kavşağı: Amerikan Belgeleri Darbe Hakkında Ne Anlatıyor?", *Uluslararası Hukuk ve Politika,* Cilt: 10, Sayı: 40, (2014), s. 70.
35. "12 Eylül Darbesinin Öncesi ve Sonrasında Yaşananlar", *Hürriyet,* 12 Eylül 2015.
36. 12 Eylül 1980 tarih ve 17103 mükerrer sayılı *Resmi Gazete*.

37. "Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt 1", TBMM, (2012), s. 657, https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt1.pdf, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2017); Okur, "Türkiye-ABD İlişkilerinin 12 Eylül Kavşağı"; Battal Yılmaz, "Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporuna İlişkin Bir Değerlendirme", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, (2014) s. 32-43; Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*.
38. Mehmet Ali Birand, *12 Eylül, Saat: 04.00*, (Karacan Yayınları, İstanbul: 1984), s. 92-106'dan aktaran Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt: 1, s. 654.
39. Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, s. 196; Okur, "Türkiye-ABD İlişkilerinin 12 Eylül Kavşağı", s. 85.
40. Mehmet Akif Okur, "The American Geopolitical Interests and Turkey on the Eve of the September 12, 1980 Coup", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 21, (2015), s. 199-222.
41. Kenan Evren, White House, Letter, 10 Ekim 1980, CK3100144873, "Letter to President Jimmy Carter from General Kenan Evran Regarding the Decision of the Turkish Armed Forces to Assume Total Responsibility for Turkey. Letter.", OMITTED, Issue Date: Oct 10, 1980, Date Declassified: Feb 25, 1999, s. 1'den aktaran Okur, "The American Geopolitical Interests and Turkey…", s. 85.
42. "Darbe Yapacağımızı ABD'ye Bildirdik", TRT Haber, 16 Aralık 2016.
43. Ergun Özbudun ve William Hale, *Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı*, çev. Ergun Özbudun ve Kadriye Göksel, (Doğan Kitap, İstanbul: 2010), s. 32-33.
44. Kösebalaban, *Türk Dış Politikası*, s. 271; Kayhan Delibaş, *The Rise of Political Islam in Turkey: Urban Poverty, Grassroots Activism and Islamic Fundamentalism*, (I. B. Tauris, London: 2015).
45. Tuncay Kardaş, "Türkiye-İsrail İlişkilerinin 'Analiz Düzeyi' Kapsamında Değerlendirilmesi: 1996-2006", *Ortadoğu Yıllığı 2005*, (Nobel Yayın Dağıtım, Ankara: 2006), s. 344-345.
46. Ahmet Ünal, "'Batı' Operasyonu: 28 Şubat", SDE, 27 Şubat 2012, http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/%E2%80%98 bati-operasyonu-28-subat/1058, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2016).
47. Milli Güvenlik Kurulu, 28 Şubat 1997 gün ve 406 sayılı Karar Metni, "Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Bo-

yutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt: 2", TBMM, (2012), s. 1041-1042, https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt2.pdf, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2017).

48. Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt: 2, s. 1046.
49. Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt: 2, s. 920-921.
50. Ünal, "'Batı' Operasyonu: 28 Şubat".
51. Ali Balcı ve Tuncay Kardaş, "Türkiye'nin İsrail ile İlişkilerinin Değişen Dinamikleri: Bir Güvenlikleştirme Analizi", çev. Ramazan Erdağ, *Ortadoğu Yıllığı 2012*, (Açılım Yayınları, İstanbul: 2013), s. 423.
52. AK Parti tarafından 2002 yılında kurulan 58. Hükümet, 1991 yılındaki Mesut Yılmaz başbakanlığında Anavatan Partisi'nin tek başına iktidarından (48. Hükümet) on bir yıl sonra kurulan ilk tek başına hükümettir.
53. Ed. Davut Dursun, Burhanettin Duran ve Hamza Al, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye: Aktörler, Alanlar ve Sorunlar*, (Alfa Yayınları, İstanbul: 2007); Mustafa Yetim, "Türkiye'nin Değişen Ortadoğu Algısı: İdeoloji-Güvenlikten Ekonomi-Medeniyete", *Ortadoğu Yıllığı 2009*, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak, (Küre Yayınları, İstanbul: 2011), s. 453-478.
54. Ramazan Erdağ, "Türkiye'nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması", *Akademik İncelemeler Dergisi,* Cilt: 8, Sayı: 1, (2013), s. 47-70.
55. Yalçın Akdoğan, *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*, (Alfa Yayınları, İstanbul: 2004).
56. "Adayım Abdullah Gül Kardeşimdir", *Hürriyet,* 25 Nisan 2007.
57. "Askerler Gül'e Karşı Mumcu'ya Baskı Yaptı mı?", *Milliyet,* 4 Mayıs 2011.
58. "Genelkurmay'dan Çok Sert Açıklama", *Hürriyet,* 29 Nisan 2007.
59. "Sözde Değil Özde Laik Başkomutan", *Vatan,* 13 Nisan 2007.
60. "Laiklik Muhtırası", *Posta,* 28 Nisan 2007.
61. "Genelkurmay Hükümetin Emrinde", *Sabah,* 28 Nisan 2007.
62. "Erken Seçim 24 Haziran veya 1 Temmuz'da", *Hürriyet,* 2 Mayıs 2007.
63. Christopher Torchia, "U.S., EU Warn Turkish Military to Avoid Politics", *Chicago Tribune,* 3 Mayıs 2007'den aktaran Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt: 2, s. 1029.
64. Ümit Enginsoy, "White House says Turkish Democracy Continues to Function", *Turkish Daily News,* 9 Mayıs 2007.
65. "Avrupa Birliği'nden Genelkurmay Açıklaması Tepkisi", *Hürriyet,* 27 Nisan 2007.
66. "TSK 35. Madde Değiştirildi", *Hürriyet,* 13 Temmuz 2013.
67. Aliye Çetinkaya, "Savcıdan MİT Başkanı'na: İfadeye Gel", *Sabah,* 7 Şubat 2014.

68. Ersin Çelik, "25 Aralık Gecesi Kısıklı'da Ne Oldu?", *Yeni Şafak,* 14 Aralık 2015.
69. Michael Rubin, "Will There be a Coup Against Erdogan in Turkey?", *Newsweek,* 24 Mart 2016.
70. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Halka Çağrı", 16 Temmuz 2016, Saat: 00.31, ensonhaber.com, http://www.ensonhaber.com/cumhurbaskani-erdogandan-halka-cagri-2016-07-16.html, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2016).
71. "Başbakan Binali Yıldırım'dan Açıklama", NTV, 15 Temmuz 2016.
72. "Org. Ümit Dündar'dan Flaş Açıklamalar", *Milliyet,* 15 Temmuz 2016.
73. "Tümgeneral Zekai Aksakallı: Şehit ve Yaralılarımız Var", NTV, 16 Temmuz 2016.
74. Sabiha Senyücel Gündoğar ve Ayşe Yırcalı, "Batı'nın 15 Temmuz Yanılsaması", Aljazeera Turk, 15 Ağustos 2016.
75. "Batı Türkiye'ye 15 Temmuz'da Destek Vermedi", *Sabah,* 28 Ekim 2016.
76. "Obama'dan 15 Temmuz Açıklaması", *Milliyet,* 22 Temmuz 2016.
77. "ABD'den 15 Temmuz Açıklaması", NTV, 2 Kasım 2016.
78. "ABD'nin 3 Saat Beklettiği Açıklama", Aljazeera Turk, 15 Temmuz 2016.
79. "AB'den 15 Temmuz Özrü: Gerekli Tepkiyi Veremedik", *Sabah,* 1 Eylül 2016.
80. "FETÖ'nün Darbe Girişimine Dünyadan Tepkiler", Anadolu Ajansı, 16 Temmuz 2016.
81. "Dünya Basını: Türkler Darbeyi Ezdi", *Haber Türk,* 24 Temmuz 2016.

Açıklama: Yazıyı titizlikle okuyup yazım ve noktalama hatalarını düzelten Şahin Karamanlı'ya teşekkür ederim.

REEL POLİTİK VE ORYANTALİZM SARMALINDA BATI'NIN TÜRKİYE ALGISI

İSMAİL EDİZ

Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişimi Batı ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yeniden sorgulanmasına neden oldu. Siyaset bilimi literatüründe siyasal sisteme yapılan antidemokratik müdahale şekillerinin en son aşamasını oluşturan askeri darbe girişimi karşısında Batılı devletlerin tepki vermekte gecikmesi, "Batı Avrupa demokrasileri" diye adlandırılan ülkelerin yaşanan gelişmeler karşısında sessiz kalmaları hatta bunun üzerinden Türkiye'ye istikamet vermeye kalkmaları, geçmişi yüzyıllara dayanan ilişkilerin özellikle Türkiye kamuoyu nezdinde yeniden sorgulanmasına yol açtı.

Darbe girişiminin ardından ön plana çıkan temel tartışma konusu siyasal sistemini demokratik ilkeler üzerine inşa ettiği söyle-

nen Batı'nın Türkiye'deki darbe girişimi esnası ve sonrasında ortaya koyduğu tavrın sorgulanmasına yönelik oldu. Bu süreçte dikkat çeken yaklaşımlardan biri darbe girişimi öncesinde de yaygın olan bir görüş olarak Batı'nın Türkiye'yi yeterince tanımadığı ve dolayısıyla yanlış anladığı, buna karşılık Türkiye'nin de kendisini Batı'ya doğru ifade edemediği tezi oldu. Buradan hareketle de Türkiye toplumunun kendisini Batı'ya daha iyi anlatması gerektiği, böylece yanlış veya eksik anlaşılmaların ortadan kalkabileceği gibi bir önerme ortaya çıktı. Batı ile Türkiye'nin karşılıklı yanlış anlaşılmalardan dolayı yıldızının barışmadığı varsayımından hareket eden bu yaklaşım aynı zamanda Türkiye'nin de Batı'ya karşı birtakım ön yargılara sahip olduğu tezine dayanır. Dolayısıyla böyle bir önermenin mümkün kıldığı bir diğer sonuç ön yargıların ortadan kalkmasıyla ilişkilerin normalleşeceği varsayımıdır.

Diğer taraftan Batı ile Türkiye arasındaki ilişkilerin siyasi iktidarlara veya onların liderlerine göre olumlu/olumsuz değişkenlik arz edebildiği iddiası da bu dönemde çokça ileri sürülen bir tez olarak dile getirildi. Buna göre geçmişten günümüze Türkiye'deki hükümetlerin ve/veya siyasi liderlerin tavırlarının iki tarafın ilişkilerinde belirleyici olduğu düşüncesi ön plana çıkmıştır. Böyle bir önermede Batı'nın yaklaşımındaki ölçü çoğu zaman söz konusu yerli iktidar odağının "demokratik davranma" derecesiyle ilişkilendirilmiştir. Mesela Menderes'in 1958 sonrasındaki "demokratik olmayan" icraatları sonrasında darbeye maruz kaldığı, bu konuda yazılan literatürün çoğunluğuna hakim bir görüştür. Şevket Süreyya 27 Mayıs Darbesi'ne, "Şartları tamam olan bir ihtilaldi" der.[1] Buna göre Batı'nın Türkiye'ye yönelik tavrının olumlu ya da olumsuz olmasındaki temel faktör içeride iktidarı elinde bulunduranların demokrasinin düşünce özgürlüğü, demokratik yönetim ve basın özgürlüğü gibi birtakım ilkelerine sadakat yönünde gösterdikleri eğilimdir. Bu önermeye göre yerli iktidarın demokratik eğilimi art-

tıkça Batı'nın tavrının olumluluğu da artacak, demokratik eğilim azaldıkça da Batı'nın tavrı olumsuzlaşacaktır.

Batı'nın Türkiye ile olan ilişkilerini yukarıdaki çerçevede veya benzer bir düzlemde ele alan değerlendirmeler birtakım soruları cevaplamakta yetersiz kalır. Esas itibarıyla da ilişkilerin niteliğinin doğru anlaşılmasını engeller. İlişkilerde karşılıklı yanlış anlaşılmalar veya siyasi iktidarların tavrının belirleyici olduğu gibi varsayımlar ispata muhtaçtır ve geçmişten günümüze böyle olduğunu doğrulayacak verileri bulmak da son derece zordur. Aksine Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin tarihsel süreci bu iki önermeyi doğrulayacak veriler içermediği gibi onları değilleyecek birçok örneği karşımıza çıkarmaktadır. Bunların ortaya koyduğu sonuç, Türkiye'nin Batı'ya yönelik adımları ve farklı fikri temellere sahip siyasal iktidarların çok çeşitli politikalarına rağmen Batı'nın Türkiye'ye yönelik tavrında tarihsel süreç içerisinde gözle görülür farklılıkların yaşanmadığıdır.

Tanzimat döneminden itibaren Türkiye'de yapılan Batı kaynaklı reform hareketlerinin daha öncekilerden farkı biraz da yeni nesil Osmanlı bürokratlarının kendilerini Batı'ya "doğru" ifade etme çabası olarak ortaya çıkmalarından kaynaklanmıştır. Çoğu zaman Avrupa merkezci, tek tipçi ve dayatmacı olan bu reform çabaları Osmanlı-Türkiye bürokratik elitinin aracılığıyla zaman içerisinde mutlak Batıcı bir karaktere evrilerek aslında tam da Batı'nın istediği noktaya gelmiştir. Bu geri kalmışlık duygusu zaman içerisinde birtakım çevrelerde sürekli olarak kendini Batı'ya sunma, onaylatma ve onu kutsama çabasına dönüşmüştür. Yönetici elitin böyle davranmasında ülke içerisinde devam eden iktidar mücadelesinin tam ortasında yer almalarından kaynaklanan dış destek arayışları etkili olduğu gibi aynı zamanda Avrupa karşısındaki "mutlak mağlubiyet" düşüncesinin etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Bunun doğrudan sonucu Osmanlı-Türkiye geleneğindeki devlet adamları-

nın müzakere ve diplomasi yeteneğinin giderek azalması yönünde olmuştur. 1856'da Avrupa devletler sistemine dahil olmak isteyen Osmanlı yönetici elitinin çabası büyük oranda bu iki nedenden kaynaklanmıştır. Fakat bu durum Kırım Savaşı'nda netice itibarıyla askeri olarak büyük katkı sağlamasına rağmen masada eşit muamele görmeyen Osmanlı devletinin ancak ilgisiz birtakım konularda taviz vermek suretiyle kısmen istediğini alabildiği olgusunu değiştirmeyecektir.

Cumhuriyet'e geçişle birlikte yönetici elitin Batı'ya yönelme eğilimi daha da ivme kazanmış, kuruluş aşamasından itibaren 20. yüzyıl boyunca Türkiye Cumhuriyeti'nde işbaşına gelen siyasal iktidarlar tarafından atılan uluslararası adımların birçoğu Batı'ya olumlu yaklaşma, dahil olma ve kendini kabul ettirme çabası olarak ortaya çıkmıştır. Yeni rejimin 1923'te yüzünü yalnızca Batı'ya çevirmesi, Kore'ye asker göndermesi, NATO'ya dahil olma çabaları, Soğuk Savaş döneminde Batı bloku içerisinde yer alması, AB'ye üye olma girişimi, Gümrük Birliği Anlaşması ve daha birçok adım Türkiye'nin Batı'ya yönelik zaman zaman gerçekçi, çoğu zaman iyi niyetli ve bazen de pasif ilişki geliştirme çabasının dışa yansımasıdır. Fakat ister iyi niyetli olsun isterse öykünme psikolojisiyle ortaya çıksın bütün çabalara rağmen Batı'nın Osmanlı-Türkiye'ye yönelik olumlu politikaları son derece sınırlı olmuş, üstelik bu dönemlerde Türkiye resmen Batı müttefiki bir ülke olarak defalarca işgal girişimleri, askeri müdahaleler, terörizm, sindirme ve parçalama politikalarına maruz kalmış ve halen de devam etmektedir.[2]

Buna karşılık Batılı devletler bizzat bu işgallerin içerisinde yer almış, parçalama girişimlerini planlamış, içerideki isyanlar ve terörist eylemlere zaman zaman destek vermiş, darbeler esnasında Türkiye'ye demokrasinin devamı açısından bile olsa gereken desteği vermemiş aksine sessiz kalarak ya da yanlı açıklamalar yaparak uluslararası hukuk çerçevesinde müttefiklik bağları olan Türkiye'yi yal-

nız bırakmışlardır. Özellikle askeri müdahalelerin ardından Batılı hükümetlerin ve basının tavrına bakıldığında bu tarz darbeleri ve teşebbüsleri legalleştirecek bir söylem içerisine girdikleri söylenebilir. Üstelik Türkiye'nin mücadele etmek zorunda kaldığı bütün bu eylemler karşısında Batı kendisini olağan şüpheli olma durumundan kurtaracak herhangi bir adım atma gereğini duymamıştır. Bazı durumlarda ise Batı'nın Türkiye'deki operasyonlarda doğrudan azmettirici olduğuna yönelik ciddi ve mesnetli tartışmalar yapılagelmiştir. Bunları yalnızca politik birer tartışma konusu olmaktan çıkaran önemli bir gösterge Türkiye kamuoyunda Batılı devlet politikalarına karşı olan güvenin son dönemde neredeyse bitme noktasında olmasıdır.[3] Yani bu iddiaların Türkiye'de politik olduğu kadar sosyal ve toplumsal bir karşılığı da vardır.

O halde Türkiye'nin Batı ile ilişkisinin sorunlu olmasının temelinde yanlış anlaşılmadan çok daha ileri ve karmaşık bir nedenler zinciri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Geçmişin ortaya koyduğu tarihsel tecrübe tarafların sağlıklı ilişki geliştirmesinin önündeki engelin daha köklü bir nedensellik boyutunun olabileceği yönündedir. Bu noktada böyle bir tavrın arkasında yatan sebeplerin ne olduğu sorusuna bir cevap bulmak gerekir. Bunu yaparken de Batı'nın Türkiye'nin olumlu adımlarına neden çok sınırlı tepki verdiği, bunun düşünsel arka planında yatan sebeplerin neler olduğu, Batı'nın Türkiye algısının ideolojik bir dayanağının olup olmadığı, Batı'nın algılayış biçiminde sabit bir Türkiye tasavvurunun olup olmadığı, varsa şayet bunun formunun ne olduğu soruları ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmanın temel tezi, Batı'nın Türkiye'ye yönelik tavrının arkasında "reel politik" ve "oryantalizm" gibi iç içe geçmiş görünen temel iki sebebin olduğudur. Modern uluslararası siyasetin en belirleyici ilkesi olan reel politik esas itibarıyla devletlerin kendi çıkarlarını koruyabilmek açısından her türlü vasıtayı kullanmayı öngörür ve özünde rasyo-

nel bir davranış şeklini barındırır. Diğer taraftan yine modern Batı düşüncesinin Doğu'yu algılama formu olarak geliştirdiği Avrupa/Batı merkezci bir altyapıya sahip olan oryantalist düşünce köklü bir ideolojiden beslenir ve esas itibarıyla Türkiye'yi Doğu kampı içerisinde konumlandırır. Çalışmanın temel hedefi bu varsayımlar çerçevesinde yukarıdaki sorulara tarihsel süreçten hareketle bir izahat getirmeye çalışmaktır.

Yöntem bilimsel açıdan karşılaştırmalı vaka analizi üzerine inşa edilecek bu çalışmada Türkiye'nin son yüzyıllık tarihi içerisinden yapısal olarak farklı durumları ifade eden üç vaka üzerinden yukarıdaki soruların cevabı aranacaktır. Bunlardan ilki II. Abdülhamit'tir. Kişilik ve kimlik özellikleri itibarıyla çok farklı bir portreye sahip olan II. Abdülhamit altı yüz yıllık Osmanlı hanedanının mensubudur, saltanat ve hilafet sahibidir. Bu dönem siyasal sistem açısından diğer iki örnekten tamamen farklı bir yapıyı ifade eder.

Öte yandan Adnan Menderes esas itibarıyla tarımsal faaliyetler üzerinden zenginliğini elde eden Anadolu'nun köklü ailelerinden birine mensuptur ve hukuk eğitimi almıştır. Zengin bir çevreden gelmesine rağmen Celal Bayar ve Fuat Köprülü gibi siyasilere nazaran Adnan Menderes'in dönemin siyasal seçkinlerinin arasına girmesi çok kolay olmamıştır. Menderes'in işbaşına geldiği dönem iki kutuplu dünya siyasetinin başlangıcını da ifade eder ve bu dönemin siyasal yapıları Soğuk Savaş ekseninde iki süper güç merkezli bir dünyada şekillenir.

Babası bürokrat olan Necmettin Erbakan ise bir mühendis ve akademisyendir. Piyasayı çok iyi bilen, birçok başarılı projenin altına imza atmış bir müteşebbis olan Erbakan aynı zamanda siyasetin pratiği ile teorisini birlikte değerlendirebilen ender siyasilerden biridir. Erbakan dönemi Soğuk Savaş sonrası döneme denk gelir ve uluslararası sistem 1990'lardan itibaren merkezinde tek bir süper gücün yer aldığı yeni bir forma bürünmüştür.

Yukarıda ismi zikredilen üç liderin siyasi kariyeri bir askeri darbe ile noktalanmıştır. Tamamen farklı sosyal ve kültürel çevrelerden geldikleri ortada olan bu üç siyasi kimliğin ortak özelliği ise aynı akıbete maruz kalmaları ve benzer yöntemlerle tasfiye edilmeleridir. Çalışma bu yönüyle vaka analizinin metodolojik açıdan en yaygın kullanılan yöntemlerinden biri olan "en farklı sistem tasarımı"na dayanacaktır. Bu tarz bir analizde bağımsız değişkenler hemen her konuda farklı olduğu halde bağımlı değişken benzer bir durumu ifade eder. Bu yöntemde temel amaç birbirinden çok farklı bağımsız değişkenlerin olduğu fakat bağımlı değişkenin aynı olduğu karşılaştırmalı bir vaka analizinde, ortak bir bağımsız değişkenin olduğu öngörüsünden hareketle bu ortak bağımsız değişkenin ortaya çıkarılmasına yöneliktir. Buradan hareketle çalışmada yapısal olarak tamamen farklı üç dönemi ifade eden örneklemler üzerinden bunlara etki eden bağımlı değişkenin ne olduğu anlaşılmaya çalışılacaktır. Diğer bir tabirle çalışmanın temel hedefi kimlik, kişilik, siyasi yapı, dönem olarak çok farklı yapıları ifade eden II. Abdülhamit, Adnan Menderes ve Necmettin Erbakan idareleri üzerinden söz konusu dönemlerde ortaya çıkan Türkiye'ye yönelik Batı karşıtlığının arkasında yatan temel nedenleri ortaya çıkarmaktır.

ORYANTALİST İDEOLOJİNİN ÖNGÖRDÜĞÜ TÜRKİYE ALGISI

En basit anlamıyla ideoloji insanların kişisel çıkarlarına göre kendi fikirlerini yönlendirmesidir. Marks, tam ve bölünmez bir bütün olan ideolojinin üç önemli unsurundan söz eder. Bunlar sosyal veya ferdi şuurun yarattığı düşünce ve tasavvurlar, belli bir zümreyi haklı göstermek için hazırlanan teoriler, kolektif vehimler, aldatmacalar ve insanların kendi haklarındaki yanlış tasavvurlarıdır.[4] Şerif Mardin'e göre bu aldatmacalar basit bir yalanın ötesinde insanların kültür kalıpları ve toplumsal şartlanmalarından kaynaklanmaktadır.[5] Yani aslında sosyal yapı ve kültürel çevre ideolojinin şekillen-

mesinde son derece etkilidir. Doğu ile Batı arasına aşılmaz bir set çeken oryantalist düşünce tam da bu temel üzerine inşa edilmiştir. Oryantalizmin en bilindik temalarından biri Doğuluların kendilerini temsil edemedikleri ön kabulüdür. Buradan hareketle öncelikle bir coğrafi ayrıma gidilmiş ve ardından Doğuluların kendilerini bir Batılıdan daha iyi tanıyamayacağı dolayısıyla Batılılar tarafından temsil edilmeleri gerektiğine olan inancın etkisiyle Müslüman Doğu ile Batı arasına net bir kültürel sınır çizilmiştir.[6]

Bu ayrımı besleyen bir başka argüman ise oryantalistlerin, Batılı politika üreticisinin sırf Batılı olduğu ve Müslüman olmadığı için daha değerli olduğu iddiasıdır. Marks ve Engels Türkiye, İran ve Çin gibi örnekler üzerinden Doğu ile ilgili bir genelleme yaparak Doğulunun doğasında var olan despotluk düşüncesiyle hareket ettiğini ve kendi kendini yönetemez olduğunu iddia etmiştir.[7] Osmanlı coğrafyasının şekillenmesinde son derece etkili bir role sahip İngiliz devlet adamı Balfour, Ortadoğu toplumlarının kendilerini yönetebilecek kapasiteden yoksun oldukları, onların gizli oya dayalı, sorumlu bir hükümet anlayışının olduğu, temsil esasına dayalı sistemler kuramayacakları, bunların ancak Washington, Paris ve Prag gibi Batı coğrafyalarında mümkün olabileceğini bizzat dile getirmiştir.[8] Oysaki Avrupa'da parlamenter demokrasinin iddia edildiği kadar iyi olmadığına inanan George Sorel, Avrupalılar tarafından kabul edilen devamlı bir ilerleme içerisinde olan insanlığın zamanla bir üst uygarlık seviyesine ulaşacağı ve bunun da merkezinde Avrupa'nın olduğu inancını "adi bir yalanlar üst yapısı" olarak niteler. Bu yalanlar manzumesi de çeşitli çıkar grupları tarafından kendi menfaatleri doğrultusunda kullanılır.[9] Yani bu ideolojik örüntü aynı zamanda sömürge düzenini besleyen ve büyük güçler ve onların uzantılarının çıkarlarını devam ettirmek için gerekli alt yapıyı hazırlayan bir enstrümandır. Görüldüğü üzere esas itibarıyla oryantalist düşünce ve ideoloji birbirini tamamlayan ve iç içe geçmiş iki

kavram olarak karşımıza çıkıyor. Yani oryantalist düşünceyi ideoloji kavramı olmadan açıklamak neredeyse imkansız gibi görünüyor.

Bu çerçeveden hareketle Tanzimat döneminden itibaren günümüze kadar Batı'nın Türkiye'ye yönelik politikalarını oryantalizm ve ideoloji bağlamında sorgulamaya tabi tutmak Türkiye-Batı ilişkilerinin sorunlu olmasının sebeplerine yönelik farklı bir nedensellik kurgusu oluşturmanın gerekliliğini neredeyse kesin hale getirir. Böyle bir okumanın sonucunda karşılaşılabilecek ilk soru Batı'nın, oryantalizm bağlamında Türkiye'yi istisna bir devlet olarak kabul edip etmediğidir. Geçmiş pratiklerden elde edilen veriler bu sorunun cevabına evet demek için yeterli kanıtları ortaya koymaktadır. Türkiye ile ilgili ortaya çıkan bu ayırt etme politikası Marks'ın Asya Tipi Üretim Tarzı düşüncesinin de etkisiyle Türkiye'yi Doğu içerisine dahil eder ve oryantal despotizm tezi çerçevesinde ele alır. Burada "Şark'a özgülük" anlayışı ön plana çıkar ve Müslüman Doğu toplumları içerisine dahil edilen Türkiye bu tez üzerinden değerlendirmeye tabi tutulur. Bu anlayış ise büyük oranda tarihsel ve kültürel hafızadan beslenir. Tarihi tecrübeler böyle bir sonuca varma noktasında önemli veriler içermektedir.

Bernard Lewis *Modern Türkiye'nin Doğuşu* adlı eserinde uzunca bir süre uluslararası sistemde özne konumunda olan Osmanlıların giderek nasıl bir nesneye dönüştüğünün hikayesini anlatır.[10] Bir başka eserinin giriş kısmında Viyana'yı kuşatan Osmanlı devletinin başarısızlığının Doğu-Batı ilişkisinde bir dönüm noktası olduğundan söz eder.[11] Oryantalizmi kavramsallaştıran Edward Said bu sürecin Avrupalılar açısından "yürek ferahlatıcı" olarak görüldüğünü ifade eder.[12] Dolayısıyla modern tarih yazımında Osmanlıları konu edinmekten kaçınan Şarkiyatçıların anlatımında Modern Ortadoğu, Modern Balkanlar ve hatta Modern Türkiye, Osmanlı devletine rağmen inşa edilmiştir ve modern tarih yazımı da buna göre kurgulanmıştır. Yani başka bir ifadeyle önceki özne pasif hale geti-

rilirken alternatif ve modern özneler üretme çabası Şarkiyatçıların Ortadoğu, Balkanlar ve Türkiye'de amaçladığı yazgısal dönüşümün gerçekleşmesinde kilit rol oynar. Oysaki Ortadoğu, Balkanlar, Anadolu ve hatta Avrupa tarihinin ana başlıklarından birini modern tarih yazımında neredeyse hiçbir şekilde konu kapsamına dahil edilmeyen Müslüman Türklerin hakim olduğu dönemin oluşturması gerekir. Bu görmezden gelme elbette nedensiz değildir. Özellikle İstanbul'un fethinin Batılı toplumlar arasında yaratmış olduğu travmanın etkisi Avrupalıların Osmanlılarla kurmuş olduğu ilişkide belirleyici olmuştur. Edward Said, Arap ve Osmanlı'ya özgü biçimiyle İslam'ın uzun süre Avrupa Hristiyanlığına hakim olduğunu, onun Roma'yı geride bırakmasının Avrupalıların zihninde hala derin bir etkisinin olduğunu ifade eder.[13] Tarihsel ve kültürel hafızanın bir ürünü olarak ortaya çıkan Doğu'dan gelen tehdit algısı, böyle bir iklimde yetişen Batılı politika yapıcılar bakımından Osmanlı-Türkiye toplumunu vazgeçilmez ilgi alanlarından biri haline getirmiştir.[14] Osmanlı devletinin sahip olduğu Müslüman kimlik ve Batı'da bununla birlikte ortaya çıkan potansiyel tehdit algısı, Batılılar açısından Osmanlı toplumunu kendi başına bırakmama eğilimini netice vermiştir.

Öte yandan özellikle Osmanlı devletinin kontrol ettiği coğrafyanın ekonomik ve stratejik bir değer ifade ediyor olması 19. yüzyıl ve sonrasında Batılı devletler açısından söz konusu coğrafyada işlerin şansa bırakılmamasını gerektirmiştir. Bu noktada İngiltere reel politik açıdan 19. yüzyıl boyunca Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü korumaktan yana bir tavır sergilerken 1880'lerden sonra çıkarlarını artık bu yöntemle koruyamayacağını anlayınca doğrudan işgallere yönelmiş ve Mısır ve Kıbrıs gibi güvenliği açısından kritik bölgeleri doğrudan kendi kontrolü altına almayı tercih etmiştir.[15] Edward Said'in ifadesiyle Osmanlı coğrafyası üzerindeki çıkarları konusunda uzlaşmaya çalışan sömürgeci İngiliz ve

Fransızlar aynı zamanda bölgenin kaderine hükmetme yetkisine sahip olduklarına inanıyorlardı.

Bu düşünceler sonucunda Batılılar açısından Osmanlı konusunda birkaç sorunsal ortaya çıkmıştır. Öncelikli olarak Osmanlı'nın sahip olduğu bölgelerde ulusal çıkarlar açısından en karlı statüko temin edilmeliydi. Daha sonra bu yöndeki sürekliliği sağlayabilecek sistemin kurgulanmasına yönelik tartışmalar gündeme gelmiştir. Bunun için geleneksel Osmanlı sistemi içerisinde yer alan ve Batı'ya yönelik potansiyel tehdit içeren kurumların neler olduğunun tespiti, tahlili ve tanzimi gerekiyordu. Burada benimsenen metot gerekenleri ortadan kaldırmak ve bazılarını ise dönüştürerek topluma yabancılaştırmaktı. Bu süreçler birbirinden ayırt edilemeyecek kadar iç içe yürütülmüştür. Batılılar zaman zaman kendi aralarında iç hesaplaşmalar yaşasa da çeşitli koalisyonlar aracılığıyla Avrupa'da Osmanlı ilerleyişini durdurmuş, Osmanlı'nın kontrol ettiği topraklardaki çıkarlarını doğrudan işgaller veya *proxy* devletler aracılığıyla bizzat kendi kontrollerine almış ve en son aşamada onu tehdit haline getirebilecek özelliklerinden arındırarak sonraki dönemleri de garanti altına almaya çalışmışlardır. Bunlar gerçekleşince zaten ortada bir tehdit unsuru kalmayacaktır.

Vestfalyan dönemden neredeyse günümüze kadar kesintisiz devam eden bu süreçte Batılılar Türkiye üzerinde reel politik çerçevesinde belirledikleri temel stratejik ve ekonomik hedeflerine büyük oranda ulaşmıştır. Bu süreçte büyük oranda geçmişinden kopartılan Türkiye nasyonal sınırlar içerisine hapsedilerek katı bir ulus devlete dönüştürülmüştür. Hilafet gibi önemli bir kurumdan vazgeçmek zorunda kalmış, İslam dünyasında itibarsızlaştırılmış, Balkanlar, Afrika ve Arap coğrafyasındaki varlığı ve etkisi tamamen sona ermiş, buralarla ticaret yapmasını bile engelleyecek bir sistem inşa edilmiştir. Böylece Türkiye'nin Müslüman toplumlar üzerindeki lider rolü ortadan kaldırılmış hatta bu liderliğe alternatif olarak Mı-

sır formülü başarıyla uygulamaya konmuştur. Hepsinden önemlisi yeni statükonun kalıcı olması açısından başta eğitim politikaları olmak üzere birtakım siyasal, ekonomik ve sosyal enstrümanlar aracılığıyla Türkiye'nin toplumsal kodlarında Avrupa merkezcilik yönünde ciddi dönüşümler gerçekleştirme yoluna gidilmiştir.

20. yüzyılın başında Türkiye ile ilgili önemli Batılı tezlerin altına imza atan Arnold Toynbee 1926 yılında kaleme aldığı *Turkey* adlı eserinde 29 Ekim 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı uygarlığının üstünlüğü için dikilmiş bir anıt olduğunu ifade eder.[16] Hatta iddiasını biraz daha ileri götüren Toynbee, eğer Batı uygarlığı olmasaydı Türk devlet adamlarının izledikleri politikayla bir yere varılamayacağını açıkça dile getirir.[17] Yani Toynbee ve onun gibi düşünen birçok oryantalist açısından Türkiye'deki asıl dönüştürücü güç Batı'ydı ve bunun karşısında Türkiye'nin siyasal, sosyal ve medeni kapasitesi tamamen etkisiz bir konuma indirgenmişti. Bu iddia aynı zamanda Batı ile diğerleri arasında ciddi bir siyasal ve kültürel hiyerarşi olduğuna işaretti. Yerli aktörlerin "gerçek" başarısı ise Avrupa merkezci bu dönüşüme ne derece istekle eşlik ettikleri ve hiyerarşi içindeki yerlerine riayet etmeleriyle ilgiydi.

Toynbee'nin yukarıdaki sözlerinden hareketle oryantalist ideolojinin nasıl bir Türkiye beklentisinde olduğu üzerinde biraz durmak gerekir. Bu beklentilerin ortaya çıkardığı formatın anlaşılması aynı zamanda Batı'nın Türkiye'ye yönelik tavrının anlamlandırılmasını mümkün kılacaktır. Böyle bir formatın ortaya çıkmasındaki en önemli düşünce/inanış Türkiye'nin, potansiyel tehdidin uzantısı olan bir devlet olduğu ve katı sınırlar içinde tutulması gerektiğine olan inançtır. Dolayısıyla savuşturulmuş görünen tehdidin sürekli kontrol altında tutulmasına yönelik adımların eşgüdümlü olarak atılması akıllardaki formatın hayata geçirilmesi için gereklidir. Bunun için planlı bir dönüştürme sürecinin yaşanması şarttı. Dönüşümün ilk ayağını Tanzimat'la başlayan yıkıcı dönem

oluştururken, 1923 sonrasında kurulan yeni statüyle birlikte kurumsallaşmaya yönelik köklü adımların atılacağı yeni bir döneme girilmiştir. Şark Meselesi'nin nihai şekilde çözümü bu kurumsallaşmanın başarısına bağlıydı. Bu amaçla etnik kimlik üzerinden coğrafya yeniden tanzim edilirken içeride ve dışarıda bir devr-i sabık inşa etme sürecine ciddi destek verilmiştir. Ünlü oryantalist Sylvain Levi üstünlüğün kendilerine verdiği yetkiyle bütün geleneği sorguladıklarını ifade ediyordu.[18]

Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da görev yapan veya karar verici konumunda olan ortalama bir Batılının kafasındaki temel sorun, tarihin merkezine konumlandırdıkları Avrupa modernleşme tecrübesinin, henüz nüfuz etme fırsatı buldukları bir coğrafyada nasıl hayata geçirilebileceğidir. Böyle bir uygulamanın nihai hedefi Avrupa medeniyetinin üstünlüğü sabit düşüncesiyle öteki muhataplarını terbiye etme, ikna etme ve dolayısıyla ortaya çıkacak hiyerarşi içerisinde özellikle ekonomik kaynaklar ve insan kaynaklarının yönetimini asgari sorunla sağlayabilmektir. Modernleşme tecrübesini kutsamış bir Batılı açısından Ortadoğu'nun dinsel ilkeler üzerinden şekillenmiş yaşam pratikleri böyle bir sürekliliğin önündeki en büyük engeldi. Dolayısıyla bütün bu ilkeler ve onlarla birlikte hareket eden kurumların yıkılması Ortadoğu'da hedeflenen zihniyet dönüşümünde son derece önemlidir. Böyle bir dönüşümün hedefi, eski tecrübelerden hareketle yeni dönemde kendisine yönelebilecek en etkili ve köklü meydan okuma potansiyelinin önünü alabilmektir.

Batılı düzen kurucular açısından adı geçen geleneğin kendilerine "arıza" çıkaracağını düşündükleri en önemli parçasını İslam kimliği oluşturuyordu. Burada öncelikli olarak İslam bir din ve bir siyasal ideoloji olarak temel bir ayrıma tabi tutuluyor ardından daha çok kültürel olan birincisinin aksine ikinci kategoride yer alan "Siyasal İslam" mevcut statüko açısından genel bir tehdit olarak ön plana çıkarılıyordu. Her ne kadar Olivier Roy, bu tehlike-

nin Ortadoğu'daki rejimler açısından son birkaç on yılda bir tehdit olarak ortaya çıktığını ileri sürse de bu algının geçmişi yüzyıllara dayanır.[19] Bu kategorizasyon tamamen Batı menşelidir ve İslam'la ilgili olarak başlatılan bir çeşit dış reformasyon sürecinin başlangıç aşamasını temsil eder. Dolayısıyla bu kimlik üzerinde gerekli budamaların yapılması öncelikli işler arasında yer alacaktır. Yani tıpkı Avrupa'da Papalık ve Kilise kurumunun siyasal sistemin dışına atılması gibi İslam'ın siyasal anlam ifade eden bütün yönlerinin etkisizleştirilerek yalnızca kültürel bir İslam formatının ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Buna yönelik olarak özellikle Halifelik kurumunun Türkiye'de ilgası, etki faktörü en yüksek olanlardan biriydi.[20] Böylece Türkiye İslam dünyasının lideri olma iddiasından vazgeçerken komşu coğrafyalarla olan bağı da kopuyor ve İngiliz İmparatorluğu açısından da önemli bir tehdit ortadan kalkıyordu. Albert Hourani bu süreci coğrafyanın İslam geçmişinin kültürel bir zeminde yeniden yorumlanması olarak değerlendirir.[21] Bu doğrultuda Osmanlı'nın Şam, Bağdat, Basra, Hicaz ve Filistin gibi vilayetlerinde Mezopotamya, Suriye, Ürdün gibi antik pagan döneme ait referanslar içeren adlandırmalarla coğrafya üzerinden bir mühendislik operasyonu başlatılmıştır. Diğer yandan yeni kurulacak devletlerin fikri temellerinin katı seküler ve nasyonal bir zemine oturtulması ve özellikle siyasal elitin dini olana mesafeli davranması beklenmiştir. Bunun sonucunda hedeflenen bölge halkları arasındaki eski bağları kökten yok etmek ve ilişkilere yeni bir anlam yüklemektir. Bunun için Hilafet kurumunun ilgası, eğitimin kontrol altına alınması, Batılılaşma yolunda atılan çok çeşitli adımlar ve yeni bir tür tarih yazımıyla birlikte eski kodlara dönüşü engelleyecek köklü reformlar destekleniyordu. Zira Osmanlı sonrası dönemini kurgulayan politika yapıcılar uzun çabalar sonucunda pasif hale getirdikleri ve ayrıştırdıkları "şeyler"in yeniden birbiriyle temas etmesini istemiyorlardı.

20. yüzyılın başında Ortadoğu'daki İngiliz politikasının en önemli uygulayıcısı ve belki de belirleyicisi konumunda olan Gertrude Bell 25 Ocak 1920 tarihli mektubunda İngiltere adına Bağdat'ta kız çocuklarının eğitilmesi için açılan okuldan bahseder ve bunun İngiltere için bir ilk olduğunu heyecanla dile getirir. Bell açılışa bölgenin ileri gelen kadınlarını da davet etmiştir. Bunlar bir başka deyişle yerli seçkin ailelere mensup kadınlardır.[22] Aynı günlerde kendi konutunda yaptığı toplantılarda yerli Arap seçkinlerle din ve eğitim alanındaki reformlar hakkında uzun görüşmeler ve sohbetler yapar. Bu sohbetlerin en önemli gündem maddesi şüphesiz din hususudur. Gertrude Bell'in aklındaki, evrensel ve politik iddialardan arındırılmış protestan bir İslam düşüncesi olduğu halde muhatabı olan yerli seçkinler geri kalma nedeni kabul ettikleri İslam'ın birtakım yönlerinin reforme edilmesinden yana olan zihinsel olarak sekülerleşmiş yahut sekülerleşmeye yatkın insanlardır. Bunlar zaten ilerleyen süreçte İngiliz manda idaresinin istifade ettiği iş birliğine açık kesimler olacaktır.

Bu sürecin en önemli ayağını hiç şüphesiz toplumun geniş kesimini oluşturan orta-alt sınıfa yönelik eğitim faaliyetleri oluşturmuştur. Nitekim mesela Filistin ve civarında manda yönetimini tesis eden İngilizler yıllık bütçeden eğitime ayırdıkları payı kısa zaman içerisinde katlayarak artırmışlar ve bir dönem haftada bir okul açma ortalamasına ulaşmışlardır. Yine bu doğrultuda 23 Aralık 1920 tarihinde İngiltere ile Fransa arasında Suriye, Lübnan, Filistin ve Mezopotamya manda idarelerinin çalışma usulleriyle ilgili imzalanan dokuz maddelik konvansiyonun bir maddesi tamamen eğitimle ilgilidir. Madde özetle mandater devletlere eğitim işlerini tamamen kontrol etme yetkisi vermektedir. Aynı zamanda İngilizce ve Fransızca eğitim de böylece serbest hale getirilmiştir. Manda idareleri döneminde özellikle Yahudi sermayesi aracılığıyla Filistin'de ortaya çıkan Batılı eğitim kurumlarında diğer bölgelere örnek teşkil edecek eğitim programları devreye alınmıştır. Tamamen modern

eğitim sistemi üzerine inşa edilmiş bu dönemde Batılı modern fikirler ve kültür anlayışları ön plana çıkarılmıştır. 1920'lerde Allenby çok değil bir nesil sonrasında modern eğitimli gençlerin önceki dönemlerin hakim dini inançlarını ve "eski kafalı" liderlerini terk edeceklerini ve böylece İslam'ı dönüştürecek devrimci karaktere sahip yeni nasyonalist nesillerin ortaya çıkacağını ifade ediyordu.[23]

Bir bakıma Doğu'nun "reformasyon" süreci olarak adlandırılabilecek bu dönemde giderek artan bir şekilde Batılı oryantalistler arasında "modern Türkiye tarihi" çalışmalarının hız kazandığı görülebilir.[24] Batılılar tarafından başta Türkiye olmak üzere bölgedeki diğer ülkelerin eğitim sistemini etkilemeye yönelik atılan adımların birçoğunun da benzer amaçlara hizmet ettiği söylenebilir. Zira eğitim insanları kendileri, geçmişleri ve çevrelerine yabancılaştıracak ve mümkünse yeni bir insan modeli ortaya çıkarabilecek en önemli araçtır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e eğitim sistemine şöyle bir göz atıldığında eğitim politikalarının belirlenmesinde Batı'dan gelen danışmanların büyük rolü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 1924 yılında Türkiye'ye gelen ve eğitimle ilgili geniş bir rapor hazırlayan Amerikalı eğitimci John Dewey bunların en başında gelmektedir.[25] Yeni rejimde öncelikli olarak eğitimin ele alınması ve sekülerleşme yolunda atılan ilk adımlardan birinin eğitim alanında olması manidardır. Bundan sonraki süreçte eğitim alanında yapılan her türlü icraat Dewey'in raporu doğrultusunda gerçekleşmiştir.

Bu dönüşüm sürecini etkili kılan ve statüko lehine tehdidi sürekli önleyen en önemli faktörlerden biri kontrolden çıkma durumlarında yerinde ve zamanında müdahale etme gerekliliğinin Batılı politika yapıcılar tarafından çok iyi anlaşılması olmuştur. Her ne kadar Toynbee, Türkiye'nin Batı'dan gelecek istila tehlikesine karşı ancak Batılı değerlerle hazırlık yapabildiğini iddia etse de modern dönemde Türkiye'nin istenilen düzeyin ötesine geç-

mesine izin verilmediğini söylemek yanlış olmayacaktır.[26] Nitekim uzun çabalar sonucunda Batı eksenine oturtulmuş olan Türkiye'nin herhangi bir sapma yaşaması halinde müdahalenin çeşitli dozlarda devreye girdiği anlaşılmaktadır. Buradaki sapma çoğu zaman hiyerarşik düzenin bir gereği olarak Türkiye'nin kendi çıkarlarına uygun olmasına rağmen az da olsa Batı'nın çıkarlarına aykırı olabilecek siyasal veya ekonomik adımlardır. Böyle durumlarda ekonomik, sosyal ve siyasi baskı araçlarıyla gereken yapılabildiği gibi sapma açısının büyüklüğüne göre Türkiye'de sıkça başvurulan bir yöntem olarak askeri darbelerle de sisteme çeşitli müdahalelerde bulunulmuştur. Batılı hegemon güç, yerine ve zamanına göre Duyun-u Umumiye, IMF, Dünya Bankası gibi kurumlar veya azınlık hakları, insan hakları, özgürlükler gibi sosyal ve siyasal müdahaleyi legalleştirmeye yarayan birtakım uluslararası politik enstrümanlar üzerinden Türkiye'deki sistemi dizayn etmeye çalışmıştır.[27] Böylece Türkiye "terbiye" ediliyor, vazgeçmek zorunda bırakılıyor ya da enerjisini bunlarla mücadele ederek harcıyordu. Nihayet bu araçların yeterli olmadığı noktalarda ordu üzerinden gerçekleşen askeri darbeler sürekliliği kesintiye uğratan arızaların ortadan kaldırılmasına doğrudan aracılık ediyordu. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de gerçekleşen darbeler manzumesi büyük oranda bununla ilgilidir. Yani aslında "modern Türkiye tarihi" denilen sürecin "darbeler tarihi" olarak da rahatlıkla yazılabilmesinin sebebi sistemin dizaynında gerçekleşen sorunların içeridekiler haricinde hegemon güç açısından da giderilmek istenmesiyle ilgilidir. Bu noktada sisteme içeriden müdahale edenler ile dışarıdan müdahale edenlerin bir amaç birliğinden söz etmek mümkündür.

Öyleyse Türkiye'deki ekonomik, siyasal ve sosyal yaşama yönelik bu yoğun müdahalenin sebepleri nelerdir sorusuna bir cevap bulmak gerekir. Bu noktada Batı'nın Türkiye ile ilgili tehdit algısı-

nın ne zaman harekete geçtiği ve buna karşılık nasıl bir tepkinin ortaya çıktığı üzerinde durmak gerekir. Bunu yaparken aradaki diğer müdahaleler ve darbe türevlerini göz ardı etmemekle birlikte konuyu somut üç darbe üzerinden ele almak meselenin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

ÜÇ FARKLI DÖNEM, ÜÇ FARKLI LİDER VE ORTAK SON

1909'da II. Abdülhamit'in bir darbe sonrası tahttan inmek zorunda kalması, Adnan Menderes'in 1960'ta gerçekleşen darbe sonucunda idam edilmesi, Necmettin Erbakan'ın yine bir darbeyle istifa etmek zorunda kalması Türkiye'nin yakın tarihine damga vurmuş üç kritik gelişme olarak karşımıza çıkar. Sisteme yapılan bu müdahaleleri yalnızca iç dinamiklerin bir ürünü olarak değerlendirmek yeterli değildir. Şöyle ki Tanzimat döneminden itibaren devletin uluslararası sistemde giderek merkez ülke olma konumundan çevreye kaydığının farkında olan yönetici elitin devleti kurtarma amacıyla Avrupa merkezciliğin etkisine kapılmış olduğu gerçeği göz ardı edilemez. Yine içerideki iktidar kavgalarının darbe ortamlarını beslediği konusunda da bir şüphe yoktur. Ancak bu durumun zaten klasik sömürge tecrübesinin en ileri aşamasında bulunan Batılılar için Osmanlı-Türkiye coğrafyasını kontrol etme açısından uygun şartların ortaya çıkmasına zemin hazırladığı ve sömürge devletlerinin bu fırsatı çok iyi değerlendirdiği iddiasını da dikkate almak gerekir. Yani bir bakıma sürekli sömürüyü mümkün kılacak dizaynların ortaya çıkması hiyerarşik çıkara dayalı düzenin devamı için önemlidir. Dolayısıyla darbelerden sonra salt rejim, iç güvenlik ve siyaset ile ilgili yapılan birtakım basın açıklamaları en iyi ihtimalle darbeye aracılık edenlerin kuruntularından ibarettir. Durum çoğu zaman böyle değildir ve müdahale iç ve dış dinamiklerin aynı merkezden rahatsız olma durumundan kaynaklanır.

1876'da tahta çıktığı dönemde istikrarsız bir ülke devralan Abdülhamit'in zaman içerisinde Osmanlı devletini belli bir istikrar zeminine oturtması ve devlet çıkarlarını esas alan bir siyaset takip etmesi Batılı çağdaşları arasında ciddi bir rahatsızlık yaratmıştır. Neticede Abdülhamit, Şark Meselesi'nin nihai çözüme kavuşmasının önündeki en büyük engel olarak görülmüştür. İmparatorluğu bir arada tutma çabasının Batı'da gördüğü karşılık ciddi bir tiranlık suçlaması olmuştur. Oysaki Abdülhamit dönemi tersine bir bakış açısıyla Avrupa merkezci Osmanlı reformasyonunun kesintiye uğradığı anlardan biridir. Bu döneme ait çalışmaların büyük bir kısmı oryantalist düşüncenin etkisinde kalmış, Abdülhamit'in son derece kompleks dış politikasını anlamaya yönelik bile henüz sağlıklı bir çalışma ortaya çıkmamıştır. Öyle ki geniş coğrafyalara sahip İmparatorlukta kopmaları önlemek adına yapılan yatırımlar bile doğru zeminde değerlendirilmekten çok öte modern tarih yazımında Alman emperyalizmi bağlamında ele alınmış ve sulandırılmıştır. Hourani, bu dönemi "tranny of Abdülhamid" olarak değerlendirir.[28] Bir başka oryantalist tarihçi Bernard Lewis de 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini Abdülhamit'in efsanevi tiranlığının sonu olarak ifade eder.[29] Ama bu gelişme başka bir bakış açısıyla Osmanlı devletinin parçalanmasının başlangıcını temsil eder. İmparatorluk Abdülhamit'in tahttan indirildiği 1909 yılından sonraki on yıl içinde yok olmuş ve toprakları emperyalist İngiltere, Fransa, İtalya ve diğer *proxy* güçler tarafından paylaşılmıştır.

İmparatorluk bakiyesini hangi devletlerin paylaştığına bakıldığında özellikle 1880'lerden sonra bu devletler nezdinde Abdülhamit ile ilgili yapılan kara propagandanın sebepleri de bir nebze olsun anlaşılabilir. Abdülhamit'in karşı karşıya kaldığı bir başka suçlama İslamcı bir politika takip ettiğine yöneliktir. Batılılar açısından İslam en önemli tehdit olarak görülmeye devam etmekte ve politika

yapıcılar tarafından öncelikle ele alınmaktadır. Oryantalistlerin İslam'ın siyasal bir araç olarak kullanılması konusundaki aşırı hassasiyeti aslında onlara karşı doğal bir şüphe oluşturmak için yeterlidir. Gerçekte ise neden karşı oldukları konusunda özellikle Batı arşivlerine dayanan araştırmalar ciddi sonuçlar ortaya koymaktadır. Büyük bir Müslüman imparatorluğu görünümünde olan İngiltere açısından, İslam dünyasına yönelik iş birliği çabaları ve İslami hassasiyetlere sahip iktidarlar tarafından buna yönelik geliştirilen söylemler sömürge düzeninin devamı açısından ciddi bir tehdit kaynağı olarak algılanmıştır. Buradan şöyle bir önermede bulunmak mümkündür: İktidarın siyasal söylemi hegemon gücün çıkarlarını tehdit edecek argümanlar içeriyorsa Batı ile çalışma imkanları oldukça daralıyor. Bu dönemde böyle bir teşebbüsün aynı zamanda Müslümanların Halifesi konumunda olan Abdülhamit'ten gelmesi dönemin hegemon gücü İngiltere açısından tehdidin boyutlarını daha da artırmıştır. Bu anlamda Batılı hegemon güç tarafından "pan" karakter taşıdığı düşünülen bütün siyasi hareketler ve liderler tehdit içerir. İngiliz devlet adamları Panislamizm, Panturanizm ya da Panarabizm fikirlerinin ilk kurbanının İngiliz İmparatorluğu olacağı düşüncesindedir.[30]

Dolayısıyla Abdülhamit Osmanlı coğrafyasıyla ilgili planları olan emperyalistlerin her zaman hedefinde olmuştur. Bunun dışa yansıması ise –sonraki dönemlerde de olduğu gibi– rahatsızlık duyulan aktörü geleneğin tarafına oturtarak onu modern olanla çatıştırmaktır. 1882'de İstanbul'daki *The Times* muhabiri Osmanlı devletinde siyasi bir düalizm olduğundan söz eder. Bir tarafta tamamen Avrupalı gibi davranan, Avrupa dillerini çok iyi konuşan, Batılılar gibi şapkalar takan bürokratların olduğunu söylerken diğer tarafta Yıldız Sarayı'nda çok daha farklı bir politik havanın olduğuna dikkat çeker. Buna göre sarayda başları sarıklı Arapça ve Farsça bilen ulema dolaşmakta, her yerde Doğulu bir hava esmek-

te, Arap coğrafyası, Kafkaslar, Orta Asya, Mısır, Tunus, Fas, Sudan, İran bölgesi ve Afrika kıyılarından Malakka Boğazı'na kadar olan bölgelerden birçok Müslüman şeyh ve kanaat önderinin saraya sık sık geldiğinden söz ederek bu dönemde İstanbul'da ciddi bir politik dönüşümün olduğu ve bu durumun iyi etüt edilmesi gerektiğini belirtir.[31] 1880'lerden sonra Abdülhamit'in politikalarından çıkarları sarsılan Batılı ülkelerin basınında bu tarz haberlere sıklıkla rastlamak mümkündür. Abdülhamit'in Osmanlı devletinin çıkarlarını önceleyen, çevre Müslüman coğrafyalarla temasa geçmeyi amaçlayan, Avrupa merkezci angajmana girmekten kaçınan bağımsızlıkçı politikaları başta İngiltere olmak üzere birçok Batılı devlet tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır ve bu karşıtlık Avrupa kamuoyunda Abdülhamit aleyhine ciddi bir kara propagandaya dönüşmüştür. Avrupa basınında Abdülhamit'le ilgili çıkan haberlerde "despot", "müstebit", "kızıl sultan" gibi nitelemeler yapılırken, gayrimüslimleri katlettiğine dair gerçeği yansıtmayan haberler üzerinden parçalanmanın önündeki en büyük engel yıpratılma ve yok edilmeye çalışılmıştır.

Öte yandan Osmanlı devletinin içerisinde de Abdülhamit'in politikalarından rahatsız olan çevreler bulunmaktadır. Abdülhamit'e yönelik siyasi muhalefetin merkezinde yer alan İmparatorluğun gayrimüslim unsurları ve iktidar kavgasında onlarla iş birliği yapan yerli aktörlerin amaçları Batılılarla çoğu zaman örtüşmüştür. Dolayısıyla bu kesimlerin takip ettiği politikalar Batı'nın takip ettiği politikalarla benzerlik arz etmiştir. Bu dönemdeki yerli muhalif basına bakıldığında Batı'da çıkan haberlerin söylemine benzer bir politika takip ettikleri rahatlıkla görülebilir. Yani iki taraf bir şekilde birbirini besleyecek argümanlar geliştirerek ortak hedef olan Abdülhamit'i devirmeye yönelmişlerdir. Nitekim 1908 bu koalisyonun zirve noktasını oluşturur. Neticede Abdülhamit 1909'da bir askeri darbe sonucunda devrilmiştir.

1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelen Demokrat Parti'nin lideri Adnan Menderes'in başına gelenler de Abdülhamit'in akıbetine benzerdir. Menderes'in iktidara geldiği dönemde İkinci Dünya Savaşı henüz sona ermiş, iki kutuplu düzene dayalı Soğuk Savaş başlamış, hegemon gücün temsili İngiltere'den ABD'ye geçmiştir. Değişmeyen şey ise uluslararası hiyerarşik düzenin Birleşmiş Milletler (BM) ve NATO gibi kurumlar üzerinden tüm hızıyla devam ediyor olmasıdır. Aslında 50'lerin başında Menderes Hükümeti Batı ile ilişki geliştirmekte son derece isteklidir. Bunun için Kore Savaşı'nda ABD'ye destek vermiş, NATO'ya üye olmuş ve AET'ye üye olmak için başvuruda bulunmuştur. Fakat zaman içerisinde bir şekilde Adnan Menderes ve Türkiye'nin iç ve dış politikasından rahatsız olan ABD güdümündeki Batılı devletler Adnan Menderes hükümetlerini özellikle 1954 sonrasında eksenden sapma potansiyeline sahip olarak görmüşlerdir. Mete Tuncay ABD'nin 1960'daki darbeye sessiz kalmasının nedeni olarak Menderes'in Sovyetler ile ilişki kurmaya çalışmasını gösterir.[32]

1958 sonrasında Menderes ile Batılılar arasında ipler tamamen kopma noktasına gelmiştir. Bu tarihten sonra Abdülhamit'e yapılan benzer suçlamaların Batı basınında bu sefer Menderes için yapıldığı görülebilir. Abdülhamit karşıtlığıyla bilinen *The Times* gazetesi bu kez Menderes aleyhine çalışmaya başlamıştır. Üstelik başta gazeteciler olmak üzere ülke içinde Menderes'ten rahatsız olan çevreler Avrupa basınını bu konuda yönlendirmiştir. *The Times* 1959'un Aralık ayında *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın Menderes'e yönelik ağır eleştiriler içeren yazısını yayınlamıştır. Totaliter davranmak, demokrasiden sapmak ve reformları durdurmak Menderes'e yapılan eleştirilerin bazılarıdır.[33] 27 Mayıs'ın hemen öncesinde Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu bizzat Ankara'daki İngiliz Büyükelçisine BBC'nin Türkiye ile ilgili haberleri abartılı ve teyit almadan verdiğinden şikayet ediyordu.[34] Batı basını 2 Mayıs 1960'ta

İstanbul Saraçhane'de Menderes hükümeti aleyhine düzenlenen gösteriyi dünyaya diktatöre karşı bir eylemmiş gibi sunmuştur.[35] Amerikan gazetesi *Herald Tribune* 29 Nisan tarihli haberinde Türkiye'de meydana gelen olayların bir demokrasi krizi olduğu ve hükümetin muhalefeti susturmak yolunu tercih ettiğini iddia ediyordu.[36] Yine Amerikan Kongresi'nin Dış İlişkiler Sorumlusu Senatör Fullbright 1 Mayıs 1960'ta CBS televizyonuna vermiş olduğu mülakatta, Türkiye'deki hükümetin diktatoryal bir politika takip ettiğini dile getirmiştir.[37] Batı basınında özellikle darbeye doğru giden süreçte Türkiye anahtar kelimesiyle yapılacak bir araştırma bu ve buna benzer haberleri rahatlıkla ortaya koyabilir.[38]

Batı basını bu tavrını darbenin ardından da sürdürmüş ve darbecileri legalleştirecek bir söylem dahilinde hareket etmiştir. *The Times* 27 Mayıs Darbesi'nin ertesi günü seçilmiş bir iktidarın devrilmesinden sorumlu Cemal Gürsel'le ilgili olarak ılımlı ve dostça bir adam ifadesini kullanırken, demokrasiye yönelebilecek en büyük tehdit olan darbeye yönelik hiçbir tepkide bulunmamıştır.[39] Aynı tavır diğer Avrupa basın organları için de geçerlidir. 30 Mayıs tarihli sayısında "Türkiye'yi demokrasiye geri döndüren asker" sıfatıyla Cemal Gürsel'le ilgili bu sefer tam boy bir haber yapan *The Times* gazetesi, Adnan Menderes'i İslamcılık yapmakla suçluyor, ordunun Türkiye'de aydınlanmış, Batılılaşma yanlısı elitlerden oluştuğunu ve bu statükoyu korumaya devam edeceğinden söz ediyordu.[40] Menderes'in karşı karşıya kaldığı bir diğer suçlama ise yolsuzluktur. 3 Temmuz 1960 tarihli *Hürriyet* gazetesi "Menderes'in Kasası: Yolsuzluk Evrakı ve Vesikalarla Dolu" başlığıyla çıkıyordu. Yassıada yargılamaları sırasında ortaya atılan "Köpek Davası" ve "Bebek Davası" gibi düzmece davalarla eski iktidara yönelik darbe legalleştirilirken, yeni iktidara karşı takınılan olumlu tavır Türkiye'nin yeniden eksene oturtulmasında yapılan aracılığa karşı duyulan memnuniyetten kaynaklanıyordu.

Abdülhamit ve Menderes'le benzer bir akıbete maruz kalan Necmettin Erbakan, Haziran 1996'da 54. Hükümet'in başbakanı olarak göreve başlamıştır. Siyasi hayatının dışında parlak bir akademik kariyere sahip Erbakan aynı zamanda devrim arabaları olarak bilinen Türkiye'nin ilk yerli otomobilini üreten ekibin başındadır. İlk yerli motor üretimi de yine onun kurduğu Gümüş Motor tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu başarılarını siyasette de sürdüren Erbakan'ın kurduğu "Milli Görüş" düşüncesine dayanan Refah Partisi 1995 yılında seçimlerden birincilikle çıkmıştır.

Hükümette kaldığı yaklaşık bir yıl içerisinde yaptıkları hep tartışma konusu olan Erbakan kısa süre içerisinde uyguladığı politikalarla yerli ve yabancı çevrelerin hedefi haline gelmiştir. Daha koalisyon hükümetinin kurulduğu ikinci gün *New York Times* yazarlarından Stephen Kinzer "İslami fundamentalist" olarak tanımladığı yazısında Erbakan'ın İslamcı ve Batı karşıtı kimliğinden vazgeçmediğini vurguluyordu.[41] Batılı yazarlar çoğunlukla Erbakan'ın Türkiye'nin Müslüman kimliğini öne çıkaracağını, İran ve komşu Arap ülkeleriyle ilişkileri artıracağını iddia ediyordu.[42] Erbakan'ın bu dönemde İran, Pakistan, Malezya, Singapur ve Endonezya'yı kapsayan Asya seyahati ve Mısır, Libya ve Nijerya'yı kapsayan Afrika ziyareti sonuçları itibarıyla Cumhuriyet dönemi Türk dış politikası açısından daha önce görülmemiş nitelikteydi. Bu ziyaretler Batı basınında ciddi bir tepkiyle karşılandı. Özellikle Libya ziyaretinin ardından Türkiye ile Libya arasındaki ticaretin artırılmasına yönelik kararlar ve Erbakan'ın bu sırada Libya'ya Kuzey Afrika ile üçlü bir iş birliği anlaşması teklif etmesi Batı basınında endişeyle karşılanmıştır.[43] Philip Robins, Erbakan'ın dış politikasının Türkiye merkezli, Batı ile ilişkileri koparmadan, orta büyüklükteki Müslüman ülkelerle iş birliğine dayanan çok yönlü bir dış politika olduğunu ve *raison d'etat* ilkesine oturtulduğunu belirtir.[44] Bu seyahatlerin en önemli sonucu "Developing Eight" (D8) olarak bilinen Müslüman

ülkeler arasındaki iş birliğine dayalı bir topluluğun ortaya çıkması oldu. Diğer birçok sebeple birlikte Erbakan'ın istifasının D8'in resmi kuruluşunun üç gün sonrasında gerçekleşmesi, Türkiye'nin yakın dönem siyasi tarihiyle ilgili olarak cevaplanması gereken daha birçok soru olduğunun göstergesidir.

28 Şubat'a giden süreçte Erbakan hakkında yapılan haberler ve kara propaganda İslamcılık yapmak, yolsuzluk yapmak, Türkiye'nin Batılılaşmasının önüne geçmek, gerici olmak, rejimi değiştirmeye çalışmak gibi daha öncekilere benzer şekildedir. Bu dönemde özellikle yazılı ve görsel medya üzerinden çizilen Türkiye portresi neredeyse tamamen bir algı operasyonuna dayandırılmıştır. Erbakan'ın İslam ülkeleri arasındaki iş birliğini artırma çabaları ve İslam ile ilişkilendirilecek her türlü eylem içeride ve dışarıda bir gericilik faaliyeti olarak sunulmuştur. 12 Ağustos 1996 tarihli *The Times* gazetesi Erbakan'ın İran'la yapmış olduğu gaz anlaşmasının ABD'nin İran'a yönelik politikasına zıt olduğuna dair bir habere yer verirken hükümeti İslamcı olarak niteliyordu.[45] 13 Ağustos 1996 tarihli sayısında ise bu anlaşmayla ilgili olarak "Teröristler ve Türkler" üst başlığında "Tehlikeli Boru Hattı, Dikkatli Tutunuz" başlığı atarak Türkiye'yi bu anlaşmayı imzaladığı için adeta tehdit ediyor ve teröristlerle iş birliği yaptığını iddia ederek bu anlaşmanın el yakabileceğini ima ediyordu.[46] Özellikle dönemin medya iletişim araçları üzerinden yapılan haberlerde Türkiye'nin politikalarının giderek İslamcılığa kaydığı algısı yaratılırken özünde İslam'dan çok farklı bir şey ifade eden birtakım çevreler üzerinden "kötü Müslüman" algısı oluşturulmaya çalışılmış ve bunda da büyük oranda başarılı olunmuştur. Aczimendiler üzerinden yürütülen kampanya tamamen bununla ilgilidir. Bununla birlikte Müslümanlar hakkında "şehvet düşkünü", "medeniyetsiz", "güvensiz", "gerici" imajı oluşturulmaya ve bir algı operasyonu yapılmaya çalışılıyordu. Kısa sürede doğru-

dan medya üzerinden bilgilenen ortalama Türkiye kamuoyu bu hikayelerden etkilenmiş ve 28 Şubat denilen uluslararası müdahale sürecinin halk nezdinde normalleştirilmesi büyük oranda medya aracılığıyla gerçekleşmiştir. Neticede yeniden devreye giren ordu Erbakan'ı istifaya zorlamış ve bir süre sonra da hükümetten ayrılmak zorunda bırakmıştır. Erbakan'ın istifasının hemen ardından onu "Türkiye'nin İslam yanlısı ilk başbakanı" olarak niteleyen *The Times* gazetesi muhabiri Andrew Finkel, Erbakan'ın bütün çabalarına rağmen "İslami fundamentalist" olarak görülmekten kurtulamadığını yazmıştır.[47] Daha sonraki süreçte ise partisi kapatılmış, siyaset yasağı getirilmiş ve kayıp trilyon davası ile itibarsızlaştırılmak istenmiştir.

SONUÇ

Geçmişi yüzyıllara dayanan Türkiye'nin Batı ile ilişkileri dünya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle Türklerin İslam'ı kabul etmelerinden sonraki dönemde Batı'nın Türklere ve Türkiye coğrafyasına bakışı her zaman şüpheli olmuştur. Selçuklulardan başlamak üzere İslam toplumları arasında lider konumuna yükselen Müslüman Türkler, Haçlı Seferleri'nde ortaya koyduğu savunma başarılarıyla Batılılar için en önemli rakip olduğunu ispatlamıştır. Bu tarihten sonra devamlı Batı'ya yönelen fetih hareketi Avrupalılar açısından ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Özellikle İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethinin Batılılar üzerinde yaratmış olduğu etki sonraki dönemlerde ortaya çıkan Avrupa'nın Doğu ile ilgili düşüncesinin oluşumunda son derece etkilidir.

Osmanlı devleti ile zirve noktasına ulaşan İslam medeniyeti Batılılar için tehdit olma özelliğini bu dönemde de sürdürmüştür. Bu durum yalnızca Batılı devlet yönetimleri için değil modern dönemden itibaren Batılı düşünürler için de önemli bir sorunsal olarak

görülmüştür. Batılı devlet adamları Doğu'dan gelen tehdidi (!) sürekli önleyecek siyasal sistemi inşa etmeye çalışırken bu sürecin fikri alt yapısını oluşturmak ise siyaset bilimciler, felsefeciler ve tarihçilere düşmüştür. Batılıların Doğu'ya tahakküm etme ve onun üzerinde hegemonya kurma amacının kavramsallaştırılmasına yönelik en önemli katkı oryantalizm teziyle Edward Said'e aittir. Doğu'yu en ince detayına kadar inceleme alanı içine alan oryantalist düşünce içinde bir çeşit ideoloji barındırır ve Batılının Doğu ile kurmuş olduğu ilişkide bu ideolojinin ortaya çıkardığı inançlar son derece etkilidir. Buna göre özellikle İslam ile bağdaştırılan Doğulu toplumlar düşünemez, yönetemez, siyasal kurumlar inşa edemez, barbardır, despottur, gericidir, saldırgandır, dogmatiktir ve rasyonel değildir. Bu nitelendirmeler oryantalistin hayal gücüne göre daha da çeşitlendirilebilir.

Batı'nın Türkiye ile geliştirdiği ilişkilerde bu oryantalist ideolojik bakış açısı merkezdedir. Türkiye'nin İslam medeniyetinin bir uzantısı olması ve tarihsel tecrübenin bir göstergesi olarak lider ülke olma potansiyelini taşıması Batı'nın ön yargılarını besleyen en önemli sebeptir. Dolayısıyla yukarıda söz edilen Batılılar tarafından yapılan nitelendirmelerin birçoğu Türkiye için de geçerlidir. Bu sebeple Batı açısından ekonomik ve stratejik bir değer ifade eden Türkiye'nin kontrolü hem potansiyel tehdidin önlenmesi hem de sömürgede sürekliliğin sağlanması açısından son derece önemlidir. Bunu gerçekleştirmek için Avrupalılar kendi iç istikrarlarını temin ettikten sonra zaman kaybetmeden Müslüman Türk tehdidini yok etmeye yönelmişlerdir. Vestfalyan dönemden itibaren Osmanlılara karşı ortaya çıkan koalisyonların öncelikli amacı Müslüman Türkleri Avrupa'dan uzaklaştırmak ve sonrasında ise sahip olduğu değerli toprakları paylaşmaktı. Esas itibarıyla bunu konu edinen Şark Meselesi'nin nihai sonucunda Müslüman Türkler Avrupa'dan geri çekilmek zorunda kalmış, elinde bulundurdu-

ğu ekonomik değerlerin birçoğunu kaybetmiş, geri kalanlar ise Batılıların istediği statüye kavuşturulmuştur. Bu statü siyasal olduğu kadar ekonomik ve sosyal bir içeriğe sahiptir. Osmanlı devletinin parçalanmasıyla birlikte siyasal ve ekonomik aşaması tamamlanan projenin ikinci aşamasını bu statünün sürekliliğinin sağlanması açısından gerekli sosyal statünün inşası oluşturmaktadır. Bunun için de merkezinde oryantalist ideolojik zihniyetin yer aldığı etkili bir toplumsal dönüştürme süreci başlatılmıştır. Tanzimat'la birlikte Batı düşüncesinden etkilenmeye başlayan yerli Osmanlı entelijansiyası, bürokratlar ve Batı'dan gelen danışmanlar buna büyük oranda aracılık etmişlerdir. Böylece Tanzimat'tan Cumhuriyet'e devlet yapısı büyük oranda dönüştürülmüş, toplumsal kodlar ise Batılı normlarla yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Cumhuriyet'e geçişle birlikte hız kazanan Batılılaşma operasyonlarıyla birlikte zaman içerisinde mutlak Batıcıların iktidarı Türkiye'de daha da sağlamlaşırken Batılı hegemonya da varlığını tehdit edecek arızaları ortadan kaldırmada son derece başarılı olmuştur.

Statüye yönelik tehdit içeren arızaların giderilmesi konusunda Batılılar çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Birtakım uluslararası ekonomik ve siyasal kurumlar bunu sağlamakta enstrüman olarak kullanıldığı gibi bunların yeterli olmadığı noktada doğrudan müdahale gelmiştir. Tanzimat'la birlikte başlayan Türkiye'deki darbeler statünün konsolidasyonu açısından büyük oranda Batı'nın bir şekilde müdahil olduğu ve desteklediği eylemler olmuştur. Türkiye'de mevcut statüye zarar verdiği düşünülen siyasal iktidarlar veya liderler genel itibarıyla benzer akıbetlere maruz kalmışlardır. Bu noktada iktidarın siyasal söylemi ve bunun dışa yansıması büyük oranda belirleyici olmuştur. Batı tarafından bir şekilde İslam'la ilişkilendirilen, gelenekle bağı olduğu düşünülen, Batı merkezcilikten uzaklaşarak Türkiye merkezciliğe kaydığı düşünülen iktidarlar mevcut statüye aykırı hareket etmiş sayılmış ve bir şekilde müda-

hale edilme gereği duyulmuştur. Zira Türkiye merkezcilik ile Batı merkezcilik amaçlar ve çıkarlar itibarıyla birbiriyle zıt durumları ifade eder. Bir başka ifadeyle Batı merkezci düşüncenin ortaya çıkardığı hiyerarşik uluslararası siyasal ve sosyokültürel düzen Türkiye'ye bir konum belirlemiştir ve bunun ötesine geçen politikalar düzen kurucular tarafından daima tehlikeli olarak algılanmıştır. Böyle durumlarda statüko aleyhine olduğu düşünülen siyasal iktidara yönelik müdahale süreci başlar. Genellikle eksen kayması olarak değerlendirilen bu dönemde ilgili iktidarlara yönelik suçlamalar despotik, antidemokratik, İslamcı, gelenekçi gibi benzer nitelikte, benzer çevreler ve yine benzer kaygılardan ileri gelir. Bunlar çoğunlukla gerçeği yansıtma kaygısından öte oryantalist ideolojik örüntünün dışa yansıması olarak belirli bir hedefi gerçekleştirmek için öne sürülen çarpıtılmış, saptırılmış, hayal ürünü veya yalan iddialar olabilir. Batı'nın öteki ile geliştirdiği eşitsizlik üzerine inşa edilmiş ilişki bu durumu Batı nezdinde haklı gösterir veya anlayışla karşılar. Zira esas olan tehdidin nasıl savuşturulduğu değil nihai anlamda bir şekilde savuşturulmuş olmasıdır.

Türkiye'nin günümüzde Batı ile yaşadığı sıkıntıların kaynağında oryantalist ideoloji etkilidir. Batı'nın Türkiye'ye yönelik ikircikli tavrının arkasında yatan neden eksik ya da yanlış anlaşılmalardan ziyade tarihsel süreç içerisinde şekillenmiş birtakım düşünceler, inançlar ve ön yargılardır. Bütün bunların bileşkesi olan oryantalist düşünce bugün Batılı politika yapıcıların yetiştiği kültürel ortamı domine etmektedir ve böyle bir zihniyet dünyasında Türkiye'nin sağlıklı değerlendirilmesi olanaksızdır. Zira Batı'nın bu hastalıklı tutumu düzelmediği müddetçe algıların normalleşmesi mümkün değildir. Bunun için en öncelikli olan ise Batı'nın bu siyasal ve kültürel hiyerarşizmden vazgeçmesi ve bakış açısını normalleştirmesidir. Bu gerçekleşmedikçe algılar ve bunun sonucunda ortaya çıkan politikalar da değişmeyecektir.

NOTLAR

1. Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, (Remzi Kitabevi, İstanbul: 2000); Türkiye'nin darbeler tarihiyle ilgili bir çalışma için bkz. *Osmanlıdan Günümüze Darbeler*, der. Mehmet Alkan, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 2017).
2. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Ali Balcı, *The PKK-Kurdistan Workers Party's Regional Politics-During and After the Cold War*, (Palgrave Macmillan, 2017); Reyhan İşeri, *Türkiye'de Etnik Terör Asala ve PKK Örneği*, (Bin Ofset, İstanbul: 2008); *Osmanlıdan Günümüze Darbeler*.
3. Kudret Bülbül, Berat Özipek ve İbrahim Kalın, *Aşk ve Nefret Arasında Türkiye'de Toplumun Batı Algısı*, (SETA Yayınları, Ankara: 2008), s. 14.
4. Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, (İletişim, İstanbul: 2002), s. 265.
5. Şerif Mardin, *İdeoloji*, (İletişim, İstanbul: 1995), s. 44.
6. Edward W. Said, *Kış Ruhu*, (Metis, İstanbul: 2000), s. 76-77.
7. Konuyla ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Joan-Pau Rubies, *Oriental Despotism and European Orientalism: Botero to Montesquieu*, (Koninklijke Brill NV, Leiden: 2005).
8. F.O. 132187/21117/44A, No.242, Memorandum by Mr. Balfour (Paris) respecting Syria, Palestine, and Mesopotamia, 11 Ağustos 1919.
9. Mardin, *İdeoloji*, s. 67.
10. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (TTK, Ankara: 1993).
11. Bernard Lewis, *What Went Wrong*, (Weidenfeld&Nicholson, Londra: 2002).
12. Edward Said, *Şarkiyatçılık*, s. 86.
13. Said, *Şarkiyatçılık*, s. 84.
14. Said, *Şarkiyatçılık*, s. 69.
15. Reel politik çerçevesinde İngiltere'nin Osmanlı Devletine yönelik değişen siyasetinin arka planı için bkz. Henry Kissenger, *Diplomasi*, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2016).
16. Arnold J. Toynbee ve Kenneth Kirkwood, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, (Orgun Yayınları, İstanbul: 2009), s. 11.
17. Toynbee ve Kirkwood, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s. 11.
18. Aktaran Bernard Lewis, *Şarkiyatçılık*, s. 260.
19. Olivier Roy, *Siyasal İslamın İflası*, çev. Cüneyt Akalın, (Metis, İstanbul: 1994), s. 9.
20. Yerli tarih yazımında yaygın olarak Halifelik kurumunun Birinci Dünya Savaşı başladığında bir etkisinin kalmadığı tezi öne sürülür. Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" tezini büyük oranda yanlış yorumlayan bu tezlerin aksine Halifeliğin etkisinin ne denli büyük olduğunu görebilmek için İngiliz belgeleri üzerinden bir okuma yapmak yeterli olacaktır. Zira o dönemde Halifelik kurumuna karşı en ciddi pozisyonu çıkarlarına zarar vereceği gerekçesiyle adeta bir Müslüman İmparatorluğu görünümünde olan İngiltere al-

mıştır. Yalnızca bir örnek için bkz. F.O. E 2207/3/44, No: 23, General Staff Memorandum on the Situation in Turkey, 15 Mart 1920.

21. Albert Hourani, *The Emergence of the Modern Middle East*, (University of California Press, California: 1981), s. 120.
22. The Letters of Gertrude Bell, Vol 2, Chapter XVIII, 1920 Bagdad.
23. Allenby'nin Ortadoğu ile ilgili görüşleri hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Mathew Hughes, *Allenby and British Strategy in the Middle East, 1917-1919*, (Great Britain: 1919).
24. Arnold Toynbee *Turkey* adlı eserini 1926'da kaleme almıştır.
25. John Dewey'in Türkiye eğitim sistemiyle ilgili hazırlamış olduğu raporla ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Selahattin Turan, *John Dewey's Report of 1924 and His Recomendations on the Turkish Educational System Revisited*, Paper Presented at the American Educational Research Association's Annual Meeting Chicago, (Illinois, USA: 24-28 Mart 1997).
26. Toynbee, *Turkey*, s. 11.
27. IMF'nin uluslararası hiyerarşik düzende üstlendiği rol için bkz. Arturo Escobar, *Encountering Development-The Making and Unmaking of the Third World*, (Princeton University Press, 1995).
28. Hourani, *The Emergence of the Modern Middle East*, s. 121.
29. Bernard Lewis, *From Babel to Dragomans: Interpreting the Middle East*, (Oxford University Press, Oxford: 2004), s. 314.
30. F.O. 116079/2117/44A, No. 243, Sir G. Grahame *(*Paris*)* to Earl Curzon, Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Series 1 - Volume 4: Adriatic and the Near east 1919-Şubat 1920, s. 349-351.
31. *The Times*, 19 Ocak 1882, s. 8.
32. Mete Tuncay, *Çağdaş Türkiye*, s. 187.
33. *The Times*, 29 Aralık 1959, s. 7.
34. *The Times*, 27 Mayıs 1960, s. 11.
35. Cüneyt Akalın, *Uluslararası İlişkiler Ortamında 27 Mayıs Müdahalesi*, (Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 1999), s. 111.
36. Akalın, *Uluslararası İlişkiler Ortamında 27 Mayıs Müdahalesi*, s. 112.
37. Akalın, *Uluslararası İlişkiler Ortamında 27 Mayıs Müdahalesi*, s. 113.
38. Konuyla ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Akalın, *Uluslararası İlişkiler Ortamında 27 Mayıs Müdahalesi*.
39. *The Times*, 28 Mayıs 1960, s. 6.
40. *The Times*, 30 Mayıs 1960, s. 9.
41. Stephen Kinzer, "Man in the News: Necmettin Erbakan; In Turkey, a Zealous Pragmatist", *New York Times*, 30 Haziran 1996.
42. Risa A. Brooks, *Shaping Strategy: The Civil-military Politics of Strategic Assesment*, (Princeton University Press, 2008), s. 214.
43. *The Times*, 12 Ağustos 1996, s. 9.

44. Philip Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy Since the Cold War*, (C.Hurst&Co. Publishers, Glasgow: 2003), s. 157.
45. *The Times*, 12 Ağustos 1996, s. 9.
46. *The Times*, 16 Ağustos 1996, s. 17.
47. *The Times*, 19 Haziran 1997, s. 9.

2. BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ 2016 YILI GELİŞMELERİ

TÜRKİYE'NİN İRAN POLİTİKASI 2016

KEMAL İNAT

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

MUSTAFA CANER

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler 2016 yılında da iki komşu arasında olması gereken ilişkilerin çok uzağında kalmıştır. Başta Suriye konusundaki çatışma olmak üzere Irak üzerindeki rekabet ve siyaset ve medya dünyasından gelen karşılıklı ağır eleştiriler, iki ülke ilişkilerinde zaten var olan gerginliğin daha da artmasına yol açmıştır. Siyasi alanda yaşanan olumsuz gelişmelerin ekonomik ilişkilere yansıması da benzer şekilde olumsuz olmuş ve Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmindeki azalış 2016 yılında da devam etmiştir. Ocak ayında Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) İran'ın nükleer anlaşmadan doğan yükümlülüklerini yerine getirdiğini açıklamasının ardından bu ülkeye yönelik yaptırım-

ların kaldırılmasının gündeme gelmesi Türkiyeli şirketlerin de İran'da yatırım arayışına girmesini sağlamış ancak bu alanda yaşanan hareketliliğin Türkiye-İran ticaretine yansıması 2016 yılı içinde mümkün olmamıştır.

İki ülke arasında başta Suriye ve Irak olmak üzere bölge sorunları konusunda yaşanan derin görüş ayrılıklarına rağmen diyalog ve diplomasi kanalları 2016 yılında da açık kalmaya devam etmiştir. Bu çerçevede iki ülke dışişleri bakanları ve diğer bakanlar karşılıklı ziyaretler gerçekleştirirken, yılın ikinci yarısında Türkiye ile Rusya arasında Suriye sorununa çözüm bulmak için başlatılan görüşmelere İran da katılmıştır. Moskova ve Astana'da yapılan görüşmeler sonrasında Suriye'de bir ateşkes anlaşmasına varılması mümkün olmuştur. İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin Nisan ayı ortasında İstanbul'da yapılan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) zirvesinin ardından Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etmesi ise iki ülke arasındaki en üst düzeyli temas olmuştur. Türkiye ile İran arasında ilk toplantısı Haziran 2014'te gerçekleştirilen Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin (YDİK) üçüncü toplantısı çerçevesinde gerçekleştirilen görüşmelerde hem iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi hem de bölge sorunlarına çözüm bulunması konusunda neler yapılabileceği konuşulmuştur.[1] İki liderin 2016 yılında bir başka görüşmesi ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK) toplantılarına katılmak için gittikleri New York'ta gerçekleşmiştir.[2] Bu görüşmede de Suriye ve diğer Ortadoğu sorunlarına dair iş birliği konuları öne çıkmıştır.

Türkiye ile İranlı liderler arasındaki bu görüşmelere rağmen özellikle Suriye ve Irak üzerinde iki ülke arasındaki rekabetin tırmandığı dönemlerde karşılıklı olarak ağır suçlamalar yaşanmıştır. Özellikle Halep kuşatması sırasında Tahran'ın oynadığı rol Türk kamuoyunda İran karşıtlığının tavan yapmasına neden olmuştur.

Halep'i hedef alan saldırılarda aslında Kremlin'in hava saldırıları daha çok öne çıksa da, Türkiye'deki öfke Rusya'dan çok aynı saldırılara karadan destek veren İran'ı hedef almıştır. Bunun nedeni Müslüman bir ülke olan İran'ın İslam dünyasının önemli tarihi şehirlerinden biri olan Halep'in yok edilmesindeki rolü olabilir. İran ve Rusya'nın Türkiye'deki temsilcilikleri önünde binlerce insanın toplandığı gösterilerde bu ülkelerin Halep saldırılarında oynadığı rol protesto edilmiştir. Protesto gösterilerinde Rusya da İran gibi eleştirilerin hedefi olurken, medyada ise İran'a yönelik suçlamalar daha ağır olmuştur. İran'a yönelen bu öfkeyi Türk basınına yansıyan haber başlıklarında görmek mümkündür:

> "Halep'i yakıp yıkan ateşi İran körüklüyor" (*Yeni Şafak*, 14 Aralık 2016), "Rusya ve Türkiye anlaştı, İran engelliyor" (*Milliyet*, 14 Aralık 2016), "Halep'teki savaş suçlarında İranlı General Cevad izi", (*Sabah*, 16 Aralık 2016), "İran'dan Halep'te katliam planı" (*Yeni Akit*, 22 Mayıs 2016), "İran, Halep'teki katliamını böyle kutladı", (*Yeni Akit*, 15 Aralık 2016), "Halep'teki katliamda İranlı komutanın parmağı var" (*Takvim*, 16 Aralık 2016), "Ateşkese İran engeli" (*Hürriyet*, 15 Aralık 2016).

Musul konusunda da benzer şekilde, Türk medyasında İran'ı eleştiren yayınlar öne çıkmıştır:

> "Musul operasyonu İran Projesi" (*Yeni Akit*, 16 Ekim 2016), "Irak'a post seren İran şark kurnazlığı yapıyor" (*Yeni Akit*, 22 Ekim 2016), "İran PKK ile Musul pazarlığına oturdu" (*Sabah*, 9 Eylül 2016), "İran, Irak-Suriye arasından Akdeniz koridoru açıyor" (*Sabah*, 10 Ekim 2016), "İşte ABD ve İran'ın gizli Musul planı" (*Vatan*, 11 Ekim 2016), "İran'ın kanlı böreği: Musul (Bilal Sambur, *Milat*, 14 Ekim 2016), "Musul ve gerçekler: İran" (İlhami Işık, *Star*, 15 Ekim 2016).

Bu haberlerin bir kısmında Tahran yönetimi Halep'te soykırım yapmakla ve Musul'daki Türkmenleri bölgeden sürmeyi hedeflemekle suçlanırken, İran'a karşı büyüyen öfke zaman zaman İran yönetimi ile Şiiler arasında yapılması gereken ayrımın yapılmamasına ve Tahran'ın yanlış politikaları yüzünden bütün Şiilerin

suçlanmasına yol açmıştır. Bu konudaki yayınlarda daha dikkatli olunması Ortadoğu'da en fazla korkulması gereken Sünni-Şii çatışmasının engellenmesi açısından çok büyük önem taşımaktadır. İran'ın Suriye konusunda Esed yönetimine destek vermek suretiyle izlediği politikanın bir tür Şii politikası olduğuna dair suçlamalar sadece Sünni-Şii çatışmasını körüklemekle kalmayacak, aynı zamanda İran'ın politikalarına mesafeli duran Şiileri de Tahran yönetimine yakınlaştırmak suretiyle bu politikalara destek anlamına gelecektir.

Türk medyasında karşılaşılan İran'a yönelik olumsuz algının benzerini İran medyasında da Türkiye'ye karşı görmek mümkündür. Türkiye'nin 2016 yılında karşılaştığı en ciddi tehlike olan 15 Temmuz darbe girişimine bazı İran medya organlarının yaklaşımı düşmanca tutumun açık göstergesi olmuştur. *Kayhan* gazetesi genel yayın yönetmeni Hüseyin Şeriatmedari, "آیا این شراب سرکه خواهد شد؟! (Acaba bu şarap sirke olacak mı?)" başlıklı yazısında, "Bazı siyaset gözlemcileri, darbenin 'yapay' olabileceğini zihinlerinden uzak tutmuyorlar ve buna dayanarak darbenin Erdoğan tarafından sallanan koltuğunu güçlendirmek amacıyla planlandığına inanıyorlar" diye yazarak (*Kayhan,* 17 Temmuz 2016) gerçek dışı bu iddiayı dillendirmekten geri durmamıştır. Şeriatmedari'nin Türkiye karşıtı tutumuna ilişkin tek örnek bu değildir. Aralık ayının başında İran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi'nin şikayeti üzerine Şeriatmedari komşu ülkenin cumhurbaşkanına (Recep Tayyip Erdoğan) hakaret ettiği gerekçesiyle mahkemede ifade vermiştir.[3]

Benzer şekilde *Arman-e Emruz* gazetesinde yayınlanan Salih Nikbaht imzalı bir köşe yazısında da "کودتای کنترل‌شده؟ (Kontrol Edilmiş Darbe?)" başlığı kullanılmış ve içeriğinde, "Recep Tayyip Erdoğan'ın çağrısı üzerine halkın caddelere ve önemli meydanlara çıkıp darbeyi mağlup etmesi bir sokak tiyatrosundan farksızdı" ifadesine yer verilerek Türkiye'deki iktidara ve ona destek veren halka karşı

olumsuz algı oluşturulmaya çalışılmıştır (*Arman-e Emruz,* 17 Temmuz 2016). 24 Ağustos'ta başlayan Fırat Kalkanı Harekatı *Vatan-e Emruz* gazetesi tarafından "حمله آمریکا، ترکیه و تکفیری‌ها به جرابلس (Amerika, Türkiye ve Tekfircilerin Cerablus'a Saldırısı)" manşetiyle verilmiştir (*Vatan-e Emruz,* 25 Ağustos 2016).

İran medyası Türkiye'nin 2016 yılında yaşadığı terör saldırıları karşısında da komşusunu yalnız bırakan, suçlayıcı ve tahkir edici haber örnekleri vermiştir. DEAŞ ile en fazla mücadele eden ülkelerden biri Türkiye olmasına rağmen Fars Haber Ajansı, "Turkish Daily: ISIL Training Children in Ankara School (Türk Gazetesi: DEAŞ Ankara'daki Bir Okulda Çocukları Eğitiyor)" başlıklı bir haber yayınlayarak DEAŞ'ın Ankara'da çocuklara askeri eğitim verdiğini iddia etmiş, bu iddiayı da *Milliyet* gazetesine dayandırmıştır (Fars News, 1 Eylül 2016). Ancak *Milliyet* gazetesinin söz konusu meseleye yönelik en ufak bir ima taşıyan haberi bulunmamaktadır. Fars Haber Ajansı basitçe yalan haber yaparak Türkiye'yi hedefine koymuştur. Öte yandan 19 Aralık tarihinde Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov'un öldürüldüğü suikasta ilişkin de Fars Haber Ajansı, "افتضاح امنیتی؛ ترکیه دیگر حتی برای دیپلماتها امن نیست (Güvenlik Skandalı: Türkiye Artık Diplomatlar İçin Bile Güvenli Değil)" şeklinde bir haber geçmiştir (Fars News, 20 Aralık 2016). Aynı olay için *Vatan-e Emruz* gazetesi önce "تابلو ترور (Terör Tablosu)" başlığını atmış (*Vatan-e Emruz,* 20 Aralık 2016), ertesi günkü sayısında ise suikastın ardından öldürülen Karlov'un katilinin yerde yatan kanlı bedenine ait fotoğrafı manşetten, "جنازه عثمانیسم داعشی (DEAŞ'çı Osmanlıcılığın Cenazesi)" başlığı ile vermiştir (*Vatan-e Emruz,* 21 Aralık 2016).

İki ülke medyasına yansıyan bu karşılıklı olumsuz algıların bir kısır döngü çerçevesinde hem olumsuz siyasi atmosferden etkilendiğini hem de siyasi atmosferin olumsuz olmasına yol açtığını söylemek mümkündür.

SURİYE MESELESİ

Suriye iç savaşının başlangıcından itibaren Türkiye ve İran savaşın iki farklı tarafına destek vermek suretiyle çeşitli zamanlarda karşı karşıya gelmektedir. Cephede değişen dengeler iki tarafın temsilcilerinin yaptıkları açıklamalara da yansımakta ve tansiyon kimi zaman yükselmektedir. Bu türden gelişmelerden bir tanesi Mayıs ayının başında yaşanmıştır. Halep'in güneyindeki Han Tuman bölgesinde İran Devrim Muhafızları ordusu mensupları ile Suriyeli muhalif gruplardan Fetih ordusu arasında cereyan eden çatışmaların ardından 6 Mayıs'ta Han Tuman muhaliflerin eline geçmiştir. 13 İranlı askerin öldüğü ve 18'inin de yaralandığı bildirilmiştir.[4] Bu ağır kaybın ardından İran cephesinden Türkiye'yi suçlayıcı açıklamaların gelmesi gecikmemiştir. Devrim Muhafızları eski komutanı Muhsin Rızai Türk ve Arabistan kuvvetlerinin "tekfirci teröristler"e destek verdiklerini iddia ederek bundan dolayı böyle bir kayıp yaşadıkları iddiasını kızgınlıkla ifade etmiştir.[5] Rızai iki gün sonra tekrar aynı konuya değinerek Türkiye, Arabistan ve ABD ordusundan generallerin Han Tuman savaşını bizzat yönettiklerini ve "tekfirciler"e destek verdiklerini ileri sürmüştür.[6]

Türkiye tarafı da İran'ı Suriye politikasından dolayı eleştirmeye devam etmiştir. 29 Mayıs tarihinde Fetih şenliklerinde konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Suriye'de olanları görüyorsunuz. Ne işi var orada Rusya'nın, ne işi var orada İran'ın, ne işi var orada terör örgütünün sözde armalarıyla donanmış Amerika askerlerinin?" sözleriyle İran'ın Suriye'deki askeri varlığını eleştirmiştir.[7] Ancak bu karşılıklı negatif açıklamalar özellikle 15 Temmuz darbe girişiminin ardından yerini Suriye konusunda görece yapıcı açıklamalara ve iş birliği vizyonuna bırakmıştır. Ağustos ayında Cumhurbaşkanı Erdoğan el-Cezire televizyonuna verdiği mülakatta, "Omuz omuza vermemiz bölge için önemli. Rusya, İran, Irak ve Türkiye'nin ve hatta Lübnan'ın Suriye için bir araya gelmesi gerekiyor" şeklinde

konuşmuştur.[8] Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya'ya gerçekleştirdiği ziyaret sırasında da Rus devlet televizyonuna yaptığı açıklamada, Suriye krizinin çözümü için iş birliği yapılması gereken esas aktörün Rusya olduğunu belirterek gerekirse İran'ın da Suudi Arabistan, Katar ve ABD gibi Rusya ile Türkiye'nin anlaşmasına bağlı olarak sürece dahil olabileceğini ifade etmiştir.[9] Cumhurbaşkanı Erdoğan bu sözleriyle Suriye krizinin çözümünde İran'ın da katkı sağlayabilecek bir aktör olduğunu ve diplomatik kanalların açık tutulması yönündeki isteğini ifade etmiştir.

2016 yılı boyunca iki ülke yetkililerinin karşılıklı ziyaretleri de Suriye meselesinin masaya yatırılması ve çözüm yolunda ilerlenmesi anlamında işlevsel olmuştur. Bununla ilgili olarak 12 Ağustos'ta İran Dışişleri Bakanı Cevat Zarif'in Ankara ziyareti de Suriye hususunda iki ülke ilişkilerinin yaşadığı dönüşümü gözler önüne seriyordu. Zarif'in Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile yaptığı görüşmede Suriye konusu merkezi bir yer tuttu. Çavuşoğlu, Suriye konusunda İran ile bazı görüş ayrılıkları bulunsa da "Suriye'nin toprak bütünlüğü" gibi konularda ortaklaştıklarını söyledi. Ayrıca İran ve Türkiye'nin ulusal güvenliklerinin birbirlerinin güvenliklerine bağlı olduğunu ve Suriye sorununun çözümü noktasında İran'ın önemli bir aktör olduğunu vurguladı. Zarif de aynı şekilde hemfikir olunan noktaları vurgulayarak iş birliğini artırma sinyalleri verdi.[10] Daha sonra Zarif, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile de üç saati aşan bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmenin de gündem maddelerinden birinin bölgesel meseleler olduğu ifade edildi.[11] Hem 15 Temmuz darbe girişiminin ardından yapılan ilk resmi ziyaret olması hem de gerçekleştirilen üst düzey temaslarda Suriye konusunun konuşulması bu ziyareti önemli kılıyordu.

Zarif'in ziyaretini takiben ziyaret trafiği hız kesmeden devam etti. Bu ziyaretlerde özellikle Suriye meselesi önemli bir yer tuttu. Öyle ki beklenmeyen ve resmi olmayan ziyaretler de yaşandı. 18

Ağustos tarihinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Hindistan'a yapacağı ziyaretten hemen önce Tahran'a önceden duyurulmayan bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaretin de temelde Suriye meselesi ile ilgili olduğu söylendi.[12] Çavuşoğlu'nun ziyaretinden üç gün önce Türkiye ve İran arasında Suriye meselesine dair görüşmelerin arttığı bilgisini veren İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Caberi Ensari[13] 23 Ağustos'ta Suriye konusunu görüşmek üzere Türkiye'ye geldi. Türk yetkililerle görüşen Ensari'ye temaslarında bir heyet eşlik etti.[14] Yoğun ziyaret trafiği yakın gelecekte Suriye krizine ilişkin bazı gelişmelerin olabileceği ve söz konusu gelişmelerde iki ülkenin koordinasyonunun önemli bir rol oynamasına imkan verecek iletişim kanallarının kurulması anlamına geliyordu. Ancak Türkiye'nin Suriye krizine olan yaklaşımı kısa bir süre içinde askeri bir seçeneği de kapsayacak şekilde genişlemek durumunda kalınca Suriye denklemi yeni değişkenlerle bir kere daha kurulmuştur.

Suriye'deki dengelerin Türkiye aleyhine değişmesi, ülkenin kuzeyinde bir PKK devleti ihtimalinin belirmesi ve ülkede artan terör olaylarının büyük oranda Suriye'deki durumdan kaynaklandığının anlaşılması üzerine Türkiye, askeri müdahale seçeneğini değerlendirerek 24 Ağustos'ta Fırat Kalkanı Harekatı'nı devreye soktu. Harekat Türkiye'nin güvenliği için yüksek derecede tehlike oluşturan DEAŞ terör örgütünün Suriye'nin kuzeyinden atılmasını hedeflemekteydi. Rusya ile irtibatlı bir şekilde başlatılan operasyonda Türk Silahlı Kuvvetlerine (TSK) Suriye muhalefetinden Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) birlikleri eşlik ediyordu.[15] İran'ın Fırat Kalkanı Harekatı'na olan tepkisi beklendiği gibi olumsuz oldu. İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Behram Kasımi yaptığı açıklamada terörizmle mücadelenin merkezi hükümet ile ortak hareket ederek yapılması ve Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygı duyulması uyarısında bulunarak, "Türk ordusunun Suriye'deki varlığı, bölgesel meselelerin karmaşıklaşmasına sebep olur" şeklinde konuştu.[16] Kasımi'nin

açıklamasının operasyonun başlangıcından bir hafta sonra gelmesi, operasyonun teröre karşı düzenlendiğinin zımnen kabul edilmesi ve Türkiye'ye bilindik eleştirilerin dışında yeni bir eleştiride bulunmaması noktaları göz önünde tutulduğunda İran'ın tepkisinin görece zayıf olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Bir yandan Türkiye ve İran arasındaki diplomatik temasların hem sayısı hem de kapsamında artış yaşanırken bir yandan da Suriye krizinin başından beri Türkiye'nin benimsediği tutumun zaman zaman yeniden vurgulanması suretiyle ufak çaplı pürüzlerin yaşandığı da oldu. Bu durumlara örnek olarak verilebilecek bir hadise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İstanbul'da düzenlenen bir organizasyonda Fırat Kalkanı Harekatı'nın "devlet terörü estiren zalim Esed'in hükümdarlığına son vermek"[17] amacında olduğunu ifade etmesinin ardından yaşandı. Cumhurbaşkanı'nın açıklaması İran tarafında tepkiyle karşılandı. Devrim Muhafızları Komutan Yardımcısı Resul Senayirad, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı eleştirdiği konuşmasında, "Erdoğan'ın Beşşar Esed hükümetini devirecek gücü yoktur" derken Cumhurbaşkanı ve Türkiye'ye yönelik ağır ifadeler de kullandı.[18] Ancak Cumhurbaşkanı'nın ilk açıklamasından hemen iki gün sonra yaptığı bir başka açıklamada, "Fırat Kalkanı operasyonunun hedefi herhangi bir ülke veya kişi değil sadece terör örgütleridir"[19] şeklinde konuşması yeni bir gerilimin ortaya çıkmasını önledi.

Türkiye ve İran'ın, Suriye meselesine ilişkin üzerinde en çok mesai harcadıkları konu Halep oldu. Suriye'de rejim kuvvetlerinin Aralık ayı başında muhaliflerin kontrolünde bulunan Halep'in doğusundaki bölgeler üzerinde artan hakimiyeti[20] savaşın tarafları arasında ateşkes ihtiyacını acil şekilde gündeme getirdi. Ateşkes seçeneğini hayata geçirmek üzere yapılan çalışmalarda özellikle Türkiye, Rusya ve İran'ın çabaları ön plana çıktı. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu da söz konusu ülkeler arasındaki iş birliğini süreç içerisinde şu söz-

lerle ifade etti: "Suriye ile yakından ilgilenen fikirdaş ülkelerle aynı şekilde Rusya ve İran başta olmak üzere diğer aktör ülkelerle, buradaki zulmün durması, insani yardımların ulaştırılması ve ateşkesin sağlanması ve siyasi çözüme geçilmesi için çok gayret sarf ediyoruz."[21] Sarf edilen gayretlerin 13 Aralık'ta netice vermesiyle birlikte Türkiye ve Rusya'nın öncülüğünde bir ateşkes mutabakatı sağlandı. Mutabakat siviller ve silahlı muhaliflerin güvenli bir biçimde Halep'in batısına tahliyesini öngörüyordu.[22] Türkiye ve İran da bu tahliye sürecinin yönetiminde oldukça yakın bir şekilde çalışacaklardı.

Mutabakatın öngördüğü tahliyelerin gerçekleştirilmesinde ise bazı engeller ile karşılaşıldı. Sivilleri taşıyan konvoylara zaman zaman İran destekli gruplarca ateş açılması tahliye işlemlerini kesintiye uğrattı.[23] Bu kesintilerin sebebinin Suriye'de kuşatma altında bulunan iki Şii köyü Fua ve Keferya'nın da tahliye kapsamına alınma isteği olduğu yönündeki duyumların ifade edilmesine Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, "İran burada önemli bir aktör biz her zaman Suriye'de kalıcı bir çözüm için İran'ın ve Rusya'nın yapıcı rolü önemlidir dedik. Bu rolün yapıcı ve barıştan yana bir rol olması gerekiyor. İran rejime destek veriyor. Rejimin ve o grupların çıkardıkları engelleri aşabilmek için arazide de görüşmeler olacak. Üst düzey diplomatik görüşmeler de olacak"[24] şeklinde yanıt verdi. Bu süreçte Türkiye ve İran dışişleri bakanları arasındaki olağanüstü telefon trafiği de sorunun çözümü için gerçekleşen iş birliğinin önemli göstergelerindendi. Sadece 16 Aralık tarihinde Çavuşoğlu ve Zarif on üç kez telefon görüşmesi gerçekleştirdi.[25]

Halep'in rejim güçlerince muhasara edilip nihayetinde alınması, Türk halkının özellikle de İslamcı kesiminin gözünde İran'ın olumsuz imajını güçlendirdi. Bu olumsuz algı İran büyükelçiliği ve konsoloslukları önündeki protesto gösterilerinde kendisini gösterdi.[26] Temsilcilikler önünde düzenlenen bu protesto gösterileri İran yönetimini rahatsız etti. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Behram Kasımi ger-

çekleştirilen protesto gösterileriyle ilgili Türk makamlarının kendilerine önceden bilgi vermediklerini ve bu sebeple bu gösterilerin "beklenmeyen ve hesap edilmemiş" eylemler olduğunu söylerken, Türkiye'nin Tahran Büyükelçisinin olayla ilgili olarak Dışişleri Bakanlığına çağırıldığını ve kendisine İran'ın rahatsızlığının iletildiğini söyledi.[27] Aynı şekilde İran'da da Türk temsilciliklerinin önünde protesto gösterileri planlanmıştı. Tahran Emniyet Müdürü Yardımcısı Muhsin Hemedani, Türk Büyükelçiliği önünde gerçekleştirilmesi planlanan protesto gösterileriyle ilgili kendilerine bir bilgi gelmediğini ve eğer protesto girişiminde bulunulursa müdahale edeceklerini söyledi.[28] Meşhed kentindeki Türkiye Konsolosluğu önünde ise İranlı makamların kanunsuz olduğu ve önlenmesi gerektiği yönündeki açıklamalarına rağmen "Halep'in Özgürleşmesinin Kutlanması" adıyla gösteriler düzenlendi. Bu gösterilerde göstericiler ile kolluk kuvvetleri arasındaki samimi görüntüler dikkatlerden kaçmadı.[29]

Suriye krizinin çözümünde karşılaşılan engeller üç ülkenin krizi bitirme iradesinin önüne geçemedi. Bu engellerden en önemlilerinden birinin Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Andrey Karlov'un Ankara'da bir sanat sergisini ziyaret ettiği sırada uğradığı silahlı saldırı sonucu öldürülmesi olduğu söylenebilir.[30] Bu olaya rağmen Türkiye, Rusya ve İran 20 Aralık'ta Moskova'da bir araya gelerek Suriye'deki mevcut durumu ve çözüm önerilerini görüşerek ortak bir metin yayımladılar. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu rejim güçleri ve muhalif gruplar arasında bir ateşkesten bahsettiklerini, Nusra ve DEAŞ gibi terör örgütlerinin ise ateşkes kapsamında olmayacağını söyledi. Ek olarak Hizbullah'a verilen desteğin de kesilmesi gerektiğini söyleyerek bu örgütün en büyük destekçisi olan İran'a mesaj vermiş oldu.[31] İran tarafı da ortak metne olan desteklerini ve daha fazlasının yapılması yönündeki arzularını ifade etti. Moskova bildirgesinin bir "dönüm noktası" olduğu-

nu söyleyen eski Devrim Muhafızları Komutanı ve İran siyasal sisteminin önemli organlarından Düzenin Yararını Teşhis Konseyi Sekreteri Muhsin Rızai bu üç ülkenin kurduğu ittifakın güçlendirilmesi ihtiyacının da altını çizdi.[32]

Moskova bildirgesi ile başlayan süreç 29 Aralık günü ilan edilen ateşkes ile ilk meyvesini vermiş oldu. 30 Aralık tarihinden itibaren geçerli olacak ateşkesin garantörleri Türkiye ve Rusya olacak, İran da destek verecekti. Ateşkesi sağlayan ve ateşkesin tarafları olan ülke ve grupların eş zamanlı yaptığı açıklamalarla duyurulan metne göre DEAŞ ve Nusra terör örgütleri ateşkes kapsamı dışında kalacak ve Astana'da BM'nin de desteğiyle rejim ve muhalif unsurlar masaya oturacaktı.[33] İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif ulaşılan ateşkesi Twitter hesabından yaptığı açıklamada "büyük başarı" olarak duyurarak desteğini ifade etmiş oldu.[34] Neticede Suriye'de siyasi çözüm için engellerle dolu bir yıl olmasına rağmen 2016 biterken, varılan ateşkes ile birlikte çözüm umudunun kaybolmadığı ortaya konulmuş oldu. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif ile sadece Suriye meselesiyle ilgili üç gün içerisinde yaptığı görüşmelerin sayısının yirmiyi aştığını belirterek ateşkese giden zorlu süreci ve bu süreçte İran ile olan etkileşimi ifade etmiş oldu.[35]

IRAK MESELESİ

Irak konusu da Türkiye ve İran'ın karşı karşıya geldiği alanlardan bir tanesidir. 2016 yılında Irak üzerinden Türkiye ve İran ilişkilerini etkileyen en önemli tartışmalar, Türk askerlerinin konuşlandığı Başika kampı ve terör örgütü DEAŞ'a karşı başlatılan Musul operasyonu etrafında yaşanmıştır. Türk askerleri, DEAŞ'a karşı savaşacak Peşmerge kuvvetlerine eğitim vermek amacıyla 2015 yılında Başika kampına intikal etmişlerdi.[36] İlerleyen zamanlarda Türkiye'nin Başika'daki askeri varlığı, Musul operasyonu çerçevesinde

tartışma yaratacak ve Türkiye ile Irak Merkezi Hükümeti arasındaki gerginliğin kaynağı olacaktı. İran ise bu noktada Bağdat'tan yana tavır almış ve Türkiye'yi Musul operasyonunun dışında bırakmak için çabalamıştır. 2003 yılındaki ABD işgali ile birlikte Irak'ta, İran ile sıkı ilişkilere sahip Şii grupların güç kazandığı ve Irak siyasetinin İran etkisine açık hale geldiği söylenebilir. Bu zaviyeden bakıldığında Türkiye'nin Irak hükümeti ile yaşadığı problemlerde İran'ın Irak hükümeti yanında yer alması anlaşılabilir hale gelmektedir. Bu bağlamdaki ilişkileri anlamlandırmak için başvurulacak bir başka önemli nokta ise Irak'ın federatif yapısı uyarınca Kuzey Irak'ta teşekkül eden Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin (IKBY) Türkiye ile iyi ilişkilere sahip olması ve Türkiye'nin merkezi Bağdat hükümeti ile yaşadığı problemlerde IKBY'yi desteklemesidir.

2014 yılında DEAŞ'ın, Irak'ın en önemli kentlerinden Musul'u ele geçirmesi hem Irak ve bölge özelinde hem de dünya çapında sarsıcı ve beklenmedik bir gelişme olmuştur. O tarihten itibaren Musul'un geri alınması için çeşitli çözüm yolları üzerinde tartışılmıştır. Sonunda Musul'u geri almak üzere bir askeri operasyon ihtimali üzerinde durulmuş ve bu operasyona hangi ülkelerin ne ölçüde dahil olacağı tartışma konusu olmuştur. Türkiye de Musul'un kendisi için ifade ettiği tarihsel önemi ve bunun da ötesinde kendi güvenlik kaygılarından dolayı bu operasyona askeri olarak dahil olma arzusunda olduğunu pek çok defa ifade etmiştir. Bu isteğin yasal alt yapısını sağlamak amacıyla Suriye ve Irak'ta Türk askerlerinin operasyon yapabilmelerini öngören tezkere 1 Ekim 2016 tarihinde TBMM tarafından bir yıllığına uzatılmıştır.[37] Tezkerenin hemen ardından Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan bir Dubai televizyonuna yaptığı açıklamada, "Musul Musulluların, Telafer Telaferlilerindir. Hiç kimsenin buralara gelip girmeye hakkı yok. Musul'un DEAŞ'tan kurtarılmasından sonra da burada sadece Sünni Araplar, Türkmenler ve Sünni Kürtler kalmalıdır"[38] şeklinde konu-

şarak çoğunluğu Şii milislerden oluşan, İran'ın güdümündeki Haşdi Şabi kuvvetlerinin[39] operasyona muhtemel katılımlarına karşı olduğunu belirtmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın söz konusu açıklamalarına Bağdat'ın tepkisi ise bunu içişlerine müdahale olarak değerlendirmek şeklinde oldu.[40] Irak Meclisi de almış olduğu bir kararla Başika'da bulunan Türk askerlerini "işgalci güçler" olarak ilan ettiğini ve Cumhurbaşkanı'nın açıklamalarını da kınadığını bildirdi.[41] Irak Meclisinin bu kararına Türkiye çok sert tepki gösterdi. Dışişleri Bakanlığı yayınlamış olduğu bir açıklamayla Türkiye'nin DEAŞ'a karşı mücadelesinin önemine vurgu yaparak, "Irak Temsilciler Meclisi'nin 4 Ekim 2016 tarihinde aldığı kararı kınıyoruz. Özellikle söz konusu kararın Sayın Cumhurbaşkanımıza yönelik çirkin ithamlar içeren bölümünü şiddetle protesto ediyor ve kabul edilemez buluyoruz"[42] şeklinde tepkisini ifade etti. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da, "Her şeyden önce Irak Meclisi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) her sene yenilenen tezkerenin tekrar kabul edilmesinden sonra yaptığı açıklamayı iyi niyetli bulmuyoruz ve Irak halkının tamamını temsil etmediğini çok iyi biliyoruz" şeklinde tepkisini ifade etti.[43]

Türkiye yukarıda ifade edildiği gibi İran güdümünde olan Haşdi Şabi milislerinin Musul operasyonunda oynayacağı role ilişkin kaygılar taşımaktaydı. Bu kaygıların temelinde söz konusu askeri yapının Irak'ın diğer bölgelerinde Sünnilere yönelik gerçekleştirdiği iddia edilen katliamları, benzerlerinin Musul'da da tekrarlanabileceği, şehrin demografik yapısının etnik ve mezhepsel çatışmaları doğuracak şekilde değişeceği varsayımı yatmaktaydı.[44] Türk makamları defalarca bu konudaki hassasiyetlerini dile getirmişlerdir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, "Mezhepçilik anlayışıyla, dışarıdan Şii milislerin operasyona dahil edilmesi, daha sonra onların burada kalması Musul'a barışı ve huzuru getirmez. Tam tersi uzun

vadede o bölgenin sorunları artarak devam eder. Musul halkı, oradaki Sünni halk için birbirinden tehlikeli olan Şii milislerle DEAŞ arasında seçim yapmak zorunda bırakılmamalı."[45] Cumhurbaşkanı Erdoğan da Musul operasyonunun ilerleyen günlerinde Telafer ya da Sincar bölgelerine Haşdi Şabi kuvvetlerinin girmesi durumunda Türkiye'nin cevabının "farklı olacağı"nı söyleyerek uyarıda bulundu.[46] Haşdi Şabi'nin çoğunlukla İran Devrim Muhafızları kontrolünde hareket etmesi[47] İran'ı da Musul operasyonu denkleminin doğrudan bir parçası yapmaktaydı.

2016 yılının Ekim ayında "Musul operasyonu" olarak bilinen askeri operasyon Irak Merkezi Hükümeti ve ordusunun yürütücülüğünde başlamıştır.[48] Türkiye'nin Musul operasyonunda askeri olarak aktif rol alma talepleri, Bağdat tarafından kabul görmemiş ve operasyon başladıktan sonra da Irak yönetimi Türkiye karşıtı tutumunu sürdürmüştür. 22 Ekim tarihinde yaptığı bir açıklamada Irak Başbakanı Haydar İbadi, "Türklerin katılmak istediklerini biliyorum, onlara teşekkür ediyoruz ancak bu Iraklıların halledeceği bir mesele" diyerek Türkiye'nin Musul operasyonunda yer alma talebini tekrar reddetmiştir.[49]

Türkiye ve Irak arasında süregiden bu tartışmalara İran'ın yaklaşımı ise Bağdat yönetimini desteklemek şeklinde olmuştur. İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Behram Kasımi Musul operasyonuna Türkiye'nin katılma isteğine ilişkin, "Elbette bir ülkenin, terörizm ve diğer caniliklerle mücadele bahanesiyle başka milletlerin egemenliğini ihlal etmesi ve merkezi hükümetin izni olmadan tek taraflı hareket ederek o ülkenin hakimiyetini ihlal etmesi kabul edilebilir değildir" diyerek Türkiye'nin bu isteğine karşı olduklarını ifade etmiştir.[50] İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani de, "Ev sahibi ülke ile koordineli olmayan herhangi bir yabancı müdahalesini son derece tehlikeli buluyoruz" diyerek Bağdat yönetiminin yanında yer almıştır.[51]

İran'ın Türkiye'nin operasyona muhtemel katılımına ilişkin uyarıları hükümet kanadıyla sınırlı kalmamıştır. İran siyasal sisteminin diğer önemli kurumlarının temsilcileri de Türkiye'nin operasyonda yer almaması gerektiğini gerek doğrudan gerekse dolaylı şekilde beyan etmişlerdir. İran İslami Şura Meclisi Başkanı'nın danışmanı ve eski Dışişleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Emir Abdullahiyan da Musul hususunda Türkiye karşıtı bir duruş sergiledi. Abdullahiyan, "Musul Irak'a aittir ve ülkenin toprak bütünlüğüne saygı duyulmalı ve Musul'u Özgürleştirme Operasyonundaki herhangi bir ortaklık Irak hükümetinin rızasıyla gerçekleşmelidir"[52] diyerek Türkiye'nin Musul operasyonuna katılmasına karşı olduklarını ifade etmiştir. İran Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney'in danışmanı, eski Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti de yaptığı bir açıklamada, "Irak ordusu, Musul'daki operasyonu tek başına kumanda edecek yegane kuvvettir ve başka hiçbir ülkenin katılmaya hakkı yoktur" şeklinde konuşarak Türkiye'nin olası katılma durumunu kabul etmediklerini söylemiştir.[53]

Ankara ile Bağdat arasındaki kriz sürerken krizi sona erdirmeye matuf bir arabuluculuk teklifi İran tarafından gelmiştir. Ali Ekber Velayeti İran'ın Türkiye ve Irak arasındaki muhtemel bir çatışmayı engellemek için arabulucu olabileceğini ifade ederek[54] Tahran'ın söz konusu gerginliğin uzamaması yönündeki isteğini ifade etmiştir. Benzer şekilde Dışişleri Bakanlığı Asya İşleri Sorumlusu İbrahim Rahimpur da iki ülkeden henüz bu yönde bir istek gelmese de İran'ın arabuluculuk yapabileceğini söylemiştir.[55] İran'ın arabuluculuk tekliflerine Türkiye de olumlu yanıt vermiş ve gerginliğe son verme yönündeki iradesini ortaya koymuştur. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Başika kampının temel gayesinin DEAŞ ile savaşacak güçleri eğitmek olduğunu ancak kampın "gereksiz bir gerginlik yarattığı"nı ifade etmiştir. Bakan Çavuşoğlu meseleyi çözmek için her türlü katkıya açık olduklarını vurgulayarak İran'a da bu

minvaldeki yaklaşımlarından dolayı teşekkür ettiklerini ifade etmiştir.[56] Neticede Türkiye ve İran'ın çözüme yönelik tutumlarıyla kriz daha fazla uzamadan sona ermiştir.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacminde 2013 yılında başlayan düşüş 2016 yılında da devam etmiş ve iki ülkenin birbirleriyle olan ticareti 9,66 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu ise iki ülke ticaret hacminde dört yıl arka arkaya düşüş yaşandığı anlamına geliyor. Özellikle Halep kuşatması ve Musul operasyonu sırasında Ankara ile Tahran arasında çok gerginleşen siyasi ilişkilerin ekonomik alandaki bu olumsuz tabloda etkisi olduğu söylenebilir. Türkiye ve İran liderleri yaptıkları görüşmelerde ticaret hacminin olması gerekenin çok altında olduğu ve mutlaka artırılması gerektiği yönünde açıklamalar yapmalarına rağmen ekonomik ilişkilerde yaşanan bu gerileme her iki ülkeye de zarar vermeye devam etmiştir.

Grafik 1. Türkiye'nin İran'la Dış Ticareti 2009-2006 (milyon dolar)

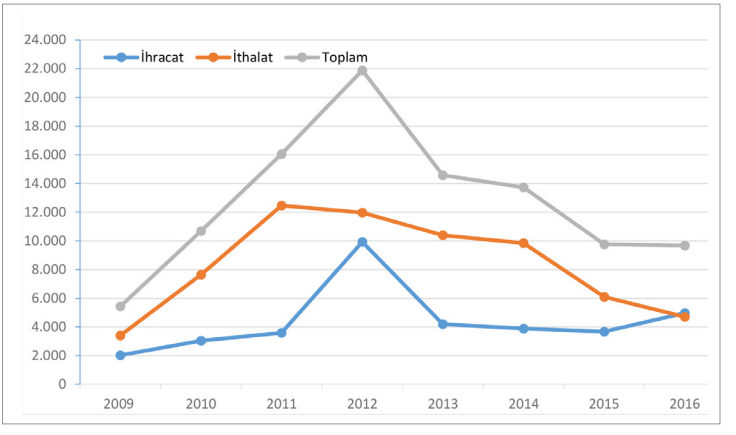

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

2016 yılında Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacminde en fazla dikkat çeken nokta 1992 yılından beri ilk defa Türkiye'nin İran

ile ticaretinde fazla vermiş olmasıdır. 1990'lı yıllardan beri iki ülke ticaretinde alışılmış olan Türkiye'nin enerji ithalatının çok yüksek olması nedeniyle önemli ticaret açığına sahip olmasıydı. En son 1992 yılında Türkiye'nin İran'a ihracatı 455 milyon dolar iken bu ülkeden ithalatı 364 milyon dolar olarak gerçekleşmişti. Bundan sonra İran'la ticaretinde sürekli açık veren Türkiye'nin bu ülkeyle dış ticaret açığı 2005-2008 yılları arasında yaklaşık dört kat civarına ulaşmıştı. Yani bu yıllarda Türkiye İran'dan yaptığı ihracatın yaklaşık dört katı değerinde ürün ithal ediyordu.[57]

2016 yılında Türkiye, İran'a 4,96 milyar dolarlık ürün ihraç ederken ithalatı 4,7 milyar dolar düzeyinde kalmıştır. Buna göre Türkiye'nin İran'la ticaretinde 296 milyon dolarlık bir fazla söz konusu olmuştur. Bir önceki yılla karşılaştırıldığında ihracatta gerçekleşen artış yüzde 35,5 ile oldukça yüksek olmuştur. Bu rakam Türkiye'nin İran'a ihracatında 2012 yılından sonra ulaştığı en yüksek düzeye işaret ediyor. Ancak 2012 yılında Türkiye'den İran'a yapılan 9,9 milyar dolarlık ihracatın 6,5 milyarlık kısmını altın ve kıymetli taşlar kalemi oluşturmaktaydı ve bu aslında gerçek ihracata değil İran'a karşı yaptırımlar nedeniyle bu ülkeden yapılan ihracatın altın yoluyla finanse edilmesine karşılık geliyordu. Bu miktar çıkarıldığında 2012 yılında İran'a gerçekleştirilen gerçek ihracat 3,4 milyar dolar civarındaydı. 2016 yılında söz konusu olan ihracat artışında da "kıymetli taşlar" kaleminin yeniden yükseldiği ve 1,7 milyar dolarla toplam ihracatta yüzde 34'lük bir paya ulaştığı görülüyor. Böylece bu sektör 2012 yılından beri Türkiye'nin İran'a yönelik ihracatında en büyük kalemi oluşturmaya devam etmiştir. İran'ın Türkiye'den "kıymetli taşlar" ithalatına ilgisinin yeniden artış göstermesinin, nükleer sorununun çözümüne dair imzaladığı anlaşmaya rağmen hala uluslararası finans piyasasına erişim konusunda yaşadığı sorunlarla ilgili olup olmadığı tam olarak bilinmese de Türkiye Mücevher İhracatçıları Birliği tarafından açıklanan verilerden bu kalemdeki ihracatın bir kısmının altın

değil mücevher olduğu anlaşılmaktadır. Bu verilere göre 2016 Mart ayında Türkiye'nin İran'a mücevher ihracatı 60 milyon dolar iken[58] TÜİK verilerine göre aynı ayda İran'a yapılan ihracatta "kıymetli taşlar" kalemi 91 milyon dolara işaret ediyordu.[59]

Türkiye'nin İran'dan yaptığı ithalatta en fazla öne çıkan ürün grubu ise her zaman olduğu gibi "mineral yakıtlar" kalemi altında gerçekleştirilen petrol ve doğalgaz olmuştur. Petrol fiyatlarında yaşanan düşüşün de etkisiyle 2015 yılının ardından 2016'da da Türkiye'nin bu kalem altında İran'a yaptığı ödeme yüzde 27 azalarak 3,5 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tablo 1. Türkiye'nin İran ile Ticaretinde En Fazla Öne Çıkan İki Ürün Grubu (2010-2016, dolar)

	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünleri		**Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar**	
Yıllar	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
2010	177.564.031	6.711.575.049	83.318.772	627.600
2011	8.671.086	11.020.140.817	54.666.369	289.859
2012	16.354.059	10.698.231.559	6.540.574.674	290.726
2013	11.393.583	9.124.623.653	1.679.050.218	4.575
2014	8.098.070	8.420.265.899	820.228.959	-
2015	2.986.579	4.900.536.272	889.980.149	500
2016	3.168.194	3.570.473.848	1.704.270.961	-

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Türkiye'nin miktar olarak İran'dan petrol ithalatında ise önemli bir artıştan bahsetmek mümkündür. 2016 yılında Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği petrolün miktarı yüzde 24'lük artışla 6,9 milyon tona ulaşmıştır. Bu rakam 2014 ve 2015 yıllarına göre ardı ardına gerçekleşen artışa işaret ediyor olsa da 2011 ve 2012 rakamlarının

oldukça gerisindedir. 2011-2016 yılları ele alındığında Türkiye'nin petrol ithalatında İran'dan Irak'a yöneldiği görülmektedir. Söz konusu dönemde Irak'tan gerçekleştirilen petrol ithalatı yaklaşık üç kat artarken, İran'dan alınan petrol miktarı dörtte bir oranında azalmıştır.

Tablo 2. Türkiye'nin En Çok Petrol İthal Ettiği Ülkeler (bin ton)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2011-2016 Toplamı	Yüzde
Irak	3.071	3.739	6.000	5.482	11.409	9.246	38.947	31,5
İran	9.287	7.561	5.256	5.194	5.587	6.940	39.825	32,2
Rusya	2.131	2.113	1.462	606	3.102	3.232	12.646	10,2
Toplam	18.092	19.485	18.554	17.477	25.064	24.952	123.624	100,0

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası Sektör Raporlarından derlenmiştir.

İran'dan gerçekleştirilen doğalgaz ithalatı konusunda ise yapılan "al ya da öde" anlaşmaları nedeniyle çok fazla hareket alanı olmamasına rağmen Türkiye'nin uzun zamandır doğalgaz fiyatı konusunda sorun yaşadığı İran'dan aldığı gazı azaltıp Azerbaycan gibi alternatiflere yönelmeye çalıştığı görülüyor. Böylece 2015 ve 2016 yıllarında hem fiyat konusu hem de siyasi alanda sorun yaşadığı İran ve Rusya'dan aldığı doğalgaz miktarını azaltırken Azerbaycan'dan aldığı doğalgazı ise artırmıştır.

Tablo 3. Doğal Gaz İthalatı (milyon Sm^3)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2011-2016 Toplamı	Yüzde
Rusya	25.406	26.491	26.212	26.975	26.783	24.536	156.403	56,03
İran	8.190	8.215	8.730	8.932	7.826	7.716	49.609	17,77
Azerbaycan	3.806	3.354	4.245	6.074	6.169	6.476	30.124	10,79
Toplam	43.874	45.922	45.269	49.262	48.427	46.350	279.104	100,00

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası Sektör Raporlarından derlenmiştir.

Türkiye ile İran arasında doğalgaz fiyatı konusunda uzun yıllardır devam eden dava da Şubat ayı başında Türkiye lehine sonuçlandı. Uluslararası Tahkim Mahkemesi'nin (UTM) verdiği kararda Türkiye'nin 2011-2015 yılları arasında İran'dan satın aldığı doğalgazın fiyatında yüzde 10-15 arası bir oranda indirim yapılmasına ve bu çerçevede Türkiye'ye tazminat ödenmesine hükmedildi.[60] Konu ile ilgili açıklama yapan Enerji Bakanı Berat Albayrak ise UTM'nin tavsiye ettiği indirim oranının 13,3-15,8 aralığında olduğunu, karar sonrasında yapılacak kesin indirim oranının tam olarak ne kadar olacağına iki ülke arasındaki görüşmelerde karar verileceğini, anlaşma olmazsa bu oranı da UTM'nin belirleyeceğini açıkladı.[61]

İran'ın Türkiye Büyükelçisi Ali Rıza Bigdeli de bu karar sonrasında iki ülke arasındaki doğalgaz iş birliği için yeni bir başlangıç yapılacağı yönündeki beklentilerini ifade etmiştir.[62] Ancak bu konuda gelişmeler Bigdeli'nin beklediği gibi olmamış, Tahran yönetimi UTM kararı doğrultusunda adım atmakta gecikmiştir. 2016 yılı içerisinde Türkiye'ye sattığı doğalgaz fiyatındaki indirim oranını açıklamayan İran ancak Ocak 2017'de bu konuda gerekli adımı atmış ve bu oranı yüzde 13,3 olarak belirlemiştir. İran Petrol Bakan Yardımcısı ve Ulusal Gaz Şirketi Genel Müdürü Hamid Rıza Iraki bu indirim çerçevesinde Tahran'ın Ankara'ya 1,9 milyar dolar civarında tazminat ödeyeceğini açıklamıştır.[63]

2016 yılında Ankara ile Tahran arasındaki ticarette öne çıkan ürünlerin neler olduğuna bakıldığında, İran'ın Türkiye'ye ihracatında petrol ve doğalgazın payının yaklaşık yüzde 76 oranında olduğu görülmektedir. 2015'te bu oran yüzde 80 civarındaydı. Önceki yıllarda olduğu gibi plastik mamulleri ve bakır ürünleri Türkiye'nin İran'dan ithalatında öne çıkan diğer kalemler olmuştur. Bu üç sektörün Türkiye'nin İran'dan ithalatındaki payı yüzde 89'a ulaştığı göz önüne alınırsa İran'ın Türkiye'ye ihracatının sı-

nırlı ürünlere bağımlı olduğu görülür. Buna karşılık Türkiye'nin İran'a ihracatının çeşitliliğe sahip olduğu, kıymetli taşlar, kazan, makine, plastik mamullerinden ahşap eşya, elektrikli makinalar, tekstil ve demir-çelik ürünlerine kadar çok çeşitli ürünlere uzandığı görülmektedir.

Tablo 4. Türkiye'nin İran ile Ticaretinde En Fazla Öne Çıkan Ürün Grupları (2016, dolar)[64]

Ürün Grupları	İhracat	İthalat
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünler	3.168.194	3.570.473.848
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar	1.704.270.961	-
Plastik mamulleri	181.313.531	404.937.231
Kazan, makina ve cihazlar, aletler ve parçaları	447.411.658	8.567.715
Bakır ve bakırdan eşya	9.192.839	201.521.630
Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	170.265.607	155.912
Elektrikli makina ve cihazlar, aksam ve parçaları	169.469.709	2.713.253
Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	148.787.916	2.304
Sentetik ve suni devamsız lifler	156.061.449	2.159.264
Örme giyim eşyası ve aksesuarı	193.283.707	-
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	145.592.412	15.900
Motorlu kara taşıtları ve parçaları	169.937.634	7.653.623
Demir veya çelikten eşya	111.587.460	1.376.123
Toplam İhracat ve İthalat	4.967.406.091	4.699.776.693

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Ankara ile Tahran arasındaki ekonomik ilişkilerde önemli kalemlerden birini de İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı oluşturmaktadır. Türkiye'den İran'a giden turist sayısı 160 bin civarında bir rakamla sınırlı sayıda kalırken her yıl Türkiye'yi ziyaret eden İranlı turist sayısı Türk turizm sektörü için önemli bir rakama karşılık gelmektedir. TÜRSAB verilerine göre 2016 yılında Türkiye'ye gelen yabancılar arasında beşinci sırayı İranlılar almıştır. Özellikle Antalya gibi şehirlere tatil için gelen İranlıların Van gibi sınıra yakın şehirlere de hem tatil hem de alışveriş için geldikleri biliniyor. 2016 yılında Türkiye'ye gelen 1,6 milyon İranlı turistin yaklaşık olarak 1,7 milyar dolarlık harcama yaptığı tahmin ediliyor.[65]

İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısının 2016 yılında bir önceki yıla göre azaldığı görülmektedir. Bu azalışın temel nedeninin Türkiye'de 15 Temmuz'da yaşanan darbe girişimi ve sonrasında haftalarca süren demokrasi nöbetleri olduğu söylenebilir. FETÖ tarafından gerçekleştirilen bu saldırıya ek olarak PKK ve DEAŞ tarafından yapılan saldırılar da İran makamlarının zaman zaman vatandaşlarına seyahat uyarısında bulunmasına yol açmıştır.[66] Bunun yanında Halep kuşatması ve Musul operasyonunda İran'ın oynadığı rol nedeniyle Türkiye kamuoyunda artan İran karşıtlığının da kısmen İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında olumsuz rolü olduğu söylenebilir.

Tablo 5. Türkiye'ye Gelen Yabancıların Milliyetlerine Göre Karşılaştırılması (2014-2016)

	Yıllar			Milliyet Payı (Yüzde)			Yüzde Değişim Oranı	
Milliyet	**2014**	**2015**	**2016**	**2014**	**2015**	**2016**	**2015-2014**	**2016-2015**
Almanya	5.250.036	5.580.792	3.890.074	14,25	15,40	15,34	6,30	-30,30
Gürcistan	1.755.289	1.911.832	2.206.266	4,76	5,27	8,70	8,92	15,40
İngiltere	2.600.360	2.512.139	1.711.481	7,06	6,93	6,75	-3,39	-31,87
Bulgaristan	1.693.591	1.821.480	1.690.766	4,60	5,03	6,67	7,55	-7,18
İran	**1.590.664**	**1.700.385**	**1.665.160**	**4,32**	**4,69**	**6,57**	**6,90**	**-2,07**
Rusya Federasyonu	4.479.049	3.649.003	866.256	12,16	10,07	3,42	-18,53	-76,26
Yabancı Toplam	**36.837.900**	**36.244.632**	**25.352.213**	**100,00**	**100,00**	**100,00**	**-1,61**	**-30,05**

Kaynak: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) verilerinden derlenmiştir.

YATIRIMLAR

Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinde değinilmesi gereken konulardan biri de yatırımlarla ilgili yaşanan gelişmelerdir. Ocak 2016'da Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) Tahran'ın nükleer anlaşmadan doğan yükümlülüklerini yerine getirdiğini açıklaması ve bu açıklamadan sonra ABD, AB ve BM'nin İran'a yönelik yaptırımları kaldıracaklarını duyurmasının ardından[67] bütün dünyada İran'da yatırım yapılmasına dair bir seferberlik oluşmuştur. Aslında Avrupalı ülkelerin üst düzey siyasetçileri yanlarında çok sayıda iş adamıyla daha anlaşmanın imzalandığı 2015 yılında Tahran'a ziyaretler yapmışlar ve bu ülkede yatırım konusunda önemli adımlar atmışlardır. Türkiye'de de 2016 yılı boyunca başta ticaret ve sanayi odaları olmak üzere ekonomi alanında faaliyet gösteren çok sayıda kamu ve özel sektör kurumu "İran'da yatırım olanakları" konulu toplantılar düzenleyip üyelerini ve ilgili kişileri bilgilendirmeye çalışmışlardır.[68] Bu toplantıların bir kısmına konuşmacı olarak davet edilen İranlı yetkililer de Türkiyeli yatırımcıları İran'da görmek istediklerini ve iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin geliştirilmesi için en uygun zaman olduğunu ifade etmişlerdir.[69]

Borsa İstanbul da İran'la ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusundaki bu seferberliğe katılmış ve 29 Şubat tarihinde Tahran Borsası ile Tahran'da İran-Türkiye Sermaye Piyasaları Forumu düzenlemiştir. İki borsa arasında Ekim 2015'te imzalanan iş birliği konulu mutabakat zaptının ardından düzenlenen bu toplantıya her iki ülkeden yatırım bankaları, aracı kurumlar ve danışmanlık şirketlerinden 150 civarında yetkili katılmıştır.[70]

İran'a yönelik yaptırımların kalkıyor olması ve bu ülkede yatırım yapılmasına yönelik Türkiye'de oluşan olumlu atmosfer neticesinde bazı Türk şirketlerinin İran'da büyük miktarlarda yatırım kararları aldıkları görülmüştür. Haziran ayında Galatasaray eski Başkanı Ünal Aysal'ın şirketi Unit International'ın İran'da 4,2 milyar

dolarlık yatırımla doğalgaz çevrim santralleri kuracağı haberi medyaya yansımıştır. Şirketin 1 Haziran 2016 tarihinde İran Enerji Bakanlığı ile imzaladığı anlaşmaya göre İran'ın farklı bölgelerinde kurulacak yedi doğalgaz çevrim santralinde 6 bin 20 MW enerji üretilmesi planlanmıştır.[71] Uzun zamandır İran'da yatırım yapan Gübretaş da 2016 yılında planladıkları 196 milyon dolarlık yeni yatırımla bu ülkedeki faaliyetlerini artıracağını duyurmuştur.[72]

2016'da oldukça yüksek meblağlı bir başka yatırım ise İstanbul Sanayi Odası (İSO) ile İran Sanayi, Maden ve Ticaret Bakanlığı ve İran Ticaret, Sanayi, Maden ve Tarım Odası (İTSMTO) arasındaki görüşmelere konu olmuştur. İTSMTO Başkanı Muhsin Celalpur Haziran ayında İSO'nun İran'da özel bir organize sanayi bölgesi (OSB) kuracağını, ilk etapta 10 milyar dolar yatırım yapılacak bu OSB için gerekli iş gücünün yüzde 85'inin İran'dan karşılanacağını açıklamıştır.[73] İran'daki ilk özel OSB niteliğine sahip bu girişim konusunda Kasım ayında bir açıklama yapan İran Sanayi, Maden ve Ticaret Bakanı Ali Yezdani 140 birimden oluşacak sanayi bölgesinin 500 hektar üzerine kurulacağını, bunun için İSO'ya 15 bölge önerdiklerini ve varılan anlaşmanın nihai hale getirilmesi için görüşmelerin sürdüğünü ifade etmiştir.[74]

İSO'nun İran'da yapmak istediği bu büyük yatırıma ilişkin gelişmelerin yavaş ilerlemesinin de gösterdiği gibi, Türkiye'nin İran ile ekonomik ilişkilerini geliştirmesinin önünde ciddi engeller söz konusudur. İran tarafının bir yandan ülkesinde yabancı yatırımları teşvik ederken diğer taraftan yabancı sermaye ve yatırımcı konusundaki şüpheci yaklaşımları ve çok ağır işleyen bürokrasisi bu engellerin başında gelmektedir. Unit International gibi ülkede enerji yatırımı yapmak isteyen ve doğalgaz çevrim santrali yapımı konusunda yetkililerle görüşmelere başladığını duyuran Zorlu Enerji'nin Ekim ayında İran tarafından aldığı cevap bunun örneklerinden biridir. İran Enerji Bakan Yardımcısı Huşeng Felahetiyan İran medya-

sına yaptığı açıklamalarda, Zorlu Holding'in İsrail'deki yatırımlarını gerekçe göstererek şirketin Tel Aviv yönetimiyle geniş bağlantıları bulunduğunu iddia etmiş ve İran'da enerji yatırımı yapmasına izin verilmeyeceğini ifade etmiştir.[75]

İran tarafının bu tür gerekçeler ileri sürerek ekonomik iş birliğini engellemesinin yanında görüşmelerde çok uzlaşmaz tutum takındığı da bilinmektedir. İran Enerji Bakanlığı adına Unit International ile görüşmeleri yürüten Thermal Power Plant Holding Genel Müdürü Muhsin Tarztalab'ın imza sonrasında yaptığı açıklamada, anlaşmanın on iki ay boyunca yaklaşık bin saate varan görüşmeler sonunda imzalanabildiğini açıklaması bunun örneklerinden biridir.[76]

SONUÇ

2016 yılı da Arap devrimleri sürecinin başlamasından beri geçen diğer yıllar gibi Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin kötüye gittiği bir yıl olmuştur. Ankara ile Tahran arasındaki rekabet Suriye'de olduğu gibi Irak'ta da devam etmiş; bunların yanında Türkiye, İran'ın Lübnan ve Yemen gibi diğer Ortadoğu ülkelerindeki faaliyetlerini yayılmacı bir politikanın ürünü olarak değerlendirirken, İran da Türkiye'nin Suudi Arabistan ve Katar gibi Körfez ülkeleriyle yakınlaşmasını kendisi için tehdit olarak algılamıştır.

Giderek şiddetlenen bu rekabet bir yandan bölgesel güçten küresel güce dönüşmek isteyen iki ülkenin söz konusu hedeflerine darbe vururken diğer taraftan da Ankara ve Tahran'ın bölgesel sorunların çözümü konusunda iş birliği yapamaması mevcut sorunların büyümesine ve küresel aktörlerin Ortadoğu'da daha fazla etkin olmasına neden olmuştur. Küresel aktörlerin bölgedeki etkinliğinin artması ise nihai olarak hem Türkiye hem de İran'ın etki alanlarını sınırlandıran bir sonuç doğurmuştur. Ortadoğu'da bağımsız bir devlet kurmaya çalışan PYD/PKK'nın ABD ve Rusya gibi küresel

aktörlerin desteğiyle Suriye ve Irak'ta etkinliğini artırması Türkiye için yakın, İran için ise potansiyel tehdit oluştururken, Kremlin'in Esed rejimi üzerinde nüfuzunu artırması aslında Tahran açısından olumsuz sonuçlar doğuran bir gelişme olmuştur. Bu durum iki ülke arasındaki çatışma ve rekabetin her ikisine de zarar verdiğini açıkça göstermektedir.

2000'lerin ikinci yarısında artan iş birliğiyle birlikte Türkiye ve İran arasında oluşan olumlu algının 2011-2016 arasında yaşanan bu çatışmalar sonucunda artık kesinlikle çok olumsuz bir algıya dönüştüğü tespitini yapmak gerekir. Bu sorunlu dönemin uzaması söz konusu olumsuz algıyı da güçlendirecek ve giderek geri dönülmesi daha zor hale gelecektir. Her iki ülke de küresel güç olma hedefleri için birbirleriyle olan ekonomik ilişkilerini mevcut düzeyin en az on katına çıkarmalarının bir zorunluluk olduğunu düşünürse, artık çatışma yerine iş birliğinin öne çıkacağı bir dönemin başlamasının gerektiği görülür. Bunun için öncelikle Suriye ve Irak sorunlarının çözülmesi gerekmektedir. Bu sorunların çözümü için artık Ankara ve Tahran'ın iradelerinin yeterli olduğunu ileri sürmek kuşkuludur. Ancak bu zorluklara rağmen Türkiye ile İran'ın aralarındaki sorunları diplomasiyi öne çıkararak çözmekten başka çareleri yoktur. İran'ın Irak, Suriye ve Lübnan politikaları düşünüldüğünde bu konuda daha çok Tahran'a iş düştüğünün altını da çizmek gerekir.

KRONOLOJİ

2 Şubat	Uluslararası Tahkim Mahkemesi (UTM) verdiği kararla Türkiye'nin 2011-2015 yılları arasında İran'dan satın aldığı doğalgazın fiyatında yüzde 10-15 arası bir oranda indirim yapılmasına ve bu çerçevede Türkiye'ye tazminat ödenmesine hükmetti.
16 Nisan	Türkiye ile İran arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyinin üçüncü toplantısı çerçevesinde Ankara'da gerçekleştirilen görüşmelerde hem iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştiril-

	mesi hem de bölge sorunlarına çözüm bulunması konusunda neler yapılabileceği konuşuldu.
29 Mayıs	Fetih şenliklerinde konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan İran'ın Suriye siyasetini eleştirdi.
1 Haziran	Ünal Aysal'ın Unit International şirketi ile İran Enerji Bakanlığı arasında İran'ın farklı bölgelerinde kurulacak yedi doğalgaz çevrim santralinde 6 bin 20 MW enerji üretilmesinin planlandığı bir anlaşma imzalandı.
12 Ağustos	İran Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif Türkiye'yi ziyaret etti ve üst düzey temaslarda bulundu.
18 Ağustos	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Hindistan yolu üzerinde Tahran'a sürpriz bir ziyaret gerçekleştirdi. Ziyarette Suriye konusunun tartışıldığı bilgisi verildi.
23 Ağustos	İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Caberi Ensari Suriye meselesini ele almak üzere Türkiye'yi ziyaret etti.
31 Ağustos	İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Behram Kasımi Türkiye'nin Fırat Kalkanı Harekatı'nı eleştirdi.
1 Ekim	Suriye ve Irak'ta Türk askeri varlığını öngören tezkere TBMM tarafından bir yıllığına uzatıldı.
4 Ekim	Irak Temsilciler Meclisi Başika'daki Türk askerlerini "işgalci güçler" olarak ilan etti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Musul operasyonuna yönelik açıklamalarını kınadı.
4 Ekim	Türkiye Dışişleri Bakanlığı Irak Meclisinin kararını ve Cumhurbaşkanına yönelik açıklamalarını kınadı ve protesto etti.
19 Ekim	İran Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney'in danışmanı Ali Ekber Velayeti Musul operasyonunu yürüten tek kuvvet olarak Irak ordusunu tanıdıklarını ve dolayısıyla Türkiye'nin katılımına karşı olduklarını ifade etti.
24 Ekim	İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ve İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Behram Kasımi Türkiye'nin Musul operasyonuna katılmasına karşı olduklarını açıkladılar.
30 Ekim	İran Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney'in danışmanı Ali Ekber Velayeti Türkiye ve Irak arasında arabuluculuk yapabileceklerini ifade etti.
31 Ekim	İran İslami Şura Meclisi Başkanı'nın danışmanı Hüseyin Emir Abdullahiyan Türkiye'nin Musul operasyonuna muhtemel katılımına karşı olduklarını beyan etti.
1 Kasım	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Başika kampının "gereksiz gerginlik" kaynağı olduğunu ve İran'ın arabuluculuk teklifine teşekkür ettiklerini ifade etti.

13 Aralık Türkiye ve Rusya'nın öncülüğünde Halep'teki siviller ve silahlı muhaliflerin güvenli bir biçimde Halep'in batısına tahliyesini öngören ateşkes mutabakatına ulaşıldı.

14 Aralık Ankara ve İstanbul'daki İran temsilcilikleri önünde Halep'in rejim kuvvetlerince ele geçirilmesine yönelik protesto gösterileri düzenlendi.

16 Aralık Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve İran Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif Halep'ten tahliyelerin sorunsuz biçimde gerçekleştirilmesi amacıyla on üç kez telefon görüşmesi gerçekleştirdiler.

19 Aralık Türkiye'nin Meşhed Konsolosluğu önünde "Halep'in Özgürleşmesinin Kutlanması" ismiyle gösteriler düzenlendi.

20 Aralık Türkiye, Rusya ve İran Suriye barış sürecini görüşmek üzere Moskova'da bir araya geldi. Görüşmelerin sonunda Moskova bildirgesi yayımlandı.

29 Aralık 30 Aralık'tan itibaren geçerli olmak üzere Türkiye ve Rusya'nın garantörlüğünde Suriye'de ateşkes ilan edildi.

NOTLAR

1. "Erdoğan ve Ruhani'den Önemli Açıklamalar", *Milliyet*, 16 Nisan 2016.
2. "Erdoğan ile Ruhani Arasında Kritik Görüşme", *Türkiye*, 21 Eylül 2016.
3. "مدیر مسئول کیهان دیروز برای یازدهمین بار به دادگاه رفت" (Kayhan'ın Müdürü On Birinci Kez Mahkemeye Gitti), *Kayhan,* 3 Aralık 2016.
4. "Syrian Rebels Capture Several Iranian Soldiers: Tehran Lawmaker", Reuters, 9 Mayıs 2016.
5. "به‌زودی تقاص سختی از تکفیری‌ها به‌خاطر شهدای خان‌طومان گرفته خواهد شد (Han Tuman Şehitlerinin İntikamı En Kısa Sürede Tekfircilerden Alınacaktır)", *Tasnim,* 9 Mayıs 2016.
6. "محسن رضایی: حادثه خان طومان نتیجه اضافه شدن ژنرال های آمریکا، ترکیه و عربستان به داعش بود (Muhsin Rızai: Han Tuman Olayı, Amerikalı, Türk ve Arabistanlı Generallerin DEAŞ'a Katılmalarının Sonucudur)", ANA, 11 Mayıs 2016.
7. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Onların Derdi Fethin İntikamını Almaktır", Anadolu Ajansı, 29 Mayıs 2016.
8. "Erdoğan El Cezire'ye Konuştu", *Hürriyet,* 7 Ağustos 216.
9. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Kritik Zirve Öncesi Önemli Açıklamalar", *Hürriyet,* 8 Ağustos 2016.
10. "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun İran Dışişleri Bakanı Sayın Cevad Zarif ile Ortak Basın Toplantısı, 12 Ağustos 2016, Ankara", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mev-

lut-cavusoglu_nun-iran-disisleri-bakani-sayin-cevad-zarif-ile-ortak-basin-toplantisi_-12-agustos-2016_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2016).
11. "Zarif, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Görüştü", IRNA, 12 Ağustos 2016.
12. "Çavuşoğlu'ndan Tahran Ziyareti", Aljazeera Turk, 19 Ağustos 2016.
13. "Caberi Ensari: İran ile Türkiye Arasında Suriye İstişareleri Artıyor", *Pars Today,* 15 Ağustos 2016.
14. "Iran Deputy FM in Ankara", IRNA, 23 Ağustos 2016.
15. "Suriye Sınırına Fırat Kalkanı", *Sabah,* 25 Ağustos 2016; "Fırat Kalkanı Nedir? TSK Operasyonda Neden Fırat Kalkanı İsmi Verildi?", *Yeni Şafak,* 24 Ağustos 2016.
16. "قاسمی: حضور نظامی ترکیه در سوریه موجب پیچیده‌تر شدن اوضاع منطقه می‌شود (Behram Kasımi: Türk Ordusunun Suriye'deki Varlığı, Bölgesel Meselelerin Karmaşıklaşmasına Sebep Olur)", Mashregh News, 31 Ağustos 2016.
17. "'Biz Oraya Zalim Esed'in Hükümdarlığına Son Vermek İçin Girdik'", *Hürriyet,* 29 Kasım 2016.
18. "Erdoğan Suriye'ye Müdahalede Bulunmak Yerine Türk Kamuoyuna Cevap Versin….", Tasnim, 1 Aralık 2016.
19. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Fırat Kalkanı Operasyonu'nun Hedefi Bir Ülke veya Kişi Değil", Anadolu Ajansı, 1 Aralık 2016.
20. "Rejim Doğu Halep'in Yüzde 60'ını Ele Geçirdi", *Yeni Şafak,* 5 Aralık 2016.
21. "'Türkiye Olarak Susmayacağız'", *Hürriyet,* 14 Aralık 2016.
22. "Halep'in Doğusunda Ateşkes Sağlandı", TRT Haber, 13 Aralık 2016.
23. "Sivilleri Taşıyan Konvoya Ateş Açıldı!", *Sabah,* 15 Aralık 2016.
24. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Bizim Arzumuz Suriye'de Ateşkes Sağlansın (2)", *Hürriyet,* 16 Aralık 2016.
25. "Çavuşoğlu'ndan Halep için Telefon Diplomasisi", *Hürriyet*, 17 Aralık 2016.
26. "İran'ın Ankara ve İstanbul'daki Temsilcilikleri Önünde Halep Protestosu", Anadolu Ajansı, 14 Aralık 2016.
27. " مطرح نبودن کاهش روابط با انگلیس/برگزاری اجلاس ایران، روسیه و ترکیه/ضرورت حضور جهانگیری در تهران
(İngiltere ile İlişkilerin Seviyesini Düşürme Planının Olmaması/İran, Rusya ve Türkiye'nin Toplantısı/Cihangiri'nin Tahran'da Olması Gerekliliği)", ISNA, 19 Aralık 2016.
28. "پلیس با هرگونه تجمع غیرقانونی مقابل سفارت ترکیه برخورد می‌کند (Polis, Türkiye Elçiliği Önündeki Her Türlü İzinsiz Gösteriye Müdahale Edecek)", ISNA, 19 Aralık 2016.
29. "تجمع اعتراضی «غیرقانونی» مقابل کنسولگری ترکیه در مشهد برگزار شد (Meşhed'deki Türkiye Konsolosluğu Önünde İzinsiz Protesto Gösterisi Düzenlendi)", Euronews, 19 Aralık 2016.
30. "Rusya Büyükelçisi Karlov Öldürüldü", Aljazeera Turk, 19 Aralık 2016.

31. "Türkiye, Rusya ve İran'dan Suriye Mutabakatı", Aljazeera Turk, 21 Aralık 2016.
32. "آزادی حلب نشان داد سیاست خارجه جمهوری اسلامی در منطقه کاملاً منطقی است (Halep'in Özgürleşmesi, İslam Cumhuriyeti'nin Bölgesel Dış Siyasetinin Tamamen Mantıklı Olduğunu Gösterdi)", Tasnim, 22 Aralık 2016.
33. "Suriye'de Ateşkes Anlaşması", Aljazeera Turk, 29 Aralık 2016.
34. Javad Zarif (JZarif), Twitter, 29 Aralık 2016, 22.38, https://twitter.com/jzarif/status/814556219218284545, (Erişim tarihi: 18 Nisan 2017).
35. "Çavuşoğlu: Astana Görüşmelerine ABD De Katılabilir (2)–Yeniden", *Hürriyet,* 30 Aralık 2016.
36. "Türk Ordusu Musul'a Neden Girdi?", *Milliyet,* 5 Aralık 2015.
37. "Suriye ve Irak Tezkeresi 1 Yıl Uzatıldı", *Haber Türk,* 1 Ekim 2016.
38. "'İslam Dünyası Ülkeleri Birbiriyle İş Birliği ve Dayanışma İçinde Olmalıdır'", TCBB, 2 Ekim 2016, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/52483/islam-dunyasi-ulkeleri-birbiriyle-is-birligi-ve-dayanisma-icinde-olmalidir.html, (Erişim tarihi: 6 Mart 2017).
39. Renad Mansour, "From Militia to State Force: The Transformation of al-Hashd al-Shaabi", Carnegie, 16 Kasım 2015.
40. "Irak'tan Küstah Çıkış!", *Türkiye,* 5 Ekim 2016.
41. "Irak Başbakanı Haydar El İbadi'den Türkiye'ye 'Bölgesel Savaş' Uyarısı", BBC, 5 Ekim 2016.
42. "No: 246, 4 Ekim 2016, Irak Temsilciler Meclisi'nin 4 Ekim 2016 Tarihinde Aldığı Karar Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-246_-4-ekim-2016_-irak-temsilciler-meclisi_nin-4-ekim-2016-tarihinde-aldigi-karar-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 6 Mart 2016).
43. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Irak'ın Açıklaması İyi Niyetli Değil", *Haber Türk,* 5 Ekim 2016.
44. Kemal İnat, "Türkiye", Ortadoğu'daki Bölgesel Aktörlerin Musul Politikaları", ed. Kemal İnat, *SETA Analiz*, Sayı: 177, (Aralık 2016), s. 10.
45. "Mevlüt Çavuşoğlu'dan Musul Operasyonu Açıklaması", NTV, 7 Ekim 2016.
46. "Erdoğan: Haşdi Şabi'ye Cevabımız Farklı Olur", Aljazeera Turk, 29 Ekim 2016.
47. Mustafa Caner, "İran", "Ortadoğu'daki Bölgesel Aktörlerin Musul Politikaları", ed. Kemal İnat, *SETA Analiz*, Sayı: 177, (Aralık 2016), s. 13.
48. "Mosul: Iraqi Army Battles ISIL in 'Historic Operation'", Aljazeera, 17 Ekim 2016.
49. "Iraqi PM Declines Turkish offer to Help in Mosul Battle", Reuters, 22 Ekim 2016.
50. "قاسمی: ایران‌وکانادا به‌دنبال دفتر حافظ منافع هستند/ ایران نمی‌خواهد در قره‌باغ میانجی‌گری کند (Kasımi: İran ve Kanada, Diplomatik Temsilcilik Hedefindeler/İran, Karabağ'da Arabuluculuk Yapmak İstemiyor)", ISNA, 24 Ekim 2016.

51. "Iran President says any Foreign Intervention 'Very Dangerous'", Press TV, 24 Ekim 2016.
52. "Advisor to Iranian Speaker Warns Turkey against Intervention in Iraq", Fars News, 31 Ekim 2016.
53. "Iran's Participation in Mosul Liberation 'Highly Unlikely'", Mehr, 19 Ekim 2016.
54. "Leader's Top Aide: Iran Ready to Mediate between Turkey, Iraq", Fars News, 30 Ekim 2016.
55. "İran'dan Türkiye ve Irak'a Mesaj: Arabuluculuk Yapmaya Hazırız", Tasnim, 31 Ekim 2016.
56. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Başika Kampı Gereksiz Bir Gerginlik Yarattı", Anadolu Ajansı, 1 Kasım 2016.
57. Kemal İnat, "ECO'nun 30. Yılında Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri", *SETA Analiz*, Sayı: 132, (Mayıs 2015).
58. "İran'a Mücevher İhracatı Patladı", *Milliyet*, 5 Nisan 2016.
59. http://rapory.tuik.gov.tr/16-03-2017-11:48:06621131720148980551217904710 11.html?
60. "Türkiye, İran'a Açtığı Doğalgaz Davasını Kazandı", *Sabah*, 2 Şubat 2016.
61. "Enerji Bakanı Albayrak: İran İndirmezse İndirim Oranını Tahkim Belirler", *Haber Türk*, 4 Şubat 2016.
62. "Türkiye İran Arasında Yeni Dönem", *Haber Türk*, 3 Şubat 2016.
63. "İran'dan Türkiye'ye Doğalgaz İndirimi ve Tazminat", *Hürriyet*, 24 Ocak 2017.
64. İki ülke arasındaki ticarette 100 milyon doların üzerindeki ürün grupları tabloda gösterilmiştir.
65. "2016 İran Uluslararası Turizm Fuarı Sonuç Raporu", TÜRSAB, http://www.tursab.org.tr/dosya/14453/iran-2016-raporu_14453_5067307.pdf, (Erişim tarihi: 18 Nisan 2017).
66. "İran, 'Türkiye'ye Gitmeyin Uyarısı' Yaptı", *Haber Türk*, 10 Mart 2016; "İran'dan Vatandaşlarına Türkiye'ye Seyahat Uyarısı", *Milliyet*, 3 Ekim 2016; "İran'dan Vatandaşlarına Türkiye Uyarısı", CNN Türk, 20 Aralık 2016; Serhan Afacan, "İran Makamlarından 'Türkiye'ye Gitmeyin' Uyarısı", IRAM, https://www.iramcenter.org/gundem/haber-yorum/iran-makamlarindan-turkiyeye-gitmeyin-uyarisi, (Erişim tarihi: 18 Nisan 2017).
67. "İran'a Yaptırımlar Kalktı", *Sabah*, 17 Ocak 2016.
68. "İran'da Yatırım ve İş Yapma Semineri Hakkında", İzmir Ticaret Odası, 26 Eylül 2016, http://www.izto.org.tr/tr/announcements/type/read/id/2357, (Erişim tarihi: 18 Nisan 2017); "İran'da Yatırım ve İşbirliği Fırsatları Toplantısı", Ege Bölgesi Sanayi Odası, 19 Ocak 2016, http://www.ebso.org.tr/tr/duyurular/duyurular/deik-iranda-yatirim-ve-isbirligi-firsatlari-toplantisi-19-ocak-2016-ceylan-intercontinental-istanbul-, (Eri-

şim tarihi: 18 Nisan 2017); "İran Sağlık Sektöründe Yatırım Fırsatları Semineri", Körfez Ticaret Odası, http://korfezto.org.tr/sayfalar/545/iran-saglik-sektorunde-yatirim-firsatlari-semineri, (Erişim tarihi: 18 Nisan 2017). "İran'da Yatırım ve İş Yapma Semineri", Kayseri Ticaret Odası, 6 Ekim 2016, http://www.kayserito.org.tr/iran-da-yatirim-ve-is-yapma-semineri---6-ekim-2016---taksim-the-marmara-otel-istanbul_Haber_2467_14.html, (Erişim tarihi: 18 Nisan 2017); "İran'da Yatırım ve İşbirliği Fırsatları Toplantısı", Deniz Ticaret Odası, 19 Ocak 2016, http://www.denizticaretodasi.org.tr/Sayfalar/sirkulerdetay.aspx?duyuru=8650, (Erişim tarihi: 18 Nisan 2017).

69. "İran'dan Türk İşadamlarına Yatırım Daveti", *Fortune Turkey*, 1 Mart 2016.
70. "Borsa İstanbul ile Tahran Borsası Tahran'da İran-Türkiye Sermaye Piyasaları Forumu Düzenledi", Borsa İstanbul, http://www.borsaistanbul.com/duyurular/2016/02/29/borsa-istanbul-ile-tahran-borsasi-tahran-da-iran-turkiye-sermaye-piyasalari-forumu-duzenledi, (Erişim tarihi: 18 Nisan 2017).
71. "Ambargodan Sonra İran'a Türkiye'den Büyük Yatırım", *Vatan*, 4 Haziran 2016.
72. "Gübretaş'tan İran Atağı", *Sabah*, 30 Ocak 2016.
73. "İSO İran'da 10 Milyar Dolara OSB Kuracak", Anadolu Ajansı, 14 Haziran 2016.
74. "Türkiye'den İran'a 10 Milyar Dolarlık Yatırım", *Akşam*, 26 Ekim 2016.
75. Kerim Ülker, "İran'da Zorlu Yatırım", *Dünya*, 24 Ekim 2016.
76. "Ünal Aysal'ın Şirketinden İran'a 4,2 Milyar Dolarlık Yatırım", NTV, 4 Haziran 2016.

TÜRKİYE'NİN IRAK POLİTİKASI 2016

RECEP TAYYİP GÜRLER

Araş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

ZANA BAYKAL

Araş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

2016 yılında Türkiye'nin Irak ile ilişkilerini şekillendiren olaylar büyük ölçüde 2015'ten miras kalmıştır. Bunun yanında iki ülke açısından yaşanan birtakım olaylar da 2016'da ilişkileri şekillendirmede önemli rol oynamıştır. Türkiye ile Irak ilişkilerinin 2016 yılında da büyük ölçüde "iki Irak hikayesi"[1] şeklinde devam ettiğini söylemek mümkündür. Irak'ın kuzeyindeki Erbil yönetimi ile yakın ilişkiler gerçekleşirken Bağdat merkezli Irak yönetimi ile gergin ilişkiler devam etmiştir.

Bağdat ile ilişkilerin ana boyutunu Irak ve Türkiye'nin güvenlik kaygıları şekillendirmiştir. Bağdat yönetimi 2016 yılı içerisinde DEAŞ'a karşı operasyonlarını genişletirken bir yandan da DEAŞ sonrası Irak'ta nüfuzunu genişletmeye çalışan ülkelerle ilişkilerini

devam ettirmiştir. İran'ın Irak üzerinde nüfuz artırma çabasını kendisine tehdit olarak algılamayan Bağdat, Türkiye'nin DEAŞ ile mücadele ve Musul'u kurtarmak isteyen Iraklılara eğitim için kurmuş olduğu Başika kampını tehdit olarak görmüştür. Kamptaki Türk askeri varlığı nedeniyle 2015 yılı Aralık ayında başlayan gerginlik 2016 yılı boyunca da sürmüştür. Diğer yandan Musul'a 17 Ekim 2016 tarihinde başlatılan operasyon ikili ilişkilerde önemli bir eşik olmuştur. Zira Türkiye'nin Musul operasyonu konusundaki açıklamaları ve Irak hükümetinin talebi olmamasına rağmen operasyonda yer alacağını ifade etmesi Bağdat tarafından Ankara'nın kendi içişlerine karışması ve egemenliğinin ihlali olarak algılanmıştır. Bu nedenle iki ülke arasındaki söylemler sertleşirken Haşdi Şabi liderlerinin Türk askerinin Musul operasyonuna katılması halinde kendilerine hedef olacaklarını açıklamaları ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) Silopi'ye askeri yığınak yapması iki ülke arasında savaşın telaffuz edilmesine yol açmıştır.[2]

Erbil-Ankara arasında ise Bağdat ile olan ilişkilerin aksine bir ilerleme ve dayanışma söz konusu olmuştur. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) darbe girişimini kınayan ve hükümeti destekleyen açıklama ve ziyaretleriyle Türkiye'nin yanında durmuştur. Yine DEAŞ ve PKK ile mücadele, Musul operasyonu, FETÖ okullarının kapatılması, Suriye'deki son gelişmeler ve enerji konusunda IKBY ile Türkiye ortak hareket etmeye devam etmişlerdir. Kritik zamanlarda sınanan ikili ilişkiler zarar görmeden daha da ileriye taşınmıştır.

Bu yazıda Türkiye-Irak ilişkilerinin 2016 yılı içerisinde gösterdiği gelişmeler "Merkezi Irak Yönetimi ile İlişkiler" ve "IKBY ile İlişkiler" olmak üzere iki ana başlıkta ele alınacaktır. Merkezi Irak Yönetimi ile ilişkiler başlığı altında Türkiye'nin Başika kampındaki askeri varlığı, Türkiye'deki 15 Temmuz darbe girişimi ve Irak hükümeti tarafından başlatılan Musul operasyonunun ikili ilişkilere etkisi incelenecektir. Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile İlişkiler kısmında

ise darbe girişimi, PKK sorunu ve Bağdat ile ilişkilerin Ankara-Erbil ilişkilerini nasıl etkilediği başlıklar halinde incelenecektir.

MERKEZİ IRAK YÖNETİMİ İLE İLİŞKİLER

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ

15 Temmuz darbe girişiminin ardından 16 Temmuz günü sabahın erken saatlerinde Başbakan Haydar İbadi Bakanlar Kurulunu Türkiye'deki darbe girişimini tartışmak üzere acil toplantıya çağırmıştır.[3] Ardından Irak'ta cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, meclis başkanlığı ve dışişleri bakanlığı seviyelerinde darbe girişimi ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Irak Cumhurbaşkanı Fuad Masum Türk halkının demokrasi ve seçilmiş hükümete sahip çıkmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.[4] Irak Meclis Başkanı Selim Cuburi de darbe girişimini kınamıştır. Türkiye'nin seçilmiş hükümetine saygı gösterilmesi ve destek verilmesi gerektiğini belirten Cuburi TBMM'nin bombalanmasına değinmiş ve Parlamentonun bombalanmasını ayrıca kınamıştır.[5]

Başbakan İbadi ve Dışişleri Bakanı İbrahim Caferi'nin açıklamaları ise nispeten tarafsız sayılabilecek niteliktedir. Nitekim Caferi Türkiye'deki demokrasiye saygı gösterilmesi gerektiği, seçilmiş kurumların varlığını devam ettirmesi ve bu kurumların uluslararası toplum ve komşu ülkelerle ilişkilerinin zarara uğramaması yönündeki dileklerini iletmiştir.[6] Başbakan İbadi ise darbe girişimi sonrasındaki ilk günlerdeki tarafsız ve suskunluğunun ardından Türkiye Büyükelçisinin kendisini ziyaretinin akabinde Türk hükümetini ve Türk halkını darbeye karşı demokratik duruşundan ötürü tebrik etmiştir.[7]

Bağdat yönetiminin önde gelen Şii siyasi aktörlerinin ise olayın ilk anlarında "tarafsız" durmaya çalıştıkları söylenebilir. Örneğin Irak İslam Yüksek Konseyi'nin lideri ve hükümetin önemli ortaklarından biri olan Ammar Hekim darbeyi şartlar ne olursa olsun en

başta kınamak yerine yaşananların Türkiye'nin iç meselesi olduğunu belirtmiştir.[8] Yine önemli Şii partilerden Bedr Hareketi'nin milletvekili ve Dış İlişkiler Komitesi'nin üyesi olan Razak Haydari de bu olayın Türkiye'nin iç meselesi olduğunu ve Türkiye'deki Iraklıların güvenliklerinden endişe ettiklerini belirtmiştir.[9]

Irak merkezi yönetimindeki siyasileri 15 Temmuz darbe girişimine karşı duruşları açısından iki grupta toplamak mümkündür: Birinci grupta darbe girişiminin ilk anlarından itibaren Türk hükümetinin yanında yer alarak darbe karşıtı bir pozisyon sergileyen Türkmenler ve Sünni Arap milletvekilleri yer almaktadır. İkinci grupta ise Bağdat hükümeti içerisinde yer alan Şii vekiller gelmektedir ki bunların darbe girişimine tepkileri oldukça zayıf kalmıştır. Hükümetin resmi ağızlarının yaptıkları açıklamalara bakıldığında kendilerine darbe karşıtı bir izlenim vermelerine rağmen bu meselenin Türkiye'nin iç meselesi olduğunu ve Irak'ın da başka ülkelerin iç meselesine karışmayacağını açıklamaları Türkiye'deki darbe girişiminin başarılı olup olmamasını önemsemediklerini göstermektedir.[10]

23 Temmuz'da Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Faruk Kaymakçı, Irak'ta düzenlenen eğitim reformu konferansında Irak Başbakanı İbadi ve Irak Eğitim Bakanı Muhammed İkbal'e FETÖ ve darbe girişimi hakkında bilgi vermiştir. Kaymakçı FETÖ'nün faaliyetlerine karşı Irak makamlarını uyarmış ve Türkiye'ye desteklerini ileten Iraklılara teşekkür etmiştir. Bunun yanında Başbakan İbadi ve Meclis Başkanı Cuburi Ankara'ya olan desteklerini yinelerken Türkiye'deki siyasi partilerin ortak duruş sergilemesinin Irak siyaseti için de ilham kaynağı olması temennisinde bulunmuşlardır.[11]

BAŞİKA KAMPI KRİZİ

2015 yılı başlarında Iraklı yetkililerin talepleri doğrultusunda Musul'un yaklaşık 20 kilometre kadar kuzeydoğusunda yer alan Başika bölgesinde Türk askerleri Musul'u DEAŞ'tan kurtarma ope-

rasyonunda yer alacak olan ve Haşdi Vatani (Ekim ayından itibaren Ninova Muhafızları adını almıştır) adı verilen Iraklıları eğitmeye başlamıştır. Bu bölgede kurulan kampı Mart 2015'te hem Türk hem de Iraklı yetkililer ziyaret etmiştir.[12] Fakat 2015'in sonunda TSK'nın bu kampa ilave asker göndermesinin üzerine Iraklı yetkililerin tepkisi sert olmuştur. 2016 yılına karşılıklı sert söylemler ile girilerek gergin geçecek bir yılın sinyalleri verilmiştir.

Irak Başbakanı İbadi Ocak ayında Türkiye'nin Başika'daki askeri varlığının Irak'ın egemenlik haklarının bir ihlali olduğunu belirterek buradaki Türk güçlerinin varlığını devam ettirmesine izin vermeyeceklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte Türkiye ile ilişkilerinin bozulmasını istemediklerini belirterek sorunun bir an önce çözülmesi temennisinde bulunmuştur.[13] Ekim ayında ise Başika'daki Türk askeri varlığı Irak Meclisinde görüşülmüştür. Yapılan toplantının ardından Irak Meclisi tarafından Türk güçlerinin işgalci güç olarak tanımlanması ve Türk askerlerinin çıkarılması için ne gerekiyorsa yapılması, Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi'nin çağrılarak nota verilmesi, ekonomik ilişkilerin gözden geçirilmesi ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine (BMGK) başvurulması gibi kararlar alınmıştır.[14] Irak Meclisinde alınan bu karara karşılık Türkiye Dışişleri Bakanlığı Irak'ın Ankara Büyükelçisi Hişam Ali Ekber İbrahim Alevi'yi Dışişleri Bakanlığına çağırarak Irak Meclisinde alınan karardan duydukları rahatsızlığı iletmiştir.[15] Dışişleri Bakanlığı ayrıca bir bildiri yayımlayarak Irak Temsilciler Meclisinin 4 Ekim 2016 tarihinde aldığı bu kararı kınamıştır. Açıklamada Türkiye tarafından Irak'ın hiçbir zaman tehdit edilmediği, aksine yıllardır Irak'tan kaynaklanan terör tehdidi nedeniyle Türkiye'nin binlerce vatandaşını kaybettiği belirtilmiştir. Bu sebeple Irak Meclisinde alınan bu kararın çok manidar olduğu belirtilmiş ve bu hatadan dönülerek Türkiye'nin her zaman uzattığı dostluk ve yardım elinin tutulmasına davet edilmiştir.[16]

Fakat İbadi'nin aksine Musul'da etkin olan Sünni grupların önemli liderleri Türkiye'nin bölgedeki varlığını destekler nitelikte açıklamalar yapmıştır. Örneğin Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Usame Nuceyfi ve Musul'un eski Valisi Esil Nuceyfi Türkiye'nin Musul'un kurtarılması için gösterdiği çabayı takdir ettiğini, Türkiye'nin yardımlarının çok önemli olduğunu ve Türkiye ile iş birliği içinde Musul'u kurtarma çalışmalarına devam edeceklerini belirtmiştir.[17] Irak Meclis Başkanı Selim Cuburi ise Irak'ın Türkiye ile iş birliğine ihtiyacı olduğunu[18] ve Türkiye'nin Irak için vazgeçilmez olduğunu belirterek ikili ilişkilerin güçlendirilmesi için her türlü çabayı göstermeye hazır olduklarını belirtmiştir.[19]

Musul operasyonunun yaklaştığı günlerde ise Irak hükümetinden Başika'daki Türk askeri varlığı hakkındaki açıklamalar sertleşmiştir. Başbakan İbadi yaptığı açıklamada Türk Hükümeti'nin askerlerini Irak'taki savaşa sürüklememesi gerektiğini belirterek askerlerin yerlerinden kıpırdamaması tavsiyesinde bulunmuştur. Bu açıklamaya ek olarak Türk askerinin kendisini piknikte sanmamasını çünkü Irak'ta piknikte değil DEAŞ ile savaşta olduğunu açıklamıştır.[20] İbadi'nin bu açıklamasına ilk tepki Başbakan Binali Yıldırım'dan gelmiş ve Türk askerlerinin orada piknik için değil DEAŞ ile mücadele için var olduğunu belirtmiştir. Yıldırım açıklamasında şu ifadeleri kullanmıştır:

> Bu mücadeleyi Suriye'de, Irak'ta yapan sadece biz değiliz. Bütün ülkeler yapıyor. BM yapıyor, koalisyon güçleri yapıyor. Amerika, Rusya, bütün 60 küsur ülkeden orada mücadele eden var. Irak ile ne fiziki ne gönül bağı olan, olmayan birçok ülkenin orada uzmanı var, askeri var, bu mücadeleyi insanlık adına sürdürüyor. Dolayısıyla Bağdat'ın bu ve buna benzer açıklamalarını fevkalade tehlikeli ve kışkırtıcı buluyorum. Bugün gitmiş değil askerimiz. Uzun zamandır orada ve orada da çok anlamlı çalışmalar yapıyor. Bölgenin huzur bulması için sorumluluk taşıyoruz. Bağdat hükümeti buna takılacağına terör örgütüne karşı bir şey yapsın.[21]

İki ülkenin başbakanlarının karşılıklı bu açıklamalarının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İbadi'ye yönelik çok sert bir tepki gelmiştir. İstanbul'da düzenlenen 9. Avrasya İslam Şurası'nda bir konuşma yapan Erdoğan, İbadi'yi şu sözlerle eleştirmiştir:

> Şu anda Irak'ta, yakında da Musul'da yapılacak operasyonlara aynı anlayışla, nasıl Cerablus'ta katıldıysak, nasıl Rai'de katıldıysak, evet şimdi yine söylüyorum. Şahsıma hakaretler ediyor, sen benim zaten muhatabım değilsin, seviyemde değilsin, kıratımda değilsin, kalitemde değilsin, Irak'tan senin bağırman çağırman bizim için hiç de önemli değil, biz bildiğimizi okuyacağız, bunu böyle bilesin. Kim bu? Irak'ın Başbakanı. Önce haddini bil... Şu anda kendilerinin Başika Üssü'nü kurmamız için Sayın Davutoğlu döneminde bizlere talepleri var, bunların hepsinin canlı kayıtları var ve bugün yarın bunların hepsi televizyonlarda yayınlanacak. Buna rağmen Başika Üssü'ne girilmiştir, şimdi diyor ki, 'Buradan çekilin'. Türkiye Cumhuriyeti'nin ordusu sizlerden talimat alacak kadar kalitesini kaybetmiş değildir. Gereği neyse bunu biz gerektiği şekilde bugüne kadar nasıl yaptıysak yapmaya devam edeceğiz.[22]

Bu sert açıklamaların ardından İbadi resmi Twitter hesabından açıklama yaparak Türkiye ile Irak'ın düşman olmadığını ve Irak topraklarını video çağrıları ile değil Iraklıların kararlılığı ile kurtaracaklarını belirtmiştir.[23] Burada "video çağrıları" ifadesi ile 15 Temmuz gecesi Erdoğan'ın halkı darbe girişimine karşı durmaları için sokaklara davet etmesine vurgu yaptığı görülmektedir. İbadi'nin yanı sıra sözcüsü Saad Hadisi de Erdoğan'ı eleştirerek Cumhurbaşkanı'nın ateşe benzin döktüğünü ve güvenlik meselesini kişisel meseleye dönüştürdüğünü vurgulamıştır.[24]

Başika'daki Türk varlığına karşı resmi yetkililerin yanında Haşdi Şabi grubu ve etkili Şii liderlerin de tepkileri olmuştur. Özellikle hem Haşdi Şabi içerisinde yer alan Barış Tugayları isimli milis grubun lideri hem de toplumu yönlendirmede çok güçlü olan Mukteda Sadr'ın Irak halkını Türkiye aleyhinde protesto gösterileri düzenlemeye çağırması önemli etki yapmıştır. Bu pro-

testo gösterilerinin en ses getirenlerinden biri büyük çoğunluğunu Sadr taraftarlarının oluşturduğu grubun 18 Ekim'de Türkiye'nin elçilik binası önünde yapmış olduğu gösteridir. Göstericilerin ana talebi ise Türkiye'nin askerlerini Başika kampından çekmesiydi. Bununla birlikte kamuoyunda Türkiye'ye ekonomik boykot uygulanması, Türk ürünlerinin sokaklarda yakılması gibi eylemler tartışılmıştır. Ayrıca Ekim ayında Basra ve Kerbela gibi eyaletlerin yerel meclislerinde Türk firmalarına iş vermeme ve Türk ürünlerinin eyalet içindeki dolaşımını engelleme gibi kararlar alınmıştır.[25]

Irak cephesinden gelen tüm bu tepkilere rağmen Ankara Başika kampındaki Türk askeri varlığının devamı konusunda kararlı adımlar atmıştır. Kamp içerisindeki Türk askerleri Haşdi Vatani birliklerine eğitim vermeye devam etmiştir. Bununla birlikte Bağdat hükümetine hem Cumhurbaşkanlığı hem de Başbakanlık seviyelerinde sert cevaplar verilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Başika Üssü konusunda kimsenin konuşmaması gerektiğini o üssün orada duracağını belirtmiştir.[26] Başbakan Binali Yıldırım da, "Türkiye hakkında ileri geri laflar etmek Irak hükümetinin haddi değildir" diyerek Türk askerlerinin Başika'da kalmaya devam edeceğini söylemiştir.[27]

MUSUL OPERASYONUNUN ETKİLERİ

17 Ekim'de Başbakan İbadi tarafından verilen emirle başlayan Musul operasyonu Türkiye'nin 2016 yılında Irak ile ilişkilerinde önemli bir noktayı teşkil etmiştir. Zira Türkiye Musul operasyonu sırasında ve sonrasında Irak'ta oluşturulacak yeni dönemde birtakım endişelere sahiptir. Bu endişelerden ilki PKK'nın Irak'taki faaliyetlerinin artması ve Musul yakınlarındaki Sincar şehrinin yeni bir Kandil olma ihtimalidir.[28] Türkiye bu noktada kararlı olduğunu ve böyle bir durumun gerçekleşmemesi için gerekli adımlar atacağını en yetkili ağızlardan dile getirmiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu konuyla ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur:

> Sincar'ı ikinci bir Kandil yapmak istiyorlar ve biz uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarımızı ve yetkilerimizi kullanarak PKK'nın Irak'taki yapılanmasına da bundan sonra daha aktif müdahale edeceğiz ve burada PKK yapılanmasına da müsaade etmeyeceğiz. Ve sınırımızda bizden tarafta ve diğer tarafta aldığımız ve alacağımız tedbirlerle de bu bölgenin bizim için güvenli bölge olmasını, sınırlarımızın daha güvenli hale gelmesini de sağlayacağız.[29]

Türkiye'nin endişelerinden bir diğeri ise operasyon sonrasında Musul'daki demografik yapının değiştirilmesi[30] ve etnik ve mezhebe dayalı çatışmaların daha da şiddetlenmesidir. Büyük çoğunluğunu Sünnilerin oluşturduğu Musul ve civarındaki şehirlerde, büyük kısmı Şiilerden oluşan güvenlik güçleri ve milis kuvvetlerinin operasyonları sonrasında yaşanacak gelişmeler Türkiye'yi de yakından ilgilendirecektir. Bu sebeple Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan operasyon başlamadan iki gün kadar önce, "Musul halkını kendi kaderine terk edebilir miyiz? Musul'un tarihinde biz varız. Musul'u Musulludan alıp birilerine vermenin hesabı var. Biz de hayır diyoruz. Musul'da Musullular yaşamalı" açıklamasını yapmıştır.[31] Ankara bu noktada Musul operasyonundan önce planını belirlemiş ve yıl sonuna kadar Türkiye'nin söylemleri ve politikasında herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir.

Özellikle Türkmenlerin yaşadığı Telafer şehrine doğru Haşdi Şabi'nin operasyon başlattığı haberinin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan bu meselenin Türkiye için hassas bir konu olduğunu belirterek şu ifadeleri kullanmıştır:

> Telafer'de bir defa biz bu işe kesinlikle sıcak bakmayız. Bunu zaten bütün yetkililere çok açık net söyledim. Dedim ki Telafer tamamen Türkmen ili, ilçesi. Bunun yarısı Şia, yarısı Sünni. Biz tabii değerlendirmeyi Şia, Sünni üzerinden değil aslında gönlümüzün arzusu buna tamamen Müslüman olarak bakıyoruz. Fakat Haşdi Şabi burada eğer böyle bir terör estirirse kesinlikle buna olan cevabımız bizim farklı olur.[32]

Haşdi Şabi'nin önde gelen komutanlarından gelen bazı açıklamalar Erdoğan'ın endişelerini doğrular niteliktedir. Nitekim Asaib-i Ehli'l-Hak'ın lideri Kays Kazali'nin, "Musul'u kurtarmak İmam Hüseyin'in intikamını almak olacak. Çünkü onlar İmam Hüseyin'i öldürenlerin torunudur"[33] şeklindeki ifadeleri Musul ve civarındaki şehirleri ve bu şehirlerde yaşayan insanları DEAŞ terör örgütünden kurtarmak yerine intikam duygusuyla hareket ettiklerini göstermektedir.

Türkiye Musul operasyonuna güvenliği açısından yaklaşırken Irak da güvenlik çıkarlarını önemsemektedir. Türkiye'nin Irak topraklarında kendilerinden izinsiz bir şekilde var olduğunu belirten Iraklı yetkililer Türkiye'nin Musul operasyonunda yer alacağına yönelik açıklamalarına ise sert karşılık vermişlerdir. Başbakan İbadi Irak topraklarını ihlal eden tek gücün bölgede Irak hükümetinden izinsiz bir şekilde asker bulunduran Türkiye olduğunu belirterek, "Irak hükümeti, Türk güçlerinin Musul'u kurtarma operasyonuna katılmasına izin vermeyecektir" şeklinde konuşmuştur.[34]

Türkiye için bir diğer önemli mesele olan Telafer'in kimler tarafından kurtarılacağı noktasında ise İbadi, "Haşdi Şabi milisleri Telafer çevresine ulaştı. Ancak Telafer'i ordu ve polis güçleri DEAŞ'tan geri alacak" açıklamasında bulunmuştur.[35] Nitekim Haşdi Şabi'nin Telafer çevresine ulaştığı 23 Kasım'dan 2016 yılı sonuna kadar şehir merkezine girmemiş olmaları İbadi'nin bu ifadesini doğrulamaktadır. Fakat Haşdi Şabi'nin Irak hükümetinin tam yetkisi altında olmadığı hesaba katıldığında değişen şartlara göre Haşdi Şabi grupları 2017 yılı içerisinde Telafer'e operasyon başlatabilirler.

Irak hükümetinin yanı sıra Irak siyasetindeki en güçlü aktörlerden olan Haşdi Şabi liderlerinin de Türkiye'nin Musul operasyonuna yaklaşımı ile ilgili yaptığı açıklamalar 2016 yılı içerisinde iki ülke arasındaki ilişkileri şekillendiren önemli etmenlerden biri olmuştur. Haşdi Şabi liderleri Türkiye'nin hem Irak'taki askeri varlığı hem de

Musul operasyonuna dahil olma girişimlerine gerekirse Türk askerlerine karşı savaşacaklarını bildirerek karşılık vermişlerdir.[36]

2016 yılı iki ülke ilişkileri açısından son derece gergin bir şekilde seyrederken 30 Aralık günü ilişkileri bir nebze olsun yumuşatacak bir gelişme yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan Irak Başbakanı İbadi ile telefonda görüşerek ikili ilişkilerin seyri ve terörle ortak mücadele konusunda fikir alışverişinde bulunmuşlardır. İki lider Irak ve Türkiye arasındaki diyaloğun güçlendirilmesi ve terör örgütlerinin tümüne karşı ortak mücadele etmenin gerekliliğine işaret etmişlerdir. Ayrıca Başbakan Binali Yıldırım'ın 2017 yılı Ocak ayı içerisinde Bağdat'a yapmayı planladığı ziyaretin ilişkilerin yumuşamasında etkili olması temennisinde bulunulmuştur.[37] Yıl içerisinde birbirlerine karşı sert söylemlerde bulunan iki liderin telefonda görüşmeleri ile birlikte iki ülke ilişkilerinin 2017 yılında 2016'dan daha ılımlı olacağı yorumu yapılabilir.

IRAK KÜRDİSTAN BÖLGESEL YÖNETİMİ (IKBY) İLE İLİŞKİLER

Türkiye'nin 2008 yılından beri IKBY ile geliştirdiği stratejik ilişki bölgede yaşanan derin kaos ve kırılmalara rağmen halen korunmaktadır. 2016 yılında da söz konusu ilişkinin ilerletildiği ve meydan okumalara karşı koyma iradesinin taraflarca teyit edildiği görülmektedir. IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani'nin 15 Aralık 2016 tarihinde Türkiye-IKBY ilişkileri üzerine dile getirdiği şu cümleler ilişkilerin seyri konusunda ipucu vermektedir:

> Türkiye ve diğer komşu ülkelerle ilişkilerimiz normal bir seviyedir. Türkiye ile yaptığımız anlaşmanın (petrol ihracatı) hiçbir saklı yanı yok ve ekonomik bir anlaşmadır. Türkiye uzun yıllar boyunca bölgede bir sorun olduğu zaman el uzatmıştır. Son ziyaretimde de bu ilişkilerde herhangi bir gerilemenin yaşandığını hissetmedim. Eskisi gibi ilişkilerimiz aynen devam ediyor. Ankara ve Bağdat arasındaki ilişkilerin düzelmesi için elimizi taşın altına koymaya hazırız.[38]

Türkiye özellikle DEAŞ ile mücadelede IKBY'ye destek vermekten geri durmuyor. Bu desteklerden biri de Peşmergelere sağlanan askeri eğitimlerdir. Türkiye'nin geçtiğimiz yıllarda başlattığı askeri eğitimler bu yılda Başika kampında devam etmiştir. Bunun yanında Türkiye DEAŞ ile çatışmada yaralanan Peşmergelere sağlık hizmeti de sunmuştur. IKBY makamlarının sağlık yardımı konusundaki çağrısına Türkiye olumlu cevap vermiş ve DEAŞ ile çatışmada ağır yaralanan 60 Peşmergeyi refakatçileriyle birlikte Türkiye'ye getirmiştir. Yaralıların tedavileri Ankara'daki kamu hastanelerinde gerçekleştirilmiştir. Ulaşım ve tedavi masrafları da Türkiye tarafından karşılanmıştır. Türkiye bu yardımı IKBY ile iyi ilişkiler ve DEAŞ'la mücadeleye atfettiği önem çerçevesinde gerçekleştirdiğini belirtmiştir.[39] Yardımlaşmanın yanında siyasi ilişkilerde de bu seyrin korunduğu görünmektedir. IKBY Türkiye'de diplomatik temsilcilik açma talebini daha önce dile getirmişti. Yıl içerisinde IKBY'nin Ankara'da diplomatik temsilcilik açması konusunda da fikir birliğine varılmış ve bu yöndeki çalışmalarda sona gelinmiştir. Türkiye bu talebi olumlu karşılamış ve resmi prosedürler tamamlanmıştır. 2017 yılı içerisinde IKBY'nin Ankara'da diplomatik temsilciliğinin açılması planlanmaktadır.[40]

2016 yılının Ağustos ayında IKBY Başkanı Mesud Barzani Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Ziyaret darbe girişiminin ardından gerçekleşmesi sebebiyle destekleyici bir niteliğe sahip olmuştur. Bu ziyarette ikili ilişkiler, FETÖ'nün IKBY'deki okulları, DEAŞ ile mücadele süreci, Musul operasyonu ve Suriye'deki durum gibi can alıcı konular görüşülmüştür. Ziyaret sonrasında yaptığı açıklamada Barzani, "Terör örgütü DEAŞ ile nasıl ortak mücadele edileceğine ilişkin anlaşmaya vardık. Çünkü bölgede büyük değişimler kapıda. Bu yüzden dayanışmanın ve yakınlaşmanın daha fazla olması gerekiyor" ifadelerini kullanmıştır.[41]

Kasım ayında ise IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaretten sonra Başbakanlık tarafından yapılan yazılı açıklamada Yıldırım ve Barzani'nin başta DEAŞ ve PKK olmak üzere terör örgütleriyle mücadelede iş birliğine devam edilmesi ve ilişkilerin ileri seviyeye taşınması konusunda mutabık kaldıkları da ifade edilmiştir.[42] Özetle yıl içindeki her iki ziyarette de tehditlere karşı dayanışma ve ilişkileri ilerletme ön plana çıkmıştır.

2016 yılında söz konusu ilişkinin ciddi meydan okumalarla sınandığını kaydetmek gerekmektedir. Bu meydan okumalar Türkiye'deki 15 Temmuz darbe girişimi, DEAŞ ve PKK tehdidi ve Bağdat ile bozulan ilişkiler şeklinde sıralanabilir. Bu ciddi gelişmelere rağmen ikili ilişkilerin olağan seyrinde devam ettirilmesi tarafların stratejik ve kararlı davrandığını göstermektedir. Hatta zor sınavlarla test edilen ilişkinin seyrinin korunması bile taraflar için başarı sayılabilir. Bölgesel gelişmelerin tarafları daha fazla iş birliği ve daha yakın durmaya iteceği de rahatlıkla öngörülebilir.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNE IKBY'NİN TEPKİSİ

IKBY 15 Temmuz darbe girişimine sert şekilde tepki göstermiş ve Türkiye'deki mevcut hükümetin yanında yer almıştır. IKBY Başkanı Mesud Barzani darbe girişiminin hemen ertesi gününde yazılı bir kınama açıklaması yapmış ve darbe girişiminin meşru seçilmişleri, halkın iradesi ve demokratik sistemi hedeflediğini belirtmiştir. Darbe girişiminin demokrasi, siyasi istikrar ve ortak yaşama karşı yapıldığı vurgulanan açıklamada, Türkiye halkının meşru seçilmişlerden yana tavır göstererek darbecilerin başarıya ulaşmasına izin vermediği ifade edilmiştir. Ayrıca Kürdistan Bölgesi ve Irak'ın, Türkiye'nin istikrar ve barışından yana olduğu belirtilerek bunun bölgedeki halkların yararına olduğu vurgulanmıştır.[43] IKBY'nin Başbakanı Neçirvan Barzani de yaptığı açıkla-

mada aynı tavrı sürdürmüş ve "Türkiye halkı demokrasiyi ve özgürlüğü kahramanca korudu. Son olay Türkiye halkının sağduyusuna yeni bir örnektir ve bu bölgemizin terörden arınması, istikrarın yakalanması ve sorunların diyalogla çözülmesi yolunda çok önem taşımaktadır" ifadelerini kullanmıştır.[44] IKBY darbe girişimini sadece kınamakla kalmamış, Türkiye'nin talebi üzerine kendi topraklarındaki FETÖ okullarını Eğitim Bakanlığına devretme kararı almıştır. IKBY Hükümet Sözcüsü Sefin Dizayi bu kararın gerekçesini şöyle açıklamıştır:

> Türkiye ile ilişkilerimiz iyi ve bu ilişkilere önem veriyoruz. O yüzden bu adımlar atılacak. Bu aynı zamanda Türkiye ile ilişkilere verdiğimiz önemin dostane bir adımıdır.[45]

IKBY siyasi yetkililerinin yaptığı açıklamalar dikkatle incelendiğinde iki hususun ön plana çıktığı görülmektedir: Bunlardan birincisi Türkiye ile kurulan iş birliğinin stratejik boyutu, ikincisi de bölgesel istikrar vurgusudur. Türkiye ile IKBY arasındaki siyasi ve ekonomik iş birliği, temellerinin atıldığı 2008-2009 yıllarından bu yana neredeyse hiçbir kırılma yaşamadan başarılı bir şekilde devam etmektedir. Türkiye öncelikle PKK ile mücadele, ekonomik pazar elde etme, yeni keşfedilen enerji kaynaklarından pay alma ve bölgesel rekabette güç kazanma gibi hedeflerinden dolayı IKBY ile yakınlaşmış; IKBY de siyasi ve ekonomik destek sağlama motivasyonuyla Türkiye ile iş birliğine girmiştir. Bu siyasi ve ekonomik yakınlaşma hem Türkiye hem de IKBY'nin karşılıklı çıkar algılaması ve kazan-kazan formülüne dayanmıştır. Söz konusu iş birliği taraflara önemli siyasi ve ekonomik kazançlar sağladığından halen sürdürülmekte ve önemini korumaktadır. Nitekim bu iş birliğinin stratejik boyutu darbe girişiminden sonra da ağır basmış ve IKBY'deki FETÖ okullarının Eğitim Bakanlığına hızlıca devredilmesini kolaylaştırmıştır. Erbil'in dile getirdiği ikinci husus olan bölgesel istikrar da

IKBY'nin siyasal varlığı için en az birincisi kadar önem taşımaktadır. Suriye'deki iç savaşın IKBY'nin batı sınırında doğurduğu istikrarsızlık ile DEAŞ'ın güney sınırında yarattığı karmaşa ve savaş hali Erbil'i siyasi, ekonomik ve askeri açılardan zorlamaktadır. Dolayısıyla bu şartlar altında IKBY'nin kuzey sınırında oluşabilecek yeni bir belirsizliğe destek vermesi beklenebilecek bir durum değildir. Zira darbe girişimi başarılı olsaydı Türkiye-IKBY stratejik iş birliğinin çökmesi veya zayıflamasıyla bölgesel istikrar neredeyse tamamen ortadan kalkacak ve kaos IKBY'yi de içine alarak daha da derinleşecekti. Dolayısıyla bölgesel iş birliği bakımından Türkiye'nin istikrarlı bir müttefik olarak kalması IKBY için istenilir bir durum olmuştur. Bu çerçevede bölgesel istikrar arzusu da FETÖ okullarının Eğitim Bakanlığına devredilmesinde IKBY'nin hızlı davranmasını ve sorunu siyasi bakımdan ele almasını açıklamaktadır.

IKBY sadece okullara yönelik tedbir almakla kalmamış, FETÖ'nün Irak imamı olduğu iddia edilen ve Erbil'deki Bank Asya'nın Şube müdürü olan Nurettin Aytuğ'u da yakalayarak Türkiye'ye teslim etmiştir.[46] Yine IKBY'ye kaçan Batman Emniyet Müdür Yardımcısı da Zaho'da tutuklanarak Türkiye'ye teslim edilmiştir.[47] Bu tedbirlerin ardından IKBY Başkanı Mesud Barzani Ankara'ya ziyarette bulunmuş ve bu süreçte Türkiye'nin yanında olduklarını göstermiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Başbakan Binali Yıldırım ile görüşen Barzani, Türkiye ile birçok konuda anlaşmaya vardıklarını açıklamıştır. Anlaşmaya varılan konulardan biri de FETÖ okullarının kapatılması olmuştur. Barzani, "Toplantıda Gülen'e ait Kürdistan'daki okulların durumunu konuştuk. Orada eğitim alan öğrencilerin zarar görmeden sorunun çözülmesi konusunda anlaşmaya vardık"[48] diyerek bu konuda fikir birliğine varıldığını dile getirmiştir.

PKK'NIN IKBY İLE İLİŞKİLERE ETKİSİ

PKK; Türkiye, Suriye ve Irak'ta artan faaliyetleri ile hem Türkiye'yi hem de IKBY'yi rahatsız etmektedir. Örgütün yurt içindeki silahlı eylemlerine karşılık Türkiye topyekün terörle mücadele konseptini uygulamaya sokmuş ve sert tedbirler almaya başlamıştır. Aynı şekilde Türkiye, PKK'nın Suriye ve Irak'taki varlığından da tehdit algılamakta ve sınır ötesine uzanan tedbirler almaktadır. Türkiye, Suriye'nin kuzeyinde PKK'nın kontrolünde bir yönetimin oluşmasını engellemek istemektedir. Bundan dolayı bu yönetimlerin coğrafi olarak birleşmesini önlemek için yıl içerisinde Suriye'nin içindeki muhalif gruplarla DEAŞ'ın elinde olan bölgelere kara operasyonu başlatmıştır. IKBY de PKK'nın Suriye'nin kuzeyindeki faaliyetlerinden rahatsız olmaktadır. Çünkü PKK'nın Suriye kolu olan PYD, Suriye'nin kuzeyinde ilan ettiği federatif yönetimde Kürdistan Demokratik Partisi'ne (KDP) yakın siyasi partilerin varlıklarını sınırlandırma yönünde bir politika izlemekte ve çalışmalarını engellemektedir. Yıl içerisinde KDP'ye yakın partilerin üyeleri tutuklanmış, gösteriler engellenmiş ve parti binaları saldırılara maruz kalmıştır. Dolayısıyla hem Türkiye hem de IKBY'nin −farklı nedenlerden de olsa− PKK'nın siyaseti ve uygulamalarından rahatsızlık duymaları tarafları birbirine yakınlaştırmaktadır.

PKK'nın Irak'taki varlığı da iki tarafı endişelendirmektedir. Örgüt 2014 yılında DEAŞ'ın Sincar bölgesine yönelik saldırıları sırasında güç boşluğundan yararlanmış ve bölgeye yerleşmiştir. O zamandan beri örgütlenmesini sürdüren PKK, Sincar'a kontrol noktaları kurarak alan hakimiyeti sağlamış ve o bölgeden çıkmayı reddetmiştir. Kurduğu Şengal (Sincar) Direniş Birlikleri (YBŞ) adlı örgütlenme ile bölgede yaşayan Ezidileri bünyesine katmaya çalışarak istikrarsızlığı daha da derinleştirmiştir. Bağdat ile Erbil arasında tartışmalı bölgelerden olan Sincar'da üçüncü bir gücün hakimiyet sağlaması yeni çekişmeleri ortaya çıkarmıştır. IKBY bu durumu si-

yasi hedef ve projeksiyonlarına tehdit olarak algıladığından PKK'nın bölgeden çıkmasını defalarca istemiş fakat herhangi bir sonuç alamamıştır. Bunun üzerine IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani gerekirse güç kullanarak PKK'yı oradan çıkaracaklarını ifade etmiştir.[49] Bu açıklamadan sonra PKK yöneticilerinden Murat Karayılan IKBY ile sürdürdükleri görüşmeler sona erdiğinde güçlerini Sincar'dan çekeceklerini söylemiştir.[50] Aynı şekilde Türkiye de PKK'nın herhangi bir toprak parçası üzerinde yönetim oluşturmasını ulusal tehdit olarak görmektedir. Dolayısıyla Suriye'dekine benzer bir şekilde askeri bir müdahalenin Sincar için de yapılabileceğini bildirmiştir. Başbakan Yardımcısı Veysi Kaynak Türkiye'nin Sincar'a yönelik politikasını şu sözlerle açıklamıştır:

> Ülkemize yeni bir mikrop sirayet edecek bir merkezin oluşmasına Türkiye Cumhuriyeti hükümeti asla müsaade etmez. Tabii Barzani kendi egemenlik sınırları içerisinde olduğu için kendi görevini yapıyor. Sayın Barzani'nin başarılı bir netice alması en büyük dileğimiz ama olmadığı takdirde bunun gereğini Türkiye TSK marifetiyle yerine getirecektir.

Kısacası Türkiye ve IKBY Sincar konusunda ortak tehdit algılamasına sahiptir ve bundan dolayı ortak hareket etmeye özen göstermektedir.

BAĞDAT İLE İLİŞKİLERDE IKBY'NİN POZİSYONU

Türkiye, Irak merkezi yönetimiyle ilişkilerinde 2015 yılından beri Musul'daki Başika askeri kampının varlığından dolayı gerginlik yaşamaktadır. Irak askeri kampın boşaltılmasını isterken Türkiye kampın DEAŞ ile mücadele eden gruplara askeri eğitim vermesinden dolayı varlığının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca askeri kampın Irak Merkezi Hükümeti'nin daveti üzerine kurulduğunu da vurgulamaktadır. Irak merkezi yönetiminden sert açıklamalar gelirken IKBY Türkiye'nin argümanlarına destek vermiş ve sorunun çözümü için yardımcı olmak istediğini belirtmiştir.[51]

IKBY Başkanı Mesud Barzani bir röportajında bu konu hakkında, "Milletin ne dediği önemli değil. Sahadaki gerçekler başkadır. DEAŞ, Kürdistan bölgelerine saldırmaya başladığı zaman uluslararası koalisyon güçleri bölgeyi korumaya başladı. Peşmerge güçlerinin eğitilmesi için birkaç askeri kamp kuruldu. Aynı zamanda Türkiye de Musul'dan kaçan polis ve emniyet güçlerinin eğitilmesi için iki askeri kamp kurdu. Bunun yanında Musullu gönüllü güçlere de eğitim verilmeye başlandı ve kamp açıldı. Oradaki kampların güvenliğinin sağlanması için başka askerler sevk edildi. Bunların hepsi Irak Merkezi Hükümeti'yle dayanışma içinde yapıldı ancak bazı taraflar bu durumu abarttı"[52] demiştir.

Ekim ayında Kürdistan Parlamentosunda bulunan beş parti Başika kampının yasa dışı ve anayasaya aykırı olduğunu belirten ortak bir bildiri yayımladı. Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB), Değişim Hareketi (Goran), İslami Topluluk (Komel), Kürdistan Komünist Partisi ve İslami Hareketi (Bizutnewe) Partisi'nin imza attığı bildiride, "Kürdistan Bölgesi'nin toprak egemenliğine bağlılığımız açısından söz konusu birliklerin en kısa sürede ülkesine dönmesini talep ediyoruz. Hepimiz başkasının egemenliğine saygı duymalıyız"[53] ifadeleri yer aldı. Bildiriye IKBY Başkanı Mesud Barzani'nin partisi KDP destek vermedi.

Türkiye ile Irak merkezi yönetimi arasında sorun teşkil eden bir diğer konu ise Musul operasyonu olmuştur. Türkiye operasyon sırasında ve sonrasında Musul'da demografik değişimlerin yaşanacağı, mülteci akınının olacağı ve doğacak boşluktan PKK'nın alan hakimiyeti sağlayabileceği gibi endişelerden Musul operasyonunda yer almak istemiştir. Bağdat yönetimi ise Türkiye'nin bu isteğini reddetmiştir. IKBY Başkanı Mesud Barzani de bu konuda, "Ankara ile Bağdat arasında uzlaşma olması gerektiğine inanıyoruz. Ankara operasyona katılmak istiyorsa Bağdat'la anlaşmalı"[54] diyerek tarafları diyalog ve iş birliğine davet etmiştir.

KRONOLOJİ

16 Temmuz	Başbakan Haydar İbadi Bakanlar Kurulunu Türkiye'deki darbe girişimini tartışmak üzere acil toplantıya çağırdı. Ardından hükümetin yayımladığı bildiride darbe girişimi kınandı.
16 Temmuz	IKBY Başkanı Mesud Barzani Türkiye'deki darbe girişimini yazılı bir açıklama ile kınadı. Darbe girişiminin demokrasi, siyasi istikrar ve ortak yaşama karşı yapıldığı vurgulanan açıklamada Türkiye halkının meşru seçilmişlerden yana tavır göstererek darbecilerin başarıya ulaşmasına izin vermediği ifade edildi.
23 Temmuz	Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Faruk Kaymakçı Irak'ta düzenlenen eğitim reformu konferansında Irak Başbakanı İbadi ve Irak Eğitim Bakanı Muhammed İkbal'e FETÖ ve darbe girişimi hakkında bilgi verdi.
6 Ağustos	IKBY, FETÖ okullarının Eğitim Bakanlığına devredilmesine karar verdi.
24 Ağustos	IKBY Başkanı Mesud Barzani Türkiye'yi ziyaret etti. Darbe girişimini kınayan Barzani DEAŞ konusunda Türkiye ile mutabakata vardıklarını ve bölgede büyük değişimlerin gerçekleşeceğini dile getirdi.
4 Ekim	Irak Meclisi tarafından Başika'daki Türk güçlerinin "işgalci güç" olarak tanımlanmasını öngören karar alındı.
18 Ekim	Türkiye'nin Bağdat'taki elçilik binası önünde Sadr taraftarları tarafından Türkiye aleyhinde protesto gösterileri düzenlendi.
3 Kasım	IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyarette ikili ilişkiler, Musul operasyonu, DEAŞ ve PKK ile mücadele görüşüldü. Görüşmede IKBY'nin Ankara'da diplomatik ofis açması kararlaştırıldı.

NOTLAR

1. Ali Balcı, "Türkiye'nin Irak Politikası 2013", *TDP Yıllığı 2013*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Balcı, (SETA, Ankara: 2014), s. 144.
2. "İbadi: Ankara'yla Savaş İstemiyoruz Ama Buna Hazırız", Sputnik Türkiye, 1 Kasım 2016, https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201611011025588565-ibadi-irak-turkiye-savas-, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
3. "عاجل العبادي يأمر بعقد اجتماع طارئ للأمن الوطني على خلفية الاوضاع بتركيا", All Iraq News, 16 Temmuz 2016, http://www.alliraqnews.com/modules/news/article.php?storyid=43303, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
4. Zhelwan Z. Wali, "Kurdish Leadership Praise Turkish Public for Support of Democracy in Face of Coup", Rudaw, 16 Temmuz 2016, http://www.rudaw.net/english/kurdistan/160720163, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).

5. *FETO's Coup Attempt in Turkey a Timeline*, (Anadolu Ajansı, Ankara: 2016), s. 31, http://aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/pdf%2Ffeto_en_sn.pdf, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017); "الجبوري يدعو لاحترام الشرعية الدستورية والقانونية في تركيا", All Iraq News, 16 Temmuz 2016, http://www.alliraqnews.com/modules/news/article.php?storyid=43324, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
6. "الجعفري يدعو لاحترام السياقات الديمقراطية وعدم إراقة الدماء في تركيا", All Iraq News, 16 Temmuz 2016, http://www.alliraqnews.com/modules/news/article.php?storyid=43309, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
7. "Türk Büyükelçi Irak'ı FETÖ'ye Karşı İkaz Etti", *Yeni Şafak*, 26 Temmuz 2016.
8. "الحكيم: ما يجري في تركيا شان داخلي ويجب حل المشكلات وفق الدستور", All Iraq News, 16 Temmuz 2016, http://www.alliraqnews.com/modules/news/article.php?storyid=43361, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
9. http://ninanews.com/News_Details.aspx?0iyoBe4H4duKN07uuh1OfA%253d%253d, NINA, 16 Temmuz 2016.
10. Ahmed Abdullah Ali, "Türkiye'deki Başarısız Askeri Darbe'ye Karşı Irak'ın Tutumu", ORSAM, 10 Ağustos 2016, http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4820?s=orsam|turkish, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
11. "Türk Büyükelçi Irak'ı FETÖ'ye Karşı İkaz Etti".
12. "UN Urges Respect for Iraq's Territorial Integrity in Spat with Turkey", Rudaw, 7 Ekim 2016, http://www.rudaw.net/english/middleeast/07102016, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
13. "Irak Başbakanı'ndan Türkiye'ye Mesaj", Haber 7, 9 Ocak 2016.
14. "Irak Meclisi: Türkiye'nin Askeri Varlığını Kabul Etmiyoruz", *Haber Türk*, 4 Ekim 2016.
15. "Irak'la Yeniden Başika Krizi", Aljazeera Turk, 5 Ekim 2016.
16. Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamanın tam metni için bkz. "4 Ekim 2016, Irak Temsilciler Meclisi'nin 4 Ekim 2016 Tarihinde Aldığı Karar Hk.", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 4 Ekim 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-246_-4-ekim-2016_-irak-temsilciler-meclisi_nin-4-ekim-2016-tarihinde-aldigi-karar-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
17. "Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Nuceyfi: Türkiye'nin Desteğine Güveniyoruz", Anadolu Ajansı, 26 Mart 2016.
18. "Türkiye ile İş Birliğine İhtiyacımız Var", *Yeni Şafak*, 19 Ocak 2016.
19. "Irak Meclis Başkanı Cuburi: Musul Bizim İçin Önemli Bir Kent", Anadolu Ajansı, 9 Haziran 2016.
20. "İbadi: Türk Askeri Kendini Irak Topraklarında Piknikte Sanmasın", Sputnik Türkiye, 10 Ekim 2016, https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201610101025213421-ibadi-irak-basika-kampi-turkiye, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).

21. "Başbakan Binali Yıldırım'dan Irak Başbakanı İbadi'ye Yanıt", *Haber Türk*, 7 Ekim 2016.
22. "Erdoğan'dan İbadi'ye: Haddini Bil", Aljazeera Turk, 11 Ekim 2016.
23. Haydar İbadi, Twitter, 11 Ekim 2016, https://twitter.com/HaiderAlAbadi, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2017).
24. "İbadi'den Erdoğan'ın 'Haddini Bil' Eleştirisine Cevap", BBC Türkçe, 12 Ekim 2016.
25. "Will Iraq Boycott Turkey?", Al Monitor, 19 Ekim 2016, http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/10/iraq-turkey-boycott-mosul-economy.html, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
26. "Erdoğan: Başika Orada Duracaktır", Aljazeera Turk, 15 Ekim 2016.
27. "Başbakan Yıldırım: Türk Varlığı Başika'da Kalmaya Devam Edecek", NTV, 6 Ekim 2016.
28. Kemal İnat vd., "Ortadoğu'daki Bölgesel Aktörlerin Musul Politikaları", *SETA Analiz*, Sayı: 177, (Aralık 2016), s. 9.
29. "Çavuşoğlu: Sincar'ın İkinci Bir Kandil Olmasına İzin Vermeyeceğiz", TRT Haber, 24 Ekim 2016.
30. İnat vd., "Ortadoğu'daki Bölgesel Aktörlerin Musul Politikaları", s. 9.
31. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Musul'un Tarihinde Biz Varız", *Yeni Şafak*, 15 Ekim 2016.
32. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Telafer Açıklaması", NTV, 29 Ekim 2016.
33. "Şii Lider: Musul İmam Hüseyin'in İntikam Savaşı!", Rudaw, 12 Ekim 2016, http://www.rudaw.net/turkish/middleeast/iraq/12102016, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
34. "Irak Başbakanı İbadi'den Musul Açıklaması", *Hürriyet*, 16 Ekim 2016.
35. "İbadi'den Telafer Açıklaması", NTV, 23 Kasım 2016.
36. "Haşdi Şabi'den Küstah Tehdit: Türkiye'ye Savaş Açarız", *Yeni Şafak*, 16 Aralık 2016.
37. "Erdoğan, İbadi ile Telefonda Görüştü", Aljazeera Turk, 30 Aralık 2016.
38. "IKBY Başbakanı Barzani: Bağdat'ın PKK'ya Yardım Ettiği Onlarca Belge Elimizde," Anadolu Ajansı, 15 Aralık 2016.
39. "DEAŞ'la Mücadelede Yaralanan 60 IKBY Güvenlik Kuvvetleri Mensubunun Türkiye'de Tedavi Edilmeleri Hk.", Dışişleri Bakanlığı, 25 Eylül 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-234_-25-eylul-2016_-deas_la-mucadelede-yaralanan-60-ikby-guvenlik-kuvvetleri-mensubunun-turkiye_de-tedavi-edilmeleri-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
40. "Ankara'da Kürdistan Temsilciliği Açılıyor", K24, 23 Kasım 2016, http://www.kurdistan24.net/tr/news/60544595-5cbf-4517-a9a2-974d95e-6de46/Ankara-da-K%C3%BCrdistan-temsilcili%C4%9Fi-a%-C3%A7%C4%B1l%C4%B1yor, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).

41. "Barzani: Büyük Değişimler Kapıda", Aljazeera Turk, 24 Ağustos 2016.
42. "Barzani, Yıldırım'la Görüştü", Sputnik Türkiye, 23 Kasım 2016, https://tr.sputniknews.com/turkiye/201611231025945876-turkiye-yildirim-ikby-barzani, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
43. "Barzani'den Türkiye'deki Darbe Girişimine Kınama", Basnews, 16 Temmuz 2016, http://www.basnews.com/index.php/tr/news/kurdistan/287588, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
44. "Barzani: Türkiye Halkı Kahramanca...", Rudaw, 16 Temmuz 2016, http://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/160720162, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
45. Salih Bilici ve İdris Okuducu, "IKBY'deki FETÖ Okulları Eğitim Bakanlığına Devredilecek," Anadolu Ajansı, 6 Ağustos 2016.
46. "FETÖ'nün Irak İmamı Nurettin Aytuğ Konya'da Tutuklandı", *Haber Türk*, 8 Ağustos 2016.
47. "Peşmerge, FETÖ'cü Polisi Türkiye'ye Teslim Etti", sonhaberler.com, 12 Ağustos 2016, http://www.sonhaberler.com/gundem/pesmerge-feto-cu-polisi-turkiye-ye-teslim-etti-h146717.html, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
48. "Barzani: Türkiye ile Anlaşmaya Vardık", *Star*, 24 Ağustos 2016.
49. "Başbakan Barzani'den PKK'ye: Gerekirse Güç Kullanırız", Rudaw, 24 Kasım 2016, http://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/24122016, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
50. "Karayılan: Şengal'den Çekileceğiz", Rudaw, 30 Aralık 2016, http://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/301220162, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
51. "Türkiye ve Irak Yönetimi İsterse Arabuluculuk Yapmaya Hazırız", *Haber Türk*, 9 Ekim 2016.
52. "Barzani: Peşmerge, Sincar ve Kerkük'ten Çekilmeyecek", Anadolu Ajansı, 24 Kasım 2016.
53. "Kürt Partileri: Türk Askeri Varlığı Yasadışı", Rudaw, 8 Ekim 2016, http://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/081020161, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
54. "Barzani'den Musul Açıklaması: Ankara Bağdat'la Anlaşmalı", BBC Türkçe, 17 Ekim 2016.

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI 2016

CAN ACUN

SETA Ankara, Dış Politika

Başlangıcında sadece Suriye'nin yerel dinamikleriyle şekillenen Suriye krizi gittikçe küresel bir vekaletler savaşına zemin oldu. Aktör çeşitliliği ile gittikçe karmaşık bir doğaya bürünen meseleye dair Türkiye'nin aktif/dinamik politikalar üretme zorunluluğu ortaya çıkarken, Türkiye için 2016 yılı dış politikası açısından en büyük tehditler yine Suriye etrafında şekillendi. Suriye'de süren iç savaşta Türkiye hem ulusal güvenliğini hem de bölgesel çıkarlarını tehdit eden önemli meydan okumalarla yüzleşmeye devam etti.

30 Eylül 2015'te Rusya'nın Esed rejimine destek vererek doğrudan savaşa dahil olması, ardından 24 Kasım 2015'te bir Rus jetinin Türk hava sahasını ihlal edince düşürülmesi[1] ve Rusya'nın buna yeni angajmanlarla yanıt vermesi 2016 yılının ilk ayları boyunca

Türkiye'nin Suriye'de elini zayıflatan bir süreci beraberinde getirdi. Rusya'nın yoğun hava desteği sayesinde 15 Şubat'ta YPG, Afrin'in doğusunda Minnig Havalimanı ve Tel Rıfat'ın tamamını muhaliflerden ele geçirdi.[2] PYD'nin kantonları birleştirme hayali daha fazla gerçekleşmeye yakınlaşırken Türkiye ABD, Rusya ve Esed rejimiyle aynı anda askeri ittifak geliştiren bir terör örgütüyle karşı karşıya kaldı. Türkiye'nin Suriye sınır hattı boyunca oluşabilecek bir terör koridoru tehdidinin belirginleşmesine eş zamanlı olarak, PYD'nin Suriye'nin kuzeyinde bir kuşak oluşturmasını önlemeye yönelik siyasi ve askeri adımlar oldukça önem kazandı.

Ocak ayı içerisinde İstanbul Sultanahmet'te bir turist kafilesine yönelik düzenlenen canlı bomba saldırısında DEAŞ sorumlu tutuldu.[3] Şubat ayında Ankara'da gerçekleşen bombalı saldırıyı PKK'nın taşeron örgütlenmesi TAK üstlendi. Saldırı sonrası ortaya çıkan bulgular PKK'nın Suriye kolu PYD-YPG'yi işaret etti. Mart ayında yine Ankara Güvenpark'ta bombalı araçla düzenlenen saldırıyı yine TAK üstlendi.[4] Tüm bu süreç içerisinde Türkiye terör saldırılarına hedef olurken, PKK ve DEAŞ terör örgütleri Suriye'de etkin bir şekilde ilerleme çabasına girdi. Özellikle PYD-YPG, DEAŞ ile mücadele maskesi altında kontrolü altına altığı toprakları genişletme gayreti içerisinde oldu. ABD'nin hava desteği sayesinde Menbic DEAŞ'ın elinden alınırken böylelikle Suriye Demokratik Güçleri (SDG) çatısı altında PYD-YPG Fırat'ın batı yakasında önemli bir hattı eline geçirmiş oldu.[5][6]

PYD FAKTÖRÜ

2016 yılında Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen temel unsurlardan birisi yine PYD-YPG'nin bölgedeki faaliyetleri oldu. PKK'nın Suriye kolu olan PYD, Suriye'de yaşanan krizden faydalanarak kendini DEAŞ'a karşı meşru bir aktör olarak lanse etmeye devam etti. Jeopolitik açıdan oldukça önemli olan ve Irak-Suriye

sınır hatlarını birbirine bağlayan Rabia-Sincar bölgesini kontrol etmeyi amaçlayan örgüt, bu bölgelerdeki etkinliğini genişleterek Türkiye'ye yönelik oluşturduğu tehdidi artırdı. 17 Ekim 2003 tarihinde kurulduğu günden itibaren ilk defa bu kadar geniş alanlarda hakimiyet kurmayı başaran PYD-YPG, Suriye'nin kuzeyinde kontrol ettiği bölgeleri artırabilmek adına Esed rejimi, ABD ve Rusya ile kurduğu askeri angajmanlarına da devam etti.

YPG'NİN MENBİC OPERASYONU

Mayıs 2016'da YPG-SDG, ABD'nin desteği ile Rakka'ya yönelik olarak "Kuzey Rakka Operasyonu" adlı bir taarruz başlattı. Saldırının ilk günlerinde kısmi ilerleme kaydedilse de DEAŞ'a bağlı unsurlar güçlü savunma hatları oluşturarak önemli bir direnç gösterdi. Bu sırada DEAŞ'ın Azez-Mare hattında yeni bir saldırı dalgası başlatması üzerine bölgede çok sayıda köy örgütün kontrolüne geçerek Türkiye'nin desteklediği Suriyeli muhaliflerin elinde bulunan Mare kuşatma altına alındı. Bu gelişmenin yaşandığı süreçte ABD'nin de desteğiyle YPG Menbic'i ele geçirdi. Böyle bir zeminde Kuzey Rakka Operasyonu bir anda hızlı bir manevrayla Menbic operasyonuna dönüştü. Aslında sonradan ortaya çıkan emareler ABD-SDG/YPG koalisyonunun başından beri Rakka yerine Menbic'i hedeflediğini gösteriyordu. 31 Mayıs'ta başlayan ve doğrudan Menbic'i hedefleyen operasyonda Tişrin Barajı üzerinden harekete geçen YPG-SDG güçleri, batı yönünde hızlı bir biçimde ilerleyerek DEAŞ kontrolündeki köyleri ve çiftlikleri ele geçirmeye başladı. Aynı anda daha kuzeydeki Karakozak'ta portatif amfibik köprülerle Fırat'ın batısına geçmeye başlayan YPG-SDG unsurları, kısa sürede bölgede pek çok mevzii DEAŞ'tan aldı. DEAŞ'ın Halep'in doğusundaki en önemli merkezlerinden biri olan Menbic'in YPG-SDG tarafından ele geçirilmesi kuşkusuz Suriye iç savaşında yeni bir aşamaya geçildiğini ortaya koyan kayda değer bir gelişme olarak de-

ğerlendirilebilir. ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin günlük ortalama 15-20 hava saldırısıyla destek verdiği saldırıda, DEAŞ güçleri uzun süre direnmeye çalışsa da iki aydan biraz fazla bir süre içerisinde bölgeyi kaybetti. Silah, mühimmat ve istihbarat desteğinin yanı sıra ABD'li özel kuvvetler de doğrudan çatışmalara müdahil olarak sahada YPG-SDG güçlerine destek verdi. Ancak Menbic'in DEAŞ'tan alınmasında ve YPG-SDG ilerleyişinde belirleyici olan yine hava desteği oldu.

Hem CENTCOM hem de "Operation Inherent Resolve"un verilerine bakıldığında ABD öncülüğündeki koalisyonun sağladığı desteğin, YPG-SDG'nin DEAŞ'a karşı ilerleyişinde ne kadar yardımcı ve kritik olduğu anlaşılabilir. Mayıs'ın son haftasında koalisyon güçleri Menbic ve etrafındaki DEAŞ mevzilerini artan bir biçimde hedef almaya başladı. 16 Ağustos tarihinde Menbic'in YPG-SDG tarafından kontrol edilmesiyle sona eren operasyon 77 gün sürdü. Bu süre içeresinde ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri Menbic ve etrafındaki DEAŞ mevzilerini hedef alan toplam 634 sorti gerçekleştirdi. Bu sortilerin 552'si DEAŞ'ın lojistik birliği, 537'si cephe hattı, 110 araç ve 14 kontrol ve komuta merkezi/noktasını hedef aldı.[7] Bu operasyonlar sırasında Menbic'te yüzlerle ifade edilecek kadar çok sivil de hayatını kaybetti. Nihayetinde DEAŞ ile PKK arasında yapılan bir anlaşma sonunda DEAŞ açılan bir koridordan kentteki son güçlerini Cerablus'a naklederek kenti PKK'nın Suriye örgütlenmesi olan YPG-SDG'ye teslim etti. YPG-SDG ise kenti ele geçirdikten sonra Menbic yerel meclisi adında kurduğu yapılanma ile bu bölgeyi yönetmeye başladı.

PYD-PKK İLİŞKİSİ VE TÜRKİYE'DEKİ TERÖR SALDIRILARINA ETKİSİ

Merkezi Kamışlı olan PYD-YPG örgütü Afrin, Ayn el-Arap ve Haseke bölgelerinde de etkili örgütlenme ağına sahiptir. 2016 yılı

itibarıyla örgütün eş başkanlığını Salih Müslim ve Asya Abdullah yapmaktadır. Ancak örgüt KCK'nın atadığı isimler tarafından yönetilmektedir. KCK-PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın avukatları vasıtasıyla kuruluş talimatını verdiği PYD'nin orta yönetim kademesindeki isimlerin çoğunu da KCK-PKK'lılar oluşturmaktadır. Kendi tabirleriyle Rojava olarak adlandırdıkları Kuzey Suriye'de "Apoculuk" ideolojisini benimseyen PYD, tüzüğünde Kongra-Gel'i "Kürdistan halkı için yüksek yasama organı" olarak tanımlamakta ve bir örgüt üyesinin temel amacının ise "lider Öcalan'ı esaretten kurtarmak" olduğunu ifade etmektedir. Bu ifadelerin tüzükte yer alması, PKK'nın yürütme konseyine bağlı hareket ettiği gerçeği, yönetim yapısı, sembol ve söylemleri ayrıca Abdullah Öcalan'ı tüm Kürt halklarının lideri olarak kabul etmesi, PKK ve PYD'nin benzerlikten öte KCK'nın birer alt yapılanmaları olduğunu göstermektedir. Nitekim parti tüzüğünde Öcalan'ın KCK, tüm Kürt halkları ve Kongra-Gel'e önderlik yaptığını ve bunun kendileri tarafından da kabul edildiğini dile getirmeleri bu birlikteliği ispatlamaktadır.[8]

Kuruluşunun ilk yıllarında, Esed rejiminin −Türkiye ile yapılan Adana mutabakatı çerçevesinde PKK'ya verdiği desteği kesmiş olmasından ötürü− PYD'ye alan açmayarak bu örgütle mücadele ettiği görülse de Suriye devriminin seyrinde karşılıklı anlaşmalarla iş birliği içerisine girildi. Suriye'deki iç savaşın başlamasının ardından PYD'nin silahlı kanadı YPG, Esed rejiminden aldığı destekle birlikte önemli bir askeri güç olarak ortaya çıktı. Ülkenin kuzeyinde ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde etkinliğini sürdüren YPG, adım adım bazı kentleri ele geçirdi. İlk olarak Ayn el-Arap'ı rejimden adeta teslim alan örgüt daha sonra Amude ve Afrin'i kendi kontrolü altına aldı. Gittikçe daha geniş bir alanda hakimiyet kurmaya başlayan PYD-YPG Kamışlı ve Haseke gibi şehirleri Esed rejimiyle ortak bir şekilde yönetmeye başladı.

YPG kuruluş aşamasında PKK'dan doğrudan aldığı destekle kendisini şekillendirdi. Türkiye'de yürütülen terörle mücadeleden dolayı birçok PKK'lı terörist ülke sınırları dışına çıkarak Suriye'deki YPG'ye katıldı. PKK ve PYD arasındaki ilişkiyi ise en net şekilde açıklayan unsurlardan bir tanesi de Batılı ülkelerin YPG'ye yapmış olduğu silah ve mühimmat yardımlarının doğrudan PKK'nın eline geçmesi oldu. PKK'nın 2016 yılı boyunca Türkiye'de gerçekleştirdiği birçok terör saldırısında bu silah ve mühimmatların kullanıldığı ortaya çıktı. Örgüt yönetimi zaman zaman Suriye'deki silahlı grubuna talimat göndermek suretiyle teröristlerin sınırdan geçiş yapmalarını sağlayarak Türkiye'deki eylemlere de katılmalarını isteyerek PKK'ya doğrudan destek verdi. Bu şekilde PKK'nın Türkiye'deki kadrolarına Suriye'den devamlı suretle takviye yaptığı anlaşılmaktadır.

Nihayetinde PYD, PKK'nın Suriye örgütlenmesi olarak bu örgütün Türkiye'deki saldırılarına verdiği desteğin yanı sıra bölgeye dair ihtiraslarını gerçekleştirebilmek adına Esed rejimi, ABD ve Rusya ile eş zamanlı taktik ilişkiler içerisine girmekte ve askeri angajmanlar oluşturmaktadır. PYD, Kuzey Suriye'de Arap ve Türkmenlerin yaşadığı bölgeleri de kontrol altına almaya çalışmakta ve Akdeniz'e kadar inebilecek bir kuşak oluşturma hedefiyle hareket etmektedir. Ele geçirdiği bölgelerde tehcir siyaseti güderek savaş suçlarına imza atmaktan çekinmemektedir. Örgüt, PKK'nın Türkiye'de çatışmazlık ortamına son vermesinin ardından Türkiye'ye yönelik doğrudan hasmane bir tutum içerisinde olmuş, PKK ve ilişkili diğer örgütler için bir üs işlevi görmeye başlamıştır. Türkiye ise 15 Temmuz darbe girişiminin akabinde 24 Ağustos'ta başlattığı Fırat Kalkanı Harekatı ile buna yanıt vererek ve PYD'nin sahip olduğu kantonlarını birleştirmesine mani olmaya yönelik doğrudan askeri adımlar atmıştır.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ

Türkiye'nin Irak-Suriye hattında bağımsız bir oyun kurucu olma çabası başta ABD olmak üzere Batılı muhatapları tarafından sert karşılık görürken, 15 Temmuz'a giden süreci de tetikleyen bir etki yarattı. Irak'ta yaşanan gelişmeleri parantez içine aldığımızda son yıllarda Türkiye ile ABD arasında yaşanan çıkar çatışmalarının merkezinde Suriye krizi olduğu görüldü. Suriye krizinin ilk yıllarında Türkiye ile ABD ve Batı ülkelerinin vizyonları genel olarak örtüşse de, Suriye muhalefetinin ABD'nin güdümüne girmemiş olması, askeri unsurların İslami karakteri ve DEAŞ'ın ortaya çıkışı gibi faktörler üzerinden Washington pozisyon değiştirdi. Böylelikle Türkiye farklı bir eksende kalmış oldu. Özellikle Suriye'de ayrışan çıkarlar, ABD'nin PYD ile askeri iş birliğiyle var edilmeye çalışılan terör kuşağı ipleri iyice gerdi. 15 Temmuz darbe girişimi ile Türk siyasal karar alıcıları FETÖ eliyle tamamen denklem dışına itilmeye çalışıldı. Darbe girişiminin başarısız olması hedeflenenin aksine bir tesir yaparak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın siyasal liderliğini güçlendirdi. Türkiye'nin Suriye politikasındaki kararlılığı da bu minvalde perçinlendi. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içindeki FETÖ unsurlarının temizlenerek milli unsurlarla yeniden şekillendirilmesi Türkiye'nin elini daha da güçlendirdi. Türkiye ilan ettiği yeni güvenlik konsepti çerçevesinde Fırat Kalkanı Harekatı'nı hayata geçirdi. Harekat bölgenin kaderinin kendi hilafına şekillendirilemeyeceğini tüm muhataplarına gösterdi.

FIRAT KALKANI HAREKATI

DEAŞ'ın 21 Ağustos'ta Gaziantep'te gerçekleştirdiği terör saldırısı Türkiye'nin yeni güvenlik doktrini kapsamında Suriye'ye yönelik önleyici bir askeri harekatı hızlandırdı. Türkiye bu minvalde bir ilke imza atarak doğrudan askeri bir müdahaleyi başlattı. İlk evre-

sinde Cerablus kentini DEAŞ unsurlarından arındırmak için başlatılan Fırat Kalkanı Harekatı, TSK komutasında yürütülen ve Suriyeli bazı muhalif grupların da dahil olduğu askeri bir harekat olarak şekillendi. Türk güvenlik yapılanmalarının çeşitli unsurlarından oluşan Müşterek Özel Görev Kuvveti 24 Ağustos'ta doğrudan Suriye'ye girdi.[9]

Suriye Dışişleri Bakanlığından yapılan bir açıklamada, "Türk tanklarının Suriye'ye girmesi egemenliğimizin ihlalidir" denildi. İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Behram Kasimi ise yaptığı açıklamada, "Suriye topraklarındaki terörist gruplarla mücadele, uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olan o ülkenin toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarına saygı gösterilerek merkezi yönetimle koordineli şekilde yapılmalı" ifadesinde bulundu. Türkiye ise uluslararası hukuktan doğan hakları ve BM Sözleşmesi'nin 51. maddesinde yer alan Meşru Müdafaa Hakkı ile BM'nin DEAŞ'la mücadeleye yönelik almış olduğu kararları meşruiyet zemini olarak kullandı.[10]

Fırat Kalkanı Harekatı ile temel olarak bölgenin terör örgütleri PKK ve DEAŞ'tan temizlenmesi ve hudut güvenliğinin sağlanması, aynı zamanda Suriye'nin toprak bütünlüğüne yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi hedeflendi. Türkiye bu harekat kapsamında Azez, Cerablus, el-Bab ve Menbic kentlerinin kontrolünü sağlayarak burada güvenli bir bölge oluşturma hedefini belirledi. Böylelikle PKK-PYD'nin Ayn el-Arap üzerinden Afrin'e doğru kantonları birleştirmesinin önüne geçebilecek, DEAŞ'ı bölgeden tamamen arındırarak terör saldırıları yapmasını engelleyecek ve aynı zamanda güvenli bölgeyi iskan ederek Suriyeli mültecilerin bir kısmını bu bölgelere yerleştirebilecekti. TSK ve ona müzahir Suriyeli muhalif unsurlar sınır hattını güvenceye aldıktan sonra Dabık-Savran hattına yönelerek bu bölgeleri de DEAŞ'ın elinden almayı başardı[11] ve ardından da doğrudan el-Bab'a yöneldi.

HALEP KUŞATMASI

2016 yılının Temmuz ayının sonlarına doğru Kastello yolunun rejim tarafından ele geçirilmesi ile Halep'teki muhalif unsurlar tamamen kuşatma altında kaldı. Fetih ordusu ve Özgür Suriye Ordusu'na bağlı muhalif unsurların "Tüm Savaşların Anası" adıyla 28 Ekim'de başlattıkları saldırılar etkisiz kalınca kuşatmanın kırılmasına yönelik tüm umutlar da tükendi. Rejime bağlı askeri güçlerin yanı sıra farklı milis grupların saldırıları ile birlikte yine Rusya'nın da havadan ağır bombardımanları muhaliflerin savunma hatlarını çökertti. Şeyh Maksud bölgesinde PYD-YPG güçleri de muhaliflere saldırı düzenleyerek rejimle birlikte hareket etti. Muhalifler ve sivil halk Doğu Halep'in güneyine doğru çekildi, önce 30 kilometrekarelik bir alana sıkıştı ve ardından adım adım bu bölgeleri de kaybetmeye başladı.[12]

Türkiye, Halep'te yaşanan insanlık krizine sert tepki gösterirken uluslararası platformları harekete geçirerek insani krizi durdurma gayreti içerisine girdi. Türkiye, Rusya ile ilişkilerinin normalleşmeye başlamasının getirdiği yeni manevra alanını da kullanarak Halep'te sivillere çıkış koridorları açılmasına yönelik adımlar attı. Ankara'da Suriye'nin silahlı muhalif grupları ile Rusya arasındaki görüşmelere eş zamanlı olarak, Suriyeli muhaliflerin siyasi geçiş müzakerelerini yürütmek için kurdukları Yüksek Müzakere Heyeti adına Riyad Hicap ile Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu arasında da bir görüşme gerçekleşti.

TAHLİYE ANTLAŞMASI VE YENİ SİYASAL SÜREÇ

Darbe girişimi sonrasında Rusya'nın Türk hükümetine verdiği destek iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirmesinin yanı sıra Suriye politikalarına da yansıdı. Türkiye'nin Fırat Kalkanı Harekatı'nın başlamasının ardından sahadaki askeri ve istihbarat alanındaki ilişkiler de büyük önem arz etti. Aralık 2016'nın ilk günlerinde

Suriyeli muhaliflerin Ankara'nın ev sahipliğinde Rus yetkililer ile olan görüşmelerde ana mesele Halep oldu. Sonuç olarak 13 Aralık tarihinde varılan ilk anlaşmayla birlikte şehir içerisinde bulunan on binlerce kişinin tahliyesi için süreç başlatıldı.

Rusya'nın garantörlüğüne rağmen tahliye antlaşmasını sabote etmeye çalışan İran'ın, Türkiye ile Rusya'nın kendisinden bağımsız bir oyun kurmuş olmalarından rahatsızlık duyduğu ortaya çıktı. Şii milislerin ise mezhepçi motivasyonla hareket ettikleri ve Doğu Halep'te adeta bir katliam arzusu içinde oldukları görüldü. İran'ın Türkiye-Rusya arasında varılan mutabakattan rahatsız olduğu ve bu yakınlaşmayı kendisi için Suriye'de tehdit olarak algıladığı anlaşıldı.

Mevcut denklemde Suriye'de sonu gözükmeyen bir çatışma ve kaybet-kaybet sarmalında olan üç ülke; sahada doğrudan çatışan taraf olmaları ve çatışan diğer aktörlerin önemli bir kısmı üzerine etki kabiliyetlerinin verdiği imkan üzerinden Suriye'ye ilişkin görüşmelere başladı.[13] Türk–Rus ilişkilerinin normalleşmesi ve Ankara'da yürütülen Halep görüşmelerinin oluşturduğu bir zeminde Suriye meselesinin en önemli üç aktörü olan Türkiye, Rusya ve İran arasında yeni bir siyasal süreç de gelişmeye başladı. 20 Aralık'ta Moskova'da Türkiye-Rusya-İran üçlü zirvesi gerçekleşti. Türkiye, Rusya ve İran arasındaki görüşmenin sonucunda farklı konularda anlaşmaya varıldı.[14]

Üç ülkenin daha önce BM Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararı üzerine yeni çatışmazlık ve siyasal çözüm süreci inşa etme çabasında oldukları görülürken, Suriye'nin toprak bütünlüğüne yönelik kararlılıkları da vurgulanmış oldu.[15] Kararda, Suriye'de acil bir ateşkesin sağlanması ve ülkede siyasi çözüme ulaşılması çağrısı yapıldı. Sivil hedeflere yönelik saldırıların acilen son bulması ve Ocak 2017'de siyasi dönüşüme ilişkin bir ateşkes ve resmi görüşmelerin başlatılması çağrısı yapıldı. Ancak "terörist" olarak görülen DEAŞ ve Nusra Cephesi dışarıda bırakıldı. Ülkelerin temel pozisyonlarını

göstermesi açısından önem arz eden ortak bildirinin 8. maddesinde açıkça, "İran, Rusya ve Türkiye, DEAŞ ve el-Nusra'ya karşı birlikte mücadele etme ve silahlı muhalefet gruplarını bunlardan ayırma yönündeki kararlılıklarını yinelerler" ifadeleri yer aldı. DEAŞ ve Nusra Cephesi'nin ismi doğrudan telaffuz edilerek bu örgütlere karşı birlikte mücadele edileceğine yönelik kararlılık ortaya kondu. PKK, Hizbullah ve Şii milislere yönelik doğrudan bir atıf olmaması önemlidir. Suriye'nin toprak bütünlüğünün temel alınması bir bakıma PKK/PYD'yi hedef alsa da daha net bir şekilde ortaya konması özellikle Türkiye açısından yararlı olacaktır.

TÜRKİYE'NİN POZİSYONU

Türkiye, Suriye krizinin başladığı günden bu yana yürütülmeye çalışılan neredeyse tüm barış girişimlerinin parçası olarak aktif roller oynadı. Bu yönüyle Türkiye'nin yeni müzakere sürecinin de parçası ve garantörü olması önem arz ediyor. Türkiye'nin bu süreçte daha önceleri olduğu gibi Batılı aktörlerin yanında değil de İran ve Rusya Federasyonu'nun bulunduğu bir denklemde dengeleyici bir rolde yer alması bu sürecin önemli bir farklılığıdır. Suriye'nin geleceği konusundaki sürecin Rusya ve İran ile birlikte yönetilmesi pratik açıdan sonuç verici olabilir. Ancak ABD ve AB'nin süreç dışında bırakılması Türkiye açısından belirli riskler içerebilir. Bu aktörlerin en azından sürecin seyrinde oyunbozanlık yapmamalarının sağlanması ve Ankara ile ilişkilerinin zedelenmemesi Türkiye'nin çıkarları açısından önemlidir.

Türkiye'nin savunduğu çoğulcu, toprak bütünlüğü korunan ve egemen Suriye anlayışı bu mutabakatın temel çerçevesini oluşturuyor. Ancak Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararı sonrasında oluşan yeni siyasi ortam Türkiye açısından kaygı duyulacak yeni bir boyuta evrildi. Türkiye'nin güney sınırı boyunca oluşan PYD koridoru Türkiye açısından önemli bir güvenlik sorunudur ve bu konu

mutabakat metninde yer almamaktadır. Türkiye'nin bu konudaki kaygısı daha sonraki aşamalarda dikkate alınmak durumundadır. Yabancı Şii milisler ve Hizbullah unsurlarının Suriye'de kalmaları Türkiye ve bölgenin istikrarı açısından uzun vadeli tehditler oluşturabilir ve oluşturulmaya çalışan "mezhepsel olmayan" veya "mezhepler üstü" ve çoğulcu Suriye yaklaşımları ile çelişebilir.

Anlaşma metnindeki seküler ve mezhepçi temellere dayanmayan bir Suriye vurgusu Türkiye'nin Suriye'nin geleceğine dair vizyonu ile uyumlu bir yaklaşımdır. Ancak Türkiye'nin üzerlerinde nüfuz sahibi olduğu ve müzakere sürecine dahil etmeye çalıştığı aktörlerden bir kısmı seküler devlet tanımı çerçevesine karşı çıkabilir. Bu vurgu Suriye içerisindeki belirli meşru muhalif unsurları dışlayıcı bir yaklaşıma dönüşmemelidir. Garantörlük tanımı, içeriği ve garantörlere düşen rollerin daha net tanımlanması gerekiyor.

SONUÇ

Türkiye ve Rusya'nın ortak girişimiyle hayat bulan ateşkes sürdürülemez ise, Halep sonrası dönemde rejim ve müttefiklerinin, muhalifleri diğer alanlarda hedef almaya devam edip alan hakimiyetini artırarak, siyasal açıdan daha fazla uluslararası meşruiyet kazanma arayışına gireceği öngörülebilir. Nihayetinde bir yıpratma savaşına dönen Suriye iç savaşında daha fazla direnç gösteren ayakta kalacak ve savaşın galibi olacaktır. Mevcut şartlar altında muhalifler kendilerine zaman kazandıracak hamlelere ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda sahici bir ateşkes sürecinden en fazla muhaliflerin yararlanması söz konusu olacaktır. Suriye'de oluşan ulusal ve uluslararası güç dengeleri bugün için muhaliflerin aleyhine seyretmeye devam etmektedir. Ancak bu dengelerde çeşitli değişimlerin olması da mümkündür. Trump'ın Ortadoğu siyaseti ve İran'a yönelik takınacağı tutum bu anlamda belirleyici faktörlerden birisi olarak değerlendirilebilir. Muhalifler içine girdikleri sarmaldan kurtulabilmek

adına birleşme seçeneğini daha fazla gündeme getirmeye çalışacaklardır. Ancak örgütsel doğaları, ideolojik farklılıkları ve uluslararası angajmanları çerçevesinde birleşebilmelerinin önündeki bariyerler mevcudiyetini korumaktadır.

Türkiye ise Suriye'de 24 Ağustos'ta başlattığı Fırat Kalkanı Harekatı ile doğrudan sahadaki önemli oyunculardan birisi haline gelirken, Halep sonrası dönemi de taktik adımlar atarak yönetmeye çalışmaktadır. Suriye'de Türkiye'nin karşısında bir yandan ABD-PKK iş birliği, diğer yandan Rusya-Esed rejimi-İran ittifakı vardır. Ancak Halep'te yaşanan ateşkes dahi bu ittifaklar içinde ciddi kırılganlıkların olduğunu gösterir niteliktedir. Nihayetinde Türkiye, Rusya ile son dönemde ilişkilerini normalleştirmiş olmasından yararlanarak kendisine manevra alanı açma çabasına girerek yeni bir siyasal süreç arayışı içerisindedir. Türkiye-Rusya-İran'ın bu bağlamda kendilerini garantör ülkeler olarak tanımlayarak başlattıkları görüşmeler önem arz etmektedir.

Ülkelerin temel Suriye vizyonlarının hala birbirinden uzak olduğu gerçeği ışığında sürece yönelik büyük beklentiler inşa edilmesi de doğru olmayacaktır. Türkiye bir yandan muhaliflerin askeri açıdan alan hakimiyetini tamamen kaybetmesini engellemeye çalışırken diğer yandan DEAŞ ve PKK'yı sınırlarından elimine etmeye yönelik temel önceliklerine odaklanmaya devam etmektedir. Sonuçta Suriye'de yerel dinamiklerin ötesinde, bölgesel ve küresel aktörlerin vekalet savaşlarına doğru evrilmiş kaotik tablo devam etmektedir. Aktörlerin çeşitliliği ve askeri-siyasi angajmanların dinamizmi süreci değerlendirmeyi ve geleceği öngörmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak son tahlilde Suriye'de siyasal olan, askeri olanın üzerine inşa edilecektir ve bölgenin geleceğini sahadaki durum şekillendirecektir. Tarafların mevcut güç denkleminde birbirlerine kısa vadede mutlak bir üstünlük kurabilme kabiliyetlerinin olmadığı görülmektedir.

KRONOLOJİ

13 Şubat	TSK, Suriye'nin kuzeyinde bulunan YPG mevzilerini bombaladı.
14 Şubat	Suriye rejimi, TSK'nın YPG mevzilerini bombalamasını "ulusal egemenliğin ihlali" olarak sayıp durdurması için BM Güvenlik Konseyi'ne başvurdu.
15 Şubat	YPG, Tel Rıfat'ın tamamını ele geçirdi.
5 Mayıs	Kilis'e Suriye tarafından 7 roket atıldı, roketlerden biri bir apartmana isabet etti. 1 kişi öldü, 10 kişi yaralandı.
27 Haziran	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e gönderdiği mektupla iki ülke arasında normalleşme süreci başladı.
28 Haziran	Atatürk Havalimanı'nda gerçekleştirilen terör saldırısında 45 kişi hayatını kaybetti.
7 Temmuz	Rejim Doğu Halep'i kuşatma altına aldı.
13 Ağustos	SDG-YPG güçleri ABD'nin desteği ile Menbic'i DEAŞ'ten aldı.
21 Ağustos	Gaziantep'te bir sokak düğününde gerçekleşen canlı bombalı saldırıda 51 kişi hayatını kaybetti.
24 Ağustos	Fırat Kalkanı Hareketi başlatıldı.
16 Ekim	Dabık DEAŞ'tan ele geçirildi.
22 Kasım	PYD Başkanı Salih Müslim hakkında yakalama kararı çıkarıldı.
24 Kasım	Fırat Kalkanı Harekatı'nda yürütülen operasyonlar kapsamında 3 asker şehit oldu.
29 Kasım	2 Türk askeri DEAŞ tarafından el-Bab civarında kaçırıldı.
1 Aralık	Türkiye'nin arabuluculuğu ile Rusya, Ankara'da Suriyeli silahlı muhalif gruplarla görüştü.
11 Aralık	El-Bab kenti TSK ve muhalifler tarafından kuşatma altına alındı.

NOTLAR

1. "Rus Savaş Uçağı Sınırı İhlal Etti, Türk F-16'lar Düşürdü", NTV, 24 Kasım 2015.
2. "YPG Tel Rifat'ı Ele Geçirdi", Aljazeera Turk, 15 Şubat 2016.
3. "Sultanahmet'te Canlı Bomba Dehşeti", *Sabah*, 13 Ocak 2016.
4. "Ankara'da Terör Saldırısı", AA, 13 Mart 2016.
5. "YPG ve Arap Güçler Menbic'i Ele Geçirdi", *Milliyet*, 13 Ağustos 2016.
6. 16 Ağustos tarihinde Menbic'in YPG-SDG tarafından kontrol edilmesiyle sona eren operasyon 77 gün sürdü. Bu süre içeresinde ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri Menbic ve etrafındaki DEAŞ mevzilerini hedef alan en az 634 sorti gerçekleştirdi.
7. Can Acun ve Bünyamin Keskin, *PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi: PYD-YPG*, (SETA Yayınları, Ankara: 2017).
8. Acun ve Keskin, *PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi: PYD-YPG*.

9. Türkiye Fırat Kalkanı Harekatı için kendi askeri unsurlarının yanı sıra Sultan Murad Tugayı, Şamlılar Cephesi, Feylak eş-Şam, Ceyş el-Nasr, Ceyş el-Tahrir, Hamza Fırkası, Liva el-Mutasım, Nureddin Zengi Tugayı, 13. Tümen ve Liva Sukur el-Cebel'den oluşan Suriyeli muhalif unsurları uzun bir eğit-donat sürecinden geçirerek mobilize etti. Daha önce el-Rai'yi (Çobanbey) DEAŞ'tan temizlemek için oluşturulan Havar-Kilis Operasyon Odası'nda bulunan gruplar da harekatın akabinde dahil olmaya başladılar.
10. Can Acun ve Bünyamin Keskin, "5 Soru: Fırat Kalkanı Operasyonu", SETA Yorum, 25 Ağustos 2016.
11. Gerek Yahudi ve Hristiyan kaynakları gerekse İslami kaynaklarda adından bahsedilen Dabık, Halep'in kuzeyinde, Türkiye sınırına yaklaşık 10 km uzaklıkta, Kuveyk Ovası'nın ortasında yer alıyor. Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında bölgede yaşanacak ve "Armageddon" olarak adlandırılan büyük savaşa ev sahipliği yapacak bu alan, dünyanın sonunun geleceğinin habercisi. İslami kaynaklardaysa "Melhame-i Kübra" olarak adlandırılan ve Amik Ovası (Türkiye sınırları içerisindeki Hatay ilinde yer alıyor) ve Dabık arasında yaşanacak bir savaşta Müslümanların galip gelerek İstanbul ve Roma'yı fethedeceği rivayet ediliyor. DEAŞ destekçileri için önemli bir motivasyon olan bu rivayetler, kendilerini seçilmiş ordu olarak kabul eden grubun Dabık'ı savunmasında önemli bir neden teşkil ediyor. İngilizce yayın yapan ve örgüt tarafından yayınlanan *Dabık* dergisinde de bu köye atıfta bulunuluyor.
12. Can Acun, "Halep Düşürse Ne Olur?", *Sabah*, 3 Aralık 2016.
13. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Moskova'da Rusya ve İran ile üçlü zirve gerçekleştirmek üzere yoldayken Ankara'da Rusya Büyükelçisi Karlov'a suikast düzenlendi. Suikastın bu üçlü zirvenin hemen öncesinde gerçekleştirilmesi Türkiye-Rusya ilişkilerini baltalama amaçlı yapıldığına dair yorumlandı. Nitekim failin FETÖ ile bağlantı ihtimalleri kuvvetlenirken Rusya tarafından yapılan açıklamalarda ilişkilerin zarar görmeyeceğine vurgu yapıldı.
14. Can Acun ve Talha Köse, "5 Soru: Türkiye-Rusya-İran Anlaşması", SETA Yorum, 22 Aralık 2016.
15. BM Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararı, 18 Aralık 2015 tarihinde konsey üyelerinin oybirliği ile kabul edilmiştir. Karar çatışan taraflar arasında aralarındaki sorunları siyasi müzakerelerle çözmeye davet etmektedir. Bu amaçla acil ateşkes imzalamaları ve yürütme yetkisine sahip bir geçiş hükümeti oluşturmalarını öngörmektedir. Cenevre II görüşmeleri esnasında mutabık kalınan 30 Haziran 2012 tarihli Cenevre Belgesi doğrultusunda bir siyasi mutabakat ve geçiş süreci öngörülmektedir.

TÜRKİYE'NİN MISIR POLİTİKASI 2016

İSMAİL NUMAN TELCİ

Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

Mısır ile Türkiye arasında 2013 yılından bu yana yaşanan siyasi kriz 2016'da da etkilerini göstermeye devam etmiştir. Bu dönemde özellikle ikili ilişkilerde herhangi bir ilerleme kaydedilemezken krizin bölgesel ve uluslararası siyasete yansıyan etkileri de gözlemlenmiştir. Kahire'nin Ankara aleyhine sürdürdüğü uluslararası faaliyetler devam ederken Türkiye'nin krizin dozunu düşürmeye yönelik girişimleri ve önerileri dikkat çekmiştir. Türkiye dış politikasında sorun yaşadığı ülkelerle başlattığı normalleşme süreçlerine Mısır'ı da eklemek istemiş ve bu yönde irade beyan etmiştir. Kahire yönetimi de benzer bir tutum izlemiş ve Ankara ile ilişkileri normalleştirebileceğinin sinyallerini vermiştir.

Bu nedenle Türkiye ile Mısır ilişkileri açısından 2016'yı önceki yıllardan farklı kılan noktaların başında zaman zaman taraflar arasında ilişkilerin normalleştirilmesi yönünde yapılan irade beyanları gelmektedir. Özellikle Türkiye'nin hem dış politikadaki değişimler hem de bölgesel gelişmelerin etkisiyle Mısır ile yaşadığı krizi sonlandırması konusunda daha istekli olduğu görülmüştür. Bununla birlikte Kahire yönetimi de Ankara ile krizi sonlandırma arzusunda olduğunu açıklayarak bu anlamda bir yeşil ışık yakmıştır. Bu çerçevede 2016 yılında taraflar normalleşmenin sağlanabilmesi için bazı dolaylı girişimlerde bulunmuştur. Kamuoyu önünde üst düzey siyasilerden yapılan açıklamalar, üçüncü ülkelerin arabuluculuk faaliyetleri ve bazı uluslararası sorunlarda aynı masa etrafında bir araya gelinmesi gibi gelişmelere rağmen varılan noktada iki ülke ilişkilerindeki kriz halinin sonlandırılması yönünde somut bir adım atılamadığı da görülmektedir.

Normalleşme yönünde söylemlerin arttığı bir dönemde Türkiye'de yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi iki ülke ilişkileri açısından ciddi anlamda olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu girişimin yaşandığı gece ve izleyen süreçte Kahire yönetiminin Ankara ile Fetullahçı Terör Örgütü'ne (FETÖ) karşı mücadele konusunda iş birliği yapmaktan kaçınması iki başkent arasında gerginliğe neden olmuştur. Sisi rejiminin Ankara'nın çağrılarına rağmen FETÖ'nün faaliyetlerine göz yummaya devam etmesi ve "iltica etmesi durumunda Fetullah Gülen'i Mısır'da ağırlayabileceklerini" duyurması Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İzleyen dönemde de gerek Türkiye'nin iç siyasetteki gergin ortama odaklanması gerekse Mısır'ın dış politika tercihlerinde farklı öncelikleri benimsemesi gibi nedenlerden ötürü normalleşme yönünde adımlar atılamamıştır.

Bununla birlikte iki ülke arasındaki kriz halinin siyasi düzeyde kaldığını söylemek yerinde olacaktır. Nitekim Türkiye ile Mısır arasındaki ekonomik ilişkilerin önceki yıllara kıyasla benzer bir

oranda gerçekleşmesi Ankara ile Kahire arasındaki krizden en az etkilenen alanın ekonomi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte kültürel ilişkiler devam etmiş, özellikle Türkiye'nin Kahire ve İskenderiye'de kurduğu Yunus Emre Kültür Merkezleri birçok öğrenciye Türkçe dil kursu hizmeti vermiştir. Türkiye'de yaşayan Mısırlıların sayısının artışına şahit olunurken Mısır hükümeti de kültürel alanda etki yaratabilmek amacıyla İstanbul'a kültür ataşesi atamıştır.

Bu çalışmada Mısır ile Türkiye arasındaki ilişkilerin 2016 yılında nasıl bir seyir izlediği ve hangi kriz alanlarının ön plana çıktığı kısaca anlatılacaktır. İki ülke arasında gerçekleşen siyasi temaslara değinilecek ve özellikle 2016'nın ilk aylarından itibaren dillendirilen normalleşme girişimiyle ilgili detaylar ele alınacaktır. Ayrıca 15 Temmuz'da Türkiye'de yaşanan darbe girişimi sürecinde Mısır'ın nasıl bir pozisyon aldığı incelenecektir. Son olarak iki ülke arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerin boyutları da detaylandırılacaktır.

SİYASİ İLİŞKİLER

Mısır ve Türkiye arasında 2013'ten bu yana maslahatgüzar seviyesinde olan diplomatik ilişkilerde 2016 yılında da herhangi bir ilerleme yaşanmazken taraflar arasında resmi düzeydeki etkileşimlerin devam ettiği görülmüştür. Bunlardan en önemlisi Mısır Dışişleri Bakanı Sameh Şükri'nin Nisan ayında İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) dönem başkanlığının devri için İstanbul'a gelişi olmuştur. Ziyaret öncesi yapılan yorumlarda bu durumun iki ülke ilişkilerinde normalleşmenin başlatılabilmesi adına bir fırsat olduğu belirtilmiş ve bu yönde bir girişimin gerçekleşmesi ihtimali dillendirilmiştir.[1] Ancak Mısır Dışişleri Bakanı bu anlamda herhangi bir resmi görüşme gerçekleştirmemiş, sadece devir teslim törenine katılmış ve yaptığı kısa konuşmanın ardından Türkiye'den ayrılmıştır.[2] İki ülke arasındaki bir diğer üst düzey temas Venezuela'da düzenlenen 17.

Bağlantısızlar Hareketi Zirvesi'nde yaşanmıştır. Mısır ve Türkiye Dışişleri Bakanları zirve kapsamında bir görüşme gerçekleştirmişlerdir.[3] İki ülke temsilcilerinin üst düzeyde bir araya geldikleri bir başka toplantı da İsviçre'nin Lozan kentinde düzenlenmiştir. Suriye'de ateşkes tesis edilmesini amaçlayan toplantıda yedi ülke ile birlikte Türkiye ve Mısır Dışişleri Bakanları da bulunmuştur.[4]

Bölgesel ve küresel siyasetin önemli iki aktörü olan Mısır ve Türkiye'nin Dışişleri Bakanları birçok konuda taraf olarak aynı masanın etrafına oturmuşlardır. Nitekim Suriye, Libya, İsrail/Filistin sorunu, Akdeniz'deki enerji politikaları ve DEAŞ'la mücadele gibi konularda bu aktörlerin tutumları önem arz etmektedir. Her ne kadar aynı masa etrafında bir araya gelseler de söz konusu toplantılar iki ülke arasındaki krizin sonlandırılması adına bir sonuç üretememiştir.

Ancak siyasi krize rağmen özellikle ekonomi ve ticaret alanındaki ilişkiler devam etmiş ve bu anlamda iki ülke üst düzey temsilcileri farklı vesilelerle bir araya gelmişlerdir. Bu temaslardan birisi D-8 Örgütü toplantısında gerçekleşmiştir. Mısır'ın başkenti Kahire'de düzenlenen zirveye Türkiye'den Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakan Yardımcısı Hasan Ali Çelik katılmıştır.[5] Bu anlamda bir başka üst düzey görüşme de Çin'deki G20 Çalışma ve İstihdam Bakanları toplantısında gerçekleşmiştir. Dönemin Çalışma Bakanı Süleyman Soylu, Çin'deki temasları kapsamında Mısırlı mevkidaşı ile bir araya gelmiştir. Görüşmede Soylu, bölge sorunlarının çözümü için iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesinin gereğine vurgu yaparak köklü medeniyetlere sahip iki ülke arasındaki ilişkilerin eskiden olduğu gibi güçlü olmasının gereğine işaret ederken Mısırlı Bakan Muhammed Sagfan ise ülkesindeki Türk yatırımlarını memnuniyetle karşıladıklarını ve bakanlık olarak Türkiye'nin Mısır'daki projeleri için iş gücü temin etmeye hazır olduklarını dile getirmiştir.[6]

Hükümetler düzeyindeki görüşmelerin beklenen düzeyde gerçekleşememesini öne süren Türkiye'deki ana muhalefet partisi bu anlamda kendi insiyatifini devreye sokmak istemiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Mısır'a bir ziyaret düzenleme kararı almış ve bu temaslar için bir heyet oluşturmuştur. CHP Başkan Yardımcısı Öztürk Yılmaz'ın başkanlığında oluşturulan heyet Mart ayında Mısır'a giderek temaslarda bulunmuştur. CHP heyeti Mısır Parlamentosu, Mısır Dışişleri Bakanlığı ve Mısır Sanayi ve Ticaret Bakanlığı yetkilileriyle görüşmeler gerçekleştirildiğini ve bu çerçevede ikili ilişkilerin ve bölgesel gelişmelerin ele alındığını açıklamıştır. Türkiye'ye dönüşünün ardından heyet adına açıklama yapan Öztürk Yılmaz, Mısır yönetiminin ilişkilerin bozuk olmasından Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti hükümetini sorumlu tuttuğunu belirterek Ankara'yı normalleşme konusunda adım atmaya davet etmiştir.[7] Yılmaz ayrıca hükümete Mısır'ın içişlerine karışmaması ve Sisi rejimini tanıması çağrısı da yapmıştır.[8]

Kahire ile Ankara arasındaki krizden dolayı ikili ilişkiler 2016 boyunca beklenen seviyede gerçekleşmezken siyasi anlamda ilişkilerin daha da gerginleşmesine neden olabilecek bazı gelişmeler de yaşanmıştır. Bunlar arasında en dikkat çekeni Mısır Parlamentosunun sözde Ermeni soykırımı iddialarını ilk kez resmi olarak gündemine almasıdır. Mısır Parlamentosundaki bir grup milletvekili 1915 yılında Osmanlı coğrafyasında gerçekleşen olayları soykırım olarak niteleyen bir tasarı hazırlayarak 26 Temmuz'da Parlamentoya sunmuştur. Mustafa Bekri tarafından sunulan tasarıda Mısır Parlamentosunun 1915-1922 yılları arasında Osmanlı coğrafyasında yaşayan Ermenilere yönelik uygulamalarının soykırım olarak tanınması ve uluslararası topluma da bu yönde bir çağrı yapılması talep edilmiştir.[9] 596 milletvekilinden 336'sının imzasını taşıyan tasarının kabul edilmesi için Parlamentoda yapılacak oylamada salt çoğunluğun

onayı gerekmektedir.[10] Konuyla ilgili açıklama yapan Mısır'ın Ermenistan'daki Büyükelçisi Tarek Maati, ülkesinin bu konuya önem verdiğini ve en kısa zamanda tasarının Parlamentoda kabul edileceğini vurgulamıştır.[11] Tasarı Meclis Başkanlığınca kabul edilmiş ancak henüz Parlamento gündemine alınmamıştır.

NORMALLEŞMENİN İMKANI: ENGELLER VE FIRSATLAR

Ankara ile Kahire arasında 2013'ten bu yana devam eden kriz halinin iki taraf için de maliyetinin giderek artması tarafların normalleşme ihtimalini daha fazla değerlendirmesine neden olmuştur. 2015'in son dönemlerinde ilk kez dile getirilen normalleşme çabaları, 2016 yılı ile birlikte daha açık biçimde tartışılmaya başlanmıştır. Bunda Ankara'nın bölge ülkeleri ve küresel aktörlerle dönem dönem yaşadığı sorunlar ve yine Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren bazı bölgesel gelişmelerin etkili olduğu söylenebilir. Bu gelişmelerin etkisiyle dış politikada yaşanan konjonktürel sıkışmışlığı aşmak için Ankara, bölgedeki önemli aktörlerle ilişkilerini yeniden gözden geçirme ihtiyacı hissetmiştir.[12] Bu bağlamda ilk olarak Rusya ile uçak düşürme hadisesinden sonra bozulan ilişkilerin normalleşmesi için girişimler başlatılmış ve bu süreç hızlı biçimde sonuçlandırılmıştır.[13] Benzer bir adım İsrail'le de atılmış ve Mavi Marmara olayı ile başlayan ve sonraki dönemde derinleşen kriz hali 2016'nın yazı itibarıyla sonlandırılmıştır.[14]

2016'nın ilk aylarından itibaren Türkiye'deki siyasi kadrolar Mısır'la da ilişkilerin normalleşebileceği söylemini dillendirmeye başlamışlardır. Kamuoyunda giderek daha fazla tartışılan konuyla ilgili[15] Haziran ve Temmuz aylarında iki ülke siyasilerinden açıklamalar gelmiştir. Başbakan Binali Yıldırım ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu yaptıkları açıklamalarla Mısır'ın bölge siyaseti için önemli bir ülke olduğunu vurgulamış ve Ankara'nın Kahire ile ilişkilerini normalleştirmek istediğini ifade etmişlerdir.[16]

Benzer şekilde Mısır tarafından da konuyla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah Sisi Ağustos ayında verdiği bir demeçte Türkiye ve Mısır halklarının arasında düşmanlık olamayacağını belirtmiş ve normalleşme konusunda Ankara'nın adımlarını beklediklerini ifade etmiştir. Benzer şekilde Dışişleri Bakanı Sameh Şükri de Mısır'ın Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesini istediğini ve bu konuda üzerine düşeni yapmaya hazır olduğunu söylemiştir.[17] Bu süreçte Mısır tarafı Türkiye'nin Kahire'deki Sisi hükümetini tanıması gerektiğini de belirtmiştir.[18]

Normalleşme konusu tarafların siyasi kadroları tarafından benimseniyorsa da bu noktada iki ülke liderlerinin tutumları belirleyici olarak görülmektedir. Nitekim tarafların birbirlerine yönelik ithamları ve normalleşme için öne sürdükleri şartlar hem Ankara hem de Kahire açısından "kırmızı çizgi" olarak tanımlanmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mursi ve arkadaşlarının serbest bırakılmasını normalleşme için ön koşul olarak öne sürerken bunun aksine Sisi yönetimi de Türkiye'nin Mursi'nin görevinden alınışını meşru bir müdahale olarak kabul etmesini istemektedir.[19] Demokratik seçimle işbaşına gelen Muhammed Mursi'nin görevinden uzaklaştırılmasının açık bir askeri darbe olduğu göz önünde bulundurulduğunda ve izleyen dönemde Sisi rejiminin sayısız insan hakkı ihlallerinde bulunduğu dikkate alındığında Kahire'nin argümanının kabul edilemez olduğunun altı çizilmelidir. Türkiye'nin pozisyonu bağlamında değerlendirildiğinde tarafların normalleşme konusunda ortak bir noktada buluşabilmesi güç gözükmektedir.

Öte yandan normalleşmenin önündeki engeller bununla da sınırlı değildir. Ankara'nın Müslüman Kardeşler'e desteği ve Mısır yönetiminin harekete yönelik baskısını sürekli biçimde eleştirmesi Kahire'yi ciddi anlamda rahatsız etmektedir. Müslüman Kardeşler hareketinin haksız biçimde ciddi insan hakları ihlallerine maruz kalmasının Türkiye tarafından açıkça eleştirilmesi Sisi reji-

minin Ankara'ya karşı tepkisini canlı tutmaktadır. Sisi rejimi Türkiye'nin bu tutumunu, Mısır'ın terör örgütü olarak kabul ettiği bir hareketin Ankara tarafından açık biçimde desteklenmesi şeklinde yorumlamaktadır.

Sisi rejimi Türkiye'nin bu politikasına son dönemde yeni bir strateji ile cevap vermeye başlamıştır. Bu bağlamda Mısır, Türkiye aleyhine faaliyet gösteren ve Ankara'nın terör örgütü olarak kabul ettiği gruplarla iletişime geçme ve faaliyetlerine destek verme politikası izlemektedir. Bunun en açık örnekleri 2016 yılında Sisi rejiminin terör örgütü PKK/PYD ile görüşmesi ve yine Kahire'nin FETÖ'ye destek vermesi ile gözlemlenmiştir.

Bu çerçevede öne çıkan konulardan birisi Mısır'ın PKK ve örgütün Suriye kolu olan PYD ile ilişkiler geliştirmesi olmuştur. Türk medyasında yer alan haberlere göre, Türkiye istihbarat birimleri Mısır ile PKK arasında Aralık 2015'ten Haziran 2016'ya kadar üç kez görüşme gerçekleştirildiği bilgisine ulaşmıştır. Bu görüşmeler sürecinde PKK/PYD mensuplarının Irak üzerinden Mısır'a gittikleri tespit edilmiştir.[20] PKK/PYD ile Mısır yönetimi arasındaki resmi temaslar 2016 boyunca da devam etmiştir. Mısır'ın Paris Büyükelçisi, PYD'nin Fransa temsilcisini Paris'te ağırlamış ve Mısır ile Rojava arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi konularını görüşmüştür.[21] PYD eş başkanı Salih Müslim de yaptığı açıklamada Mısır'la görüşmelere devam ettiklerini ve PYD'nin Kahire'de ofis açmayı planladığını ifade etmiştir.[22]

Bu anlamda bir diğer dikkat çeken konu ise Mısır yönetiminin Türkiye'deki darbe girişimi sürecinde başrol oynayan FETÖ yapılanmasına karşı olumlu yaklaşımıdır. Bu anlamda en açık gösterge, 15 Temmuz 2016'da FETÖ üyesi askerlerin gerçekleştirdiği darbe girişiminin Mısır yönetimi tarafından kınanmaması olarak söylenebilir. Mısır'da Sisi yanlısı medya kanalları da Türkiye'de yaşanan olaylar sırasında darbeye karşı sokağa çıkanları "darbe destekçisi"

olarak yanlış biçimde tasvir ederek Mısır kamuoyunu yanıltmaya çalışmıştır.[23] Bunun da ötesinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nce (BMGK) darbe girişiminin kınanması yönünde hazırlanan tasarı Konseye geçici üye olan Mısır'ın vetosu nedeniyle reddedilmiştir. Kahire'nin FETÖ'ye desteğinin bir başka uluslararası yansıması da Mısır yönetiminin İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) 15 Temmuz kalkışması sonrası FETÖ'nün terör listesine dahil edilmesi yönündeki karar tasarısına çekimser kalmasıdır.[24] Öte yandan Türkiye'nin taleplerine rağmen FETÖ'nün Mısır'daki faaliyetlerine Sisi rejimince herhangi bir kısıtlama getirilmemesi dikkat çekmiştir. Darbe girişimini izleyen süreçte Ankara, Kahire yönetimiyle temasa geçerek FETÖ okullarını kapatmasını talep etmiş ancak Mısır buna olumsuz yanıt vermiştir.[25] Anadolu Ajansı ve TRT gibi Türkiye'nin Mısır'da faaliyet gösteren resmi kurumları kapatılmaya zorlanırken[26] FETÖ'nün eğitim, kültür ve ticaret alanında faaliyet gösteren kuruluşlarının rejim tarafından korunması,[27] Kahire'nin Ankara aleyhine yürüttüğü daha geniş bir politikanın parçası olarak okunabilir.

Bu noktada not edilmesi gereken önemli bir husus Mısır'da rejimin Türkiye'deki darbe girişimine yaklaşımı ile kamuoyunun tepkisi farklı olmuştur. Özellikle sosyal medyada Mısır merkezli paylaşımlar Türkiye'deki darbe girişimine Mısırlıların ciddi anlamda tepki gösterdiğini ortaya koymuştur. Darbe girişimini izleyen günlerde Mısır'ın farklı bölgelerinde Türkiye halkına destek gösterileri düzenlenmiştir. 22 Temmuz'da Kahire ve Giza'da yapılan gösteriye katılanlar Recep Tayyip Erdoğan'ın resimlerini taşıyarak Türkiye'deki darbe girişimini protesto etmişlerdir.[28] Mısır'daki en önemli toplumsal hareketlerden olan ve 2013 yılında askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırılan Müslüman Kardeşler de yaptığı açıklamada Türkiye'de yaşanan darbe girişimini kınadıklarını ve Erdoğan hükümetinin yanında olduklarını vurgulamıştır.[29]

DIŞ POLİTİKADA FARKLILAŞAN TUTUMLAR

Türkiye ile Mısır ilişkileri dış politika bağlamında değerlendirildiğinde iki ülkenin birbirlerinden farklı önceliklere sahip olduğu ve bu durumun bir sonucu olarak farklı bazı hayati alanlarda değişen dış politikalar izledikleri görülecektir. Bu anlamda özellikle iki ülkenin Libya ve Suriye'ye yönelik politikaları farklılık göstermiştir. Bu durum 2016 yılında daha belirgin bir hale gelmiştir. Benzer tehditler karşısında farklılaşan dış politikalar izlenmesi bölgenin en önemli aktörlerinden olan Mısır ve Türkiye'yi bölgesel politikalarda ayrı noktalara itmiştir. Öte yandan özellikle enerji kaynakları bağlamında Akdeniz politikası da 2016 yılında daha fazla önem arz etmeye başlamıştır. Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinin normalleşmesi ve Akdeniz'deki enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya transferi ihtimalinin güçlenmesi Kahire'yi Akdeniz politikaları bağlamında Ankara ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye zorlamaktadır.

Bu bağlamda ilk olarak Libya'daki iç savaş ve Ankara ile Kahire'nin Libya üzerinden yaşadığı anlaşmazlıklara değinmek yerinde olacaktır. Mısır'ın sınır komşusu olan Libya'da devam eden çatışma ve istikrarsızlık ortamı Kahire'yi bu ülkeden doğabilecek tehditler nedeniyle rahatsız etmektedir. Bu nedenle Mısır, Libya'daki devrim sürecine müdahil olmayı bir zorunluluk olarak kabul etmektedir. Öte yandan Türkiye de Libya'da siyasi bir uzlaşının sağlanmasını ve ülkede demokratik bir düzenin hayata geçmesini arzulamaktadır. Türkiye'nin Libya konusunda en önemli çekincesi dış aktörlerin müdahalesinin ülkedeki çatışma ortamını daha fazla derinleştirmesi ihtimalidir. Bu nedenle Türkiye kimi bölge ülkelerinin ve yine Batılı aktörlerin Libya'daki siyasi sürece doğrudan müdahale etmesine karşı çıkmaktadır. Ankara, özellikle Sisi rejiminin Libya'daki Tobruk hükümetine siyasi ve askeri destek sunmasına tepki göstermekte, bu politikanın ülkede siyasi istikrarsızlığın devam etmesine neden olacağını vurgulamaktadır.30 Türkiye'nin yaklaşımı ile Mısır'ın

Libya'daki müdahaleci politikası iki ülkenin bu anlamda taban tabana zıt bir siyaset benimsediklerini ortaya koymaktadır. Bu durum da Türkiye ile Mısır'ın ikili ilişkilerinde halihazırda var olan gerginliğe farklı bir boyutun eklenmesine ve normalleşmenin önündeki engellerin çeşitlenmesine neden olmaktadır.

Benzer bir durum Türkiye ve Mısır'ın Suriye politikaları bağlamında da gözlemlenmektedir. Türkiye ile en uzun sınıra sahip ülke olan Suriye'de devam eden iç savaşın çözümü Ankara'nın en önemli dış politika öncelikleri arasında yer almaktadır. Türkiye bu süreçte Beşar Esed rejimi karşıtı grupların devrim mücadelesine destek olmuş ve ülkede demokratik ve çoğunlukçu bir rejim kurulması taleplerine kulak vermiştir. Türkiye ile benzer bir pozisyonda olan Suudi Arabistan'ın yönlendirmesi ile Mısır da özellikle 2013 yazından 2015'e kadar Türkiye ile aynı önceliklere sahip bir çizgi benimsemiştir. Ancak Kahire ile Riyad arasında gerginliklerin ortaya çıkmasının ardından Sisi rejiminin genel anlamda dış politikasında Suudi Arabistan'dan uzaklaştığı görülmüştür.[31] Bu durumun Suriye'ye yansıması ise Mısır'ın İran[32] ve Rusya ile paralel bir siyaset izleyip Esed rejimi aleyhine olan tutumunu sona erdirmesi olmuştur. Dolayısıyla Türkiye ile Mısır, Suriye konusunda da ayrı kamplarda yer almaya başlamışlardır. Bu durum da iki ülke arasındaki gerginliklere bir yenisinin eklenmesine neden olmuştur.

Türkiye açısından Suriye'deki iç savaşın sonlandırılması ne kadar önemli ise Mısır için de Libya'daki çatışmalardan ötürü ortaya çıkabilecek tehditlerin ortadan kaldırılması o kadar önemlidir. Bu nedenle hem Ankara hem de Kahire Libya ve Suriye'deki çatışmaların son bulmasını ve bu ülkelerin istikrarlı bir sürece girmesini istemektedirler. Dolayısıyla bu iki sorun özelinde düşünüldüğünde Ankara ve Kahire'nin dış politikalarındaki farklılıkları sonlandırıp ortak çözüm yolları aramaları iki ülke için de daha rasyonel politika çıktıları elde edilmesini sağlayacaktır.

Son olarak iki ülke dış politikaları bağlamında bir başka sorun alanı olarak Akdeniz ve Kıbrıs gösterilebilir. Mısır'ın Akdeniz'deki etkinliğini artırma yönünde bir siyaset izlemesi[33] ve bu bölgedeki ülkelerle ittifak ilişkileri geliştirmesi[34] Ankara tarafından tepkiyle karşılanmaktadır.[35] Özellikle Sisi'nin iktidarı ele alışının ardından yoğunlaşan bu siyaset Türkiye'yi ciddi biçimde rahatsız etmektedir. Ancak gelinen noktada Sisi rejimi, 2015 ve 2016 yıllarında Akdeniz'de keşfedilen doğalgaz kaynaklarının Avrupa'ya satışında Türkiye rotasının önemini fark etmiş ve Akdeniz siyasetini yeniden gözden geçirme ihtiyacı hissetmiştir. Bunda Türkiye'yi doğalgaz kaynağı konusunda önemli bir pazar olarak görmesi etkili olmuştur.[36] Bu açıdan bakıldığında Akdeniz üzerinden Türkiye ile yaşanacak bir gerginlik özellikle Mısır için olumsuz sonuçlar doğuracağından Kahire'nin bu yönde politikalarını yeniden şekillendirmesi muhtemeldir. [37] Akdeniz siyasetinde Kahire'nin Ankara ile farklılaşan değil benzer önceliklere odaklanan bir siyaset benimsemesi Mısır açısından daha olumlu sonuçlar doğuracaktır.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ile Mısır arasındaki ticaret hacmi 2012 yılında rekor kırarak 5 milyar dolara ulaşmış[38] ancak izleyen dönemde iki ülke arasında yaşanan siyasi krizin de etkisiyle gerileme sürecine girmiştir. Ancak siyasi krizin boyutunun ciddiyeti bağlamında ele alındığında ekonomik ilişkilerdeki gerilemenin sınırlı olduğu görülmektedir. Nitekim ticaretteki azalmada Mısır ekonomisinin kötüye gitmesi ve yine Türkiye'nin iç ve dış politikasına paralel olarak ekonomik büyümenin istenen seviyeye ulaşamaması rol oynamıştır. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ve ticaret rakamları 2016 yılında da önceki yıla oranla gerilemiştir. Türkiye'nin Mısır'a ihracatında küçük bir azalma yaşanırken, buna karşın Mısır'ın Türkiye'ye ihracatı ise artmıştır.

Tablo 1: Türkiye ile Mısır Arasındaki Ticaret (Dolar)

	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016[39]
İthalat	140	267	926	1.382	1.342	1.629	1.400	1.215	1.310
İhracat	375	687	2.251	2.759	3.679	3.201	3.312	3.164	2.483
Ticaret Hacmi	515	954	3.177	4.142	5.021	4.830	4.712	4.379	3.793

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı Verileri – Türkiye İhracatçılar Meclisi Verileri

Rakamlardaki düşüşe rağmen Mısır'ın Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ilk 20 ülke arasında olduğunu belirtmek gerekir.[40] Afrika kıtası bağlamında ele alındığında ise Türkiye'nin en fazla ticaret yaptığı ülkenin Mısır olduğu görülmektedir.[41] Öyle ki Türkiye'nin LNG,[42] kimya[43] ve çelik gibi bazı ürünlerinin ihracatında en büyük artışlar Mısır'da görülmüştür.[44] Bunda hem siyasiler hem de iş adamları düzeyinde iki tarafın da siyasi krizden ekonomik ilişkilerin etkilenmemesi konusunda gösterdikleri ortak irade etkili olmuştur. Bu çerçevede Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu'nun yaptığı açıklama dikkat çekmiştir. Mısır'la olan ekonomik ilişkileri artırarak devam ettirmek istediklerini belirten Hisarcıklıoğlu, Kahire'yle "ekonomi diplomasisi" yürüteceklerini söylemiştir.[45]

Türkiye'nin de Mısır dış ticareti açısından büyük önem taşıdığının altı çizilmelidir. Halihazırdaki ticari ilişkiler ve yatırımların da ötesinde Mısır'ın Akdeniz'de 2015 ve 2016 yıllarında keşfettiği doğalgazı Avrupa pazarına Türkiye üzerinden geçirme düşüncesi Ankara'yı Kahire açısından hayati bir ortak konumuna getirmektedir. Dolayısıyla iki ülke arasında ekonomik anlamda ciddi bir potansiyelin bulunduğu ifade edilmelidir. Bu bağlamda Gümrük ve Ticaret Bakanı Bülent Tüfenkci iki ülke arasındaki ticaretin önemine

vurgu yapmış ve Mısırlı yetkililere başta ulaştırma sektörü olmak üzere ticaretin artırılmasına engel olan yaptırımlara son verilmesi çağrısında bulunmuştur.[46] Mısır Sanayi ve Ticaret Bakanı Tarık Kabil de Kahire'de bulunan Türk tekstil fabrikasına yaptığı ziyarette Türkiyeli yatırımcıları Mısır'a davet etmiştir.[47]

Ekonomik ilişkiler bağlamında belirtilmesi gereken bir diğer nokta da iki ülke ticaretine yön veren aktörler arasında karşılıklı ziyaretlerin gerçekleşmesi ve düzenlenen toplantılarda olumlu mesajlar verilmesidir. TOBB'un girişimiyle kurulan Türk-Arap Ticaret Odası'nın imza töreninde konuşan Mısır Ticaret Odası başkanı Ahmed Vekil, Türkiye'nin hem Mısır hem de Arap dünyası için en önemli ticari ortaklardan biri olduğunu vurgulamıştır.[48] Mısır Ticaret Odaları Genel Sekreteri Alaa Ezz de Mersin'de Akdeniz Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği (ASCAME) tarafından düzenlenen Akdeniz Turizm Forumu'na katılmıştır. Ezz, toplantının kapanış bildirisini okumuş ve Akdeniz bölgesindeki ülkelerin ortak turizm projeleri geliştirmesinin önemini vurgulamıştır.[49]

Türkiye'den ekonomi ve iş dünyası temsilcileri de Mısır'a ziyaretler gerçekleştirmiştir. Memur-Sen Genel Başkan Yardımcısı ve Enerji Bir-Sen Genel Başkanı Hacı Bayram Tonbul, Bem Bir-Sen Genel Başkanı Mürsel Turbay ve Çelik-İş Sendikası Genel Teşkilatlandırma Sekreteri Recep Akyel Mısır'ın başkenti Kahire'de düzenlenen Arap Federasyonu Başkanlar Kurulu Toplantısı'na katılmıştır. Mısır ve Türkiye halkları arasındaki gönül köprülerinin hiçbir zaman kopmadığını söyleyen Tonbul, "Dilimiz farklı olsa da birbirimizin ezgilerini dillendiriyoruz. Suni sınırlar, bizi coğrafi olarak ayırsa da gönüllerimizi parçalamaya yetmemiştir. Bizler, iki farklı ülke bir ümmetiz. Mısır'daki sendikalarla yapacağımız iş birliği ve protokollerin, Ortadoğu'da aklın sesi olacağına inanıyoruz" şeklinde konuşmuştur.[50]

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin devam etmesi adına bazı görüşmeler ve toplantılar da yapılmıştır. Bu çerçevede öne çıkan ilk buluşma Türk-Mısır İşadamları Derneği (TÜMİAD) yönetim kurulunun Kahire'deki toplantısıdır. 99'u Türkiye vatandaşı olmak üzere 700 üyesi bulunan TÜMİAD üyeleri, Ocak ayında bir araya gelerek iki ülke arasındaki ticaretin siyasi krizden etkilenmemesi için görüş alışverişinde bulunmuşlardır.[51] Haziran ayında da iki ülkenin tekstil sektörünün önde gelen yatırımcıları bir araya gelerek iyi niyet protokolü imzalamışlardır.[52] Bunun yanında BİM ve ORKA Holding gibi Türk firmaları Mısır'da yeni mağazalar açarak bu ülkedeki yatırımlarını artırma kararı almışlardır.[53]

KÜLTÜREL İLİŞKİLER VE TOPLUMSAL ETKİLEŞİM

Mısır ile Türkiye arasındaki kriz halinin etkisinin minimum düzeyde görüldüğü bir diğer alan da kültürel ilişkiler olmuştur. İki ülke toplumları arasında olumlu algılar mevcut halini korurken özellikle Mısır'da Türkiye'ye olan ilgi devam etmiştir. Bunun açık örneği Kahire ve İskenderiye şehirlerinde bulunan Yunus Emre Enstitüsü Türk Kültür Merkezleri'nin faaliyetlerine olan katılımın yoğun biçimde sürmesidir.[54] Bu çerçevede binlerce öğrenciye Türkçe dil eğitimi verilmiş, Türkiye'nin tanıtımı amacıyla kültürel ve sanatsal aktiviteler gerçekleştirilmiş, film gösterimleri yapılmış ve Türkiye'den gelen sanat ve kültür alanından birçok isim konferanslar vermiştir.

Bu anlamda aktif biçimde faaliyetler yürüten Yunus Emre Enstitüsü İskenderiye, Geleneksel Türk El Sanatları Atölye Çalışması, Şeb-i Arus töreni ve sema gösterisi, Türk-Mısır ortak ezgileri konseri ve Osmanlı Belgelerinde İskenderiye sergisi gibi yoğun ilgi çeken aktivitelere ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca İstanbul'da Mushaf-ı Şerif Yazma Geleneği, Türklerin Nasreddin Hocası Arapların Cohası, Napolyon'un Mısır Seferine İskenderiye ve Osmanlı Devleti'nin

Tepkisi gibi seminer ve konuşmalar da düzenlenmiştir. Yine Yunus Emre Enstitüsü ve Türkiye'nin İskenderiye'deki Başkonsolosluğunun girişimiyle İskenderiye'deki iki okulda Türkçe seçmeli ders olarak okutulmaya başlanmıştır.[55] Aynı şekilde Kahire'deki Yunus Emre Enstitüsü de 2016 boyunca birçok aktivite gerçekleştirmiş ve Türkiye'ye ilgi duyan Mısırlılar için önemli bir merkez olmuştur.

Türkiye kültür ve sanatın farklı alanlarında da Mısır'daki faaliyetlerde yer almıştır. Bu çerçevede Türkiye, Mısır'ın başkenti Kahire'de düzenlenen Panorama Avrupa Filmleri Festivali'nde üç filmle temsil edilmiştir. Toz Bez, Rauf ve Uzak filmleri Kahire Yunus Emre Enstitüsü ve Türk Hava Yolları'nın (THY) sponsorluğunda festival çerçevesinde Mısırlı izleyicilerle buluşmuştur.[56]

Öte yandan Mısır da 2016 yılından itibaren Türkiye'deki kültürel ve sanatsal faaliyetlere daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bu çerçevede Mısır'ın İstanbul Başkonsolosluğunda görev yapmak üzere Kültür Ataşesi göreve başlamıştır. Mısır kültür ve sanatının Türkiye'de tanıtılmasını amaçlayan Kültür Ataşeliği, Mısır Kültür ve Eğitim İlişkileri Merkezi'ni kurmuş ve hazırladığı Türkçe internet sitesiyle bu anlamda daha geniş kitlelere ulaşmayı hedeflemiştir.[57] Merkez ilk faaliyetlerinden birisini Ekim ayında Arap Hat Sanatı başlıklı seminerle yapmıştır.[58]

2013 yılındaki askeri darbeden bu yana Türkiye'de yaşayan Mısırlıların sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu durumun göstergelerinden birisi Türkiye'den konut alan yabancılar arasındaki Mısırlıların sayısında yaşanan artıştır. Bu trend 2016 yılında da devam etmiş ve önceki yıllara nazaran daha fazla Mısırlı Türkiye'den konut satın almıştır.[59] 2015'te Ocak-Kasım periyodunda Mısır vatandaşlarına satılan konut sayısı 267 iken bu rakam 2016'nın aynı döneminde yaklaşık yüzde 20'lik bir artış göstererek 310 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında Türkiye'de konut alan yabancıların sayısı dikkate alındığında Mısır 13. sırada yer almıştır.[60]

Türkiye'de yaşayan Mısırlıların sayısı ile ilgili dikkat çeken bir başka veri de telekom şirketlerinden elde edilmiştir. Uluslararası geniş ağa sahip cep telefonu operatörü Vodafone'un verilerine göre 2016'daki Ramazan bayramı süresince Türkiye'den yurt dışına yapılan aramalarda Mısır ön sıralarda yer almıştır. Önemli Türk diasporasına sahip Almanya, Fransa, Hollanda ve İngiltere gibi ülkelerin ardından ciddi bir Türk nüfusun yaşamadığı Mısır'ın gelmesi Türkiye'de yaşayan Mısırlıların sayısındaki artışı gösteren bir başka unsur olarak görülebilir.[61]

Siyasi krize rağmen karşılıklı seyahatlerde düşüş yaşanmaması THY'nin Mısır'a yönelik seferlerinin devam etmesini sağlamıştır. 2015 yılının Ekim ayında Rusya'ya ait sivil bir uçağın terör saldırısı nedeniyle düşmesi ve 224 kişinin hayatını kaybetmesinin ardından Mısır'ın en önemli turizm şehri Şarm Şeyh'e uçuşlarını durduran THY, Eylül 2016 itibarıyla uçuşları yeniden başlatma kararı almıştır. İlk uçuşu 12 Eylül'de gerçekleştiren THY'den yapılan açıklamada Şarm Şeyh uçuşlarının haftada dört kez yapılacağı duyurulmuştur.[62] THY'nin Kahire, İskenderiye ve Hurghada'ya da uçuşları bulunmaktadır.

SONUÇ

Mısır ile Türkiye arasındaki ilişkilerde kriz halinin sürmesi iki ülke açısından da özellikle siyasi anlamda maliyeti yüksek bir durum olarak görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin dış politikasında manevra alanını genişletmek ve bölgesel politikalarda daha aktif rol oynamak amacıyla Mısır'la ilişkileri normalleştirmeyi istediği görülmektedir. 2015'in son aylarında dillendirilen bu durum 2016 ile birlikte daha ciddi biçimde tartışılmaya başlanmıştır. Benzer bir iradenin Mısır tarafında da olduğu söylenebilir. Nitekim yıl boyunca iki ülke yönetimleri tarafından yapılan açıklamalar da bu durumun göstergesi olarak okunabilir.

Tarafların normalleşme iradelerinin açıkça ortaya koyulması bu anlamda bazı adımların da atılmasını beraberinde getirmiştir. Bu girişimler ilk etapta bir arabulucu ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede 2016'nın ilk aylarında Suudi Arabistan'ın Ankara ile Kahire arasında normalleşmenin sağlanabilmesi için girişimlerde bulunduğu kaydedilmiştir.[63] Taraflarca resmi olarak açıklanmasa da Riyad yönetiminin bu anlamda girişimlerde bulunduğu diplomatik çevrelerde dillendirilmiştir. Ancak Suudi Arabistan ile Mısır arasında gerginliklerin baş göstermesi ile Kral Selman yönetiminin arabuluculuk çabaları sonuçsuz kalmıştır.

İzleyen dönemde Türkiye'den Mısır'la normalleşme konusunda üst düzey açıklamalar yapılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklamalarda Mısır halkı ile Türkiye'nin bir sorunu olamayacağını vurgulamış ve Sisi rejiminin Müslüman Kardeşler üyelerine yönelik insan hakları ihlallerini sonlandırması durumunda normalleşmenin başlayabileceği mesajını vermiştir. Başbakan Binali Yıldırım Mısır'la ekonomik ve kültürel ilişkilerin artmasına önem verildiğini belirterek ilişkileri normalleştirmeye hazır olduklarını açıklamıştır.[64] Benzer şekilde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da "Türkiye olarak güçlü ve istikrarlı bir Mısır istediklerini" ifade ederek iki ülke arasında bakanlar seviyesinde ilişki kurulabileceğini belirtmiştir.[65]

Yine bu dönemde Mısır tarafından da resmi açıklamalar yapılmıştır. Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah Sisi ve Dışişleri Bakanı Sameh Şükri Türkiye ile ilişkilerin normalleşebileceğini ancak bunun için öncelikle Ankara'nın Muhammed Mursi'nin görevden alınışının meşruluğunu kabul etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.[66] Mısır tarafı ilişkilerin normalleşmesini istediğini ancak bunun için iki tarafın da hemfikir olacağı bir zeminin oluşması gerektiğini belirtmiştir.

Her ne kadar iki ülke tarafından da normalleşme konusu ciddi biçimde gündeme getirilse de tarafların bu anlamda sundukları şartlar, normalleşmenin ne kadar zor olabileceğini göstermektedir. Mısır yönetiminin Türkiye'den Sisi rejiminin meşruiyetini kabul etmesi şartı Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kesin bir dille reddedilmiştir. Öte yandan Türkiye'nin Muhammed Mursi'ye ve diğer Müslüman Kardeşler üyelerine yapılan haksızlıkların giderilmesi şartının Mısır yönetimi tarafından ne derece karşılanabileceği belirsizliğini korumaktadır. Dolayısıyla gelinen noktada iki ülke arasındaki ilişkilerde normalleşme isteği mevcut olsa da tarafların birbirlerinden talepleri bu ihtimalin 2016 içerisinde gerçekleşmesini mümkün kılmamıştır.

KRONOLOJİ

23 Ocak	TÜMİAD karşılıklı ticaretin iki ülke arasındaki siyasi krizden etkilenmemesi amacıyla Kahire'de toplandı.
27-28 Mart	CHP'nin üç kişilik heyeti Mısır'da temaslarda bulundu. Mısır hükümeti ile görüşen heyet, medya ve sivil toplum kuruluşları ile de bir araya geldi.
14 Nisan	Mısır Dışişleri Bakanı Sameh Şükri İİT dönem başkanlığını Türkiye'ye devretmek üzere İstanbul'a geldi. Devir teslim törenine katılan Şükri herhangi bir resmi temas olmadan Türkiye'den ayrıldı.
30 Nisan	Memur-Sen, Enerji Bir-Sen, Bem Bir-Sen ve Çelik-İş Sendikası yöneticileri Mısır'ın başkenti Kahire'de düzenlenen Arap Federasyonu Başkanlar Kurulu Toplantısına katıldı.
11 Mayıs	Kahire'de düzenlenen D-8 Örgütü toplantısına Türkiye'den Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakan Yardımcısı Hasan Ali Çelik katıldı.
26 Haziran	Mısır yönetiminin son altı ayda üç kez PKK/PYD temsilcileri ile görüştüğü açıklandı.
30 Haziran	PYD lideri Salih Müslim örgütün Kahire'de ofis açma konusunda girişimlerini sürdürdüğünü açıkladı. Aynı gün Mısır'ın Paris büyükelçisi PYD'nin Fransa temsilcisini elçilik binasında ağırladı.
17 Temmuz	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Türkiye'deki darbe girişimini kınama kararı, Konsey'in geçici üyesi Mısır'ın vetosu nedeniyle kabul edilemedi.

26 Temmuz	Mısır Parlamentosundaki bir grup milletvekili 1915 yılında Osmanlı coğrafyasında gerçekleşen olayları soykırım olarak niteleyen bir tasarı hazırlayarak Parlamentoya sundu. Tasarının 336 milletvekilinin oyu ile kabul edilmesiyle Mısır Parlamentosu sözde Ermeni soykırımı iddialarını ilk kez resmi olarak gündemine almış oldu.
28 Temmuz	Mısır hükümeti, FETÖ lideri Fetullah Gülen'in iltica talep etmesi durumunda bunun değerlendirileceğini duyurdu.
2 Ağustos	Mısır yönetimi İİT'nin 15 Temmuz kalkışması sonrası FETÖ'nün terör listesine dahil edilmesi yönündeki karar tasarısına çekimser kaldı.
17 Ağustos	Türkiye'nin FETÖ okullarının kapatılması çağrısına Mısır rejiminden olumsuz yanıt verildi.
12 Eylül	THY, Şarm Şeyh'e uçuşlarını yeniden başlattı.
18 Eylül	Mısır ve Türkiye Dışişleri Bakanları Venezuela'da düzenlenen 17. Bağlantısızlar Hareketi Zirvesi sırasında görüştü.

NOTLAR

1. Yıldız Yazıcıoğlu, "Mısır ile Buzlar Eriyecek mi?", Voice of America, 13 Nisan 2016.
2. "Mısır Dışişleri Bakanı Şükri İstanbul'da Konuştu", Mısır Bülteni, 14 Nisan 2016.
3. "Mısır ve Türkiye Dışişleri Bakanları Arasında Temas", Mısır Bülteni, 18 Eylül 2016.
4. "Suriye Zirvesinde Yeni Ateşkes Çabaları", BBC, 15 Ekim 2016.
5. "Türkiye'den Mısır'daki D-8 Zirvesine Resmi Düzeyde Katılım", Mısır Bülteni, 11 Mayıs 2016.
6. "Bakan Soylu, Mısırlı Mevkidaşı Sagfan ile Görüştü", Sputnik Türkiye, 15 Temmuz 2016.
7. "CHP Heyeti Mısır Temaslarını Tamamladı", Dünya Bülteni, 28 Mart 2016.
8. "Mısır'ı Anlattı: Türk Dizilerini Kaldırmışlar", *Hürriyet*, 31 Mart 2016.
9. "Ermeni Soykırımı tasarısı Mısır Parlamentosu'nda", Ermeni Haber Ajansı, 26 Temmuz 2016.
10. "Gamal Essam El-Din, Egypt MPs Call on Parliament to Recognise Armenian Genocide", Ahram Online, 26 Temmuz 2016.
11. "Mısır Elçisi: Mısır Parlamentosu, Ermeni Soykırımının Tanınmasını Cidden Değerlendiriyor", Batı Ermenistan ve Batı Ermenileri Sorunları Araştırma Merkezi, 2 Ağustos 2016.

12. Burhanettin Duran, "Dış Politikada 'Revizyonun' Kodları", *Sabah*, 2 Temmuz 2016; Aylin Unver Noi, "Mea Culpa" Foreign Policy, *Huffington Post*, 4 Temmuz 2016; Kemal İnat, "Türk Dış Politikasında Restorasyon", *Star Açık Görüş*, 9 Temmuz 2016; Emily Hawthrone, "Egypt and Turkey: Aligned, But out of Step", *Forbes*, 2 Ağustos 2016.
13. "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme 'Kapıda'", Bloomberg, 25 Temmuz 2016; "2016: Rusya–Türkiye İlişkileri İçin Sınav Yılı", Sputnik Türkiye, 31 Aralık 2016.
14. "Türkiye-İsrail Anlaştı", Aljazeera Turk, 28 Haziran 2016; "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Normalleşme Uzun Süreli Olacak", NTV, 4 Temmuz 2016.
15. İsmail Numan Telci, "Is Normalization Possible in Turkish-Egyptian Relations?", The New Turkey, 12 Mayıs 2016.
16. "Mısır, Başbakan Yıldırım'ın Açıklamalarını Memnuniyetle Karşıladı", TRT Haber, 28 Haziran 2016; "Mevlüt Çavuşoğlu: Mısır İle Bakanlar Seviyesinde İlişki Kurmaya Hazırız", Mısır Bülteni, 5 Temmuz 2016.
17. "Sameh Şükri: "Mısır ile Türkiye Gerginliği Sonlandırmaya Hazır", Mısır Bülteni, 26 Eylül 2016.
18. "Mısır: Türkiye ile İlişkileri Normalleştirmeye Hazırız", Sputnik Türkiye, 28 Haziran 2016.
19. "Erdoğan'dan Mısır Şartı", *Türkiye*, 3 Ekim 2016.
20. "PKK ile Temasta: Kahire'de 3 Görüşme", *Hürriyet*, 26 Haziran 2016; "Sisi Yönetiminden PKK'ya Yardım!", A Haber, 28 Haziran 2016.
21. "Mısır'ın Paris Büyükelçisinden PYD'nin Fransa Temsilcisine Özel Davet", Mısır Bülteni, 30 Haziran 2016.
22. "Salih Müslim: PYD'nin Kahire'de Ofis Açması İçin Görüşmelerimiz Sürüyor", Mısır Bülteni, 30 Haziran 2016.
23. "Mısır Televizyonu Türkiye'de Sokağa Dökülenleri Darbe Yanlısı Olarak Gösterdi", Mısır Bülteni, 20 Temmuz 2016.
24. "Türkiye İle Mısır Arasında Fethullah Gülen Gerginliği", Mısır Bülteni, 2 Ağustos 2016.
25. "Türkiye'nin 'Gülen'in Okullarını Kapatın' Talebine Mısır'dan Red", Mısır Bülteni, 17 Ağustos 2016.
26. "El-Cezire Televizyonu ile Anadolu Ajansına Mısır'da Faaliyet Yasağı", IRIB World Service, 18 Temmuz 2013; "TRT Bürosuna İnceleme Adı Altında Baskın", TRT Haber, 10 Eylül 2013.
27. "FETÖ'nün Mısır'daki Faaliyetleri", *Timeturk*, 22 Temmuz 2016.
28. "Mısır'ın Çeşitli Bölgelerinde Türkiye Halkına Destek Gösterileri Yapıldı", Mısır Bülteni, 22 Temmuz 2016.
29. "Mısır'daki Müslüman Kardeşler: Türk Hükümeti ve Halkının Yanındayız", Mısır Bülteni, 22 Temmuz 2016.

30. Nachiket Khadkiwala, "Regional Powers in Libya", Institute for Defense Studies and Analyses, (Ocak-Mart 2015).
31. "Sisi'nin Dış Politika Tercihleri ve Riyad-Kahire İlişkileri", Anadolu Ajansı, 17 Ekim 2016; İsmail Numan Telci, "Mısır-İran Yakınlaşması ve Ortadoğu'da Dönüşen İttifaklar", *Star Açık Görüş*, 19 Kasım 2016.
32. İsmail Numan Telci, "Sisi's gamble: How Egypt's Turn Toward Iran Changes Power in the Region", Middle East Eye, 11 Kasım 2016; Linda Gradstein, "Tensions Rise between Egypt and Saudi Arabia over Syria", *The Jarusalem Post*, 15 Kasım 2016; "Egypt's Sisi Expresses Support for Syria's Military", Aljazeera, 23 Kasım 2016.
33. Ece Göksedef, "Mısır-İran Yakınlaşması ve Ortadoğu'da Dönüşen İttifaklar", Aljazeera, 9 Aralık 2016.
34. "Akdeniz'de Türkiye'ye karşı Mısır Yunanistan Kıbrıs Cephesi mi Kuruluyor?", AB Haber, 5 Şubat 2016.
35. "Çavuşoğlu: Mısır'ın Güney Kıbrıs ve Yunanistan ile Hareket Etmesi Çocukça", Mısır Bülteni, 11 Mayıs 2015.
36. "İsrail Enerji Bakanı: İsrail Gazında Türkiye Rotası Umut Verici", Bloomberg, 25 Şubat 2016.
37. Mehmet Öğütçü, "Doğu Akdeniz Gazı: Riskler Fırsata Çevrilebilir mi?", Aljazeera, 1 Mart 2015; İsmail Numan Telci, "İstikrarı Arayan Mısır'ın Enerji Siyaseti", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 8, Sayı:72, (Ocak-Şubat 2016), s. 62-65.
38. İsmail Numan Telci, "Türkiye'nin Mısır Politikası 2012", ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*, (SETA Yayınları, Ankara: 2013), s. 169.
39. 2016 verileri Ocak-Kasım ayları arası içindir. Aralık ayı henüz açıklanmadığından dahil edilmemiştir.
40. *Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu 2015*, (Türkiye İhracatçılar Meclisi, İstanbul: 2016), s. 47.
41. "Mısır'ın Türkiye'nin Afrika'da En Fazla Ticaret Yaptığı Ülke Olduğu Açıklandı", Mısır Bülteni, 31 Ekim 2016.
42. "Türkiye En Fazla LPG İhracatını Mısır'a Yaptı", Mısır Bülteni, 22 Haziran 2016.
43. "Türkiye'nin Mısır'a Kimya Sektörü İhracatı %106 Arttı", Mısır Bülteni, 9 Ekim 2016.
44. "Türkiye'nin Çelik İhracatında Mısır İlk Sırada", Mısır Bülteni, 5 Eylül 2016.
45. "TOBB Heyeti Mısır Yolcusu", *Haber Türk*, 15 Temmuz 2016.
46. "Bakan Tüfenkci: 'Mısır'la Ticari ve Ekonomik İlişkileri Geliştirmek İstiyoruz'", *Haber Türk*, 16 Ağustos 2016.
47. "Mısır Sanayi ve Ticaret Bakanı'nda Türk Tekstil Fabrikasına Ziyaret", Mısır Bülteni, 6 Mart 2016.

48. "Mısır Ticaret Odası Başkanı İstanbul'da Konuştu", Mısır Bülteni, 24 Kasım 2016.
49. "Mısır Ticaret Odaları Federasyonu Genel Sekreteri Ezz, Mersin'deki Foruma Katıldı", Mısır Bülteni, 1 Ekim 2016.
50. "Memur-Sen Başkan Yardımcısı Mısır'da Düzenlenen Toplantıda Konuştu", Mısır Bülteni, 30 Nisan 2016.
51. "Türk-Mısır İşadamları Derneği Yönetim Kurulu Kahire'de Toplandı", Mısır Bülteni, 23 Ocak 2016.
52. "Mısır ve Türkiyeli Tekstilciler İşbirliği Protokolü İmzaladı", Mısır Bülteni, 18 Haziran 2016.
53. "Bim'in Mısır'daki Büyümesi Sürüyor", Mısır Bülteni, 9 Mart 2016; "Orka Holding Mısır'da 2 Yeni Mağaza Açacak", Mısır Bülteni, 15 Temmuz 2016.
54. "İskenderiye Yunus Emre Enstitüsü'nde Türkçe Kursu Sertifika Töreni Düzenlendi", Mısır Bülteni, 22 Kasım 2016.
55. "İskenderiye'deki Bir Okulda Türkçe Seçmeli Ders Olarak Okutulacak", Mısır Bülteni, 25 Ağustos 2016.
56. "Kahire'deki Film Festivali'nde Türkiye'den 3 Film Gösterime Girecek", Mısır Bülteni, 2 Kasım 2016.
57. Mısır Kültür ve Eğitim İlişkileri Merkezi, http://www.misirkultur.net/tr/index.php, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2017).
58. "Mısır Başkonsolosluğu'nda 'Arap Hat Sanatı' Temalı Seminer", Mısır Kültür ve Eğitim İlişkileri Merkezi, 1 Ekim 2016.
59. "Türkiye'den Konut Satın Alan Mısırlı Sayısında Rekor Artış", Mısır Bülteni, 24 Şubat 2016; "Türkiye'de Yabancılara Konut Satışındaki Artışta Mısır İkinci Sırada", Mısır Bülteni, 25 Temmuz 2016.
60. Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden elde edilmiştir.
61. "Mısır, Türkiye'den En Çok Aranan Ülkeler Arasında", Mısır Bülteni, 8 Temmuz 2016.
62. "Türk Hava Yolları Uzun Bir Aradan Sonra Şarm El-Şeyh'e Uçtu", Mısır Bülteni, 12 Eylül 2016.
63. "Kral Selman Mısır'ı Türkiye ile Barıştırmak İstiyor", Aljazeera, 7 Nisan 2016.
64. "Mısır, Başbakan Yıldırım'ın Açıklamalarını Memnuniyetle Karşıladı", TRT Haber, 28 Haziran 2016.
65. "Mevlüt Çavuşoğlu: Mısır ile Bakanlar Seviyesinde İlişki Kurmaya Hazırız", Mısır Bülteni, 5 Temmuz 2016.
66. "Mısır: Türkiye ile İlişkileri Normalleştirmeye Hazırız", Sputnik Türkiye, 28 Haziran 2016.

TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ POLİTİKASI 2016

İSMAİL AKDOĞAN

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

AHMET ÜÇAĞAÇ

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Türkiye'nin Ortadoğu politikasında Körfez ülkelerinin merkezi bir konumu bulunmaktadır. Aynı şekilde Ortadoğu denkleminde etkili bir aktör olması nedeniyle Türkiye de bu ülkeler nezdinde stratejik öneme sahiptir. Büyüyen ekonomisine pazar arayışında olan, ekonomik istikrarı açısından finansal yatırımlara ihtiyaç duyan ve enerjide dışa bağımlı Türkiye, Körfez ülkeleriyle ilişkilerini mümkün olduğunca her alanda geliştirmeye yönelik yoğun bir çaba harcamaktadır. Türkiye bu ülkelerle farklı alanlarda yakın ilişki ağları kurarak bir taraftan enerji tedarikini çeşitlendirmekte diğer taraftan da söz konusu ülkelerden doğrudan yatırımlar çekmekte ve ürettiği mallara yeni pazarlar edinmektedir. Askeri kapa-

site açısından zayıf kalan Körfez ülkeleri ise bölgesel tehditlerle mücadele ve saldırgan devletlerin caydırılması noktasında bölgesel güç olan Türkiye'yi Basra Körfezi ve Ortadoğu'da dengeleyici bir unsur olarak görmektedir.

Bu çerçevede 2000'lerin ortalarından başlayarak 2013 Mısır darbesine kadar olan zaman diliminde kırılma yaşayana kadar Türkiye-Körfez ülkeleri ilişkileri her geçen gün güçlenmiştir. Mısır darbesinde aldıkları karşıt duruşlar nedeniyle Türkiye'nin Suudi Arabistan ve BAE ile ilişkilerinde ortaya çıkan gerilimin 2016 yılına gelindiğinde tamamen ortadan kalktığı söylenebilir. Tarafların birbirlerine dair tutum ve davranışlarını olumsuz etkileyen anlaşmazlık ortadan kalkınca ikili ve çok taraflı ilişkiler yeniden ivme kazanarak ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda hızla gelişme kaydetmiştir. Üç yıl aradan sonra BAE'nin Ankara'ya büyükelçi göndermesi, Suudi Arabistan, Katar ve Bahreyn'den Türkiye'ye devlet başkanı düzeyinde diplomatik ziyaretlerin gerçekleştirilmesi ve 2013'ten bu yana askıya alınan Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Yüksek Düzeyli Diyalog Toplantısı'nın gerçekleştirilmesi siyasi ilişkilerin normalleştiğine işaret etmektedir. Bunun yanında Türkiye'nin Katar'da askeri üs kurması, Türk savaş gemisinin Kuveyt limanına demirlemesi ve Suudi Arabistan'la ortak savunma şirketinin kurulması iki taraf arasındaki askeri ilişkilerin derinleştirildiğini göstermektedir. Her ne kadar Türkiye-Körfez ülkeleri arasındaki ticaret hacmi gerilemiş olsa da bu yıl içerisinde özellikle Suudi Arabistan ve Katar'la imzalanan iş birliği anlaşmalarıyla önümüzdeki dönemde ekonomik ve ticari ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik yeni adımlar atılmıştır.

TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri bakımından değerlendirildiğinde 2016 yılı şüphesiz siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda iş

birliğinin oldukça derinleştirildiği bir zaman dilimi olmuştur. Bir süredir ikili ilişkileri rehin alan siyasi gerilim, Ocak 2015'te tahta geçen Kral Selman bin Abdülaziz ile birlikte yerini mümkün olan her alanda ikili ilişkilerin güçlendirilmeye başlandığı stratejik ortaklığa bırakmıştır. Her ne kadar 2011'den bu yana Suriye krizinde aynı safta konumlanmış olsalar da Temmuz 2013'te Mısır'da yaşanan darbeye dair taraflar arasındaki derin görüş ayrılığı Ankara-Riyad hattında soğukluğa yol açmış, bölgesel tehditler karşısındaki iş birliğini fazlasıyla zayıflatmıştır. Ancak gelinen noktada 2016 yılı itibarıyla iki ülke ilişkilerinin siyasi anlaşmazlığın ortaya çıktığı dönem öncesinden daha ileri bir safhaya ulaştığını söylemek mümkündür.

İlişkilerin bu aşamaya varmasında rol oynayan birkaç faktörden söz edilebilir: Her şeyden önce Suudi Arabistan, ABD'nin son yıllarda "geriden idare" niteliği alan Ortadoğu politikasının bölgede ortaya çıkardığı güç boşluğunda manevra alanı genişleyen ve yayılmacı bölgesel etkinliğini git gide artıran İran'ın dengelenmesi noktasında Türkiye'yi bölgesel bir müttefik olarak görmektedir. İkinci olarak 2013 yazından itibaren Suudi Arabistan'ın siyasi, askeri ve ekonomik yatırımlarına karşın 2016 yılı itibarıyla Suriye iç savaşı ve İran'ın bölgesel yayılmacılığı gibi bazı bölgesel meseleler hakkında Riyad ile Kahire arasında görüş ayrılıklarının belirmesi ikili ilişkilerde gerilime yol açmıştır. Bu durumun Riyad-Ankara ilişkileri üzerindeki yansıması olumlu olmuştur. Çünkü Suudi Arabistan ve Türkiye arasındaki anlaşmazlığın kaynağı bu iki ülkenin Mısır politikalarının çatışmasıdır. Böylece sadece taraflar arasında gerilime yol açan temel dinamik ortadan kalkmamış aynı zamanda Suudi yönetimi açısından bölgesel tehditler karşısında iş birliği yapılabilecek güvenilir ortağın Türkiye olduğu yeniden kanıtlanmıştır.

Türkiye-Suudi Arabistan yeniden yakınlaşmasını mümkün kılan üçüncü faktör ise Riyad'daki siyasi elit görünümünün Kral Ab-

dullah sonrasında köklü değişim geçirmesidir. Kral Abdullah'ın ardından ülkenin iç ve dış siyasetine yön veren yeni siyasi kadro; Kral Selman, İçişleri Bakanı Muhammed bin Nayif, Savunma Bakanı Muhammed bin Selman ve Dışişleri Bakanı Adil Cubeyr'den oluşmaktadır. Bu yeni siyasi kadronun öne çıkan tarafı ulusal güvenliği tehlikeye düşüren tehdit önceliklerini daha rasyonel bir şekilde belirlemek ve proaktif bir dış politikayla bunlarla mücadeleyi yürütmektir. Örneğin yeni siyasi kadro önceki yönetimden farklı olarak Müslüman Kardeşleri bölgede yakın bir tehdit olarak tanımlamamaktadır. Bu ve benzeri rasyonel yaklaşımlar gereksiz yere ilişkilerin soğuduğu ülkelerle yeniden yakınlaşmanın önünü açmaktadır. Dolayısıyla Kral Selman yönetimi Müslüman Kardeşleri öncelikli bölgesel tehditlerden biri olarak tanımlayarak Mısır darbesini destekleyen, Katar'ı bölgede yalnızlaştıran ve Türkiye ile anlaşmazlığa düşen Kral Abdullah yönetiminden büyük ölçüde ayrılmaktadır. Ancak bu Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşler politikasının tamamen değiştiği anlamına gelmemektedir.

Bu çerçevede öncelikle 2016 yılında Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinin siyasi boyutu ele alınacak, ardından askeri ve ekonomik gelişmeler verilecektir. Bu yıl içerisinde iki ülke ilişkilerinin geldiği noktayı göstermesi açısından Ankara ve Riyad'ın birbirlerine açık destek verdikleri dört dikkat çeken uluslararası gelişmeye değinilecektir. Türkiye, İran ile yaşadığı idam krizi ve ABD ile yaşadığı JASTA (Terörizm Destekçilerine Karşı Adalet Yasası)[1] krizinde Suudi Arabistan'ın yanında davranış sergilerken, aynı şekilde Suudi Arabistan da 15 Temmuz darbe girişimi ve Fırat Kalkanı Harekatı'na yönelik izlediği politikasıyla Türkiye'nin yanında yer almıştır.

Suudi Arabistan'ın 2 Ocak'ta aralarında Şii din adamı Nimr Bakır Nimr'in de bulunduğu terör suçundan mahkum olmuş 47 kişiyi idam etmesiyle Riyad ile Tahran arasında patlak veren diplomatik krize[2] ilişkin Türkiye'nin aldığı tavır dikkatleri üzerine çekmiştir.

İdam kararından dolayı İran'ın Suudi Arabistan'ı kınaması, bazı İranlı liderlerin tehditleri ve Meşhed ile Tahran'daki temsilciliklerinin saldırıya uğraması[3] üzerine Riyad yönetimi 3 Ocak'ta Tahran'la diplomatik ilişkilerine son vererek bu ülkedeki diplomatik temsilcilerini geri çağırmış ve kendi ülkesindeki İranlı diplomatik temsilcilerin ülkeyi terk etmesini istemiştir.[4] Türkiye bu süreçte Suudi Arabistan'ın yanında yer almış ve İran'ın tutumuna sert tepki göstermiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan idam kararının Suudi Arabistan'ın iç hukuk meselesi olduğunun altını çizerek İran'daki Suudi diplomatik temsilciliklerinin saldırıya uğramasının asla kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir.[5] Aynı konuşmasında Cumhurbaşkanı Erdoğan kimin mezhep görüntüsü altında bölgesel iktidar kurmaya çalıştığını gayet iyi bildiklerini kaydederek İran'ın bölge politikasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.[6] Bunun dışında Hükümet Sözcüsü Numan Kurtulmuş taraflara teenni çağrısı yaparken[7] Dışişleri Bakanlığı ise yaptığı açıklamada saldırıların kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir.[8] Ayrıca Dışişlerine çağrılan İran'ın Ankara büyükelçisine hem idam kararının Türkiye ile bağdaştırılmaması konusunda hem de diplomatik temsilciliklere saldırıların hiçbir şekilde kabul edilemez olduğu yönünde uyarı yapılmıştır.[9]

Türkiye'nin Suudi Arabistan'a açıkça destek olduğu ikinci konu ise JASTA'dır. ABD'de JASTA'nın Eylül ayı sonunda yasalaşmasının hemen ardından 3 Ekim'de verdiği bir mülakatta Cumhurbaşkanı Erdoğan, söz konusu yasaya karşı Suudi Arabistan ile hukuki açıdan iş birliği yapacaklarını belirtmiştir. Bununla birlikte Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin dönem başkanlığını yürüttüğü İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) bünyesinde uluslararası alanda mücadele vereceklerini ve bu büyük hatanın düzeltilmesi noktasında Suudi Arabistan'ın yanında yer almaları amacıyla dışişleri ve adalet bakanlarına talimat verdiğini ifade etmiştir.[10] Ayrıca TBMM açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı Erdoğan, "ABD Kongresi'nin Suudi Arabis-

tan'a 11 Eylül saldırıları sebebiyle dava açılmasına imkan veren bir yasayı onaylaması büyük bir talihsizliktir" şeklinde konuşarak söz konusu yasaya değinmiştir. Aynı konuşmasında yasanın suçların şahsiliği ilkesine açıkça aykırı olduğunu belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan, ABD'nin devletlerin egemenliği ilkesi konusunda tehlikeli bir tartışma başlatacak olan yanlış adımdan derhal geri dönmesi gerektiğini kaydetmiştir.[11]

Diğer taraftan Suudi Arabistan ise 15 Temmuz darbe girişimine yönelik ortaya koyduğu tutum ve davranışlarıyla Türkiye'nin yanında yer aldığını göstermiştir. 16 Temmuz öğle saatlerinde yaptığı resmi açıklamayla darbenin püskürtülmesinden duyduğu memnuniyeti ifade eden Riyad yönetimi, Suudi Arabistan'ın dost ülke Türkiye'nin güvenlik ve istikrarına zarar veren gelişmeleri kaygıyla izlediğine değinerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ve seçilmiş hükümetin liderliğinde Türkiye'deki durumun normalleşmesini olumlu karşıladığını ifade etmiştir.[12] Ayrıca bu süreçte Suudi yönetiminin yurt dışındaki darbeci subaylarla mücadele konusunda Ankara ile dayanışma içinde olduğu görülmektedir. 17 Temmuz'da Dammam Havalimanı'ndan Avrupa'ya kaçmaya çalışan Türkiye'nin Kuveyt askeri ataşesi, Suudi güvenlik güçleri tarafından gözaltına alınarak Ankara'ya teslim edilmiştir.[13] Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde PYD ve DEAŞ gibi terörist örgütlere yönelik başlattığı Fırat Kalkanı Harekatı'na da Suudi Arabistan'dan destek açıklaması gelmiştir. Ekim ayında Kral Selman başkanlığında gerçekleştirilen kabine toplantısında DEAŞ gibi aşırı örgütleri yok etmeyi amaçlayan Fırat Kalkanı Harekatı'nın memnuniyetle karşılandığı açıklanmıştır.[14]

2016 yılında bölgesel gelişmelerin masaya yatırıldığı, fikir teatisinde bulunulduğu ve ikili ilişkilerinin derinleştirilmesine yönelik olanakların görüşüldüğü karşılıklı üst düzey diplomatik ziyaretler de yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bu yılın ilk üst düzey diplomatik ziyareti dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu tarafından Suudi

Arabistan'a yapılmıştır. 29-31 Ocak tarihlerinde resmi temaslarda bulunmak üzere Suudi Arabistan'a giden Davutoğlu, Kral Selman ile görüşmesinde ikili ilişkiler ve bölgesel gelişmeler hakkında fikir teatisinde bulunmuştur.[15] Davutoğlu'na Türkiye'den Dışişleri, İçişleri, Savunma, Ekonomi ve Ulaştırma bakanlarının yanı sıra Genelkurmay Başkanının eşlik ettiği ziyarette iki ülke arasındaki mevcut siyasi, askeri ve ekonomik iş birliğinin daha ileri bir safhaya taşınması amacıyla ikili ve heyetler arası görüşmeler gerçekleştirilmiştir.[16] Riyad'da temaslarda bulunan Davutoğlu ziyaretinin amacının iki ülke ilişkilerini yeni bir başlangıcın işareti olarak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği seviyesine çıkarmak olduğunu söylemiştir.[17]

Ankara-Riyad arasındaki bir diğer üst düzey diplomatik temas Kral Selman'ın 12-13 Nisan tarihlerinde Ankara'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmesi ve 14-15 Nisan tarihlerinde de İstanbul'da İİT 13. Liderler Zirvesi'ne katılmasıyla olmuştur. Beraberindeki kalabalık heyetle Ankara'ya gelen Kral Selman, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya gelerek ikili ilişkileri ve başta Suriye olmak üzere bölgesel gelişmeleri değerlendirme imkanı bulmuştur.[18] Ziyaret sırasında iki ülke arasındaki stratejik iş birliğini güçlendirmek amacıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Aralık 2015 Riyad ziyaretinde kararlaştırılan Suudi-Türk Koordinasyon Konseyi'nin kurulmasını öngören mutabakat zaptı imzalanmıştır.[19] İki ülke dışişleri bakanları himayesinde çalışacak olan bu mekanizma kapsamında güvenlik, terörizm, askeri, ticari, finans, yatırım, sosyal ve kültürel alanlarda alt çalışma grupları faaliyetler yürüteceklerdir.[20] Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde yapılan törende, göreve gelmesiyle iki ülke arasındaki dostluk ve iş birliğinin her alanda güçlendirildiğini vurgulayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kral Selman'a bu katkılarından dolayı "devlet nişanı" takdim etmiştir.[21] Ankara'da temaslarını tamamlayan Kral Selman ve Cumhurbaşkanı Erdoğan İİT zirvesine katılmak üzere İstanbul'a geçmişlerdir. Bu zirvede alınan karar-

lar dikkate alındığında iki ülkenin büyük ölçüde birlikte hareket ettiği anlaşılmaktadır. Dönem başkanlığını Türkiye'nin üstlendiği İİT'nin İstanbul zirvesi sonuç bildirgesinde bölgesel politikaları nedeniyle İran açık bir şekilde kınanmış ve uyarılmıştır. Her ne kadar Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani zirvede karşı gelse de İran'ın bölge ülkelerinin içişlerine karışmasının kabul edilemez olduğu belirtilmiş, ona bölgedeki terör örgütlerine destek vermesini durdurması uyarısı yapılmış ve Suudi Arabistan temsilciliklerinin saldırıya uğraması kınanmıştır.[22]

Bu yılın Eylül ayına gelindiğinde Ankara-Riyad arasındaki diplomatik temaslar oldukça sıklığını artırmıştır. Taraflar gerek karşılıklı ziyaretler gerekse uluslararası toplantılarda fırsat buldukça fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Bu kapsamda iki ülke yetkilileri arasında sadece Eylül ayında dört ayrı görüşme gerçekleştirilmiştir. 3 Eylül'de Çin'de G20 Liderler Zirvesi'nde bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan'ı temsilen zirveye katılan İkinci Veliaht ve Savunma Bakanı Selman'ı kabul ederek ikili ilişkileri masaya yatırmıştır.[23]

8 Eylül'de Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştiren Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Cubeyr Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Başbakan Binali Yıldırım ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ayrı ayrı bir araya gelerek bölgesel gelişmeleri ve ortak tehditler karşısında atılacak adımları müzakere etmiştir. Mevkidaşı Çavuşoğlu ile görüşmesinin ardından gerçekleştirilen ortak basın toplantısında Cubeyr, Türkiye'nin Suriye'de yürüttüğü Fırat Kalkanı Harekatı'nı ve 15 Temmuz darbe girişimi ardından alınan tüm yasal tedbirleri desteklediklerini ifade etmiştir.[24] Bunun dışında Suriye, Yemen ve Irak meselelerinde Riyad ve Ankara'nın aynı çizgide olduğunu belirten Cubeyr iki ülke ilişkilerinin çok iyi bir durumda olduğunu ve bu ilişkileri daha iyi bir düzeye taşıma konusunda görüş birliği içinde olduklarını ifade etmiştir.[25] Daha sonra Çankaya Köşkü'nde kabul

edilen Cubeyr vasıtasıyla 15 Temmuz darbe girişiminde aldıkları tavır nedeniyle Suudi Arabistan'a teşekkürlerini bildiren Başbakan Yıldırım, Riyad ile ilişkileri her alanda geliştirmeyi arzu ettiklerini ve bölgesel konularda diyalog içinde kalmaya önem verdiklerinin altını çizmiştir.[26] Son olarak Cubeyr, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edilmiş ve yapılan görüşmede mevcut konular hakkında taraflar arasında görüş alışverişi yapılmıştır.[27]

BM Genel Kurulu toplantısında ülkelerini temsilen New York'ta bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Veliaht Muhammed bin Nayif 22 Eylül'de "mini zirve" gerçekleştirerek iki ülke ilişkilerini masaya yatırmışlardır.[28] Bunun ardından 29-30 Eylül tarihlerinde beraberindeki kalabalık bir heyetle Türkiye'ye resmi ziyaret yapan Veliaht Nayif Ankara'da temaslarını sürdürmüş, Başbakan Yıldırım ile görüşmesinin[29] ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edilmiştir.[30] Her iki ülkenin geniş katılımıyla Külliye'de düzenlenen törende Cumhurbaşkanı Erdoğan, iki ülke ilişkilerinin güçlendirilmesine yaptığı katkılar dolayısıyla Veliaht Nayif'e "Cumhuriyet nişanı" takdim etmiştir.[31] Törende yaptığı konuşmada iki ülke ilişkilerinin ortak çabalar ve atılan adımlarla en müstesna günlerini yaşadığını vurgulayan Cumhurbaşkanı Erdoğan bu ilişkilerin gelişmesi ve yeni boyutlar kazanması için çalışacaklarını ifade etmiştir. Diğer taraftan kendisine takdim edilen nişan için teşekkürünü ileten Veliaht Nayif darbe girişiminin başarısız olmasından duydukları memnuniyeti dile getirdikten sonra iki ülke arasında siyasi, güvenlik ve kültürel alanlarda stratejik iş birliğinin güçlendirilmesi amacıyla bu ziyareti önemsediğinin altını çizmiştir.[32]

Bir kaç yıldır ara verilen Türkiye-KİK Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog toplantısının bu yıl gerçekleştirilmesi, 2016 yılında Türkiye'nin başta Suudi Arabistan olmak üzere KİK ülkeleriyle ilişkilerinin geldiği noktayı göstermesi açısından ayrıca önem arz etmekte-

dir. 2008'de Türkiye ile Körfez ülkeleri arasında kurulan mekanizmaya ilişkin toplantılar, dışişleri bakanları tarafından her yıl düzenli olarak yapılırken son toplantı 2012'de İstanbul'da düzenlenmiştir. Ancak 2013-2015 döneminde Mısır darbesine ilişkin karşıt duruş sergilemeleri nedeniyle Türkiye'nin özellikle Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile ilişkileri gerilince söz konusu toplantılar uzun zamandır yapılamamıştır. KİK ülkeleri dışişleri bakanları ve Türkiye'den Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci'nin katılımıyla 5. Türkiye-KİK Yüksek Düzeyli Diyalog Dışişleri Bakanları Toplantısı Riyad'da gerçekleştirilmiştir.[33] Söz konusu toplantıda taraflar arasında gelişen ilişkiler daha detaylı bir şekilde ele alınmış, bölgesel gelişmeler masaya yatırılmış ve yeni iş birliği olanakları görüşülmüştür. Toplantıyı değerlendiren KİK Genel Sekreteri Abdullatif Zeyani iki taraf arasındaki iş birliğini güçlendireceğini ve dışişleri bakanlarının son dönem bölgesel siyasi ve güvenlik gelişmelerini tartışacaklarını ifade etmiştir.[34] Toplantının ardından her iki tarafın da dış politika önceliklerini dikkate alan bir sonuç bildirgesi yayımlanmıştır. Yemen, Suriye ve Irak krizlerinde ortak tavır alma ve terörist örgütlerle mücadele noktasında dayanışma içinde olma konularında mutabık kalınmıştır. KİK ülkeleri bir yandan FETÖ'yü terörist örgüt olarak ilan ederken[35] diğer yandan da İran'a bölge ülkelerinin içişlerine karışmasını sonlandırması çağrısı yapılmıştır.[36]

Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri askeri bakımdan değerlendirildiğinde 2016 yılında bu alandaki iş birliğinin git gide derinleştirildiği görülmektedir. Ortak askeri tatbikatların düzenlenmesi ve savunma iş birliği anlaşmalarının imzalanmasıyla askeri alanda oldukça önemli adımlar atılmıştır. Bunlardan en fazla öne çıkanı iki ülkenin katıldıkları ortak askeri tatbikatlardır. 2016 yılı içinde Türkiye ve Suudi Arabistan dört ayrı askeri tatbikatta birlikte yer almışlardır. Bunlardan ilki Aralık 2015'te kurulan "Teröre Karşı İslam

İttifakı"[37] bünyesinde Suudi Arabistan'ın ev sahipliğinde Şubat ve Mart aylarında gerçekleştirilen "Kuzeyin Gök Gürültüsü" adlı askeri tatbikattır.[38] Üç hafta süren askeri tatbikata ittifakın bir üyesi olarak Türkiye, Özel Kuvvetler Komutanlığından Bordo Bereli askerlerden oluşan kara birlikleriyle katılmış, ittifaka desteğini ortaya koymuştur.[39] Bunun dışında iki ülke askeri birlikleri Mayıs ayında "Efes 2016", Haziran ayında "Anadolu Kartalı" ve yine aynı ay içinde "Işık 2016" olmak üzere Türkiye'de yapılan üç ayrı uluslararası askeri tatbikatta bir araya gelmişlerdir.[40] Ayrıca Rusya ile yaşadığı "jet krizi" nedeniyle Suriye hava sahasında uçak uçuramayan Türkiye'ye muhtemel bir saldırıda kullanılmak üzere Suudi Arabistan dört adet F-15 savaş uçağını Şubat ayında göndermiştir.[41]

Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki askeri iş birliğini güçlendiren bir diğer önemli gelişme ise Şubat ayında iki ülkenin ortaklığıyla savunma sanayii alanında üretim yapacak bir ortak savunma şirketinin kurulmasıdır. Türkiye'den ASELSAN ve Suudi Arabistan'dan Taqnia Defence and Security Technologies (DST) adlı şirketin yüzde 50 ortaklığıyla Suudi Arabistan Savunma Elektroniği Şirketi kurulmuştur.[42] Aynı yılın Aralık ayında da bizzat Savunma Sanayii Müsteşarı İsmail Demir'in katılımıyla Suudi Arabistan'da fabrikanın açılışı yapılmıştır.[43] Suudi Arabistan'da üretim yapacak olan savunma şirketi iki ülkenin savunma alanındaki ihtiyaçlarını gidermeyi ve teknoloji paylaşımını hedeflemektedir. Askeri tatbikatlar, Suudi Arabistan'ın savaş uçaklarını Türkiye'ye konuşlandırması ve ortak savunma üretimine geçilmesi gibi gelişmeler Ankara-Riyad arasındaki bölgesel güvenlik alanındaki yakınlaşma ve iş birliğinin stratejik ortaklık düzeyine geldiğini göstermektedir.

Siyasi gerilimden kurtulan Türkiye-Suudi Arabistan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler 2016 yılında güçlenerek devam etmiştir. Son yıllarda uluslararası petrol fiyatlarının oldukça düşük sey-

retmesi ve ABD ile siyasi ve askeri alanlarda ciddi anlaşmazlıklar yaşanması, ekonomide petrole ve savunmada dışa bağımlı olan Suudi Arabistan'ın köklü bir ulusal dönüşüm başlatmasını zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede Suudi Arabistan Nisan ayında "Vizyon 2030" adlı kapsamlı bir ulusal dönüşüm programı açıklamıştır. Bu programla Riyad yönetimi ülke ekonomisini petrole bağımlılıktan kurtarmayı, ülke savunmasının dışa bağımlılığını büyük ölçekte azaltmayı ve ülke toplumunu daha dinamik ve üretken hale getirmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla dünyanın en büyük sermayeli şirketlerinden biri olan ARAMCO'nun bir kısım hisselerinin satışa çıkarılması ve buradan elde edilecek finansal kaynakla yabancı ülkelerde yatırımlar yapılacak olması Türkiye için büyük bir fırsat oluşturmaktadır.

JASTA Kanunu dolayısıyla Suudi yönetiminin ABD'deki yaklaşık 750 milyar dolarlık yatırımını azaltarak diğer ülkelere takviye etme kararı da Türkiye açısından ciddi bir finansal yatırım potansiyeli taşımaktadır. Bu çerçevede ekonomik ilişkiler bakımından bu yıl içerisinde meydana gelen önemli gelişmelerden biri 9-13 Ekim tarihlerinde Türkiye'nin ev sahipliğinde İstanbul'da düzenlenen 23. Dünya Enerji Zirvesi'dir. Bu vesileyle her iki taraftan üst düzey temsilciler bir araya gelerek ekonomik ve ticari ilişkileri masaya yatırmışlardır. Zirveye Suudi Arabistan'dan Enerji Bakanı Halid Falih ve ARAMCO yöneticisi (CEO) Nasir Amin katılmışlardır. 11 Ekim'de iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari alandaki yeni iş birliği sahaları üzerine yapılan ikili ve heyetler arası görüşmelerin ardından iki ülke enerji bakanları Halid Falih ve Berat Albayrak'ın himayesinde ARAMCO ve Türkiye'den 18 ayrı firma iş birliği mutabakat zaptı imzalamışlardır.[44] Bu anlaşmalar sayesinde Türk firmalar Suudi Arabistan'da inşaat ve müteahhitlik alanlarında yeni yatırım imkanları elde ederken ARAMCO da Türkiye'de enerji alanında yatırımlar yapabilme

fırsatı kazanmıştır. Ortak basın açıklamasında imzalanan yeni anlaşmaların iki ülke ilişkilerine ivme kazandıracağına değinen Enerji Bakanı Albayrak her geçen gün gelişen ilişkilerin daha iyi bir noktaya doğru ilerlediğini belirtmiştir. Öte taraftan Suudi Enerji Bakanı Falih ise imzalanan anlaşmaların birçok sermaye projesi için yasal çerçeve oluşturduğunu söyleyerek Suudi Arabistan'ın Vizyon 2030[45] kapsamında Türk şirketleriyle çalışmak istediğini, yüzlerce milyar dolar yatırım yapmak istediklerini ve söz konusu anlaşmaların bu hedefler doğrultusundaki ilk adımlar olduğunu ifade etmiştir. ARAMCO yöneticisi Amin ise yaptığı konuşmada Vizyon 2030 çerçevesinde Türk şirketleriyle birlikte çalışmayı dört gözle beklediklerini açıklamıştır.[46]

İki ülke ticari ve ekonomik ilişkilerinin masaya yatırıldığı ve yeni iş birliği olanaklarının değerlendirildiği diğer bir gelişme ise 30 Kasım'da İstanbul'da düzenlenen ve her iki ülkeden iş adamlarının geniş katılım gösterdiği Türkiye-Suudi Arabistan İş Konseyi Ortak Toplantısı'dır. Türkiye'yi Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci ve Suudi Arabistan'ı Ticaret ve Yatırım Bakanı Mecid bin Abdullah'ın temsil ettiği toplantıda her iki bakan da karşı tarafın iş adamlarını kendi ülkesinde yatırım yapmaya davet etmiştir.[47] Toplantıda yaptığı konuşmada iki ülke arasında ticari engellerin olmadığı bir ortam oluşturmayı hedeflediklerine değinen Bakan Zeybekci, Suudi Arabistan'ın desteğiyle Türkiye-KİK arasındaki serbest ticaret anlaşması görüşmelerinin yeniden başladığını ifade etmiştir. Öte yandan yaptığı konuşmada yatırımları artırmak ve iş adamlarına vize kolaylığı sağlamak amacıyla ülkesindeki bakanlıklar ve diğer kurumlardaki bütün imkanları seferber edeceklerini kaydeden Suudi Bakan Abdullah, ülkesinin Türkiye'nin stratejik bir ortağı ve müttefiki olduğunun altını çizmiştir.[48] Toplantı sonunda Türk ve Suudi iş adamları arasında yeni iş birliği ortaklıkları kuran 8 mutabakat zaptı imzalanmıştır.[49]

Tablo 1. Türkiye-Suudi Arabistan Dış Ticaret Hacmi (2014-2016, milyar dolar)

2014		2015		2016	
İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
2,343	3,047	2,117	3,472	1,835	3,174

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

2016 yılı itibarıyla Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ticari ilişkilerin rakamlara nasıl yansıdığına bakıldığında ticaret hacmi, bölgesel ve uluslararası istikrarsızlık dolayısıyla beklentilerin çok altında kalmıştır. Tablo 1'e bakıldığında 2016 yılı itibarıyla taraflar arasındaki ticaret hacmi 5 milyar dolar seviyesinde olmuştur. Ancak bu yıl içinde imzalanan anlaşmalar ve atılan yeni adımlarla önümüzdeki yıllarda iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin yeniden canlanma kaydedeceği öngörülebilmektedir. Bu anlamda bir toparlanmanın yaşanabilmesi sadece bölgesel ekonomik istikrarın tesis edilmesine değil aynı zamanda Ankara ve Riyad'ın birbirleri açısından oluşturdukları ticari ve finansal iş birliği potansiyellerini iyi değerlendirmelerine dayanmaktadır.

TÜRKİYE-BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ (BAE) İLİŞKİLERİ

Ekonomik gücü ve 9 milyonu aşkın nüfusu[50] sayesinde Suudi Arabistan'dan sonra Körfez ülkeleri arasında en önemli ve etkili ülkenin BAE olduğu söylenebilir. Bu durum BAE'yi bölgede Türkiye açısından dikkate alınması gereken önemli bir ülke konumuna getirmiştir.

Son yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerde fark edilir ilerlemeler kaydedilmiş olsa da 2013 yılında Mısır'da yaşanan darbe[51] sonrası ilişkilerin ters bir istikamette ilerlemeye başladığı görülmüştür. İki ülke arasında yaşanan krizin arka planına bakıldığın-

da Müslüman Kardeşler hareketine yönelik politika farklılıklarının buna neden olduğu söylenebilir. Son yıllarda İhvan üzerinde ülke içinde ciddi bir baskı kuran ve hareketi siyasal süreçlerden dışlayan BAE yönetiminin aksine Türkiye, Müslüman Kardeşler'i bölgedeki önemli siyasi aktörlerden birisi olarak görmektedir. Hareketin Mısır'da iktidara yükselmesinin ardından Ankara için Müslüman Kardeşler bir "müttefik" haline gelmiştir. Bölge siyasetini derinden etkileyen söz konusu darbe ve iki ülkenin birbirine zıt pozisyon alması ilişkileri sarsmış[52] ve Türkiye-BAE arasında bir güven bunalımı ortaya çıkarmıştır.

Her ne kadar Ankara-Abu Dabi ilişkileri açısından 2016 yılı önceki yıllardan kalan soğuklukla başlamış olsa da yılın ortalarından itibaren iki taraf arasında ciddi bir yumuşama sürecinin başladığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla 2016'daki ikili ilişkileri iki döneme ayırmak mümkündür. Yılın ilk bölümünde ilişkilere hakim olan soğukluğun önemli sebeplerinden biri, etkisi 2015'ten bu yıla sarkan Rus jetinin Türkiye hava sahasında düşürülmesi hadisesi ve bunun BAE tarafından kınandığı yönünde ortaya atılan iddiaların yarattığı kriz olmuştur.[53] Türkiye'nin Rusya'ya ait savaş uçağını düşürmesinin ardından BAE resmi düzeyde yaptığı açıklama ile uçağın düşürülmesi hadisesinde Türkiye'nin haksız olduğunu ima eden bir açıklama yapmış ancak Ankara'nın tepkisi üzerine açıklamanın yanlış anlaşıldığını söylemek zorunda kalmıştır. Fakat bu durum BAE'nin krizi daha da derinleştirmemek adına geri adım attığı şeklinde yorumlansa da taraflar arasındaki soğuk ilişkilerin yılın ortalarına kadar sürmesine engel olamamıştır.

Türkiye ile BAE arasındaki 2013 Mısır darbesiyle başlayan ayrışma ve hatta bölgesel ve küresel siyasetteki rekabet odaklı ilişkiler, 2016 yılının başlarından itibaren iş birliği adımlarının atılmasıyla yeni bir safhaya geçmeye başlamıştır. Bu yöndeki ilk sinyal

BAE'nin uluslararası mecralarda Türkiye karşıtı söylemlerden vazgeçip uzun zamandır (2013 yazından beri) Ankara'ya yollamadığı büyükelçisini göndererek buzları eritmek niyetinde olduğuna dair söylentilerin diplomatik çevrelerde duyulmaya başlaması olmuştur. Bu yöndeki en önemli açıklama Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'ndan gelmiştir. Strazburg'da konuyla alakalı bir soruyu cevaplarken BAE'nin, Türkiye'ye yeni bir büyükelçi atamasına izin verdiğini ve iki ülkenin zaten Mısır ve Suriye gibi birçok bölgesel olaya benzer yaklaştıklarını ifade etmiştir. Müteakip süreçte de Ankara'ya atanan yeni elçinin Cumhurbaşkanı Erdoğan'a güven mektubunu sunmasının beklendiği haberleri medyada çokça yer almıştır.[54]

Yukarıda belirtilen gelişmeler ışığında taraflar arasındaki ilişkilerin önceki yıllara nazaran olumlu bir seyir izlemeye başladığı görülmüştür. Yılın ilerleyen döneminde ilişkilerde yaşanan olumlu gelişmelere daha somut adımların eklenmesi ile yumuşama söylem boyutundan kurumsal diplomasi boyutuna geçmiştir. Bu minvalde iki ülke arasındaki soğukluğun giderilip ilişkilerin gelişmeye başladığının en somut göstergesi, BAE'nin iki seneyi aşkın süredir Ankara'da bulunmayan büyükelçisini tekrar atayacağını açıklaması olmuştur.[55] Karar Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun BAE Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayed Nahyan'ın davetine icabetle Abu Dabi'ye gerçekleştirdiği ziyaret esnasında hayata geçmiştir. Ziyaretin Türkiye-BAE ilişkileri açısından adeta dönüm noktası olduğunu ve yeni bir sayfa açtıklarını dile getiren Çavuşoğlu, "Bundan sonraki süreçte iki ülke arasındaki ilişkilerin, özellikle Suudi Arabistan'la beraber bölgenin istikrarı ve güvenliği için ne kadar önemli olduğunu karşılıklı vurguladık"[56] şeklinde açıklamada bulunmuştur. Ziyaretin her bakımdan son derece yararlı olduğunu dile getiren Çavuşoğlu, BAE'nin Ankara Büyükelçisinin "7 Mayıs'ta göreve başlayacağını" aktarmıştır.[57] Nihayetinde BAE'nin

Ankara'ya büyükelçi olarak atadığı Shaheen Al Marar 14 Haziran'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'a güven mektubunu sunarak resmen görevine başlamıştır.[58]

İki ülke ilişkilerini etkileyen bir diğer önemli gelişme de 15 Temmuz'da Türkiye'de yaşanan darbe girişimi ve bu girişim karşısında BAE'nin sergilediği tavır olmuştur. Darbe girişiminin yaşandığı dönemde BAE'nin darbeye destek verdiği yönünde birçok iddia ortaya atılmış[59] fakat bu iddiaların hiçbiri resmi makamlarca teyit edilmemiştir. BAE yönetiminin darbe girişimine yönelik resmi açıklamayı girişimin püskürtülmesinden yaklaşık 16 saat sonra yapması[60] bu yöndeki iddiaları destekler mahiyette olsa da bunun aksini gösteren adımların daha ağır bastığı görülmüştür. BAE, Suudi Arabistan'ın açıklamasından yaklaşık bir saat sonra Türkiye'yi, darbeyi püskürttüğü ve istikrarı korumayı başardığı için tebrik eden bir açıklama yapmıştır. Darbe girişimi tamamen püskürtüldükten sonra bu açıklamanın gelmesi Abu Dabi'nin darbe karşısındaki gerçek tavrının ne olduğunu anlamayı zorlaştıran bir durumdur. Medyada yer alan birçok haberde bu ülkenin darbe girişimi ile alakalı önceden haberinin olduğu ve hatta darbecilere mali yardım yaptığı ileri sürülmüştür.[61]

Öte yandan BAE darbe girişimine ilişkin soruşturma kapsamında Afganistan'daki Türk Görev Gücü Komutanı Tümgeneral Cahit Bakır ile Kabil Eğitim, Yardım ve Danışma Komutanı Tuğgeneral Şener Topuç'u Dubai üzerinden bir Batı ülkesine kaçmak üzereyken yakalayarak Türkiye'ye teslim etmiştir.[62] Resmi kaynaklardan edinilen bilgiye göre Bakır ve Topuç'un Afganistan'ın başkenti Kabil'den Dubai'ye kaçtıklarını öğrenen Dışişleri Bakanlığı ve Milli İstihbarat Teşkilatı harekete geçmiş, hızla başlatılan girişimler ve BAE makamlarının iş birliği sayesinde söz konusu kişiler Dubai Havalimanı'nda yakalanarak Türkiye'ye getirilmiştir.[63]

BAE'nin darbenin püskürtülmesi sonucu gerek darbeci generalleri yakalayarak Türkiye'ye iade etmesi gerekse hükümeti destekleyen açıklamalar yapması, iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileşmesine ve karşılıklı ziyaretlerin gerçekleşmesine katkı sağlamıştır. Bu ziyaretlerin en önemlisi BAE Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah bin Zayid'in Ankara ziyareti olmuştur. Söz konusu ziyaret esnasında BAE'nin 15 Temmuz'da yaşanan başarısız darbe girişiminin ardından Türkiye'ye verdiği destek ve gösterdiği dayanışma için Abu Dabi'ye teşekkürlerini ileten Bakan Çavuşoğlu'nun, "Birbirine karşı kardeşlik hukuku içinde olan Türkiye ve BAE halkına da bu yakışırdı" şeklindeki ifadesi ilişkilerin geldiği noktayı göstermesi açısından önem arz etmiştir.[64] Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında bölgede vuku bulan pek çok krizin çözümü noktasında iki ülkenin iş birliği yapmasının önemine vurgu yapan Dışişleri Bakanı Abdullah, bu yıl Riyad'da KİK ile Türkiye arasında gerçekleştirilen toplantının karşılıklı iş birliği açısından son derece önemli olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında ülkesinin bölgesel meydan okumalar karşısında Türkiye'nin yanında duracağını ifade eden Abdullah, halihazırda Türkiye ile Körfez ülkeleri arasındaki istişarelerin bölgesel krizlere ortak çözümlerin üretilebilmesi açısından önem taşıdığını belirtmiştir.[65] Ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Bakan Abdullah'ı kabulü[66] ikili ilişkilerin normalleştiğinin göstergesi olmuştur.

Taraflar arasındaki ekonomik ilişkilere bakıldığında Mısır krizi ile başlayan ayrışmadan itibaren ticaret hacmi önemli oranda düşüş yaşamış olmasına rağmen, 2016 yılında da BAE'nin Körfez ülkeleri arasında Türkiye ile en büyük ticaret hacmine sahip ülke konumunda olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Türkiye-BAE Dış Ticaret Hacimleri (2014-2016, milyar dolar)

2014		2015		2016	
İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
3,253	4,655	2,008	4,681	3,701	5,407

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Ankara ve Abu Dabi arasında bölgesel meselelere dair son yıllarda yaşanan sorunların ikili ilişkilerde gerilime yol açtığı gibi taraflar arasındaki ticari ilişkiler üzerinde de olumsuz etkiler yarattığını görmek mümkündür. Nitekim Tablo 2'de belirtilmiş olduğu gibi 2014 yılında 8 milyar dolar civarında gerçekleşen ticaret hacmi, 2015'te 6,681 milyar dolar seviyesine düşmüştür. Ancak 2016'da taraflar arasındaki ilişkilerde normalleşme sürecine girilmesi ticari ilişkilere de yansımış ve iki ülke arasında gerçekleşen ticaret hacminde de önemli bir artışın yaşanmasını beraberinde getirmiştir.

TÜRKİYE-KATAR İLİŞKİLERİ

Katar son yıllarda Türkiye'nin bölgede en iyi ilişkilere sahip olduğu ülke konumundadır. Emir Tamim bin Hamad Tani'nin tahta geçmesi ile iki ülke arasındaki yakınlaşma ve iş birliği düzeyi görülmemiş boyutlara erişmiştir. İkili ilişkilerin 2016 yılında izlediği seyre bakıldığında iş birliğinin daha da sıkılaştırılarak devam ettiğini görmek mümkündür. Bu çerçeveden bakıldığında 2015 yılının sonlarında Rusya ile yaşanan "jet krizi" sonucu enerji alımında bir krizle karşı karşıya kalan Türkiye, alternatif gaz arayışında ilk olumlu yanıtı Katar'dan almıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan 2 Aralık'ta Emir Tamim ile gaz tedarikini görüşmesinin ardından BOTAŞ ile Katar Petrol arasında doğalgaz alanında iş birliğine dair mutabakat zaptı imzalanmıştır.[67] Böylelikle daha önce dönemlik anlaşmalarla bu ülkeden yapılan LNG ithalatına uzun vadeli bir perspektif de kazandırılmış-

tır. Bununla birlikte Türkiye ile Katar arasında askeri, eğitim, ekonomi, çevre ve deniz taşımacılığının da olduğu toplam 15 anlaşma imzalanmıştır. Önemli bir diğer adım olan karşılıklı olarak vizelerin kaldırılması da aynı görüşmede karara bağlanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Vizeler konusu adeta son saniye adımı diyebiliriz. Bundan dolayı değerli kardeşim Tamim'e çok teşekkür ediyorum"[68] şeklindeki ifadesiyle konuyla alakalı memnuniyetini dile getirmiştir.

2015 yılı bu denli önemli adımların atılması ile sonlanırken 2016'ya iyi bir başlangıç yapılmasıyla ilişkilerin derinleştirilmesi kolaylaşmıştır. Dolayısıyla 2016 taraflar arasında birçok üst düzey ziyaretle iş birliğinin derinleştirildiği bir yıl olmuştur. Üst düzey ziyaret serisi yılın Şubat ayında Emir Tamim'in Türkiye ziyaretiyle başlamıştır. Ziyaret esnasında Emir Tamim'in Cumhurbaşkanı Erdoğan ile gerçekleştirdiği toplantıda taraflar arasındaki askeri stratejik ortaklık görüşülmüştür.[69] Aynı zamanda dönemin Başbakanı Davutoğlu ile de görüşen Emir'in gündeminde dışişleri ve savunma konuları yer almıştır. Nitekim Savunma Bakanı Halid bin Muhammed Atiyye 8 Şubat'ta Ankara'ya gelmiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Davutoğlu ile aynı konular üzerinde görüşmeler gerçekleştirmiştir.[70] Emir'in yıl içinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği ikinci ziyareti ise İİT 13. Zirvesi kapsamında olmuştur. Zirve sürecinde Emir Tamim ile Davutoğlu bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Görüşmede başta Türkiye-Katar ikili ilişkileri ile Suriye'deki durum olmak üzere bölgesel güvenlik ve istikrar konuları ele alınmıştır. Emir Tamim görüşmede Türkiye ile iş birliğinin her alanda geliştirilmesine önem verdiklerini vurgulayarak[71] iki ülke arasındaki bu ilişkinin derinleşerek devam edeceğine işaret etmiştir.

Ankara-Doha ilişkileri Türkiye dış politikasının son yıllarda en önemli başarı alanlarından birini oluşturmaktadır. Ekonomik, siyasal ve bölgesel iş birliği alanlarına sahip olan bu ilişkilere 2014 yılından itibaren güvenlik boyutu da eklenmiştir.[72] Dolayısıyla ikili iliş-

kiler ve bölge siyaseti açısından büyük önemi haiz olan Katar'a Türk askeri üssü kurulması planı bu yıl hayata geçirilmiş ve 150 kişiden müteşekkil ilk askeri kafile üsse yerleşmiştir.[73] Türkiye'nin bölgesel güç olma iddiasını tahkim eden bu üssün Katar'da kurulmuş olması iş birliğinin ulaştığı derinliği ve uzun vadeli bir vizyona sahip olunduğunu göstermiştir.

2015 yılının Mart ayında Meclis Genel Kurulu ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın onayından geçen Türkiye-Katar Askeri İş Birliği Anlaşması kapsamında kurulacak üs için nihai imzalar, Nisan ayında Davutoğlu'nun Katar ziyareti esnasında atılmıştır. Davutoğlu iki ülke arasında savunma alanında çeşitli adımlar atıldığını belirterek, "Bugün attığımız imza ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Katar'daki mevcudiyeti ve buradaki ortak üs devreye girmiş oluyor. Bu konuda Katar'ın duyduğu güvene müteşekkiriz. Türkiye kendisine güvenen dostunu yalnız bırakmamıştır, Türkiye kendisine güvenen ülkenin yanında olmaktan geri durmamıştır. Türkiye, Katar'a güvendi ve bugün dünya ölçeğinde iş birliği sergiliyoruz. Bu bağlamda askeri iş birliğimizi tahkim eden asli unsurlardan biri, bunu da geliştireceğiz"[74] yönündeki ifadeleri ile üssün taraflar için taşıdığı anlama vurgu yapmıştır.

Öte yandan konuyla alakalı açıklama yapan Katar Başbakanı Abdullah bin Nasir de imzalanan Türk Silahlı Kuvvetlerinin Katar'da konuşlanmasına ilişkin uygulama anlaşmasının çok iyi şekilde inşa edilmiş iki ülke ilişkilerine yeni taşlar ekleyeceğini belirterek, bu anlaşmaların halkın ilerleme ve refahı için önemli adımlar teşkil ettiğini söylemiştir. Katar ile Türkiye arasında ekonomik, askeri, siyasi, güvenlik, kültür ve diğer alanlardaki ikili ilişkilerin uzun yıllardan beri devam ettiğini ve çok köklü olduğunu belirten Katar Başbakanı, Davutoğlu ile gerçekleştirdiği toplantıda da bu ilişkilerin çeşitlendirilerek artırılması konularının görüşüldüğünü aktarmıştır.[75] Ayrıca Emir Tamim Haziran ayında yine bir Türkiye

ziyareti gerçekleştirerek Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın iftar yemeğine konuk olmuştur.[76]

Katar ile Türkiye arasındaki ilişkilerin sıkı ve derin olduğunu gösteren bir başka örnek de 15 Temmuz'da Türkiye'de gerçekleşen darbe girişimi karşısında Katar'ın tutumu olmuştur. Katar, darbe girişimini kınayan ilk ülkelerden biri olmuş[77] ve bu süreçte Türkiye ile her konuda dayanışma içerisinde olduğunu açıklamıştır. Ülkesinin darbe girişimine karşı tutumu hakkında açıklama yapan Katar'ın Ankara Büyükelçisi Salim Mübarek Şafi, Türkiye ile stratejik ve sağlam ilişkilerinin olduğunu belirterek, "Darbe girişimi sonrasında ilk tepki veren ülkeler arasındaydık. Katar olarak Türkiye'de yatırım yapmaya yönelik herhangi bir politik veya ekonomik risk görmüyoruz" şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Bununla birlikte Emir Tamim'in olaydan hemen sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak seçilmiş meşru hükümete destek verdiğini hatırlatan Şafi, "İki ülke arasında stratejik, sabit ve sağlam bir ilişki var. Ülke olarak Türkiye'de yatırım yapmayı engelleyecek herhangi bir risk görmüyoruz. Yakında ikili ilişkiler ve bölgesel konuları ele almak için resmi görüşmeler olacak. Ekonomik bakımdan biz daha önce iki ülke ticaret hacmini artırmak için elimizden geleni yaptık ve yapmaya da devam ediyoruz. Bu konudaki olumlu sonuçları inşaat, gayrimenkul, altyapı ve finansal sektörlerde görmeye başladık"[78] diyerek hem darbe sürecinde ülkesinin desteğini yinelemiş hem de iki ülke ilişkilerinin her alanda hiçbir sarsıntıya uğramadan gelişmeye devam edeceğine işaret etmiştir.

Darbe girişimi sonrası Katar'dan bir diğer önemli açıklama da Ortadoğu'nun en önemli ailelerinden Şammar Aşireti Lideri Nawaf Hemoud Maghamis'ten gelmiştir. Maghamis, "Aşiretimiz 1700'lü yıllardan bu yana Kut'ül Amare zaferi de dahil olmak üzere hep Osmanlı'nın ve Türklerin yanında olmuştur ve sonuna kadar olmaya devam edecektir. Türkiye sadece Ortadoğu'nun değil İslam dün-

yasının lideridir. Sayın Recep Tayyip Erdoğan ve Emirimiz Sayın Şeyh Tamim Bin Hamad Tani'ye bu iki ülkeyi ve milleti tekrardan bir araya getirdikleri için şükranlarımı sunuyorum. Dualarımız Türkiye ve Türk halkı için"[79] şeklinde ifadeler sarf ederek iki ülke arasındaki yakın ilişkilerin devletler düzeyinden halklar düzeyine indiğini ve dolayısıyla çok daha sağlam temeller üzerine oturmuş olduğunu göstermiştir.

İkili ilişkiler bağlamında 2016'da meydana gelen bir diğer önemli gelişme de yılın son ayında Emir Tamim'in Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret esnasında iki ülke arasında çeşitli alanlarda mutabakat zaptı, anlaşma, eylem planları ve ortak bildirilerin imzalanması olmuştur.[80] Türkiye ile Katar arasında Yüksek Stratejik Komite İkinci Toplantısı Trabzon'da yapılmış ve ticaretin artırılması kararının alındığı toplantıda iki ülke arasında 15 iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Stratejik toplantıya Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Emir Tamim başkanlık etmişlerdir. Anlaşmaların imzalanmasını müteakip baş başa yapılan görüşmede iki ülke arasındaki askeri, siyasi, ekonomik, enerji ve kültürel konular detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Halep'teki insani krizle ilgili görüş alışverişinde bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Emir Tamim, Halep'ten sivillerin tahliyesine yönelik atılacak adımları değerlendirmiştir.[81] Halep konusundaki hemfikir olma durumu iki ülkenin Suriye konusundaki iş birliğinin devam ettiğine işaret etmiştir.

Katar ile Türkiye arasındaki siyasi, kültürel ve askeri ilişkiler deyim yerindeyse altın çağını yaşıyor olmasına rağmen ekonomik ilişkilerin diğer alanlara kıyasla beklenilenin altında olduğu görülmektedir. Bölgesel istikrarsızlık diğer ülkelerle olduğu gibi Katar'la da ticari ilişkileri olumsuz etkilemiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin 2016 yılında stratejik bir boyut kazanmış olmasına rağmen ticaret hacminin BAE ve Suudi Arabistan gibi diğer Körfez ülkelerine nazaran oldukça düşük bir orana sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Türkiye-Katar Dış Ticaret Hacimleri (2014-2016, milyon dolar)

2014		2015		2016	
İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
394.551	344.712	360.978	423.087	271.083	439.119

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Katar ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi Tablo 3'te de görüldüğü gibi 2016 yılının Ocak-Ekim döneminde 710 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Böylece iki ülke arasındaki ticaret hacmi de hedeflenen 1 milyar doların altında kalmıştır. Önceki yıllarla kıyaslandığında iki ülke arasındaki ticaret hacminde önemli bir düşüşün yaşandığı görülmüştür. Ekonomi alanındaki iş birliğinin diğer alanlarda gerçekleştirilen iş birlikleri ile doğru orantılı bir görüntü vermesi için şüphesiz mevcut oranın daha yukarılara taşınması gerekmektedir.

TÜRKİYE-KUVEYT İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin Kuveyt ile ilişkileri geleneksel anlamda olumlu ve dengeli bir şekilde seyretmiştir. 2016 yılında Türkiye'nin bu ülke ile olan ilişkilerine bakıldığında ne BAE ile olan ilişkilerdeki belirsizlikten ne de Katar ile olan çok yakın ve dostane ilişkilerden söz etmek mümkündür. Her ne kadar son yıllarda özellikle Arap devrimlerinin başlamasıyla Türkiye'nin Körfez ülkelerine yönelik politikaları farklılıklar arz etmeye başlamışsa da Kuveyt'le ilişkilerde önemli bir değişimin yaşanmadığı görülmüştür. Kuveyt, Mısır'daki darbeye siyasi ve mali anlamda destek vermesine[82] rağmen Ankara ile olan ilişkilerinde hasar yaratacak problemler yaşamamıştır. Küçük bir ülke olarak kendisine yönelik birçok tehditle çevrelenmiş olması, Kuveyt'i iddialı dış politika izlemekten alıkoymuş, bunun yerine

dengeli ve diyalog odaklı bir dış politika benimsemesini zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla bu ülkenin Türkiye ile olan ilişkileri genel anlamda bu yıl da istikrarlı bir seyir almıştır.

Türkiye'de yaşanan darbe girişimi sürecinde ve sonrasında Kuveyt'in Türk hükümetini destekleyen tavrı ikili ilişkilerdeki olumlu gidişatı daha da güçlendirmiş, ilişkilerin güven zeminini sağlamlaştırmıştır. Bu doğrultuda Kuveyt başarısız darbe girişimi karşısında meşruiyetin başarısı ve demokrasinin zaferinden övgüyle bahsederek[83] Türk hükümetine desteğini sunmuştur. Ayrıca KİK tarafından yapılan darbe karşıtı bildiriye de imza atarak desteğini yinelemiştir. KİK'in Riyad'da düzenlenen toplantının ardından yayımladığı ortak bildiride, 15 Temmuz'da darbe girişimiyle karşı karşıya kalan Türkiye ile dayanışma içinde olunduğu ve Türkiye'nin böyle bir teşebbüsün üstesinden gelmesinin memnuniyetle karşılandığı belirtilmiştir.[84] Yine Kuveyt Başbakanı Sabah Halid Türkiye'nin bu ülkedeki büyükelçisi Murat Tamer ile görüşmesinde Ankara'nın yanında durduğunu yinelemiştir.[85] Darbe ile bağlantısı tespit edilen Kuveyt'teki askeri ataşe Mikail İhsanoğlu da Almanya'ya kaçmak üzereyken Kuveyt ve Suudi Arabistan iş birliği ile Dammam'da yakalanıp Türkiye'ye teslim edilmiştir.[86] Söz konusu gelişmelerdeki Kuveyt'in duruşu ilişkilerin gelecekte daha da geliştirilmesi adına güven tesis eden önemli bir adım olmuştur.

2016 yılı Körfez'de askeri varlığını artırmaya başlayan Türkiye ile Kuveyt arasında önceki yıllarda imzalanan güvenlik anlaşmaları[87] çerçevesinde yeni adımların atıldığı bir yıl olmuştur. Bu bağlamda Büyükelçi Murat Tamer Ekim ayında düzenlediği organizasyonda tamamı Türkiye üretimi olan TCG Büyükada isimli savaş gemisinin Kuveyt'in Şuvaih Limanı'na üç gün kalmak üzere demirlediğini belirtmiştir.[88] Bundan da anlaşılacağı üzere Türkiye bölgede sadece Katar değil diğer Körfez ülkelerinin de güvenlik meseleleriyle ilgilenmektedir.

Buradan hareketle taraflar arasındaki ilişkilere bakıldığında her ne kadar iki ülkenin dış politikaları Mısır'daki darbe yönetimi ve Müslüman Kardeşler konusunda ayrışmış olsa da ikili ilişkilerde önemli bir değişim yaşanmamıştır. Önceki yıllarda olduğu gibi 2016'da da Kuveyt dış politikası açısından Türkiye'nin dengeleyici bir bölgesel güç konumunda olduğunu söylemek mümkündür. Bir bakıma Kuveyt için Türkiye İran, Irak ve hatta Suudi Arabistan'a karşı dengeleyici bir güç konumundadır. Fakat böyle olmasına rağmen Kuveyt'in Türkiye ile Katar kadar yakın ilişkiler geliştirmemesinin en önemli engelleyici sebebi oldukça hassas bir coğrafi konumda yani kendisinden çok daha güçlü üç ülkenin arasında sıkışmış olmasıdır. Bu sebeple Kuveyt, Türkiye ile geliştireceği ilişkiler konusunda diğer bölgesel güçleri (İran ve Suudi Arabistan) hesaba katmak durumundadır. Bütün bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda Kuveyt'in dengeli ve diyaloğa açık bir dış politika vizyonu benimsemesinin anlaşılırlığı artmaktadır.

Ekonomik ilişkilere gelindiğinde tarafların mütevazı bir ticaret hacmine sahip olduğu görülmektedir. 2016 yılında önceki yıllara nazaran iki ülke arasındaki ticaret hacminin önemli oranda değişmediği görülmüştür. Nitekim Tablo 4'te görüldüğü gibi taraflar arasındaki ticaret hacmi 2016'da 542 milyon dolar civarında gerçekleşmiş olup geçmiş yıllara nazaran az da olsa bir düşüş yaşamıştır.

Tablo 4. Türkiye-Kuveyt Dış Ticaret Hacimleri (2014-2016, milyon dolar)

2014		**2015**		**2016**	
İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
196.244	372.320	141.424	482.551	110.703	431.346

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Eylül ayında Kuveyt'i ziyaret eden Kalkınma Bakanı Lütfi Elvan ülkenin beş yıllık kalkınma planı için öngördüğü 150 milyon dolarlık projelerde Türkiye olarak önemli bir paya talip olunduğunu ifade etmiştir.[89] Ayrıca Kuveytli mevkidaşına Türk yatırımcıların bu ülkede iş almaları için yardımcı olması çağrısında bulunan Bakan Elvan[90] Ortadoğu'nun en büyük projelerinden biri olan Kuveyt Uluslararası Havalimanı yeni terminali inşaatı için düzenlenen ihaleyi 4,3 milyar dolarlık teklifle kazanan Limak İnşaat'ın başarısına değinmiş ve bunların devam ettirilmesi yönündeki temennilerini dile getirmiştir.[91]

TÜRKİYE-BAHREYN İLİŞKİLERİ

2016 yılında Türkiye-Bahreyn ilişkilerinin mevcut ilişki düzeyini koruduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle iki ülke arasındaki siyasi ilişkilere bakılacak olursa Bahreyn tarafından olmak üzere bu yıl içinde sadece bir üst düzey diplomatik ziyaret gerçekleştirilmiştir. Söz konusu ziyarette ülke liderleri ikili ilişkileri ve bölgesel gelişmeleri değerlendirmişlerdir. Söz konusu diplomatik temas Kral Hamad bin İsa Halife'nin 25-28 Ağustos tarihlerinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği resmi ziyaretle mümkün olmuştur. Beraberindeki heyetle Ankara'ya gelen Kral Hamad hem Cumhurbaşkanı Erdoğan hem de Başbakan Yıldırım ile ayrı ayrı görüşme gerçekleştirmiştir. Külliye'de yapılan ikili görüşmelerin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan, konuğu Kral Hamad ve beraberindeki heyete akşam yemeği vermiştir.[92] 25 Ağustos'ta Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'la resmi temaslarını tamamlayan Kral Hamad, 26 Ağustos'ta İstanbul'a geçerek yeni yapılan Yavuz Sultan Selim Köprüsü'nün açılışına katılmıştır.[93] Daha sonra İstanbul'da temaslarına devam eden Kral Hamad, 28 Ağustos'ta Çırağan Sarayı'nda Başbakan Binali Yıldırım ile bir araya gelerek ikili ilişkiler hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur. 15 Temmuz darbe girişimi sırasında gösterdiği dayanış-

ma için Kral Hamad'a teşekkür eden Başbakan Binali Yıldırım, Bahreyn'in güvenliğine Türkiye'nin verdiği desteğin sürekli devam edeceğini ve iki ülkenin savunma sanayii alanında da ilişkileri geliştirme isteğinde olduğunu belirtmiştir. Öte yandan Türkiye ile ilişkilere verdikleri öneme değinen Kral Hamad ise Ankara ile yakın iş birliği kurmayı ve mevcut ilişkileri derinleştirmeyi amaçladıklarını açıklamıştır.[94]

2016 yılında Bahreyn'den Türkiye'ye yapılan ikinci bir ziyaret ise Başbakan Yardımcısı Ali bin Halife tarafından gerçekleştirilmiştir. 5 Ekim'de Halife, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Külliye'de kabul edilmiştir. Yapılan görüşmede iki ülke ilişkileri ve bölgesel gelişmeler masaya yatırılmıştır.[95] Diplomatik ziyaretler dışında 15 Temmuz darbe girişimine yönelik izlediği politikaya bakılacak olursa Bahreyn meşru hükümetin yanında yer aldığını açıklamıştır. Türkiye'deki hükümet yetkilileriyle telefon üzerinden irtibata geçen Manama yönetimi, seçilmiş hükümetin yanında ve Ankara ile dayanışma içinde olduklarını belirtmiştir.[96] Ayrıca 15 Temmuz sonrasında Ortadoğu ülkelerinden Türkiye'yi ilk ziyaret eden devlet başkanı Bahreyn Kralı olmuştur.

Türkiye-Bahreyn arasındaki ikili ilişkilerin ekonomik ve ticari ayağı bakımından 2016 yılında meydana gelen önemli gelişme 29 Şubat'ta İstanbul'da düzenlenen Türkiye-Bahreyn İş Konseyi Toplantısı'dır. Söz konusu toplantıda bir araya gelen iş adamları ekonomik ve ticari iş birliği fırsatlarını değerlendirmiş ve bunun önündeki engelleri ele almışlardır.[97] Ekim ayında Türkiye-Bahreyn İş Konseyi kapsamında 15 Türk firması Bahreyn'e gerçekleştirdikleri ziyaretteki temaslarının ardından 20 bin konut inşa edecekleri anlaşmayı imzalamışlardır.[98] Ayrıca 1-2 Kasım tarihlerinde Türkiye-Körfez İş ve Yatırım Forumu'nun ikincisi Bahreyn'de düzenlenmiştir. Siyasi gerilim sebebiyle birkaç yıldan beri toplanamayan bu mekanizmayı, Riyad'daki Türkiye-KİK toplantısında yeniden canlandırma

kararı alınmıştır. Türkiye'den Gümrük ve Ticaret Bakanı Bülent Tüfenkci, TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu ve iş adamlarının katıldığı forumda yeni iş birliklerine imza atılmıştır.[99] Ancak aşağıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye-Bahreyn arasındaki ticaret hacmi de bölgesel istikrarsızlık ve ekonomik sıkıntılardan etkilenmiş görünmektedir. Son yıllarda toplam ticaret hacmi aşağı yönlü seyretmiştir.

Tablo 5: Türkiye-Bahreyn Dış Ticaret Hacmi (2014-2016, milyon dolar)

2014		**2015**		**2016**	
İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
294.342	204.085	104.470	225.295	127.780	193.280

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

TÜRKİYE-UMMAN İLİŞKİLERİ

Genel olarak Umman Körfez ülkeleri içerisinde bağımsız ve kendine has politikalar izleyen bir ülke görünümündedir. Umman'ın kendine özgü bir dış politika çizgisine sahip olduğunu, komşuları ile olan ilişkilerini dengeli tutması ve zaman zaman ayrışsa da kimseyle çatışmayan bir dış politika izlemesinden anlamak mümkündür. Bir dış politika ilkesi olarak komşuları ile ilişkilerinde kimseyi karşısına almamaya gayret ettiği gibi herhangi bir tarafla bağımlılık oluşturacak yakın ilişkilerden de kaçınmaktadır. Buradan yola çıkarak bir değerlendirme yapıldığında Umman dış politikasının tarafsız ve komşuları arasında dengeyi gözeten bir görüntü arz ettiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla KİK'in bir üyesi ve Arap olmasına rağmen Suudi Arabistan ve İran arasındaki rekabette her iki tarafa eşit mesafede durarak ilişkisini devam ettirmesi, benimsemiş olduğu tarafsız-çok boyutlu dış politikanın bir özeti mahiyetindedir.[100]

Sultanlığın son yıllarda Türkiye ile olan ilişkileri de benimsemiş olduğu bu ilkeler doğrultusunda biçimlenmiştir. Bu çerçeve Ankara-Maskat ilişkilerine bakıldığında geçmiş yıllara benzer bir şekilde 2016'da da dengeli bir ilişkinin devam ettirildiği görülmüştür. Özellikle Mısır'daki askeri darbeden sonra Körfez'e yönelik politikalarının ana teması Müslüman Kardeşler'in durumu etrafında şekillenmiş olsa da Türkiye'nin Umman ile ilişkilerinde Mısır darbesinin etkileyici bir rolünün olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte 15 Temmuz darbe girişimi karşısında Umman, Türk hükümetine destek mesajları yayımlamış ve darbenin karşısında olduğunu açıklamıştır. Umman'dan gelen bu yöndeki açıklamalara karşılık Türkiye'nin Maskat Büyükelçisi Uğur Doğan da Türkiye adına Umman hükümeti ve halkına teşekkürlerini iletmiştir.[101]

Tablo 6. Türkiye-Umman Dış Ticaret Hacimleri (2014-2016, milyon dolar)

2014		2015		2016	
İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
101.364	491.049	60.169	324.571	49.086	243.798

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Türkiye ile Umman arasındaki 2016 yılı ekonomik ilişkilerine bakıldığında önceki yıllara nazaran taraflar arasındaki ticaret hacminde önemli bir düşüşün yaşandığı görülmüştür. Tablo 6'da görüldüğü üzere 1 milyar doların üzerine çıkarılması hedeflenen iki ülke arasındaki ticaret hacminin, tersine bir seyirle önceki yıllara oranla daha da gerilediği görülmektedir. Bu noktada belirtilmesi gereken husus genel olarak Türkiye lehine olan ticaret ilişkisinin bu yıl içerisinde bu denli bir gerileme yaşamasının, iki ülke arasında yaşanan herhangi bir siyasi problemden kaynaklanmadığıdır. Öte yandan iki ülke arasındaki ticarette bir düşüşün yaşanmasına sebep

olarak bölgesel istikrarsızlık, uluslararası petrol fiyatlarının düşük olması ve coğrafi uzaklık gibi etkenlerin gösterilmesi mümkündür.

TÜRKİYE-YEMEN İLİŞKİLERİ

İki yıldır devam eden iç savaş nedeniyle Türkiye ve Yemen arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerden bahsetmek oldukça güçtür. Dolayısıyla sadece Yemen iç savaşında Türkiye'nin politikasının ne olduğu, 2016 yılı itibarıyla nasıl devam ettiği hakkındaki gelişmelerden bahsedilebilir. Türkiye, Eylül 2014'te İran'ın desteklediği Husiler ile hükümet arasında başlayan çatışmalarda Husilerin Ocak 2015'te darbe yaparak yönetimi ele geçirmesini kabul etmemiş ve Cumhurbaşkanı Abdurrabu Mansur Hadi yönetimini meşru yönetim olarak tanımıştı. Bununla kalmayan Türkiye Mart 2015'te Yemen'de meşru hükümeti yeniden tesis etmek amacıyla Suudi Arabistan öncülüğünde başlatılan Kararlılık Fırtınası Harekatı'na siyasi desteğini açıkça ilan etmiş, İran ise ağır bir şekilde eleştirmişti. Yemen'de askeri müdahale yapan Arap koalisyona açıkça desteğini ortaya koyan Cumhurbaşkanı Erdoğan, "İran bölgeyi domine etmeye çalışıyor, buna müsaade edilebilir mi?" şeklinde konuşmuştu.[102]

Böyle bir zemin üzerine inşa edilen Ankara'nın Yemen politikası 2016 yılında da aynen devam etmiştir. Nisan ayında İstanbul'da düzenlenen İİT Liderler Zirvesi'ne Yemen'in meşru temsilcisi ve devlet başkanı olarak Cumhurbaşkanı Hadi katılmıştır. Üstelik Türkiye'nin dönem başkanlığını üstlendiği ve zirveye ev sahipliği yaptığı bir dönemde yayımlanan İİT'nin sonuç bildirgesinde Yemen'in içişlerine karıştığı ve terörist eylemlere müdahil olduğu gerekçesiyle kınanan İran bu tutumundan vazgeçmeye davet edilmiştir.[103] Daha sonra 28 Temmuz'da Husiler ile devrik lider Ali Abdullah Salih'in ülkede hükümet kurma konusunda anlaşmaları üzerine Türkiye daha önceki tavrını yeniden ortaya koymuştur. Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada 2015'te darbeyle yönetime el koyan gayrimeşru yapıyı

Türkiye'nin tanımadığı, meşru hükümete desteğinin devam edeceği ve bu anlaşmanın siyasi çözüme katkısı olmadığı vurgulanmıştır.[104] Ayrıca ortak hükümet kurma konusunda anlaşan Husiler ve devrik lider Salih'in 28 Kasım'da Ulusal Kurtuluş Hükümeti kurduklarını açıklamaları üzerine derhal tepkisini gösteren Türkiye, sözde ve gayrimeşru olarak gördüğü yeni hükümeti tanımadığını bir kez daha yinelemiştir.[105] Sonuç olarak Ankara, 2016 yılında Riyad öncülüğünde Yemen'de yürütülen askeri operasyona siyasi desteğini ve meşru yönetim olarak Cumhurbaşkanı Abdurrabu Mansur Hadi yönetimini tanıma tavrını aynı çizgide sürdürmüştür.

SONUÇ

Türkiye-Körfez ülkeleri ilişkilerinde 2016 yılı gelişmelerine bakıldığında taraflar arasında ikili ve çok taraflı ilişkilerin güçlendirildiği görülmektedir. Mısır-Körfez ülkeleri ilişkilerinde soğukluğun ortaya çıkması ABD'nin artık tayin edici bir aktör olmadığı Ortadoğu'da İran'ın yayılmacı politikaları düzlemindeki manevra alanının genişlemesi ve artan bölgesel tehditler, Körfez ülkelerinin yeniden Türkiye ile yakınlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda yeniden rayına oturan ilişkiler, yapılan karşılıklı diplomatik ziyaretler ve imzalanan yeni iş birliği anlaşmalarıyla ciddi bir ivme kazanmıştır. 2016 yılında özellikle Riyad-Ankara ilişkilerinde gelişme yaşanmasının Türkiye'nin diğer Körfez ülkeleriyle ilişkileri üzerinde olumlu etki yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim uzun bir aradan sonra Türkiye-KİK Yüksel Düzeyli Diyalog Toplantısı'nın yapılması, FETÖ'nün KİK ve İİT tarafından terör örgütü olarak ilan edilmesi süreçlerinde Türkiye-Suudi Arabistan stratejik ortaklığının rol oynadığı söylenebilir. Ayrıca 2016 ortalarından itibaren kısmi değişim gösteren Türkiye'nin Suriye politikası Körfez ülkelerinin fazla bir rahatsızlığına yol açmamış, Fırat Kalkanı Harekatı ise bu ülkelerden diplomatik ve siyasi destek bulmuştur.

KRONOLOJİ

2 Ocak	Suudi Arabistan aralarında Şii din adamı Nimr Bakır Nimr'in de bulunduğu terör suçundan mahkum edilmiş 47 kişiyi idam ettiğini açıkladı. İran ise Suudi Arabistan'ın bu kararını kınayarak sert tepki gösterdi.
3 Ocak	İdam kararına tepki gösteren İranlı göstericiler Tahran ve Meşhed'deki Suudi Arabistan diplomatik temsilciliklerini ateşe verdi. Bunun üzerine Riyad yönetimi İran'la diplomatik ilişkilerini kestiğini açıkladı.
29-31 Ocak	Resmi temaslarda bulunmak üzere Suudi Arabistan'a giden dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu, Kral Selman ile iki ülke ilişkilerini masaya yatırdı.
8 Şubat	Katar Savunma Bakanı Halid bin Muhammed Atiyye Ankara'ya gelip Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Davutoğlu ile dışişleri ve güvenlik konuları üzerinde görüşmeler gerçekleştirdi.
13 Şubat	Rusya ile yaşadığı jet krizi nedeniyle Suriye hava sahasında operasyon imkanını kaybeden Türkiye'ye muhtemel bir saldırıda kullanılmak üzere Suudi Arabistan dört adet F-15 savaş uçağı gönderdi.
14 Şubat	Katar Emiri Tamim Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirdi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ikili ilişkileri ve bölgesel gelişmeleri değerlendirdi.
22 Şubat	Türkiye'den ASELSAN ve Suudi Arabistan'dan Taqnia Defence and Security Technologies (DST) Suudi Arabistan Savunma Elektroniği Şirketi adı altında ortak bir savunma şirketi kurdu.
29 Şubat	Türkiye, Teröre Karşı İslam İttifakı bünyesinde Suudi Arabistan'ın ev sahipliğinde Kuzeyin Gök Gürültüsü adlı askeri tatbikata Özel Kuvvetler Komutanlığından Bordo Bereli askerlerden oluşan kara birlikleriyle katıldı.
11 Nisan	Kral Selman Ankara'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirdi ve 14-15 Nisan tarihlerinde de İstanbul'da İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) 13. Liderler Zirvesi'ne katıldı. Bu ziyaret sırasında ikili ilişkileri stratejik ortaklık seviyesine çıkaran Suudi-Türk Koordinasyon Konseyi kuruldu.
26 Nisan	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu BAE'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Üç yıl aradan sonra yapılan bu ziyaretle iki ülke ilişkilerinin normalleştirilmesinin ilk adımı atılmış oldu.

27 Nisan	Birleşik Arap Emirlikleri üç yıl aradan sonra Türkiye'ye yeni bir büyükelçi atadı.
29 Nisan	Katar'a Türk askeri üssü kurularak 150 kişiden oluşan ilk askeri kafile üsse yerleştirildi.
16 Temmuz	Körfez ülkeleri darbe girişiminin sabahından itibaren darbe girişiminin püskürtülmesinden duydukları memnuniyeti ifade etmek suretiyle Türkiye'deki meşru hükümet ile dayanışma içinde olduklarını açıkladılar.
26 Ağustos	Bahreyn Kralı Hamad bin İsa Halife Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Kral Hamad ve Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülke ilişkileri ve bölgesel gelişmeleri değerlendirdi.
29 Eylül	Suudi Veliaht Prens Nayif beraberindeki kalabalık bir heyetle Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirdi. Ziyareti sırasında kendisine Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Cumhuriyet nişanı verildi.
9 Ekim	23. Dünya Enerji Zirvesi'ne Suudi Arabistan'dan Enerji Bakanı Halid Falih ve ARAMCO yöneticisi (CEO) Nasir Amin katıldı. Suudi enerji şirketi ARAMCO ve Türkiye'den 18 ayrı firma iş birliği mutabakat zaptı imzaladı.
11 Ekim	KİK ülkeleri dışişleri bakanları ve Türkiye'den Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci'nin katılımıyla 5. Türkiye-KİK Yüksek Düzeyli Diyalog Dışişleri Bakanları Toplantısı Riyad'da gerçekleştirildi. Yayımlanan bildiride FETÖ terör örgütü olarak ilan edildi.

NOTLAR

1. Bkz. İsmail Akdoğan, "11 Eylül Yasası ve Riyad-Washington İlişkilerinin Geleceği", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 8, Sayı: 77, (Kasım 2016).
2. Kemal İnat vd., "İran-Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Yansımaları", *SETA Analiz*, Sayı: 148, (Ocak 2016).
3. "Tahran'daki Suudi Arabistan Temsilcilikleri Ateşe Verildi", Aljazeera Turk, 3 Ocak 2016.
4. "Suudi Arabistan İran'la İlişkileri Kesti", Aljazeera Turk, 3 Ocak 2016.
5. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İran'a Sert Tepki", *Yeni Akit,* 6 Ocak 2016.
6. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İran'a Sert Tepki", *Türkiye*, 6 Ocak 2016.
7. "İdam Cezaları Barışa Katkı Sağlamaz", *Yeni Şafak,* 4 Ocak 2016.
8. "Türk Dışişlerinden Suudi Arabistan-İran Açıklaması", Aljazeera Turk, 5 Ocak 2016.
9. "İran'ın Ankara Büyükelçisi Dışişlerine Çağrıldı", Aljazeera Turk, 8 Ocak 2016.

10. "Erdoğan'dan '11 Yasası' Tepki", *Hürriyet*, 3 Ekim 2016.
11. "Türkiye Büyük Millet Meclisi 26. Dönem 2. Yasama Yılı Açılışında Yaptıkları Konuşma", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 1 Ekim 2016, https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/52461/turkiye-buyuk-millet-meclisi-26-donem-2-yasama-yili-acilisinda-yaptiklari-konusma.html, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017); "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan ABD'ye '11 Eylül' Tepkisi", *Yeni Akit*, 11 Ekim 2016.
12. "Saudi Arabia Welcomes Return of Situation in Turkey Normal", Saudi Press Agency, 16 Temmuz 2016, http://www.spa.gov.sa/viewstory.php?lang=en&newsid=1519329, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
13. "Gözaltına Alınan Kuveyt Askeri Ataşesi Güllü Türkiye'ye Getirildi", Anadolu Ajansı, 18 Temmuz 2016; "Türkiye'nin Kuveyt Askeri Ataşesi Suudi Arabistan'da Gözaltına Alındı", *Akşam*, 17 Temmuz 2016.
14. "Saudi: 'Euprates Shield' Important Step to Defeat ISIS", Al Arabiya, 17 Ekim 2016, http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2016/10/17/Saudi-Euphrates-Shield-important-step-to-defeat-ISIS.html, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
15. "Başbakan Davutoğlu Suudi Arabistan'da", Anadolu Ajansı, 29 Ocak 2016.
16. "Başbakan Davutoğlu Suudi Arabistan'da", *Sabah*, 29 Ocak 2016.
17. "Suriye Muhalefetine Desteğe Devam Edeceğiz", *Vatan*, 1 Şubat 2016.
18. "Suudi Arabistan Kralı Selman Türkiye'ye Geldi", TCBB, 11 Nisan 2016, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/42492/suudi-arabistan-krali-selman-turkiyeye-geldi.html, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
19. "Suudi-Türk Koordinasyon Konseyi Kuruldu", TCBB, 14 Nisan 2016, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/42570/suudi-turk-koordinasyon-konseyi-kuruldu.html, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
20. Merve Aydoğan, "Saudi Arabia in Close Cooperation with Turkey Against Terrorism as Saudi FM Affirms No Passage for Gülenists", *Daily Sabah*, 9 Eylül 2016.
21. "Kral Selman'a Devlet Nişanı", *Yeni Şafak*, 12 Nisan 2016.
22. İsmail Akdoğan, "Suudi Arabistan Nüfuzunun Ulaştığı Nokta: İİT İstanbul Zirvesi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 8, Sayı: 75, (Mayıs-Haziran 2016).
23. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Suudi Arabistan Veliaht Vekili Muhammed bin Selman'ı Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 3 Eylül 2016.
24. "Saudi Has 'Similar Stance' with Turkey on Region", Al Arabiya, 8 Eylül 2016, http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2016/09/08/Jubeir-says-Saudi-gives-Turkey-full-support.html, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
25. "Çavuşoğlu-Cübeyr Ortak Basın Toplantısı", *Haber Türk*, 8 Eylül 2016.
26. "Yıldırım'dan Suudi Arabistan'a '15 Temmuz' Teşekkürü", *Yeni Şafak,* 8 Eylül 2016.

27. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Cubeyir'i Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 8 Eylül 2016.
28. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Suudi Prensi Kabul Etti", *Akşam,* 22 Eylül 2016.
29. "Suudi Arabistan Veliaht Prens Türkiye'de", Sputnik Türkiye, 29 Eylül 2016.
30. "Erdoğan Suudi Prensini Kabul Etti", *Yeni Şafak,* 30 Eylül 2016.
31. "Erdoğan, Suudi Prense Cumhuriyet Nişanı Tevcih Etti", *Yeni Akit*, 30 Eylül 2016.
32. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Veliaht Prensi ile Görüştü", NTV, 30 Eylül 2016.
33. "Dışişleri Bakanı Suudi Arabistan Yolcusu", *Türkiye*, 11 Ekim 2016.
34. Ghazanfar Ali Khan, "GCC, Turkish Foreign Ministers Set to Discuss Iraq and Syria", Arab News, 13 Eylül 2016, http://www.arabnews.com/node/997351/saudi-arabia, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
35. "Körfez Ülkeleri: FETÖ Terör Örgütü", Aljazeera Turk**,** 13 Ekim 2016.
36. "Turkey-GCC Call for End Iran Interventions", Al-Arabiya, 14 Ekim 2016, http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2016/10/14/Turkey-GCC-call-for-end-to-Iran-interventions.html, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
37. "Saudi Arabia Forms Muslim 'Anti-Terrorism' Coalition", Aljazeera, 15 Aralık 2016.
38. "Saudis Conduct Military Exercises with 20 States", Aljazeera, 28 Şubat 2016.
39. "Suudi Arabistan'da Büyük Tatbikat", *Hürriyet,* 29 Şubat 2016.
40. "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri İvme Kazanıyor", Anadolu Ajansı, 30 Eylül 2016.
41. "Suudi Jetleri Türkiye'de", Aljazeera Turk, 13 Şubat 2016.
42. "Suudi Arabistan'da Ortak Savunma Şirketi Kuruldu", CNN, 22 Şubat 2016.
43. İsmail Demir (IsmailDemirSSM), Twitter, 26 Aralık 2016, 15.52, https://twitter.com/IsmailDemirSSM/status/813366803137228800, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
44. "Suudi Dev 18 Türk Firma ile Anlaştı", *Yeni Şafak,* 11 Ekim 2016.
45. Abdüssamet Pulat, "Suudi Arabistan'ın 2030 Vizyonu: Rantçı Devletin Sonu mu?", *Ortadoğu Analiz,* Cilt: 8, Sayı: 75, (Temmuz-Ağustos 2016).
46. "Suudi Aramco, Türk Şirketleriyle Mutabakat İmzaladı", Sputnik Türkiye,11 Ekim 2016.
47. "Türkiye-Suudi Arabistan İş Konseyi Ortak Toplantısı", *Star,* 30 Kasım 2016.
48. "Vize İşlemleri Çok Hızlı Bir Şekilde Yapılacak", *Türkiye,* 1 Aralık 2016.

49. "Türk ve Suudi Firmalar Arasında 8 Mutabakat Zaptı İmzalandı", Anadolu Ajansı, 30 Kasım 2016.
50. "Population, Total", World Bank, http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
51. Ali Semin, "Mısır'da Askeri Darbe ve Orta Doğu'ya Etkileri", BİLGESAM, 19 Temmuz 2013, http://www.bilgesam.org/incele/200/-misir%E2%80%99da-askeri-darbe-ve-orta-dogu%E2%80%99ya-etkileri, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
52. İsmail Numan Telci, "Türkiye-BAE İlişkilerindeki Yumuşamayı Anlamlandırmak", Aljazeera Turk, 6 Mayıs 2016.
53. "BAE Dışişleri Bakanı, 'Uçağın Düşürülmesini' Kınadı", *Milliyet*, 30 Kasım 2015.
54. Emre Özüm, "UAE to Restore Ties with Turkey", *Daily Sabah*, 28 Ocak 2016.
55. "UAE to Appoint Ambassador to Turkey", *Hürriyet Daily News*, 27, Nisan 2016.
56. "Birleşik Arap Emirlikleri'nden Flaş Türkiye Kararı!", *Yeni Akit*, 26 Nisan 2016.
57. "BAE Türkiye'ye Büyükelçi Gönderiyor", Aljazeera Turk, 26 Nisan 2016.
58. "Erdoğan BAE Büyükelçisi el-Marar'ı Kabul Etti", *Milliyet*, 14 Haziran 2016.
59. "Darbe Girişiminin Arkasında Mısır ve BAE Var", *Vatan*, 18 Temmuz 2016.
60. David Hearst, "UAE Funnelled Money to Turkish Coup Plotters", Middle East Eye, 29 Temmuz 2016, http://www.middleeasteye.net/news/exclusive-uae-funnelled-money-turkish-coup-plotters-21441671, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
61. "UAE Funnels Money to Coup Plotters in Turkey", *Yeni Şafak*, 30 Temmuz 2016.
62. "Darbeci Generaller Kaçtıkları Dubai'de Yakalandı", A Haber, 26 Temmuz 2016.
63. "Dubai'ye Kaçarken Yakalandılar", Anadolu Ajansı, 26 Temmuz 2016.
64. "Çavuşoğlu'ndan 'Musul Operasyonu' Açıklaması!", *Sabah*, 16 Ekim 2016.
65. "UAE Pledges to Atand by Turkey Amid Regional Challenges", Gulf News, 17 Ekim 2016, http://gulfnews.com/news/mena/turkey/uae-pledges-to-stand-by-turkey-amid-regional-challenges-1.1913964, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
66. "Erdoğan BAE Dışişleri Bakanı'nı Kabul Etti", İHA, 17 Ekim 2016.
67. "Doğalgazda C Planı da Hazır", *Milliyet*, 6 Aralık 2015.
68. "Gazda 'Katar' Sürprizi", *Milliyet*, 3 Aralık 2015.

69. "Katar Emiri İstanbul'da", *Takvim*, 14 Şubat 2016.
70. "Katar Emiri'nden İki Ziyaret", Aljazeera Turk, 12 Şubat 2016.
71. İsmail Özdemir, "Başbakan Davutoğlu Katar Emiri Al Sani ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 15 Nisan 2016.
72. Galip Dalay, "Türkiye Neden Katar'da Askeri Üs Kuruyor?", Aljazeera Turk, 17 Haziran 2015.
73. Kıvanç El, "Katar'a Türk Tugayı", *Milliyet*, 29 Nisan 2016.
74. Uğur Ergan, "Katar'daki Türk Üssü Tamam", *Hürriyet*, 29 Nisan 2016.
75. "Anlaşma Tamam! Türkiye, Katar'a Çok Amaçlı Üs Kuruyor", haberler.com, 28 Nisan 2016, http://www.haberler.com/davutoglu-katar-daki-tsk-ussunu-ziyaret-etti-8394234-haberi, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
76. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Katar Emiri Şeyh Tamim ile Görüştü", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 19 Haziran 2016, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/44444/cumhurbaskani-erdogan-katar-emiri-seyh-tamim-ile-gorustu.html, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
77. "Qatar Says Denounces Military Coup Attempt in Turkey", *The Daily Star*, 16 Temmuz 2016.
78. "Katar'dan Türkiye'ye Tam Destek", *Milliyet*, 8 Ağustos 2016.
79. "Katar'dan Darbe Girişimi Sonrası Türkiye'ye Destek", *Akşam*, 21 Temmuz 2016.
80. "Türkiye ve Katar 15 İşbirliği Anlaşması İmzaladı", Pars Today, 19 Aralık 2016, http://parstoday.com/tr/news/turkey-i53050-t%C3%BCrkiye_ve_katar_15_i%C5%9Fbirli%C4%9Fi_anla%C5%9Fmas%C4%B1_imzalad%C4%B1, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
81. "Katar ile 15 Anlaşma!", *Takvim*, 19 Aralık 2016.
82. Mona Kareem, "Kuwait Abandons Regional Neutrality, Backs Egypt's Sisi", Al Monitor, 20 Şubat 2014, http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/02/kuwait-egypt-sisi.html, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
83. Giorgio Cafiero, "The GCC Response to Turkey's Failed Coup", Atlantic Council, 20 Temmuz 2016, http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/the-gcc-response-to-turkey-s-failed-coup, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
84. "Körfez İşbirliği Konseyi, FETÖ'yü Terör Örgütü İlan Etti", *Milliyet*, 13 Ekim 2016.
85. "Kuwait Reiterates Solidarity with Ankara Citizens Home Erdogan Vows 'Virus' Purge Toll 290", *Arab Times*, 18 Temmuz 2016.
86. Faten Omar, "Fleeing Turkish Army Attache to Kuwait Arrested by Saudis", *Kuwait Times*,18 Temmuz 2016.
87. "Türkiye-Kuveyt Askeri İş Birliği", BYGEM, 28 Nisan 2015, http://www.byegm.gov.tr/ENGLISH/haber/erdogan-turkiye-ile-kuveyt-askeri-is-birligi-duzeyini-artiriyor/79317, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).

88. "Kuwait, Turkey Enjoy Mutual Deep Relations: Ambassador", *Arab Times*, 21 Ekim 2016.
89. Erdal Çelikel, "Turkey Looking to Invest in Kuwait's $150B Projects", Anadolu Agency, 20 Eylül 2016.
90. "Limak to Complete Kuwait Airport Project in 4 Years Turkey Lures Kuwaiti Investments with Promotional Program", *Kuwait Times*, 21 Eylül 2016.
91. "Kuveyt'te Dev İhale Limak'ın Oldu", *Hürriyet*, 1 Haziran 2016.
92. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Bahreyn Kralı Halifeyi Törenle Karşıladı", *Sabah,* 26 Ağustos 2016.
93. "Bahreyn Kralı Yavuz Sultan Selim Köprüsü'nün Açılışına Katılacak", *Yeni Akit,* 26 Ağustos 2016.
94. Başbakan Yıldırım, Bahreyn Kralı el-Halife ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 28 Ağustos 2016.
95. "Bahreyn Başbakan Yardımcısı El Halife Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde", TCBB, 5 Ekim 2016, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/53493/bahreyn-basbakan-yardimcisi-el-halife-cumhurbaskanligi-kulliyesinde.html, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
96. "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Bahreyn Dışişleri Bakanı Şeyh Halit bin Ahmet bin Muhammet El-Halife ile telefon görüşmesi hakkında Arka Plan Notu, 29 Temmuz 2016", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 29 Temmuz 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-bahreyn-disisleri-bakani-seyh-halit-bin-ahmet-bin-muhammet-el-halife-ile-telefon-gor.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
97. "Türkiye-Bahreyn İş Konseyi Toplantısı", haberler.com, http://www.haberler.com/turkiye-bahreyn-is-konseyi-ortak-toplantisi-8207073-haberi, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
98. "Türk Müteahhitler Bahreyn'de 'Dev Bir Şehir' İnşa Etmeye Hazırlanıyor", Anadolu Ajansı, 6 Ekim 2016.
99. "Bahreyn Ordusuna Gemi İhracatı için İlk Adım", *Star,* 2 Kasım 2016.
100. Abdullah Baabood, "Oman's Independent Foreign Policy", *The Small Gulf States: Foreign and Security Policies before and after the Arab Spring*, ed. Khalid S. Almezaini ve Jean-Marc Rickli (Routledge, 2017), s. 160-182; Georgio Cofiero, "Oman, Stuck between Saudi Arabia and Iran", Al Monitor, 10 Ocak 2016, http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/01/oman-saudi-arabia-iran-tension-execution-nimr-mediator.html, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
101. Deeba Hasan, "Turkey Coup Attempt: Ambassador Thanks Oman for its Support", *Times of Oman*, 2 Ağustos 2016.
102. "Erdoğan: Tahammül Etmek Mümkün Değil", Aljazeera Turk, 26 Mart 2015.

103. "İslam Zirvesi Bildirgesinde İran Kınandı, Birlik Çağrısı Yapıldı", *Haber Türk*, 15 Nisan 2016.
104. "Dışişleri Bakanlığından Yemen Açıklaması", Anadolu Ajansı, 29 Temmuz 2016.
105. "Türkiye Husilerin Kurduğu Hükümeti Tanımıyor", Dünya Bülteni, 1 Aralık 2016.

TÜRKİYE'NİN İSRAİL, FİLİSTİN VE ÜRDÜN POLİTİKASI 2016

HAYDAR ORUÇ

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

2016 yılında yaşananlar Türkiye'nin iç ve dış politikasında nasıl büyük kırılmalara ve yapısal değişikliklerine sebep olduysa İsrail için de aynı şeyi söylemek mümkündür. P5+1 ülkeleri ile İran arasında imzalanan nükleer anlaşmanın engellenememesi nedeniyle Başbakan Netanyahu'ya yöneltilen eleştiriler ve 2015'in son döneminde başlayan ve Mescid-i Aksa İntifadası olarak isimlendirilen eylemlerin yaratmış olduğu güvenlik ikilemleri ile yeni yıla giren İsrail, yılın genelinde bu sorunlarla mücadele etmeye devam etmiştir.

İsrail kamuoyu yılın ilk yarısında genel olarak kabine değişiklikleri, koalisyon görüşmeleri ve koalisyonun yapısına dair gelişmeler, eski Cumhurbaşkanı Şimon Peres'in ölümü, ezan yasağı getirilmesi,

Amona'daki Yahudi yerleşimcilerin tahliyesine yönelik kanun tasarıları ve büyük orman yangınları gibi iç politikaya dair gelişmelerle meşgul olmuştur. Ancak yılın ortasından itibaren ABD seçimleri öncesi Obama yönetimi ile yaşanan gerginlikler, Fransa tarafından gündeme getirilen barış girişimi çabaları, BDS hareketinin faaliyetleri nedeniyle yaşanan boykotlar, UNESCO'da alınan Kudüs'teki kutsal alanların Yahudilikle alakasının bulunmadığına dair karar, Türkiye ile ilişkilerin yeniden normalleşmesi için yapılan anlaşma, Rusya'nın Suriye'deki varlığı nedeniyle İran ile Hizbullah'ın bu bölgede güçlenerek tehdit oluşturmaya başlaması, enerji politikalarındaki alternatif arayışları dış politika gündemine oturmuştur. Kasım ayından itibaren ABD başkanlık seçimleri sonuçları üzerinden yeni ABD Başkanı Trump'ın İsrail'e yönelik vaatlerini yerine getirip getiremeyeceği gündemi işgal ederken, Aralık ayının son haftasında ABD'nin çekimser kalmasıyla Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde (BMGK) İsrail aleyhine alınan Yahudi yerleşimlerinin durdurulmasına dair 2334 sayılı karar nedeniyle 2016 İsrail için hiç de iyi hatırlanmayacak bir yıl olmuştur.

Filistin'deki manzara ise bir önceki yıldan çok farklı olmamakla birlikte HAMAS'ın yönetimindeki Gazze'de hayatın Filistin özerk yönetiminin idaresindeki Batı Şeria'ya nazaran daha zorlu geçtiğini söylemek mümkündür. İsrail'in kara ve denizden ablukasına maruz olan Gazze'nin can damarı konumundaki Refah Sınır Kapısı'nın da Mısır yönetimi tarafından İsrail'in tepkisini çekmemek için sınırlı olarak açılması nedeniyle Gazze'nin açık hava hapishanesi durumu devam etmiştir. Ayrıca bir araya gelemeyen iki tarafın rekabeti Ekim ayında yapılması planlanan yerel seçimlere de yansımış ve adaylar üzerinden yapılan karşılıklı itirazlar sonucunda seçimler 2017 Şubat'ına ertelenmiştir. Gazze'ye yönelik İsrail'in hava saldırıları aralıklarla devam etmiş, Batı Şeria'da ise İsrail güvenlik güçlerinin yargısız infazları ile orantısız güç kullanımı yıl boyunca sürmüş-

tür. Buna rağmen 2016 yılının Filistin'in dış politika ve uluslararası kurumlardaki kazanımları açısından en başarılı yıllardan biri olduğu söylenebilir.

2016 yılı Ürdün'de genel olarak bir önceki yılda olduğu gibi DEAŞ'la mücadele ve Suriyeli mültecilerin sorunları eksenindeki tartışmalarla geçmiştir. DEAŞ'ın Suriye'nin güneyindeki varlığının zayıflaması nedeniyle sınır güvenliği açısından daha rahat bir yıl geçiren Ürdün, mültecilerin yükünün uluslararası toplum tarafından paylaşılması için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu konuda Türkiye ve Lübnan ile koordine halinde yürütülen faaliyetlere ilgili bölümde değinilecektir. Eylül ayındaki seçim sonucu parlamentosunu büyük oranda yenileyen Ürdün 2017 yılına yeni hükümeti ile girmiştir.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

Hatırlanacağı üzere Türkiye ve İsrail arasındaki diplomatik ilişkiler 2010'daki Mavi Marmara krizinden itibaren en alt seviyeye indirilmiştir. Ancak 2016 yılında yaşanan gelişmeler her iki ülkeyi de ilişkilerin yeniden tesis edilmesini teşvik edecek mahiyette olmuştur. Suriye'de devam eden iç savaşın yaratmış olduğu boşluktan istifade eden PKK/PYD, Batılı ülkelerden aldığı muazzam destekle Türkiye'nin güneyinde bir terör koridoru oluşturma gayretine girişmiş ve Türkiye'nin bu girişimleri önlemeye yönelik hamleleri savaş uçağının düşürülmesine tepki gösteren Rusya tarafından kısıtlanmıştır.

Rusya ile yaşanan jet krizi başta enerji olmak üzere pek çok alanda Türkiye'yi zor duruma sokmuştur. En büyük doğalgaz tedarikçisi durumundaki Rusya ile yaşadığı gerilim Türkiye'yi tedarik çeşitliliğini artırmaya mecbur bırakmıştır. Rusya'nın doğalgaz arzında muhtemel kısıntılarının olumsuz etkilerinin azaltılması maksadıyla başta Azerbaycan, Kuzey Irak, Katar ve kısmen de olsa İran doğalgazıyla dengeleme yapmaya çalışan Türkiye için İsrail gazı yeni bir

alternatif olarak ortaya çıkmıştır. İsrail'in Doğu Akdeniz'deki münhasır ekonomik sahalarda keşfedilen ancak henüz gerekli dağıtım şebekesi kurulamadığından uluslararası piyasalara ulaştıramadığı doğalgazı Türkiye'ye ve buradan da Avrupa'ya pazarlaması ihtimali iki ülke arasındaki meselelerin halli için bir fırsat yaratmıştır.

Ancak bu ihtimalin hayata geçirilebilmesi için öncelikle geçmiş hesabın kapatılması gerekmekteydi. Mavi Marmara saldırısından sonra ilişkilerin yeniden normalleşmesi için Türkiye'nin öne sürdüğü koşullardan birisi olan özür meselesi 2013 yılında ABD Başkanı Obama'nın da araya girmesiyle zaten halledilmişti.[1] Geriye ise saldırıda zarar görenler ve hayatını kaybedenler için ödenecek tazminatlar ile Gazze'ye yönelik sürdürülen ablukanın kaldırılması kalmıştı. Her iki ülke istihbarat teşkilatları ve dışişleri bürokrasisi seviyesinde bazı Avrupa kentlerinde yapılan gizli görüşmelerde anlaşmanın zemini oluşturulmuş ve konuyla ilgili ilk açıklama Türkiye'deki hükümet değişiminin ardından başbakan olan Binali Yıldırım'dan geldi.[2]

Başbakan Yıldırım'ın dış politika paradigmasının değiştirilerek "daha az düşman, daha çok dost" şiarıyla hareket edileceği ve son dönemlerde sorun yaşanan "İsrail, Mısır, Rusya ve İran ile ilişkilerin en azından eski düzeyine getirilmesine çalışacağı" yönündeki sözlerinin ardından[3] İsrail ile yapılacak anlaşmanın tarihi daha yüksek sesle telaffuz edilir hale gelmiştir.[4] Son safhasına Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Feridun Sinirlioğlu ile İsrail Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dore Gold'un nezaret ettiği görüşmelerde nihai anlaşmaya varıldığının açıklanmasının ardından yaşanan ufak bir teknik gecikme sonrası 27 Haziran'da Başbakan Yıldırım Ankara'da, İsrail Başbakanı Netanyahu ise Roma'da eş zamanlı bir basın toplantısı yaparak iki ülkenin anlaşmaya vardığını ve kısa süre içerisinde mutabakat zaptının imzalanacağını dünya kamuoyuna duyurmuştur.[5]

28 Haziran'da iki ülke dışişleri bakanlığı müsteşarları tarafından imzalandıktan sonra 29 Haziran'da İsrail Güvenlik Kabinesi,[6] 20 Ağustos'ta da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) kabul edildikten sonra yürürlüğe giren anlaşma kapsamında;

- İsrail, Mavi Marmara saldırısında yaralananlar ve hayatını kaybedenlerin ailelerine dağıtılmak üzere Türkiye'ye 20 milyon ABD doları tazminat ödeyecektir.
- İsrail, Türkiye'den Gazze'ye gönderilecek insani yardımların önce Aşhod Limanı'na getirilerek burada yapılacak kontrolleri müteakip karayoluyla Gazze'ye ulaştırılmasında kolaylık gösterecektir.
- Türkiye'nin Gazze'deki içme suyu ve elektrik üretimine yönelik projelerine kolaylık sağlanacak, yıkılmış veya zarar görmüş çok sayıda okul ve hastanenin de yeniden inşa edilmesi sağlanacak ve bu kapsamda kaba inşaatı bitmiş olan 200 yataklı Filistin-Türkiye Dostluk Hastanesi'nin ivedilikle tamamlanarak hizmete açılması sağlanacaktır.
- Ayrıca Türkiye tarafından Batı Şeria'daki Cenin bölgesine sanayi tesisleri kurulacak ve bu bölgenin imarına da katkı sağlanacaktır.
- Mavi Marmara saldırısı sanığı olan İsrail askerleri ve diğer görevliler için Türkiye'deki davalar düşürülecek ve yeni dava açılmayacaktır.[7]

Anlaşmanın imzalanmasının hemen ardından 1 Temmuz tarihinde Mersin'den kalkan Lady Leyla isimli gemi yaklaşık 11 tonluk insani yardımı Gazze'ye iletilmek üzere Aşhod Limanı'na götürmüştür. Burada İsrailli yetkililer tarafından kontrol edilen malzemeler, karayoluyla Gazze'ye götürülerek zor durumdaki Gazze halkı için bayram hediyesi olmuştur.[8]

İki ülke arasında normalleşme anlaşmanın imzalanmasına ve İsrail güvenlik kabinesinde üç karşı oya rağmen[9] kabul edilmesine

mukabil henüz TBMM'de onaylanmaması ve dolayısıyla büyükelçilerin atanmaması iki ülke arasında hala sorunlar bulunduğuna dair şüphelere yol açmıştır. Nihayetinde uzun bir müzakere süreci geride bırakılmış ve bu süreçte ele alınan tüm konularda mutabakata varılmıştır. Ancak 15 Temmuz'da Türkiye'de yaşanan başarısız darbe girişiminin ilk saatlerinde İsrail medya organlarında Batılı haber ajanslarının ürettiği yalan ve maksatlı haberlerin teyit edilmeden yayınlanması sıkıntı doğurmuştur. Ertesi gün İsrail Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Emmanuel Nahshon tarafından yapılan "İsrail'in Türkiye'deki demokratik süreçlere saygılı olduğu ve iki ülke arasındaki normalleşmenin devamını umdukları"[10] şeklindeki açıklama, İsrail'in darbe girişiminden ziyade yapılan anlaşmayla ilgilendiği izlenimini uyandırmıştır. Benzer şekilde 17 Temmuz tarihinde Başbakan Netanyahu'nun basın danışmanının yaptığı açıklamada, "Türkiye ile İsrail'in ilişkilerin normalleşmesi konusunda anlaşmaya vardığını ve bu sürecin Türkiye'de cereyan eden dramatik olaydan etkilenmeden devam etmesinin değerlendirildiği"[11] şeklinde bir ibare kullanması bu algıyı kuvvetlendirmiştir.

Darbe gecesi Akıncılar Üssü'nde tutuklanan ve darbe girişimine karıştığı tespit edilen en yüksek rütbeli subay olan eski Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Akın Öztürk'ün 1996-1998 yılları arasında İsrail'de askeri ataşelik görevinde bulunmuş olması nedeniyle İsrail'in de darbe girişiminde dahli olabileceğine dair bir şüphe oluşmuştur. Bu durum İsrail medyasına da yansımış ve Türkiye'nin bu bağlantıdan dolayı İsrail'e karşı tavır alabileceği yazılmıştır.[12] Dolayısıyla böyle bir durumda Türkiye hükümetinin kendisine yönelik bir darbe girişiminde net tavır takınıp darbe girişimini ve arkasındakileri kınamayan İsrail yönetimi ile ilişkileri normalleştirmesi için Tel Aviv'in bu konudaki tutumunu berraklaştırması gerekmekteydi. Benzer bir beklenti de İsrail tarafında söz konusuydu. Anlaşma metnine yansımasa da kulislerde Türkiye'den HAMAS'ın

faaliyetlerini yasaklamasını isteyen İsrail, Ankara'dan bu konuda bir jest beklemekteydi. Zira iki ülke arasında bu konudaki anlaşmazlığın hala devam ettiğine dair ilk somut işaret Kasım ayında İsrail'in Kanal 2 televizyonuna bir mülakat veren Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan gelmiştir. Erdoğan'a göre devam eden soğukluk her iki tarafın HAMAS'a bakışlarındaki farklılık ve buna mukabil Gazze'ye yönelik ablukanın hala devam etmesinden kaynaklanmaktaydı. Erdoğan'ın, "HAMAS, bana göre bir terör örgütü değildir. HAMAS bir dirilişin ortaya koyduğu siyasi harekettir"[13] şeklindeki sözleri İsrail kamuoyunda geniş yankı bulmuş hatta anlaşmaya karşı çıkan bazı muhafazakar gruplar Cumhurbaşkanı'nın bu sözleri üzerinden hükümeti ve Başbakan Netanyahu'yu Türkiye ile ilişkileri yeniden normalleştirdiği için şiddetle eleştirmişlerdir.[14]

Aslına bakılırsa normalleşme anlaşmasına İsrail'deki muhalefetten daha fazla ABD'deki diasporanın karşı çıktığını söylemek mümkündür. Zira 1999'dan beri ABD'de faaliyet gösteren FETÖ/PDY ile muhtemelen yakın iş birliği içerisinde bulunan bu grupların maruz kaldıkları dezenformasyon ve çıkarları nedeniyle hem Türkiye hem de Cumhurbaşkanı Erdoğan'a tepkisel yaklaşmaları anlaşılabilir bir durumdur. Hatta ADL (İftira ve İnkarla Mücadele Birliği–Anti-Defamation League) isimli kuruluş bu tavrını bir adım ileri götürerek 1915 olaylarını "Ermeni soykırımı" olarak tanıma ve Amerikan Temsilciler Meclisi ile Senatosunda bu konuda lobi yapma kararı bile almıştır.[15] Gerçi bu karar kadük kalsa da ABD'deki Yahudi grupların Türkiye'ye yönelik sergilemiş oldukları tutumu göstermesi açısından önemlidir.

İki ülke arasındaki buzların henüz erimediğine dair algının sürmesinin diğer bir sebebi de 28 Eylül'de ölen eski Cumhurbaşkanı Şimon Peres'in cenazesine Türkiye'den üst seviyede katılım olmamasıdır. Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı ve aynı zamanda normalleşme anlaşmasının da mimarı olan Feridun Sinirlioğlu tara-

fından temsil edildiği Peres'in cenazesine başbakan veya cumhurbaşkanı seviyesinde katılım gösterilmemesi İsrail basınında eleştirilere yol açmıştır.[16] Ancak olayın Türkiye boyutuna bakıldığında 2009 Davos Zirvesi'nde dönemin başbakanı olanı Tayyip Erdoğan'ın "one minute" çıkışıyla terk ettiği forumda yanında oturan Peres'e, "Siz öldürmeyi iyi bilirsiniz…" dediğini hatırlarsak aradan geçen yaklaşık yedi yılın Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kişisel kanaatlerini değiştirdiğini söylemek gerçekçi olmayacaktır. Dolayısıyla altı yıllık bir ilişkisizlik döneminden sonra her şeyin eskisi gibi olmasını beklemek mümkün değildir. Bunun farkında olan İsrail yönetimi Türkiye'nin müsteşar seviyesinde katılımını yetersiz görse de konuyu daha fazla büyütmemiştir.

Buna mukabil İsrail hükümeti, Türkiye'de devam eden Mavi Marmara davasındaki seyrin anlaşmada mutabık kalınan karar çerçevesinde ilerlemesini göz önünde bulundurarak ve daha fazla yanlış anlamalara mahal vermemek için Netanyahu'nun güvendiği bir isim olan Londra Büyükelçiliğinde görevli Eitan Na'eh'ı Ankara Büyükelçisi olarak atamıştır.[17] Bu karardan bir gün sonra ise Başbakanlık Dış Politika Danışmanı Kemal Ökem'i Tel Aviv Büyükelçisi olarak atadığını bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan duyurmuş ve böylelikle normalleşme anlaşmasının büyükelçilerin atanmasına ilişkin maddesi yerine getirilmiştir.[18]

Anlaşmanın bir diğer maddesi olan İsrail askerlerine yönelik Türkiye'nin kabul ettiği yargı muafiyeti konusundaki ilk gelişme ise davaya bakan İstanbul 7. Ağır Ceza Mahkemesinin verdiği ara kararda yaşanmıştır. Mahkeme verdiği kararda, "Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Tazminata İlişkin Usul Anlaşması'nın 6. maddesinde yürürlüğe girme şartlarının belirtildiğini ifade ederek, anlaşmanın yürürlüğe girip girmediği, girmişse girme tarihinin araştırılmasına, duruşma arasında yapılacak araştırmalar ile sonuca ulaşılamaması durumunda anlaşmanın yürürlüğe girip girmediği

hususunun ilgili yerden sorulmasına" hükmetmiş ve nihai kararı son duruşmaya bırakmıştır.[19]

9 Aralık 2016 tarihinde yapılan son duruşmada ise mahkeme, TBMM'de 6743 sayılı Kanun ile onaylanan Türkiye ile İsrail arasındaki tazminata ilişkin usul anlaşmasının 4. maddesinin 2. cümlesi gereği, "Her halükarda bu anlaşma, İsrail'in, İsrail adına hareket edenlerin ve İsrail vatandaşlarının, Türkiye Cumhuriyeti veya Türk gerçek ve tüzel kişileri tarafından konvoy hadisesi ile ilgili olarak kendilerine yönelik doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye'de yapılmış ve yapılacak her türlü hukuki ya da cezai talebe ilişkin her türlü sorumluluktan muaf tutulmalarını sağlayacaktır" hükmünü dikkate alarak kovuşturmaya engel şart getirildiği ve bu şartın gerçekleşmeyeceğinin anlaşılması nedeniyle davanın Ceza Muhakemeleri Kanunu'nun (CMK) 223/8 maddesi gereğince düşürülmesine karar vermiştir.[20]

Mahkemenin bu kararı İsrail'i memnun etmiş ancak Türkiye'deki davanın tarafı olan kesimler açısından ise karar hayal kırıklığı yaratmıştır. Mavi Marmara feribotu ile abluka altındaki Gazze'ye insani yardım götürme projesinin planlayıcısı ve davanın da tarafı olan İnsanı Yardım Vakfı (İHH) ve destekçileri mahkeme binası önünde "Kahrolsun İsrail", "Katil İsrail" ve "Burası Türkiye, İsrail değil" sloganları atarak kararı protesto etmişlerdir. Müşteki avukatlarından Yasin Şamlı kararla ilgili yaptığı açıklamada, "Mahkeme ne karar verirse versin biz şuna inanıyoruz; mahkemeler suç işleyenler hakkında beraat kararı da verseler, davanın düşme kararı da verseler, onlar hem hukuk nezdinde hem kamuoyu nezdinde mahkûm olmuşlardır" diyerek tepkilerini dile getirmiştir.[21]

Anlaşma henüz imzalanmadan NATO Genel Sekreterliği tarafından yapılan bir açıklama iki ülkenin bazı konularda iş birliği yapabildiğini göstermiştir. NATO'nun daimi üyesi olmayan ülkeleri kapsayan ortaklık projelerinden biri olan Akdeniz Diyalo-

ğu'nun bir üyesi olan İsrail'in, NATO'nun Brüksel'deki merkez karargahında daimi temsilcilik açma talebi uzun süredir Türkiye'nin vetosu nedeniyle bekletilmekteydi. Ancak Mayıs ayında Türkiye ile İsrail arasında gizli olarak sürdürülen müzakerelerin yaratmış olduğu güven ortamının da etkisiyle Türkiye'nin vetosunu kaldırdığı açıklanmıştır.[22] Gerekli işlemlerin tamamlanmasının ardından Eylül ayında açılan İsrail'in NATO daimi temsilciliği iki ülke arasındaki normalleşme süreci sonunda NATO üzerinden yeniden askeri alanlarda iş birliği yapılabileceği tahminlerine yol açmıştır.[23] Ancak iki ülke arasında 1990'lı yıllardaki yakın askeri iş birliği ortamında İsrail'e F-4 savaş uçakları ile TSK envanterindeki M60 tanklarının modernizasyon işlerinin yüksek bedellerle ve ihalesiz olarak verilmesi, sipariş edilen insansız hava araçlarının (HERON) geç teslimi ve bilgi aktarım sisteminde milli kontrol imkanının verilmemesi gibi olumsuz hatıralar tekrar aynı seviyede askeri ilişkiler kurulmasını zorlaştırmaktadır.

Bu durumun tek istisnası Türkiye'nin güney sınırlarından aldığı roket, havan topu veya kısa menzilli diğer hava tehditlerine karşı İsrail'in geliştirmiş olduğu Demir Kubbe (Iron Dome) adı verilen hava savunma sisteminin alınması olabilir. Bu ihtimali mümkün kılan ise Aralık ayının ortalarında Başbakan Netanyahu'nun Azerbaycan'a yapmış olduğu ziyarette, Demir Kubbe sisteminin Azerbaycan'a satışının yapılması için prensip anlaşması yapıldığını duyurması olmuştur.[24] Zira şimdiye kadar başka bir ülkeye satışı yapılmayan sistemin Azerbaycan'ın ardından Hindistan, Güney Kore, Singapur gibi Asya ülkeleriyle birlikte aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bazı Ortadoğu ülkelerine satışının yapılmasını, bazı alan uzmanları İsrail'in diplomatik bir koz olarak kullanabileceğini değerlendirmektedir.[25] Buna mukabil yapılan yorumlarda Ankara-Tel Aviv arasındaki normalleşmenin bu satışı kolaylaştırabileceği belirtilse de Türkiye'nin önceki tecrübelerine istinaden İsrail'den

Demir Kubbe sistemini almaktansa uzun menzilli hava savunma sistemi tedarikinde izlenen yola benzer bir şekilde bu ihtiyacın milli projelerle giderilmesi daha mantıklı gözükmektedir. [26]

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkide 2016 yılında yaşanan ivmenin en önemli sebeplerinden birisi şüphesiz enerji gündemidir. Giriş bölümünde de zikredildiği gibi Suriye sınırında savaş uçağının düşürülmesi nedeniyle Rusya tarafından ekonomik ve diplomatik yaptırımlara maruz kalan Türkiye'nin bu açmazdan kurtulması için enerji tedarikini çeşitlendirecek alternatiflere ihtiyacı bulunmaktadır. Her ne kadar İsrail ile yaşanan normalleşmenin ardından Rusya ile de benzer sürecin yaşanması olumlu bir gelişme olsa da her ihtimale karşı İsrail'in Doğu Akdeniz'de ilan ettiği münhasır ekonomik bölgelerde keşfedilen doğalgazın Türkiye pazarına ulaştırılması iki tarafın da avantajına olacaktır. Doğalgazın döşenecek boru hatlarıyla Türkiye'ye ve buradan da Avrupa pazarına sunulması taraflara ekonomik kazancın yanında pek çok siyasi fırsatı da sunmaktadır:[27]

Bu fırsatlardan ilki uzun süreden beri Türkiye'nin gündemini meşgul eden Kıbrıs sorunu ile ilgilidir. Türkiye ile İsrail arasında muhtemel bir gaz anlaşması yapılması halinde Kıbrıs sorununun çözüme kavuşturulacağına dair yüksek beklenti oluşmuştur. İkinci olarak da Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) 2004 yılında Türkiye'nin tüm itirazlarına rağmen AB'ye kabul edilmesinin ardından Türkiye ile AB arasında çıkmaza giren üyelik müzakerelerinin Kıbrıs sorununun çözülmesiyle tekrar rayına girme ihtimalinin bulunmasıdır.[28] Çünkü Kıbrıs, Doğu Akdeniz'deki doğalgaz sahalarından Türkiye'ye döşenecek boru hattının muhtemel rotasında bulunmaktadır. Bu hatta Kıbrıs gazının da irtibatlandırılması sayesinde gazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması projesi diğer alternatif olan gazın denizden Yunanistan'a ulaştırılması projesine göre daha ekonomik ve bütün tarafların kazandığı bir çözüm ola-

caktır.[29] Bu fırsatlara rağmen BM gözetiminde Kasım ayında İsviçre'de gerçekleştirilen taraflar arasındaki müzakerelerin Rum tarafının aşırı istekleri nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanması hayal kırıklığı yaratsa da 8 Aralık'ta İsrail, Yunanistan ve GKRY liderleri arasında Kudüs'te yapılan görüşmelerden sonra Kıbrıs'taki müzakere sürecinin tekrar başlatılması kararı alınması İsrail'in taraflar üzerindeki etkisine yorumlanabilir.[30]

9-13 Ekim tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilen 23. Dünya Enerji Zirvesi'ne katılan Enerji Bakanı Berat Albayrak ile bir görüşme gerçekleştiren İsrail Enerji Bakanı Yuval Steinitz görüşme sonrası yaptığı açıklamada Kıbrıs olsa da olmasa da hattın Türkiye üzerinden geçmesinin "en makul plan" olduğunu belirtip hattın Mart 2017'ye kadar projelendirilerek en geç 2019'a kadar gaz taşınmasına başlanmasının planlandığını belirtmiştir.[31] Hatta bu görüşmede doğalgaz boru hattı projesini tartışmak üzere ortak bir çalışma grubu kurulmasına karar verilmiş ve oluşturulan çalışma grubu ilk toplantısını Kasım başında İstanbul'da yapmıştır.[32] Ardından 24-26 Kasım tarihleri arasında Adana'da yapılan 7. Türkiye Enerji Zirvesi'nde bir araya gelen taraflar projenin detaylarını görüşmüşlerdir. Konuyla ilgili olarak İsrail Enerji Bakanlığı Müsteşarı Shaul Meridor'un Bloomberg'e verdiği mülakatta, "Bu projenin ticari bir konu olduğu ve projeye mani olabilecek her türlü siyasi mülahazalarının engellenmesi gerektiği"[33] yönündeki açıklaması İsrail hükümetinin tavrını göstermektedir. Kaldı ki Yunanistan'a kadar boru hattı döşenmesini içeren Doğu Akdeniz Boru Hattı projesinin 600 kilometre uzunluk ve yaklaşık 3,5 milyar dolarlık maliyetine karşılık hem mesafe hem de maliyet açısından söz konusu hattın yarısına tekabül eden Türkiye alternatifinin en mantıklı proje olduğu tüm tarafların kabul ettiği bir durumdur.[34]

Türkiye ve İsrail'in bazı konulardaki çıkarlarının örtüştüğü bir diğer alan da Suriye'de devam eden iç savaştır. Zira İsrail, Rus-

ya'nın bölgeye askeri gücünü konuşlandırarak Esed rejiminin ülkede kontrolü kaybetmesini önlediği ve İran ile Hizbullah'ın da rejime destek bahanesiyle Suriye'de varlık gösterdikleri tarihe kadar geçen sürede Suriye konusunda Türkiye'den farklı bir politika takip etmiştir. İç savaşın başladığı 2011 yılında sadece Golan Tepeleri'ndeki tahkimatını artıran ve sınırını kapatarak yaşanan mülteci dramına seyirci kalan İsrail, 2016'nın ortalarına doğru İran ve Hizbullah'ın Rusya'nın hava desteğiyle Suriye'deki varlıklarını artırmalarıyla tehdit algılamasında değişikliğe gitmiştir.[35] Daha önce Suriye içerisine yönelik herhangi bir girişimde bulunmayan İsrail, Golan bölgesinden atılan roket ve havan mermilerine misilleme olarak karşı saldırılarda bulunmaya başlamıştır. Hatta daha da ileri giderek Rus veya İran ordusundan Hizbullah'a gönderildiğini iddia ettiği silah sevkiyatlarına Suriye sınırları içerisinde hava saldırıları düzenlemeye başlamıştır.[36]

Türkiye'nin aksine İsrail, Suriye'nin toprak bütünlüğü ve Esed'in yönetimde kalıp kalmaması hususunda net bir tutum sergilememektedir. Hatta bazı İsrailli stratejistler tarafından zayıflamış olarak göreve devam eden seküler Esed'in, ondan sonra yönetime gelecek muhtemel radikal liderlere tercih edilmesi tavsiye edilmektedir.[37] Bu konuda Türkiye ile çıkarları farklılaşan İsrail'in en önemli beklentisinin 1967'den beri işgal altında tuttuğu ve 1980 yılında ilhak ettiği Golan Tepeleri'ni kendi sınırlarına eklemenin yanı sıra özellikle son zamanlarda Suriye topraklarında İran ve Hizbullah'ın varlığına son vermek olduğu görülmektedir.[38] Bunun bir sonucu olarak rejim yanında yer alarak ülkenin demografik yapısını değiştirmeye gayret eden başta Hizbullah olmak üzere diğer İran destekli Şii gruplara karşı Türkiye ile aynı pozisyona gelen İsrail'in, Suriye'nin kuzeyinde bir Kürt devleti kurma peşinde olan PKK/PYD ile olan münasebeti ise kafa karışıklığı yaratmaktadır.[39] Kürt devleti kurulmasına sıcak bakan İsrail'in geleneksel olarak desteklediği bu

politikanın Türkiye ile arasında bir soruna yol açıp açmayacağı PYD'ye karşı takınacağı tavra bağlıdır.[40] Keza Türkiye, Rusya ve İran arasında yapılan görüşmeler sonunda karara bağlanan ve 28 Aralık gecesinden itibaren yürürlüğe giren ateşkes hakkında İsrail yönetiminin alacağı pozisyon da ikili ilişkilerin seyrini belirleyecektir. Türkiye ile ilişkilerini Suriye'deki gelişmelerden bağımsız sürdüren İsrail'in Suriye'de arzu etmediği bir gelişme olur da Türkiye ile çıkarları ters düşerse nasıl bir politika izleyeceği ise 2017'nin merak edilen konularından birisi olacaktır.

Son olarak ele alınacak konu, iki ülke arasındaki ilişkilerin kıvamının belirlenmesinde büyük etkisi olan İsrail'in Filistinlilere yönelik politikalarıdır. Zira İsrail'in işgal altında tuttuğu Filistin topraklarında uygulamış olduğu kısıtlamalar ile uluslararası hukuka aykırı bir şekilde sürdürülen yerleşimciler politikası nedeniyle Türkiye her olaydan sonra İsrail'e tepki göstermekte ve Filistin'e vermiş olduğu desteği belirtmektedir. Bu kapsamda UNESCO'nun Mescid-i Aksa ve çevresindeki kutsal mekanlar hakkındaki kararı ve BMGK'da 23 Aralık'ta alınan Yahudi yerleşimlerinin derhal sonlandırılmasına dair karara ait süreçler ve Türkiye'nin bu kararlara yönelik tepkisi aşağıda anlatılmıştır.

İsrail güvenlik güçlerinin Müslümanların Mescid-i Aksa'ya girişine getirdikleri keyfi kısıtlamalar nedeniyle Filistinlilerin direnç göstermesini de bahane ederek kutsal mekanlara girip tahribat yapmaları üzerine Ürdün ve Filistin'in ortaklaşa hazırladığı bir tasarı UNESCO'nun Dünya Tarih Mirasları Komitesi'ne sunulmuştur. 199 EX/19 ve 199 EX/20 sayılı ve "İşgal Altındaki Filistin" adı verilen ve İsrail'in işgalci olarak anıldığı kararlarda, "Mescid-i Aksa ve çevresindeki alanların Müslümanlara ait olduğu, bu alanların Yahudilik tarihiyle alakasının olmadığı, İsrail'in kutsal mekanlarının adını değiştirmeye çalıştığı, dünya mirası listesinde olan alanların altında ya da üstünde izinsiz kazı yaparak fiziksel hasar verdiği" gibi

suçlamaların yer aldığı kararlar komitedeki Estonya, Almanya, Litvanya, Hollanda, İrlanda, İngiltere, Kuzey İrlanda ve ABD'nin karşı oylarına rağmen aralarında Arap ve Müslüman ülkelerin bulunduğu 33 ülkenin desteğiyle kabul edilmiştir.[41]

İsrail'in Mescid-i Aksa'ya yönelik maksatlı olarak sürdürmüş olduğu politikayı Dışişleri Bakanlığının yıllık dış politika gelişmelerinin anlatıldığı kitapçıkta, "İsrail'in, Harem-i Şerif'e yönelik mütecaviz girişimlerini sürdürmesi ve yasadışı yerleşimleri genişletmeye ilişkin aldığı kararlar karşısında tepkimizi güçlü biçimde ortaya koymakta ve uluslararası topluma, İsrail'i bu kışkırtıcı eylemleri durdurması yönünde harekete geçirmeye yönelik telkinde bulunmaktayız. İslam aleminin üçüncü en kutsal mekanı olan Harem-i Şerif'in kutsiyetinin korunması önceliklerimizin başında gelmektedir"[42] şeklinde açıklayan Türkiye, UNESCO'nun kararından büyük memnuniyet duyduğunu da ifade etmiştir. Karar üzerine UNESCO'daki temsilcisini çeken ve sağladığı fonları kesen İsrail, karara destek veren ülkeler nezdinde yaptığı lobi faaliyetleri ile bu ülkelerin verdikleri destekleri geri çekmeleri için baskı yapmaya başlamıştır. Kararın UNESCO'nun merkezi durumunda olan Paris'teki toplantılarda alınması ve ev sahibi olarak karara karşı yeterince mücadele etmediği gerekçesiyle Fransa'yı da suçlayan İsrail, bu tavrından dolayı Fransa'nın başlatmış olduğu barış girişimine de karşı çıkmaktadır.[43]

2016 yılında Uluslararası kurumlarda İsrail aleyhine alınan son karar 23 Aralık'ta BMGK'nın almış olduğu 2334 sayılı karardır. Malezya, Yeni Zelanda, Venezuela, Senegal ve Mısır ortaklaşa olarak konseye sundukları karar tasarısında, "İsrail'in 1967 yılından bu yana işgal altında tuttuğu topraklarda kurduğu yerleşim birimleri kınanmakta ve derhal sonlandırılması talep edilmekte, BM Güvenlik Konseyinin daha önce aldığı kararlara atıf yapılarak savaş sırasında ve sonrasında sivillerin korunmasına ilişkin Dördüncü Cenevre

Sözleşmesi'ne ve iki devletli çözüme ilişkin hazırlanan yol haritalarına bağlı kalınması istenmektedir."[44] ABD'nin veto hakkını kullanmayıp çekimser kalması sayesinde 14 oyla kabul edilen karar İsrail'de büyük tepkiyle karşılanmıştır. Obama yönetimine karşı oylamadaki rolü nedeniyle sert bir dil kullanan İsrail Başbakanı Netanyahu bu kararı tanımadıklarını, karara oy veren ülkelerle ilişkilerini gözden geçireceklerini ve BM kurumlarına yaptıkları maddi yardımları durdurduklarını açıklamıştır.

Kararla ilgili olarak Türk Dışişleri Bakanlığı sayfasından yapılan açıklamada, "BM Güvenlik Konseyi'nin bugün gerçekleştirdiği toplantıda İsrail'in işgal altında tuttuğu Filistin topraklarında yürüttüğü yerleşim faaliyetlerinin uluslararası hukuka aykırı olduğunu kayıt altına alan bir karar kabul etmesini memnuniyetle karşılıyoruz. İsrail'in işgalci güç olarak hukuki yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiği vurgulanan kararda yerleşimlerin iki devletli çözüm vizyonunun önünde engel oluşturduğunun teyit edilmesi önem taşımaktadır. İsrail'e uluslararası toplumun ortak yaklaşımını yansıtan bu karara uyarak, Doğu Kudüs ve Batı Şeria'da sürdürülmekte olan yasadışı yerleşim faaliyetlerine bir an önce son vermesi çağrımızı yineliyoruz"[45] denilmiştir. Görüldüğü gibi Türkiye, İsrail ile uzun bir aradan sonra normalleşme anlaşması imzalamış olmasına rağmen İsrail'in hukuksuz davranışlarına göz yummaktansa yeri geldiğinde tek başına yeri geldiğinde ise uluslararası toplumla birlikte hareket ederek İsrail'in Filistinliler üzerindeki tahakkümünü kırmaya çalışmaktadır.

BMGK'da kararın görüşüldüğü saatlerde ABD'nin yeni seçilmiş başkanı olan Trump'ın İsrail lehine göstermiş olduğu agresif tutum, bölgede geleceğe dair soru işaretleri oluşmasına sebep olmuştur. İsrail'in talebi doğrultusunda Mısır Devlet Başkanı Sisi'yi arayarak taslaktan desteklerini çekmelerini sağlayan Trump'ın daha başkanlığı devralmadan böyle konulara girmesi ABD kamuoyunda bile ya-

dırganmıştır. Sosyal medya hesabından 20 Ocak'tan sonra ABD'nin tutumunun daha farklı olacağını paylaşarak İsrail-Filistin sorunundaki pozisyonunu belli eden Trump'ın bu davranışının bölgedeki sorunların çözümüne katkı sağlaması mümkün gözükmemektedir. Türkiye ise BMGK'nın kararını barış için bir adım olarak görmekle birlikte Trump'ın sözlerinden dolayı Filistinlilerin geleceğinden endişe duymaktadır.

TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin Filistin konusunda takip ettiği geleneksel politikayı, "Filistin-İsrail ihtilafına müzakereler yoluyla adil, kapsamlı ve kalıcı bir çözüm getirilmesini ve 1967 sınırları içerisinde, başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız ve egemen bir Filistin Devleti'nin kurulmasını desteklemek"[46] şeklinde tarif etmek mümkündür. Bu politika 2016 yılında da aynı ilkelerle devam etmiş ve Filistinliler için en kazanımlı yıllardan biri olmuştur.

Türkiye, Filistin Ulusal Birlik Hükümeti'ne yönelik desteğini 2016 yılında da sürdürmüş olup 2007 yılından bu yana yaşanan Filistinliler arasındaki ayrılığın giderilmesi için sürekli tarafları teşvik etmiştir. HAMAS ile Fetih arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesini, Gazze Şeridi ile Batı Şeria'daki kurumların Ulusal Birlik hükümeti altında birleştirilmesini, kapsamlı bir kamu reformu ve varılacak uzlaşı uyarınca seçimlerin gerçekleştirilmesini yaşanan sorunların çözümünde kilit rolde adımlar olarak görmektedir.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve Türk Kızılayı gibi resmi kurumlarla birlikte pek çok özel yardım kuruluşu marifetiyle bölgeye yakıt, jeneratör, gıda, ilaç ve temel gıda malzemeleri yardımları yapılmaktadır. Yapılan ayni yardımların yanı sıra özellikle abluka altında bulunan Gazze halkının temel ihtiyaçlarının karşıla-

nabilmesi için bölgeye nakdi yardımlar da yapılmaktadır. İsrail ile yeniden normalleşmek için Türkiye'nin öne sürmüş olduğu şartlardan birisinin Gazze'ye uygulanan ablukanın kaldırılması olması bölgeye verilen önemin bir göstergesidir. Bundan dolayıdır ki anlaşmanın imzalanmasının hemen ardından 11 bin ton yardım malzemesi taşıyan Lady Leyla isimli gemi Ramazan Bayramı öncesi Gazze'ye ulaşarak yardımları sahiplerine teslim etmiştir.

Buna ilave olarak Gazze'ye elektrik sağlanması maksadıyla Gazze Limanı'na bağlanacak bir jeneratör gemisi yapılmasını içeren proje başlatılmıştır.[47] İnşaatının büyük kısmı tamamlanan Gazze Türkiye-Filistin Dostluk Hastanesi'nin –gerekli ekipmanların da tamamlanmasıyla– 2017 ortalarında açılması hedeflenmektedir. Gazze'nin yeniden imarına yönelik olarak 20 bin metrekarelik alan üzerine 20 blok halinde inşa edilen ve 13 milyon dolara mal olduğu bildirilen konutların büyük kısmının tamamlandığı ve yakın zamanda hak sahiplerine dağıtılacağı bildirilmiştir. Ayrıca Batı Şeria'da 900 dönümlük bir arsa üzerinde inşaatı devam eden Cenin Sanayi Bölgesi'nin de yakın zamanda tamamlanması hedeflenmektedir.[48]

Türkiye ile İsrail arasında imzalanan anlaşmanın daha mürekkebi kurumadan gerçekleşen 15 Temmuz darbe girişimi, iki halkın arasındaki ilişkilerin hangi seviyede olduğunu gösteren bir turnusol kağıdı olarak görülebilir. Zira Filistin halkının 15 Temmuz darbe girişimi sonrası göstermiş olduğu tepki ve Türkiye'nin seçilmiş yöneticilerine yönelik destekleri her türlü takdirin ötesindedir.[49] Türkiye'de 7 Ağustos'taki Yenikapı Milli Birlik Mitingi'ne kadar süren "demokrasi nöbetleri" boyunca başta Gazze ve Ramallah olmak üzere Filistin'in değişik bölgelerinde Türkiye için demokrasi nöbetleri tutulmuş, Türk bayrakları ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın posterleriyle Filistin halkı da zor gününde tüm dünyaya Türk halkının yanında olduğu mesajını vermiştir.

2016 yılı Filistin için uluslararası kurumlarda temsil mücadelesi ve İsrail'in hukuksuz politikalarının sonlandırılması için destek arayışlarıyla geçmiştir. Yılın ilk güzel haberi bir önceki bölümde bahsedilen UNESCO'dan gelen Mescid-i Aksa ve çevresindeki kutsal alanların Müslümanların kutsal alanları olduğuna dair karardır. UNESCO'nun bu kararı sonraki oturumlarda da kabul edilerek kesinleşmiş olup İsrail'in karara oy veren ülkeleri caydırma taktiği yeterli olmamıştır.

Bu süreçlerin ardından ise Fransa'nın durmuş olan barış sürecini yeniden canlandırmak için başlattığı girişim ortaya çıkmıştır. İsrail'in şiddetle karşı çıktığı Arap Barış Planı'nın devamı niteliğindeki plana istinaden 3 Haziran'da bir destek grubu toplantısı yapılmıştır. İsrail ve Filistin taraflarının davet edilmediği bu toplantıya katılan 29 ülke sürece tam destek verdiklerini beyan etmişlerdir. 20 Haziran'daki AB Dışişleri Bakanlarının aylık değerlendirme toplantısında gündeme alınan girişime AB'nin de desteği sağlanmıştır. Yıl sonuna doğru tarafların da katılımıyla bir konferans yapılmasını planlayan Fransa'ya şiddetle tepki gösteren İsrail, "müzakerelerin ancak doğrudan yapılması halinde faydalı olacağını aksi takdirde barış umutlarının ortadan kalkacağını" söyleyerek olumsuz tavrını bir kez daha sergilemiştir. Türkiye'nin desteklemiş olduğu konferansın yıl sonunda yapılması planlanırken yaşanan son gelişmeler üzerine Fransa tarafından Ocak 2017'ye ertelendiği duyurulmuştur.[50] ABD'de 20 Ocak'ta yapılacak başkan değişimi öncesi yapılması planlanan konferanstan Filistin'i tanımaya yönelik bir kararın çıkma olasılığı olmakla birlikte bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir.[51]

BDS hareketinin Avrupa'daki faaliyetleri sayesinde işgal altındaki Filistin topraklarında İsrail firmaları tarafından Avrupa ülkelerine gönderilen özellikle tarımsal ve hayvansal ürünlerin üzerine nerede üretildiğini gösteren etiketler konulması zorunluluğu getiril-

miştir. Etiketlerdeki lokasyon bilgisinde üretim yerinin Batı Şeria olduğu yazan ürünlerin işgal altındaki topraklarda illegal olarak üretildiği gerekçesiyle pek çok Avrupa ülkesinde boykot edilmesi sağlanmıştır.[52] İsrail'in birebir müzakerelerle çözmeye çalıştığı boykot krizi kendisine pahalıya mal olmaya başlamıştır. BDS hareketini de çıkarları için en az HAMAS kadar tehlikeli gören İsrail yönetiminin, önümüzdeki dönemde bu harekete karşı daha fazla fon ayırarak özellikle hareketin ABD ve AB'deki etkisini kırmayı planladığı ileri sürülmektedir.[53]

Filistin yönetiminin bir diğer girişimi de 2011'den beri gözlemci olduğu Uluslararası Polis Örgütü olan INTERPOL'e üyelik için 2015 yılında yaptığı başvurusudur.[54] Türkiye'nin de desteklediği Filistin'in üyelik talebi, 7-9 Kasım tarihleri arasında Bali'de yapılan genel kurul toplantısındaki oylamada, İsrail'in yoğun lobisi sayesinde 62 ret oyu alarak kabul edilmemiştir. İsrail'in HAMAS'ı terör örgütü olarak görmesi nedeniyle eğer Filistin INTERPOL'e üye olursa bunun bir terör örgütüne istihbari bilgi vermek anlamına geleceğini söyleyerek oylamaya katılanları ikna ettiği öğrenilmiştir.[55]

Filistin'in 2016 yılında yaşadığı en önemli olaylardan birisi yerel seçimlerin ertelenmesi olmuştur. Yaklaşık on yıl aradan sonra 8 Ekim'de Gazze ve Batı Şeria'da eş zamanlı olarak yapılması planlanan yerel seçimlerin HAMAS ve Fetih arasındaki aday belirleme çekişmesine kurban gitmesi hem Filistin halkının temsil hakkının tecelli edememesine hem de taraflar arasındaki mesafenin daha da artmasına sebep olmuştur. HAMAS'ın Ramallah yönetimini İsrail'in çıkarlarına hizmet etmekle suçlaması üzerine Abbas yönetimi de HAMAS'ın Gazze'yi dünyadan kopardığı ve militarize ettiği şeklinde karşılık vererek aynı durumun Batı Şeria'nın da başına gelmemesi için sonuna kadar mücadele edeceğini açıklamıştır. Bu kapsamda Ramallah'taki Filistin Yüksek Mahkemesinin "seçimin Batı

Şeria'da yapılabileceği ancak bu koşullar altında Gazze'de yapılmasının mümkün olmadığı"na dair kararına istinaden Merkezi Seçim Komitesi seçimin her iki bölgede birlikte yapılması için altı aylık bir ertelemenin uygun olacağını hükümete bildirmiştir. Komitenin talebini değerlendiren Filistin hükümeti seçim sürecinin yeniden organize edilmesi ve her iki bölgede de yapılabilmesi için yerel seçimleri Şubat 2017'ye ertelemiştir.[56]

İsrail medyasında çıkan "bu seçimde HAMAS'ın Gazze ile birlikte Batı Şeria'da da seçimleri kazanmasının beklendiği ve İsrail yönetimiyle birlikte Ramallah'taki Filistin yönetiminin de buna engel olması gerektiği" minvalinde çıkan yorumlardan sonra seçimlerle ilgili sürecin tıkanması Tel Aviv'in seçime dolaylı müdahalesi olarak yorumlanmıştır.[57] Türkiye ise seçimlerin yapılamamasının arka planında mevcut bölünmüşlük olduğunu vurgulayarak taraflara itidal çağrısında bulunmuştur. Filistin'in uluslararası arenada iddialarını daha kuvvetli savunabilmesi için öncelikle parçalanmış görüntü vermekten kaçınması gerektiğini belirten Türkiye, bu kapsamda üzerine düşen her türlü sorumluluğu alacağını taraflara iletmiştir.[58]

Türkiye'nin Filistin'deki taraflar arasında nasıl bir politika takip ettiğine dair detayları TBMM'de Dışişleri Bakanlığının 2017 yılı bütçe görüşmelerinin yapıldığı oturumda muhalefet milletvekilleri tarafından bakana yöneltilen sorulara verilen cevaplarda bulmak mümkündür. Mesela CHP İstanbul Milletvekili olan Bihlun Tamaylıgil Dışişleri Bakanına yönelttiği sorusunda hükümetin HAMAS'tan yana tavır aldığı ve bunun Türkiye'nin çıkarlarına hizmet etmediğini şu şekilde ileri sürmüştür:

> Türkiye 2007'ye kadar, hatta 2008'e kadar büyüme açısından da önemli bir ortalama büyüme rakamlarında gelişme gösterdi. Biz ne zaman 2008, 2009'da, bu Hamas, Müslüman Kardeşler, yaşanan Arap Baharı, onların tarafı olma, tarafların içerisinde

> kendilerinde karşılaştırılan liderlerle ilgili taraf tutma noktasına geldik ve o yaşanan karmaşa içindeki küresel senaryoda Türkiye'nin belli yerlere zorlanmasına göz yumduk; Türkiye'nin büyümesi de aşağı doğru gitmeye başladı, küresel ekonomide yaşadığı sorunlar da artmaya başladı ve Türkiye, çizgi olarak ekonomik dataları ile politik tercihlerinin karşılaştırılmasını tek bir çerçevede yaptığında bunun açık maliyetlerini ve sonuçlarını da görmeye başladı.[59]

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ise cevaben yaptığı konuşmasında, "Bu arada bizim için HAMAS ile Fetih arasında hiçbir fark yoktur. İkisinin burada bir arada tutulmasında Türkiye'nin yani iktidarımızın, Cumhurbaşkanı'mızın da çok önemli bir rolü vardır"[60] diyerek hükümetin Filistinli taraflar arasında bir ayrım yapmadığının altını çizmiştir.

Keza Türkiye hükümetinin HAMAS ve Fetih arasında bir ayrım gözetmediğinin en somut kanıtı, yılın son çeyreğinde İsrail'deki koalisyon hükümetinin oy birliği ile meclise (*knesset*) sevk ettiği Amona ve Müezzin Yasa Tasarılarına karşı gösterilen sert tepkidir. Özellikle hoparlörden ezan okunmasını yasaklayan "müezzin tasarısı"nın geri çekilmesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Rivlin arasında yapılan görüşme etkili olmuştur.[61] Benzer şekilde Türkiye, Batı Şeria'nın Amona bölgesinde 1995 yılında Filistinlilerin özel arazileri üzerinde kurulmuş olan yasa dışı yerleşimlerin (*outpost*) tahliye edilmesi hakkında İsrail Yüksek Mahkemesinin almış olduğu karar ve hükümetin tahliyeleri erteleme çabalarını da şiddetle kınamıştır. İsrail sürdürmüş olduğu yerleşimciler politikasının bir tezahürü olarak bakanlar komitesinde kabul edilerek meclise sevk edilen "Amona tasarısı"na karşı da net bir tavır sergileyen Türkiye, İsrail'i BM'nin 242 ve 338 sayılı kararları ve 1993'de imzalanan Oslo Anlaşması'nda Yahudi yerleşimlerinin sonlandırılması ve mevcutlarının kaldırılması hakkındaki hükümlere bağlı kalmaya davet etmiştir.

TÜRKİYE-ÜRDÜN İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Ürdün arasındaki ilişkilerin 2016 yılında önceki yıllardaki düşük profilin aksine görece hareketli geçtiğini söylemek mümkündür. Arap Baharı ve Suriye'deki iç savaşın başladığı tarih olan 2010-2011 dönemi öncesindeki yüksek düzeyli iş birliğinden ziyade DEAŞ ile mücadele ve Suriyeli mülteciler ekseninde ilerleyen ilişkilerde 2016 yılının başında sapma yaşanmıştır.

Middle East Eye isimli internet sitesinde 25 Mart'ta David Hearst imzasıyla yayımlanan bir haberde, Ürdün Kralı II. Abdullah'ın resmi bir ziyaret için gittiği ABD'de, Senatonun istihbarat, dış ilişkiler ve silahlı kuvvetler komitelerinden aralarında John McCain, Bob Corker, Mitch McConnell ve Harry Reid gibi senatörler ve bazı kongre üyeleriyle program dışı olarak görüştüğü yazılmıştır. Bahse konu görüşmede Türkiye ve Cumhurbaşkanı Erdoğan aleyhinde asılsız ithamlarda bulunduğu iddia edilen Abdullah'ın, "Türkiye'nin DEAŞ'ı desteklediği, DEAŞ'tan petrol aldığı, Ortadoğu'daki radikalizmin müsebbibi olduğu, Suriye üzerinden gelen teröristleri Avrupa'ya yolladığı, Libya ve Somali'deki radikal grupları desteklediği, Suriye'de mezhep temelli bir çözüm için uğraştığı ve AB'nin mültecilerin barındırması için Türkiye'ye göndermeyi planladığı 3 milyar avroluk yardımın yanlış bir tercih olduğu"[62] şeklinde sözler sarf ettiği ileri sürülen yazı nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkiler kısa süreli bir gerginlik yaşamıştır.

Mart ayının ortalarında Ürdün'e resmi bir ziyarette bulunması beklenen dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun ziyareti Ankara'daki terör saldırısı nedeniyle ertelenmiştir. Ardından ortaya atılan bu iddialar nedeniyle planlanan ziyaretin iptal edilmesi söz konusu olmuştur. Türk dışişleri yetkilileri tarafından Ürdünlü muhataplarına haberin doğruluğunun sorulması üzerine Ürdün Enformasyon Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Mohammed Mumuni yaptığı açıklamada söz konusu haberleri yalanlamış ve böyle bir şeyin

mümkün olamayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine gecikmeli de olsa 27 Mart'ta gerçekleşen ziyarette Davutoğlu'nun Kral Abdullah'a söz konusu haberlerin gerçekliğini bizzat sorması üzerine Kralın haberleri kesinlikle yalanladığı söylenmiştir.[63]

Gerçi Kral Abdullah'ın 2013 yılında *The Atlantic* dergisine verdiği röportajda dönemin Başbakanı Erdoğan'ın demokrasiyi "otobüs sürmek gibi algıladığı"nı söyleyerek araçsallaştırdığını ileri sürmesi benzer bir gerilime neden olmuştu.[64] Ancak bu sefer söylediği iddia edilen şeyler Türkiye'de daha büyük tepkiye yol açmıştır. Hem de DEAŞ ile mücadeleyi ve ülkesinde barındırdığı Suriyeli mültecileri dış yardım alabilmek için bir araç olarak kullanmaktan çekinmeyen Ürdün'den yöneltilen bu gibi açıklamaların kıymeti harbiyesi bulunmamaktadır.

İki ülke arasındaki en önemli meydan okuma 15 Temmuz darbe girişimi sonrası Ürdün'ün buna yönelik tutumu ve Türkiye tarafından ülkede faaliyet gösteren FETÖ/PDY okullarının kapatılmasının talep edilmesiyle yaşanmıştır. Darbe girişiminin öğrenildiği ilk saatlerde seçilmiş yönetime destek vermek yerine beklemeyi tercih eden Ürdün yönetiminin tavrı Türkiye'de yeterli bulunmamıştır. Yönetimin aksine Ürdün halkının Türkiye'ye ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'a destek amacıyla kitlesel gösteriler yapması ise bölge halklarının Türkiye'ye verdikleri değeri göstermesi açısından memnuniyet vericidir.[65] FETÖ/PDY okullarının kapatılması konusunda ise Ürdün yönetiminin tercihi, okulları sırf Türkiye istedi diye kapatmış olmamak için bahse konu okulların kapatılma gerekçesi olarak "krallığın bazı yönetimsel kurallarına uymadıkları gerekçesi" ile kapatılma işlemi uygulandığı şeklinde olmuştur.[66]

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) verilerine göre Ürdün'de yaklaşık 655 bin civarında Suriyeli mülteci bulunmaktadır.[67] Ürdün yönetimi ülkesinin mülteciler nedeniyle aldığı dış yardımları artırabilmek maksadıyla müteaddit defalar

Türkiye'de bulunan yaklaşık 2 milyon 750 bin mülteciyi mukayese etmektedir. Türkiye'deki mülteci sayısının nüfusa göre normal olduğunu ancak kendileri için bu kadar mülteci barındırmanın sürdürülemez olduğunu ve uluslararası toplumun Ürdün'ü daha fazla desteklemesi gerektiğini dile getirmektedir. Türkiye'nin mülteciler için şimdiye kadar kamu ve özel sektör kaynaklarından harcamış olduğu 10 milyar dolar üzerindeki parayı göz ardı eden Ürdün'ün böyle bir konuda kendisini Türkiye ile kıyaslamak yerine uluslararası bağışçıları hazırladığı projelerle ikna etmesi daha faydalı olacaktır. Zira Ürdün'e şimdiye kadar yapılan 10 milyar dolar civarındaki dış yardıma rağmen Ürdün'deki kamplarda yaşamak zorunda olan yaklaşık 140 bin civarındaki mültecinin gıda, eğitim ve güvenlik hizmetlerinden yeterince yararlanamadıkları uluslararası yardım kuruluşlarının raporlarına yansımaktadır.[68]

Ürdün'de 2016 yılında gerçekleşen son önemli olay 20 Eylül'de ülke genelinde gerçekleşen parlamento seçimleri olmuştur. 226 sandalye için 1.252 adayın yarıştığı seçimlere katılım oranı çok düşük seviyede gerçekleşmiştir. 2013 yılında yapılan seçimdeki yüzde 50 olan katılım oranının bu seçimde yüzde 37'ye düşmesi halkın seçimlerden fazla bir şey beklemediğinin belirtisidir. Daha önceki iki seçimi boykot eden Müslüman Kardeşler'in İslami Hareket Cephesi olarak bu seçime katılması sürpriz olarak değerlendirilse de sonuçta elde ettikleri 15 sandalye ile parlamentoda ne kadar etkili olacakları belirsizdir.[69] Başbakanın Kral tarafından atandığı Ürdün'de beklentilerin aksine önceki Başbakan Hani Mulki'nin yeniden atanması halk arasında hayal kırıklığı yaratmıştır.[70] Eski başbakan ve yeni hükümetle yeni yıla giren Ürdün ile Türkiye arasındaki ilişkilerin seyrini etkileyecek bir gelişme beklenmemektedir. Bununla birlikte askeri ve politik olarak Washington'ın yoğun etkisinin hissedildiği Ürdün'ün bölgesel politikasının yeni ABD başkanının bölgeye yönelik politikasına göre şekilleneceğini tahmin etmek zor olmayacaktır.

Sonuç olarak 20 Ocak'tan sonra Trump yönetimindeki ABD ile Türkiye ilişkisinin nasıl konumlandırılacağı aynı zamanda Türkiye'nin İsrail, Filistin ve Ürdün politikasının da nasıl bir sürece gireceğinin habercisi olacaktır. Halihazırda Suriye'de Rusya ile iş birliği yapan Türkiye'nin Trump'ın sözlerinin arkasında durması halinde yeni dönemde karlı çıkması ihtimal dahilindeyken aynı durumun Filistin için de geçerli olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

KRONOLOJİ

27 Mart	Başbakan Davutoğlu Ürdün'ü ziyaret etti.
28 Mart	Knesset'te terörle ilişkili milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasını öngören tasarı kabul edildi.
20 Nisan	UNESCO'da Mescid-i Aksa ve çevresindeki kutsal alanlar hakkındaki karar alındı.
20 Mayıs	Yaloon'un istifası üzerine Liberman savunma bakanı oldu. Yahudi Evi Partisi koalisyona katıldı.
20 Haziran	AB Dışişleri Bakanları toplantısında Fransız Barış Girişimi değerlendirildi.
27 Haziran	Türkiye-İsrail normalleşme anlaşması imzalandı.
1 Temmuz	11 ton yardım malzemesi taşıyan Lady Leyla isimli gemi Mersin'den yola çıktı.
4 Temmuz	Türkiye'den gönderilen yardım malzemeleri Gazzelilere ulaştırıldı.
11 Eylül	ABD-İsrail arasında 38 milyar dolarlık askeri yardım anlaşması imzalandı.
20 Eylül	Ürdün'de seçimler yapıldı.
21 Eylül	Şimon Peres öldü.
26 Eylül	İsrail-Ürdün doğalgaz anlaşması imzalandı.
8 Ekim	Filistin'deki yerel seçimler yüksek mahkeme tarafından iptal edildi.
7-9 Kasım	Filistin'in INTERPOL'e üyelik başvurusu kabul edilmedi.
13 Kasım	İsrail Bakanlar Komitesi müezzin tasarısını kabul etti.
29 Kasım	Fetih kongresinde Mahmud Abbas yeniden başkan seçildi.
5 Aralık	İsrail'in Ankara Büyükelçisi Etain Na'eh göreve başladı. Amona tasarısı Knesset'te kabul edildi.
9 Aralık	Mavi Marmara davası düştü.
12 Aralık	Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi Kemal Ökem göreve başladı.
23 Aralık	BMGK Yahudi yerleşimlerinin durdurulmasına dair 2334 sayılı kararı aldı.

NOTLAR

1. "İsrail Tarihinde İlk Kez Bir Milletten ve Ülkeden Özür Diledi", *Haber Türk,* 3 Mayıs 2013.
2. "Yıldırım: İsrail, Rusya, Suriye, Mısır'la Eski Günlere Dönmek Mümkün", *Milli Gazete*, 17 Haziran 2016.
3. H. Mustafa Eravcı, "Türk Dış Politikasında Paradigma Değişimi", *İstiklal*, 23 Haziran 2016.
4. "Anlaşmada Son Dönemeç", *Şalom*, 22 Haziran 2016.
5. "Türkiye İsrail Mutabakatının Dinamikleri", *Star Açık Görüş*, 2 Temmuz 2016.
6. "Israeli Security Cabinet Approves Turkey Reconciliation Agreement", *Haaretz*, 29 Haziran 2016.
7. Anlaşmanın tam metni için bkz. 1 Eylül 2016 tarih ve 229818 Sayılı *Resmî Gazete*.
8. "'Lady Leyla' Gazze'de Coşkuyla Karşılandı", TRT Haber, 4 Temmuz 201.
9. "Israeli Security Cabinet Approves Turkey Reconciliation Agreement", *Haaretz*, 29 Haziran 2016.
10. "Israel's Response to Events in Turkey", İsrail Dışişleri Bakanlığı, 16 Temmuz 2016, http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2016/Pages/Israels-response-to-events-in-Turkey-16-July-2016.aspx, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
11. "Cabinet Communique", İsrail Dışişleri Bakanlığı, 17 Temmuz 2016, http://mfa.gov.il/mfa/PressRoom/2016/Pages/Cabinet-communique-11-September-2016.aspx, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
12. "Suspected Turkey Coup Leader Served as Military Attaché to Israel", *Haaretz*, 16 Temmuz 2016.
13. "Özür ve Tazminat Gerçekleşti, Ablukanın Kalkması Konusunda da İlerleme Var", TCCB, 21 Kasım 2016, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/61089/ozur-ve-tazminat-gerceklesti-ablukanin-kalkmasi-konusunda-da-ilerleme-var.html, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
14. "Seething Erdogan Accuses Israel of 'Barbarism' in TV Interview Timed to Mark Warming of Ties", *The Times of Israel*, 21 Kasım 2016.
15. "ADL's Official Recognition of Armenian Genocide Ends Years-Long Controversy", *The Armenian Weekly*, 16 Mayıs 2016.
16. "World Leaders Gather for Final Tribute to Peres", *The Jerusalem Post*, 30 Eylül 2016.
17. "Ties on the Mend, Israel Names New Ambassador to Turkey", *The Times of Israel*, 15 Kasım 2016.
18. "Tel Aviv Büyükelçisi Kemal Ökem Oldu", *Sabah*, 17 Kasım 2016.
19. "Mavi Marmara davasında 'Türkiye-İsrail Anlaşması' Kararı", Anadolu Ajansı, 20 Eylül 2016.

20. "Mavi Marmara'ya Saldırı Davası Düştü", Anadolu Ajansı, 9 Aralık 2016.
21. "Mücadelemizden Vazgeçmiyoruz!", İHH, 9 Aralık 2016, https://www.ihh.org.tr/haber/mucadelemizden-vazgecmiyoruz, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
22. "Soon: Israel will Open Office at NATO Headquarters in Brussels", Jerusalem Online, 4 Mayıs 2016, http://www.jerusalemonline.com/news/world-news/the-israeli-connection/soon-israel-will-open-office-at-nato-headquarters-20856, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
23. "Israel's First Ambassador to NATO Presents His Credentials", *The Times of Israel*, 16 Eylül 2016.
24. "Azerbaijan Signs Deal with Israel on Iron Dome", *Jewish Press*, 18 Aralık 2016.
25. "Still No Sales for Israel's Iron Dome", *Defense News*, 10 Haziran 2016; Carmit Valensi ve Udi Dekel, "The Current Challenges in the Middle East Demand a Joint United States-Israel Strategy", *The Institute for National Security Studies (INSS) Strategic Assessment*, Cilt: 19, Sayı: 1, (Nisan 2016), s. 36.
26. Ali Serdar Erdurmaz, "NATO Balistik Füze Savunma Sistemi İçinde Türkiye'nin Yeri", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, (Mayıs 2016), s. 1-29.
27. "Israel and Turkey Seek to Shield Natural Gas Ties From Politics", Bloomberg, 12 Aralık 2016, https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-12-12/israel-and-turkey-seek-to-shield-natural-gas-ties-from-politics, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
28. "Israel-Cyprus-Turkey Pipeline would Provide New Strategic Triangle, says Former US Ambassador Bryza", *Daily Sabah Diplomacy*, 2 Ekim 2016.
29. "İsrail Gazı Türkiye Üzerinden Taşınacak", Enerji Enstitüsü, 28 Kasım 2016, http://enerjienstitusu.com/2016/11/28/israil-gazi-turkiye-uzerinden-tasinacak, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
30. "Netanyahu, Tsipras, Anastasiades Discuss East Med Pipeline, Electrtity Interconnection, Renewables", New Europe, 9 Aralık 2016, https://www.neweurope.eu/article/israel-cyprus-greece-boost-energy-ties, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
31. "Israel-Turkey Pipeline Deal Opens Door to Gas Exports to Europe", *Israel Hayom*, 16 Ekim 2016.
32. "Türkiye-İsrail Doğalgaz Boru Hattı Projesi için İlk Temas", Basın İlan Kurumu, 15 Kasım 2016, http://www.bik.gov.tr/turkiye-israil-dogalgaz-boru-hatti-projesi-icin-ilk-temas, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
33. "Israel and Turkey Seek to Shield Natural Gas Ties From Politics".
34. "Israeli Study Points to Turkey as Cheapest Way to Carry Natural Gas", *Daily Sabah*, 26 Aralık 2016.

35. "Assad Must Go", Ynetnews, 18 Mayıs 2016, http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4804899,00.html, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
36. "Analysis: Liberman Breaks Israel's Secrecy over Syria Policy", *The Jerusalem Post*, 12 Ağustos 2016.
37. "Israel's Syria Policy is a Model for the West", Center for Security Policy, 31 Mart 2016, http://www.centerforsecuritypolicy.org/2016/03/31/israels-syria-policy-is-a-model-for-the-west, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
38. "Israel's Interests and Options in Syria", Rand Corporation Perspective, PE-185-DIA (2016), http://www.rand.org/pubs/perspectives/PE185.html, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
39. "ABD, Rusya ve İsrail'in Amacı Suriye'de Kürt Devleti Kurmak!", Ajans Haber, 8 Mart 2016, http://www.ajanshaber.com/abd-rusya-ve-israilin-amaci-suriyede-kurt-devleti-kurmak-haberi/338972, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
40. Mustafa Acar, "İsrail'in Kürdistan Çağrısı", RUDAW, 26 Nisan 2015, http://www.rudaw.net/turkish/opinion/26042015, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
41. "Jordan Triumphant in 'Diplomatic Showdown' Over Jerusalem at UNESCO", *The Jordan Times*, 13 Nisan 2016; Kararın detayı için bkz. "Decisions Adopted by The Executive Board at its 199th Session", UNESCO, http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002446/244639e.pdf, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
42. İlgili rapor için bkz. "Dışişleri Bakanlığı'nın 2016 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2016-yili-basinda-dis-politikamiz.pdf, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
43. "İsrail, Fransız Barış Girişimine Neden Karşı Çıkıyor?", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 8, Sayı: 75, (Temmuz-Ağustos 2016), s. 52-55.
44. "Güvenlik Konseyinin 2334 Sayılı Kararı", *Karar*, 28 Aralık 2016.
45. İlgili açıklama için bkz. "BM Güvenlik Konseyi'nde İsrail'in Yasadışı Yerleşim Faaliyetleri Hakkında Kabul Edilen Karar", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-332_-23-aralik-2016_-bm-guvenlik-konseyi_nde-israil_in-yasadisi-yerlesim-faaliyetleri-hakkinda-kabul-edilen-karar-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
46. Dışişleri Bakanlığının 2016 Dış Politika Raporu, (Mart 2016), s. 64.
47. "Gazze'nin Elektrik Sorununun Çözümüne Türkiye'den Destek", Anadolu Ajansı, 12 Temmuz 2016.
48. "TİKA'nın Gazze'deki Projesinin Yüzde 65'i Tamamlandı", Anadolu Ajansı, Ekim 2016.
49. "Protests in Palestine, Lebanon against Attempted plot in Turkey", *Daily Sabah*, 16 Temmuz 2016.

50. Ben-Dror Yemini, "The French Peace Initiative is Doomed to Fail", Ynetnews, 16 Mayıs 2016, http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4803916,00.html, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
51. "Obama'nın Son Hamlesi Filistin Olur mu?", *Şalom*, 28 Eylül 2016.
52. Steven J. Rosen, "The EU's Israel Problem Goes Far Beyond Labels", *The Tower*, Ocak 2016, http://www.thetower.org/article/the-eus-israel-problem-goes-far-beyond-labels, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
53. "Israel's Attacks on the BDS Movement", BDS Movement, 1 Haziran 2016, https://bdsmovement.net/factsheet-israels-attacks-on-the-bds-movement, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
54. "Turkey Supports Palestine Membership to Interpol", Middle East Monitor, 7 Kasım 2016, https://www.middleeastmonitor.com/20161107-turkey-supports-palestine-membership-to-interpol, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
55. "Israel Brags about Blocking Palestine Interpol Bid", *Gulf News Palestine*, 8 Kasım 2016.
56. "PA Postpones Municipal Elections by 4 Months, Hamas Rejects Decision", Ma'an News Agency, 4 Ekim 2016, http://www.maannews.com/Content.aspx?ID=773403, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
57. "Hamas set to Take Majority of West Bank Cities in Local Elections", Ynetnews, 21 Ağustos 2016, http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4844196,00.html, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
58. "Filistin'deki Yerel Seçimlerin Önündeki Engel Siyasi Bölünmüşlük", Anadolu Ajansı, 5 Ekim 2016.
59. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu Tutanak Dergisi", 6'ncı Toplantı, 8 Kasım 2016, s. 138.
60. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu Tutanak Dergisi", s. 115.
61. "Rivlin ile Erdoğan'ın Konuşmasında Dikkat Çeken Detaylar", *Milliyet*, 28 Kasım 2016.
62. "Jordan's King Accuses Turkey of Sending Terrorists to Europe", Middle East Eye, 25 Mart 2016, http://www.middleeasteye.net/news/jordans-king-accuses-turkey-sending-terrorists-europe-1687591648, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
63. "PM Davutoğlu asks King Abdullah II about Accusatory Remarks", *Daily Sabah Diplomacy*, 29 Mart 2016.
64. "Jordan Denies King Abdullah's Remarks about Turkish PM", *Hürriyet Daily News*, 19 Mart 2013; Jeffrey Goldberg, "The Modern King in the Arab Spring", *The Atlantic*, Nisan 2013, https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2013/04/monarch-in-the-middle/309270, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).

65. "Thousands Worldwide Protest Attempted Coup in Turkey", Anadolu Ajansı, 17 Temmuz 2016.
66. "Jordan Closes School Funded by Fethullah Gülen", Middle East Monitor, 21 Temmuz 2016, https://www.middleeastmonitor.com/20160721-jordan-closes-school-funded-by-fethullah-gulen, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
67. UNHCR'in verileri için bkz. "Syria Regional Refugee Response, Inter-agency Information Sharing Portal", UNCHR, http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=107, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
68. UNHCR'nin Ürdün Raporu, Winterization Task Force 2016/2017 Harsh Weather Conditions sub-Task force Last update: 15 Dec 2016.
69. "Who are the Winners and Losers in Jordan's Latest Elections?", Al Monitor, 28 Eylül 2016, http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/09/jordan-legislative-elections-winners-losers.html, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).
70. "Jordan HELD ELECTIONS. It Changed Little", Middle East Eye, 5 Kasım 2016, http://www.middleeasteye.net/columns/jordan-elections-are-not-problem-885756274, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2017).

TÜRKİYE'NİN ABD POLİTİKASI 2016

KILIÇ BUĞRA KANAT

Araştırma Direktörü, SETA Washington D.C.

Türk-Amerikan ilişkileri 2016'da tarihinin en ciddi sorunları ile karşı karşıya geldi. Şimdiye kadar Küba Füzeleri, Johnson Mektubu ve 1 Mart Tezkeresi krizlerinde yaşananların bir benzeri 2014 yılında başlayan gerginliğin tırmanması ile 2016 yılında yaşandı. Bu sene içinde yaşanan krizlerin iki ülke arasındaki güven açısından oldukça ciddi bir erozyon yaratacağı konusunda herkes hemfikir. İkili ilişkilerin gözlemcileri tarafından bu durumu ortadan kaldırabilecek ya da hafifletebilecek tek ümit olarak Amerikan başkanlık seçimi gösterildi. Zira Obama yönetimi 2016'nın özellikle ikinci yarısından itibaren verdikleri röportajlarda ABD'nin müttefikleri ile ilişkileri ve Türkiye hakkında oldukça olumsuz yorumlar da yapmaya başlamıştı. Bir yandan stratejik anlamda özellikle Suriye öze-

linde büyüyen anlaşmazlık öte yandan da yapılan bu açıklamalar Obama yönetimi ile ikili ilişkilerde olumlu bir gelişmenin yaşanamayacağı algısını güçlendirdi. Özellikle darbe girişimi sırasında ve sonrasında yaşanan "hayal kırıklığı" da bu algıyı daha da güçlendirdi. Bu sebeple her ne kadar iki ülke arasında yaşanan gerilim bundan önceki krizlerden daha ciddi bir boyuta ulaşmış olsa da 2016 yılındaki seçim ve sonrası için var olan iyimserlik bu durumu bir nebze hafifletti. Başkanlık seçimlerini Trump'ın kazanması ve bu seçimden önce Trump'ın danışmanlarının ve seçimden hemen sonra Başkan Yardımcısı Pence başta olmak üzere Trump geçiş takımına yakın olan isimlerin yaptıkları açıklamalar bu iyimser havayı daha da güçlendirdi.[1] Seçimden hemen sonra Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında yapılan telefon görüşmesinden yansıyan olumlu hava da bu konuda daha pozitif bir atmosferin oluşmasında etkili oldu.[2]

2014 VE 2015 MİRASI

ABD-Türkiye ilişkilerinin geleceği konusunda krizlerle dolu 2015 yılının sonlarına doğru iyimser bazı görüşler belirmeye başlamıştı. 2015 sonunda Kasım ayındaki G20 zirvesi ve Aralık ayındaki Paris İklim Zirvesi sırasında yapılan üst düzey görüşmeler sonrasında ikili ilişkilerin oldukça olumlu bir atmosfere girdiği düşünülmüştü. Özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Obama arasında yapılan görüşmeler ikili ilişkilerde yeniden stratejik partnerlik özelliğinin öne çıktığı yorumlarını da beraberinde getirmişti. Görüşme sonrası yapılan açıklamalarda da bu iyimserlik havası yeniden hakim olmaya başlamıştı. Bu noktada özellikle Antalya'da yapılan G20 zirvesi sonrasında Obama'nın yaptığı açıklamalarda hem Türkiye ile ABD arasındaki teröre karşı mücadele ve Suriye ile ilgili sınır güvenliği konusunda geliştirilen iş birliğinin altı çiziliyor hem de Suriyeli sığınmacılar konusunda Türkiye'ye destek mesajı verili-

yordu.[3] Bu açıklamalar iki ülke arasında uzun süreden beri devam eden soğukluğun sona erdiği konusunda yorumlar yapılması sonucunu doğurdu.

Bu noktada DEAŞ'a karşı mücadelede iki ülke arasında koordinasyon konusunda yaşanan zorlukların aşılabilmesi açısından kararlılık gösteren bazı adımlar birlikte atılmaktaydı. İki lider arasında 2013 yılının sonlarına doğru azaldığı görülen ikili diyalog da bu zirvelerde yeniden olumlu bir doğrultuda gelişme sergilemişti. Bu durum birçok gözlemci tarafından ikili ilişkilerde hasar tespit ve onarımının yaşanabileceği yeni bir dönem olarak yorumlanmıştı. Türkiye'de bu görüşmeler sonrasında yapılan birçok yorumda ABD'nin sonunda Türkiye'nin Kuzey Suriye konusunda duyduğu kaygıyı anlamış olabileceğinin altı çizilmişti. Zira 2015 yılının ikinci yarısından itibaren artarak devam eden PKK saldırıları Türkiye'nin Kuzey Suriye konusundaki kaygılarını daha da ciddi bir hale getirmişti. Ancak ikili ilişkilerin geleceği ile ilgili bu iyimserlik çok da uzun sürmedi. 2016 yılının başlamasıyla beraber yapılan bu zirvelerin tam olarak ikili ilişkileri istikrarlaştırıcı etkiyi yapamadığı görüldü. Ancak sene içerisinde çeşitli vesilelerle iki lider bir araya gelerek görüşmeleri sürdürdü. 2016 yılının Mart ayında Washington'da yapılan nükleer zirvede ve daha sonra Çin'de yapılan G20 zirvesi sırasında iki lider bir araya gelerek iki ülke arasında yaşanan krizi kontrol altında tutmaya çalıştı. Özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yapılan Çin'deki zirvede Obama, 15 Temmuz'da meydana gelen darbe girişimine atıfta bulunarak bu olaydan duyduğu üzüntüyü de dile getirerek darbe sonrasında oluşan olumsuz havayı dağıtmaya çalıştı.[4] Ancak bu çabalar yapısal anlamda iki ülke arasındaki gerginliği dağıtmak için yeterli olmadı. Türkiye ve ABD 2013 yılından bu yana ilişkilere hasar vermekte olan mevzular konusunda gereken görüş birliğini sağlayamadığı gibi, 2016 yılında yaşanan yeni gelişmelerle durumun daha kötüye gitmesinin de önünü alamadı.

Özellikle nükleer zirve sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yaptığı tüm üst düzey görüşmelerde Türkiye'nin YPG konusundaki kaygılarını dile getirmesine rağmen ABD yönetiminin özellikle YPG'ye silah yardımı konusunda geri adım atmadığı görüldü. Türk yetkililer 2016 senesi içerisinde yapılan görüşmelerde ABD'nin YPG ile giderek artan yakın ilişkisinden duyduğu rahatsızlığı ifade etti. Bu rahatsızlığı Türk kamuoyunda da özellikle gündeme getiren bazı gelişmeler arasında Başkan Obama'nın DEAŞ ile mücadele özel temsilcisi McGurk'ün Kobani'deki YPG militanları ile fotoğraf çektirerek bunu sosyal medya platformlarında paylaşması yer alıyordu.[5] Kamuoyunun sert tepkisi ile Ankara'daki yetkililerin ABD'ye ilettiği kaygılar birleşince ortaya Türkiye'de bu konuda oldukça sert bir Amerikan karşıtlığı da çıkmış oldu. Artan PKK saldırıları bu tepkiyi daha da artırdı. Washington yönetimi bu noktada Ankara'nın kaygılarını göz önünde bulundurarak bazı adımlar atmak yerine mevcut politikanın devamı ve Türkiye'ye bu konuda güvenceler verilmesi yolunu benimsemiş göründü.

Amerikan yönetimi sürekli olarak yaptığı açıklamalarda meseleye yaklaşımında Türkiye'nin tepkisini yönetilebilir bir durum olarak gördüğünü gösterdi. Sürekli olarak yönetime yakın isimler de YPG'nin Türkiye'ye herhangi bir saldırısının olmadığını, sahada DEAŞ'a karşı mücadelede en güvenilir partner olarak öne çıktığını ve YPG'nin bu noktada alternatifinin olmadığını savunmaya devam etti. Bu açıklamaların yapıldığı her seferde Türkiye'de tepki daha da yükseldi. Bu süreçte özellikle askeri alanda yapılan karşılıklı ziyaretler ve zirvelerin sayısının oldukça fazla olduğu görüldü. Bu toplantıların elbette birçoğu DEAŞ ile mücadele konusuna odaklanmıştı. Amerika'da seçim kampanyalarının da başlaması ile birlikte Türkiye'nin belli başlı konulardaki pozisyonları Amerikan yönetimince yeterince dikkate alınmadı. Son olarak 15 Temmuz'daki

darbe girişimi sonrasında gerek ABD tarafından yapılan ilk açıklamalar gerekse Fetullah Gülen'in iadesi konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle ilişkiler oldukça türbülanslı bir döneme girdi. Bu süreçte ikili ilişkilere dış etki yapan unsurlar arasında öne çıkan bir mesele de Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan dalgalanma ile gerçekleşti. 2015 yılının sonlarına doğru gerçekleşen savaş uçağı düşürme hadisesi ile gerilen Türk-Rus ilişkileri ve sonrasında ortaya çıkan kriz ortamı Türk-Amerikan ilişkilerini de etkiledi.

YPG-PKK

Aslında ikili ilişkilerin yönünü belirleyen temel meselelerde 2016 yılı içinde çok ciddi bir değişim olmadı. 2014 ve 2015'ten miras kalan sorunlar aynı şekilde devam etti. Ancak gerek tırmanan PKK saldırıları gerekse darbe girişimi konusunda Washington'ın tavrı yüzünden mevcut problemlerin etkisi ciddi bir şekilde arttı. Her ne kadar iki ülke DEAŞ ile mücadelede daha koordineli hareket etmeye başlamış olsa da YPG konusunda yaşanan ayrışma ve gerilim 2016 yılında ciddi bir şekilde yükseldi. Bu kriz hatırlanacağı üzere Kobani krizi sırasında ABD'nin YPG güçlerine –Türkiye'nin tüm karşı durmasına rağmen– silah yardımı yapmaya başlaması ile tırmanış sürecine girmişti. Meselenin bir boyutu YPG'nin Türkiye'nin güneyinde kurmaya çalıştığı otonom bölge ve bu bölge için giriştiği insan hakları ihlalleri ile doğrudan ilgiliydi. Özellikle YPG ilan ettiği kantonları birleştirme politikasını DEAŞ ile mücadelede kendisine ABD tarafından yapılan yardımlar ile yola koyunca durum daha da zorlu bir hal almaya başladı. Türkiye'nin kırmızı çizgilerinden olan bu durum giderek artan PKK tehdidi ile bir ulusal güvenlik sorununu da beraberinde getirdi. Türkiye YPG'nin Doğu Suriye ile Batı Suriye'deki farklı kantonlarını bir araya getirerek oluşturmaya çalıştığı YPG şeridine ve bu amacın ABD tarafından yapılan yardımlar ile meydana geliyor oluşuna ciddi bir tepki

gösterdi. Bu durumun uzun vadede hem Suriye'deki istikrar hem de sınır güvenliği ve ulusal güvenlik meselelerini doğrudan etkileyeceği defalarca ifade edilmesine rağmen Türkiye bu konuda beklediği hassasiyeti göremedi.[6]

Meselenin ikinci boyutu da Temmuz 2015'te YPG'nin ana kolu olan PKK'nın Türkiye'ye karşı ilan ettiği ateşkesi sonlandırarak saldırılarına yeniden başlaması üzerine ortaya çıktı. 2015 yılının ikinci yarısında giderek artan PKK saldırıları ve YPG-PKK bağlantısının tüm göstergelerine rağmen aynı dönemde ABD'nin örgüte yardımının sürekli bir şekilde artması meseleyi daha da sorunlu bir hale getirdi.

SURİYE SORUNU VE FIRAT KALKANI HAREKATI'NIN ETKİSİ

Türkiye 2015 yılı boyunca yapılan bütün görüşmelerde Amerikalı yetkililere YPG'ye sağladıkları silah desteğinin Türkiye'nin ulusal güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturduğu mesajını yineledi. Ancak 2015 sona ererken bu konuda hiçbir gelişme yaşanmadı. Dahası ABD'de kimi çevreler PKK'nın saldırıları sonrasında bölgede Türkiye'nin uygulamaya koyduğu teröre karşı mücadele adımlarının ABD'nin DEAŞ'a karşı mücadelesine zarar verip vermeyeceğini tartışmaya başladı. 2016 yılında PKK'nın bölgede yaptığı saldırılara bir de Ankara ve İstanbul gibi büyükşehirlerde düzenlediği intihar saldırıları eklendi. Önce Şubat hemen sonrasında Mart ayında Ankara'da düzenlenen araçlı intihar saldırılarında yetmişe yakın kişi hayatını kaybederken yüzlercesi de yaralandı. Bu saldırılar PKK'nın bu tip eylemler ve operasyonel anlamda daha fazla etkili olmaya başladığını ortaya koydu. Özellikle el yapımı bombaların oldukça etkin bir şekilde kullanıldığı terör saldırıları Türkiye'de PKK'nın bu tip konularda uzmanlaştığını gösterdi. Birçok uzman özellikle YPG üyelerine yapılan askeri destek ve eğitim çalışmalarının uzun vadede PKK'nın kapasitesini de ciddi bir biçimde geniş-

lettiğini ve böylece örgütün Türkiye'ye karşı tehdit unsurunu artırdığını ortaya koydu. PKK bu süreçte bir yandan güvenlik güçlerine karşı saldırılarını devam ettiriyor öte yandan da büyükşehirlerde terör saldırıları düzenliyordu. Hendek siyasetinin başlatıldığı, kasaba ve şehirlerin PKK tarafından kontrol alınmaya çalışıldığı bu süreç Türkiye açısından güvenlik alanında en zorlu dönemlerden birini yaşamasına da sebebiyet verdi.

Türkiye'nin bu konuda yaptığı tüm uyarı ve seslendirilen kaygılara rağmen Amerikan yönetimi YPG'ye aktif desteğini sürdürdü. Bu süreçte PKK, YPG üzerinden yeni bir meşruiyet kazanmaya da başladı. Özellikle Batı medyasında YPG'li teröristler sürekli olarak DEAŞ'a karşı savaşan özgürlük savaşçıları olarak gösterildi. Romantize edilen görüntüler ışığında sunulan YPG portresi ile PKK'nın Türkiye'de yapmaya çalıştıkları arasında dünyalar kadar fark vardı. Ankara'da meydana gelen patlamaların hemen öncesinde ABD'nin DEAŞ ile mücadele konusunda özel temsilcisi olan Brett McGurk'ün Kobani'ye giderek YPG üyelerinden plaket alması ve bunu sosyal medya hesaplarında paylaşması meseleyi daha da derinleştirdi. Washington'ın Ankara ile ilişkilerinde yaşadığı en büyük kamu diplomasi kazalarından birine yol açan bu ziyaret sonrası Türkiye'de ABD'nin PKK'ya destek verdiği algısı daha da güçlendi. Özellikle McGurk'ün bu seyahatinde görüşme yaptığı bazı isimlerin PKK üyesi olarak biliniyor olması aslında YPG ile PKK arasındaki örtüşmeyi de ortaya koydu.[7] McGurk'ün Twitter'da paylaştığı resimler kısa sürede kamuoyunda yayıldı ve Türkiye'de sert tepki gördü. Bunu müteakiben ABD askerlerinin Kuzey Suriye'de YPG eğitimi sırasında üniformalarının üzerine YPG amblemli pazubandı takmaları oldukça tepki topladı.[8] Takip eden günlerde Türkiye'nin tepkileri üzerine ABD askerleri kollarındaki bu bantları çıkardılar. Ancak ikili ilişkilerdeki hasarın onarılması oldukça zor bir evreye ulaşmıştı.

2016 yılı içinde PKK'nın saldırıları ve örgüte karşı yapılan operasyonlarda gelen her şehit haberinden sonra Türkiye kamuoyu bir yandan PKK öte yandan da ABD'ye karşı tepkilerini sürdürdü. Bu saldırılar 2016 yılının sonuna kadar sürdü. Aralık ayında İstanbul'da yine PKK'ya bağlı TAK örgütü tarafından düzenlenen, 45 kişinin öldüğü ve 160'dan fazla yaralının olduğu saldırı sonrasında bu tepkinin daha da artması pek de şaşırtıcı olmadı.

YPG meselesinde Türkiye ile ABD arasındaki ikinci önemli fay hattı da yukarıda ifade edildiği gibi, YPG'nin Kuzey Suriye'de Kobani'ye yönelik DEAŞ kuşatmasının sona ermesinden sonra alanını giderek genişletmesi ve artık demografik bir mühendislik ile bölgedeki yerel nüfusu oradan ayrılmaya zorlamasıyla yaşanmaya başlamıştı. Tel Abyad özelinde açıkça yaşanan bu durum insan hakları grupları ve Suriye'deki muhalif güçlerce de defalarca gündeme getirilmişti. Hatta Uluslararası Af Örgütü bu durumu savaş suçu olarak raporlamış ve bu rapor oldukça geniş bir şekilde gündeme gelmişti.[9] YPG'nin bu politikası daha sonra başka bölgelerde de yaşandı.[10] Bu durum bir yandan Kuzey Suriye'deki etnik ve dini yapıyı tehdit ediyor öte yandan da oluşturduğu göç dalgası ile bölgeyi daha da istikrarsızlaştırıyordu. YPG, ABD'nin silahlı yardımı, eğittiği güçler ve uluslararası koalisyonun hava desteği ile bu bölgeleri ele geçiriyordu. Ancak DEAŞ ile mücadeleden hemen sonra yerel nüfusla da bir mücadeleye girerek Arap ve Türkmen nüfusu göçe zorluyordu. Bu yayılma ve etnik mühendislik Türkiye'nin tüm protestolarına rağmen devam etmekteydi. Bu durum bölgedeki etnik ilişkileri de derinden etkilemeye başlamıştı. Bağımsız kurumların yaptığı açıklama ve yayımladığı raporlara rağmen ABD bu çağrılara karşı oldukça kayıtsız kaldı.

Türkiye'nin bu noktada ABD'ye yaptığı ikinci uyarı ise YPG'nin bu tip politikalarının orta ve uzun vadede DEAŞ ile mücadele konusunda yaratabileceği hasara yönelikti. Bir yandan bir terör örgü-

tünün diğer bir terör örgütüne karşı kullanılması öte yandan da ayrılıkçı ve radikal ideolojik hedefler güden bir örgütün Kuzey Suriye gibi demografik olarak oldukça karışık bir bölgede tek muhatap ve tek partner olarak görülmesi uzun vadede DEAŞ ile mücadelede ciddi sorunların ortaya çıkmasına yol açabilirdi. Bu durum aslında sadece Türkiye'nin değil aynı zamanda Suriye'deki birçok grubun da sıklıkla gündeme getirdiği bir hususdu. Mevcut stratejinin bu haliyle Sünni Arapların yoğun olduğu bölgelerde sürdürülebilir olmadığı uzun süredir tartışılıyordu.[11] Özellikle de Tel Abyad sonrasında YPG'nin Arap nüfusa karşı giriştiği operasyonlar bölgede kısa süre içinde fazlasıyla bahsedilir bir meseleye dönüşmüştü.[12]

YPG'nin Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşattığı hasarın bir başka boyutu da Fırat'ın batısına geçme çabalarıyla yaşandı. YPG tekrar ABD ve uluslararası koalisyonun desteği ile 2016 yılında bu sefer Türkiye'nin kırmızı çizgi olarak tanımladığı Fırat'ın batısını ciddi anlamda ihlal çabalarına girişti. Bu noktada özellikle Menbic konusunda Türkiye ile ABD yönetimi arasında yeni bir kriz baş gösterdi.[13] Menbic operasyonunun işaretinin verildiği günlerden itibaren Türk yetkililer Amerikalı muhataplarına bu tip bir operasyonun açık olarak Türkiye'nin YPG ile ilgili olarak koyduğu kırmızı çizgilerin ihlali anlamına geleceğini ifade etti. Bu konuda artan tepkiler üzerine ABD tarafından Suriye Demokratik Güçleri (SDG) oluşturularak bu yeni güçlere yerel nüfustan grupların katılması sağlanmıştı. Ancak buna rağmen birçok analist bu yeni grubun da belkemiğinin YPG tarafından oluşturulduğunu savunuyordu. ABD yönetiminin Menbic operasyonuna SDG üzerinden destek vereceğini açıklaması bu sebeple ilk etapta kimseyi tatmin etmemişti. Ancak daha sonra iki ülke arasında yapılan görüşmelerde bu konuda olumlu bazı gelişmeler yaşandı. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı bir açıklamada Amerikan destekli Menbic operasyonunda kendisine ABD yönetimi tarafından SDG'deki yerel Arap grupların kulla-

nılacağı konusunda garanti verildiğini ifade etti.[14] Yukarıda bahsi geçen pazuband olayının tam da bu sırada meydana gelmesi ve bölgedeki çatışmalarla ile ilgili çıkan haber ve alınan bilgilerde YPG'nin ağırlığının ortaya çıkması bu olumlu havayı da ortadan kaldırdı.[15]

Menbic'in YPG'ye bağlı güçler tarafından ele geçirilmesinden sonra beklenildiği gibi, YPG'nin bölgeyi terk etmemesi bu noktada Türkiye ile ABD arasında Menbic özelinde yeni bir krizin de kapılarını araladı. Dahası YPG'nin Menbic sonrasında bu operasyonu Fırat'ın batısındaki toprakları da ele geçirmek için bir adım olarak görmesi ciddi anlamda bir krize yol açtı. YPG Menbic'i önemli bir kazanım olarak görürken kendi kontrolüne geçen toprakları Batı'daki Afrin ile birleştirmek için de harekete geçme planı yapıyordu.[16] Bu durum bir yandan daha önce Türkiye'nin açıkça deklare ettiği Kuzey Suriye ve YPG ile ilgili kırmızı çizgisini ihlal ederken öte yandan da ABD tarafından yaratılan Menbic'in alınmasından sonra YPG'nin bölgeyi terk edeceği konusundaki beklenti ile de ciddi bir şekilde çelişiyordu. Türkiye bu konuda YPG'ye yönelik uyarılarını bu dönemde sertleştirmeye başlarken ABD yönetimine de bu konudaki beklentilerinin karşılanmasını daha sesli bir şekilde dillendirmeye başladı.[17] Elbette bu durum da Türkiye ile ABD arasında YPG ve Kuzey Suriye'deki askeri operasyonlar konusunda ortaya çıkan anlaşmazlığı başka bir boyuta taşımıştı. Bu dönemde Türkiye'ye terör örgütleri tarafından artarak devam eden saldırılar üzerine kamuoyunda Kuzey Suriye'ye yönelik bir askeri müdahale fikri daha sık olarak konuşulmaya başlandı.

Türkiye yaptığı çağrılardan cevap alamaması üzerine bu konuda tek taraflı bir müdahale meselesini tartışmaya başladı. Bu tartışma bir süredir DEAŞ'ın giriştiği terör saldırıları sebebiyle konuşuluyordu. DEAŞ bir yandan büyükşehirlerde terör saldırıları düzenlerken öte yandan da özellikle Kilis'e sınırın Suriye tarafından füze saldırıları yapmaya başlamıştı. Türkiye bir süre bu saldırılara obüsler ile

cevap verdiyse de artan saldırılar bir sınır ötesi hareketini gerekli kılmaya başlamıştı. Bununla birlikte YPG'nin bölgeye yerleşme çabaları terör örgütlerine karşı bir müdahaleyi beraberinde getirdi. Ortaya çıkan ikili terör tehdidi üzerine Türk askeri Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) birliklerini destekleyerek Fırat Kalkanı Harekatı'nı başlattı. Elbette bu harekatın başlamasını Rusya ile Türkiye arasında ortaya çıkan krizin sona ermesi oldukça kolaylaştırmıştı.

Fırat Kalkanı Harekatı bir yandan DEAŞ'ın sınırdan uzaklaştırılarak pasifize edilmesi öte yandan da özellikle Menbic'den sonra Cerablus'a yönelme planları yapan YPG'nin Türkiye sınırından uzaklaştırılması açısından özel bir önem taşıyordu. Kuzey Suriye'de Cerablus'a yönelik askeri operasyonun başladığı gün Amerikan Başkan Yardımcısı Biden'ın Türkiye'ye yaptığı ziyaret özel önem kazandı. Bu ziyaret sırasında Türkiye bir yandan operasyon ile ilgili detayları Amerikan yönetimiyle görüşürken öte yandan da Menbic ile ilgili kaygılarını bir daha en üst düzeyden dile getirdi. Biden düzenlediği basın toplantısı sırasında Türkiye'nin bu kaygılarını ABD yönetiminin anladığını söyledi ve bunun da ötesine giderek YPG'ye yönelik olarak açık bir şekilde Fırat'ın batısına geçmeme uyarısı yaptı. Biden YPG'nin bu durumu ihlal etmesi halinde ABD'nin şimdiye kadar sürdürdüğü askeri yardımı durdurma tehdidinde de bulundu.[18] Bu açıklama bazı gözlemcilerde ABD'nin sonunda Türkiye'nin kaygılarını anladığına yönelik bir iyimserlik oluştururken, geniş bir kamuoyu ise bu mesajlara da oldukça şüpheli bir şekilde yaklaştı.[19] Özellikle retorik ve tutulmayan sözler konusunda iyice hassaslaşan Türk kamuoyu ABD'den herhangi olumlu bir adım görmeden bu konuda fikir değiştirmeyeceği kanaatindeydi. Bu sebeple en kısa zamanda YPG üyelerinin bölgeden uzaklaşması yolunda bir adım ve açıklama bekleniliyordu. Bu süreçte Cerablus'a doğru harekete geçen Türk Silahları Kuvvetleri (TSK) ve ÖSO birliklerine uluslararası koalisyon da hava desteği sağlamaya başlamış-

tı. Bu durum da Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler açısından olumlu bir adım olarak görülmüştü.[20]

Fırat Kalkanı Harekatı birçok gözlemcinin operasyon başladığı sırada yaptığı yorumlara rağmen DEAŞ'a bölgede ciddi darbeler vurdu. Önce Cerablus, sonra DEAŞ için özel bir önemi olan Dabık ve sonrasında oldukça zorlu bir askeri operasyon ile örgüt için bölgedeki en önemli bölgelerden biri olan el-Bab Türkiye destekli ÖSO'nun eline geçti. İki ülke arasında bu operasyon konusunda önemli bir gerginlik uluslararası koalisyonun Türkiye destekli ÖSO birlikleri ve TSK'ya yeterince hava desteği sağlamaması ile ortaya çıktı. Özellikle Cerablus ve Dabık operasyonları Türkiye tarafından ABD yönetiminin son birkaç senedir ÖSO'ya bağlı birlikleri DEAŞ'a karşı mücadelede yeterince etkin bulmamasına önemli bir cevap olarak görülüyordu. Daha farklı lokal grupların da desteklenmesi durumunda bu gruplar tarafından bölgede aynı netice elde edilebilecekti. Özellikle el-Bab operasyonu sırasında uluslararası koalisyonun hava desteği vermemesi bu noktada hem ÖSO hem de Türkiye tarafında önemli bir hayal kırıklığını beraberinde getirdi. Bu süreçte elbette Biden'ın yaptığı tehdide rağmen YPG'nin Menbic'i terk etmediği ve dahası bu konuda ABD'nin de herhangi bir adım atmayacağı görülmüş oldu. Bu durum iki ülke arasındaki güven bunalımına derinleştirici bir etkide bulundu. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklamalarda Türkiye'nin gerekirse Menbic operasyonunu başlatarak bölgeyi gerçek sahibi olan Araplara bırakmayı düşündüğünü ifade etti. Bu açıklamaların her birinde ABD yönetiminin verdiği sözlere sadık kalmadığının da altını çizdi.[21]

Fırat Kalkanı Harekatı aynı zamanda iki ülke arasında anlaşmazlığa yol açan başka bir durumu da gözler önüne sermişti. Özellikle Cerablus ve Dabık operasyonları Türkiye tarafından ABD yönetiminin son birkaç senedir ÖSO'ya bağlı birlikleri DEAŞ'a karşı mücadelede yeterince etkin bulmamasına önemli bir cevap olarak

görülüyordu. Türkiye'nin ÖSO'ya verdiği aktif destek ile DEAŞ'a ait bölgelerin ele geçirilmesi, daha lokal grupların da uluslararası koalisyon tarafından desteklenmesi durumunda örgüte karşı bölgede aynı neticenin elde edilebileceğini gözler önüne sermişti.

Obama yönetiminin Rakka operasyonuna YPG'nin daha da desteklenerek ve güçlendirilerek başlayacağı yolundaki haberler Türkiye tarafında oldukça tepki çekti. ABD tarafından ortaya konan bu plan Türkiye'nin son üç senedir dile getirdiği tüm kaygı ve uyarılar göz ardı edilerek ortaya çıkarılmıştı. Dahası bu operasyon sırasında özellikle İncirlik Hava Üssü'nün de aktif bir şekilde kullanılması söz konusuydu. Bu durum Türkiye'de mevcut Amerikan yönetimiyle bu konuda herhangi bir gelişme olmayacağını da gözler önüne serdi. Türkiye YPG konusundaki kaygılarını ve PKK ile YPG ilişkilerinin gerçekliğini ancak yeni bir yönetime anlatabileceğini düşünerek Amerikan seçimlerini beklemeye başladı. Kasım ayında Trump'ın seçilmesi sonrasında Türkiye'de oluşan iyimserliğin de en önemli sebeplerinden biri aslında Obama döneminde yaşanan bu hayal kırıklığı ve bunun da ötesinde Türk dış politika ve güvenlik politikası yapıcılarında oluşan bezginlikti.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNİN ETKİSİ

2016 yılında Türkiye-ABD ilişkilerinin ikinci ciddi kriz noktası da 15 Temmuz'da meydana gelen darbe girişimi sonrasında yaşandı. Öncelikle özellikle 17-25 Aralık operasyonları sonrasında Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde Gülen'in iadesi meselesi konuşulmaya başlamış ve bu konu yer yer de gerginliklere yol açmıştı.[22] Türkiye bu konuda 17-25 Aralık operasyonlarının hemen sonrasında özellikle örgütün ana üslerinden olan ABD'nin desteğini talep etmişti. Bu talep elbette bir yandan Gülen'in ABD'deki faaliyetlerinin kısıtlanması öte yandan da Gülen'in ülkeden sınır dışı edilmesini içeriyordu. Farklı telefon görüşmelerinde dönemin başbakanı Erdoğan

ile Başkan Obama arasında bu mesele gündeme geldi. Bir yandan bu konu gündemdeki yerini korurken öte yandan da Türkiye'de yapılan soruşturmalarda "Gülen grubu" ulusal güvenliğe tehdit olarak ele alınmaya başlamıştı. Milli Güvenlik Konseyi tarafından ulusal tehdit olarak ele alınmaya başlamasından itibaren "grup"un ABD'deki faaliyetleri ve buradan yönetiliyor oluşu Türkiye için daha ciddi bir durum haline geldi. Bu konu ikili zirvelerde daha sık gündeme gelmeye başladı. Darbe girişiminden hemen önce Türkiye'nin iade konusunda resmi başvuru için hazırlık yaptığı ve adalet bakanlıklarının da bu konuda görüşmeye başladığı bir süredir medyada yer almaktaydı.

15 Temmuz gecesi yaşanan darbe girişimi bu noktada önemli bir dönüm noktası oldu. Türkiye darbenin hemen sonrasında FETÖ olarak anılmaya başlayan örgütün üst düzey yöneticilerinin iadesi için kapsamlı bir süreç başlattı.[23] Bu noktada konu ABD ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilere geldiğinde meselenin ilk boyutu darbe sırasında Washington'ın gösterdiği tepki ile ilgiliydi. 15 Temmuz gecesi Türkiye'de darbe girişimi meydana gelirken ABD tarafından ilk açıklama Dışişleri Bakanı John Kerry tarafından yapıldı. Rus Dışişleri Bakanı Lavrov ile ortak basın toplantısı yaptığı sırada konu ile ilgili gelen sorular üzerine Kerry, gelişmeleri takip ettiklerini ifade ederek istikrar, barış ve dış politikada devamlılığa vurgu yapan bir açıklama yaptı.[24] Bu açıklama doğal olarak Türkiye'de o sıralarda darbeye karşı koymaya çalışan toplum kesimlerinde ciddi bir hayal kırıklığı yarattı. Kerry'nin açıklamasında darbe girişimini kınamaması ve demokratik olarak seçilmiş bir hükümete karşı girişilen darbeye rağmen demokrasi ve meşruiyet kavramları yerine devamlılık ve istikrar vurgusu yapması toplumun büyük kesiminde ciddi bir tepki topladı. Dahası Türk kamuoyunun belirli bir kesiminde bu açıklama ABD'nin darbecilere yeşil ışığı olarak algılandı. ABD ile ilgili bu izlenimin ortaya çıkmasının birkaç sebebi vardı:

Öncelikle Türkiye'de bundan önce meydana gelen darbelerde ABD'nin rolü senelerdir üzerinde konuşulan bir meseleydi. Özellikle 1980 Darbesi'nin mimarlarından Kenan Evren daha sonra bir belgeselde yaptığı açıklamalarda, darbeden sonra ABD'li üst düzey yetkililerle yaptığı görüşmelerde bu yetkililerin askerin neden geciktiğini sorduğunu söylemişti. Türk kamuoyu aynı zamanda 28 Şubat sürecinde ABD yönetiminin askerin siyasete müdahalesine rağmen sessiz kalmasını da sık sık eleştirmişti. Daha sonraki yıllarda Türkiye-ABD ilişkilerindeki en önemli krizlerden biri olan 1 Mart Tezkeresi sonrasında, dönemin ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz ABD ordusuna Türk topraklarını kullanma izni veren tezkerenin geçmemesi ile ilgili "askerin yeterince liderlik" sağlayamadığı yorumunda bulunmuştu.[25] Bu bir şekilde askerin siyasete aktif müdahalesini talep eden bir duruş anlamına geliyordu.

Daha yakın zamanlarda ise Türk kamuoyunun ABD'nin darbelerle ilişkisi olduğu algısını en derin şekilde etkileyen mevzu Washington'ın Mısır darbesi sırasında aldığı tutum olarak gösteriliyordu. Bu darbe sırasında yaşananlara sessiz kalan ABD yönetiminin Mısır'da yaşanan askeri müdahaleyi darbe olarak adlandırmaktan kaçınması oldukça ciddi bir soruna işaret ediyordu.[26] Bunun yanında darbe sonrasında Amerikan Dışişleri Bakanı Kerry cunta rejimiyle ilgili konuşurken askerin Mısır'da demokrasinin yeniden tesisi için çalıştığını söylediğinde birçoklarını oldukça şaşırtmıştı.[27] Bu açıklama ABD'nin darbelerin başarılı olması sonrasında cuntalarla kolaylıkla çalışmaya başlayabildiğini göstermişti. Her ne kadar bu durum Soğuk Savaş yıllarında sistemsel açıklamalarla meşru gösterilmişse de Arap Baharı'nın ortasında meydana gelen bu darbeye karşı ABD'nin "darbe" kelimesini bile kullanamadan tepki vermesi oldukça sorunlu bir durumdu. Tüm bunlar sebebiyle Türk kamuoyu bu darbe girişimi sırasında ABD'nin pozisyonu konusunda oldukça kaygılıydı. Aynı zamanda hükümet de yapılan bu açıklamaya

ilk etapta anlam veremedi. Yapılan ilk açıklamadaki özensizlik bu kaygıları besleyen bir durum ortaya çıkardı. Bu ilk açıklama sonrasında Türkiye'nin tepkilerine müteakiben ABD yönetimi gece ikinci bir açıklama yaptı. Bu yapılan ikinci açıklama bir öncekine göre daha dikkatli hazırlanmış ve Beyaz Saray tarafından yapılmıştı.[28] Bu açıklamada seçilmiş olan hükümete destek ifade edilirken bu sefer de darbe kelimesinin kullanılmamasına özel bir hassasiyet gösterildiği algısı yayıldı.

Mısır'daki darbe sırasında ABD yönetiminin darbe demekten çekinmesi ile Türkiye'de yaşanan darbe girişiminde yapılan açıklama Türk kamuoyunda oldukça benzer iki olay olarak ele alınmıştı. Türk kamuoyunun büyük bir bölümü ABD'nin o gece yaptığı açıklamaları ve bu konudaki tutumunu bir "bekle gör" tavrı olarak algıladı ve darbe girişiminin başarısız olmasından sonra tepkilerini oldukça yüksek perdeden sergiledi. ABD yönetimi darbe girişiminden hemen sonraki saatlerde bu durumu ortadan kaldıracak bazı girişimler içinde bulunabilirdi. Ancak atılabilecek o adımlar darbe girişimi sonrasında da atılmadı.

Türkiye'den yükselen tepkilere rağmen siyasi bir üst düzey ziyaret darbe girişiminden ancak 45 gün sonra Biden'ın yaptığı gezi ile gerçekleşti. Bu gecikme başkenti bombalanan bir müttefik ülkeye karşı ABD'nin sergilediği ilgisizlik olarak algılandı. Türkiye'nin empati çağrıları bu noktada yeterince karşılık bulmadı. Daha sonraki ay içinde Biden tarafından yapılan ziyaret sırasında ABD'nin Türkiye'ye siyasi desteği ile ilgili bu gecikmeyi Başkan Yardımcısı Biden da kabul etti. Türkiye'deyken yaptığı açıklamalarda böyle bir durumda Türkiye'nin daha önce ziyaret edilmesi gerektiği üzerinde durarak ikili ilişkilere bu durumun olumsuz olarak yansımaması uğraşında bulundu. Ancak gerek Biden'ın özellikle Gülen'in iadesi konusunda herhangi bir mesaj vermemesi[29] gerekse ziyaretin sonuçlanmasından hemen sonra verdiği bir mülakatta Türkiye ile ilgili

açıklamaları[30] Türk kamuoyunda bu hayal kırıklığının devam etmesine sebep oldu. Bu süreçte ABD Dışişleri Bakanlığının Türkiye ile ilgili yaptığı seyahat uyarıları ve darbe girişiminin hemen sonrasında Türkiye'den ABD'ye olan uçuşların yeniden başlaması konusunda sergilediği tavır da ilişkileri olumsuz etkiledi. Neticede iyi bir kamu diplomasisi ve gösterilecek hassasiyet ile ortadan kaldırılabilecek durum maalesef daha da kronik bir hale gelmiş oldu. Türkiye böyle bir zor anında yanında göremediği müttefikiyle ilişkilerinin geleceği konusunda ciddi soru işaretleri taşımaya devam etmiş oldu. ABD yönetimi ise darbe sonrasında gösterdiği özensizlik ile ilgili gelen eleştirileri cevapsız bıraktı.

Darbeyle ilgili ikinci ciddi anlaşmazlık da darbe girişiminden hemen sonra Türkiye'nin Gülen meselesinde beklentilerini en yüksek seviyeden açıklamasına rağmen ABD yönetiminden bu talebine karşılık bulamamasıyla ilgiliydi.[31] 17-25 Aralık operasyonları sonrasında Türkiye ulusal güvenliğine tehdit olarak gördüğü Gülen örgütü hakkında hukuki işlemler yapmaya başladı. Örgütün ulusal güvenliğe bir tehdit olarak ilan edilmesine rağmen 15 Temmuz'a kadar Türkiye'den ABD'ye bu konu hakkında yapılan destek çağrıları sonuçsuz kaldı. 15 Temmuz darbe girişiminden hemen sonra Türkiye, bu konudaki taleplerini ABD'ye bir daha iletti. Bu taleplerin ilk boyutu aslında FETÖ'nün ABD'den yönetilmesinin önünü almaya yönelikti. Türkiye açısından bu denli ciddi bir ulusal tehdit olarak görülen örgütün ABD'de sahip olduğu saha ve manevra kabiliyeti oldukça rahatsız edici bulunuyordu. Şu ana kadar bu konuda herhangi bir gelişme olmaması ve örgütün hala aynı yerden idare ediliyor oluşu ikili ilişkilerin geleceği açısından ciddi bir sorun teşkil ediyor. Bu durum önümüzdeki dönemde darbe soruşturmasının da sonuçlanması sonrasında yeni bir boyut kazanabilir. Zira özellikle Adil Öksüz'ün ABD ile ilişkisi üzerine son günlerde ortaya çıkan bilgiler sadece soruşturmayı değil Türk-Amerikan ilişkilerini de etkileyebilecek nitelikte.

SONUÇ

2016 yılı Türk-Amerikan ilişkilerindeki krizin bir başlangıç noktası değil zirve noktasına işaret etmiştir. Daha önceki dönemde başlayan YPG ve Gülen krizi 2016'da yaşanan gelişmelerle ikili ilişkilerin en düşük noktasına inmesine sebep oldu. Karşılıklı güven ilişkisi tarihin en düşük noktalarından birine gerilerken kamu diplomasisi açısından da ikili ilişkilerde belki de en zorlu dönemlerden biri yaşandı. Önce PKK'nın artan ve şiddeti yükselen terör saldırıları ve PKK ile YPG ilişkisi konusunda ABD yönetiminin takip etmeye devam ettiği inkarcı pozisyon ilişkilerin askeri güvenlik boyutuna ciddi zarar verirken, daha sonrasında 15 Temmuz darbe girişimi ve ardından yaşanan Gülen'in iadesi merkezli anlaşmazlıklar ise konunun siyasi güven boyutunu da ciddi bir şekilde zedelemeye başladı. Bu süreçte Başkan Obama ile onun yakın çalışma arkadaşlarının farklı basın organlarında yayınlanan mülakatlarında Türkiye ve Türk dış politika yapıcıları hakkında sarf ettikleri sözler ve darbe sonrasında Türkiye konusunda izlenen empatiden uzak tutum, Türk kamuoyunda ABD ile ilgili oldukça olumsuz bir havanın ortaya çıkmasına sebep oldu. Bunun yanında Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinde yaşadığı iniş ve çıkışlar bu dönemde Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri de yakından etkiledi.

ABD bu süreçte mevcut algıyı etkilemek ve ilişkileri düzeltmek için çok ciddi bir girişim içinde olmadı. Özellikle 2016'nın seçim yılı olması sebebiyle ilişkilerin bundan sonra gireceği şekil için yeni yönetimin iktidara gelmesi beklenmeye başladı. Trump'ın seçimi kazanmasını müteakip yapılan telefon görüşmeleri ve açıklamalarda tarafların ikili ilişkileri geliştirmek için kararlı oldukları görüldü. Ancak elbette bu iyi niyetin ikili ilişkilerde pozitif bir rol oynaması için önümüzdeki dönemde özellikle ABD yönetiminin bazı adımları atması gerekiyor. Obama döneminin büyük bir bölümünde kendini gösteren tek taraflı ve bir NATO müttefikinin

ulusal güvenliği konusunda ilgisiz ve kaygısız tutumların sonlandırılarak hızlı bir şekilde kriz kontrolü ve yönetimi yolunda Trump yönetiminin adımlar atması ikili ilişkilerin bulunduğu noktadan tek çıkış olarak görülebilir.

Bu noktada Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceği açısından şu an aktif halde krize dönüşmüş olarak var olan iki sorun 2017 yılında da ikili ilişkilerin doğasını şekillendirecek. Türkiye tarafından ulusal güvenlik sorunu olarak kabul edilen bu iki yapı hakkında ABD'den beklenilen destek ve dayanışmanın gelmemesi durumunda ikili ilişkiler önümüzdeki dönemde daha da içinden çıkılmaz bir hal alabilir. ABD'de Kasım ayında yapılan seçimler sonrasında oluşan yeni yönetimin Türkiye ile ilişkiler konusunda alacağı pozisyon bu açıdan belirleyici olacaktır.

KRONOLOJİ

7 Ocak	ABD Genelkurmay Başkanı General Dunford çalışma ziyareti için Ankara'ya geldi. Ziyaret sırasında temel olarak DEAŞ ile mücadele konusu öne çıktı.
14 Ocak	ABD yönetimi PKK'nın Diyarbakır'da yaptığı terör saldırısını kınadı.
22 Ocak	ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden Türkiye'yi ziyaret etti. Biden ilişkileri stratejik ortaklık olarak adlandırdı ve temellerinin iki ülke ilişkilerinin tarihinde yattığını dile getirdi.
28 Ocak	Türkiye'nin isteği üzerine ABD yönetimi PYD'nin Cenevre'deki Suriye görüşmelerine katılmayacağını açıkladı.
29 Mart	ABD yönetimi Türkiye'de bulunan Amerikalı asker ve diplomatlarının güvenlik sebebiyle ülkeyi terk etmesini istedi.
31 Mart	Başkan Obama ile Cumhurbaşkanı Erdoğan nükleer zirve sırasında ikili görüşme yaptı. Ana gündem maddesi yine DEAŞ'tı.
7 Nisan	Cumhuriyetçi Senatör Lindsey Graham, Obama yönetiminin PYD politikasını eleştirdi.
16 Mayıs	Türk ve Amerikan uçakları Halep'teki DEAŞ hedeflerine ortak bir saldırı gerçekleştirdi.

18 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Obama arasında DEAŞ ile mücadele konusunda bir telefon görüşmesi yapıldı.
31 Mayıs	ABD'li askerlerin YPG safında savaşırken örgütün amblemini kullanması Türkiye tarafından sert şekilde eleştirildi.
15 Haziran	Orlando'da meydana gelen terör saldırısından sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan, Başkan Obama'yı arayarak saldırıyı kınadığını ifade etti ve taziyelerini sundu.
28 Haziran	İstanbul'da Atatürk Havalimanı'nda meydana gelen terör saldırısı sonrasında Başkan Obama ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında bir telefon görüşmesi gerçekleşti.
19 Temmuz	Darbe girişimi sonrası Başkan Obama ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasındaki ilk telefon görüşmesi gerçekleşti.
19 Temmuz	Beyaz Saray, Türkiye'nin Gülen'in iadesi konusunda bir dosya sunduğunu açıkladı.
1-2 Ağustos	ABD Genelkurmay Başkanı General Joseph Dunford Türkiye'yi ziyaret etti.
24 Ağustos	ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ortak bir basın toplantısı düzenledi.
7 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan, ABD Başkanı Obama ile görüşmesinde Rakka'ya ortak bir operasyon üzerine konuştuklarını ifade etti.
13 Ekim	Türkiye, PKK'nın Musul operasyonuna katılma ihtimaline karşı olduğunu ifade etti.
26 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ABD Başkanı Obama DEAŞ'a karşı mücadele konusunda bir telefon görüşmesi yaptı.
30 Ekim	ABD Dışişleri Bakanlığı İstanbul Konsolosluğunda çalışan görevlilerin ailelerinin Türkiye'yi terk etmesine yönelik bir direktif yayımladı.
6 Kasım	ABD Genelkurmay Başkanı General Joseph Dunford Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirdi.
9 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan başkan seçilen Donald Trump ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.

NOTLAR

1. Razi Canikligil, "Türkiye ile İlişkilerimizi Güçlendireceğiz", *Hürriyet*, 9 Kasım 2016.
2. Ferhat Esnek, "Erdoğan ve Trump Görüştü", Basın İlan Kurumu, 10 Kasım 2016, http://www.bik.gov.tr/erdogan-ve-trump-gorustu, (Erişim tarihi: 28 Nisan 2017).
3. Office of the Press Secretary, "Remarks by President Obama and President Tayyip Erdogan of Turkey after Bilateral Meeting", The Obama White House, 15 Kasım 2016, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/11/15/remarks-president-obama-and-president-tayyip-erdogan-turkey-after, (Erişim tarihi: 28 Nisan 2017).
4. Mark Landler, "Before G-20, Obama Tries to Smooth Things over with Turkey", *The New York Times,* 4 Eylül 2016.
5. Sirwan Kajjo, "US Envoy Meets with Syrian Kurds to Step up Fight Against IS", Voice of America*,* 1 Şubat 2016.
6. "US Arming PYD/YPG in Syria Source of Concern for Turkey, Erdogan Says", *Daily Sabah,* 23 Eylül 2016.
7. Ragıp Soylu, "US Special Envoy Meets with Former PKK Militants", *Daily Sabah,* 2 Şubat 2016.
8. Nabih Bulos ve Tracy Wilkinson, "Turkish Premier says it's 'Unacceptable' for U.S. Troops to Wear Kurdish Insignia", *Los Angeles Times,* 27 Mayıs 2016.
9. "Syria: US Ally's Razing of Villages Amounts to War Crimes", Amnesty International, 13 Ekim 2015, https://www.amnesty.org/en/press-releases/2015/10/syria-us-allys-razing-of-villages-amounts-to-war-crimes, (Erişim tarihi: 28 Nisan 2017).
10. Hassan Hassan ve Bassam Barabandi, "Kurdish Tensions Undermine the War against ISIL", The National*,* 24 Mayıs 2016, http://www.thenational.ae/opinion/comment/kurdish-tensions-undermine-the-war-against-isil, (Erişim tarihi: 28 Nisan 2017).
11. Umut Uras, "Kurdish Fighters 'Carry out Ethnic Cleansing' in Syria", Aljazeera*,* 15 Şubat 2016.
12. Liz Sly, "U.S. Military aid is Fueling Big Ambitions for Syria's Lefist Kurdish Militia", *Washington Post*, 7 Ocak 2017.
13. Lesley Dudden, "Turkey and the Manbij Offensive", SETA DC, 15 Haziran 2016, http://setadc.org/turkey-manbij-offensive, (Erişim tarihi: 28 Nisan 2017).
14. Rodi Said, "U.S.-backed Fighters Advance to Cut off Islamic State, Win Tacit Turkish Support", Reuters*,* 2 Haziran 2016.
15. "SDF Closes in on ISIL Supply Route in Syria's Manbij", Aljazeera*,* 2 Haziran 2016.

16. Chase Winter, "Syrian Kurds Look West after Manbij Victory", Deutsche Welle, 14 Ağustos 2016.
17. "Turkey Warns Syrian Kurds to Withdraw East of Euphrates", BBC, 25 Ağustos 2016.
18. Justin Sink ve Onur Ant, "U.S. Backs Turkey Call for Kurds to Retreat East of Euphrates", Bloomberg, 24 Ağustos 2016.
19. Ayse Karabat, "Biden Ziyaretinden Ne Çıktı?", Aljazeera Turk, 25 Ağustos 2016.
20. "US VP: YPG Must Retreat East of Euphrates or Lose US Support", Rudaw, 24 Ağustos 2016.
21. Dorian Jones, "Turkey says it will Attack Syrian Kurdish Forces at Manbij", Voice of America, 20 Şubat 2017.
22. Daren Butler, "Turkey's Erdogan to Seek Gulen Extradition in Obama Talks", Reuters, 5 Eylül 2014.
23. "Erdogan Calls on US to Arrest or Extradite Fethullah Gülen", *The New York Times*, 18 Temmuz 2016.
24. Noland D. McCaskill, "Kerry: I Hope There will be Stability, Peace and Continuity in Turkey", *Politico*, 15 Temmuz 2016.
25. "Hatanızı Kabul Edin", *Hürriyet*, 5 Mayıs 2003.
26. "Egypt's Arrests of Islamısts Pose Test to us Over Military Aid", *The New York Times*, 4 Temmuz 2013.
27. "Egypt Warns Morsi Supporters to End Protests", *The New York Times*, 1 Ağustos 2013
28. Nahal Toosi ve Bryan Bender, "Obama Rejects Attempted Military Coup in Turkey", *Politico*, 15 Temmuz 2016.
29. "Biden Reassures Erdogan but Turkey-US Tensions Persist over Gülen", Euronews, 24 Ağustos 2016.
30. Steve Clemons, "Biden Doctrine", The Atlantic, 22 Ağustos 2016, https://www.theatlantic.com/international/archive/2016/08/biden-doctrine/496841, (Erişim tarihi: 28 Nisan 2017).
31. Jack Moore, "Erdogan says He Disillusioned with Barack Obama over Syria and Gülen Issues", *Newsweek,* 24 Kasım 2016.

TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASI 2016

FİLİZ CİCİOĞLU

Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki ilişkilerin her yıl olduğu gibi 2016 yılında da inişli çıkışlı bir seyir izlediği söylenebilir. İlişkiler 2015 yılının son aylarında yaşanan pozitif gelişmelerin etkisiyle iyi başlamış ancak 15 Temmuz 2016'da Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içerisine sızan Fetullahçı Terör Örgütü'ne (FETÖ) mensup subayların demokratik düzene karşı başlattıkları kanlı darbe girişimi ve sonrasında yaşanan gelişmeler Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin sorgulanmasına neden olmuş ve hatta yıl sonunda durma noktasına kadar gelmiştir. 2015 yılının İlerleme Raporu ağırlıkla Türkiye'ye dönük eleştirel bir bakış açısını yansıtırken, mülteci krizinde iş birliği oluşturma ekseninde düzenlenen 29 Kasım 2015 tarihli

AB-Türkiye Zirvesi ilişkilerde umut veren bir ısınmayı getirmişti. Zirvede AB, mülteci sorununa destek amacıyla 3 milyar avro fon sağlamayı taahhüt ederken, 14 Aralık 2015 tarihinde Ekonomik ve Parasal Birlik faslı müzakereye açılmıştır.

AB Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker tarafından GKRY tarafından kapalı tutulan beş faslın 2016'ın ilk çeyreğinde açılabileceğinin bildirilmesi yeni yıla tarafların daha umutlu girmesine sebep olmuştu. AB-Türkiye Zirvesi'nin oluşturduğu umut verici atmosfer, Türkiye'nin müktesebata yakınlaşma yolunda reform politikasına gelecek dönemde ağırlık vermesine zemin hazırlamıştır. Zirvede Ekonomi ve Parasal Politika faslının açılmasının kararlaştırılması ve aralarında Yargı ve Temel Haklar ve Adalet, Özgürlük ve Güvenlik fasıllarının da bulunduğu beş faslın daha açılabileceğine dair umut verici atmosfer reform sürecini canlandırabilecek potansiyelde görülmüştür. Ancak 2016 yılı müzakere fasılları bakımından çok verimli geçmemiştir. 2015 yılının Aralık ayında açılan Ekonomi ve Parasal Politika faslından sonra 2016 yılının Haziran ayında 33. fasıl olan Mali ve Bütçesel Hükümler başlıklı fasıl müzakereye açılmıştır. Diğer fasılların açılması ise yıl boyunca yaşanan olumsuz gelişmeler sebebiyle mümkün olamamıştır.

AB-TÜRKİYE ZİRVELERİ

2016 yılının ilk altı ayında gerçekleşen en önemli gelişme ilki 7 Mart, ikincisi de 18 Mart'ta gerçekleşen AB-Türkiye ilişkileri zirveleri olmuştur. İlki 29 Kasım 2015'te gerçekleşen bu zirvelerde temel gündem mülteci anlaşması ve vize muafiyeti olmuştur. 7 Mart'ta gerçekleşen ilk zirveye Türkiye'yi temsilen katılan dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu, AB liderlerini yeni teklifler sunarak şaşırtmıştır. Bu teklifler Türkiye'nin Yunan adalarından geri kabul ettiği her bir Suriyeli için Türkiye'den başka bir Suriyelinin bir AB üyesi ülkeye yerleştirilmesi, Türkiye'ye öncelikle 3 milyar

avroluk mevcut fonun aktarılmasının hızlandırılması, ek olarak AB'nin Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar için 2018 sonuna kadar 3 milyar avro daha fon ayırarak toplamda 6 milyar avro yardım sağlaması, daha önce Ekim 2016 olarak açıklanan vizesiz seyahat tarihinin öne çekilerek en geç Haziran ayı sonuna kadar sağlanması ve Türkiye ile AB arasındaki devam eden üyelik müzakerelerinin canlandırılması için yeni müzakere fasıllarının açılması şeklinde sayılabilir.[1]

Zirvenin ardından AB Devlet ve Hükümet Başkanları Schengen Anlaşması'nın tam olarak uygulanmasına karar vermişlerdir. Sığınmacıların bir ülkeden diğerine gönderilmesi yaklaşımının sonlandırılmasında da mutabık kalan liderlerin zirve sonunda yayımlanan ortak açıklamalarında, "Batı Balkan güzergahı boyunca düzensiz göçmen akışı şimdi sona erdi" ifadesi kullanılmıştır. Bu kararların sürdürülebilir olması için de yapılması gerekenler belirlenmiştir. Bu çerçevede sığınmacı krizinde Yunanistan'a gereken tüm desteklerin verilmesi ve ülkedeki çok zor insani durum için derhal etkili bir şekilde harekete geçilmesine karar verilmiştir. Yunanistan'ın Makedonya ve Arnavutluk sınırları dahil dış sınırlarının sıkı kontrol edilmesi için daha çok katkı sağlanması ve uluslararası korumaya muhtaç olmayan göçmenlerin karşılıklı geri kabul anlaşmaları çerçevesinde Türkiye'ye gönderilmesi için Yunanistan'a yardım edilmesi de verilen kararlar arasında yer almıştır. Uygulamanın 1 Haziran itibarıyla AB ve Türkiye arasındaki Geri Kabul Anlaşması (GKA) ile devam etmesi planlanmıştır.[2]

Bu zirvede Türkiye'nin sunduğu teklifler 18 Mart'ta yapılan ikinci zirvede tekrar gündeme alınmıştır. Bu toplantıda AB liderleri öncelikle 29 Kasım 2015 tarihinde hayata geçirilen Ortak Göç Eylem Planı'nın uygulanması konusundaki kararlılıklarını teyit etmişlerdir. Zirvede mülteci krizini çözmek için belirlenen Ortak Eylem Planı çerçevesinde bugüne kadar atılan adımlar teyit edilmiştir. Bu-

nun yanında Türkiye'de Suriyelilere çalışma imkanı sunulması, Suriye ve diğer ülke vatandaşları için vize uygulaması getirilmesi, sahil güvenlik ve polis tarafından güvenlik ve sınır korumanın güçlendirilmesi, AB ile bilgi paylaşımının artırılması ve Türkiye Mülteci Aracı[3] adı altında 3 milyar avronun kullandırılmasına başlanması olumlu gelişmeler olarak kaydedilmiştir. Zirvede üzerinde anlaşılan maddeler şu şekildedir:

- 20 Mart 2016 tarihinden başlayarak Türkiye'den Yunanistan'a geçen tüm yeni düzensiz göçmenler Türkiye'ye iade edilecektir.
- Korunmaya muhtaç gruplara yönelik BM Kriterleri dikkate alınmak suretiyle, Yunan adalarından Türkiye'ye iade edilen her bir Suriyeli için, Türkiye'den bir diğer Suriyeli AB'ye yerleştirilecektir.
- Türkiye, Türkiye'den AB'ye yasa dışı göçe yönelik yeni deniz ve kara güzergahlarını önlemek için gerekli her türlü tedbiri alacak ve bu amaç doğrultusunda AB'nin yanı sıra komşu devletlerle de iş birliği yapacaktır.
- Türkiye ve AB arasındaki düzensiz geçişler sona erdiğinde ya da en azından büyük ölçüde ve sürdürülebilir şekilde azaltıldığında Gönüllü İnsani Kabul Planı uygulamaya koyulacaktır.
- Tüm beklentilerin karşılanması kaydıyla en geç Haziran 2016 sonuna kadar Türk vatandaşlarına yönelik vize gerekliliklerinin kaldırılması amacıyla, Vize Serbestisi Yol Haritası'nın katılan tüm üye devletler bakımından yerine getirilmesine hız verilecektir.
- AB, Türkiye ile yakın iş birliği içerisinde Türkiye için Sığınmacı Mali İmkanı kapsamında başlangıç olarak tahsis edilen 3 milyar avronun ödenmesini hızlandıracak ve Mart ayı sonundan önce Türkiye'nin sağlayacağı hızlı bildirimler ile tespit edilecek geçici koruma altındaki kişilere yönelik daha çok sayıda projenin finansmanını sağlayacaktır.

- AB ve AB'ye üye devletler özellikle Türkiye sınırına yakın belirli alanlarda Suriye içindeki insani koşulların iyileştirilmesine yönelik olarak ve yerel nüfus ve mültecilerin daha güvenli olacak alanlarda yaşamasını sağlamak üzere Türkiye ile her türlü ortak çabayı gösterecektir.
- Türkiye ve AB 29 Kasım 2015 tarihli ortak açıklamalarında belirtildiği şekilde müzakere sürecini yeniden canlandırmaya yönelik kararlılıklarını tekrar teyit etmişlerdir.
- Türkiye ve AB, Gümrük Birliği'nin iyileştirilmesi konusunda devam etmekte olan çalışmaları memnuniyetle karşılamıştır.[4]

Anlaşma ile ilgili iki taraftan da memnuniyet verici açıklamalar gelmiştir. Almanya Başbakanı Angela Merkel düzenlediği basın toplantısında 28 üye ülkenin tamamı olarak Türkiye ile birlikte, geniş bir alana yayılan gerçek bir ortaklık ruhu ve yükü paylaşma anlayışıyla bu sınavın da üstesinden gelebileceklerini gösterdiklerini belirtmiştir.[5] Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) lideri Nikos Anastasiadis ise Türkiye ile AB arasındaki bu anlaşmanın herkes için tatmin edici olduğunu açıklamıştır. Rum lider ayrıca Kıbrıs'taki kapsamlı çözüm müzakereleri sürecine Türkiye'nin yardımcı olmasını beklediklerini sözlerine eklemiştir.[6] Öte yandan İtalya Başbakanı Matteo Renzi ise yaptığı açıklamada anlaşmanın gerçekçi ancak uygulamasının zor olduğunu belirterek Türkiye'nin üyeliği meselesini de "karışık bir konu" olarak nitelendirmiştir.[7] Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu ise Brüksel dönüşü anlaşmayı değerlendirerek bu anlaşmanın ilişkilerde yeni bir ivme kazandıracağı, psikolojik eşiğin aşıldığı, bundan böyle mülteci sorunu konusunda AB ile yük paylaşımına gidileceği ve Türkiye'nin AB müzakerelerinin hızlanacağını belirtmiştir.[8]

AB'nin Türkiye ile mülteci meselesi konusunda gösterdiği bu tavır her geçen gün AB sınırlarına geçen Suriyeli sayısının artmasından kaynaklanmaktadır. Bu rahatsızlığın nedeni olarak güvenlik,

ekonomi ve işsizlik sorunu gibi gerekçeler öne sürülse de AB halklarının mültecileri almak istememelerinin altında yatan asıl neden Avrupa'nın pek çok ülkesinde gittikçe yükselen Müslüman karşıtlığıdır.[9] Artan bu Müslüman karşıtlığının siyasi yansıması ise pek çok ülkede görülen aşırı sağın yükselişidir. Bu durum AB liderlerini endişelendirmekte ve Türkiye ile iş birliği yaparak en kısa sürede ve en az zararla bu sorunu aşmak için çaba göstermeye sevk etmektedir.

MÜLTECİ SORUNU, GERİ KABUL ANLAŞMASI VE VİZE MUAFİYETİ

Suriye'de altı yıldır devam eden iç savaş kuşkusuz bu ülke ile sınır komşusu olan Türkiye'yi de derinden etkilemektedir. Bu savaştan kaçarak ülkesini terk eden milyonlarca insana Türkiye kucak açmış ve onlara en iyi imkanları sunmaya çalışmıştır. Ancak bu insanlardan bir kısmı Türkiye'de kalmayı tercih etmeyerek ülkemiz üzerinden Avrupa ülkelerine geçmek isteyince Avrupa ülkeleri istemeyerek de olsa bu soruna dahil olmak zorunda kalmıştır. Bu durum Türkiye ile AB arasında son iki yılda yeni bir ilişki biçimini doğurmuştur. Bu ilişki biçiminin yeni ismini "mülteci ilişki"[10] olarak nitelendirmek herhalde yanlış olmayacaktır. Aralık 2013'te imzalanarak 1 Ekim 2014'te yürürlüğe giren GKA ile bu ilişki biçimi doğmuştur. GKA imzalanırken Türkiye'nin bu anlaşmayı imzalaması karşılığında AB'den Türk vatandaşları için vize muafiyetinin de sağlanmasını talep etmesi, ilişki biçimini "mültecilere karşılık vize muafiyeti" formatına dönüştürmüştür.

Yukarıda da belirtildiği üzere 29 Kasım 2015'te ilki gerçekleşen ve 18 Mart'ta Türkiye ile AB arasında bir mülteci anlaşmasına dönüşen ilişkiler –yaşanılan "olağanüstü" gelişmeler sebebiyle– 2016'nın sonunda "donma" noktasına gelmiştir.

18 Mart'ta gerçekleşen mülteci anlaşması sonrasında AB'nin Türkiye'ye başlıca üç vaadi olmuştur. Bunlar; müzakere fasılları-

nın hızlanması, Suriyeli mültecilerin Türkiye'de kalmasına karşılık 3+3 milyar avroluk yardım ve Türk vatandaşlarının 1980'li yılların ortalarında elde ettiği ve bir türlü kullanamadığı serbest dolaşım hakkı şeklindedir. Bu vaatlerden özellikle vize serbestisinin sağlanması meselesi 2016 yılında en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Türkiye ile AB arasında gerçekleştirilen GKA'nın bir parçası olan Vize Muafiyeti için AB tarafından Türkiye'ye 72 şart koşulmuştur. Türkiye bu şartları 2016 yılının başlarında büyük ölçüde yerine getirmiş ve Mayıs başında Avrupa Komisyonu'ndan bu yönde olumlu bir karar çıkmasını beklemiştir. Avrupa Komisyonu Türk vatandaşlarına yönelik vizelerin kaldırılması için tavsiye kararında bulunmuştur. Kararın teknik ayağının böylelikle tamamlanmasının ardından siyasi ayakta AP ve Avrupa Konseyi'nin onayı beklenmeye başlanmıştır. Komisyon tavsiye kararında Türkiye'nin AB tarafından sunulan 72 şarttan 67'sini yerine getirdiği belirtilerek geriye kalan 5 şartın da acilen tamamlanması tavsiye edilmiştir.[11]

Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'den tamamlamasını istediği 5 şart şu şekildeydi:

- Organize suçlar ve terörle mücadeleyle ilgili yasaların Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihadı, AB müktesebatı ve AB ülkelerinin uygulamalarıyla uyumlu olması ve uygulamada güvenlik ile özgürlük hakkını, adil yargılanma hakkını, ifade özgürlüğünü güvence altına alacak şekilde gözden geçirilmesi (Türkiye'nin bu alanda terör tanımı kapsamını daraltması gerekiyordu. Bu aynı zamanda üzerinde en çok ihtilaf olan maddeydi.)
- Avrupa Konseyi bünyesinde görev yapan Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu'nun (GRECO) yolsuzlukla mücadele alanındaki önerilerinin uygulanması (Türkiye yolsuzlukla mücadele alanında 30 Nisan'da yeni bir strateji ve eylem planını kabul etti.)

- Avrupa Polis Teşkilatı ile Operasyonel İşbirliği Anlaşması yapılması ve uygulanması
- Avrupa standartlarıyla uyumlu kişisel verilerin korunması yasasının kabul edilmesi ve uygulanması (Türkiye 24 Mart'ta bu yönde bir yasa kabul etti. Ancak bu AB tarafından yeterli bulunmadı.)
- Suç bağlantılı konularda AB'nin tüm ülkeleriyle etkili iş birliği sağlanması[12]

Yukarıdaki maddelerden ilki yıl boyunca en çok tartışılan madde olmuştur. Türkiye 2016 yılı boyunca terör örgütleriyle mücadele konusunda büyük uğraşlar vermiştir. Bu süreçte AB tarafından sürekli Terörle Mücadele Kanunu'nu (TMK) değiştirmesinin istenmesi vize muafiyeti konusunda da sıkıntıya neden olmuştur.

Komisyon tarafından verilen tavsiye kararı Avrupa Parlamentosu tarafından desteklenmemiş, Parlamento 72 şartın tamamının yerine getirilmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Bu yaklaşımın belirlenmesinde özellikle son dönemde Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yönelik sert çıkışlarıyla dikkat çeken Parlamento Başkanı Martin Schulz etkili olmuştur. Schulz Türkiye'nin bütün şartları yerine getirdiğine dair yazılı garanti vermeden vize muafiyetinin gerçekleşmemesi konusunda öneride bulunmuştur. Bu öneri AP'deki grupların liderlerinden oluşan Başkanlar Konferansı'nda da kabul görmüştür. Avrupa Parlamentosunun gerek en büyük grubu olan Avrupa Halk Partisi (EPP) gerekse diğer gruplar Sosyalistler ve Demokratlar (S&D), Liberal Grup (ALDE) ve Yeşiller de Başkan Schulz'un önerisini paylaşmışlardır.[13]

Aynı dönemde Türkiye'de artan terör olayları ve AB ülkelerinde terör gruplarına verilen destekler ilişkileri geren bir başka faktör olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan AB'nin teröre destek vermesi ve Türkiye terör örgütleriyle mücadele ederken teröre yönelik yasalarının değiştirilmesi talebine "Biz yolumuza, siz yolunuza" resti ile karşılık vermiştir.[14]

Haziran ayı içerisinde Lüksemburg'da toplanan AB ülkeleri İçişleri Bakanları Türkiye'ye yönelik vize muafiyetinin gecikeceğini açıklamışlardır. Resmi bir karar almayan bakanlar Türkiye'nin kendi Parlamentosundaki Kürt kökenli milletvekilleri ve Alman Parlamentosundaki Türk kökenli milletvekillerine[15] yaptığını iddia ettikleri baskıları eleştirmişler ve Ankara'nın gerekli şartları yerine getirmediğini belirterek bu durumda vize muafiyeti için uygun bir zaman olmadığını dile getirmişlerdir.[16]

Ekim ayı vize muafiyeti açısından önemli bir tarihi işaret ediyordu. Zira Mart'ta yapılan anlaşmada vize muafiyeti için Haziran ayı belirlenmiş olsa da Türkiye ile AB arasındaki anlaşmazlıklar ve yaşanan darbe girişimi bu tarihin Ekim'e ertelenmesine neden olmuştu. İki taraf belirlenen 72 şarttan özellikle TMK ile ilgili olan maddede anlaşma sağlayamamıştır. Türkiye bu madde ile ilgili Komisyon'a, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Thorbjorn Jagland'in bu konuyu çözmek üzere taraflar arasında "dürüst arabulucu" olması ve bu kapsamda Avrupa Konseyi'nin Türkiye'deki terör yasası kapsamındaki uygulamalarını izlemesi formülünü teklif etmiştir. Aynı zamanda Türkiye bu yol haritasında terörle mücadele meselesi dışındaki konuları bir ay içerisinde çözme taahhüdünde bulunmuştur. Bu konular "kişisel verilerde istismar değişikliği", "EUROPOL Anlaşması", "Güney Kıbrıs'ın şerhi" ve "Etik Kanunu" şeklinde sıralanmıştır. Ancak Türkiye'nin bu teklifine AB tarafından müspet ya da menfi bir cevap gelmemekle birlikte bu durum iki taraf arasında bir restleşme konusu haline gelmiştir. Anlaşmanın 2016 yılı içerisinde sağlanmaması durumunda hem vize serbestisi hem de GKA'nın gerçekleşmeyeceği taraflarca daha sık dile getirilmeye başlanmıştır.[17]

Türkiye'nin 15 Temmuz hain darbe girişimi sonrasında yaşadığı olaylar vize muafiyeti konusunun tamamen tıkanmasına neden olmuştur. AB liderleri Türkiye'de olağanüstü hal (OHAL) kapsamındaki uygulamaları sürekli eleştirmiş ve vize muafiyetini de bu uygu-

lamalarla birlikte düşünmüştür. Türkiye'nin de buna karşılık mülteci anlaşmasını devam ettirmemek resti AB ülkelerinde geniş yankı bulmuştur. Bu durum vize muafiyeti ve mülteci meselesinin 2017'ye sarkmasına sebebiyet vermiştir.

TERÖR EYLEMLERİ VE GÜVENLİK ALANINDAKİ GELİŞMELER

2016 yılı hem Türkiye hem de Avrupa için terör olayları bakımından zor bir yıl olmuştur. Türkiye yıl boyunca PKK, DEAŞ ve FETÖ olmak üzere terör örgütlerinin saldırılarına maruz kalmış ve bunlarla çeşitli düzlemlerde mücadele vermiştir. AB ise Türkiye'yi bu mücadelesinde yalnız bırakmakla kalmamış aynı zamanda özellikle PKK'ya desteğini pek çok olayda gizleme gereği duymamıştır. Bu durum ise yıl boyunca ilişkilerin gerilmesindeki temel unsurlardan biri olmuştur.

Önce 17 Şubat 2016 ve bundan sadece bir ay sonra 13 Mart'ta Ankara'da PKK/YPG tarafından düzenlenen terör saldırılarında sırasıyla 29 ve 34 Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Türkiye'nin yaşamış olduğu bu büyük saldırılar karşısında AB dayanışma mesajları yayınlamış, Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini PKK'yı AB içi ve dışı faaliyetleriyle bir terör örgütü olarak gördüklerini belirtmiştir. AB söylem düzeyinde gösterdiği destek ve dayanışmayı eylem düzeyinde göstermemiştir. Ankara Kızılay'da PKK'nın düzenlediği terör saldırısının hemen ardından AB'nin başkenti kabul edilen Brüksel'de PKK'nın çadır kurmasına izin verilmesi bu durumun göstergelerinden biridir. Bu faaliyete verilen izin Türkiye tarafından çok sert bir dille eleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, AB'nin samimi olmadığı ve teröre teslim olduğunu belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da Belçikalı mevkidaşıyla görüşerek çadırın derhal kaldırılmasını istediklerini söylemiştir.[18]

Ankara'daki patlamanın hemen ardından 22 Mart'ta bu kez AB'nin başkenti Brüksel'de havalimanı ve metroda art arda canlı

bombalarla terör eylemi gerçekleştirilmiştir. DEAŞ'ın üstlendiği saldırılarda 33 kişi hayatını kaybetmiştir. Brüksel'deki bu olayın ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan Brüksel'deki bu saldırının terör örgütleri arasında bir fark olmadığını göstermesi bakımından önemli olduğunu belirtmiş ve bu saldırıları yaşayan bir ülke olarak Belçika'yı çok iyi anladıklarını ifade etmiştir.[19]

Ankara'daki patlamalara benzer şekilde İstanbul'da da yıl boyunca pek çok kez terör örgütleri tarafından saldırılar gerçekleştirilmiştir. 12 Ocak'ta Sultanahmet Meydanı'nda bir DEAŞ militanı turist kafilesinin arasına girerek üzerindeki bombayı patlatmış ve 13 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu patlamanın ardında Mogherini ve AB Komisyonu'nun Genişlemeden Sorumlu Üyesi Johannes Hahn tarafından yapılan ortak açıklamada AB ve Türkiye'nin teröre karşı ortak hareket edecekleri mesajı verilmiştir. Mogherini Türkiye ile AB arasında 2015 yılının Kasım ayında yapılan zirvede teröre karşı ortak duruş sergilemek konusunda kararlılık gösterdiklerini de belirtmiştir.[20]

19 Mart'ta İstanbul'un merkezlerinden biri olan İstiklal Caddesi'nde de bir saldırı yaşanmıştır. Tıpkı bir önceki saldırı gibi DEAŞ tarafından düzenlenen bu canlı bomba saldırısında üç Amerikan-İsrail ve bir İran vatandaşı yaşamını yitirmiştir. 7 Haziran 2016'da yine İstanbul'da çevik kuvvet ekibine yönelik düzenlenen bombalı saldırı 13 kişinin hayatına mal olmuştur. Haziran ayında düzenlenen büyük saldırı ise 28 Haziran günü Atatürk Havalimanı'na üç DEAŞ teröristi tarafından önce ateş açılarak ve ardından da üzerlerindeki bombaları patlatarak gerçekleştirilmiştir. Saldırıda 36 kişi hayatını kaybederken 197 kişi de yaralanmıştır. Saldırıların ardından AB Konseyi Başkanı Donald Tusk yaptığı açıklamada saldırıları kınayarak, Türkiye'ye terörle mücadele konusunda destek mesajları vermiş, Almanya Başbakanı Angela Merkel de saldırılardan duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ve Türkiye'nin bu mücadelesinde yanında olduklarını belirtmiştir.[21]

2016 yılında İstanbul'da düzenlenen son saldırı 10 Aralık 2016'da Beşiktaş ilçesindeki Vodafone Arena yakınlarında, stadyumda oynanan bir maç çıkışı, çevik kuvvet birimlerinin toplanma noktasında, patlayıcı yüklü bir araç uzaktan kumandayla infilak ettirilmiştir. Bu saldırıdan 45 saniye kadar sonra Maçka Demokrasi Parkı'nda saldırganın üzerindeki patlayıcıları infilak ettirmesiyle gerçekleşen eylemde 47 çevik kuvvet polisi hayatını kaybetmiştir. Bu saldırıdan sonra Federica Mogherini ile AB Komisyonu'nun Genişlemeden Sorumlu Üyesi Johannes Hahn İstanbul'daki terör saldırısına ilişkin ortak yazılı açıklama yapmıştır. Olaydan yaklaşık 15 saat sonra yapılan çok kısa açıklamada saldırı "çifte terör eylemi" olarak nitelenmiş, hayatını kaybedenlerin aileleri ve dostlarına "içten" başsağlığı, yaralılara acil şifalar dilenmiştir. Ayrıca açıklamada AB'nin tüm terör eylemlerini güçlü bir şekilde kınadığı belirtilerek Türkiye ile iş birliği yapma konusunda kararlılık vurgusu yapılmıştır. Daha önce Türkiye'deki terör eylemlerine ilişkin resmi açıklamaların aksine bu kez "terör saldırılarının kınandığı" ifadesine yer verilmesi dikkat çekmiştir.[22]

AB 2016 boyunca gerçekleşen bu terör saldırılarının her birinin sonrasında kınama mesajları yayımlamış ve Türkiye'ye destek vereceğini ifade etmiştir. Ancak Mart ayındaki PKK çadırı olayına ilaveten Temmuz ayında Avrupa Parlamentosunun Brüksel'deki binasında terör örgütü PKK'nın lideri Abdullah Öcalan ve örgütün Suriye uzantısı PYD'lilerin fotoğraflarının yer aldığı bir serginin açılması AB'nin terör konusunda Türkiye'yi kızdıran bir başka hamlesi olmuştur. Sergi başta Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın olmak üzere Dışişleri Bakanlığı tarafından da sert sözlerle eleştirilmiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu AB'nin terör örgütleri konusunda çifte standart uyguladığını ve PKK'nın da tıpkı DEAŞ gibi Türkiye'ye zarar verdiğini belirterek terör örgütlerine karşı ortak tutum geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[23]

AB'nin Türkiye'deki terör unsurlarına verdiği destek 15 Temmuz darbe girişiminden sonra da devam etmiştir.[24] Ankara yaşanan darbe girişiminden sonra mücadele ettiği terör örgütleri listesine FETÖ'yü de eklemiştir. Ancak AB ülkeleri Türkiye'yi bu mücadelesinde de yalnız bırakmış ve ısrarla TMK'yı değiştirmesini talep etmiştir.

KIBRIS MESELESİ VE AB

2016 Kıbrıs'ta yıllardır devam eden sorunun çözüme kavuşması ve siyasi birliğin kurulması yolunda iyimser başlamıştır. 2015 Mayıs ayı itibarıyla BM'nin de destek verdiği müzakerelerde siyasi ve toplumsal eşitlik temelinde iki toplumlu ve iki bölgeli "Birleşik Kıbrıs Federasyonu" kurulması yönündeki müzakereler yıl boyunca devam etmiştir. Her iki tarafın liderlerinin çözümden yana takındıkları tavra garantör ülkeler Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin de katkıları eklenince yıl boyunca müzakereler daha olumlu seyretmiştir. GKRY yaşadığı ekonomik kriz ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) siyasi tecritten kurtulma isteği çözüm noktasında umutları artırmıştır. Sürecin sonunda Birleşmiş Milletler (BM) ve AB tarafından tanınan ve tek bir uluslararası kimlik ve egemenliğe sahip bir devletin kurulmasının Ada'nın jeopolitik ve jeoekonomik değerini daha fazla artıracağı düşüncesiyle müzakeredeki aktörler çözüm için 2015 yılına göre daha istekli davranmıştır.[25]

Bu olumlu atmosfere rağmen Kıbrıs konusu her yıl olduğu gibi bu yılda da Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde sorun olmaya devam etmiştir. Bu konuda ilk sorun 18 Mart zirvesi sırasında yaşanmıştır. Zirve öncesinde dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu ile Rum lider Anastasiadis bir araya gelmişlerdir. İki liderin görüşmesinde Türkiye Ercan Havalimanı'nın açılması ve müzakere fasıllarındaki vetoların kaldırılması karşılığında Rumların istediği şekilde Türkiye'nin liman ve havalimanlarını açmayı, müzakere sürecinin devam ettiği Kıbrıs sorununda da yardımcı olmayı gündeme getir-

miştir. Rum lider Ercan Havalimanı'nın açılmasına şiddetle karşı çıkmış ve bunun Kapalı Maraş kentinin iadesi ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin teklifine AB'nin diğer liderleri ise tam destek vermiştir. Yunanistan Başbakanı Aleksis Çipras dahil AB Dönem Başkanı Hollanda Başbakanı Mark Rutte, Almanya Başbakanı Angela Merkel, Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande, İngiltere Başbakanı David Cameron ve AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikasından sorumlu Yüksek Temsilci Federica Mogherini bir araya geldikleri Rum lidere "Teklifi kabul edin" demiş ancak olumlu bir sonuç alınamamıştır.[26] Bu nedenle AB liderlerinin Türkiye'ye yönelik vaatleri arasında bulunan fasılların açılmasının hızlandırılması GKRY vetosu ile karşılaşmıştır. GKRY'nin Türkiye'nin açılmasını istediği enerji (15), yargı ve temel haklar (23), adalet, özgürlük ve güvenlik (24), eğitim ve kültür (26) ile dış, güvenlik ve savunma politikaları (31) başlıklarını veto etmesi Brüksel'in işini zorlaştırmıştır. Bu nedenle taslakta bu beş başlığa yönelik güvence ya da atıf yer almazken sadece, "AB Türkiye'yle beraber üyelik müzakerelerinde mümkün olan en kısa süre içinde yeni fasılların açılması kararına hazırlık yapacak" şeklinde ifadeyle yetinilmiştir. GKRY lideri Nikos Anastasiadis, "Çıkış yolu sağlayacak başka alternatifler olabileceğine inandığı"nı söylemiş ve Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmemesi halinde veto hakkını kullanabileceğini de tekrarlamıştır.[27]

Mart sonunda AP Başkanı Martin Schulz, Türk ve Rum taraflarıyla görüşmek üzere Kıbrıs'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İlk olarak Anastasiadis ile görüşen Martin Schulz'a Rum lider Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik AB'nin verdiği destekten memnuniyet duyduklarını belirtmiş ve Ada'da bulunacak çözümün AB kural ve prensipleriyle uyumlu olması gerektiğini ifade etmiştir. Anastasiadis Türkiye'nin AB'ye karşı yükümlülüklerini yerine getirmesinin Türkiye'nin AB yolunda ilerleme kaydetmesini sağlayacağından da bahsederek, "Biz Türkiye'nin üyelik sürecinin ilerlemesini herkesten fazla

istiyoruz" şeklinde konuşmuştur. Mülteci göçlerinin Türkiye'nin AB üyelik süreciyle ayrı değerlendirilmesi ve ilişkilendirilmemesi gerektiğini de yineleyen Anastasiadis, bunu Avrupa Konseyi Başkanı'nın Kıbrıs ziyareti sırasında da belirttiğini, Türkiye'nin "Kıbrıs Cumhuriyeti" ile ilgili ek protokollerin hayata geçirilmesi de dahil yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiğini sözlerine eklemiştir. Avrupa Parlamentosu Başkanı Martin Schulz ise konuşmasında AB içerisindeki birçok sorunun en önemlilerinden birinin de Kıbrıs sorunu olduğunu ifade ederek, Ada'da −AB içerisinde stratejik önemli bir yeri olmasından dolayı− bulunacak bir çözümün tüm bölgede sabitleyici bir rol üstleneceğini vurgulamıştır. Schulz, AB'nin bugünkü kadar çok sorunla hiçbir zaman karşı karşıya kalmadığını ancak dayanışma içerisinde güçlü olunabileceğini ve Kıbrıs'ın yeniden birleşmesinin AB'ye umut verebileceğini söylemiştir. KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ise Schulz'un ziyaretini değerlendirmiş ve AB'nin çok önemli kuruluşlarından birisi olan Avrupa Parlamentosu ile Kıbrıslı Türkler arasındaki ilişkinin daha iyi bir noktaya gitmesi yolunda ve hep birlikte yer alacakları Avrupa ailesinde ortak bir geleceği paylaşmak adına yararlı bir görüş alışverişi olduğunu belirtmiştir.[28]

Müzakerelerin hız kazandığı Eylül ayında Anastasiadis Türkiye'nin garantörlüğünün tartışıldığı müzakere masasına, Türk askeri yerine AB ülkelerinden 2 bin 500 kişilik polis gücü yerleştirilmesi önerisinde bulunmuştur. Rumların sekiz sayfalık resmi teklifini KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı, "İçinde Kıbrıslı Türklerin güvenliğini sağlayacak herhangi bir husus görmedim" diyerek reddetmiştir. Bu öneriye göre içinde Türkiye'nin olmadığı AB polis gücü, Türk ve Rumlar arasında kontrol edilemeyecek şiddet olayları çıktığında ve bu devlet varlığını tehdit ettiğinde harekete geçecek. Türk askeri çekildikten ve çözüm anlaşması yürürlüğe girer girmez AB ülkelerinden 2 bin 500 kişilik polis gücü Ada'da iki kurucu devletin sınırları arasında bir karargahta üslenecek. AB polis gücü BM

himayesinde olacak, beş yıllık görev süresi Türk ve Rumlar talep ederse uzatılacak. Polis gücü, Federal Kıbrıs hükümetiyle iş birliği yapacak, BM ve AB kurallarına göre hareket edecek. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere polis gücünde yer almayacak. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere herhangi bir çatışma durumunda sadece danışmanlık ve uzlaştırma görevi yapacak.[29]

2016 yılının Kasım ayında İsviçre'nin Montrö şehrinin Mont Pelerin dağı eteklerinde bir otelde yapılması dolayısıyla Mont Pelerin Görüşmeleri olarak adlandırılan müzakere sürecinde toprak paylaşımı, güvenlik, sınırlar, vatandaşlık, mülkiyet hakkı, askerden arındırma ve garantör ülkeler konuları gibi Birleşik Kıbrıs Federasyonu hedefi için kritik önemi haiz konular masaya yatırılmıştır. Müzakerelerde iki tarafın da kırmızı çizgilerinden belirli bir noktaya kadar feragat etmeye meyilli olması sebebiyle sürecin sonunda dönüşümlü başkanlık modelinin kabul edilmesi muhtemel gözükmektedir. Yıl boyunca Kıbrıs'taki yeni siyasi düzenle ilgili olarak taraflar arasında bazı muhtemel model tartışmaları da yapılmıştır. Tartışılan modeller arasında merkezi otoritenin nispeten zayıf olduğu "İsviçre modeli" ile merkezi otoritenin nispeten güçlü olduğu "Almanya modeli" ön plana çıkmış ancak Ada halklarının sahip olduğu farklı siyasi, ekonomik, tarihi ve kültürel dinamikler göz önüne alındığında Kıbrıs'ta adil ve kalıcı bir çözüm için taraflar arasında, Ada'ya özgü Annan Planı'nı temel alan iki toplumlu ve iki bölgeli federal "Kıbrıs modeli" ağır basmıştır.[30]

Taraflar 20-21 Kasım'da İsviçre'nin Mont Pelerin kasabasında yürütülen müzakerelerden Rum yönetiminin beklenen adımları atmaması nedeniyle sonuçsuz ayrılmışlardır. 1 Aralık'ta alınan kararla İsviçre'nin başkenti Cenevre'de 9 Ocak'ta bir araya gelme, 11 Ocak'ta kendi haritalarını sunma ve 12 Ocak'ta da garantör ülkelerin katılacağı uluslararası konferansta bir araya gelme konusunda anlaşmışlardır.[31]

EKONOMİK VE TİCARİ GELİŞMELER

TÜİK verilerine göre Türkiye'nin ihracatı 2016'da bir önceki yıla göre yüzde 0,9 azalarak 142 milyar 606 milyon dolar, ithalatı ise yüzde 4,2 düşerek 198 milyar 602 milyon dolar oldu. AB'nin (AB-28) ihracattaki payı 2015 Aralık ayında yüzde 46,1 iken, 2016 Aralık ayında yüzde 44,3 oldu. AB'ye yapılan ihracat 2015 yılının aynı ayına göre yüzde 4,8 artarak 5 milyar 670 milyon dolar olarak gerçekleşti. Almanya'ya yapılan ihracat 2016 Aralık ayında 1 milyar 189 milyon dolar olurken bu ülkeyi sırasıyla Irak (795 milyon dolar), İngiltere (768 milyon dolar) ve BAE (759 milyon dolar) takip etti.[32]

Tablo 1: Türkiye-AB Ülkeleri Ticaretinde İlk On Ülke

İhracat (bin dolar)			İthalat (bin dolar)		
	2016	2015		2016	2015
Avrupa Birliği (AB-28)	142.557.355	143.838.871	Avrupa Birliği (AB-28)	77.495.689	78.681.346
Almanya	14.001.075	13.417.033	Almanya	21.473.880	21.351.884
İngiltere	11.687.383	10.556.393	İtalya	10.219.004	10.639.042
İtalya	7.581.569	6.887.399	Fransa	7.364.652	7.597.687
Fransa	6.023.500	5.845.032	İspanya	5.678.910	5.588.524
İspanya	4.991.203	4.742.270	İngiltere	5.320.631	5.541.277
Hollanda	3.589.881	3.154.867	Polonya	3.244.183	2.977.662
Romanya	2.671.492	2.815.506	Belçika	2.548.344	2.557.805
Polonya	2.651.243	2.329.175	Hollanda	3.000.303	2.914.359
Belçika	2.548.344	2.557.805	Çek Cumhuriyeti	2.561.653	2.218.334
Bulgaristan	2.383.865	1.675.928	Romanya	2.195.671	2.598.908

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

2016 yılının sonunda ekonomik ilişkilerle ilgili en önemli gelişme Gümrük Birliği'nin güncellenmesi sürecinin başlamış olmasıdır. Bilindiği gibi Türkiye, AB ile 1995 yılında yapmış olduğu Ortaklık Konseyi toplantısının 1/95 sayılı kararı ile Gümrük Birliği'ne geçmişti. Ancak aradan geçen uzun süre iki taraf arasındaki bu ilişkinin güncellenmesini de gerektirmiştir. Gümrük Birliği'nin güncellenmesi meselesi AB'nin 2004 yılında yaşadığı büyük genişleme sonrası da gündeme gelmiş hatta Türkiye'nin AB ile müzakerelere başlaması sürecinde GKRY'nin tanınması anlamına geleceği gerekçesiyle kriz haline dönüşmüştü. 29 Kasım 2015'te gerçekleştirilen Türkiye-AB Zirvesi'nde gündeme gelen ve 18 Mart'ta yapılan anlaşmanın da maddeleri arasında yer alan Gümrük Birliği'nin güncellenmesi süreci beklenenin aksine AB'nin talebiyle 2016'da gündeme alınmıştır. Bu çerçevede 21 Aralık'ta AB Komisyonu Türkiye'yle Gümrük Birliği güncelleştirilmesi müzakerelerine başlamak için AB Konseyi'nden yetki talep etmiştir. Komisyondan yapılan açıklamada Gümrük Birliği'nin güncelleştirilmesinin 29 Kasım 2015 ve 18 Mart 2016 tarihlerinde yapılan AB-Türkiye zirve kararlarında yer aldığı hatırlatılarak, "Bu teklifle birlikte AB Komisyonu taahhütlerini yerine getirmeye devam ediyor. Gümrük Birliği'nin mevcut AB-Türkiye ticari ilişkilerini yansıtarak iyileştirilmesi tüm taraflara önemli ekonomik fayda sağlar" ifadesi kullanılmıştır.[33]

Gümrük Birliği mevcut haliyle sadece sanayi ürünlerini kapsamaktadır. Geleneksel tarım ürünleri ise bu anlaşmanın kapsamında yer almamaktadır. Anlaşmanın güncelleştirilmesiyle Gümrük Birliği'ndeki ürünlerin niteliği ve yelpazesinin tarım, hizmetler, sanayi ve kamu alımları alanlarını kapsayacak şekilde genişlemesi ve AB'nin üçüncü ülkelerle imzalayacağı serbest ticaret anlaşmalarında Türkiye'nin mağdur olmasının da önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Konu müzakere edilip taraflarca üze-

rinde mutabakata varıldıktan sonra Gümrük Birliği iyileştirmesinin AP ve AB Konseyi tarafından onaylanmasının 2017'de gerçekleşmesi beklenmektedir.[34]

AVRUPA PARLAMENTOSU RAPORU VE 2016 İLERLEME RAPORU

AB kurumları her yıl düzenli olarak aday ülke ile ilgili iki rapor yayımlamaktadır. Bu raporlardan ilki AP tarafından her yıl Nisan ayında yayımlanan rapordur. Uzun yıllardır yayımlanan bu rapor her yıl olduğu gibi 2016 yılında da Türkiye'ye yönelik eleştirileri içermektedir. Bu yılki rapor AP Türkiye raportörü Kati Piri tarafından kaleme alınmış ve Parlamento'da 133 oya karşı 375 oyla kabul edilmiş, 87 parlamenter ise çekimser kalmıştır. AB ile 11 yıldır müzakere sürecinde olan bir aday ülkeye yönelik olarak normalde üyelik için karşılanması gerekli Kopenhag Kriterleri'ne "yakınlaşma" mesajı öne çıkması gerekirken Türkiye raporunda "Kopenhag Kriterleri'nden uzaklaşma" mesajı verilmesi en çarpıcı vurguyu oluşturmuştur. Türkiye'de yargı, temel haklar, adalet, özgürlük ve güvenlik alanlarında acilen reformlara ihtiyaç olduğunun altının çizildiği belgede, "AP, Türkiye'de demokrasi ve hukuk devleti alanlarındaki gerilemenin ışığında reformlardaki genel hızın son yıllarda belirgin şekilde yavaşlamasından ve yargının bağımsızlığı, toplanma ve ifade özgürlüğü, insan haklarına ve hukuk devletine saygı gibi bazı ana alanlarda giderek Kopenhag Kriterleri'nden uzaklaştıran gerileme olmasından derin endişe duyar" ifadeleri kullanılmıştır.

Raporda dikkati çeken bir diğer konu da oy oranları olmuştur. Önceki yıllarda lehte ve aleyhte oy kullananlar arasında çok büyük farklar oluşmazken bu yılki raporda makasın açılmış olması olumsuz görüşü yansıtmaktadır. Raporun Türkiye açısından en olumsuz yaklaşılan tarafı ise Türkiye'nin kırmızı çizgilerinden olan 1915

olaylarının AP tarafından soykırım olarak nitelendiği geçen yılki karara atıf yapılması olmuştur.[35] Raporun Türkiye ile ilgili olumlu görüşlerin yer aldığı kısmı Suriyeli sığınmacılara yönelik Türkiye'nin izlediği tutum ile ilgili olmuştur. Raporda Türkiye sığınmacılara ilişkin çalışmalarından dolayı övülmüş, Türkiye'nin dünyada en çok sığınmacıyı ağırlayan ülke olduğu ve büyük insani katkılar sunduğu vurgulanarak Suriyeli sığınmacılara çalışma izni verilmesi kararından duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. Türkiye'nin sığınmacılar için bedava sağlık ve eğitim imkanı sağladığı da vurgulanan raporda, AB ve Türkiye arasında sığınmacılara ilişkin varılan mutabakatın yasa dışı geçişlerin keskin bir şekilde azalmasını sağladığının altı çizilmiştir.[36]

Dönemin AB Bakanı Volkan Bozkır raporla ilgili yaptığı açıklamada Türkiye'nin tüm ikazlarına rağmen AP'nin raporunda Ermeni olaylarına atıf yapılmış olmasının kabul edilemez olduğunu belirterek geçen yıl olduğu gibi bu yıl da raporu yok hükmünde sayacaklarını ve Parlamento'ya iade edeceklerini açıklamıştır. Türkiye'nin tarihinde gizleyeceği herhangi bir şey olmadığını belirten Bozkır, 1915 olayları ile ilgili kararı siyasetçilerin değil tarihçilerin vermesi gerektiğini de belirtmiştir.[37]

Raporun yayımlanmasından sadece bir ay önce yapılan mülteci anlaşmasının rapora yansıtılmadığı dikkat çekmektedir. AB kurumları arasında bu anlaşmadan duyulan memnuniyet konusunda fikir ayrılıkları görülmektedir. Bu şartlarda AB içinde Türkiye'nin üyeliğini destekleyen kesimler zayıflarken bunu fırsat bilen Türkiye'nin üyeliğine öteden beri karşı kesimler de harekete geçerek raporu yönlendirmeye çalışmışlardır. Geçmişte Türkiye'nin AB üyeliğine hiçbir Avrupalı değer ile ilgisi olmayan din/coğrafya/nüfus gibi konular üzerinden olumsuz tavır içinde olan kesimlerin Türkiye'yi artık "hükümetin antidemokratik uygulamaları" tezleriyle vurduğu görülmektedir.[38]

Yıl içinde AB tarafından yayımlanan ikinci rapor ise Avrupa Komisyonu tarafından her yıl yayımlanan İlerleme Raporu'dur. 2016 yılı İlerleme Raporu 15 Temmuz darbe girişiminin ardından yazılmış olması bakımından önem taşımaktaydı. Raporda en çok dikkat çeken konulardan biri olan FETÖ oluşumundan bahsedilirken "Gülen Hareketi" ifadesinin kullanılmasıdır. Mayıs ayında dokunulmazlıkların kaldırılması ve HDP milletvekillerinin tutuklanması, ifade özgürlüğü, yargı bağımsızlığı ve terörle mücadele gibi başlıkları içeren rapor hemen hemen tüm başlıklarda Türkiye'ye yönelik eleştiriler içermiştir. Tıpkı AP Raporu'nda olduğu gibi Türkiye'nin sığınmacılara yönelik politikasından olumlu bir şekilde bahsedilmiş, 18 Mart'ta AB ile Türkiye arasında varılan mutabakatın beklentileri büyük ölçüde karşıladığı ifade edilmiştir. Bu çerçeveden Türkiye'den AB-Türkiye mutabakatının uygulanmasını sürdürmesini, AB-Türkiye GKA'nın tüm hükümlerini uygulamasını, kişisel bilgilerin güvenliğine dair yasayı Avrupa standartlarına getirmesini, TMK ve uygulamasını Türkiye'nin terörle mücadele kapasitesine zarar vermeksizin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve AB müktesebatı ve uygulamaları çerçevesinde değiştirmesini talep etmiştir. Vize serbestisinin sağlanabilmesi için Türkiye'nin kriterleri eksiksiz yerine getirmesinin gerekliliği bir kez daha vurgulanmıştır. Ekonomi başlığı altındaki eleştirilerin genellikle olumlu olduğu raporda Türkiye'nin AB ile ekonomik ve ticari entegrasyonunun çok yüksek olduğu ve daha da arttığı anımsatılarak AB'nin beşinci büyük ticaret ortağının Türkiye olduğu belirtilmiştir.[39]

Raporu değerlendiren AB Bakanı Ömer Çelik raporun yapıcı ve yol gösterici olmaktan uzak olduğunu belirterek Türkiye'nin terörle mücadelesinin AB tarafından anlaşılamadığını ifade etmiştir. Çelik raporda PKK'yla mücadele ile ilgili yer alan ifadelerin "AİHM içtihatlarına da aykırı olduğu"nu savunmuş ve "orantısız mücadele" yürütüldüğü uyarısını "utanç vesikası olarak gördüğü"nü söylemiştir.[40]

15 TEMMUZ SÜRECİ SONRASI İLİŞKİLER

15 Temmuz'da TSK içerisine sızan Fetullahçı Terör Örgütü'ne (FETÖ) bağlı bir grup subay demokratik düzeni alt edip yeni bir siyasal ve toplumsal düzen kurma hedefiyle bir darbe girişimi gerçekleştirmiştir. Ancak bu darbe girişimi toplum, siyasi liderler, medya ve emniyet güçlerinin topyekun darbe karşısında durmasıyla bertaraf edilmiştir.

20 Temmuz'da toplanan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında daha önce "illegal paralel yapılanma" olarak bahsedilen Gülen cemaatinden Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) olarak söz edilmiş ve hükümete olağanüstü hal (OHAL) ilan etmesi tavsiyesinde bulunulmuştur.[41] Üç aylığına ilan edilen OHAL kapsamında çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerle silahlı kuvvetlerin yeniden yapılandırılması, askeri okulların kapatılması, askeri tesislerin şehir merkezlerinden taşınması ve FETÖ ile ilişkili olduğu tespit edilenlerin yargı ve güvenlik güçleri, kamu kuruluşları, üniversiteler, şirketler vs. gibi kuruluşlardan uzaklaştırılmasına yönelik kararlar alınmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısına uyan binlerce vatandaş her gece İstanbul'da Taksim ve Saraçhane Meydanı gibi sembolik yerlerde olmak üzere Türkiye'nin tüm illerinde herhangi yeni bir girişime karşı "demokrasi nöbetleri" tutmaya devam etmiştir. Bu nöbetler 7 Ağustos 2016 tarihinde düzenlenen ve milyonlarca kişinin katıldığı Yenikapı Demokrasi ve Şehitler Mitingi'ne kadar devam etmiştir. Yenikapı Demokrasi ve Şehitler Mitingi'nde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Binali Yıldırım'ın yanında CHP ve MHP liderleri ile Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar da katılarak birer konuşma gerçekleştirmişler ve Türk siyasi hayatına "Yenikapı ruhu" olarak girecek yeni bir kavram ortaya çıkmıştır.[42]

Kurtuluş Savaşı sonrasındaki en büyük halk hareketi olan 15 Temmuz darbe girişimi sonrası her fırsatta demokrasi ve insan haklarının üstünlüğüne vurgu yapan AB'nin Türkiye'ye gösterdiği

desteğin çok zayıf kaldığını söylemek mümkündür. Bu tavır 2016 yılının diğer yarısındaki ilişkilerin de olumsuz gitmesinin temel sebebi olacaktır. Türkiye'ye bu teşebbüs sonrası ilk destek mesajının Rusya'dan gelmiş olması ve gerek AB liderlerinin açıklamalarının darbe girişiminin başarısız olduğu anlaşıldıktan sonra gelmesi gerekse hiçbir Batılı liderin destek amacıyla Türkiye'yi ziyaret etmemesi Türk kamuoyundaki AB'ye yönelik olumsuz algının güçlenmesine neden olmuştur.

AB darbeye karşı tepkisini göstermekte bu kadar çekingen davranmakla kalmamış darbeden sonra Türkiye'nin özellikle tutuklamalar ve işten çıkarmalar gibi OHAL kapsamındaki uygulamaları ve idam cezasının geri getirilmesine dair kamuoyunda yapılan tartışmaları yıl boyunca sert bir dille eleştirmiştir. Bu kapsamda AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini yaptığı açıklamada idam cezası uygulayan hiçbir ülkenin AB üyesi olamayacağını belirtmiştir. Avrupa Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker ise Türkiye'de idam cezasının geri gelmesi durumunda AB üyelik sürecinin durdurulacağını belirtmiştir. Son olarak AB Parlamentosu Başkanı Martin Schulz da Mogherini ve Junker'in açıklamalarını harmanlayarak şunları ifade etmiştir: "Türkiye son aylardaki baskıcı önlemler ve aktüel gelişmeler yüzünden üyelik perspektifini bozdu. Eğer idam cezası geri gelirse üyelik sürecinin sonu olur. İdam cezasının kaldırılması tam üyelik için bir şarttı. Ankara, Avrupa perspektifini tutmak istiyorsa politik dönüşüm yapmak zorunda..."[43] AB'nin bu çerçevede en çok eleştirdiği konulardan biri de darbe sonrası süreçte FETÖ'nün medya organlarının kapatılması ve örgüt mensubu ya da ilişiği bulunan gazetecilerin tutuklanması konusundaydı. AB bu konuya basın özgürlüğü çerçevesinden bakarken, Türkiye'nin bu süreçteki haklı kaygılarını göz ardı etmiştir. Bu ve benzeri açıklamalar gerek AB yetkilileri gerekse AB ülkelerinin liderleri tarafından yıl boyunca sık sık gündeme gelmiştir.

AB'nin önde gelen üye devletlerinin liderleri darbe girişimini uzun bir süre sonra kınayarak, darbe girişimi sonrasında alınan önlemlere ilişkin olarak hukuk ve demokrasi vurgusu yapmışlardır. Almanya Şansölyesi Merkel halkın yöneticilerini hür seçimlerle seçme hakkı ve iktidar değişiminin siyasi kurumlar çerçevesinde ve demokratik rekabet kuralları uyarınca olması gerektiğini belirttikten sonra suçluların yargılanmasında hukukun üstünlüğü prensiplerine saygı gösterilmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi Başkanı ve Merkel'in Partisi olan CDU üyesi Elmar Brok darbe girişimi sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu girişimi gerekçe göstererek gücüne güç katmak için harekete geçmesini beklediğini belirtmiştir. Fransa Dışişleri Bakanı Ayrault Türkiye'de demokrasinin darbe girişiminden güçlenerek çıkacağını beklediğini belirtirken, Cumhurbaşkanı Hollande darbe girişimi sonrasında alınan önlemlerle bir baskı döneminin ortaya çıkacağını söylemiştir.[44] Tepkilerden de anlaşılacağı gibi AB ülkelerinin temsilcileri bu olayda "şartlı olarak" Türkiye'nin yanında olduklarını gösteren mesajlar iletmişlerdir. Her fırsatta Türkiye'deki demokrasi konusunda eleştirilerde bulunan AB liderleri, Türkiye'nin demokrasisi ve seçilmiş hükümetine yönelik böylesi bir darbe girişimi konusunda Ankara'nın yanında olmak konusunda kararsız davranmışlardır. Bu da yılın ilerleyen dönemlerinde Avrupa şüpheciliğini artırmış ve Türkiye'deki liderlerin AB'ye olan güvenini sarsmıştır.

AB cephesinden Türkiye'nin haklı mücadelesine en büyük destek İsveç'in Eski Başbakanı Carl Bildt'ten gelmiştir. Bildt Brüksel merkezli Politico sitesi için yazdığı makalede Avrupa'nın Türkiye'deki 15 Temmuz darbe girişimine tepkisizliğini "Avrupa, Erdoğan'ı savun" başlıklı yazısıyla eleştirmiştir. Demokratik değerler üzerine kurulmuş bir bölgede darbelerin yeri olmadığına dikkati çeken Bildt, "Brüksel uyuyor mu? Yoksa sadece bilgisiz mi?" sorularının Türkiye'de 15 Temmuz darbe girişimine ilgisizce karşılık veren Av-

rupa liderlerine sorulması gerektiğini de belirtmiştir. Darbe gecesinde AB'nin tepkisine de değinen Bildt, AB'nin olanları kınamasının uzun bir süre aldığını ve darbe girişimi sonrasında da Türkiye'ye, bir aday ülkeye, onun anayasal düzenine karşı yaşadığı en ağır tehdide rağmen destek vermek için kıdemli AB temsilcilerinin Türkiye'yi ziyaretine yönelik bir işaret görülmediğini aksine Avrupa liderlerinin hızla Türk yetkililerin FETÖ mensuplarını temizlemeye yönelik aldığı önlemleri sorgulamaya başladığı eleştirisini yapmıştır.[45]

Carl Bildt'in açıklamasına benzer açıklamalar diğer AB liderlerinden gelmemiş ve tıpkı bu açıklamada olduğu gibi diğer AB ülkeleri bu olayda dayanışma mesajları göndermek yerine Türkiye'nin OHAL kapsamındaki uygulamalarını eleştirmişlerdir. Bu eleştiri Cumhurbaşkanı Sözcüsü İbrahim Kalın tarafından da dile getirilmiştir. Kalın, Politico'da yayımlanan "Turkey: Brussels, You Have Got a Problem" isimli makalesinde bu durumu dile getirmiştir. Kalın, Türkiye'de yaşanan darbe girişiminin sadece Türk halkı için değil Türkiye-AB ilişkileri açısından da dönüm noktası olduğunun altını çizmiştir. Kalın, "AB kendisini demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün hamisi olarak gösteriyor ama herhangi bir aday ülkede demokrasiye karşı yaşanan en büyük saldırıya zayıf tepki göstererek hayal kırıklığı yarattılar" ifadesini kullanmıştır.[46]

Ekim ayının son günü *Cumhuriyet* gazetesine yönelik düzenlenen operasyonla gazetenin genel yayın yönetmeni ve bazı yazarları hakkında çıkarılan arama ve ardından verilen tutuklama kararı sonrası AB tarafından yapılan eleştiriler zaten gergin olan ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur. Bu operasyon ve terörle bağlantılı olduğu tespit edilen bazı gazete ve dergilerin Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile kapatılması kararlarını değerlendiren AP Türkiye Raportörü Kati Piri, Türkiye'de yaşanan bu gelişmelerin Brüksel'de kaygı uyandırdığını dile getirmiştir.[47] Almanya Başbakanı Merkel de Türkiye'de basın özgürlüğü konusun-

da sıkıntı yaşandığını belirterek bunu bir alarm durumu olarak lanse etmiş ve Türkiye'nin attığı bu adımların müzakereleri etkileyeceği uyarısında bulunmuştur.[48] Operasyondan sonra AB üyesi on ülkenin temsilcileri *Cumhuriyet* gazetesini ziyaret ederek destek mesajları vermişlerdir.[49]

Bu operasyonun peşi sıra 4 Kasım'da HDP eş başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ dahil dokuz milletvekili hakkında terör eylemlerini destekleme suçlamasıyla çıkartılan tutuklama kararları AB'nin Türkiye'ye yönelik eleştirilerini "aşırı derece"de artırmıştır. Kati Piri bu olaya ilişkin yaptığı açıklamada gözaltı kararlarını "saçmalık" olarak nitelendirmiş ve Türkiye'nin hızla diktatörlüğe savrulduğunu iddia etmiştir. Daha önce dokunulmazlıkları kaldırılan milletvekillerinin gözaltına alınmasını "çizginin aşılması" olarak nitelendiren Piri, Brüksel'den Ankara'yla üyelik görüşmelerinin derhal askıya alınması konusunda net bir sinyal beklediğini söylemiştir.[50] AP Başkanı Martin Schulz Türk yetkililerini ülkeyi yalnızca demokrasiden uzaklaştırmakla değil bunun yanı sıra AB-Türkiye ilişkilerinin temelini oluşturan değer, ilke, norm ve kurallara da sırtlarını dönmekle suçlamıştır. Schulz, "Hükümetin eylemlerinin gidişatı, AB ile Türkiye arasındaki sürdürülebilir ilişkilerin temeli ve Türk hükümetinin demokratik değer ile Avrupa hedefine bağlılığı üzerinde soru işaretleri yaratıyor" açıklamasıyla Türkiye'yi eleştirmiştir.

Federica Mogherini ise yaptığı açıklamada muhalefet politikacılarının tutuklanmasının Türkiye'de parlamenter demokrasiye zarar verdiği, ülkenin güneydoğusunda zaten var olan gergin durumu daha da tırmandıracağı ve AB üyesi ülkelerin Ankara'daki büyükelçilerini toplantıya çağırdıklarını belirtmiştir.[51] AB temsilcileri HDP'ye yönelik gerçekleşen tutuklamaları sadece eleştirmekle kalmamış, bazı AB ülkelerinin büyükelçileri olaydan birkaç gün sonra gerçekleşen HDP Grup toplantısına katılarak Türkiye'nin sert eleş-

tirilerine maruz kalmıştır.[52] Türkiye yaşamış olduğu darbe girişiminden sonra AB'den beklediği desteği bulamamakla kalmamış bir de darbe girişimi sonrasında terörle mücadele kapsamında yaptığı uygulamalarından dolayı eleştirilmiştir. AB liderleri Türkiye'nin üç farklı terör örgütü (FETÖ, DEAŞ ve PKK) ile yaptığı mücadelede yıl boyunca ülkelerinde yapılmasına izin verdikleri faaliyetlerle bu örgütlere verdikleri desteği göstermişlerdir. Bu terör örgütlerinin Avrupa'nın pek çok ülkesinde finans, tanıtım ve insan kaynağına sahip oldukları görülmektedir. Üstelik söz konusu ülkeler terör örgütlerine verdikleri bu açık destekten rahatsız olmak bir yana Türk hükümetini antidemokratik uygulamalar yapmakla suçlamaya devam etmektedir.

İlişkiler gergin bir düzlemde ilerlerken Federica Mogherini tarafından 8 Kasım'da yapılan bir diğer açıklama Türk Dışişleri Bakanlığının tepkisine neden olmuştur. Mogherini, AB ve üye ülkelerin bir kez daha 15 Temmuz'daki darbe girişimini kınadıklarını belirtirken Türkiye'yi orantılı adımlar atması gerçeğinin farkında olarak insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü, temel hak ve özgürlükler ile adil yargılama da dahil olmak üzere parlamenter demokrasiyi korumaya çağırdıklarını belirtmiştir. AB'nin Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etmeye devam edeceğinin kaydedildiği açıklamada, "Türkiye ile kurulu çerçevede tüm seviyelerde siyasi diyaloğu devam ettirmeye hazır olacak" ifadeleri de kullanılmıştır.[53] Dışişleri Bakanlığı, Mogherini tarafından Türkiye'ye yönelik bu açıklamanın kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Dışişleri Bakanlığı ayrıca AB'nin darbe teşebbüsünden bu yana Türkiye'nin beklediği desteği vermediğini, ön yargılı bir tutum sergilediğini ve bununla beraber terörizmle mücadele konusunda da Türkiye'nin hassasiyetlerini anlamamakta ısrar ettiklerini belirtmiştir. AB'nin Türkiye'deki terör saldırılarını kınamakla bu konuda üzerine düşen sorumluluklardan kurtulamayacağını anlaması gerektiği belirtilen açıklamada, PKK'ya

açıkça silahı bırakma çağrısı yapamayan, teröristlerin serbestçe ülkelerinde dolaşmaları ve Türkiye aleyhine propaganda ve eylemlerini yürütmelerine ses çıkarmayan ve hatta PKK'nın AP koridorlarında sergi açmasına müsaade eden, Türkiye söz konusu olunca terörizmi silahlı mücadele şeklinde yansıtan kararlara imza atan AB'nin Türk milleti nezdinde terörle mücadele konusundaki inandırıcılık ve itibarını kaybettiği ifade edilmiştir.[54]

Türkiye, AB'yi PKK ve FETÖ ile mücadelesinde yalnız bırakmakla ve FETÖ diasporalarının Batı başkentlerinde mevzilenmesine izin vermekle suçlamıştır.[55] Ankara'nın bu haklı endişesine karşılık AB tarafından müzakerelerin dondurulacağı tehditleri gelmeye devam etmiştir. AB'nin müzakereleri dondurma tehditleri üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklamada AB ile ilişkilerin yılsonuna kadar düzelmemesi durumunda konuyu halk oylamasına götüreceklerini ifade etmiştir.[56]

Erdoğan'ın bu restinden sonra AB tarafından yumuşama sinyalleri gelmeye başlamıştır. 15 Kasım'da Türkiye'yi ziyaret eden Almanya Dışişleri Bakanı Frank Walter Steinmeier, Türkiye'nin bir terör tehdidi altında olduğunun unutulmaması gerektiğini vurgulamış ve son dönemde yaşanan gelişmelerin kendilerini de endişeye sevk ettiğini belirtmiştir. Steinmeier Türkiye'yi bir yol ayrımında gördüklerini ve kendilerinin Türkiye'nin Avrupa'ya yönelen bir yola girmesini arzu ettiklerini dile getirmiştir.[57]

Diğer bir yumuşama sinyali de Türkiye'de son dönemde yaşanan gelişmeleri gündemine taşıyan AB Dışişleri Bakanları toplantısından gelmiştir. Toplantıda Türkiye ile müzakerelerin kesilmesini isteyen tek ülke Avusturya olmuştur. Avusturya Dışişleri Bakanı Sebastian Kurz insan hakları alanında Türkiye'nin Avrupa'dan çok uzaklaştığı ithamıyla, "Türkiye ile müzakerelerin devamından yana değilim. Türkiye'nin AB'de yeri yok" şeklinde olumsuz tutumu savunurken İngiltere Dışişleri Bakanı Boris Johnson ise, "Türkiye'yi

bir köşeye itmememiz çok önemli. Ortak çıkarlarımıza aykırı olacak şekilde aşırı tepki göstermemeliyiz" ifadelerini kullanmıştır. Johnson, Türkiye'nin çok zor bir durumla, çok ciddi bir darbe girişimiyle karşı karşıya kaldığının hatırlanmasını istemiştir. AB'nin iki büyük ülkesi Fransa ve Almanya'nın da diyaloğun devamından yana tutum sergilediği oturumda müzakerelerin kesilmesinin yarardan çok zarar getireceği gerekçe gösterilmiştir.[58]

Bu yumuşama sinyalleri AP'deki milletvekillerinin fikrini değiştirmemiştir. 24 Kasım'da yapılan oylamada Türkiye ile müzakerelerin dondurulmasına yönelik tavsiye kararı 37 oya karşılık 479 oyla kabul edilmiştir. Oylamada 109 milletvekili çekimser kalmıştır. Kabul edilen tasarıda 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Türk hükümetinin AB normları ile uyuşmayan aşırı sert önlemler ve kararlar aldığı iddia edilerek ülkede her şey "normal"e dönene kadar müzakerelerin acilen dondurulması tavsiye edilmiştir.[59] Parlamento'nun kararı bağlayıcı olmamakla birlikte siyasi açıdan önem taşımaktadır. Türkiye'den karara dair ilk açıklama Parlamentonun bu kararının "yok" hükmünde sayıldığı şeklinde olmuştur. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu karara ilişkin, "Her zaman şunu söyledik, Avrupa Parlamentosu ya da Avrupa Birliği kurumları, konseyi, komisyonu yapıcı bir karar alırsa, eleştiriler dahil biz bunu değerlendiririz hatta faydalanırız. Ama bu şekilde kasıtlı bir karar alırsa biz bunu reddederiz, hiçbir geçerliliği yok. Esasen bu karar Avrupa Parlamentosunu ve Avrupa Birliği'ni küçük düşürüyor" ifadelerini kullanmıştır.[60] Karara en sert tepkiyi Cumhurbaşkanı Erdoğan vermiş ve yaptığı açıklamada AB'yi sınırları mültecilere açmakla tehdit etmiştir. Erdoğan kararı değerlendirdiği konuşmasında Batı'nın Türkiye'ye ihtiyacı olduğunu, üç milyon mülteciyi barındıran Türkiye'nin kapılarını AB'den destek geleceği için açmadığını söylemiştir.[61] Erdoğan'ın bu tehdidi özellikle Türkiye'nin komşu ülkeleri Bulgaristan ve Yunanistan'da büyük etki yaratmıştır.

15-16 Aralık'taki Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nden önce toplanan AB Dışişleri Bakanları'ndan oluşan Genel İşler Konseyi, AP'nin Türkiye ile müzakerelerin geçici olarak dondurulması kararının ardından ilişkilerin geleceğini masaya yatırmıştır. Başından bu yana, "mevcut gelişmeler ışığında" Türkiye ile "her şey normalmiş gibi" müzakereleri sürdürmenin doğru olmadığı ve AP'nin kararının görmezden gelinemeyeceği tezlerini işleyen Avusturya veto hakkını kullandığı için AB dışişleri bakanları aralarında Türkiye ile ilişkilerin geleceğinin de yer aldığı genişleme konusunda sonuç bildirisi yayımlayamamıştır. Bunun yerine AB Dönem Başkanı Slovakya "başkanlık açıklaması" yayımlamakla yetinmiş ve bu açıklama "karar" niteliğinde olmadığı için mevcut durum üzerinde herhangi bir etki yaratması söz konusu olmamıştır. Böylelikle Türkiye'yle müzakerelerin de −tersi yönde bir karar alınana kadar− mevcut statüde sürdürülmesi beklenmektedir. AB Konseyi Başkanı Donald Tusk'un yanı sıra Almanya ve Fransa'nın net muhalefeti nedeniyle Türkiye konusu AB Zirvesi'nde ele alınmamış ve bu konu 2017'ye bırakılmıştır.[62]

KRONOLOJİ

22 Ocak	Başbakan Ahmet Davutoğlu Almanya'ya bir ziyarette bulundu. Davutoğlu ziyarette Avrupa'nın mülteci meselesi konusunda daha fazla yük paylaşımında bulunmasını gerektiği açıklamasını yaptı.
7 Mart	Türkiye-AB Zirvesi yapıldı. Zirvede Türkiye AB'ye Yunan adalarından geri kabul ettiği her bir Suriyeli için Türkiye'den başka bir Suriyelinin bir AB üyesi ülkeye yerleştirilmesi teklifinde bulundu.
17-18 Mart	AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi yapıldı. Zirvede Türkiye önemli bir gündem maddesi oldu. Türkiye'ye öncelikle 3 milyar avroluk mevcut fonun aktarılmasının hızlandırılması ve ek olarak AB'nin Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar için 2018 sonuna kadar 3 milyar avro ek olmak üzere toplamda 6 milyar avro yardım sağlaması, daha önce Ekim 2016 olarak açıklanan

vizesiz seyahat tarihinin öne çekilerek en geç Haziran ayı sonuna kadar yürürlüğe girmesi, Türkiye ile AB arasında devam eden üyelik müzakerelerin canlandırılması için yeni müzakere fasıllarının açılması konularında anlaşma sağlandı.

17 Mart — PKK Brüksel'de AP yakınında bir çadır kurdu. Bu faaliyete verilen izin Türkiye tarafından çok sert bir dille eleştirildi. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan AB'nin samimi olmadığını ve teröre teslim olduğunu belirtti.

14 Nisan — AP Türkiye raporu yayımlandı. AB ile on bir yıldır müzakere sürecinde olan bir aday ülkeye yönelik üyelik için karşılanması gerekli Kopenhag Kriterleri'ne "yakınlaşma" mesajının öne çıkması gerekirken Türkiye raporunda "Kopenhag Kriterleri'nden uzaklaşma" mesajı verilmesi en çarpıcı vurguyu oluşturdu.

23 Haziran — Birleşik Krallık'ta yapılan referandumdan AB'den ayrılma kararı çıktı.

30 Haziran — Türkiye ile AB arasındaki müzakere sürecinde 33. fasıl olan "Mali ve Bütçesel Hükümler" faslı açıldı.

12 Temmuz — AP'de PKK'nın elebaşı Abdullah Öcalan ve örgütün Suriye uzantısı PYD'lilerin fotoğraflarının yer aldığı bir sergi açıldı. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, AB'nin terör örgütleri konusunda çifte standart uyguladığını ve PKK'nın da tıpkı DEAŞ gibi Türkiye'ye zarar verdiğini belirterek terör örgütlerine karşı ortak tutum geliştirilmesi gerektiğini ifade etti.

4 Kasım — AB üyesi on ülkenin temsilcileri *Cumhuriyet* gazetesine destek ziyaretinde bulundu.

8 Kasım — Bazı AB üyesi ülkelerin büyükelçileri HDP grup toplantısına katıldı.

9 Kasım — Avrupa Komisyonu tarafından Türkiye İlerleme Raporu yayımlandı. Raporu değerlendiren AB Bakanı Ömer Çelik, raporun yapıcı ve yol gösterici olmaktan uzak olduğunu belirterek Türkiye'nin terörle mücadelesinin AB tarafından anlaşılamadığını ifade etti.

24 Kasım — AP yaptığı oylamayla Türkiye ile müzakerelerin dondurulması konusundaki tavsiye kararını kabul etti. Bu karar 2016 yılının sonunda Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin büyük oranda zedelenmesine neden oldu.

15 Aralık — AB Liderler Zirvesi yapıldı. AP'nin 24 Kasım'da kabul ettiği karar Avusturya'nın tüm ısrarlarına rağmen toplantı gündemine alınmadı ve liderler Parlamento'nun bu tavsiye kararını desteklememiş oldu.

NOTLAR

1. "İKV Başkanı Ayhan Zeytinoğlu: AB ve Türkiye Hızlı Bir Çözüm Peşinde Koşarken Uzun Vadeli Ortaklığı Feda Etmemeli", *İKV*, 9 Mart 2016, http://web.ikv.org.tr/icerik_print.asp?id=1744, (Erişim tarihi: 30 Mart 2017).
2. "AB, Balkan Güzergahını Kapattı", Dünya Bülteni, 8 Mart 2016.
3. Türkiye Mülteci Aracı AB Üye Ülkelerinin Türkiye'deki göçmenlere verilen desteğe önemli miktarda ek fon sağlanması yönündeki taleplerine cevap niteliğindedir. Bu Araç, mültecilerin ve ev sahibi toplulukların ihtiyaçlarının kapsamlı ve eşgüdümlü bir şekilde karşılanması için tasarlanmıştır. Araca aktarılan kaynaklar AB bütçesinden (1 milyar avro) ve 2016-2017 dönemi için AB üye ülke katkılarından (2 milyar avro) sağlanacaktır.
4. "18 Mart 2016 Tarihli Zirve Bildirisi", AB Bakanlığı, 18 Mart 2016, http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/18_mart_2016_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi_.pdf, (Erişim tarihi: 30 Mart 2017).
5. "Merkel'den Anlaşmaya İlişkin Açıklama", *Hürriyet,* 19 Mart 2016.
6. "Anastasiadis'ten İlk Açıklama", *Hürriyet,* 18 Mart 2016.
7. "İtalya: Anlaşma Gerçekçi Ama Uygulaması Zor", *Hürriyet,* 18 Mart 2016.
8. "Davutoğlu: Yeni Bir Sykes Picot'a Direniyoruz", Aljazeera Turk, 19 Mart 2016.
9. Murat Ercan, "Mülteci Krizi Bağlamında Türkiye-AB İlişkileri ve Geri Kabul Anlaşması", *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, (Yaz 2016).
10. Ercan, "Mülteci Krizi Bağlamında Türkiye-AB İlişkileri ve Geri Kabul Anlaşması".
11. "Türkiye İçin Tarihi Karar", *Milliyet,* 4 Mayıs 2016.
12. "AP Türkiye Raportörü: Vizesiz Avrupa Kısa Vadede Mümkün Değil", BBC Türkçe, 5 Mayıs 2016.
13. "AP'de Zemin Çok Kaygan", *Hürriyet,* 5 Mayıs 2016.
14. "Erdoğan: Siz Yolunuza Biz Yolumuza", *Sabah,* 6 Mayıs 2016.
15. Alman Parlamentosunda sözde Ermeni soykırımına yönelik yapılan oylamada Türk kökenli milletvekillerinin oylamada Türkiye aleyhine oy kullanmaları Türkiye'yi kızdırdı ve bu konu sert tepkilere neden oldu.
16. "Türkiye'ye Vize Muafiyeti Gecikiyor", *Hürriyet,* 11 Haziran 2016.
17. "Vizesiz Avrupa'da Anlaşmazlık 'Dürüst Arabulucu' Yöntemiyle Çözülecek", *Star,* 6 Ekim 2016.
18. "Terör Örgütü PKK'nın Belçika'nın Başkenti Brüksel'de Açtığı Çadır Hala Faal", *Hürriyet,* 21 Mart 2016.
19. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye Bu Zor Gününde Belçika'nın Yanındadır", NTV, 22 Mart 2016.
20. "Sultanahmet Saldırısına Tepki Yağdı", *Sabah,* 12 Ocak 2016.

21. "Atatürk Havalimanındaki Saldırıya Dünyadan Kınama", NTV, 29 Haziran 2016.
22. "Hain Saldırıya Dünyadan Tepki Yağıyor", *Milliyet,* 11 Aralık 2016.
23. "Avrupa Parlamentosu'ndaki PKK/PYD Sergisine Tepki", Aljazeera Turk, 13 Temmuz 2016.
24. Bu süreçte yaşanan gelişmelere "15 Temmuz Sonrası Gelişmeler" başlığı altında detaylı olarak değinilecektir.
25. *2016'da Türkiye*, (SETA, İstanbul: 2017), s. 139.
26. "Ercan'a Karşılık Türk Limanları", *Hürriyet,* 13 Mart 2016.
27. "AB ile Pazarlıkta Kıbrıs Rum Düğümü", *Hürriyet,* 18 Mart 2016.
28. "Martin Schulz'un Kıbrıs Temasları", AB Haber, 29 Mart 2016.
29. "BM Kıbrıs Müzakereleri… Güvenlik ile İlgili Beyin Fırtınası, Meğer Kasırgaya Dönüşmüş! Kıbrıs'a 2500 AB Polisi", AB Haber, 18 Eylül 2016, http://www.abhaber.com/bm-kibris-muzakereleri, (Erişim tarihi: 30 Mart 2017).
30. *2016'da Türkiye*, s. 140.
31. "Kıbrıs Müzakereleri: Ara Bölgede Liderler Buluşması", *Hürriyet,* 13 Aralık 2016.
32. "2016 Yılı İhracat Rakamları Belli Oldu", CNN Türk, 31 Ocak 2017.
33. "AB İle Gümrük Birliği Güncelleştirilmesinde Yeni Gelişme", NTV, 21 Aralık 2016.
34. "AB İle Gümrük Birliği Güncelleştirilmesinde Yeni Gelişme".
35. "Avrupa'dan Net Uyarı: AB'den Uzaklaşıyorsunuz", *Hürriyet,* 14 Nisan 2016.
36. "Türkiye, Avrupa Parlamentosu'nun Raporunu İade Edecek", *Hürriyet,* 14 Nisan 2016.
37. "Avrupa Birliği Bakanı Volkan Bozkır: 'AP Raporunu Yok Hükmünde Sayacağız'", *Sabah,* 14 Nisan 2016.
38. "Avrupa Parlamentosu Türkiye Raporu'nun AB Açısından ve Türkiye Açısından Anlamı", AB Haber, 17 Nisan 2016, http://www.abhaber.com/avrupa-parlamentosu-turkiye-raporunun-ab-acisindan-ve-turkiye-acisindan-anlami, (Erişim tarihi: 30 Mart 2017).
39. "AB, 2016 Türkiye İlerleme Raporu'nu Yayımladı", *Haber Türk*, 9 Kasım 2016.
40. "'Türkiye'de İşkence ve Kötü Muamele' Yeniden AB Raporunda", BBC Türkçe, 9 Kasım 2016.
41. "MGK İlk Kez FETÖ İfadesini Kullandı", *Milliyet,* 22 Temmuz 2016.
42. Çiğdem Nas, "Darbe Girişimi Sonrasında Türkiye-AB İlişkileri: Türkiye'nin AB'li Geleceği Açısından Çıkarımlar", İKV Değerlendirme Notu, No: 188, (Ağustos 2016), s. 2.
43. Hacı Mehmet Boyraz, "15 Temmuz Sonrası Türkiye-AB İlişkilerinin Ge-

leceği", *Star Açık Görüş*, 27 Ağustos 2016.
44. "Darbe Girişimi Sonrasında Türkiye-AB İlişkileri: Türkiye'nin AB'li Geleceği Açısından Çıkarımlar".
45. Carl Bildt, "Europe, Stand up for Erdoğan", Politico, 2 Ağustos 2016.
46. İbrahim Kalın, "Turkey: Brussels, You Have Got A Problem", Politico, 18 Ağustos 2016.
47. "AP Türkiye Raportörü Kati Piri: Türkiye'de Kuvvetler Ayrılığı Kalmadı", BBC Türkçe, 31 Ekim 2016.
48. "Merkel'den Küstah 'Cumhuriyet' Açıklaması", A Haber, 2 Kasım 2016.
49. "AB Üyesi Ülke Temsilcilerinden Cumhuriyet'e Destek Ziyareti", *Hürriyet,* 4 Kasım 2016.
50. "AP Raportörü Kati Piri: Avrupa Birliği, Türkiye ile Üyelik Müzakerelerini Askıya Alsın", BBC Türkçe, 4 Kasım 2016.
51. "AB: Derin Endişe Duyuyoruz", DW, 4 Kasım 2016.
52. "AB Büyükelçileri HDP Grup Toplantısına Davet Edildi", *Milliyet,* 8 Kasım 2016.
53. "AB'den 'Türkiye' Açıklaması", CNN Türk, 8 Kasım 2016.
54. "Dışişleri'nden AB'ye Tepki", *Hürriyet,* 8 Kasım 2016.
55. Burhanettin Duran, "Almanya Anlamamakta Israrcı", *Sabah*, 4 Kasım 2016.
56. "AB'yi Halka Sorarız", *Yeni Şafak,* 13 Kasım 2016.
57. "Steinmeier'in Zorlu Türkiye Ziyareti", DW, 15 Kasım 2016.
58. "AB 'Diyaloğa Devam' Dedi", *Hürriyet,* 14 Kasım 2016.
59. "Avrupa Parlamentosu'ndan Türkiye Kararı!", *Sabah,* 24 Kasım 2016.
60. "Çavuşoğlu'ndan AP Kararı Açıklaması: Hiçbir Geçerliliği Yok", *Hürriyet,* 24 Kasım 2016.
61. "Erdoğan AB'yi Tehdit Etti: Sınırları Açarız", DW, 25 Kasım 2016.
62. "Avusturya, Türkiye İnadını Sürdürdü", *Hürriyet,* 14 Aralık 2016.

TÜRKİYE'NİN RUSYA VE KAFKASYA POLİTİKASI 2016

ÖZGÜR TÜFEKÇİ

Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Küresel siyasette var olan demografik, ekonomik ve jeopolitik kısıtlılıklarına rağmen Rusya, SSCB dönemindeki gücüne kavuşmak ve o dönem kendisine bağımlı olan Orta Asya, Kafkasya ve Doğu Avrupa ülkeleri üzerindeki nüfuzunu tekrar ele geçirmek için elinden gelen tüm stratejik hamleleri yapmaktadır. Bu stratejik yönelim günümüzde kendisini daha çok yumuşak güç uygulamaları şeklinde gösterse de Rusya yer yer askeri güç kullanmaktan da imtina etmemektedir. Diğer tarafta 2000'li yıllar ile birlikte iç ve dış politikasında önemli açılımlar gösteren, bölgesel bir güç olabilmenin ötesine geçmeye çalışan ve uluslararası sorunlara müdahil olup çözüm getiren taraf olma amacı taşıyan bir Türkiye bulunmaktadır.

SSCB'nin yıkılmasını takiben Orta Asya ile Kuzey ve Güney Kafkasya'da iki ülke arasında başlayan nüfuz rekabeti, her şeye rağmen tarafların iş birliği geliştirmelerinin önüne geçememiş olsa da 2015 yılının sonuna doğru angajman kurallarına uymayan Rus savaş uçağının düşürülmesi ilişkilere darbe vurmuştur. 2016 yılının ikinci yarısında ikili ilişkilerin gelişmeye başladığına şahit olunurken yine 2016 yılının sonunda Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi'nin öldürülmesi ilişkiler açısından yeni bir sürecin başlangıcı mı sorusunu akıllara getirmiştir. Bahse konu rekabet ve dostluk Türkiye'nin hem Rusya ile ikili hem de özellikle Kafkasya ile bölgesel ilişkilerinde, ilişkinin niteliğini belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu makalede bu anlamda Türkiye'nin 2016 yılında yürüttüğü Rusya ve Kafkasya politikasının önceki yıllarda yaşanan gelişmelerin gölgesinde nasıl bir seyir izlediği incelenecektir.

SURİYE'DEKİ İÇ SAVAŞIN GÖLGESİNDE GELİŞEN TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

Arap Baharı'nın Suriye'de yaratmış olduğu etkiler sonucunda ortaya çıkan ayaklanmalara cevap olarak Esed'in uygulamış olduğu sert politikalar sonucunda Türkiye ilk aşamada Suriye'nin parçalanmadan barışçıl bir şekilde demokratikleşmesini destekleyen bir politika benimsemişti. Bu bağlamda Esed yönetiminin demokratikleşme adımlarını atmasını sağlamak için çeşitli girişimlerde bulunan Türkiye öncelikle Arap Birliği'ni, akabinde de Birleşmiş Milletler'i (BM) devreye sokmak için inisiyatif kullanmıştır. Bu girişimlerin sonuçsuz kalması ve Esed'in ayaklanmaları bastırmak için sert politikalar uygulaması, Türkiye'yi benimsemiş olduğu politikayı değiştirmeye yöneltmiştir. Bu kapsamda 2012 yılından itibaren Baas rejiminin değişmesi yönünde çalışmalara girişmiş ve nihai hedef olarak uluslararası aktörlerin harekete geçirilmesi sonucunda can kayıplarının önlenmesi, Suriyeli mülteci-

lerin durumlarının düzeltilmesi ve ülkede barışın tesis edilmesi için uğraşı içerisinde olmuştur.

Aynı dönemde ise Türkiye ve Rusya, Suriye iç savaşı üzerinden karşı karşıya gelmişlerdir. Türkiye'nin önce demokratikleşmenin tesis edilmesini, akabinde de Esed yönetiminin değişmesini desteklediği dönemde Rusya istikrarlı bir şekilde Esed rejiminin idamesini desteklemiş, sorunların barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini telkin etmiş ve dışarıdan müdahaleye karşı olduğunu ifade etmiştir. İlk aşamada söylemleri ve BM Güvenlik Konseyi'nde Esed yönetimi aleyhinde olan kararların veto edilmesiyle desteğini sunan Rusya, zamanla Suriye'ye askeri teçhizat göndererek ve hava desteği sağlayarak Esed rejiminin ayakta kalmasını sağlamıştır. Bu bağlamda 30 Eylül 2015 tarihi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu zamana kadar aktif olarak Suriye iç savaşına katılmayan Rusya, bu tarihten itibaren Suriye'deki operasyonlarına başlamıştır. Operasyonlar tam da rejim güçlerinin yorgunluk emaresi göstermeye başladığı bir tarihe denk düşmüş ve Esed yönetimi için kilit önem taşıyan şehirlerin geri alınmasıyla sonuçlanmıştır. 2011-2015 yılları arasında dolaylı yollarla karşı karşıya gelen Türkiye ve Rusya, 24 Kasım 2015 tarihinde Türk jetlerinin Rus savaş uçağını düşürmesi üzerine ciddi bir krizin eşiğine gelmiştir. Rus uçağının Türkiye hava sahasını ihlal etmesi ve bu nedenle angajman kuralları gereği Türk jetleri tarafından düşürülmesi, altın çağını yaşayan Türkiye-Rusya ilişkilerini hem derinden sarsmış hem de bölgesel ve küresel etkiler doğurmuştur. Özellikle Rusya'nın Türkiye'ye yönelik yaptırım uygulama uğraşları ilişkilerin bozulması sürecini daha da hızlandırmış, yeni yıl 2015'ten kalma krizin etkilerinin ne yönde olacağı tartışmaları ile başlamıştır. Ancak yakın dönem Türkiye-Rusya ilişkilerinin en ciddi krizi olarak tarihe geçen bu olay yeni yılda Türkiye'nin girişimleri sonucunda çözülme sürecine girmiştir.

İLİŞKİLERİN NORMALLEŞMESİ

Uçak krizini takiben ilişkilerin normalleşmeye başlaması yönünde atılan ilk adım Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Yıldırım'ın 12 Haziran 2016'da Rusya Milli Günü nedeniyle yayımladıkları mesajlar olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan mesajında, "Tüm Türk halkının adına tüm Rus vatandaşlarının Rusya Günü'nü kutluyorum ve yakın zamanda Rusya ve Türkiye'nin ilişkilerinin hak edilen düzeye yükselmesini dilerim" derken; Yıldırım, "Yakın zamanda iki ülke arasındaki iş birliği ve ilişkilerin iki ülke halkının ortak çıkarları için gerekli düzeye ulaşmasını ümit ettiğini" belirtmiş, "Rus vatandaşlarına refah diliyorum" diyerek ilişkilerin yumuşaması adına iki lider önemli birer adım atmışlar ve bu da karşılıksız kalmamıştır.

Atılan bu adımın karşılığında Putin'in Kremlin'deki sözcüsü Dimitri Peskov bir basın toplantısı düzenleyerek ilişkilerin gelişimi üzerine şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "İlişkilerimizin normalleşmesini, doğru ve karşılıklı yararlı iş birliğine dönüşmesini istiyor ve diliyoruz. Ancak Devlet Başkanı Vladimir Putin, Ankara'nın gerekli adımları atmaması durumunda normalleşmenin olmayacağını çok net bir şekilde ortaya koymuştur." Her ne kadar çok ümitvar bir yaklaşım olarak görülmese de Peskov'un mesajı diplomatik anlamda iletişim kanallarının açık olduğunu göstermiş, bunun akabinde de Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Büyükelçisi Andrey Karlov'u iftar programına davet etmiştir.

Bahsi geçen yakınlaşmayı takiben Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin'e bir mektup göndermiş ve bu mektup bir yandan ilişkilerde yakınlaşmayı artırırken bir yandan da yeni bir tartışmanın başlamasına sebep olmuştur. Türkiye'den yapılan açıklamada mektupta Erdoğan Rus askeri uçağının düşmesiyle ilgili derin üzüntü duyduğunu belirterek, "Hayatını kaybeden Rus pilotun ailesine bir kez daha acılarını paylaştığımı belirt-

mek ve taziyelerimi sunmak istiyorum; kusura bakmasınlar diyorum" ifadelerini kullandığını söylemiştir. Buna karşılık Rusya tarafından yapılan açıklamada Erdoğan'ın özür dilediği vurgulanıyor ve mektubun aşağıdaki şekilde olduğu iddia ediliyordu: "Bir kez daha üzüntümü ve derin başsağlığı dileklerimi ölen pilotun ailesine iletmek istiyorum ve özür diliyorum. Tüm kalbimle acılarını paylaşıyorum. Rus pilotun ailesini Türk ailesi olarak kabul ediyoruz. Verilen acıların ve zararın hafifletilmesi için gerekli tüm inisiyatifleri almaya hazırız." İster özür dilenmiş isterse dilenmemiş olsun Türkiye-Rusya ilişkilerinde uçak krizinden sonra bu aşamaya kadar gelinmiş olması bile ilişkilerin ve bölgenin geleceği açısından ehemmiyet arz etmektedir

Bu karşılıklı açıklamalardan tam bir ay sonra Türkiye'de gerçekleştirilen başarısız darbe girişimi de yine Türkiye-Rusya ilişkilerinin normalleşmesi sürecinde önemli bir merhale görevi görmüştür. Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan darbe girişiminin başarısız olması ve akabinde Türkiye'nin uzun yıllardır ABD'de yaşayan Fetullah Gülen'in darbe girişiminin arkasında olduğu gerekçesiyle Washington'dan iade edilmesi taleplerinin sonuçsuz kalması ve daha sonraki günlerde dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Süleyman Soylu'nun, "Darbenin arkasında Amerika Birleşik Devletleri var" açıklaması Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan gerginliği daha da ileriye götürmüştür. Darbe girişimi öncesinde ABD'nin Suriye iç savaşında istenen adımları atmaması ve PYD-YPG'ye verdiği desteği artırması halihazırda ilişkilerin istenilen seviyede yürümesini engelleyen unsurlar olarak karşımıza çıkarken ABD'nin FETÖ ile ilişkilendirilmesi Ankara-Washington ilişkilerinde açık bir huzursuzluğun varlığını gösteren bir adım olmuştur. Ayrıca bu süreçte Avrupa Birliği'nden (AB) başarısız darbe girişimine karşı beklenilen tepkinin gelmemesi aksine

Türkiye'ye yönelik eleştirilerin dozunun artması Türkiye-AB ilişkilerine de bir gerginliğin hakim olmasına sebebiyet vermiştir. Genel olarak bakıldığında Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinin gerilmesi Rusya'nın sürece doğrudan dahil olması için ortam yaratmıştır. Ayrıca 2016 yılının ikinci yarısında ortaya çıkmaya başlayan Türkiye-Rusya ilişkilerinin normalleşmesi sürecinin ivme kazanmasını sağlamış ve iki ülke arasındaki diyalog kanallarının açılmasını hızlandırmıştır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan 15 Temmuz sonrası ilk yurt dışı gezisini 9 Ağustos 2016 tarihinde Rusya'ya gerçekleştirmiş, Rusya Devlet Başkanı Putin ile Konstantin Sarayı'nda iki saatlik bir görüşme yapmıştır. Görüşme sonrasında Putin, "Bugün Türkiye'nin iç siyasetinde yaşanan zor duruma rağmen buraya gelmeniz hepimizin ikili ilişkilerin normalleşmesini istediğinin bir göstergesidir. Bu da her iki ülke halklarının yararına olacaktır" derken; Erdoğan, "Çünkü Türkiye-Rusya ilişkileri çok farklı bir olumlu sürecin içerisine girmiştir. Önümüzde büyük hedefler belirlediğimiz bir süreçtir. İnanıyorum ki şimdi attığımız ve atacağımız bu adımlarla çok daha farklı bir sürecin içerisine gireceğiz. 15 Temmuz darbe girişiminde, ertesi gün sizlerin lider noktasında bizi arayışı hem tüm heyetimizi hem de tüm halkımızı mutlu etmiştir" şeklinde yaptığı açıklamayla Türk-Rus ilişkilerinin normalleşme yolunda ilerlediğini, dokuz ay önce yaşanan krizin izlerinin hızlı bir şekilde silinmeye çalışıldığını ortaya koymuştur.

Her ne kadar bu tarihe kadar iki tarafın Suriye'deki politikaları tam olarak örtüşmese de yaşanan yakınlaşma 24 Ağustos 2016 tarihinde başlatılan Fırat Kalkanı Harekatı'na karşı Rusya'nın sessiz kalmasını sağlamış ve Suriye'nin kuzeyini DEAŞ ve PKK'dan temizlemek için başlatılan operasyonun başarılı bir şekilde devam etmesine sebep olmuştur.

9 Ağustos'ta yapılan Erdoğan-Putin görüşmesinin üzerinden bir ay geçmeden iki lider 3 Eylül 2016'da Çin'de yapılan G20 Zirvesi'ne katılmış ve bir dizi konu hakkında iki saatlik bir görüşme yapmışlardır. Görüşme ile ilgili Putin, "Türkiye'de iç siyasi hayatın normalleşmesini görmekten memnuniyet duyuyoruz. Türkiye'nin zor dönemden geçtiğini görüyoruz. Türkiye terörle mücadele etmektedir ve önemli tehditlerle karşı karşıya kalmaktadır, bunu biliyoruz. Zaten terörle mücadeleyle ilgili pozisyonlarımızı daha önce anlatmıştık birbirimize. Türkiye'deki durumun normalleşmesi konusunda önemli başarılar var ama normalleşme tamamen sağlandıktan sonra daha hızlı bir şekilde ileriye gidebileceğiz" şeklinde bir açıklama yaparak ikili ilişkilerin her geçen gün daha ileriye taşındığına vurgu yapmıştır.

2016 yılının son çeyreğine doğru sıklaşan görüşmelerin bir diğeri Rusya Devlet Başkanı Putin'in 10 Ekim 2016'da 23. Dünya Enerji Kongresi'ne katılmak üzere İstanbul'a gelmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Toplantı sonrasında ilişkilerin normalleşmesi ile ilgili olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan şu açıklamayı yapmıştır:

> Türkiye ile Rusya arasındaki normalleşme sürecinin aynen devam edeceğine inancım tamdır. Bölgedeki mevcut görüşmeler çok hassas bir konu. Suriye konusunu etraflıca ele alma imkanımız oldu. Bu konuda ne gibi iş birliği yapabiliriz, bunların değerlendirmesini yaptık. Türk Akımı konusunun da aramızda değerlendirmesini yaptık. Sürecin hızlandırılması konusunda da az önce atılan imza ile noktayı koyduk.

İlişkilerin normalleşme aşamasına doğru kayması taraflar arasında daha fazla iş birliği yapılmasını motive etmiştir. Bu bağlamda 16-18 Kasım 2016 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, 15 Temmuz sonrası Türkiye'ye verdikleri destekten ötürü Pakistan ve Özbekistan'a ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretlerinden dönüşte uçakta yapmış olduğu basın toplantısında Türkiye'nin dış politikasının yönüyle ilgili önemli bir açıklamada bulunmuştur:

> Türkiye "Benim için varsa, yoksa AB" dememeli... Kanaatim bu. Mesela, "Şanghay 5'lisinde Türkiye niye olmasın?" diyorum. Bunu Sayın Putin'e olsun, Nazarbayev'e olsun, şu anda Şanghay 5'lisinin içinde olanlara da söyledim. Başlangıçta 5 ülkenin kurduğu Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Özbekistan, Pakistan, Hindistan gibi ülkeler dahil oldu... İran da girmek istiyor. Sayın Putin, "Bunu değerlendiriyoruz" gibi bir ifade de kullandı. Türkiye'nin Şanghay 5'lisi içinde yer alması, bu konuda çok daha rahat hareket etmesini sağlayacaktır diye düşünüyorum. AB, Türkiye'yi tam 53 yıldır oyalıyor. İlklerdeniz ama 53 yıldır oyalanıyoruz.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) çıkışı özellikle Çin ve Rusya tarafından olumlu karşılanmış ve Rusya Devlet Başkanı Putin'in ŞİÖ Özel Temsilcisi Bahtiyar Hakimov tarafından Türkiye'nin katılım için başvurması durumunda üyeliğin değerlendirileceği açıklaması yapılmıştır. Konu ile ilgili Rusya Parlamentosunun üst kanadı Federasyon Konseyinin Savunma Komitesi üyesi Aleksey Puşkov, "Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİO) üyeliği Erdoğan için mantıklı bir adım olurdu. ŞİÖ, AB'den farklı, onun yerine geçemez. Fakat AB'den farklı olarak ŞİÖ üyeleri tamamen egemen" açıklamasını yapmıştır.

22 Kasım'da Türkiye'ye ziyarette bulunan Rusya Liberal Demokrat Partisi Genel Başkanı Vladimir Jirinovski de Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ŞİÖ'ye tam üye olmak için Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'den destek beklediğini belirtmiş ve "Bugün tarihi bir an başlıyor: Türkiye kuzeye yönelebilir, Moskova'ya doğru. Biz de güneye yönelebiliriz, Türkiye'ye doğru. Rusya 300 yıldır Avrupa ile eşit haklara dayalı ilişkiler kurmaya çalıştı ama bir türlü olmadı. Bugün de Rusya'nın bağımsız politikaları Batı'nın hoşuna gitmiyor. Türkiye'nin de benzer şekilde Batı ile böyle bir sorunlu ilişkileri var" demiştir.

Jirinovski'ye benzer açıklamaları Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ŞİÖ çıkışından önce Türkiye'ye gelen Putin'e yakınlığıyla bilinen

ideolog Aleksandr Dugin de yapmıştı. AK Parti'nin 8 Kasım 2016 tarihindeki grup toplantısına katılan ve Başbakan Binali Yıldırım ile görüşen Dugin, Türkiye-Rusya ilişkileri ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

> Sayın Putin'in en önemli mesajı Türkiye'ye stratejik ortaklık teklif ediyor ve dostluk elini uzatıyor. Bunu zaten herkes biliyor. Stratejik ortaklığın anlamı nedir? Bunu uzman kişiler ve entelektüel kesimin araştırması lazım.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çıkışı peşi sıra gelen açıklamalar Türkiye-Rusya ilişkilerinde iş birliği alanlarının genişlediğinin göstergesi olarak dikkate alınabilir. Jeopolitik konumun getirmiş olduğu avantajları lehine kullanabilmek açısından başarılı bir hamle olarak görülebilecek bu çıkış Türkiye-Rusya ilişkilerini de şekillendirmek açısından bir başka önemli adım olmuştur.

Uçak krizinden itibaren ilişkilerin normalleşmesi için verilen uğraş sonucunda tarafların daha rahat iletişim kurabildiği şartların oluşması sürecinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Devlet Başkanı Putin'in sık sık telefon ile görüşmeleri de mevcut normalleşmeye katkı sağlarken, 19 Aralık 2016 tarihinde beklenmedik bir suikast hem iki ülke kamuoyunda hem de uluslararası arenada "2015 sonunda ilişkileri donduran uçak krizi ile aynı etkiye sahip yeni bir kriz mi doğacak?" sorusunu akıllara getirmiştir. Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Andrey Karlov, Çankaya'da "Gezgin Gözüyle Kaliningrad'dan Kamçatka'ya Rusya" konulu fotoğraf sergisinin açılış konuşmasını yaptığı sırada suikasta uğramıştır. Suikast sonrasında tarafların itidalli yaklaşımları 2015 sonunda oluşan ortamın tekrarlanmasını engellemiş hatta 20 Aralık 2016'da gerçekleştirilecek olan Türkiye, Rusya, İran Dışişleri Bakanları toplantısı planlandığı gibi gerçekleştirilmiştir. Devlet Başkanı Putin suikastın provokasyon olduğunu değerlendirerek şöyle demiştir:

> Karlov'un öldürülmesi Rusya-Türkiye ilişkilerini bozmaya yönelik bir eylemdi… Açık konuşmak gerekirse uçağımızın Türk liderliğinin emri olmadan, Rusya-Türkiye ilişkilerine zarar vermek isteyen insanlar tarafından düşürüldüğü tezine şüpheyle bakıyordum. Fakat büyükelçimize bir polis tarafından düzenlenen saldırı ardından fikrimi değiştirmeye başlıyorum… Bana göre her şey mümkün. Yıkıcı unsurların, emniyet ve istihbarat teşkilatları ve ordu da dahil olmak üzere Türk devlet organlarına derin bir biçimde nüfuz etmiş olması mümkün. Fakat kendimde birilerini bir şeyle suçlama hakkını görmüyorum. Karlov'un öldürülmesi Rusya-Türkiye ilişkilerine zarar vermeyecek.

Suriye iç savaşı gölgesinde gelişme gösteren Türk-Rus ikili ilişkileri 2016 yılı sonunda yine aynı muhteva dolayısıyla bir üst aşamaya taşınmış ve Rusya, Türkiye ve İran'ın bir araya gelerek Suriye'nin geleceğine yönelik bir adım atması ile sonuçlanmıştır. Bu minvalde Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve İran Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif, Rusya'nın başkenti Moskova'da bir araya gelmiş ve görüşmenin ardından gerçekleştirdikleri basın toplantısında ortak bir bildiri üzerinde anlaştıklarını açıklamışlardır. Üzerinde anlaşılan ortak bildiri Suriye krizinin sonlandırılması amacıyla siyasal sürecin yeniden başlatılmasına yönelik önlemleri içermiştir. Bu toplantı sonrası üç ülkenin liderlerinin Ocak 2017 içerisinde Astana'da bir araya gelmesi beklenmektedir.

YAPTIRIMLAR VE YATIRIMLAR

24 Kasım 2015 tarihinde Türk jetlerinin angajman kurallarına uymaması dolayısıyla Rus savaş uçağının düşürülmesinin akabindeki kriz Rusya'nın Türkiye'ye yaptırımlar uygulamasına sebep olmuş, iş birliklerinin de yavaşlatılması ile sonuçlanmıştı. Bu bağlamda Rusya'nın Türkiye'ye uyguladığı bir dizi ekonomik yaptırım şunlardır:

- Türkiye'den yapılan bazı gıda ürünleri ithalatının 1 Ocak 2016 itibarıyla durdurulması

- Rusya'dan Türkiye'ye yapılan tarifesiz uçuşların iptal edilmesi
- Turizm şirketlerine Türkiye için tatil paketi satışının durdurulması yönünde çağrı yapılması
- 1 Ocak 2016 itibarıyla Türk vatandaşlarının işe alımlarına kısıtlama getirilmesi
- 1 Ocak 2016 itibarıyla Rusya'da daimi ikametgahı olmayan Türk vatandaşlarına vizesiz seyahat imkanının askıya alınması

Enerji Yatırımları

Rusya, Türkiye'ye yaptırım uygulamak noktasında ilk olarak Türk Akımı projesini iptal ederek 2014 yılında rafa kaldırdığı Güney Akım Projesi'ni yeniden başlatacağı sinyallerini vermiştir. Bu projeyle Rusya en büyük doğalgaz hattı projesi olan Nabucco'yu ve Ukrayna'yı devre dışı bırakmayı amaçlamaktadır. Güney Akım Projesi'ne göre Rus doğalgazı, Rusya'dan başlayıp Karadeniz'in iki bin metre altından Bulgaristan'a ulaşıp buradan iki kola ayrılacak. Birinci kol Yunanistan üzerinden İtalya'ya, ikinci kol ise Sırbistan ve Macaristan üzerinden geçerek Avusturya'nın Baumgarten Limanı'na ulaşacaktır. Rusya'nın AB daimi temsilcisi Vladimir Çijov konuyla ilgili 17 Mart 2016'da yapmış olduğu açıklamada, "Konuya objektif bakacak olursak Avrupa'nın Rusya'dan doğalgaz alımlarına ihtiyacı var. Bu bağlamda Avrupa Birliği ile Rusya arasında Güney Akım doğalgaz boru hattı görüşmelerinin yeniden başlatılması perspektifi korunuyor" demiştir.

Fakat 2016 yılında ilişkilerin normalleşmesiyle birlikte Güney Akımı'ndan tekrar vazgeçen Rusya Federasyonu Türk Akımı projesini başlatmak kararı almıştır. Bu proje ile yılda 63 milyar metreküp doğalgazın taşınması planlanmakta ve bu doğalgazın yılda yaklaşık 14 milyar metreküplük kısmının Türkiye'ye ve geriye kalan 49 milyar metreküp gazın da Avrupa'ya ihraç edilmesi düşünülmektedir.

Bu dönemde işleyişi yavaşlatılan Akkuyu Nükleer Santrali Projesi de taraflar arasında başlatılan önemli bir iş birliği projesidir. Proje kapsamında 22 milyar dolarlık yatırım yapılarak 4 bin 800 MW elektrik enerjisi elde edilmesi planlanmaktadır. Santral aynı zamanda Türkiye için yeni bir sanayi branşı da ortaya çıkarmakla birlikte santral için personel yetiştirme unsurunu da kapsamaktadır. Halihazırda Rusya'da 200 civarı Türk öğrenci nükleer güç uzmanı olmak için eğitim almaktadır. İkili ilişkilerin normalleşmesi ile birlikte proje ile ilgili çalışmalar da tekrar hızlandırılmış ve santralin 2022 yılında tamamlanması hususundan herhangi bir sapma gerçekleşmemiştir.

Türk Narenciyesi

Rusya savaş uçak krizini takiben 1 Ocak 2016 itibarıyla Türkiye'den domates, portakal, elma, kayısı, lahana, tuz, brokoli, mandalina, salatalık, armut, kayısı, şeftali, erik, üzüm, çilek, kuru soğan, karanfil, tavuk ve hindi eti ürünlerinin ihracatını yasaklamıştı. 10 Ekim'de Putin'in İstanbul'a gelişinin ardından 11 Ekim itibarıyla Türkiye'de üretilen narenciye ürünlerine yönelik ambargo kaldırılmış bulunmaktadır. Bu kapsamda 1 Kasım sabahı itibarıyla Türkiye'de üretilen 18,4 bin ton portakal ve mandalina Novorossiysk gümrüğüne ulaşmıştır.

Türkiye'den yapılan ithalatın Rusya tarafından engellenmesi Türkiye'nin ekonomisine zarar verirken benzer bir etkiyi Rusya Federasyonu'nun ekonomisinde de yaratmıştır. Öyle ki AB ve ABD'nin Rusya'ya uygulamakta olduğu yaptırımlara misilleme olarak bahsi geçen ülkelerden ithalat yapmayan Kremlin'in aynı politikayı Türkiye için de uygulaması Rus iç pazarında ürün fiyatlarının artmasına sebep olmuştur. Bu durum da dolaylı olarak enflasyon baskısının artmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin yaptırımların uygulandığı dönem ile uygulamanın kaldırıldığı zaman aralı-

ğında portakal fiyatlarında önemli bir farklılaşma gerçekleşmiş, sadece Eylül 2016'da portakal fiyatları yüzde 16 artmış ve Kasım ayında ithalat yasağının kalkmasıyla fiyatlar yüzde 40-50 oranlarında azalmıştır.

Turizm

Turizm sektöründe 2016 yılı içinde Türkiye'de gerçekleşen olaylar sonucunda güvenlik endişesi dolayısıyla Avrupalı turist sayısında azalma olmuştur. Bu anlamda Türkiye'ye gelen toplam turist sayısı Ocak-Ekim döneminde yüzde 31,35 azalışla 22,7 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 1. Türkiye'ye Gelen Rus Turist Sayısındaki Değişim

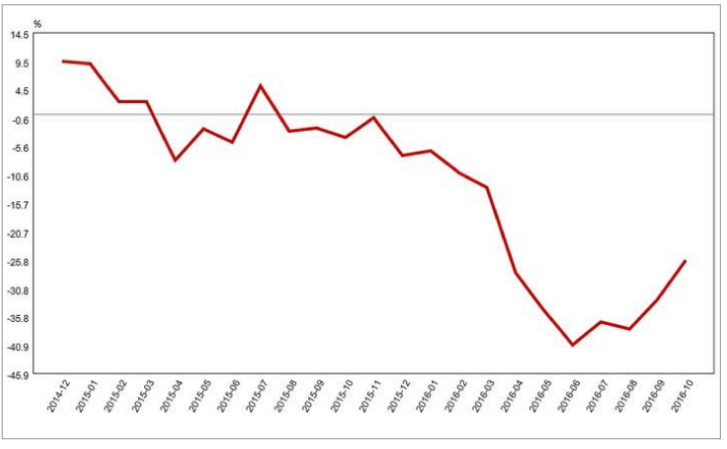

Kaynak: Turkey Data Monitor

Kremlin'in charter uçuşları yasaklaması sonrasında Rusya'dan gelen ziyaretçi sayısına baktığımızda ise ilk 10 ayda yüzde 78,3 düşüş kaydedildiği görülmektedir. Sadece Eylül ayında Rus turist sayısı yüzde 61 azalmıştır. Rusya'dan gelen ziyaretçi sayısı 2014'ün ilk 11 ayında 4,4 milyon, 2015'in ilk 11 ayında 3,6 milyon iken bu yıl ilk 11 ayda 822.159 olmuştur.[1]

Tablo 2. Turizm İstatistikleri

	2013	2014	2015	2016[2]
Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı (bin kişi)	**33.827**	**35.850**	**35.832**	**30.658**
Rusya'dan Gelen Turist Sayısı (bin kişi)	4.269	4.482	3.655	822
Yüzde Pay	*12,6*	*12,5*	*10,2*	*2,68*
Turizm Gelirleri (milyon USD)	**25.322**	**27.778**	**26.544**	**21.359**
Rus Turistlerden Elde Edilen Gelir (milyon USD)	2.440	2.704	1.962	0.463
Yüzde Pay	*9,6*	*9,7*	*7,4*	*2,16*

Kaynak: Turizm Bakanlığı, TÜİK, TCMB

Mevcut durum açısından bakıldığında Türkiye'nin turizm sektöründen 2017 yılındaki beklentilerinin olumlu olmadığı görülmektedir. Türkiye-Rusya ilişkilerinde yaşanan normalleşme ve charter uçuşlarının yeniden başlayacak olması turizm sektörünün tek taraflı olarak Rus turistler tarafından canlandırılabileceği beklentisi içerisinde bulunmaktadır.

Tablo 3. 2016 Yılı İlk 11 Ayında Türkiye'ye Gelen Rus Turist Sayısı

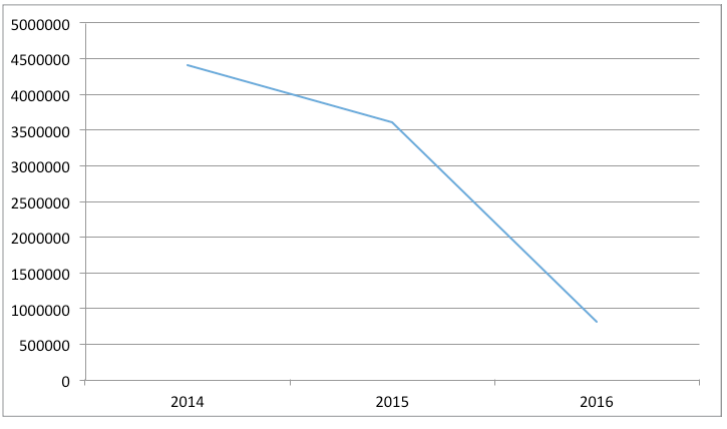

Kaynak: Turizm Bakanlığı, TÜİK

Vize Serbestisi

Rusya'nın Türkiye'ye uyguladığı yaptırımlardan bir tanesi de taraflar arasındaki vize serbestisi uygulamasının kaldırılması olmuştur. 2011 yılından bu yana Türk vatandaşlarının otuz güne kadar Rusya'ya vizesiz seyahat edebilmelerini mümkün kılan anlaşma yürürlükteyken savaş uçağı krizi sonrasında Rusya tarafından tek taraflı olarak askıya alınmıştı. Diğer taraftan izin verilen yaklaşık 60 şirket dışında Rusya'daki işverenlerin yeni Türk işçi çalıştırması da yasaklanmıştı.

Rusya'nın Türk işçi istihdamı ve Türk şirketlerine yönelik yaptırımları, Türkiye ekonomisinin dışında Rusya topraklarında yaşayan Türk vatandaşlarını da etkilemiştir. Rusya'da vizeleri yenilenmeyen ve yaptırımlardan dolayı işlerini yürütemeyen binlerce kişi Türkiye'ye dönmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Rusya'ya yatırım yapmak isteyen Türk vatandaşları vize kısıtlamalarından dolayı yatırımlarını Rusya dışına aktarmak mecburiyetinde kalmışlardır.

Tablo 4. Rusya ile Yapılan Ticaret İstatistikleri (Değer: Bin ABD Doları)

	2016[3]	2015	2014	2013
Toplam İthalat	**180.196.370**	**207.234.359**	**242.177.117**	**251.661.250**
İthalat	13.808.704	20.401.757	25.288.597	25.064.214
Yüzde Pay	*7,66*	*9,84*	*10,44*	*9,95*
Toplam İhracat	**129.793.081**	**143.838.871**	**157.610.158**	**151.802.637**
İhracat	1.529.432	3.588.331	5.943.014	6.964.209
Yüzde Pay	*1,17*	*2,49*	*3,77*	*4,58*

Kaynak: TÜİK

Petrol fiyatlarındaki düşüş sonucunda 2015 yılında Rusya ekonomisinin yüzde 4 civarında daralmasına ek olarak yaşanan kriz

sonrası Türkiye'ye yönelik yaptırımlar neticesinde Ankara'nın Kremlin ile olan ticaretinde daralma meydana gelmiş ve Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndaki yatırım ve müteahhitlik hizmetlerinde de durağanlık mevzubahis olmuştur.

Kafkasya ile İlişkiler

Türkiye'nin Asya'ya açılan hinterlandı için Kafkasya ilk kilit bölgeyi ifade etmektedir. Bu anlayış özellikle Azerbaycan ve Gürcistan üzerine temellendirilmektedir. Diğer taraftan Türkiye'nin Kafkasya ile ilişkilerinde 2016 önemli bir yıl olarak karşımıza çıkıyor. 2016 yılı itibarıyla ilişkilerin 25. yılına girilmiştir. Bu süreçte Güney Kafkasya'da yer alan üç ülke (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) ile ilişkiler biri hariç istenilen düzeydedir.

Azerbaycan ile tesis edilen ilişkilerin çok farklı temelleri bulunmaktadır. "Bir Millet İki Devlet" söylemi üzerinde şekillenen yakınlık iki ülkenin sahip olduğu yoğun tarihi ve manevi ilişkilere dayanmaktadır. 2016 yılı içerisinde de değişmeyen bu ilişki düzeyinin yeni gelişme ve irade bildirimleri ile daha da geliştirilmesi amaçlanmıştır. 2010 yılında Cumhurbaşkanları düzeyinde oluşturulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin (YDSK) beşinci toplantısı 15 Mart 2016'da Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Türkiye-Azerbaycan arasındaki toplantılar bir yıl bir ülkede bir yıl diğer ülkede sırayla gerçekleştirilmektedir. 2016 yılında farklı bir uygulama yapılarak İlham Aliyev'in teklifi sonucunda 2016 yılındaki toplantı Bakü yerine Ankara'da yapılmıştır. İlham Aliyev, Türkiye'de gerçekleştirilen canlı bomba eylemi sonucunda vatandaşların hayatını kaybetmesinden ötürü Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Bakü'ye gidemeyecek olmasına binaen Türkiye'ye destek olmak bağlamında bu kararı almıştır. Yapılan toplantıda altı anlaşma imzalanmış ve Azerbaycan doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak TANAP projesi ile ilgili önemli adımlar atılmıştır. Ayrıca üçlü toplantılar bağlamında bölgesel konuların ele alınması adına Türki-

ye-Azerbaycan-Rusya Federasyonu üçlü toplantı mekanizmasının da tesis edilmesi için karar alınmıştır.

Türkiye, Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliği içerisinde, barışçıl yollarla bir an önce çözüme kavuşturulması için çaba sarf etmektedir. Bu çerçevede AGİT Minsk Grubu'nun bir üyesi olarak girişimlerini sürdürmektedir. Dağlık Karabağ sorunu Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından da önem arz etmektedir. Bundan dolayı Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde aşılmaz sorunun sadece 1915 olayları olmadığı görülmektedir. 1915 olayları ikili ilişkilerde Türkiye tarafını ilgilendiren bir sorunken bu ikili ilişkilerde aslında gizli bir üçüncü taraf daha vardır ki bu da Azerbaycan'dır. Bu bağlamda bakıldığında özellikle 2-5 Nisan 2016 tarihleri arasında Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen çatışma hem Türkiye-Azerbaycan hem de Türkiye-Ermenistan ilişkilerini şekillendirme sürecinde bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çatışma, Kelbecer'in Ermenistan tarafından işgalinin 23. yıldönümünde, her iki ülkenin devlet başkanlarının nükleer güvenlik zirvesi için ABD'de bulunduğu sırada başlamıştır. Hukuken Azerbaycan sınırları içerisinde yer almasına rağmen fiilen Ermenistan'ın desteklediği Ermeni ayrılıkçıların elinde bulunan bazı yerleşim yerlerinin Azerbaycan tarafından geri alınmasıyla sonuçlanan çatışmalarda Türkiye, Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Hatta bu destek üzerine Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, "Türkiye, Karabağ'daki çözüm sürecinden tamamen uzak durmalı. Uluslararası toplum Karabağ'da güç kullanımını tartışırken, Azerbaycan'a dolaylı olarak desteğini açıklayan tek ülke Türkiye oldu"[4] demiştir.

Türkiye ve Gürcistan arasındaki ilişkilerde Rusya faktörü ön plandayken planlanan projeler genellikle Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda Türkiye-

Azerbaycan-Gürcistan Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantılarının beşincisi 19 Şubat 2016 tarihinde Tiflis'te gerçekleştirilmiştir. Toplantılar bölgesel istikrar, barış ve refaha katkı sağlayan önemli mekanizmalar olması hasebiyle cumhurbaşkanları seviyesine de çıkartılmıştır. Savunma, ekonomi, ulaştırma bakanları, silahlı kuvvetler komutanları, parlamento dışişleri komisyonları başkanları ve iş forumları arasında da üçlü toplantılar yapılmaktadır.

Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan arasında geliştirilen üçlü ilişkiler hem ekonomik hem siyasi hem de askeri alanlarda ilerletilmektedir. Bu anlamda en önemli gelişme Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu projesidir. Bu demiryolu hattı Azerbaycan'ın başkenti Bakü şehrinden Gürcistan'ın Tiflis ve Ahılkelek şehirlerinden geçerek Türkiye'nin Kars şehrine ulaşmakta, böylece Avrupa'dan Çin'e demir yoluyla kesintisiz yük taşınmasını mümkün hale getirmektedir. Böylece Avrupa ile Orta Asya arasındaki yük taşımalarının tamamının demir yolu aracılığıyla gerçekleştirilmesinin önü açılmaktadır. BTK hizmete girdiğinde orta vadede yıllık 3 milyon ton yük taşınması hedeflenirken 2034 yılında bu rakamın 16 milyon 500 bin ton yük ve 1 milyon 500 bin yolcu olarak gerçekleşmesi planlanmaktadır. Bu kapsamda BTK'nın Gürcistan'dan Türkiye sınırına kadar olan bölümü tamamlanmış ve deneme sürüşleri yapılmaya başlanmıştır. Projenin 2017'nin ilk yarısında faaliyete geçmesi planlanmaktadır.

Türkiye-Azerbaycan arasında olduğu gibi Türkiye-Gürcistan arasında da ilişkilerin daha da geliştirilmesi amacıyla YDSK mekanizması kurulmuştur. YDSK'nın ilk toplantısı 19 Temmuz 2016 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı sonucunda altı farklı alanda karşılıklı anlaşmalar imzalanmıştır.

Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü güçlü şekilde desteklemektedir. 2000'li yıllarda Türkiye ile Rusya arasında tansiyonu yükselten önemli olaylardan biri Rusya-Gürcistan savaşı sonrasında

Güney Osetya ve Abhazya'nın Rusya Federasyonu tarafından tanınması olmuştur. Türkiye, Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanımamakta ve bu ihtilafların Gürcistan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliği çerçevesinde barışçıl şekilde çözülmesini arzu etmektedir. Türkiye, Gürcistan'ın Avrupa-Atlantik kurumları ile bütünleşme çabalarını da desteklemektedir.

SONUÇ

2011 yılından bugüne Suriye'deki iç savaş Türkiye-Rusya ilişkilerini de test etmiş ve bir anlamda bu ilişkilerin sağlam olduğu yönünde uluslararası toplumda bir kanı oluşmasına sebep olmuşken, 2015 yılının son çeyreğinde gerçekleşen Rus savaş uçağının Türkiye hava sahasını ihlal etmesi ve bu nedenle angajman kuralları gereği Türk jetleri tarafından düşürülmesi altın çağını yaşayan Türkiye-Rusya ilişkilerini hem derinden sarsmış hem de bölgesel ve küresel etkilere sebep olmuştur. Fakat Türkiye-Rusya ilişkilerinde mevcut olan ihtiyat ve denge unsurları 24 Kasım 2015 uçak krizinin yaklaşık dokuz aylık bir süre içerisinde başarılı bir şekilde üstesinden gelinmesinde önemli rol oynamıştır. 19 Aralık 2016 tarihinde Rusya'nın Türkiye Büyükelçisinin Ankara'da suikasta uğraması akabinde de bu ihtiyat ve denge unsurları görevini layıkıyla yerine getirmiş ve ilişkilerde bir sarsıntı olmamasını sağlamıştır. Özellikle suikastın hemen akabinde 20 Aralık'ta Türkiye, Rusya, İran Dışişleri Bakanları toplantısının planlandığı gibi gerçekleştirilmesi bunun en önemli kanıtıdır.

Öte yandan Türkiye'nin Kafkasya politikası ise ne Türkiye-Rusya ilişkileri kadar hareketli ne de bu ilişkilerden bağımsız gelişmektedir. Türkiye, Azerbaycan ile farklı motivasyonlar üzerine kurmuş olduğu iyi ilişkileri yine karşılıklı güven üzerinde ilerletmeye devam etmektedir. Gürcistan ile olan ilişkileri de yine bölgesel dengeler dolayısıyla Ermenistan'ı dışarıda bırakacak ve Türkiye-Azerbaycan-

Gürcistan arasında iş birliğini daha da üst seviyelere çıkaracak şekilde yürütmektedir.

2015 ve 2016 yıllarında gerçekleşen gelişmeler göstermiştir ki Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerin doğal sınırlarını tespit etmeye yönelik çalışmalar bir süre daha taraflar arasındaki ilişkilerin ne kadar daha yoğunlaşabileceği ve derinleşebileceğini bulmakta başarısız olacaktır. Bu başarısızlık tarafların benzer emperyal geleneklere ve benzer hedeflere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

KRONOLOJİ

15 Mart	Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 5. Toplantısı Ankara'da gerçekleştirildi.
25 Nisan	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Birleşmiş Milletler (BM) Medeniyetler İttifakı 7. Küresel Forumu'na katılmak için geldiği Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile görüştü.
27 Mayıs	Putin ilk olarak Atina'da Yunanistan Başbakanı Aleksis Çipras'la yaptığı görüşmede Türkiye ile ilişkileri düzeltmek istediklerini ifade etti. Ancak Putin ilk adımın Ankara'dan gelmesi gerektiğinin altını çizdi. Putin Haziran ayı başında da İsrail Başbakanı Netanyahu'yla görüşmesi sırasında Türkiye ile ilişkilerin yeniden normale dönmesi konusunda ılımlı demeçler verdi.
14 Haziran	Rusya'yla yazılı olarak ilk resmi temas kuruldu. Rusya Milli Günü dolayısıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan Putin'e, Başbakan Binali Yıldırım da Rus mevkidaşı Dimitri Medvedev'e tebrik mesajı yolladı.
27 Haziran	İlişkilerin normalleşmesi sürecinde dönüm noktasını oluşturan en önemli adım atıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin'e mektup göndererek düşürülen Rus savaş uçağı ve öldürülen pilotlarla ilgili üzüntülerini iletti.
29 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın mektubuna cevaben Putin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayıp teşekkür etti. İki lider ilişkilerin normale dönmesi için adım atmaya ve bir araya gelmeye karar verdi.
1 Temmuz	Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) Dışişleri Bakanları Konseyi 34. Toplantısı vesilesiyle Soçi'yi ziyaret ederek Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'la bir görüşme gerçekleştirdi.

17 Temmuz	Putin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak 15 Temmuz darbe girişimine karşı olduğunu beyan etti.
26 Temmuz	Başbakan Yardımcısı Mehmet Şimşek ve Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci Moskova'yı ziyaret edip Rus muhataplarıyla görüştüler.
9 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan 15 Temmuz darbe girişimi sonrası ilk yurt dışı ziyaretini Rusya'ya yaptı. Putin ve Erdoğan kalabalık heyetler grubu eşliğinde St. Petersburg'da bir araya geldi.
10 Ekim	Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin İstanbul'da düzenlenen 23. Dünya Enerji Kongresi'nde bir konuşma yapmak üzere Türkiye'ye geldi.
12 Ekim	Türkiye ve Rusya arasında İstanbul'da Karma Ekonomik Komisyon ve İş Konseyi Toplantıları düzenlendi.
23 Kasım	TBMM'de Türkiye-Rusya Parlamentolararası Dostluk Grubu kuruldu.
25-30 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Putin üç kez telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
19 Aralık	Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov katıldığı bir sergide gerçekleşen suikast sonucu öldürüldü.
20 Aralık	Gürcistan Başbakanı Giorgi Kvirikaşvili Türkiye'yi ziyaret edip Başbakan Binali Yıldırım ile görüştü.

NOTLAR

1. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İkinci Rusya Adımı", *Hürriyet*, 15 Haziran 2016.
2. "Rusya'dan Erdoğan'ın Mektubuna Yanıt", NTV, 15 Haziran 2016.
3. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İkinci Rusya Adımı".
4. "Kremlin: Erdoğan Özür Diledi", BBC, 27 Haziran 2016.
5. "Kremlin: Erdoğan Özür Diledi".
6. "Darbe Girişiminin Arkasında ABD Var", *Yeni Şafak*, 17 Temmuz 2016.
7. "Rusya'da tarihi Erdoğan-Putin Görüşmesi", TRT Haber, 9 Ağustos 2016.
8. "G20'de Erdoğan-Putin Görüşmesi Sona Erdi", TRT Haber, 3 Eylül 2016.
9. "Dünya Enerji Kongresi'nde Bir Araya Gelen Erdoğan ve Putin Sonrasında Türk Akımı'nda İmzaları Attı", 11 Ekim 2016, http://energyworld.com.tr/dunya-enerji-kongresinde-bir-araya-gelen-erdogan-ve-putin-sonrasinda-turk-akiminda-imzalari-atti.html, (Erişim tarihi: 23 Mart 2017).
10. "Erdoğan: Şanghay 5'lisinde Daha Rahat Oluruz", Bloomberg HT, 20 Kasım 2016.

11. Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) bölgesel bir iş birliği örgütüdür. Ana iş birliği konusu güvenlik olan ŞİÖ ilk olarak 1996'da Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından "Şanghay Beşlisi" adıyla kurulmuş ve 2001 yılında Özbekistan'ın da katılmasının ardından adını Şanghay İşbirliği Örgütü olarak değiştirmiştir. Örgütün altı üyesinin yanı sıra altı "gözlemci"si ve altı "diyalog ortağı" bulunmaktadır. Gözlemciler ülkeler Afganistan, Belarus, Hindistan, İran, Moğolistan ve Pakistan'dır. Örgütün diyalog ortakları ise Ermenistan, Azerbaycan, Kamboçya, Nepal, Sri Lanka ve Türkiye'dir.
12. "Rusya: Türkiye'den Şanghay Beşlisi İçin Henüz Resmi Dilekçe Gelmedi", Sputnik Türkiye, 21 Kasım 2016.
13. "Çin: Türkiye, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Üyelik Başvurusu Yaparsa Değerlendiririz", BBC, 21 Kasım 2016.
14. "Erdoğan, Şanghay Beşlisi'ne Üye Olmak İçin Putin'den Destek Bekliyor", BBC, 25 Kasım 2016.
15. "Dugin: Putin'in Türkiye'ye Bir Teklifi Var!", *Milliyet*, 8 Kasım 2016.
16. "Putin: Rus Uçağını Düşürenlerin Amacı...", Aljazeera Turk, 23 Aralık 2016.
17. "Rusya'nın Yaptırımlarının Türkiye Ekonomisine Olası Etkileri", Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü, 11 Aralık 2016, https://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/ar_15_2015.pdf, (Erişim tarihi: 23 Mart 2017).
18. "Rusya, Türk Akımı Yerine Rafa Kaldırdığı Projeyi İndiriyor", *Hürriyet*, 17 Mart 2016.
19. "Rus Gümrüğü, 18.4 Bin Ton Türk Narenciyesinin İthalatı İçin İşlemleri Başlattı", Sputnik Türkiye, 1 Kasım 2016.
20. "Türk Meyvesi Rusya'ya Girdi", *Sabah*, 9 Kasım 2016.
21. "Rus Turist Sayısı Yüzde 77 Azaldı", Sputnik Türkiye, 29 Aralık 2016.
22. İlk 11 ayda gerçekleşen rakamlar.
23. İlk 11 aylık veriler üzerinden hesaplama yapılmıştır.
24. "Ermenistan'dan Türkiye'ye Sitem", *Hürriyet*, 5 Mayıs 2016.

TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI 2016

ENES BAYRAKLI

Yrd. Doç. Dr., Türk Alman Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

HACI MEHMET BOYRAZ

Yüksek Lisans Öğrencisi
Türk Alman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

Yarım asrı aşkın bir süredir Türk dış politikasının en temel meselelerinden biri olan Kıbrıs sorunu 2016 yılında da Türk diplomasisinin gündemini meşgul etmeye devam etti. 2015 yılında Mustafa Akıncı'nın cumhurbaşkanı seçilmesinin akabinde başlayan müzakere süreci –soruna hızlı bir çözüm bulmayı uman Akıncı'nın beklentilerinin tersine– 2016 yılının sonuna gelindiğinde Rum kesiminin uzlaşmaz tavrı ile çıkmaza girdi.

Ada'nın çevresinde bulunan hidrokarbon kaynaklarının paylaşımı ve uluslararası pazarlara iletimi konusu Doğu Akdeniz'de karasuları bulunan İsrail ve Mısır gibi aktörlerin kendi bölgelerinde buldukları doğalgaz yatakları ile birlikte birçok aktörün dahil oldu-

ğu dinamik bir diplomasi denklemine dönüştü. Bu denklemde Türkiye ile İsrail'in 2016 yılı Haziran ayında Mavi Marmara saldırısından kaynaklanan sorunlarını çözerek ikili ilişkilerini düzeltmeleri Ankara'nın elini güçlendirdi.

MÜZAKERE SÜRECİ: SORUN ADASINDAN BARIŞ ADASINA MI?

2016 yılı Kıbrıs adasında yarım asra yaklaşan iki parçalı düzenin sonlandırılması ve siyasi birliğin yeniden kurulması yolunda 2015 yılı gibi iyimser başladı. 2015 Mayıs ayında başlayan ve 2016 yılı boyunca devam eden müzakerelerde siyasi ve toplumsal eşitlik temelinde, iki toplumlu ve iki bölgeli "Birleşik Kıbrıs Federasyonu" kurulması yönünde müzakereler yıl boyunca devam etti. KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis'in yıl içerisinde on defadan fazla bir araya gelmeleri, müzakerelerdeki teknik meselelerden sorumlu olan müzakereciler Özdil Nami ve Andreas Mavroyannis'in de elli defadan fazla buluşmaları dikkate alındığında tarafların çözüm yolunda en azından müzakereye açık olduklarını göstermektedir.

Şimdiye kadar gerçekleşen tüm müzakere süreçlerinde olduğu gibi son müzakerelerde de kritik önemi haiz konular gündeme geldiğinde Rum kesiminin uzlaşmaz, tavizsiz tutumu ve maksimalist talepleri yüzünden müzakereler çıkmaza girmektedir. 2016 yılındaki müzakerelerde de bu durum ne yazık ki tekrarlandı. Yılın ikinci yarısında İsviçre'nin Mont Pelerin şehrinde başlayan ikinci tur görüşmelerde toprak paylaşımı, güvenlik, sınırlar, vatandaşlık, mülkiyet hakkı, askerden arındırma ve garantör ülkeler konuları gibi konuların gündeme gelmesiyle müzakereler bir kez daha çıkmaza girdi. Mont Pelerin'deki görüşmelerin tıkanmasıyla ilgili olarak KKTC Cumhurbaşkanı Akıncı'nın şu açıklaması durumu açıklayıcı niteliktedir:

> Ortada henüz bizim siyasi eşitliğimiz için çok önemli olan dönüşümlü başkanlık bağlanmamış iken, kararlara Kıbrıs Türk tarafının etkin katılımı konusu henüz bağlanmamış iken, bizim güvenliğimiz nasıl sağlanacak, kuracağımız yeni statü nasıl güvence altına alınacak gibi konular henüz askıda beklerken, sadece toprağı tek başına, kendi öngördükleri haritaya ulaşmak hedefiyle Mont Pelerin'de bir çırpıda bitirmek gayreti olunca burada bir başarısızlık söz konusu oldu.[1]

Bu açıklama dahilinde Rum kesiminin İsviçre'de yapılan görüşmelerde Annan Planı'nın çok ötesine geçen toprak talebinde bulunarak Güzelyurt, Karpaz Yarımadası ve Maraş başta olmak üzere birçok bölgeyi istemesi ve 100 bin Rum kökenlinin Ada'nın kuzeyine yerleştirilmesini talep etmesi GKRY'nin maksimalist taleplerine bir örnek teşkil etmektedir. Rum kesimi bir taraftan bu taleplerde bulunurken diğer taraftan da Türkiye'nin garantörlüğü ve Ada'daki askeri varlığına son verilmesini talep etmektedir.

Mont Pelerin görüşmelerindeki önemli başlıklardan bir diğeri federal yapının temelleri ve ilkeleri ile ilgili oldu. Tarafların yaptığı görüşmelerde federal sistemin genel bir yansıması olarak yürütmenin devlet başkanlığı ve devlet başkan yardımcılığına dayalı olması büyük oranda kabul edildiyse de KKTC dönüşümlü başkanlık modelinde ısrar ederken, GKRY ise buna pek sıcak bakmadı. GRKY'nin bu tutumu eşit siyasi ortaklık konusunda Rum kesiminin istekli olmadığı ve Ada'da çoğunluk olan Rumların hakim olacağı bir federasyon kurmak istediğini göstermektedir.

Ada'daki barış müzakerelerinde taraflar çok önemli konularda halen bir ortak zemine ulaşamamış durumdadır. Türk tarafı bireysel ve toplumsal güvenliğin sağlanması, anayasal hakların korunması, AB hukukunun birincil hukuk olması, dönüşümlü başkanlığın kabul edilmesi, garantörlük sisteminin devam etmesi ve adil toprak paylaşımı gibi konulara öncelik vermişken Rum tarafı ise garantörlüğün yeni düzende yer almaması ama Türk tarafının bu konuda

ısrarcı olması durumunda BM'nin garantör olması, nüfus bazlı toprak paylaşımının gerçekleşmesi, askeri müdahale ile "gasp edildiği"-ni iddia ettiği Rumların mülkiyet haklarının iade edilmesi ve göçmenlerin yerleşim yerlerine geri dönmesi gibi konulara öncelik vermektedir.

2016 boyunca yapılan müzakerelerde ancak göreceli olarak önemsiz bazı başlıklarda ilerleme sağlanabildi. Özellikle doğal kaynakların ortak kullanılması, yeni devletin uluslararası alanda tek bir kimlik ile temsil edilmesi, federal devletin alt ve üst olmak üzere iki parlamentoya sahip olması ve ortak polis gücü oluşturulması gibi küçük görünen ama pratikteki karşılıkları büyük olan başlıklarda uzlaşmanın sağlanması önemli gelişmeler arasında yer almaktadır.

Yıl boyunca Kıbrıs'taki yeni siyasi düzenle ilgili olarak taraflar arasında bazı muhtemel model tartışmaları da yapıldı. Kamuoyundaki tartışmalar ekseninde yer alan modeller arasında merkezi otoritenin nispeten zayıf olduğu "İsviçre modeli" ile merkezi otoritenin nispeten güçlü olduğu "Almanya modeli" ön plana çıktı. Ancak Ada halklarının sahip olduğu farklı siyasi, ekonomik, tarihi ve kültürel dinamikler göz önüne alınarak Kıbrıs'ta adil ve kalıcı bir çözüm için taraflar arasında Ada'ya özgü Annan Planı'nı temel alan iki uluslu ve iki bölgeli federal "Kıbrıs modeli" daha uygun gözükmektedir.[2]

2016 yılındaki müzakereler sırasında kronik gerginlikler olarak adlandırılabilecek bazı problemler de yaşandı. Özellikle Mayıs ayında İstanbul'da gerçekleşen Dünya İnsani Zirvesi'ne katılan KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı'nın zirve kapsamında BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon ve Genel Sekreter Kıbrıs Özel Danışmanı Espen Barth Eide ile bir araya gelmesi üzerine Rum Yönetiminin 27 Mayıs'ta gerçekleşmesi planlanan ikili görüşmeyi iptal etmesi BM ve KKTC tarafından eleştiri konusu oldu. Bu noktadan hareketle müzakere masasındaki taraflar arasında hala karşılıklı güvenin tam olarak inşa edilemediği gerçeği bir kez daha ortaya çıktı.

Kıbrıs'taki çözüm süreci için özellikle eski Genel Sekreter Kofi Annan döneminden beri arabuluculuk faaliyetlerinde bulunan BM, müzakere sürecinde her ne kadar orta yolu bulmaya çalışsa da yıl boyunca masadan kalkan siyasileri tekrar oturtmakta zorlandı. Bu noktada BM'nin son dönemde uluslararası siyasette itibar kaybetmesinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Özellikle devam eden müzakere sürecine rağmen Rum Yönetimi'nin bölgede hidrokarbon kaynaklarına yönelik tek taraflı araştırma faaliyetleri yürütmesi ve KKTC'yi dışlayarak üçüncü ülkelerle anlaşmalar yapmasına BM'nin Kıbrıs Özel Temsilcisi Elizabeth Spehar ve Özel Danışmanı Espen Barth Eide'nin içeriği ve etkisi zayıf açıklamalarla tepki göstermesi BM'nin yaşadığı itibar kaybını daha fazla netleştirmektedir. Hal böyle iken Ada'nın kaderi 2016 yılında da ağırlıklı olarak Türk ve Rum liderlerin ve garantör ülkelerin iradelerine bağlı kaldı.

Müzakere sürecini başından itibaren takip eden ve gözlemci olarak müzakerelerde yer alan AB ise yıl boyunca çözümden yana olduğunu zaman zaman beyan etse de çözüme katkı sağlayacak bir adım atmaktan geri durdu hatta zaman zaman gerginliklere bile sebep oldu. Örneğin Kıbrıs'ta devam eden müzakere süreci ile ilgili olarak Ekim ayında AB Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker'in, "Eğer bu iki toplumun bir araya gelmesini yirmi yıl daha bekleyecek olursak Kıbrıs'ın yeniden birleşmesi çabaları tarihe kaybedilmiş bir vaka olarak geçecek. Bu fırsatı da kaybedersek şans bir daha geri gelmeyecektir" açıklaması bilhassa Rum tarafından tepki ile karşılandı.[3] AB Dönem Başkanlığı görevini Ocak 2017 itibarıyla devralacak olan Malta da Ada'daki sorunun çözümü için göreve hazır olduğunu açıkladı ancak Malta'nın bölgesel ve uluslararası siyasette sahip olduğu düşük profil göz önüne alındığında bu desteğin somut çıktıları beklenmemelidir. Bu makalenin ilerleyen kısımlarında belirtildiği gibi Ada'da hidrokarbon kaynaklarının bulunması üzerine AB, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak için[4] Kıbrıs

müzakerelerine önceki dönemlere nazaran daha fazla önem verdi. Zira Ada'da kalıcı barışın sağlanması durumunda Kıbrıs ve İsrail doğalgazı Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınabileceği için AB enerji kaynaklarını çeşitlendirme imkanı bulacaktır.

Aralık ayında toplanan NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg ve AB Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini yaptıkları ortak basın açıklamasında Kıbrıs'taki barış müzakerelerinin devam etmesinin NATO ve AB arasındaki iş birliğinin ileri bir safhaya taşınması için önemli olduğunu ifade ettiler. NATO'nun 2016 Temmuz ayında Polonya'nın başkenti Varşova'da gerçekleşen devlet ve hükümet başkanları zirvesinde AB ile karma tehditlere karşı koyma, operasyonel iş birliği gerçekleştirme, siber güvenlikte ortak bir sistem geliştirme ve ortak araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunma gibi başlıklar altında bir anlaşma imzalamıştı. Ancak NATO üyesi olarak Türkiye ve AB üyesi olarak GKRY'nin birbirlerini tanımamaları, NATO ve AB arasında imzalanan bu anlaşmanın uygulanma boyutunu zora soktu. Kıbrıs'ta çözüme kavuşulması durumunda kazançlı çıkacak olan aktörlerin başında geleceği için NATO da Kıbrıs müzakerelerini yakından takip etti.

Diğer taraftan müzakerelerin sonucunda siyasi elitler arasında bir uzlaşma olsa bile yaklaşık olarak iki asırdır ayrı yaşayan Ada'daki iki halkın sahip olduğu farklı tarihi, siyasi ve dini bağlar sebebiyle ortak bir kimlik inşa etmek mümkün gözükmemektedir. Özellikle Rum kesimindeki radikal milliyetçi gruplar da düşünüldüğünde kalıcı barış için Kıbrıs'ta her kesimin ikna edilmesi ihtimal dahilinde değildir. Örneğin Şubat ayında GKRY sınırları içinde bulunan tarihi Denya Camii'nin ikinci kez kundaklanması üzerine KKTC Dışişleri Bakanlığı hem saldırıyı kınadı hem de radikal milliyetçi gruplara karşı önlem alınmaması durumunda Rum Yönetimi ile yürütülen müzakere sürecinin zarar göreceğini açıkladı.[5]

Geçmişte yaşanan acı tecrübeler unutulmadan ve gelecekte ortaya çıkma ihtimali bulunan siyasi ve toplumsal ihtilaflar düşünülmeden birleşmenin gerçekleşmesi riskli bir durumdur. Bu noktada 2016 yılındaki müzakerelerde tartışılan bir başka konu hangi hukuk sisteminin temel alınacağı ile ilgili oldu. Nüfus olarak Rumların Türklerden fazla olması sebebiyle GKRY kendi hukuk sisteminin temel alınmasını istemesine karşın KKTC nispeten tarafsız hukuk ilkelerine sahip olması sebebiyle AB hukuk sisteminin (müktesebat) birincil hukuk sistemi olmasını talep etti.

Rum tarafındaki radikal milliyetçi gruplar 2016 boyunca Ada'daki çözümün kendi lehlerine olması yönünde hükümetlerine ciddi baskı yaptılar. Örneğin Aralık ayında Rum tarafında gerçekleşen yerel seçimlerden sonra muhalefetteki partiler ve hükümet karşıtı oluşumlar hükümeti sıklıkla Türk tarafına taviz vermekle suçladı.[6] Özellikle federal çözüm karşıtı cepheyi oluşturan Rum partilerden Çevreciler Hareketi, Dayanışma Hareketi, DİKO, EDEK ve Vatandaşlar İttifakı bu hususla ilgili olarak kendi aralarında bir blok oluşturdu. 2016 Aralık ayında bu blokta yer alan beş grubun lideri, Ada'daki müzakere süreci ile ilgili olarak bir panelde bir araya geldi. Panelde DİKO lideri Nikolas Papadopulos sürecin bu şekilde sonuçlanması durumunda GKRY'nin ekonomik açıdan zarar göreceğini, EDEK lideri Marinos Şizopulos iki bölgeli ve iki toplumlu federatif yapının Türk tarafını kazançlı çıkardığını, Vatandaşlar İttifakı lideri Yorgos Lillikas müzakerelerin Rumlar için tehlikeli bir boyut kazandığını, Dayanışma Hareketi lideri Eleni Theoharus müzakerelerin mevcut haliyle sonuçlanması durumunda Rumları antidemokratik ve tehlikeli bir geleceğin beklediğini ve Çevreciler Hareketi lideri Yorgos Perdikis mülkiyet konusundaki tartışmaların Rumlar için büyük maddi kayıplara neden olacağını ifade etti.[7]

Bu siyasi figürlerin Rum toplumu nezdinde inşa etmeye çalıştıkları söylemler dikkatle incelendiğinde toplumsal bazda ön yargılar ve kötümser tarih anlayışının hala hüküm sürdüğü rahatlıkla anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bu liderlerin yaptıkları açıklamaların doğruluk payı da zayıftır. Örneğin Mayıs 2016 itibarıyla GKRY'nin kamu borcunun 25 milyar avro civarında, hemen hemen aynı dönemde KKTC'nin kamu borcunun ise 3,5 milyar avro civarında olduğu açıklandı.[8] Bu noktadan hareketle Ada'daki birleşmenin Rum tarafına değil Türk tarafına mali açıdan daha fazla yük getireceği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Bu noktada Lefkoşa Üniversitesi'nin Kıbrıs'taki müzakere süreci ile ilgili olarak Rum kesiminde yaptığı bir anket çalışması yürütülen müzakereler konusunda ciddi kuşkuların bulunduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre Rumların yüzde 80'i Ada'da uzun bir süre daha kapsamlı bir çözümün bulanacağına inanmamakta, yüzde 51'i şu andaki gelişmelerle ortaya çıkacak olan çözüme referandumda "hayır" oyu vereceğini söylemekte ve yüzde 63'ü de 2004 referandumundan on iki yıl sonra bile Annan Planı'na verilen ret kararını desteklemektedir.[9] Bu sonuçlara bakılınca Rum halkının Ada'daki müzakere sürecine beklenen toplumsal desteği vermediği rahatlıkla görülmektedir. Müzakereler olumlu sonuçlansa bile GKRY yönetiminin kendi halkını çözüm konusunda ikna etmek hususunda çok zorluk yaşayacağı ve yapılacak olan referandumda yeniden hayır oyu çıkması muhtemel gözükmektedir. Zira Rum tarafı AB'ye üye olduğu için kendisini avantajlı durumda hissetmekte ve Türk tarafından olabildiğince taviz koparak kendi şartlarını dikte edebileceğini düşünmektedir. Daha önceki referandumda "hayır" oyu çıkmasının bir maliyeti olmadığı hatta AB'ye üye yapılarak GKRY'nin ödüllendirildiği düşünülecek olursa bu durum daha iyi anlaşılacaktır.

Kıbrıs'ta kalıcı barışın sağlanması adına yürütülen müzakere sürecinin geleceği ile ilgili olarak mevcut durum göz önüne alındığında ufukta halen sonuçlanmayı bekleyen temel meselelerle ilgili birçok başlık, garantör ülkelerin de yer aldığı nihai siyasi zirve ve Ada'nın iki tarafında gerçekleşecek olan referandumlar bulunmaktadır. Dolayısıyla Kıbrıs'ta bir çözüme ulaşılmasının önünde çok ciddi engeller bulunmaktadır.

2016'ın sonuna doğru müzakerelerin toprak paylaşımı, garantörlük ve diğer önemli başlıklar yüzünden çıkmaza girmesinin ardından BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel Danışmanı Espen Barth Eide'nin KKTC Cumhurbaşkanı Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Anastasiadis ile ayrı görüşmeler yapmasını takiben müzakerelerle ilgili yeni bir takvim açıklandı. Buna göre iki tarafın 9 Ocak 2017 tarihinde İsviçre'nin Cenevre kentinde bir araya gelmesi, 11 Ocak 2017 tarihinde toprak paylaşımı konusunun haritalaştırılması ve 12 Ocak 2017 tarihinde müzakere süreci ile ilgili olarak garantör ülkelerin (Birleşik Krallık, Türkiye ve Yunanistan) de yer aldığı zirvede bir araya gelinmesi kararlaştırıldı.

KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı 2017 yılında yürütülecek olan müzakerelerin nihai aşamasında arzulanan sonucun çıkması durumunda yıl içerisinde referandumların yapılabileceğini açıkladı. Ancak müzakere masasında birden çok başlığın bulunması sebebiyle Cenevre'de kapsamlı bir çözümün bütün ayrıntılarıyla çıkmasının mümkün olmadığını; bunun yerine Mont Pelerin'deki görüşmelerin tıkanmasına sebep olan toprak, güvenlik ve garanti konuları gibi sürecin bel kemiğini oluşturan hususların çözülmeye çalışılacağını ifade etti.[10]

KKTC Dışişleri Bakanı Tahsin Ertuğruloğlu ise masaya en başından eşit şekilde oturulmadığı ve bunun da destekleyecekleri bir çözümün önünü tıkadığını vurgulayarak şunları ifade etti:

> Hoşnut olmayacağımız bir anlaşmaya varılması halinde hayır kampanyasını gündeme getireceğiz tabii ki. Annan Planı döneminde de hayır kampanyasını desteklemiştim. Bu müzakere sürecinin hiçbir aşamasında ben Kıbrıs Türk halkının kabul edebileceği anavatanından koparmayacak bir anlaşmayla masadan kalkılabileceğini hiçbir zaman düşünmedim. Eşitlik temelinde bir müzakereye oturmuyoruz. O Kıbrıs Cumhurbaşkanı olarak masaya oturuyor, biz toplum lideri diye oturuyoruz.[11]

2016 yılındaki müzakerelerin bir özeti olarak Akdeniz'in kalbi Kıbrıs'ta çözüm için Rum Yönetimi tek taraflı çıkar kazanımına dayalı bir çözümden yana tavır göstermişken Türk tarafı ise hakkaniyete dayalı bir çözüm için uğraş verdi. Ada'nın iki tarafındaki siyasi ve toplumsal aktörlerin tümünü kapsayan bir süreç teorik ve pratik gerçekliklerin çok uzağında olması sebebiyle müzakere sürecinde öncelikle siyasi elitlerin ve sonrasında kamuoylarının genel olarak tatmin olması gerekmektedir. Ada'da *de facto* bölünmenin KKTC ve Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkarlarını gözetecek adil bir şekilde sonlandırılması hem son dönemde oldukça gergin bir yön izleyen uluslararası siyaset adına olumlu bir gelişme olacak hem de Ada'nın jeopolitik ve jeoekonomik pozisyonlarını daha fazla güçlendirecektir. Buna rağmen Türkiye ya da KKTC'nin her ne olursa olsun çözüme ulaşmak gibi bir politika takip etmesini gerektirecek bir uluslararası konjonktür bulunmamaktadır. Hatta Türkiye'nin AB üyelik müzakerelerinin çıkmaza girdiği ve üyeliğinin gerçekleşmeyeceği ile ilgili ciddi bir beklenti oluştuğu alternatif ortaklık modellerinin tartışıldığı düşünülecek olursa, AB ile ilişkiler bakımından Kıbrıs sorununun çözülmesinin Türkiye açısından faydası marjinal kalacaktır. Aksine Ada'da Türkiye'nin askeri varlığını, garantörlük hakkını ve Türk tarafının eşit ortaklığını tanımayan bir anlaşmayı kabul etmek yerine mevcut statükonun sürdürülmesi hem Türkiye hem de KKTC'nin çıkarlarına daha uygun gözükmektedir.

TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİ

Türkiye Kıbrıs'taki gelişmeleri tıpkı önceki yıllarda olduğu gibi 2016 yılında da dikkatle takip etti ve bu gelişmelere hassasiyetle yaklaştı. Göreve başladıktan sonra ilk yurt dışı ziyaretini teamül gereği KKTC'ye yapan Başbakan Binali Yıldırım'dan sonra Ankara ve Lefkoşa'dan birçok üst düzey ziyaret gerçekleşti ve bu ziyaretlerin tümünde Türkiye, Ada'da çözümden yana olduğunu Kıbrıslı Türk yetkililer ile paylaştı. 2016 yılında Ankara ve Lefkoşa arasında yapılan bu görüşmelerde Türkiye, Ada'da kalıcı barış için KKTC'ye şu hususlarda hassas olunması gerektiğini tavsiye etti: Dönüşümlü başkanlık sistemi, karar alma süreçlerine adil katılım, etkin garantörlük, karşılıklı serbest dolaşım imkanı ile can ve mal güvenliğinin sağlanması.[12]

Türkiye'nin Kıbrıs'taki müzakere süreci ile ilgili önem verdiği bir diğer husus Ada'daki Türk askeri varlığı ile ilgili oldu. Bilindiği üzere Türkiye Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında bölgeye askeri üs kurarak Ada'daki soydaşların güvenliğini sağlamaya çalıştı. Bugün müzakerelerde gelinen nokta itibarıyla GKRY Ada'da Türk askeri varlığına tamamen karşı çıkarken Türkiye ise Ada'nın tamamının silahsızlandırılması durumunda ve kalıcı barışın anayasal ve uluslararası güvencelerle desteklenmesi halinde bu hususun tartışma konusu olacağını vurguladı. GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis Ada'da Türk ordusunun varlığı ve garantör sisteminin devam etmesi durumunda Kıbrıs sorununa çözüm bulunmasının mümkün olmadığını söyledi.[13] Buna karşılık KKTC Dışişleri Bakanı Tahsin Ertuğruloğlu ise garantör sistemin önemli olduğunu ve bu sistemde Türkiye'ye müdahale hakkının verilmesinin Kıbrıs Türkleri için elzem olduğunu ifade etti.[14] Başbakan Binali Yıldırım da Kıbrıs konusundaki duruşlarının net olduğunu kaydederek çözümün adil yönetim, dönüşümlü başkanlık, iki tarafın haklarına saygı ve Türkiye'nin etkin garantörlüğünü temin edecek bir çözüm olması gerektiğini vurguladı.[15]

GKRY'nin Kıbrıs'taki Türk askeri varlığının sonlandırılması ve Ada'nın silahsızlandırılmasını talep etmesine rağmen Haziran ayında Rum Milli Muhafız Ordusu'na uzman asker niteliğinde 3 bin kişilik istihdam yapılması yönünde karar alması ciddi bir çelişki yarattı. Bu kararın alınmasından sonra KKTC Dışişleri Bakanlığının resmi sitesinde bu kararın yoğun şekilde devam eden müzakere sürecine zarar verdiği belirtildi. Ayrıca Ada'daki çözüm toplumlar ve siyasetçiler arasında içselleştirilmeden Türkiye'nin askeri varlığını geri çekmesi Kıbrıs Türklerinin güvenliği açısından geçmişte yaşanan acı tecrübeler de göz önünde bulundurulacak olursa mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Avrupa, Asya ve Afrika arasında önemli bir üs olması sebebiyle Ada'daki Türk askeri varlığı Türkiye'nin Doğu Akdeniz güvenliğinde söz sahibi olmaya devam etmesi açısından kilit bir rol oynamaktadır.

Türkiye Ada'daki barışın sağlanması adına yıl boyunca adım atmaktan da geri durmadı. Özellikle Rum Yönetimi lideri Nikos Anastasiadis'in Türkçenin AB'nin resmi dillerinden biri olması için çalışma başlatacağını açıklaması üzerine Türkiye'nin Kıbrıs'ta uzlaşmanın sağlanması halinde 2015 yılının sonunda açılışı yapılan ve 2016 yılında hizmete alınan "Türkiye'den KKTC'ye Su Temini" ve planlanan Elektrik Nakil Projelerinden Rum tarafının da faydalanabileceğini açıklaması[16] sürece vermiş olduğu desteği bir kez daha ortaya çıkardı.

Türkiye ve KKTC arasındaki ticari ilişkide ise önceki senelerde olduğu gibi 2016 yılında da hemen hemen benzer bir tablo vardı. Türkiye ve KKTC arasındaki dış ticarete dair tablo incelendiğinde iki taraf arasındaki ticaret hacminin ağırlıklı olarak 1 milyar dolar civarında ve Türkiye lehinde gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye'nin KKTC'ye yaptığı ihracatta petrol yağları, plastik boru ve demir-çelik çubuklar gibi sanayi ürünleri ön plana çıkarken Türkiye'nin Kıbrıs'tan yaptığı ithalatta peynir, turunçgiller ve patates gibi gıda ürünleri ön plana çıkmaktadır.[17]

Türkiye-KKTC Dış Ticareti (milyon dolar)[18]

Yıl	Türkiye'nin İhracatı	Türkiye'nin İthalatı	Denge	Ticaret Hacmi
2010	975	58	917	1.033
2011	1.023	81	942	1.104
2012	1.010	76	934	1.085
2013	1.117	67	1.051	1.184
2014	1.196	80	1.116	1.276
2015	1.006	69	937	1.076
2016 (Ocak-Eylül)	642	53	688	695

KKTC'nin ekonomik açıdan ayakta kalmasında Türkiye'den giden turistler, yatırımlar ve yardımların önemli bir rolü bulunmaktadır. Zira KKTC'yi ziyaret eden turistlerin yaklaşık yüzde 80'ini Türkiye vatandaşları oluştururken, ayrıca Türkiye Kıbrıs'a her sene yaklaşık 1 milyar dolar civarında mali destek göndermektedir.[19] Buna ek olarak KKTC'nin güvenlik harcamalarının tamamı Türkiye tarafından karşılanmaktadır. Türkiye-KKTC ilişkilerine bu açıdan bakıldığında Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı'nın göreve geldiği ilk dönemde anlık heyecan ile Ankara'yı karşısına almaya yönelik açıklamalarının rasyonalitesi zayıflamaktadır.

DOĞU AKDENİZ'DEKİ HİDROKARBON KAYNAKLARI: ÇOK AKTÖRLÜ DİPLOMASİ DENKLEMİ

Doğu Akdeniz'de 2010 yılından itibaren İsrail, GKRY ve Mısır'ın bulmuş olduğu hidrokarbon enerji yatakları Kıbrıs'ın jeoekonomik değerini hızlı bir şekilde artırdı ve uluslararası enerji piyasasında yer alan aktörlerin ilgisi bir anda Doğu Akdeniz'e yöneldi. Bu sebepten Kıbrıs sorununa eski aktörlerin (Birleşik Krallık, ABD,

Türkiye ve Yunanistan) yanı sıra İsrail, Mısır ve Rusya gibi yeni aktörler de eklendi.

GKRY'nin son dönemde kendi çıkarları doğrultusunda Doğu Akdeniz'de yeni bir enerji denklemi kurmaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Aslında GKRY bu enerji denklemine daha fazla bölgesel ve uluslararası aktörü dahil ederek Türkiye'den gelebilecek karşı hamlelerin önünü kesmeye çalışmaktadır. Ancak Rum yönetiminin bu politika çerçevesinde attığı adımların birçoğu şu ana kadar beklenildiği kadar olumlu sonuç vermedi. Özellikle GKRY'nin İsrail ile tek taraflı olarak imzaladığı anlaşmaların pratik yönü Türkiye-İsrail arasındaki yumuşama ile ciddi anlamda zayıfladı. İtalyan enerji firması ENI tarafından 2015 yılı sonuna doğru Mısır'ın karasularında yüklü miktarda petrol ve doğalgaz yatağı bulunması, Doğu Akdeniz'de buldukları gazı Mısır'a satmayı planlayan İsrail ve GKRY'yi zor duruma sokarken, Doğu Akdeniz'deki enerji denkleminde Türkiye'nin elini güçlendirdi. Zira İsrail tarafından hazırlatılan "Türk Şirketler İçin Ticari Fırsatlar" başlıklı bir çalışmaya göre çalışmada Türkiye-İsrail arasında boru hattı inşa etmenin maliyeti yaklaşık 3 milyar dolar olarak hesaplanmışken proje için Yunanistan rotasının seçilmesi halinde maliyet en az iki kat artmaktadır.[20] Dolayısıyla hem İsrail hem de GKRY açısından Doğu Akdeniz'de bulmuş oldukları doğalgazı sürekli genişleyen Türkiye pazarına sunmak ve Türkiye üzerinden Avrupa pazarına ulaştırmak en makul çözüm olarak gözükmektedir.

24 Mart 2016 tarihinde GKRY Ada'nın güneybatı yakasında yer alan ve tek taraflı olarak parsellenen 6, 8 ve 10 numaralı parsellerde hidrokarbon kaynakları (petrol ve doğalgaz) için üçüncü ihale duyurusuna çıktı. Bunun üzerine KKTC Dışişleri Bakanlığı bu ilahe duyurusunun müzakerelerdeki olumlu atmosferi zedeleyeceğini, Ada çevresinde bulunan doğal kaynakların araştırılması, çıkarılması ve işletilmesi faaliyetlerinin tarafların karşılıklı belirleyecekleri bir iş

birliği çerçevesinde yürütülmesinin en doğru yol olacağını belirten bir açıklama yaptı. GKRY'nin bu ihale duyurusuna Ankara da şu nota ile destek verdi:

> ... Kıbrıs'ta yeni bir ortaklık kurulmasını hedefleyen kapsamlı çözüm müzakerelerinin kritik bir safhaya ulaştığı aşamada, Rum yönetiminin aldığı ihale kararı bir yandan Kıbrıs Türk tarafının Ada'nın doğal kaynakları üzerindeki eşit, ayrılmaz hak ve çıkarlarını hiçe saymakta, diğer yandan ülkemizin bölgedeki kıta sahanlığından kaynaklanan haklarını ihlal etmektedir... Bu dahilde, Rum tarafının Kıbrıs Türk halkıyla yeniden ortaklık kurma iradesini en somut şekilde ortaya koyması gereken bu dönemde, Ada'nın tek sahibi gibi davranmaya, Ada'nın ortak sahibi olan Kıbrıs Türk halkının doğal kaynaklar üzerindeki asli haklarını göz ardı etmeye ve bu kaynaklar üzerinde tek yanlı tasarrufta bulunmaya devam etmesi, ilgili tüm tarafları kaygıya sevk edecek niteliktedir.[21]

Bu açıklamadan sonra GKRY 2016'nın sonuna doğru arama faaliyetlerine kısmen ara vererek müzakerelerin ilerlemesinden yana olduğu mesajını verdi.

GKRY'nin sondaj yaptırdığı 12. parsel (Afrodit doğalgaz sahası) ile Türkiye'nin buna cevaben sondaj yapacağını ilan ettiği 8. ve 9. parsellerin (G bölgesi) kuzey-güney yönünde kısmen kesişmesi sebebiyle bu alandaki muhtemel gerginliği Ankara'nın güç kullanarak engelleyeceğini düşünmesinin GKRY'nin geri çekilmesinde önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir.

KIBRIS ADASI ETRAFINDA TARAFLARIN İLAN ETTİKLERİ HİDROKARBON ARAMA PARSELLERİ[22]

Kıbrıs sorununa yukarıdaki hususlar ekseninde bakıldığında bunun sadece Ada'ya ait bir sorun olmadığı aksine birden çok aktör ve faktörün yer aldığı karmaşık bir denkleme dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Ada civarındaki doğalgaz kaynaklarının ortaya çıkmasıyla sorun daha da karmaşık bir hal almış görünümü vermektedir.

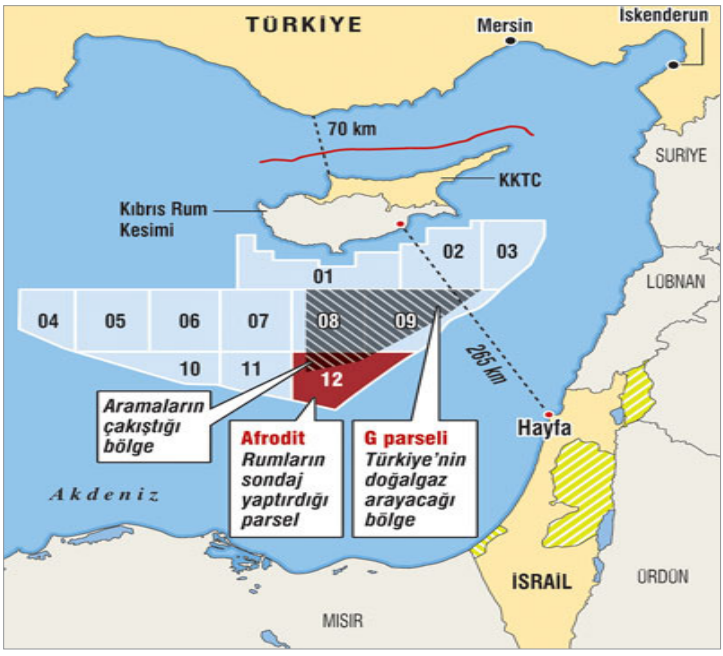

SONUÇ

2016 yılı daha önceki yıllarda olduğu gibi Kıbrıs sorununun çözümüne dair umutların olumlu sonuçlanmadığı bir yıl oldu. Artık kemikleşmiş bir sorun haline gelen Kıbrıs sorununu basite alan ve kısa sürede çözüm üreteceğini sanan KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı geçmişteki birçok aktör gibi müzakere süreçlerine girdikten sonra realiteyle yüzleşmek zorunda kaldı. Akıncı da 2015 yılında seçildikten sonra kısmen ideolojik bir tutumla Türkiye'yi karşısına alan ve sorunun bir parçası olarak gören heyecanlı yaklaşımı ile sorunu bir yıl içerisinde çözebileceğine yönelik açıklamalar yaptı. Akıncı iki yıl süren müzakere süreci sonunda Türkiye'nin Kıbrıs Türk kesiminin adil ve eşit ortaklığa dayalı bir çözüme ulaşmasındaki yegane ortağı olduğunu anlamış gözükmektedir.

Rum ve Türk kesiminde birçok aktör eskiten ve yaklaşık yarım asırdır devam eden müzakere süreçlerinde ortaya çıkan en temel

sorunlardan birisi de aktörler ve uluslararası konjonktürün sürekli değişmesi nedeniyle müzakerelerin sürekli yeni baştan başlamasıdır. Böylece 1974 müdahalesinden beri devam eden müzakereler 2004 Annan Planı haricinde bir türlü sonuca erdirilememektedir. Annan Planı'nın da ortaya koyduğu gibi sorun sadece müzakereleri başarılı bir biçimde sonuca erdirmek değildir. Nihayetinde Ada'da yaşayan Rum ve Türk toplumunun da varılan anlaşmaya ikna edilmeleri gerekmektedir.

2016 yılında devam eden müzakerelerde toprak paylaşımı, garantörlük ve dönüşümlü başkanlık gibi temel meselelerde Rum kesiminin ortaya koyduğu tavır; siyasi ve toplumsal eşitlik temelinde, iki toplumlu ve iki bölgeli "Birleşik Kıbrıs Federasyonu" kurulması konusunda Rum kesiminin ciddi olmadığını göstermektedir. Rum kesimi Kıbrıs'ta daha çok Rumların hakim olacağı ve Türklerin azınlıkta kalacağı bir sistemi, Türkiye'nin Ada'daki askeri varlığı ve garantörlüğüne son vererek tesis etmek niyetindedir. Böyle bir sonucun ne Türkiye ne de Kıbrıs Türk toplumunun çıkarına olmadığı tarihte yaşanan acı tecrübelerle sabittir. Ayrıca değişen uluslararası konjonktür ve Türkiye'nin AB üyeliğinin gündemden düşmesi değerlendirilecek olursa Ankara açısından Kıbrıs'ta federal bir yapının kurulması bir öncelik olmaktan çıkmış durumdadır. Bunun yerine Kıbrıs'ın askeri ve jeostratejik değeri düşünüldüğünde Türkiye açısından Ada'daki mevcut statükonun devam ettirilmesi daha mantıklı gözükmektedir.

KRONOLOJİ

7 Ocak KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis müzakereler çerçevesinde Ocak ayında yapılması planlanan üç görüşmenin ilkini ara bölgede gerçekleştirdi. Ocak ayındaki diğer görüşmeler 14 ve 29 Ocak tarihlerinde yapıldı.

28 Ocak	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı Davos Zirvesi'ne katıldı. Gerçekleştirilen görüşmede BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon, KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis bir araya geldi.
28 Ocak	BM Güvenlik Konseyi kararıyla BM Kıbrıs Barış Gücü'nün görev süresi uzatıldı.
21 Şubat	GKRY sınırları içinde bulunan tarihi Denya Camii ikinci kez kundaklandı. Türkiye ve KKTC Dışişleri Bakanlıkları saldırıyı kınadı.
2 Mart	Türkiye ve KKTC arasında Su Temini Yönetimine İlişkin Hükümetlerarası Anlaşma imzalandı.
24 Mart	GKRY 6, 8 ve 10. parsellerde hidrokarbon aramaları için üçüncü ihale duyurusunu yaptı.
25 Mart	KKTC Dışişleri Bakanlığı, GKRY'nin ihale duyurusu ile ilgili yaptığı açıklamada, duyurunun müzakerelerdeki olumlu atmosferi zedeleyeceği, Ada çevresinde bulunan doğal kaynakların araştırılması, çıkarılması ve işletilmesi faaliyetlerinin tarafların karşılıklı olarak belirleyeceği bir iş birliği çerçevesinde yürütülmesinin en doğru yol olacağı belirtildi.
28 Mart	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis Kıbrıs müzakereleri çerçevesinde tekrar bir araya geldi. Görüşmenin ardından Akıncı yaptığı açıklamada doğalgazın Kıbrıs'ın ortak zenginliği olduğunu belirtti.
31 Mart	BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon Kıbrıs Özel Temsilciliği görevine Elizabeth Spehar'ı atadı.
15 Nisan	UBP-DP Koalisyon Protokolü imzalandı. Koalisyon başkanları yaptıkları açıklamada müzakere sürecinde Cumhurbaşkanı Akıncı ile uyumlu bir şekilde çalışacaklarını belirtti.
16 Nisan	UBP-DP Koalisyonu KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı tarafından onaylandı ve Hüseyin Özgürgün Başbakanlık görevini devraldı.
24 Mayıs	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon İstanbul'da gerçekleşen Dünya İnsani Zirvesi'nde bir araya geldi. Toplantıya BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel Danışmanı Espen Barth Eide de katıldı. Bunun üzerine Rum Yönetimi 27 Mayıs'ta gerçekleşecek olan görüşmeyi iptal etti.
25 Mayıs	ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden, KKTC ve GKRY liderleriyle telefon görüşmesi yaptı. Biden görüşmelere devam edilmesi gerektiğini vurguladı.
1 Haziran	Türkiye Başbakanı Binali Yıldırım teamül gereği ilk resmi yurt dışı ziyaretini KKTC'ye gerçekleştirdi.

8 Haziran	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon görüşmesinin ardından yaşanan kriz sonrasında liderler tekrar masaya oturdu ve görüşmelere başladı.
10 Haziran	GKRY'nin Milli Muhafız Ordusu'na uzman asker niteliğinde 3 bin kişilik istihdam yapılması yönünde karar alması üzerine KKTC Dışişleri Bakanlığının resmi sitesinde bu kararın yoğun şekilde devam eden müzakere sürecine zarar verdiği belirtildi.
21 Haziran	KKTC Dışişleri Bakanı Tahsin Ertuğruloğlu Ankara'ya iki günlük resmi ziyarette bulundu.
1 Temmuz	Mustafa Akıncı ve Nikos Anastasiadis mülkiyet konusunu görüşmeye başladı. Akıncı yapılan bu görüşmeyle ilk kez mülkiyet konusunda tek bir belge çıkarmayı başarabildiklerini ve bir sonraki görüşmede ikametgah ve vatandaşlık konularının ele alınacağını belirtti.
26 Temmuz	26 Temmuz tarihinde BM Güvenlik Konseyi Kıbrıs Barış Gücü'nün görev süresini 31 Ocak 2017 tarihine kadar uzattı.
29 Temmuz	Mustafa Akıncı ve Anastasiadis bir araya geldi. Yapılan görüşmede ilk kez toprak, güvenlik ve garantiler konuları ele alındı.
31 Ağustos	GKRY ve Mısır arasında Kıbrıs adasının doğalgaz kaynaklarından Mısır'a boru hattı ile iletilecek gazla ilgili çerçeve anlaşma imzalandı.
15 Eylül	KKTC Dışişleri Bakanlığı resmi sitesinde yapılan açıklamada GKRY ve Mısır arasındaki anlaşma kınandı.
15 Eylül	BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon, KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis New York'ta bir araya geldi.
10 Ekim	Yoğunlaştırılmış Kıbrıs müzakerelerinde üçüncü tur başladı. Yapılan görüşmenin ardından KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı 2017 ortalarında referanduma gidebileceklerini açıkladı.
10 Ekim	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı Türkiye Başbakan Yardımcısı Veysi Kaynak ile görüştü.
10 Ekim	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı İstanbul'da gerçekleştirilen 23. Dünya Enerji Kongresi'ne katıldı. Konuşmasında hidrokarbon kaynaklarından çıkarılan doğalgazın Kıbrıs ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılabileceğine değindi.
11 Ekim	23. Dünya Enerji Kongresi kapsamında bir araya gelen Berat Albayrak ve Sunat Altun Türkiye-KKTC Enerji İşbirliği Anlaşması'nı imzaladı. Bu anlaşma ile KKTC'ye deniz altından kablo ile elektrik temin edilmesi planlandı.

27 Ekim	Kıbrıs müzakereleri çerçevesinde KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis bir araya geldi.
28 Ekim	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı, AB Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini ile görüştü.
7 Kasım	İsviçre'nin Mont Pelerin kasabasında görüşmeler tekrar başladı.
12 Kasım	GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis'in talebi üzerine Kıbrıs müzakereleri bir hafta ertelendi.
24 Kasım	Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Kıbrıs'a iki günlük çalışma ziyaretinde bulundu.
30 Kasım	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Boris Johnson ile görüştü.
1 Aralık	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis Ocak 2017'de tekrar masaya oturma kararı aldı.
6 Aralık	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı Avrupa Parlamentosu Başkanı Martin Schulz ile görüştü.
7 Aralık	KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı AB Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker ve Almanya Dışişleri Bakanı Frank Walter Steinmeier ile görüştü.
9 Aralık	Kudüs'te gerçekleştirilen Üçlü Zirve çerçevesinde GKRY, İsrail ve Yunanistan arasında araştırma, geliştirme ve teknoloji alanlarında iş birliği öngören mutabakat zaptı imzalandı.
18 Aralık	GKRY'de yerel seçimler yapıldı.
19 Aralık	Müzakerelerdeki teknik meselelerden sorumlu olan müzakereciler Özdil Nami ve Andreas Mavroyannis Kıbrıs müzakereleri çerçevesinde bir araya geldi.
19 Aralık	BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel Danışmanı Espen Barth Eide'nin 23 Ocak'ta yapılacak olan kapalı bir toplantıda BM Güvenlik Konseyi üyelerine Kıbrıs müzakerelerindeki son durum ile bilgi vereceği açıklandı.
22 Aralık	BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel Danışmanı Espen Barth Eide KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis ile ayrı görüşmeler yaptı. Görüşmeler sonucunda iki liderin 9 Ocak 2017 tarihinde Cenevre'de bir araya gelmesi, 11 Ocak 2017 tarihinde toprak paylaşımı konusunun haritalaştırılması ve 12 Ocak 2017 tarihinde de müzakere süreci ile ilgili garantör ülkeler ve uluslararası kuruluşların katılacağı kapsamlı bir konferans yapılması kararlaştırıldı.

22 Aralık GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis *Simerini* gazetesine verdiği mülakatta Kıbrıs'taki Türk askeri varlığını kast ederek, "Vatanımızı 1974'ten beri kirleten işgal ordusundan kurtarmak için çabalıyoruz" açıklamasını yaptı.

NOTLAR

1. "Mustafa Akıncı: Kıbrıs'tan Türk Askerinin Gitmesi Söz Konusu Olamaz", BBC, 28 Aralık 2016.
2. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Direkli, "A New Period in the Cyprus Conflict: Can Anastasiadis and Akıncı Change the Status Quo?", *European Review*, Cilt: 24, Sayı: 1, (2016), s. 132-148.
3. "AB'nin Kıbrıs Açıklaması Rumları Kızdırdı", *Türkiye*, 12 Ekim 2016.
4. Harry Tzimitras ve Ayla Gürel, "Cyprus Settlement Negotiations: From Euphoria to Reality", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt: 15, Sayı: 1, (İlkbahar 2016), s. 57.
5. "Güney Kıbrıs'taki Denya Camii'ne Yapılan Saldırı Hakkında", KKTC Dışişleri Bakanlığı, http://mfa.gov.ct.tr/tr/16848, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2016).
6. "Rum Siyasi Partilerden Anastasiadis'e Eleştiri", *Kıbrıs Postası*, 23 Aralık 2016.
7. Selim Sayarı, "Güney Kıbrıs'ta Çözüm Korkusu", NTV, 21 Aralık 2016.
8. "Kıbrıslı Rumların 25 Milyar; Kıbrıslı Türklerin 3.5 Milyar Euro Dış Borcu Var", *Kıbrıs Postası*, 10 Mayıs 2016.
9. Yorgos Ploutarchou, "Gap Narrows Between No and Yes", Reporter, 14 Eylül 2016, http://www.reporter.com.cy/politics/article/111095, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2016).
10. "Mustafa Akıncı: Kıbrıs'tan Türk Askerinin Gitmesi Söz Konusu Olamaz", BBC, 28 Aralık 2016.
11. Ece Göksedef, "Kıbrıslı Türklerin Beklentisi Düşük", Aljazeera Turk, 21 Aralık 2016.
12. "Garantilerde İki Toplumun Hassasiyeti Gözetilecek", *Milliyet*, 24 Eylül 2016.
13. "Anastasiadis: Orduların Varlığı ve Garantiler Sistemiyle Kıbrıs Sorununa Çözüm Bulunması Mümkün Değil", *Kıbrıs Postası*, 21 Aralık 2016.
14. "Ertuğruloğlu: Türkiye Gerektiğinde Müdahale Edebilmeli", KKTC Dışişleri Bakanlığı, 2 Kasım 2016, http://mfa.gov.ct.tr/tr/ertugruloglu-turkiye-gerektiginde-mudahale-edebilmeli, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2016).
15. "Türkiye Başbakanı Yıldırım: Kıbrıs Konusundaki Duruşumuz Net", KKTC Enformasyon Dairesi, 19 Aralık 2016, http://mfa.gov.ct.tr/pio/tc-basbakani-yildirim-kibris-konusundaki-durusumuz-net, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2016).

16. "Türkiye'den KKTC'ye Su Temini ve Elektrik Nakli Projeleri Konusundaki Gelişmeler", Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, http://www.mgk.gov.tr/calismalar/calismalar/014_kktc_su_temini_elektrik_nakli_projeleri.pdf, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2016).
17. "Kıbrıs ile Ticaret", Türkiye Ekonomi Bakanlığı, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/KKTC, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2016).
18. "Dış Ticaret İstatistikleri: Kıbrıs", Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2016).
19. Detaylı bilgi için bkz. "Yazılı Soru Önergesi Bilgileri", TBMM, http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-60436sgc.pdf, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2016).
20. "İsrail Gazında Türkiye Rotası Daha Ekonomik", Anadolu Ajansı, 25 Aralık 2016.
21. "GKRY'nin Açtığı Üçüncü Uluslararası Hidrokarbon Arama İhalesi Hakkında", Türkiye Dışişleri Bakanlığı, 25 Mart 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-74_-25-mart-2016_-gkry_nin-actigi-ucuncu-uluslararasi-hidrokarbon-arama-ihalesi-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2016).
22. Sefa Karahasan, "Akdeniz'de Parsel Krizi", *Milliyet*, 28 Eylül 2011.

TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASI 2016

MEHMET UĞUR EKİNCİ

Araştırmacı, SETA Ankara, Dış Politika

NEDİM EMİN

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Türkiye, Soğuk Savaş'ın bitiminden bu yana Balkanlar ile ilişkilerinde ekonomik iş birliği ve yumuşak güç unsurlarına dayanan, coğrafyanın siyasi, dini ve etnik farklılıklarını dikkate alacak şekilde çok yönlü ve dengeli bir bölgesel siyaset takip etmektedir. Balkanlarda yaşayan Türk ve Müslüman topluluklarla arasındaki geleneksel, dini ve kültürel bağlar Türkiye'nin bölgeye yaklaşımını şekillendiren önemli bir faktördür. Bununla beraber Türkiye, Balkanlardaki bütün siyasi ve toplumsal çevrelerle sürdürmeye gayret ettiği dengeli yaklaşımı sayesinde bölgedeki konumunu giderek derinleştirmiş, bu sayede hem devletler hem de toplumlar bazında yürütülen ilişkiler olumlu yönde seyretmiştir.

Ankara'nın gündeminin büyük ölçüde iç siyaset konuları ve Ortadoğu meselelerince şekillendiği 2016 yılında Türkiye ile Balkanlar arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerde dikkat çeken yeni bir açılım meydana gelmemiştir. Bununla beraber bölge ülkeleriyle önceki yıllarda oluşturulmuş olan pozitif gündem, yakın ilişkiler ve iş birliği mekanizmaları yıl boyunca devam etmiş, zaman zaman Yunanistan ve Bulgaristan ile yaşanan kısa polemikler dışında Türkiye ve Balkan hükümetleri arasında bölgesel politikaları etkileyecek bir siyasi kriz yaşanmamıştır. İlişkiler genelde sakin ve olumlu bir çizgide seyrederken Balkan ülkeleri de Türkiye ile iş birliğine verdikleri önemin altını çizmeyi sürdürmüşlerdir.

SİYASİ İLİŞKİLER

Özellikle yılın ilk yarısında Balkan ülkelerinin Türkiye ile ortak gündemi göçmen krizi oldu. Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan yetkilileri düzensiz göçün kontrol altına alınması için ortak çalışmalar yürütürken Avrupa'ya göç rotası üzerinde bulunan diğer Balkan ülkeleri, Türkiye'nin AB ile geliştirdiği çözüm mekanizmalarını yakından takip etti. Mart ayında önce Balkan göç rotasının kapatılması ve daha sonra da AB-Türkiye mutabakatının imzalanması, Balkan ülkeleri üzerindeki göçmen baskısını azaltırken yılın ilerleyen aylarında Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin yeniden soğuması bu ülkeleri endişeye sevk etti. Zira Türkiye üzerinden Suriyeli mültecilerin AB ülkelerine göç etmeleri Birlik'ten önce Balkan ülkelerini derinden etkilemekteydi. Bu sebeple Balkan ülkeleri, Türkiye ile AB arasındaki pürüzler karşısında Avrupalı tarafları sorunları diyalog yoluyla çözmeye davet ettiler.

2016 yılında Türkiye-Arnavutluk ilişkileri önemli üst düzey ziyaretlere sahne oldu. Haziran ayının sonlarında Arnavutluk Başbakanı Edi Rama Türkiye'ye bir resmi ziyaret gerçekleştirdi.

Başbakan Binali Yıldırım ile Rama'nın görüşmesinde iki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşmasının güncellenmesi, Arnavutluk'ta organize sanayi bölgelerinin kurulması, altyapı ve enerji alanında ortak projeler geliştirilmesi gibi ekonomik konular ele alındı. Türkiye ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile de bir görüşme gerçekleştiren Rama Osman Gazi Köprüsü'nün açılışına da katıldı. 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Türkiye birçok ülkede olduğu gibi Arnavutluk'taki FETÖ'ye mensup kuruluşların takip edilmesi ve özellikle üniversite, kolej ve dil okullarının faaliyetlerinin durdurulması için girişimlerde bulundu. Ekim ayı sonlarında Arnavutluk Dışişleri Bakanı Ditmir Bushati'nin Türkiye'de yürüttüğü temaslarda da bu konu görüşüldü. Türkiye'nin talebi üzerine Arnavutluk Eğitim Bakanlığı FETÖ'ye bağlı okulların Türk bayrağı ve simgelerini kullanmalarını yasakladı.[1] Türkiye'nin Arnavutluk polisine hibe ettiği üniformalar Kasım ayında Başbakan Edi Rama'nın katıldığı bir törenle teslim edildi.[2] 21 Aralık tarihinde Arnavutluk Cumhurbaşkanı Bujar Nishani, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın davetlisi olarak Türkiye'ye iki günlük resmi bir ziyaret düzenledi. Bu ziyaret esnasında iki ülkenin resmi haber ajansları arasında bir iş birliği anlaşması imzalandı.[3] İki cumhurbaşkanının görüşmesinde ise FETÖ başta olmak üzere terör ve organize suçlarla mücadele konuları öne çıktı.[4]

7 Nisan'da Bosna Hersek Bakanlar Kurulu Başkanı Denis Zvizdic Türkiye'yi ziyaret etti. Dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu ile Zvizdic'in yaptıkları görüşmede iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ele alındı. Zvizdic, Türkiye'ye enerji, ulaştırma, tarım, ahşap ve metal sanayii gibi alanlarda projeler sunarak Türk yatırımcıları ülkesine davet etti. Türkiye, Bosna Hersek et endüstrisine destek olmak amacıyla 2014'te başlattığı yıllık 15 bin tonluk gümrüksüz et ithalatı politikasını sürdürerek bunun için

Tuzla'dan doğrudan kargo seferleri başlattı. TİKA'nın bu ülkede yürüttüğü kalkınma ve restorasyon projeleri devam etti. Tamamlanan en önemli projelerden biri özerk Sırp Cumhuriyeti'nin başkenti Banja Luka'da bulunan ve 7 Mayıs 1993'teki Sırp bombardımanıyla zarar gören Ferhad Paşa (Ferhadiye) Camii'nin restorasyonu oldu. Cami, bombalanmasından 23 yıl sonra aynı tarihte dönemin Başbakanı Davutoğlu, Başbakan Yardımcıları Yalçın Akdoğan, Lütfi Elvan ve Tuğrul Türkeş ile Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in de yer aldığı bir törenle yeniden hizmete açıldı. Açılış töreninde geniş bir kitleye hitap eden Davutoğlu konuşmasında Türkiye'nin Bosna Hersek'te birlik, kardeşlik ve çok kültürlülüğün gelişmesi için çalıştığını, ülkenin NATO ve AB'ye üyelik hedeflerini desteklediğini ifade etti.[5] Türkiye her yıl olduğu gibi 11 Temmuz'daki Srebrenitsa Katliamı anma törenlerine verdiği önemi Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun katılımıyla göstermiş oldu. Aralarında ikili dostluk bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi Üyesi Bakir Izetbegovic yıl içinde birkaç kez bir araya geldiler. 15 Temmuz darbe girişiminden sonra Türkiye'nin bu ülkedeki FETÖ'ye bağlı okulların kapatılması için yaptığı çağrılara Izetbegovic ve Dışişleri Bakanı Igor Crnadak gibi birçok devlet adamından olumlu karşılıklar geldi.[6] Bosna Hersek'teki liderlerin bu olumlu tavrına karşın ülke medyasında örgüte bağlı okulların Bosna Hersek'teki Rijaset (Bosna Hersek Diyanet İşleri Başkanlığı) tarafından devralınacağı iddiası ortaya atıldı.[7] Ancak bu iddia ilgili kurum tarafından doğrulanmadı.

2016 yılında Bulgaristan ile ilişkilerin en önemli konu başlıklarından birini bu ülkedeki Türk azınlığın siyasi örgütlenmesinde yaşanan kriz ve değişiklikler oluşturdu. 2015 yılı sonlarında Türkiye ile Rusya arasında başlayan gerginlik Bulgaristan'daki Türk azınlığın en büyük partisi konumundaki Hak ve Özgürlükler Hareke-

ti'nde (HÖH) bölünmeye sebep oldu. Jet krizinde Türkiye'yi destekleyici açıklamalarda bulunan Genel Başkan Lütfi Mestan parti içinde hala kuvvetli bir nüfuzu bulunan Kurucu Onursal Başkan Ahmet Doğan tarafından görevinden alındı. Bunun üzerine Mestan ve üç milletvekili partilerinden istifa ederek birkaç ay sonra Sorumluluk, Özgürlük ve Hoşgörü için Demokratlar (DOST) adlı yeni bir parti kurdular. Mestan'ın görevden alınmasından sonra bir süre Türkiye'nin Sofya Büyükelçiliğine sığınmış olması ve Ankara'nın HÖH'ten bazı üst düzey kişilere giriş yasağı ilan etmesi Türkiye'nin Bulgaristan'ın içişlerine karıştığına dair yorumlara sebep oldu. Bu durum iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerde bazı pürüzlere yol açtı. Bulgaristan ve Türkiye karşılıklı olarak birer diplomatik personeli istenmeyen adam *(persona non grata)* ilan ettiler. Yine de ilişkilerde uzun süreli ve derin bir çatlak yaşanmazken Türkiye ile Rusya'nın yıl ortalarında anlaşmaya varmaları bu konunun daha fazla uzamasını önledi.

15 Temmuz'daki darbe girişiminin başarısız olmasının ardından Bulgaristan'a firar eden bazı Türk vatandaşları Ankara'nın talebi üzerine kısa süre içinde yakalanarak Türkiye'ye iade edildi. Bu şahısların yargılanmaksızın iade edilmesine dair ülke içerisinden gelen eleştirilere Bulgaristan hükümeti, Türkiye ile ilişkilerin bozulmaması adına aldırış etmedi. Ağustos ayı sonlarında Türkiye'ye gelen Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov darbe girişimi sonrasında AB üyesi ülkelerden Ankara'yı ziyaret eden ilk üst düzey lider oldu. Bulgaristan'dan yetkililerin açıklamalarına bakılırsa Türkiye ile ilişkiler konusunda sergilenen bu hassasiyetin özellikle yeni bir sığınmacı akını endişesinden kaynaklandığı söylenebilir.[8] Öte yandan Türkiye'den Avrupa'ya mal taşıyan tırların Bulgaristan sınır kapılarında uzun kuyruk oluşturmalarına bu yıl da bir çözüm bulunamadığı gibi insan kaçakçılığına karşı getirilen ekstra kontroller durumun daha da zorlaşmasına sebep oldu.

10 Ekim tarihinde Rusya ile Türkiye arasında Türk Akımı doğalgaz boru hattı için resmi anlaşmanın imzalanması, Balkanların enerji güvenliğini de yakından ilgilendiren bir gelişme oldu. Hattın Türkiye üzerinden Yunanistan'a uzatılacak olması, AB mevzuatını dikkate alarak Güney Akım projesini durdurmuş olan Bulgaristan'da kaygıya yol açtı. Bulgaristan hükümeti, AB'den bu projenin de mevzuata uyumluluğunun titizlikle denetlenmesini isterken diğer taraftan ülkenin Balkanlar için bir doğalgaz dağıtım merkezi haline gelmesi adına alternatif proje arayışlarına başladı.[9]

26-27 Nisan tarihlerinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, beraberindeki beş bakanla beraber Hırvatistan'a resmi bir ziyarette bulundu. Hırvatistan Cumhurbaşkanı Kolinda Grabar-Kitaroviç ile görüşen Erdoğan iki ülke arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesine vurgu yaparken Grabar-Kitaroviç ise Türkiye'den özellikle turizm, tarım, enerji, bankacılık ve yüksek teknoloji alanlarında yatırım beklediklerini kaydetti.[10] Ziyareti sırasında Zagreb'deki Yunus Emre Kültür Merkezi'nin açılışını yapan Erdoğan iki ülkeden birkaç yüz iş adamının bir araya geldiği Türk-Hırvat İş Forumu'na da katıldı.[11]

Kosova ile Türkiye arasındaki yakın ilişkiler 2016 yılında da devam etti. Kosova Türklerinin milli bayramı olan 23 Nisan tarihinde Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş bu ülkeyi ziyaret ederek bayram etkinliklerine katıldı. Kurtulmuş bu ziyaretinde Kosova Başbakanı İsa Mustafa'nın da katıldığı törenle Türkiye'nin Prizren'deki başkonsolosluk binasının resmi açılışını yaptı. Böylece Türkiye, Kosova'nın nüfus bakımından ikinci şehri olan ve kayda değer bir Türk nüfusunun yaşadığı Prizren'de başkonsolosluğu bulunan ilk ülke oldu. Prizren'in tam merkezinde yer alan başkonsolosluk binasına Arnavutların Bayrak Günü olarak kutladıkları 28 Kasım tarihinde saldırıda bulunulması ve Türk bayrağının indirilmesi beklenmedik bir gelişme olarak kaydedildi. Kosova'da

Avrupa eğilimli yayın yapan bazı medya kuruluşlarında son birkaç yıldır Türkiye hakkında yer bulan olumsuz görüşlerin Kosova toplumundaki Türkiye algısına olumsuz etki yapmış olması mümkündür. Saldırıdan bir gün önce ülkedeki Türk yatırımlarına dair yapılan ve karalayıcı ifadeler içeren bir programın[12] bu eyleme zemin oluşturmuş olabileceği de iddia edilmiştir.[13] Yine de aşırı milliyetçi, marjinal bir grubun yaptığı tahmin edilen bu saldırının iki ülke ilişkilerine yönelik herhangi olumsuz bir sonuç doğurduğu söylenemez. Nitekim bu olaydan yaklaşık bir ay sonra Kosova Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın resmi davetlisi olarak Türkiye'yi ziyaret etti. Erdoğan-Thaçi görüşmesinde ele alınan konular arasında Kosova'da faaliyetlerini sürdüren FETÖ'ye mensup kuruluşlar ve değişmekte olan küresel dengelere bağlı olarak bölgesel güvenlik meseleleri öne çıktı.[14] Thaçi görüşmenin ardından yapılan basın toplantısında, "Türkiye'nin terörist olarak tanımladığı tüm unsurlar Kosova nezdinde de teröristtir" diyerek bu konuda Türkiye ile iş birliği içinde olacaklarını ifade etti.[15]

Son birkaç yıl boyunca iç siyasi krizlerle boğuşmakta olan Makedonya ile siyasi ilişkilerde 2016'da önemli bir yoğunluk yaşanmadı. Cumhurbaşkanı ya da başbakan düzeyinde bir resmi ziyaret gerçekleşmezken Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş'un Uluslararası Balkan Üniversitesi mezuniyet töreni için 3 Haziran tarihinde Makedonya'ya yaptığı ziyaretin yanı sıra bakan düzeyinde karşılıklı ziyaretlerde bulunuldu. 21 Aralık'ta Makedonya Türklerinin resmi bayramına Başbakan Binali Yıldırım'ın katılacağı duyurulsa da Türkiye'deki terör saldırıları nedeniyle bu gerçekleşmedi. STK faaliyetleri arasında MÜSİAD'ın Balkanlarda Romanya'dan sonraki ilk şubesini Ekim ayında Makedonya'da açması,[16] buradaki ve civar ülkelerdeki Türk yatırımları için olumlu bir gelişme olarak kaydedilebilir.

AB Bakanı ve Başmüzakereci Volkan Bozkır 11 Şubat'ta Romanya'ya bir resmi ziyaret gerçekleştirerek bu ülkenin başbakanı ve dışişleri bakanı ile görüştü. 23-24 Mart tarihleri arasında Romanya Cumhurbaşkanı Klaus Iohannis Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu. Ioannis'in Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Davutoğlu başta olmak üzere birçok yetkiliyle yaptığı görüşmelerde stratejik ve ekonomik iş birliği, göçmen krizi ve Bükreş'e cami inşası gibi konular ele alındı. Türkiye-Romanya arasındaki ikili diyaloğun yanı sıra Türkiye-Romanya-Polonya dışişleri bakanları yıl içerisinde üçlü toplantılar düzenleyerek özellikle NATO çerçevesindeki ortak konu başlıklarını değerlendirdiler. 15 Temmuz darbe girişiminden sonra birçok ülkede olduğu gibi Romanya'da bulunan FETÖ okullarının kapatılması için Türkiye tarafından girişimler başlatıldı.[17]

2016'da seçim düzenleyen[18] bir başka ülke olan Sırbistan ile ülkedeki seçim gündemi nedeniyle karşılıklı olarak yoğun bir temas olmadı. Ancak Sırbistan Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ivica Dacic 5-6 Ekim tarihlerinde Türkiye'ye resmi ziyarette bulunarak Başbakan Yıldırım ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüştü. Görüşmelerde iki ülke bakanları tarafından bölgede barış ve istikrarın devamına vurgu yapıldı.[19]

Yunanistan ile ilişkilerde yılın ilk aylarında en önemli gündem maddesi olarak göçmen krizi öne çıktı. 29 Kasım 2015'teki Türkiye-AB zirvesinde alınan karar uyarınca Ankara Atina'dan üçüncü ülke vatandaşlarının geri kabul süreçlerini hızlandırdı. Bunun yanı sıra 18 Mart tarihli Türkiye-AB mutabakatı sonrasında Ankara kendi toprakları üzerinden Ege'deki Yunan adalarına geçen bütün düzensiz göçmenleri geri almayı kabul etti. Bu uygulamalar Türkiye'den Yunanistan'a düzensiz göçü büyük ölçüde durdurdu.

İki ülke dışişleri bakanlarının Ocak ve Mart aylarında gerçekleşen karşılıklı ziyaretlerinin ardından Türkiye-Yunanistan 4. Yük-

sek Düzeyli İşbirliği Konseyi toplantısı, iki ülke başbakan ve bakanlarının katılımıyla 8 Ekim tarihinde İzmir'de düzenlendi. Göçmen krizinin ana gündem olarak ele alındığı toplantıda iki ülkenin ilgili kurumları arasında turizm, radyo-televizyon ve habercilik konularında iş birliği anlaşmaları imzalandı. Toplantıda ayrıca İzmir ile Selanik arasında doğrudan feribot seferleri başlatılması ve İstanbul ile Selanik arasına bir hızlı tren hattı inşa edilmesine karar verildi.

Yıl içinde Türkiye ve Yunanistan yetkilileri arasında bazı kısa süreli polemikler de yaşandı. Mart ayında Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın Yunanistan ziyareti sırasında Yunanistan Cumhurbaşkanı Prokopis Pavlopulos ve Başbakan Aleksis Tsipras ile beraber yaptığı, tarihte Ermeni ve Pontus soykırımları yaşandığına ilişkin ortak açıklamaya Ankara sert tepki gösterdi.[20] Ramazan'da Ayasofya'dan canlı sahur yayını yapılması Yunanistan Kültür Bakanı tarafından eleştirilince Türkiye Dışişleri Yunanistan'ın öncelikle kendi ülkesindeki Müslümanların ibadet hürriyeti konusunda gereken adımları atmasının uygun olacağını hatırlattı.[21] Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Lozan Antlaşması'nın içeriğine yönelik sorgulayıcı yaklaşımı Yunanistan'da başta Başbakan Tsipras ve Savunma Bakanı Panos Kammenos olmak üzere birçok bakan ve siyasetçi tarafından eleştiri konusu yapıldı. 15 Temmuz darbe girişiminin ardından helikopterle Yunanistan'a firar eden sekiz askerin yargılanması neticesinde yalnızca üç asker hakkında Türkiye'ye iade kararı alınmasına Ankara tepki gösterdi.[22] Kıbrıs sorunu, Ege'deki karasuları ve hava sahası konularında devam eden görüş ayrılıkları da zaman zaman karşılıklı tartışmalar meydana getirdiyse de diğer alanlardaki ikili ilişkileri bozacak düzeye yükselmedi. Hatta Kıbrıs konusunda iki ülke 2017 yılı başlarında müzakereci taraflar ve garantörlerin bulunacakları bir uluslararası konferansta bir araya gelmek üzere anlaştılar.

EKONOMİK İLİŞKİLER

TÜİK'in 2016 yılının ilk 10 ayı için kesin olmayan verilerine göre Türkiye'nin 11 Balkan ülkesiyle gerçekleşen ticaret hacmi 13,4 milyar dolar civarında kaydedildi. Bir önceki yılın aynı dönemiyle kıyaslandığında bu miktarın yaklaşık yüzde 2,71 azaldığı görülür. Bunun arkasında yatan ana sebebin Yunanistan ve Romanya'dan yapılan ithalatta yaşanan büyük düşüşler olduğu söylenebilir. Nitekim bu dönemde Türkiye'nin bölgeden yaptığı toplam ithalat yüzde 18,67 azalırken bölgeye olan ihracatı ise yüzde 12,21'lik bir artış gösterdi. Daha önce de olduğu gibi Türkiye'nin Balkanlarla ticari ilişkilerinde AB üyesi ülkelerin ağırlığı 2016 yılında da devam ederek bölgeyle olan toplam ticaretin yüzde 84'ünden fazlası yalnızca bu beş ülkeyle gerçekleşti. Diğer altı ülkeyle gerçekleştirilen ithalat ve ihracatın hacmi de son yıllardaki düzenli artış eğilimini devam ettirdi.

Balkanlardaki yatırımlar konusuna gelince Türkiye ve Kosova merkez bankalarının verilerine göre 2016'nın ilk üç çeyreğinde Türkiye'den 11 Balkan ülkesine yaklaşık 137 milyon dolarlık doğrudan dış yatırım yapıldı. Bu dönemde Türkiye'den en yüksek miktarda yatırım çeken ülkeler sırasıyla Romanya, Kosova ve Arnavutluk oldu.

Tablo 1. Türkiye-Balkanlar Ticari İlişkiler

	2015 (İlk 10 Ay)				2016 (İlk 10 Ay)					
Ülke adı	**İhracat (dolar)**	**İthalat (dolar)**	**Hacim (dolar)**	**Denge (dolar)**	**İhracat (dolar)**	**İthalat (dolar)**	**Hacim (dolar)**	**Denge (dolar)**	**Yüzde Değişim (İhracat)**	**Yüzde Değişim (İthalat)**
Arnavutluk	225.178.916	46.575.639	271.754.555	178.603.277	253.526.897	16.539.036	270.065.933	236.987.861	12,59	-64,49
Bosna Hersek	245.401.928	214.314.503	459.716.431	31.087.425	259.007.938	226.015.047	485.022.985	32.992.891	5,54	5,46
Bulgaristan	1.387.171.451	1.929.533.161	3.316.704.612	-542.361.710	1.971.348.168	1.732.688.863	3.704.037.031	238.659.305	42,11	-10,20
Hırvatistan	210.794.891	104.805.054	315.599.945	105.989.837	238.920.615	113.542.775	352.463.390	125.377.840	13,34	8,34
Karadağ	33.270.681	5.675.282	38.945.963	27.595.399	43.973.410	22.969.296	66.942.706	21.004.114	32,17	304,73
Kosova	193.157.904	5.998.328	199.156.232	187.159.576	213.889.589	7.235.188	221.124.777	206.654.401	10,73	20,62
Makedonya	254.296.275	65.406.868	319.703.143	188.889.407	306.829.895	69.272.678	376.102.573	237.557.217	20,66	5,91
Romanya	2.361.550.745	2.209.425.996	4.570.976.741	152.124.749	2.253.305.718	1.829.088.157	4.082.393.875	424.217.561	-4,58	-17,21
Sırbistan	402.703.840	208.938.345	611.642.185	193.765.495	483.877.329	225.650.373	709.527.702	258.226.956	20,16	8,00
Slovenya	680.770.793	285.018.010	965.788.803	395.752.783	749.213.333	241.734.859	990.948.192	507.478.474	10,05	-15,19
Yunanistan	1.126.020.539	1.575.282.499	2.701.303.038	-449.261.960	1.215.713.829	924.244.604	2.139.958.433	291.469.225	7,97	-41,33
BB (6) TOPLAM	1.354.009.544	546.908.965	1.900.918.509	807.100.579	1.561.105.058	567.681.618	2.128.786.676	993.423.440	15,29	3,80
AB (5) TOPLAM	5.766.308.419	6.104.064.720	11.870.373.139	337.756.301	6.428.501.663	4.841.299.258	11.269.800.921	1.587.202.405	11,48	-20,69
TOPLAM	**7.120.317.963**	**6.650.973.685**	**13.771.291.648**	**469.344.278**	**7.989.606.721**	**5.408.980.876**	**13.398.587.597**	**2.580.625.845**	**12,21**	**-18,67**

BB (6)= Altı Batı Balkan Ülkesi

AB (5)= AB Üyesi Beş Balkan Ülkesi

Kaynak: TÜİK

Tablo 2. Türkiye'den Balkan Ülkelerine Giden Doğrudan Yatırımlar (Yaklaşık Değerler, Milyon Dolar)

ÜLKE	2015 (Ocak-Eylül)	2016 (Ocak-Eylül)
Arnavutluk	15	27
Bulgaristan	6	1
Bosna Hersek	34	2
Hırvatistan	27	11
Karadağ	11	10
Kosova	53	32
Makedonya	10	10
Romanya	17	44
Sırbistan	15	0
Slovenya	0	0
Yunanistan	0	0
TOPLAM	188	137

Kaynak: TCMB ve Kosova Merkez Bankası

DİĞER ÖNEMLİ GELİŞMELER

Yukarıda sayılan resmi temasların dışında Balkan ülkeleri liderleriyle birçok farklı etkinlikte üst düzey görüşmeler gerçekleştirildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kızı Sümeyye Erdoğan'ın 14 Mayıs'ta gerçekleştirilen nikah törenine Balkanlardan Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi Üyesi Bakir Izetbegovic ve Arnavutluk Başbakanı Edi Rama katılarak nikah şahitliği yaptılar. 23-24 Mayıs 2016 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen Dünya İnsani Zirvesi'ne de Balkan ülkelerinden cumhurbaşkanı ve başbakan düzeyinde katılımlar gerçekleşti. Bu katılımcılar İstanbul'da bulundukları esnada Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile bir araya gelerek gündemi değerlendirdiler. 26 Ağustos'taki Yavuz Sultan

Selim Köprüsü açılış törenine de en yoğun üst düzey katılım yine Balkan ülkelerinden gerçekleşti. Törende Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi Başkanı Izetbegovic, Makedonya Cumhurbaşkanı Gjorge Ivanov, Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov ve Sırbistan Başbakan Yardımcısı Rasim Ljajic hazır bulundular. Bütün bu örnekler Türkiye ve Balkan siyasi liderleri arasındaki kişisel yakınlığın olduğu kadar bu ülkelerin Türkiye ile ilişkilere verdiği önemin de birer göstergesidir.

Balkan ülkelerinin Türkiye'ye yönelik hassas yaklaşımı 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişiminin ardından bir kez daha gözlemlendi. Darbe girişimi karşısında Batı ülkelerinden gelen cılız kınama mesajları Ankara için büyük hayal kırıklığına sebep olurken Balkan hükümetleri bu konuda çok daha net ve ivedi tepki gösterdiler. 15-16 Temmuz tarihlerinde Bosna Hersek, Arnavutluk, Karadağ, Makedonya, Kosova, Romanya, Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan'daki liderlerin büyük bir kısmı darbeyi kınayarak seçilmiş hükümetin ve sivil demokrasinin yanında olduklarını ifade ettiler.[23] Bu durumun, Balkan liderlerinin Türk siyasetçilerle aralarındaki kişisel dostluklarının yanı sıra bugüne değin karşılıklı olarak kurulmuş ve sürdürülmekte olan güçlü bağların doğal bir sonucu olduğu düşünülebilir. Ayrıca Balkanların çeşitli şehirlerinde yaşayan Türk ve Müslüman gruplar da sokaklara çıkarak darbe girişimine tepkilerini ve hükümete desteklerini gösterdiler.

Avrupa Parlamentosunun (AP) Türkiye ile üyelik müzakerelerinin dondurulmasına yönelik Kasım ayında aldığı karar da Hırvatistan, Sırbistan ve Makedonya gibi birçok Balkan ülkesinde kaygıyla takip edildi. Bu ülkelerin yetkilileri Türkiye ile AB arasındaki iyi ilişkilerin önemini vurgulayan beyanlarda bulundular. Balkanlarda bu konuya gösterilen yakın ilginin ana sebebini Türkiye-AB ilişkilerinin bozulmasının bölgeye yönelik yeni bir göç dalgası doğurabileceği endişesi oluşturdu.[24]

Yıl boyunca Türkiye'nin Balkanlar ile sosyal ve kültürel bağlarını güçlendirecek çalışmalara devam edildi. Türkiye'nin Balkanlardaki en etkin kurumlarından olan TİKA faaliyet gösterdiği ülkelerde eğitim, sağlık, tarım ve altyapı alanlarında birçok proje gerçekleştirdi. Ayrıca Prizren'deki Emin Paşa Camii ve Manastır'daki Haydar Kadı Camii gibi birçok tarihi eser TİKA tarafından restore edildi ve yıl içinde kullanıma açıldı. Türkiye'nin uluslararası projeler yürüten bir diğer resmi kurumu Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), 2016 yılını Kosova Yılı ilan ederek bu kapsamda çeşitli etkinlikler gerçekleştirdi. YTB ayrıca önceki yıllarda olduğu gibi Balkanlar Burs Programı adı altında bölgeden lisans ve lisansüstü öğrencilerine Türkiye'de öğrenim görme imkanı sağladı. Yunus Emre Enstitüsü Zagreb'de yeni bir kültür merkezinin açılmasıyla birlikte Balkanların sekiz ülkesinde dil öğretimi ve kültür faaliyetlerini sürdürürken Diyanet İşleri Başkanlığı ise din ve eğitim işlerinde Müslüman topluluklara desteğini 2016 yılında da devam ettirdi.

SONUÇ

2016 yılında iç ve dış politikada yaşanan önemli meydan okumalara rağmen Türkiye, Balkanlara önem vermeye devam ederek ikili ilişkilerdeki olumlu eğilimi devam ettirmiştir. Ekonomik ilişkilere bakıldığında toplam ticaret hacminde önceki yıla göre ufak bir daralma yaşanmakla beraber Türkiye'nin ihracatındaki artış dikkat çekici boyutta olmuştur. Doğrudan yatırımlara bakıldığında ise miktarı 2015 yılından az olmakla beraber Türk yatırımcılarının bölgeye yatırım yapmaya devam ettikleri görülmektedir. Ufak ölçekli ekonomilere sahip olmasına rağmen Balkan ülkeleri gerek ekonomi politikaları gereği gerekse yakın siyasi ilişkileri sayesinde Türkiye'den gelecek yatırımcılara önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Türkiye hükümeti de Türk şirketlerinin yurt dışında yatırım yap-

malarını teşvik etmekte olmasından dolayı bu husus son yıllarda bölge ülkeleriyle olan ikili ilişkilerin sürekli gündem maddesi haline gelmiştir. Balkanlarda siyasi istikrar ekonomik sorunların çözülmesiyle bağlantılı olduğundan, bölgede yapılacak yatırımlar Türkiye için yalnızca ekonomik varlığını artırması olarak değil aynı zamanda yakın bir coğrafyadaki barış ve güvenliğin güçlendirilmesi bakımından da önemlidir.

Balkanlar Türkiye için sosyal bakımdan da önem taşımaktadır. Türkiye'de toplumun önemli bir kesiminin bölgeyle yüzyıllar öncesine dayanan kültürel ve tarihi bağları vardır. Bu sebeple Türkiye ile Balkanlardaki Türk ve Müslüman topluluklar arasında özel bir sosyokültürel ilişki zemini mevcuttur. Bununla birlikte Türkiye bölgedeki diğer unsurları dışlayıcı bir politika izlememekte, bütün unsurlara temas eden bir dış politika hassasiyeti göstermektedir. Resmi kurumlar ve sivil toplumun bölgedeki altyapı sorunlarını çözme, gelişimini hızlandırma, ekonomik kalkınma ve bölge ülkelerindeki etnik, dini ve kültürel çeşitliliğe saygı gösterilmesini sağlamaya yönelik faaliyet ve kalkınma destekleri bütün toplumsal ve bölgesel kesimleri kapsayacak şekilde devam etmektedir. Ancak bölgedeki gerek aşırı milliyetçi gerekse Avrupa yanlısı basın yayın kuruluşları Türkiye'nin Balkanlardaki faaliyetlerini zaman zaman manipülatif bir dille yansıtmaktadır. Bunların toplum nazarında alıcı bulmasının önlenmesi için Türkiye'nin kamu diplomasisi faaliyetlerine ağırlık vermesi yararlı olacaktır. Özellikle Anadolu Ajansı'nın son yıllarda çeşitli Balkan dillerinde hizmet vermeye başlaması, bölge medyasında Türkiye'ye ilişkin haber ve görüş çeşitliliğinin dengelenmesi bakımından gözle görülür neticeler vermiştir.

2000'li yıllardan itibaren Türkiye'nin bölgede artan yumuşak gücü, sosyal ve kültürel çalışmalar ile turizmin yanı sıra bölgede devlet desteği ve özel teşebbüsler yoluyla Türkler tarafından yürütülen eğitim faaliyetlerinin de bir sonucudur. Ne var ki son yıllarda

Türkiye Cumhuriyeti için bir tehdit olduğu açık hale gelmiş bulunan FETÖ'ye ait okullar da halen bölgede faaliyet göstermektedir. 15 Temmuz darbe girişiminin ardından bu okullar ve iltisaklı kuruluşların geleceğinin ne olacağı meselesi Balkan ülkeleri ile Türkiye arasındaki en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. Diğer yandan dünyanın birçok ülkesinde faaliyet gösteren bu okulların yerini alacak ve ülkelerin sosyoekonomik gelişimi ve nitelikli insan kaynağının artmasına katkı sağlayacak bir eğitim kurumu ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyacın giderilmesi için 28 Haziran 2016 tarihinde yayınlanan 6721 sayılı Kanun'la Türkiye Maarif Vakfı kurulmuştur. Kanun'da Maarif Vakfı'nın görevleri, "Okul öncesi eğitimden üniversite eğitimine kadar tüm eğitim süreçlerinde burslar vermek, okullar, eğitim kurumları ve yurtlar gibi tesisler açmak, yurt içi de dâhil olmak üzere bu kurumlarda görev alabilecek eğitmenleri yetiştirmek, bilimsel araştırmalar ve araştırma-geliştirme çalışmaları yapmak, yayınlar yapmak ve metotlar geliştirmek ve faaliyet gösterdiği ülkenin mevzuatına uygun diğer eğitim faaliyetlerini yürütmek" şeklinde belirtilmektedir (madde 1).[25] Vakfın ağırlık vereceği bölgelerden birinin Balkanlar olacağı atılan ilk adımlardan anlaşılmaktadır. Bosna Hersek'e temsilci atayan ve Arnavutluk'ta tescil işlemlerini tamamlamak üzere olan Vakfın kısa sürede bütün bölge ülkelerinde çalışmalara başlaması öngörülmektedir.[26] Dış ilişkilere yeni bir boyut ve zemin kazandıracak olan Maarif Vakfı'nın Türkiye'nin bölge toplumlarıyla olan bağlarını kuvvetlendirecek çalışmalarda bulunması ve böylece Balkanlardaki yumuşak gücüne farklı bir dinamizm getirmesi beklenmektedir.

Son yıllarda dünyanın başka bölgelerinde olduğu gibi Balkanlarda da jeostrateji giderek öne çıkmaya başlamıştır. 2000'li yılların başlarında Balkanların tamamının Avrupa-Atlantik dünyasına entegre edileceğine yönelik beklentiler 2010'lu yıllara gelindiğinde zayıflamaya yüz tutmuştur. Ekonomik kriz, mülteci krizi ve sağ par-

tilerin yükselmesi gibi sebeplerle AB üyesi ülkeler Birlik'in genişlemesine daha tereddütlü yaklaşmaktadır. 2016 yılında küresel siyaseti ilgilendiren iki önemli gelişme olarak Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılma kararı alması ve ABD'de Donald Trump'ın başkanlığa seçilmesi küresel siyasetin geleceğini daha da belirsiz hale getirmiştir. Başta Fransa ve Hollanda olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde aşırı sağın güçlenmesi ve yakın bir gelecekte iktidara gelebilme ihtimali karşısında entegrasyonist ve uluslararasıcı projelerin geleceği tartışılır hale gelmiştir.

Balkan ülkelerinden AB ve NATO üyesi olanlar dahi henüz bu bloklara tam uyum sağlayabilecek reformları tamamlamamışken Batı Balkanların Avrupa-Atlantik entegrasyon süreçlerinin nasıl ilerleyeceği iyice belirsizleşmiştir. AB'nin dönüştürücü gücünü kaybetmesi ve Trump yönetimi altında ABD'nin Balkanlara ilgisini azaltması ihtimali karşısında Rusya'nın son yıllarda sinyallerini verdiği üzere bölgeye daha fazla nüfuz ederek Batı dünyasıyla yürütmekte olduğu rekabeti bu coğrafyaya iyiden iyiye taşıması söz konusu olabilir. ABD ve AB'nin başka öncelikleri yüzünden Balkanlarda büyüyen güç boşluğunun Rusya tarafından doldurulması, ortak Avrupa-Atlantik hedeflerinden dolayı 2000'lerin başlarından beri istikrar, kalkınma ve reform gibi konulara odaklanmaya gayret eden bölge ülkelerinde eski tartışmaları yeniden gün yüzüne çıkarabilir ve böylece yeni kriz hatta çatışma alanları meydana gelebilir.

Batı Balkanlarda yer alan ülkeler 2000'lerin ikinci yarısından bu yana ekonomik krizin etkilerini oldukça derin bir biçimde yaşamaktadır. Genç işsizliğinin yüzde 40'lara yaklaştığı, altyapı eksikliklerinin bulunduğu ve dışarıya yoğun göç veren bu coğrafyada gelecek beklentileri giderek karamsar hale gelmektedir. Bu durum Avrupa-Atlantik vizyonunun belirsizleşmesiyle bir araya gelince yerel aktörler dış dünyayla alternatif ilişkiler geliştirmeye daha fazla yönelmektedir. Bölgede hala çözümlenmemiş sorunların olmasının da bir

sonucu olarak devletler ve siyasi çevreler kendilerini siyasi, ekonomik ve askeri bakımdan güçlendirebilecek yeni arayışlara girişmektedir. 2016 yılında gerçekleşen Hırvatistan ve Sırbistan'ın silahlanma faaliyetleri,[27] Kosova'nın kendi ordusunu kurma çalışmalarını hızlandırması,[28] Bosna Hersek'teki özerk Sırp Cumhuriyeti yönetiminin bir referandum sonucunda ülke bütünlüğü ve anayasayı zedeleyebilecek bir milli bayramı kabul etmesi ve bağımsızlık için de referanduma gideceğini açıklaması,[29] Makedonya'da süren iç istikrarsızlık ve benzeri gelişmeler bölgede gerilim ve krizlerin yakın bir gelecekte büyüyebileceğini işaret etmektedir. Son yıllarda dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Balkanlarda da yükselen aşırı milliyetçi ve popülist siyasi akımların güç kazanması da ayrıca endişe vericidir.

Türkiye son yıllarda ekonomik iş birliği, sosyal ve kültürel projeler ve başta eğitim ve sağlık olmak üzere birçok alanda sağladığı maddi ve teknik destekler yoluyla Balkanlarda yumuşak güç ağırlıklı politikalar yürütmekte ve gerek devlet gerekse toplum bazında ilişkilerini derinleştirmektedir. Ufak pürüzler haricinde bütün ülkelerle korunmakta olan yakın ilişkiler, jeopolitikanın yeniden yükselişe geçtiği bu dönemde Türkiye'nin bölgenin barış, istikrar ve güvenliği için daha aktif rol üstlenmesini sağlayabilecek bir zemin meydana getirmektedir. Taraflar arasında güvenilir bir arabulucu olma potansiyeline sahip Türkiye'nin mevcut kriz sinyalleri karşısında Arap Baharı'nın hemen öncesinde yürütmekte olduğu aktif diplomasiye kaldığı yerden devam etmesi, inisiyatif alarak aktörleri dengeleyici ve gerginlikleri önleyici bir tutum izlemesi, bölgesel güvenlik risklerinin yatıştırılmasında önemli bir rol oynayacaktır. Balkanlardaki güç boşluğundan istifade etmek isteyen kışkırtıcı ve revizyonist aktörlerin faaliyetlerine karşı ise bölgesel iş birliği, ticaret ve kalkınmayı öne çıkaran yeni fikir ve projelerle mevcut çok taraflı mekanizmaları çeşitlendirme, genişletme ve derinleştirme yollarına gidilebilir.

KRONOLOJİ

11 Şubat	AB Bakanı ve Başmüzakereci Volkan Bozkır Romanya'yı ziyaret etti.
8 Mart	Türkiye ve Yunanistan hükümetleri arasında 4. Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi toplantısı gerçekleştirildi.
23-24 Mart	Romanya Cumhurbaşkanı Klaus Iohannis Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu.
26-27 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan Hırvatistan'da resmi temaslarda bulundu.
7 Mayıs	Bosna Hersek'i ziyaret eden dönemin başbakanı Davutoğlu, Banja Luka'da restorasyonu tamamlanan Ferhad Paşa Camii'ni törenle hizmete açtı.
29 Haziran-1 Temmuz	Arnavutluk Başbakanı Edi Rama Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirdi.
11 Temmuz	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Srebrenitsa anma törenleri için Bosna Hersek'e gitti.
26 Ağustos	Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov Türkiye'yi ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Yıldırım ile görüştü.
5-6 Ekim	Sırbistan Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ivica Dacic 5-6 Ekim tarihlerinde Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
26 Ekim	Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan Üçlü Ticaret Komitesi'nin toplantısı için üç ülkenin ilgili bakanları İstanbul'da bir araya geldi.
1-3 Kasım	AB Bakanı ve Başmüzakereci Ömer Çelik resmi temaslarda bulunmak üzere Yunanistan'a gitti.
7-8 Kasım	Bosna Hersek Dışişleri Bakanı Igor Crnadak Ankara'da resmi temaslarda bulundu.
20-21 Aralık	Arnavutluk Cumhurbaşkanı Bujar Nishani, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın davetlisi olarak Türkiye'ye iki günlük ziyaret gerçekleştirdi.
29-30 Aralık	Kosova Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın davetlisi olarak Türkiye'ye iki günlük ziyaret gerçekleştirdi.

NOTLAR

1. "Sqaron Shkresën - Ministria e Arsimit Urdhër Institucioneve Arsimore: Mos Përdorni Simbole Turke", Ora News, 3 Kasım 2016.
2. "Türkiye'den Arnavutluk Polisine Üniforma Desteği", Anadolu Ajansı, 8 Kasım 2016.
3. "Anadolu Ajansı ile Arnavutluk Telegrafik Ajansı Arasında İşbirliği Anlaşması İmzalandı", Anadolu Ajansı, 22 Aralık 2016.
4. "Arnavutluk, Balkanların Barış ve İstikrarı İçin Kilit Bir Ülkedir", TCCB (Cumhurbaşkanlığı Resmi Sitesi), 21 Aralık 2016, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/67455/arnavutluk-balkanlarin-baris-ve-istikrari-icin-kilit-bir-ulkedir.html, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2017).
5. Banja Luka, "Turkey Reiterates Support for Bosnia's EU, NATO Bids", *Hurriyet Daily News,* 7 Mayıs 2016.
6. "Turkey's Gulen Crackdown Comes to Bosnia", Deutsche Welle, 20 Ağustos 2016; "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Bosna Hersek Dışişleri Bakanı Igor Crnadak ile Ortak Basın Toplantısı", T.C Dışişleri Bakanlığı 8 Kasım 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-bosna-hersek-disisleri-bakani-igor-crnadak-ile-ortak-basin-toplantisi_-8-kasim-2016.tr.mfa, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2017).
7. Dusanka Stanisic, "Islamska Zajednica u BiH Preuzima Gulenove Škole", *Politika,* 26 Ağustos 2016.
8. "Bulgarians Outraged at Deportation of Gulen Supporter to Turkey", Balkan Insight, 16 Ağustos 2016; "Her Gece 200-300 Göçmen Türkiye'ye Yollanıyor", *Haber Türk*, 24 Ekim 2016; "Yunanistan ve Bulgaristan'dan Mülteci Önlemi", *Türkiye,* 29 Kasım 2016.
9. Slav Okov, "Bulgaria May Restore Russian Gas Pipeline, Nuclear Plant", Bloomberg, 8 Ağustos 2016; "Bulgaria and Romania Launch Gas Pipeline", Reuters, 11 Kasım 2016.
10. Enes Kaplan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan Hırvatistan'da Resmi Törenle Karşılandı", Anadolu Ajansı, 26 Nisan 2016; Vedran Pavlic, "Turkish President Erdogan Concludes Visit to Croatia", Total Croatia News, 27 Nisan 2016.
11. Nikola Sucec, "Erdogan Poručio Hrvatskoj da Ukloni Birokratsku Oligarhiju", T Portal, 27 Nisan 2016.
12. "Zona Express: Haraçi Turk", *Gazeta Express,* 27 Kasım 2016.
13. Bayram Pomak, "Konsolosluk Saldırısı ve Algı Yönetimi", *Kosova Haber,* 28 Kasım 2016.
14. "Erdogani: "Pavaresia dhe Integriteti Territorial i Kosoves Jane te Padiskutueshme", Voice of Albanians, 30 Aralık 2016.
15. "Maarif Vakfı'yla Kosova'nın Millî Eğitimi El Ele Versin", T.C Cumhurbaşkanlığı, 29 Aralık 2016.

16. Besar Ademi ve Dzihat Aliju, "MÜSİAD Makedonya'da Şube Açtı", Anadolu Ajansı, 21 Ekim 2016.
17. Costin Ionescu, "Ce se Intampla cu Scolile din Romania Asociate Clericului Turc Gulen: Universitatea Lumina Negociaza un Consortiu cu alta Institutie Privata. Scolile Spectrum Acuza Presiuni ale Ankarei Asupra Parintilor Turci", Hot News, 20 Ekim 2016.
18. Nedim Emin, "Seçimlerin Ardından Sırbistan Siyaseti", Aljazeera Turk, 11 Mayıs 2016.
19. "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Sırbistan Dışişleri Bakanı Sayın Ivica Dacic ile Ortak Basın Toplantısı", T. C. Dışişleri Bakanlığı, 5 Ekim 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-sirbistan-disisleri-bakani-ortak-basin-toplantisi_-5-ekim-2016_-ankara.tr.mfa, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2017).
20. "Ankara'dan; Çipras, Pavlopulos ve Sarkisyan'a Çok Sert Tepki: 'Siz Hastasınız!'", *Milliyet,* 17 Mart 2016.
21. "QA-19, 8 Haziran 2016, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Açıklaması, Tanju Bilgiç, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'nın Ayasofya'daki Kur'an Okumasını Ramazan Ayında Talana Sunan Bir Bildirgesine Doldurdu", T. C. Dışişleri Bakanlığı, 8 Haziran 2016, http://www.mfa.gov.tr/qa_19_-8-june-2016_-statement-of-the-spokesperson-of-the-ministry-of-foreign-affairs_-tanju-bilgi%C3%A7-in-response-to-a-declaration-made-by-the-ministry-of-foreign-affairs-of-greece-condemning-the-reading-of-quran.en.mfa, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2017).
22. "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hüseyin Müftüoğlu'ndan Yunanistan'a Tepki!", *Türkiye,* 9 Aralık 2016.
23. "Balkan Leaders Praise Erdogan for Defeating Coup", Balkan Insight, 16 Temmuz 2016; "Izetbegović Uputio Podršku Vladi Turske i Erdoganu, te Poručio: Vojska Treba da se Vrati u Kasarne", Oslobodjenje, 16 Temmuz 2016; "Grushti i Shtetit në Turqi, Rama: Jam i Lumtur për Mikun Erdogan", Tirana Observer, 16 Temmuz 2016; "Thaçi në Krah të Erdoganit: Populli Turk Ishte më i Fuqishëm se Tanket", *Gazeta Express,* 16 Temmuz 2016.
24. Kayhan Gül, "Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye Kararı Balkanları Endişelendirdi", Anadolu Ajansı, 3 Aralık 2016; "AB Üyesi Ülkeden Türkiye Kararına Tepki", *Haber Türk*, 25 Kasım 2016.
25. "Türkiye Maarif Vakfı Kanunu", 27 Mart 2017, http://turkiyemaarif.org/kurumsal/vakif-kanunu, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2017).
26. Türkiye Maarif Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanı Birol Akgün ile mülakat, Aralık 2016.
27. "Serbo-Croatian Rivalry Fueling Arms Race in the Balkans", Deutsche Welle , 15 Ocak 2016; Filip Kovacevic, "Living Dangerously: The Recent Arms Race in the Balkans", newsbud.com, 9 Eylül 2016.

28. "Kosovo Security Force is 'Kosovo's Future Army,' says Thaci", B92, 28 Eylül 2016.
29. Eleanor Rose, "NEWS 25 Sep 16 Bosnian Serbs Defy State with Referendum Landslide", Balkan Insight, 25 Eylül 2016, "A Referendum by Serbs Threatens yet more Trouble for Bosnia", *The Economist*, 27 Eylül 2016.

TÜRKİYE'NİN AFRİKA POLİTİKASI 2016

ABDURRAHİM SIRADAĞ

Yrd. Doç. Dr., Kral Fahd Petrol ve Mineral Üniversitesi
Genel Çalışmalar Bölümü

GİRİŞ

AK Parti hükümetleri ile birlikte Türk dış politikasının (TDP) geleneksel paradigmaları büyük bir değişim sürecine girmiştir. 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'la birlikte başlayan dış politikadaki çeşitlilik, AK Parti hükümetleri döneminde daha fazla belirginleşti. Dış politikadaki çeşitliliğin en fazla görüldüğü yerlerden bir tanesi de Türkiye'nin Afrika ilişkilerinde yaşanan gelişmelerdir. AK Parti hükümetlerinde Afrika ile ilişkileri geliştirmek ve güçlendirmek TDP'nin en önemli ve öncelikli stratejik konularından birisi olmuştur. AK Parti hükümetlerinin Afrika ile stratejik ilişkilerini geliştirmesinin tarihi, ekonomik, siyasi ve sosyal sebep ve dinamikleri bulunmaktadır. Bu çalışmada AK Parti'nin 2016 yılı Afrika politikası incelenmiştir.

2008 ve 2014'te düzenlenen I. ve II. Türkiye-Afrika Zirveleri ile Türkiye-Afrika ilişkilerinde kurumsallaşma dönemi başlamıştır. 2016 yılında Türkiye-Afrika ilişkilerinin kurumsallaşmasına yönelik adımlar atılmıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 2016 yılında Sahraaltı Afrika ülkelerinde toplam sekiz farklı ülkeyi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler kapsamında birçok farklı alanda önemli ikili anlaşmalar yapılmıştır. Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) 15 Temmuz 2016'daki başarısız terör\darbe girişiminin ardından örgüte karşı Afrika ülkelerinde mücadele önemli dış politika amaçlarından birisi olmuştur. Aynı zamanda Türkiye Rusya, Suriye ve Irak bağlamında yaşanan gelişmeler ve 15 Temmuz darbe girişimi gibi iç ve dış politikasındaki tehdit ve meydan okumalara rağmen, Afrika ülkeleri ile ilişkilerini derinleştirmek için siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda çok önemli adımlar atmıştır. Bu çalışmada 2016 yılında Türkiye'nin Kuzey Afrika ve Sahraaltı Afrika ülkeleri ile ilişkileri de incelenecektir.

TÜRKİYE-KUZEY AFRİKA İLİŞKİLERİ

Arap Baharı süreci ile birlikte Kuzey Afrika ülkelerinde ortaya çıkan yeni siyasi ve güvenliğe ilişkin sorunlar, Türkiye-Kuzey Afrika ülkeleri ilişkilerini etkilemeye devam etmiştir. 2011 yılından önce Türkiye, Kuzey Afrika ile ilişkilerinde siyasi ve ekonomik iş birliğinin gelişmesine yönelik önemli stratejik adımlar atarken 2011 yılı ile bu stratejisi de değişmeye başlamıştır. Türkiye'nin bölgedeki yeni stratejisini Arap Baharı ile birlikte ortaya çıkan siyasi istikrarsızlıklar ve güvenlik sorunları ile mücadele etmek şeklinde formüle edebiliriz. Özellikle de bu süreç Türkiye'nin Libya ve Tunus ile ticari ve ekonomik ilişkilerinin yavaşlamasına neden olmuştur. Aynı zamanda Türkiye'nin Fas ve Cezayir ile 2016 yılında siyasi ilişkilerinin de sınırlı düzeyde gerçekleştiği söylenebilir. Ayrıca 15 Temmuz 2016 tarihinde FETÖ'nün Türk hükümetine karşı gerçekleştirdiği başa-

rısız darbe girişiminin ardından Türkiye, Kuzey Afrika'daki ülkelerde varlık gösteren FETÖ okullarının kapatılmasına yönelik çalışmalarına da hız vermiştir.

21 Nisan 2016 tarihinde TBMM Başkanvekili Akif Hamzaçebi ve Türkiye-Fas Parlamentolar Arası Dostluk Grubu Başkanı AK Parti Trabzon Milletvekili Ayşe Sula Köseoğlu, Türkiye ile Fas arasındaki diplomatik ilişkilerin 60. yılı nedeniyle Fas Büyükelçisi Mohammed Lotfi Aouad ile Türkiye'de eğitim gören bir grup Faslı öğrenciyi TBMM'de kabul etti. Hamzaçebi, Türkiye ile Fas'ın çok güçlü tarihi ilişkileri olduğunu ve Türkiye'de eğitim gören Faslı öğrencilerin iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde önemli rol oynayacağını ifade etti.[1] 25 Mayıs 2016 tarihinde Fas Parlamentosundan bir grup parlamenter Trabzon'da Türkiye-Fas Parlamentolar Arası Dostluk Grubu ile resmi bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede Fas Grubu Heyeti Başkanı Rakya Eddarhem iki ülke arasında kader birliği ve dostluk ilişkileri olduğunu vurgulayarak sosyal, ekonomik ve siyasi alanlardaki iş birliğinin daha fazla güçlenmesi için gayret edeceklerini söyledi. Eddarhem Trabzon ile Fas'taki bir şehrin kardeş şehir yapılması için çalışacaklarını da ifade etti. İki gün Trabzon'da incelemelerde bulunan heyette Faslı iş adamları da Trabzon'daki Türk iş adamları ile bir araya gelerek ticari ve ekonomik iş birliği alanlarında ortak çalışmalar yapılması konularında görüş alışverişinde bulundular.[2] Fas ile ticari ve ekonomik ilişkiler Arap Baharı'nın etkilerine rağmen 2011 yılından itibaren sürekli artmış, 2015 yılında bu ülke ile toplam ticaret hacmi 2 milyar dolara ulaşmıştır, 2016 yılında ise bu rakam değişmemiştir.[3]

23 Ağustos 2016 tarihinde TBMM'den bir grup milletvekili, FETÖ'nün 15 Temmuz darbe girişimini anlatmak üzere Fas'ın Marakeş şehrinde bir dizi görüşmelerde bulundu. Heyet Başkanı AK Parti Bolu Milletvekili Ali Ercoşkun, Fas'taki Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (PJD) ve Marakeş Belediye Başkanlığını ziyaret ederek

FETÖ hakkında ilgililere bilgi verdi. Türk heyeti ayrıca Fas'ın en büyük muhalefet partisi Asalet ve Çağdaşlık Partisi ile de görüşmelerde bulundu.[4] 2016 yılında Türkiye-Fas siyasi ilişkileri çok yüksek düzeyde gerçekleşmemiş olsa bile iki ülke arasındaki güçlü tarihi ve ekonomik ilişkiler Türkiye ile Fas'ın güçlü siyasi ilişkilerinin devam ettiğini göstermektedir.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 31 Mart-1 Nisan 2016 tarihlerinde Washington'da gerçekleştirilen Nükleer Güvenlik Zirvesinde Cezayir Başbakanı Abdülmelik Sellal ile görüştü. İki lider görüşmede Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki gelişmeleri ele aldılar.[5] 10-15 Nisan 2016 tarihlerinde İstanbul'da yapılan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) 13. İslam Zirvesi'ne Cezayir Millet Konseyi (Senato) Başkanı Abdülkadir bin Salih ve Cezayir Dışişleri ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Ramazan Lamamra da katılmıştır. 23-24 Mayıs 2016 tarihlerinde İstanbul'da yapılan Dünya İnsanı Zirvesi'nde Cezayir Ulusal Dayanışma, Aile ve Kadının Statüsü Bakanı Mounia Meslem Si Ameur da hazır bulunmuştur. 27-29 Mayıs 2016 tarihlerinde Antalya'da yapılan En Az Gelişmiş Ülkelere (EAGÜ) Yönelik İstanbul Eylem Planı'nın Yüksek Düzeyli Ara Dönem Gözden Geçirme Toplantısına Cezayir Ulusal Halk Meclisi Başkanı Mohammed Larbi Ould Khelifa ve Cezayir Ulusal Dayanışma, Aile ve Kadının Statüsü Bakanı Mounia Meslem Si Ameur da katılmıştır.[6] 23 Eylül 2016 tarihinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Cezayir Dışişleri Bakanı Ramazan Lamamra ile Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu 71. Dönem Toplantıları bünyesinde New York'ta bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede iki bakan Suriye ve Libya'daki son gelişmeleri ele almışlardır.[7] Türkiye ile Cezayir ilişkileri 2016 yılında siyasi olarak yoğun bir düzeyde gerçekleşmiştir. Özellikle de Kuzey Afrika'da Arap Baharı ile birlikte ortaya çıkan yeni güvenlik ve siyasi tehditlere karşı ortak politikaların oluşturulması konusunda iki ülke birbirleriyle üst düzey diplomatik görüşmelerde bulunmuştur.

29 Aralık 2016 tarihinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Başbakan Yardımcısı Nureddin Canikli "2020 Tunus'a Ekonomik Destek ve Yatırım Konferansı"na katılmak üzere Tunus'u ziyaret ettiler. Ziyaret kapsamında Tunus'ta Nahda Hareketi lideri Raşid Gannuşi ile görüşülmüştür.[8] 2016 yılında iki ülke arasında üst düzey resmi ziyaretler gerçekleşmemiştir. Fakat Türkiye, Tunus'taki Arap Baharı ile birlikte ortaya çıkan yeni demokratik gelişmelere sürekli destek olmaktadır.

LİBYA İLE İLİŞKİLER

2016 yılında Türkiye'nin Libya ile ilişkilerinin temeli bu ülkedeki siyasi istikrarsızlık ve güvenlik sorunlarının çözülmesi üzerine kurulmuştur. Türkiye bu ülkedeki siyasi ve güvenlik sorunlarını Kuzey Afrika bölgesinin siyasi istikrarı ve güvenliği olarak görmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin 2016 yılında Libya'daki siyasi istikrarsızlığın giderilmesi için çok yoğun diplomatik adımlar attığını ifade edebiliriz. Bununla birlikte Türkiye'nin Libya'nın siyasi istikrarının sağlanmasına yönelik siyasi ve diplomatik desteklerinin önündeki en önemli engellerin ise bu bölgedeki güvenlik sorunları olduğunu ifade edebiliriz. Libya'daki güvenlik sorunlarına rağmen Türkiye 2016 yılında bu ülke ile siyasi ilişkilerini çok ileri seviyede tutmak için adımlar atmıştır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti'nin 65. Hükümeti kurulduğunda Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ilk ziyaretini 30 Mayıs 2016 tarihinde Kıbrıs ya da Azerbaycan'ın yerine Libya'ya düzenleyerek Türk dış politikasında Libya'nın Türkiye için çok önemli olduğunu ortaya koymuştur. Libya aynı zamanda Ankara'nın talepleri çerçevesinde FETÖ'ye ait bir okulu da kapatarak Türkiye'nin örgütle mücadelesine aktif destek vermiştir.

4-5 Nisan 2016 tarihinde Türkiye'nin Libya Özel Temsilcisi Emrullah İşler Trablus'u ziyaret etmiştir. Ziyaret kapsamında İşler,

Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) Başkanlık Konseyi Başkanı Fayez Mustafa Sarraj, Başkanlık Konseyi üyeleri ve Dışişleri Bakanı Muhammed Tahir Seyyale ile Libya'daki iç gelişmelerle ilgili görüşmelerde bulundu. İşler, Başkanlık Konseyinin barış ve güvenlik alanlarındaki adımlarını Türkiye'nin desteklediğini belirtmiştir. İşler özellikle de UMH'nin Libya'daki tüm farklı kesimleri de davet ederek tüm Libyalıları eşit şekilde temsil etmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır. İşler bu ziyaretinde ayrıca Genel Ulusal Kongre Başkanı Nuri Ebu Şehmeyn, Trablus Vakıflar Müdürü ve Müftü Yardımcısı Abdülbaşıt Gveyle ve Fetva Kurulu üyeleri ile de görüşmelerde bulunmuştur. Emrullah İşler ve heyeti Adalet ve İnşa Partisi Başkanı Muhammed Süvan ve Trablus Belediye Başkanı Abdulrauf Hasan Beytülmal ile de görüşmelerde bulunmuştur. İşler bu görüşmesinde Libya halkının UMH'ye tam destek vermelerinin ülkedeki siyasi istikrarı güçlendireceğini söylemiştir.[9]

14 Nisan 2016 tarihinde dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu, İİT 13. Zirvesi kapsamında UMH Başkanlık Konseyi Başkanı Fayez Sarraj ile Libya'daki iç siyasi gelişmeleri ele aldı. Davutoğlu bu görüşmede Libya'daki tüm farklı kesimlerin hükümeti kurmak için davet edilmesinin önemli olduğunu ve Libya'nın bütünlüğünün Türkiye için çok önemli olduğunu vurguladı.[10] 16 Mayıs 2016 tarihinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Viyana'da "Libya" konulu Dışişleri Bakanları toplantısına katıldı. Çavuşoğlu bu toplantıda UMH'nin güvenoyu almasının önemli olduğunu vurgulamış, ülkenin önemli bir siyasi süreçten geçtiğini, bunun için de ülkedeki tüm farklı kesimlerin ülkenin barış ve istikrarı için birlikte adım atması gerektiğini vurgulamıştır. Çavuşoğlu aynı zamanda Türkiye'nin, Başkanlık Konseyi'nin Libya için barış ve istikrar politikalarını desteklediğini belirtti. Çavuşoğlu, Trablus'ta Konsey Başkanını ilk ziyaret eden heyetin Türk heyeti olduğunu da ifade etmiştir. Gerekli güvenlik altyapısının oluşması halinde Trablus'a uçuşların tek-

rar başlatılacağını ifade eden Çavuşoğlu, iki ülke arasındaki ilişkilerin tekrar canlandırılması için adımların atılacağını vurgulamıştır.[11]

Tobruk'taki Temsilciler Meclisi'nin Fayez Sarraj önderliğinde teşkil edilen UMH'nin kurulmasını veto ederek güvenoyu almasını engellemiştir. UMH'nin güvenoyu alamamasının bir sonucu olarak ülkede siyasi istikrar 2011 yılından beri sağlanamamaktadır. Ülkedeki siyasi istikrarsızlığın sonucu olarak terör, güvenlik, DEAŞ'ın ülkede güçlenmesi, rakip gruplar arasındaki mücadelenin artması ve insani yardımların ulaştırılamaması gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. 30-31 Mayıs 2016 tarihinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, 65. Hükümet'in kurulmasından sonra ilk yurt dışı gezisini Libya'ya yaptığını belirtmiştir. Çavuşoğlu Libya'da UHM Başbakanı Sarraj ile bir görüşme yapmıştır. Çavuşoğlu burada Başkanlık Konseyi üyeleri ile de bir görüşme gerçekleştirerek Türkiye'nin Libya'da kurulan yeni yönetime her türlü desteği sağlayacağını ifade etmiştir. Çavuşoğlu bu ziyaretinde Libya'nın altyapısının yenilenmesinde özellikle de yol, enerji ve havalimanları gibi alanlarda Türkiye'nin ve Türk firmalarının önemli rol oynayacağını vurgulamıştır. Çavuşoğlu, Libyalıların Türkiye'yi daha kolay bir şekilde ziyaret edebilmeleri için e-vize uygulamasının başlatılacağını ve özel şirketlere de vize verme yetkisi verileceğini belirtmiştir. Libya Dışişleri Bakanı Muhammed Tahir Seyyale de Türkiye'nin Libya'nın istikrarı için her zaman yanında olduğunu ve Türkiye'nin UHM'ye her alanda destek olduğunu vurgulamıştır. Seyyale ülkedeki Türk firmalarının tekrar faaliyete geçmesi ve 2014 yılında güvenlik sorunlarının artması sonucu kapatılan Trablus'taki Türk Büyükelçiliğinin yeniden açılması için Türk makamları ile çalışacaklarını açıklamıştır.[12]

Mevlüt Çavuşoğlu bu ziyaretinde Libya halkının ihtiyaç duyduğu 10 tonluk gıda ve ilaç yardımını da Başkanlık Konseyi yetkililerine teslim etmiştir. Türkiye ayrıca ülkedeki otorite boşluğu nedeni ile Libya'nın Derna, Bingazi ve Sirte'de gücünü artıran DEAŞ'a

karşı mücadele eden Libyalıları desteklediğini belirtmiştir. Çavuşoğlu şu ana kadar 804 polis ve 299 Libyalı askerin Türkiye'de güvenlik alanlarında eğitim gördüğünü ve bu eğitimi vermeye devam etmek istediklerini ifade etmiştir. 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Libya'daki Geçiş Hükümeti, başkent Trablus'ta bulunan FETÖ'ye bağlı Uluslararası Muhtar okulunu kapattığını duyurmuştur. Aynı zamanda Libya Geçici Hükümeti kapatılan okulda FETÖ imamı olarak görev yapan dört öğretmeni de tutuklamıştır.[13] Türkiye 2016 yılında Libya'nın siyasi ve ekonomik istikrarına kavuşması için bu ülke ile çok yoğun diplomatik ilişkiler geliştirmiştir. Türkiye'nin Libya ile sahip olduğu tarihi ve ekonomik ilişkileri özellikle iki ülke ilişkilerinin Arap Baharı süreci ile birlikte stratejik düzeyinin artmasını sağlamıştır.

EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

Türkiye'nin Kuzey Afrika ülkeleri ile 2015 yılı toplam ithalatı 3 milyar dolar iken ihracatı ise 8,5 milyar dolar olmuştur. Kuzey Afrika ile Türkiye'nin 2015 yılı toplam ticaret hacmi 11,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında ise Türkiye'nin Kuzey Afrika ülkeleri ile toplam ithalatı 3,435 milyar dolar iken toplam ihracatı da 9,757 milyar dolar olmuştur. Türkiye'nin Kuzey Afrika bölgesi ile toplam ticaret hacmi 2014 yılında ise 13,192 milyar dolardı. Türkiye 2014 yılına göre Kuzey Afrika ülkeleri ile gerçekleştirdiği ticareti 2015 yılında daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir.[14] Libya ile Türkiye'nin toplam ticaret hacmi 2014 yılında 2 milyar 300 milyon dolar iken bu rakam 2015 yılında 1 milyar 600 milyon dolara düşmüştür. Tunus ile de 2014 yılındaki toplam ticaret 1 milyar 112 milyon dolar iken bu rakam 2015 yılında 964 milyon dolara gerilemiştir.[15] Cezayir ile de aynı şekilde 2014 yılında toplam ticaret hacmi 3 milyar dolar iken bu rakam 2 milyar 568 milyon dolara düşmüştür.[16]

Tablo 1. Türkiye ile Kuzey Afrika Ülkeleri Arasında Ticaret (2016, bin dolar)

Ülke	İhracat	İthalat	Toplam Ticaret Hacmi
Fas	1.469.326	918.164	2.387.490
Cezayir	1.736.489	463.775	2.200.264
Tunus	910.628	214.382	1.125.010
Libya	906.310	161.021	1.067.331

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo 1'e göre 2016 yılında Türkiye'nin Fas ile toplam ticaret hacmi 2,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Fas, Kuzey Afrika ülkeleri arasında 2016 yılında Türkiye ile en fazla ticaret hacmine sahip olan ülke olmuştur. Türkiye'nin Cezayir ile 2016 yılındaki toplam ticaret hacmi ise 2,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında Türkiye'nin Libya ve Tunus ile toplam ticaret hacmi ise 2,1 milyar olarak gerçekleşmiştir. Yukarıdaki tabloya göre Kuzey Afrika ülkeleri arasında Fas ve Cezayir'in Türkiye için çok önemli ticari ortaklar olduğunu ifade edebiliriz. Kuzey Afrika bölgesinde 2011 Arap Baharı'nın ortaya çıkmasına rağmen Türkiye'nin hem Libya hem de Tunus ile ticari faaliyetlerini artırmak için önemli siyasi ve ekonomik adımlar attığını ifade edebiliriz.

2016 yılında Türkiye'nin Kuzey Afrika ülkeleri ile ticari ve ekonomik ilişkilerindeki düşüşü bu bölgedeki siyasi ve güvenlik ortamının çok kırılgan olmasına bağlayabiliriz. Bu bölgedeki güvenlik sorunları Türkiye'nin ticari ve ekonomik ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Bu münasebetle Türkiye gerek Libya gerekse Tunus'un siyasi istikrarına kavuşması için bu ülkelerle çok yönlü stratejik ilişkiler kurmaktadır.

SAHRAALTI AFRİKA ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLER

2016 yılında Türkiye'nin Sahraaltı Afrika ülkeleri ile siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal ilişkilerini geliştirmek için çok önemli adımlar attığını ifade edebiliriz. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Sahraaltı Afrika ülkelerine 2016 yılında sekiz önemli resmi ziyaret düzenlemiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyaretinde bu ülkelerle çok önemli ikili anlaşmalar yapılmıştır. Özellikle 2016 yılında Türkiye Sahraaltı Afrika bölgesinde ticari ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmek için çok önemli siyasi ve diplomatik adımlar atmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2016 yılındaki Sahraaltı Afrika ülkelerine yaptığı ziyaretlerde özellikle Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda tüm Afrika ülkelerinde diplomatik temsilcilikler açmasıyla Türkiye ile Afrika kıtası arasındaki stratejik iş birliğinin derinleşeceği ve genişleyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca 2016 yılında 15 Temmuz darbe girişimin ardından bu bölgede eğitim, iş ve sivil toplum kurumları ile etkili olan FETÖ'ye karşı daha etkili mücadele edilebilmesi için bu ülkelerle siyasi ve diplomatik ilişkilerin arttığını da söyleyebiliriz.

BATI AFRİKA İLE İLİŞKİLER

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 5 Şubat 2016 tarihinde Batı Afrika'da bulunan Senegal'e bir çalışma ziyareti düzenledi. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı Senegal Cumhurbaşkanı Macky Sall havalimanında resmi bir törenle karşıladı. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu ziyaretinde Cumhurbaşkanı Sall ile ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik görüşmelerde bulundu. İki liderin görüşmesinin ardından iki ülkenin heyetleri arasında görüşmeler yapıldı. Sall, Erdoğan ile görüşmesinde Türkiye ile Senegal arasında çok iyi bir iş birliğinin olduğunu belirterek Erdoğan'ın bu ziyaretinden önce iki ülke arasında bir arsa anlaşması yapıldığını, bu anlaşmaya göre Ankara ve Dakar'da Türkiye ve Senegal'in yeni büyükelçilik binalarının inşa

edileceğini söyledi. Sall aynı zamanda Ankara'nın Dakar'ı Afrika'nın merkezi olarak gördüğünü söyleyerek Türkiye'nin Afrika kıtası ile her geçen gün ilişkilerini derinleştirdiğini ifade etti.[17]

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Batı Afrika ülkeleri ile ilişkileri güçlendirmek için 28 Şubat-3 Mart 2016 tarihleri arasında dört ülkeyi kapsayan resmi bir ziyaret programı da düzenlemiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Batı Afrika'daki ilk resmi ziyaretini 28-29 Şubat 2016 tarihlerinde Fildişi Sahili'ne gerçekleştirmiştir. 28 Şubat 2016 tarihinde Fildişi Sahili'nin başkenti Abidjan'a gelen Erdoğan, Fildişi Sahili Cumhurbaşkanı Alassane Ouattara tarafından havalimanında resmi bir törenle karşılandı. Törende Fildişi Sahili Başbakanı Daniel Kablan Duncan ve Bakanlar Kurulu'nun tüm üyeleri ile Türkiye'nin Abidjan Büyükelçisi Esra Demir de hazır bulundular. Ülkenin önde gelen 60 yerel kabile üyeleri de törene gelenler arasındaydı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın heyetine ise Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Ekonomi Bakanı Mustafa Elitaş, Milli Savunma Bakanı İsmet Yılmaz ve Şehircilik Bakanı Fatma Güldemet Sarı ile 150 civarında Türk iş adamı da katıldı. 29 Şubat tarihinde Fildişi Sahili Devlet Başkanı Ouattara, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı Başkanlık Sarayı'nda törenle karşıladı. Törenin ardından Erdoğan ile Ouattara baş başa görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmenin ardından Türk ve Fildişi Sahili heyetleri birçok alanda görüşmeler yaptı. 2015 tarihinde Fildişi Sahili Devlet Başkanı Ouattara Türkiye'yi ziyaret etmiş, bu ziyaretine karşılık Cumhurbaşkanı Erdoğan da bu ülkeyi ziyaret eden ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Erdoğan bu programında Fildişi Sahili'nde resmi görüşmeler yapmış, Türkiye-Fildişi Sahili İş Forumu'na katılmış ve burada Fildişi Sahili İmamlar Yüksek Konseyi Heyeti'ni kabul ederek görüşmelerde bulunmuştur.[18]

Erdoğan bu ziyaretinde iki ülke arasındaki ilişkileri çok boyutlu olarak geliştirmeyi, bunu da eşit ortaklık ve karşılıklı saygı temelinde yapmayı hedeflediklerini belirtmiştir. Erdoğan, Türkiye'nin

2013'te Afrika'da 12 büyükelçiliği bulunurken bugün bu sayının 39'a yükseldiğini belirtmiş, Fildişi Sahili'nin Sahra Altı Afrika ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi için stratejik bir kapı olduğunu vurgulamıştır. Türk iş adamlarının Fildişi Sahili'nin alt yapı projelerinde daha aktif rol almalarını isteyen Erdoğan bu ülkenin gelişmesi için Türkiye'nin ekonomi ve teknoloji tecrübesi ile Fildişi Sahili'nin yanında olacağını ifade etmiştir. İstanbul ile Abidjan arasında güçlü ekonomik ve sosyal ilişkiler potansiyeli bulunduğunu belirten Erdoğan Türk Hava Yolları'nın (THY) İstanbul'dan Abidjan'a haftada dört kez geldiğini, bu sefer sayısının artırılacağını da vurgulamıştır. Erdoğan Fildişi Sahili ile 2015 yılında 330 milyon dolar ticaret yapıldığını, 2016 yılında bu rakamın 390 milyon dolara çıkarılacağını, 2020 yılında ise ortak ticaret hacminin 1 milyar dolar olarak hedeflendiğini söylemiştir.[19] Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Fildişi Sahili ziyaretinde Türkiye ile bu ülke arasında dokuz önemli anlaşma imzalanmıştır.[20]

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Batı Afrika'daki resmi programının ikinci durağı ise Gana oldu. 1 Mart 2016 tarihinde Gana'ya gelen Erdoğan'ı Devlet Başkan Yardımcısı Kwesi Amissah Arthur, Dışişleri Bakanı Hanna Tteh ve Çevre Bakanı Mahama Ayariga resmi bir törenle karşıladılar. Erdoğan'ın Gana heyetinde Fildişi Sahili'ndeki heyetinde bulunan siyasetçiler ve iş adamları yer aldı. Törende aynı zamanda Türkiye'nin Gana Büyükelçisi Nesrin Beyazıt da hazır bulundu. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Gana Devlet Başkanı John Dramani Mahama tarafından resmi bir törenle karşılandıktan sonra Başkanlık Sarayı'nda Devlet Başkanı Mahama ile görüşme gerçekleştirdi.[21]

Erdoğan Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) tarafından organize edilen Türk-Gana İş Forumu'nda bir konuşma yaptı. Bu konuşmaya Gana Devlet Başkanı Mahama, Türk ve Ganalı birçok üst düzey yetkili katıldı. Erdoğan burada siyasi, kültürel ve sosyal alanlarda iki ülke arasındaki iş birliğinin istenilen düzeyde gerçekleştiri-

lebilmesi için ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi gerektiğini vurguladı. İki kutuplu dünya sisteminin yıkıldığını, günümüzde artık çok kutuplu bir dünya sisteminin oluştuğunu ifade eden Erdoğan, BM'nin uluslararası sisteminin sorunlarını çözmede tıkandığını belirtti. Dünyanın kuzeyi ile güneyi arasında büyük ekonomik uçurumların olduğunu belirten Erdoğan, bu uçurum devam ettiği müddetçe uluslararası ekonomik sistemin sürdürülebilir olmasının mümkün olmayacağını vurguladı. G20 toplantılarında Afrika ülkelerinin sesi olmaya devam edeceğini ifade eden Erdoğan, Türkiye'nin Akra Büyükelçiliğini 2010 yılında yeniden açtıklarını, hedeflerinin ise Afrika kıtasında her ülkede bir Türk Büyükelçiliği açmak olduğunu söyledi.[22]

Gana'da Türk firmalarının enerji ve su gibi önemli altyapı projelerinde daha fazla sorumluluk almaları gerektiğine işaret eden Erdoğan, THY'nin Gana'ya haftada yedi sefer uçtuğunu, bu sefer sayısının haftada on dört sefere çıkarılması için çalışıldığını söyledi. Erdoğan, 1998 yılında Türkiye'nin Afrika Açılım Eylem Planı'nı hayata geçirdiğinde Sahra Altı Afrika ülkeleri ile toplam ticaret hacminin 580 milyon dolar olduğunu belirterek 2015 yılında bu hacmin 6 milyar dolara ulaştığını ifade etti. 1998 yılında Gana ile toplam ticaret hacminin sadece 27 milyon dolar iken bu rakamın bugün 400 milyon dolara ulaştığını, 2020 yılı hedefinin ise 1 milyar dolar olduğunu söyledi. Erdoğan, Türkiye'nin Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECOWAS) ile iş birliğinin gelişmesinde Gana'nın çok önemli bir rol oynadığını da belirterek Gana'nın Sahraaltı Afrika ülkeleri arasında Türkiye'nin dördüncü ticaret ortağı olduğunu vurguladı. Cumhurbaşkanı Erdoğan iş forumunda yaptığı konuşmada İstanbul Büyükşehir Belediyesinin Akra Belediyesine otuz adet otobüs hibe edeceğinin de müjdesini verdi. Forumun sonunda Gana Ticaret ve Sanayi Odası ile DEİK arasında "Türkiye-Gana İş Konseyi Mutabakat Zaptı" imzalandı. Erdoğan Gana

programında ayrıca Gana Parlamentosu Başkanı Edward Adjaho ile de resmi bir görüşme gerçekleştirdi ve Gana Parlamentosunda Ganalı milletvekillerine bir konuşma yaptı. Gana'nın bağımsızlığını kazanmasını sağlayan ve ülkenin ilk cumhurbaşkanı olan Kwame Nkrumah'ın anıt mezarını da ziyaret eden Erdoğan, bir Türk şirketi tarafından projesi gerçekleştirilen Kotoka Uluslararası Havalimanı 3. Terminalinin temel atma törenine de katıldı.[23] Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Gana ziyaretinde Türkiye ile Gana arasında dört önemli anlaşma imzalandı.[24]

Son beş yıl içinde Türkiye, Gana ile 18 anlaşma ve muhtıra imzalayarak iki ülke arasındaki siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel ilişkilerin güçlenmesine yönelik önemli adımlar atmıştır. Erdoğan Gana'da Türkiye Diyanet Vakfı ile Aziz Mahmut Hüdayi Vakfı'nın birlikte inşa ettiği Gana Millet Camisi ve Külliyesini de ziyaret ederek inşa süreci hakkında yetkililerden bilgi aldı. Erdoğan bu ziyarette kendisine eşlik eden Gana Başmüftüsü Osman Nuhu Sharubutu'ya Kur'an-ı Kerim hediye etti.[25] Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan da Gana'daki Lordina Vakfı'nı ziyaret ederek buradaki 80 işitme engelli çocuğa Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) tarafından temin edilen kulaklık dağıtma programına katıldı. Emine Erdoğan ayrıca Gana Mesleki Eğitim Enstitüsü öğrencilerine dikiş makineleri ve dikiş setleri dağıtma törenine katıldı.[26]

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Gana'dan sonraki ziyareti 2 Mart 2016 tarihinde Nijerya'ya olmuştur. Erdoğan Nijerya'nın başkenti Abuja'da Nijerya Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Khadija Bukar Abba İbrahim ve Başkent Sınırları Federal Bakanı Muhammed Musa Bello tarafından törenle karşılandı. Erdoğan'a havalimanında Abuja şehrinin anahtarı takdim edildi. Karşılama töreninde Türkiye'nin Abuja Büyükelçisi Hakan Çakıl ve büyükelçilik yetkilileri de hazır bulundu. Erdoğan'ın heyetine Gana heyetinde bulunan siyasetçiler ve iş adamları eşlik etti. Erdoğan, Nijerya Başkanlık

Sarayı'nda Nijerya Devlet Başkanı Muhammed Buhari tarafından resmi bir törenle karşılandı. Törenin ardından Erdoğan, Buhari ve iki ülkenin heyetleri resmi görüşmeler yaptılar.[27] Erdoğan, Buhari ile yaptığı ortak basın toplantısında Nijerya'ya terörle mücadele konusunda Türkiye'nin her türlü yardım ve iş birliğini yapmaya hazır olduğunu ifade etti. Erdoğan Türkiye'nin Nijerya ile toplam ticaret hacminin 1 milyar 145 milyon dolar olduğunu belirterek Türk iş adamlarının Nijerya'nın tarım, sulama, savunma ve diğer altyapı projelerinde daha aktif rol almaları gerektiğini vurguladı.

Nijerya-Türkiye İş Forumu'nda konuşan Ekonomi Bakanı Mustafa Elitaş iki ülke arasında ilişkilerin artarak devam ettiğini ve Nijerya ile ticaret ve yatırımların güçlendirilmesine yönelik dört anlaşma yapıldığını belirtti. Federal Nijerya Cumhuriyeti Ticaret ve Yatırım Bakanı Okechukwu Enelamah da forumdaki konuşmasında iki ülke arasında artan diplomatik ilişkilere bağlı olarak ekonomik ve ticari ilişkilerin de artacağını belirterek iki ülke arasındaki ilişkilerin artmasındaki önemin altını çizdi. Enelamah ayrıca Nijerya'da inşaat, müteahhitlik ve savunma alanlarında Türk iş adamlarının daha fazla rol almalarını istedi.[28] Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Nijerya ziyaretinde iki ülke arasında "Ekonomik ve Ticari İşbirliği Mutabakat Zaptı" ile "Savunma Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır.[29] Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan ise Nijerya Devlet Başkanı'nın eşi Aisha Buhari ile TİKA tarafından onarımı yapılan bir yetimhanenin açılışına katıldı.[30]

Cumhurbaşkanı Erdoğan 3 Mart 2016 tarihinde Batı Afrika'daki resmi programının son durağı olan Gine'yi ziyaret etti. Erdoğan Gine Cumhurbaşkanı Alpha Conde tarafından Başkanlık Sarayı'nda resmi bir törenle karşılandı ve ardından iki lider baş başa görüşme yaptılar. Erdoğan ile Conde ikili görüşmelerinin ardından ortak bir basın toplantısı düzenledi. Liderler iki ülke arasındaki çok boyutlu iş birliğinin geliştirilmesi için gayret edeceklerini belirttiler.

Erdoğan konuşmasında THY'nin en kısa sürede bu ülkeye sefer başlatacağını belirterek Gine'nin altyapısının geliştirilmesinde Türkiye'nin daha fazla rol oynaması gerektiğini söyledi. Sosyal konutlar alanında Gine'de önemli projeler yapmayı arzu ettiklerini belirten Erdoğan, Türkiye'nin bu yöndeki tecrübelerini paylaşmak istediklerini sözlerine ekledi. Erdoğan iki ülke arasında toplam 69 milyon dolarlık bir ticaretin olduğunu, bunu 500 milyon dolara çıkarmak için Türk iş adamları ile Gineli iş adamlarının ortak projeler yapmalarının önemli olduğunu vurguladı. Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca Gine Devlet Başkanı Conde'nin doğum günü münasebeti ile bu ülkeye İBB tarafından 50 otobüs hibe edileceğinin de müjdesini verdi.[31] Erdoğan, ortak basın toplantısının ardından Türkiye-İş Forumu'na katıldı. Forumun ardından iki ülke arasında Türkiye-Gine İş Konseyi'nin kurulmasına yönelik imza töreni gerçekleştirildi.

Türkiye, AK Parti hükümetleri döneminde Batı Afrika ülkeleri ile çok yönlü ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. 2016 yılı Batı Afrika ülkeleri ile ilişkilerin en yüksek düzeyde gerçekleştiği bir yıl olmuştur. Yüksek düzeyli resmi ziyaretler Türkiye'nin sadece Kuzey Afrika ülkeleri ile değil aynı zamanda Afrika'nın tüm bölgeleri ile de stratejik ilişkilerinin önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye ile Batı Afrika ülkeleri arasında yapılan önemli ikili anlaşmalar siyasi, askeri ve ekonomik ilişkileri güçlendirerek Ankara'nın bu bölgede önemli bir aktör olabileceğini ortaya koymuştur.

DOĞU AFRİKA İLE İLİŞKİLER

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 1 Haziran 2016 tarihinde Doğu Afrika ziyareti kapsamında Uganda'ya resmi bir ziyaret düzenledi. Hem siyaset hem de iş dünyasından kalabalık bir heyetle Uganda'ya gelen Erdoğan, Uganda Cumhurbaşkanı Yoweri Museveni tarafından resmi bir törenle karşılandı. Törenin ardından iki lider baş başa bir görüşme yaptı. Ardından iki ülkenin he-

yetleri arasında görüşmeler gerçekleşti. Erdoğan ve Museveni ortak basın toplantısında iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmek için ortak adım atmanın önemini vurguladılar. Erdoğan konuşmasında savunma sanayii, turizm, ticaret ve diğer alanlarda Ugandalı iş adamları ile ortak çalışmalar yapmak istediklerini belirtti. Türkiye'nin terörizm konusunda tecrübeli bir ülke olduğunu ifade eden Erdoğan, Uganda ile bu konuda birlikte çalışmak istediklerini ifade etti.[32] Museveni ise Türkiye'nin son on beş yıl içinde büyüyen ekonomik yapısı ile dünyada önemli bir ekonomik ve siyasi güç haline geldiğini, Türkiye'nin ekonomik başarısının Afrika için büyük bir ilham kaynağı olduğunu söyledi. Makarere Üniversitesi'nde de bir konuşma yapan Erdoğan'a burada üniversite tarafından fahri doktora unvanı verildi.[33] Türkiye-Uganda İş Forumu'na da katılan Erdoğan buradaki konuşmasında iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin daha ileri bir seviyeye gelmesi için yoğun olarak çalışılacağını vurguladı.[34]

Cumhurbaşkanı Erdoğan 2 Haziran 2016 tarihinde Doğu Afrika turunun ikinci durağı olan Kenya'yı kalabalık bir heyetle ziyaret etti. Erdoğan Kenya Cumhurbaşkanı Uhuru Kenyatta tarafından resmi bir törenle karşılandı. İki liderin Başkanlık Sarayı'nda görüşmesinin ardından ortak basın toplantısı düzenlendi. Erdoğan konuşmasında BM'nin uluslararası barışa hizmet edemediğini, BM'de Afrikalı ülkelerin eşit ve adilce temsil edilmediğini belirterek bu sistemin değişmesinin zorunlu olduğunu söyledi. Türkiye-Kenya İş Forumu'na da katılan Erdoğan burada Türkiye ile Kenya'nın jeopolitik konumlarından dolayı dünyada önemli yerlere sahip olduğunu belirterek iki ülkenin ticaret ile ilişkilerini güçlendirmesi gerektiğini vurguladı. Beş yıl önce Türkiye'nin Kenya ile ticaret hacminin 75 milyon dolar olduğunu, bunun 2016 yılında 144 milyon dolara ulaştığını söyleyerek Türk iş adamlarının Kenya'nın gelişmesinde daha fazla rol almaları gerektiğini söyledi.

Cumhurbaşkanı Erdoğan Doğu Afrika ziyaretinin son durağı olan Somali'yi 3 Haziran 2016 tarihinde ziyaret etti. Erdoğan'ı havalimanında Somali Cumhurbaşkanı Şeyh Mahmud resmi törenle karşıladı. Ortak basın toplantısında Erdoğan, Somali ile ilişkileri daha ileri bir seviyeye ulaştırmaya kararlı olduklarını belirterek Türkiye'nin Somali ve Doğu Afrika ile ilişkilerinin süreklilik arz ettiğini vurguladı. Erdoğan bu ziyaretinde inşası tamamlanan Türkiye'nin yeni büyükelçilik binasının açılışını yaptı. Açılışta büyükelçilik binasının Türkiye'nin dünyadaki en büyük büyükelçilik binası olduğunu ifade eden Erdoğan, Türkiye'nin 14 yıl önce Afrika kıtasında sadece 12 ülkede büyükelçilik binası bulunurken bu sayının 2016'da 39'a ulaştığını belirterek hedefin tüm Afrika ülkelerinde Türk Büyükelçilik binaları açmak olduğunu söyledi.[35]

Benin Cumhurbaşkanı Patrice Talon 6 Aralık 2016 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın daveti üzerine Türkiye'ye resmi ziyaret için geldi. Erdoğan konuk Cumhurbaşkanı'nı Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde resmi bir törenle karşıladıktan sonra ikili ve heyetler arası görüşmeler yapıldı. Ortak basın toplantısında iki lider de ikili ilişkileri geliştirmenin her iki ülkenin de ortak ekonomik ve politik çıkarlarına hizmet edeceğini vurguladılar. Erdoğan, Türkiye'nin Benin'de daha büyük ve kalıcı bir büyükelçilik inşa etmek için girişimlerde bulunduğunu hatırlatarak Türkiye'nin Sahraaltı Afrika ülkeleri ile stratejik ilişkilerini her geçen gün daha da güçlendirdiğini ifade etti. Erdoğan tüm Afrika ülkelerinde Türkiye'nin büyükelçilik açacağını da sözlerine ekleyerek Türkiye ile Afrika ilişkilerinin çok önemli olduğunu söyledi. FETÖ'ye karşı birlikte ortak adımlar atılmasının önemine de değinen Erdoğan iki ülke arasında teröre karşı ortak politikaların bulunduğunu söyledi. Erdoğan ayrıca Türkiye'de 54 farklı Afrika ülkesinden 4 bin 500 öğrencinin −devlet ve Türk sivil toplum örgütlerinin destekleri ile− eğitim gördüğünü, Benin'den de toplam

87 öğrencinin Türkiye'de eğitimlerini sürdürdüğünü, bu sayının önümüzdeki yıllarda artacağını belirtti.[36]

Erdoğan ayrıca Türk iş adamları ile Beninli iş adamlarının ortak yatırım projelerinde birlikte çalışmasının önemine değindi ve Türkiye'nin 2005 yılından itibaren Afrika açılım politikasını güçlendirmeye başladığını, bu şekilde Türkiye-Afrika ilişkilerinin daha da güçlendiğini ifade etti. Benin Cumhurbaşkanı Talon da konuşmasında ülkesindeki FETÖ'ye ait üç okulun kapatılacağını söyleyerek Türkiye'ye düşman olanın Benin için de düşman olacağını vurguladı. Talon ayrıca Türkiye'nin yükselişte olan bir güç olduğunu söyleyerek iki ülke arasında yapılan anlaşmaların ikili ilişkileri daha da güçlendireceğini vurguladı. Talon, Türk ve Beninli iş adamlarının ortak projelerde çalışmalarının hem Benin hem de Türkiye'nin ulusal çıkarlarının gelişmesinde önemli bir rol oynayacağını da sözlerine ekledi. Talon, Erdoğan'ı da Benin'e ziyarete beklediğini ifade etti.

AK Parti hükümetleri döneminde Doğu Afrika bölgesi ile ilişkilerin çok güçlü bir düzeyde gerçekleşmesi için çok önemli siyasi, ekonomik sosyal ve askeri adımlar atılmıştır. Özellikle de Türkiye'nin 2011 yılı sonrası Somali ile gerçekleştirdiği çok yönlü stratejik ilişkiler, Türkiye'nin Doğu Afrika politikasının gelişmesi ve derinleşmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Türkiye, AK Parti hükümetleri döneminde Doğu Afrika ülkelerine diplomatik temsilcilikler açmış ve bu ülkeler ile ilişkilerin gelişmesine çok büyük önem vermiştir.

EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

T.C. Ekonomi Bakanlığı ve Afrika Birliği'nin (AFB) koordinasyonu içinde Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'nun organizasyonu ile 2-3 Kasım 2016 tarihlerinde "Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu" İstanbul'da yapılmıştır. Foruma 42 Afrika ülkesinden bakanlar, bürokratlar, Afrika'dan 1.500'ün üzerinde iş dünyası temsilcisi ve

Türkiye'den 1.000 civarında iş dünyası temsilcisi katılmıştır. Ayrıca söz konusu Forumda Arap Mağrip Birliği, Doğu Afrika Topluluğu, Orta Afrika Ekonomik Topluluğu, Batı Afrika Ekonomik Topluluğu, İslam Kalkınma Bankası ve Afrika Kalkınma Bankası'nın üst düzey temsilcileri de yer almıştır. 2018 yılına kadar forumun ikincisinin de Afrika'da bir ülkede gerçekleştirileceği Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci tarafından ilan edilmiştir. Türkiye-Afrika Forumu'nda çeşitli ticari ve ekonomik iş birliği anlaşmaları da yapılmıştır.[37]

Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu'nun açılış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan, 40 Afrika ülkesi ile anlaşmalar imzalandığını, 39 ülkede Türkiye'nin büyükelçilik binaları olduğunu ve önümüzdeki yıllarda tüm Afrika ülkelerinde büyükelçilik açmayı hedeflediklerini söyledi. 19 ülke ile yatırımların teşviki anlaşması ve 4 Afrika ülkesi ile de serbest ticaret anlaşması imzaladıklarını ifade etti. DEİK aracılığı ile 33 Afrika ülkesinde de Türkiye-Afrika İş Konseyleri kurulduğunu ifade etti. Erdoğan, Afrika'nın kalkınma projelerine önem verdiklerini belirterek Afrikalı ve Türk iş adamlarının birlikte ortak projelerde çalışmalarının önemine değindi. Türkiye'nin Afrika kıtası ile toplam ticaret hacminin 15,5 milyar dolara ulaştığını belirterek Afrika ülkelerindeki yatırımların da 3,9 milyar dolar olduğunu söyledi. Sahraaltı Afrika ülkelerine de Türkiye'nin kalkınma yardımları sağladığını ifade etti. Erdoğan ayrıca 15 Temmuz darbe girişimine de değinerek FETÖ ile mücadelede Türkiye ile Afrika ülkelerinin ortak mücadele etmelerinin önemli olduğunu vurguladı.

Türkiye'nin Sahraaltı Afrika ülkeleri ile 2015 yılı toplam ithalatı 2 milyar dolar iken, ihracatı ise 3,921 milyar dolar olmuştur. Sahraaltı Afrika ülkeleri ile Türkiye'nin 2015 yılı toplam ticaret hacmi 5,921 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında ise Türkiye'nin Sahraaltı Afrika ülkeleri ile toplam ithalatı 2,5 milyar dolar iken toplam ihracatı da 3,996 milyar dolar olmuştur. Türkiye'nin Sahraaltı Afrika bölgesi ile toplam ticaret hacmi 2014 yılında ise

6,496 milyar dolardı. Türkiye 2014 yılına göre Sahraaltı Afrika ülkeleri ile gerçekleştirdiği toplam ticaret hacmi 2015 yılında daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir.[38] Türkiye'nin Sahraaltı Afrika ülkeleri ile ticari ve ekonomik ilişkilerinin bir önceki yıla göre düşmesi ülkenin iç ve dış politik gelişmelerle yoğun bir şekilde mücadele etmesine bağlanabilir. 2015 yılı Türkiye ile Rusya arasında güvenlik krizi ve siyasi krizin patlak verdiği bir yıl olmuştur. Aynı zamanda 2015 yılı Türkiye'nin FETÖ ile yoğun bir mücadele dönemine girdiği bir yıldır. Dolayısıyla Türkiye'nin dış ve iç politik mücadeleleri, bu bölge ile çok güçlü ticari ilişkiler geliştirmesini olumsuz etkilemiştir.

Tablo 2. Türkiye ile Sahraaltı Afrika Ülkeleri Arasında Ticaret (2016, bin dolar)

Ülke	İhracat	İthalat	Toplam Ticaret Hacmi
Sudan	461.570	49.636	511.206
Nijerya	241.572	157.814	399.386
Senegal	154.371	6.138	160.509
Tanzanya	95.547	23.094	118.641
Etiyopya	404.420	35.310	439.730
Angola	128.864	5.947	134.811
Kenya	127.906	13.164	141.070
Gana	298.478	180.478	478.956
Fildişi Sahilleri	109.878	251.303	361.181
Kongo Demokratik Cumhuriyeti	25.741	34.460	60.201
Mozambik	24.213	90.820	115.033
Güney Afrika Cumhuriyeti	405.953	1.058.114	1.464.067

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo 2'ye göre 2016 yılında Türkiye'nin Sahraaltı Afrika ülkeleri arasında en önemli ticari ortağı Güney Afrika Cumhuriyeti olmuştur. Bu ülke ile Türkiye'nin toplam ticaret hacmi 2016 yılında 1,5 milyar dolara ulaşmıştır. Sudan ise Sahraaltı bölgesinde Türkiye'nin Güney Afrika Cumhuriyeti'nden sonra en önemli ticari ortağı olan ülke olmuştur. Türkiye Nijerya, Etiyopya, Gana ve Fildişi Sahilleri ülkeleri ile ticari ilişkilerini güçlendirmek için önemli siyasi ve ekonomik adımlar atmaktadır. 2016 yılında Tablo 2'ye göre Türkiye'nin Kongo Demokratik Cumhuriyeti ile toplam ticaret hacmi ise 60 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Sahraaltı Afrika bölgesi ticari olarak Ankara için önemli bir bölge olmasına rağmen Türkiye ile ticari faaliyeti 2016 yılında çok düşük düzeyde gerçekleşmiştir.

AFRİKA ÜLKELERİNDE FETÖ İLE MÜCADELE

Türkiye 15 Temmuz darbe girişimin ardından Afrika'da etkili olan FETÖ'ye bağlı okulların kapatılması için adımlar atmaya başladı. Türkiye 28 Temmuz 2016'da Türkiye Maarif Vakfı'nı (TMV) kurarak Afrika kıtası ve diğer tüm ülkelerdeki FETÖ'ye bağlı okulların kapatılması için çok önemli bir adım atmıştır. Bu bağlamda Afrika kıtasından beş ülke ile anlaşma imzalanarak buradaki okulların TMV'ye devredilmesi sağlandı. Gine'de 5, Çad'da 3, Somali'de 2, Sudan'da 2, Benin'de 3 ve Senegal'de 6 olmak üzere FETÖ'ye ait 21 okul kapatıldı. TMV bir yıl içinde Afrika'daki tüm ülkeler ile yoğun diplomatik ilişki kurarak örgüte bağlı okulların kendisine devredilmesi için yoğun çalışmalar yapmayı hedeflemektedir. Türkiye ayrıca Afrika'daki tüm resmi kurum ve kuruluşlara FETÖ'nün terör faaliyetlerini anlatarak bu yapıya ait okulların kapatılması için yoğun çalışmalarda bulunmaktadır. Bu bağlamda 2-3 Kasım 2016 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleşen Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu'nda Türkiye, FETÖ'nün faaliyetlerini katılımcı devlet yetkilileri, Afrikalı iş adamları ve uluslararası kurumların üst düzey temsilcilerine anlatmıştır.

SONUÇ

1998 Afrika Eylem Planı'nı başarıyla uygulamaya koyan AK Parti hükümetleri Türkiye dış politikasına yeni bir boyut kazandırmıştır. AK Parti hükümetleri ile artan Türkiye-Afrika ilişkileri özellikle Türkiye'nin tek tip dış politika geleneğinin artık sona erdiğini ve dış politikada çok boyutlu ve çok yönlü bir strateji geliştirmenin gerekli olduğu tezini tekrar güçlendirmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2016 yılında sekiz Afrika ülkesine düzenlediği ziyaretlerde en önemli amaçlar, ortak ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirmek, siyasi ve diplomatik ilişkileri en yüksek dereceye çıkarmak ve terörizmle birlikte mücadele etmek olarak ifade edilmiştir. Özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın tüm Afrika ülkelerine ziyaretlerinde kendisine çok kalabalık bir iş adamı heyeti de eşlik etmiştir. Erdoğan ziyaretlerinde Türk iş adamlarının Afrika ülkelerinin alt yapı projelerinde daha aktif görevler almaları gerektiğinin altını çizmiştir. 15 Temmuz darbe girişiminden sonra FETÖ'nün Afrika'daki eğitim, ticaret ve sivil toplum yapılanmaları ile aktif bir şekilde mücadele Türk dış politikasının en önemli amaçlarından birisi olagelmiştir. Bu bağlamda Türkiye FETÖ'nün Afrika'daki okullarının kapatılması için Türkiye Maarif Vakfı'nı kurmuştur. Şu ana kadar altı Afrika ülkesi FETÖ okullarını kapatarak bu okulların TMV'ye geçmesini sağlamışlardır.

Türkiye 2016 yılında Afrika ile çok önemli stratejik anlaşmalar yaparak ikili ilişkilerin daha fazla derinlik kazanmasını sağlamıştır. 2015 ve 2016 yılındaki iç ve dış politikadaki meydan okumalara rağmen Türkiye-Afrika ilişkilerinde çok önemli siyasi ve ekonomik adımlar atılmıştır. İç ve dış politikada yaşanan tehdit ve meydan okumalara karşı Türkiye'nin Afrika ile artan ve güçlenen stratejik ilişkilerinin olması ülkedeki siyasi istikrar ve büyüyen ekonomik dinamizm ile açıklanabilir. Türkiye 2016 yılında bir yandan TİKA ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarıyla Afrika ülkelerinin kal-

kınma projelerine destek olurken diğer yandan da Türk iş adamlarının kıtada daha etkin rol oynamaları için gerekli siyasi ortamın oluşturulması için gerekli adımlar atmıştır.

KRONOLOJİ

5 Şubat	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Senegal'e bir çalışma ziyareti düzenledi.
28 Şubat	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Fildişi Sahili Cumhurbaşkanı Alassane Ouattara'nın resmi daveti üzerine bu ülkeye bir ziyaret gerçekleştirdi.
1 Mart	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Gana Devlet Başkanı John Dramani Mahama'nın resmi daveti üzerine Gana'ya gitti.
2 Mart	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Nijerya Devlet Başkanı Muhammed Buhari'nin resmi daveti üzerine Uganda'ya resmi bir ziyaret düzenledi.
28 Mart	Türkiye-Fas Parlamentolar Arası Dostluk Grubu Başkanı ve AK Parti Trabzon Milletvekili Ayşe Sula Köseoğlu ile beraberindeki heyet Fas'ın Ankara Büyükelçisi Mohammed Lotfi Aouad'ı ziyaret etti.
31 Mart-1 Nisan	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Washington'da gerçekleştirilen Nükleer Güvenlik Zirvesi'nde Cezayir Başbakanı Abdülmelik Sellal ile görüştü.
21 Nisan	TBMM Başkanvekili Akif Hamzaçebi ve Türkiye-Fas Parlamentolar Arası Dostluk Grubu Başkanı AK Parti Trabzon Milletvekili Ayşe Sula Köseoğlu, Türkiye ile Fas arasındaki diplomatik ilişkilerin 60. yılı nedeniyle Fas Büyükelçisi Mohammed Lotfi Aouad'ı TBMM'de kabul etti.
25 Mayıs	Fas-Türkiye Parlamentolararası Dostluk Grubu Heyeti Trabzon'da bir dizi görüşme gerçekleştirdi.
1 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Uganda Cumhurbaşkanı Yoweri Museveni'nin resmi daveti üzerine Uganda'ya gitti.
2 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kenya Cumhurbaşkanı Uhuru Kenyatta'nın resmi daveti üzerine Kenya'ya resmi bir ziyaret düzenledi.
3 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Somali Cumhurbaşkanı Şeyh Mahmud'un resmi daveti üzerine Somali'ye resmi bir ziyaret düzenledi.

2-3 Kasım	T.C. Ekonomi Bakanlığı ve Afrika Birliği'nin (AFB) koordinasyonu içinde Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'nun organizasyonu ile "Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu" İstanbul'da yapıldı.
6 Aralık	Benin Cumhurbaşkanı Patrice Talon, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın resmi daveti üzerine Türkiye'ye resmi bir ziyaret düzenledi.

NOTLAR

1. "Türkiye ile Fas Arasındaki Diplomatik İlişkilerinin 60. Yılı", Meclis Haber, http://www.meclishaber.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=136748, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2016).
2. "Fas Dostluk Grubu Heyeti Trabzon'da", *Haber Türk*, 25 Mayıs 2016.
3. "Fas'ın Ekonomisi", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/fas-ekonomisi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2016).
4. "Milletvekillerinden Fas'a FETO Ziyareti", *Haber Türk*, 23 Ağustos 2016.
5. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Cezayir Başbakanı Sellal ile Görüştü", İhlas Haber Ajansı, 19 Kasım 2014, http://www.iha.com.tr/haber-erdogan-cezayir-basbakani-sellalla-gorustu-411812, (Erişim tarihi: 22 Kasım 2016).
6. "Türkiye-Cezayir Siyasi İlişkileri", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cezayir-siyasi-iliskileri.tr.mfa, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2016).
7. "Türkiye-Cezayir İlişkileri", Haberler, 25 Eylül 2016, http://www.haberler.com/turkiye-cezayir-iliskileri-8802549-haberi, (Erişim tarihi: 20 Kasım 2016).
8. Hamdi Yıldız, "Canikli ve Çavuşoğlu Tunus'ta", Anadolu Ajansı, 29 Kasım 2016.
9. "Libya Özel Temsilcimiz Sayın Emrullah İşler'in Trablus Ziyareti", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 5 Nisan 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-87_-5-nisan-2016_-libya-ozel-temsilcimiz-sayin-emrullah-isler_in-trablus-ziyareti-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 24 Kasım 2016).
10. "Başbakan Davutoğlu Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti Başkanlık Konseyi Başkanı ile Görüştü", AK Parti, 14 Nisan 2016, https://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-davutoglu-libya-ulusal-mutabakat-hukumeti-baskanlik-konseyi-baskan/83540, (Erişim tarihi: 26 Kasım 2016).
11. "Viyana'da Libya Toplantısı", Dünya Bülteni, 16 Mayıs 2016, http://www.dunyabulteni.net/haberler/364261/viyanada-libya-toplantisi, (Erişim tarihi: 24 Kasım 2016).

12. Hamdi Yıldız, "Libya Ulusal Hükümeti'ne Desteğimiz Devam Ediyor", Anadolu Ajansı, 30 Mayıs 2016.
13. "Fetönün Libya'daki Okulu Kapatıldı, *Yeni Şafak*, 24 Temmuz 2016.
14. "Dış Ticaret", Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist, (Erişim tarihi: 26 Kasım 2016).
15. "Tunus'un Ekonomisi".
16. "Cezayir'in Ekonomisi", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/cezayir-ekonomisi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 26 Kasım 2016).
17. "Senegal'de Cumhurbaşkanı Erdoğan İçin Özel Karşılama Töreni", *Hürriyet,* 5 Şubat 2016.
18. "Erdoğan Fildişi Sahilinde", *Sabah*, 29 Şubat 2016.
19. "Fildişi Sahilini Dünyaya Örnek Gösterdi", Finans Gündem, 29 Şubat 2016, http://www.finansgundem.com/haber/fildisi-sahilini-dunyaya-ornek-gosterdi/465691, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2016).
20. "Fildişi Sahili Modern Dünyanın Afrikadaki Önemli Merkezlerinden Birisi Olacak", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 29 Şubat 2016, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/39970/fildisi-sahili-modern-dunyanin-afrikadaki-onemli-merkezlerinden-birisi-olacak.html, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2016).
21. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Gana'da Resmi Törenle Karşılandı", *Haber Türk*, 1 Mart 2016.
22. "Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan Gana'da Konuştu", *Haber Türk,* 1 Mart 2016.
23. "Erdoğan'dan Gana'ya Müjde! Otobüsler Türkiye'den", İHA, 1 Mart 2016.
24. "Gana, Türkiye'nin Batı Afrikadaki En Yakın Dostlarından Biridir", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 1 Mart 2016, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/39989/gana-turkiyenin-bati-afrikadaki-en-yakin-dostlarindan-biridir.html, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2016).
25. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Gana Millet Camii ve Külliyesi'ni Ziyaret Etti", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 1 Mart 2016, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/40000/cumhurbaskani-erdogan-gana-millet-camii-ve-kulliyesini-ziyaret-etti.html, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2016).
26. "Emine Erdoğan, Gana'da Lordina Vakfı'nı Ziyaret Etti", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/39990/emine-erdogan-ganada-lordina-vakfini-ziyaret-etti.html, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2016.
27. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Nijerya'da", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 1 Mart 2016, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/40004/cumhurbaskani-erdogan-nijeryada.html, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2016).

28. "Afrika'daki Temaslar Nijerya ile Devam Ediyor", DEİK, https://www.deik.org.tr/6528/AFR%C4%B0KA_DA_TEMASLAR_N%C4%B0JERYA_%C4%B0LE_DEVAM_ED%C4%B0YOR.html, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2016).
29. "Türkiye-Nijerya İlişkiler", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-nijerya-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2016).
30. "Emine Erdoğan Nijerya'da Yetimhane Açtı", TRT Haber, 2 Mart 2016, http://www.trthaber.com/haber/dunya/emine-erdogan-nijeryada-yetimhane-acti-237781.html, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2016).
31. "Erdoğan: 'Gine'ye Geçmişte Gelen Sömürgeciler Gibi Değil Kardeşlik Bağı ile Gelmek İstiyoruz", Haberler, 3 Mart 2016, http://www.haberler.com/erdogan-gine-ye-gecmiste-gelen-somurgeciler-gibi-8221820-haberi, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2016).
32. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Uganda'da Resmi Törenle Karşılandı", *Haber Türk*, 1 Haziran 2016.
33. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Uganda'da Konuştu", *Sabah*, 2 Haziran 2016.
34. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-Uganda İş Forumu'nda Konuştu", *Sabah*, 1 Haziran 2016.
35. "Erdoğan Somali'de Konuştu", *Milliyet*, 3 Haziran 2016.
36. "Afrika Kıtasının Geleceği Aydınlık ve Parlaktır", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 6 Aralık 2016, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/65263/afrika-kitasinin-gelecegi-aydinlik-ve-parlaktir.html, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2016).
37. "Türkiye-Afrika İş Forumu", *Milliyet*, 3 Kasım 2016.
38. "Dış Ticaret".

TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA VE PAKİSTAN POLİTİKASI 2016

TAMER KAŞIKÇI

Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

GİRİŞ

Son yıllarda dış politikada daha önceki dönemlere oranla daha aktif bir tutum içerisine giren Türkiye, özellikle ikili ilişkilerinin zayıf olduğu farklı coğrafyalara açılarak bu alanlardaki siyasi, ekonomik ve kültürel bağlarını geliştirme hedefine yönelmiştir. Türkiye'nin bu kapsamda yoğun mesai harcadığı bölgelerin başında Orta Asya gelmektedir. Bu coğrafyada bulunan ülkelerin bazılarıyla etnik bazılarıyla da dini bağlara sahip olmasına rağmen Türkiye'nin söz konusu ülkelerle ilişkileri bu ortak bağların derinliğini yansıtmaktan uzaktı. Ancak son dönemdeki çabalar neticesinde söz konusu ülkelerle siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerde önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Bu çalışmada Türkiye'nin 2016 yılında Orta Asya'da bulunan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve bunların yanı sıra Pakistan ile olan ilişkileri analiz edilecektir. Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye'nin 2016 yılı içerisinde gerek çeşitli uluslararası örgütlerin toplantılarına katılarak gerekse karşılıklı ziyaretler gerçekleştirerek söz konusu ülkelerle olan mevcut ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı görülmektedir. Bu bağlamda öncelikle söz konusu ülkeler ile olan siyasi gelişmeler ele alınacak, ardından ekonomik gelişmeler değerlendirilecek, daha sonra güvenlik ile ilgili konulara değinilecek ve son olarak da kısaca kültürel gelişmeler üzerinde durulacaktır.

SİYASİ GELİŞMELER: ÇOK TARAFLI VE İKİLİ İLİŞKİLER

2016 yılında Türkiye ile söz konusu ülkeler arasındaki ilişkiler açısından en önemli siyasi gelişmelerin başında İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) üç yılda bir düzenlemekte olduğu zirve toplantısının Türkiye'nin ev sahipliğinde İstanbul'da gerçekleştirilmesi gelmektedir. Diğer üye devletlerin yanı sıra çalışma kapsamında değerlendirilen ülkelerin devlet veya hükümet başkanları da 14-16 Nisan tarihlerinde gerçekleştirilen zirve için İstanbul'a gelmişlerdir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan zirve için İstanbul'a gelen devlet liderleri ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.[1]

Bu bağlamda öne çıkan ikili görüşmelerden bir tanesi Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev arasında gerçekleşen görüşmedir. İki lider arasındaki görüşmenin ardından yapılacak olan İslam Zirvesi'nde gündem oluşturmaya yönelik "İslami Yakınlaşmaya Yönelik Ortak Bildiri" yayımlanmıştır. Yayımlanan bildiride iki lider öncelikle BM Şartı ile güvenceye alınmış egemenlik, içişlerine karışmama, uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi gibi temel uluslararası normları benimsediklerini teyit etmenin yanı sıra "İslami dayanışma ru-

hu"na bağlılıklarının da altını çizerek İslam dünyasındaki anlaşmazlıkların çözümüne yönelik yeni bir paradigma oluşturma gerekliliğini vurgulamışlardır. Bildiri ayrıca söz konusu paradigmanın oluşturulması ve İslam dünyasındaki mevcut anlaşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözümü hususunda Birleşmiş Milletler'in (BM) yanı sıra İİT'nin merkezi bir rol üstlenmesi gerektiği ve bu bağlamda İslami yakınlaşma konusunun teşkilatın kalıcı gündem maddelerinden bir tanesi haline gelmesini teklif etmiştir.[2]

İİT Zirvesi'nin açılışında bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan katılımcı ülke temsilcilerine teşekkür ettikten sonra zirvenin İslam dünyası için önemine dikkat çekmiştir. Dünyanın dört bir yanında savaş ve çatışma ortamında yaşayan Müslümanların zirvede alınacak kararlardan beklentileri olduğunu dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan bugünün İslam coğrafyasında en önemli sorunun "mezhep" çatışması olduğunu dile getirerek bu durumdan sadece Müslümanların zarar gördüğünü ifade etmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan bu kaos ortamından faydalanan terör örgütlerinin güç kazandığını ve bu örgütlerin İslam'ın temsilcisi olarak gösterilmek istendiğini vurgulamış ancak İslam'ın bu örgütler tarafından hiçbir şekilde temsil edilemeyeceğinin altını çizmiştir. Erdoğan ayrıca terörizm karşısında Batı'nın ikircikli tutumuna da değinerek terör örgütlerinin inançları, kökenleri ve söylemlerine bakılmaksızın hepsine karşı ortak bir tavır geliştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bunun yanı sıra terörizme karşı İslam ülkelerinin Batı'nın çözüm mekanizmalarından ziyade kendi içerisinde yeni yöntemler ve mekanizmalar geliştirmesine ihtiyaç olduğu ve Teröre Karşı İslam İttifakı Girişimi'nin bu bağlamda güçlendirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan İİT'nin mevcut yapısının geliştirilmesi amacıyla teşkilat bünyesinde kadın kolları konferansının kurulması, Müslüman ülkelerde birbirinden bağımsız hareket eden

Kızılay kuruluşlarının birbirleriyle iş birliğinin geliştirilmesi, İslam Dayanışma Fonu'nun genişletilmesi ve İslam ülkeleri arasındaki ekonomik iş birliğinin geliştirilmesi için bir tahkim sisteminin oluşturulması ve İslam Kalkınma Bankası'nın daha aktif bir şekilde kullanılması önerilerini de sunmuştur.[3] Zirve kapsamında Türkiye'nin önerisi ile "İslam İşbirliği Teşkilatı Polis İşbirliği ve Koordinasyon Merkezi"nin kurulması kararlaştırılmıştır.[4] Ayrıca yine Türkiye'nin önerisi ile İİT bünyesinde bir kadın forumu kurulması kararı alınmıştır.[5]

İİT dahilinde gerçekleşen bir diğer önemli gelişme de 18-19 Ekim tarihlerinde Özbekistan'da yapılan İİT Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısıdır. Toplantıda Nisan ayında yapılan zirvede alınan kararların izlenmesi ve İslam dünyası bakımından önem taşıyan konular ele alınmıştır. İstanbul'da yapılan zirvenin ardından dönem başkanlığını üstlenen Türkiye adına konseye katılan Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu toplantıda Konsey üyelerine hitap etmiştir. Yaptığı konuşmada darbe girişimi karşısında üye ülkelerin Türkiye'ye göstermiş olduğu desteğe müteşekkir olduğunu belirten Çavuşoğlu İİT tarafından FETÖ'nün terör örgütü olarak tanınmasını memnuniyetle karşıladığını dile getirmiştir.[6]

Türkiye ile çalışma kapsamındaki ülkeler arasındaki ilişkiler bağlamında 2016 yılı içerisinde önem arz eden bir diğer çok uluslu zirve ise 9-10 Ekim tarihlerinde Tayland'da gerçekleştirilen Asya İşbirliği Diyaloğu Zirvesi'dir. Türkmenistan dışında diğer altı ülkenin ve Türkiye'nin üyesi olduğu oluşumun söz konusu zirvesine ülkemizi temsilen katılan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu zirvede çok sayıda ikili görüşmede bulunmuştur.[7] Türkiye adına zirvede bir konuşma yapan Büyükelçi Hakkı Emre Yunt, Türkiye'nin Asya ülkeleri ile ilişkilerini derinleştirme gayreti içerisinde olduğunu ve Asya İşbirliği Diyaloğu'na üye olmayı da bu bağlamda önemsediğini dile getirmiştir.[8] Zirve üyeler arasında iş birliğini geliştirmeye

yönelik temenni ve tedbirleri içeren Bangkok Deklarasyonu'nun ilanı ile sona ermiştir.[9]

Bu çok taraflı organizasyonların dışında yıl boyunca Türkiye söz konusu ülkelerle çeşitli düzeylerde karşılıklı görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerin yoğun olarak yapıldığı ülkelerin başında Kazakistan gelmektedir. İslam Zirvesi'nde yapılan görüşmenin ardından iki ülke arasında yapılan bir diğer görüşme ise 5 Ağustos'ta Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Türkiye'ye düzenlediği resmi ziyaret ile gerçekleşmiştir. Ziyaret kapsamında Nazarbayev beraberindeki heyetle birlikte Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmüştür.[10] Düzenlenen basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Nazarbayev'in Türkiye'yi ziyaret eden ilk devlet lideri olduğuna dikkat çekerek ülkenin bu kara günlerinde Kazak halkının dostluğunu esirgememesinin unutulmayacak bir hadise olduğunu vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olduğunu hatırlatan Cumhurbaşkanı Erdoğan aradan geçen 25 yılda Kazakistan'ın bölgesinde önemli bir güç haline geldiğini ve Türkiye ile stratejik bir ortaklığa sahip olduğunu vurgulamıştır.[11] Basın toplantısında konuşan Nazarbayev bu resmi ziyaretini 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yanında olduğunu açıkça beyan etmek için düzenlediğini dile getirmiştir. Nazarbayev Kazakistan'ın bağımsızlığını ilk kazandığı dönemde kendisini arayan dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın telefonda "Türkiye sizi tanıyor" dediğinde oldukça duygulandığını dile getirerek iki ülke arasındaki iş birliğinin her zaman en üst seviyede olacağının altını çizmiştir.[12] Söz konusu basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan Kazakistan liderinin Türkiye ile Rusya arasındaki gergin ilişkilerin düzelmesinde oynadığı rolün de altını çizmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan Özbekistan'da yapılan Şanghay Zirvesi'nde Nazarba-

yev'in talebi ile özel bir temsilci atadığını ve Kazak liderin Putin ile görüşerek Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerin düzelmesinde etkili olduğunu dile getirmiştir.[13]

İki ülke arasında yapılan bir diğer görüşme ise Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun 19-20 Ekim tarihlerinde Kazakistan'a gerçekleştirdiği ziyarettir. Çavuşoğlu burada Kazakistan Dışişleri Bakanı Erlan İdrissov'la görüşmüştür. 2017 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı ile yapılması planlanan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) toplantısının hazırlıklarını yapmak amacıyla gerçekleştirilen ziyaret sırasındaki toplantılarda iki ülke arasındaki ilişkiler ve iş birliğine yönelik konular değerlendirilmiştir. Yapılan basın toplantısında ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik ortak hedef dile getirilmiştir. Ayrıca Çavuşoğlu Kazakistan'ın darbe girişimine karşı Türkiye'ye göstermiş olduğu destekten ötürü teşekkürlerini sunmuştur.[14]

Bu yıl içerisinde Türkiye'nin üst düzey ilişkilere sahip olduğu bir diğer ülke ise Pakistan'dır. İlk olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan İslam Zirvesi için İstanbul'a gelen Pakistan Cumhurbaşkanı Memnun Hüseyin ile ikili bir görüşme gerçekleştirmiştir.[15] Bunun ardından 1-2 Ağustos'ta Pakistan'a bir çalışma ziyareti gerçekleştiren Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Pakistan Cumhurbaşkanı ve Başbakanı ile görüşerek bir yandan ikili ilişkiler ve bölgede yaşanan gelişmeleri değerlendirmiş diğer yandan ise darbe girişiminin ardından Pakistan'ın Türkiye'ye vermiş olduğu destek ve göstermiş olduğu dayanışma için teşekkür etmiştir.[16]

18 Ağustos'ta da Pakistan Senatosu ve Milli Meclis temsilcilerinden oluşan bir heyet Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret ederek bir görüşme gerçekleştirmiştir.[17] Görüşmede 15 Temmuz'da yaşanan darbe girişimi gündeme gelmiş, Pakistanlı heyet milleti temsil eden meclisin milletin parası ile satın alınan silahlarla ateş altına alınması karşısında şaşkınlıklarını dile getirmişlerdir.[18] Bunun yanı

sıra BM Genel Kurulu'nun 71. toplantısına katılmak için New York'a giden Cumhurbaşkanı Erdoğan burada gerçekleştirdiği ikili görüşmeler kapsamında 20 Eylül'de Pakistan Başbakanı Navaz Şerif ile de bir görüşme yapmıştır.[19]

İki ülke arasındaki en kapsamlı görüşme ise 16-17 Kasım'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Pakistan'a gerçekleştirdiği resmi ziyarettir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ziyaret öncesi yapmış olduğu basın toplantısında zor bir dönemden geçen Pakistan'a yapılan bu ziyaretin Türkiye'nin söz konusu ülkeye olan desteğini göstermek anlamında önemli bir rolü olacağını dile getirmiş ve iki ülkenin huzur ve istikrarının eşdeğer olduğunu ifade etmiştir.[20]

Ziyaret kapsamında Pakistan Başbakanı Şerif ile görüşen Erdoğan, Pakistan Ulusal Meclisi ve Senatosunun ortak oturumunda bir konuşma yapmıştır.[21] Bu konuşmada Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülkenin aynı kültürel tarih ve birikimden beslendiğini ve iki ülke arasındaki ilişkinin gerçek anlamda bir "kardeşlik" ilişkisi niteliğine sahip olduğunu dile getirmiştir. Tarihsel olarak değerlendirildiğinde iki ülkenin en zor zamanlarında mutlaka birbirlerinin destekçisi olduğunu bu konuşmasında da tekrarlayan Erdoğan özellikle 15 Temmuz darbe girişiminde ülke olarak Türkiye'nin yanında olması nedeniyle Pakistan'a şükranlarını sunmuştur. FETÖ'nün Pakistan'daki faaliyetleri konusunda da uyarıda bulunan Erdoğan, İslamabad yönetiminin bu örgüte yönelik aldığı tedbirleri olumlu karşıladığını da ifade etmiştir. Terörizm konusunda Batı'nın takındığı ikircikli tutumu da eleştiren Cumhurbaşkanı Erdoğan el-Kaide ve DEAŞ gibi örgütler aracılığıyla Müslümanlar arasında fitne çıkararak İslam ülkelerinin birbirine düşmesine neden olunduğunun da altını çizmiştir. İslam dünyasında yaşanan çatışmaların ancak İslam çatısı altında çözülebileceğini vurgulayan Erdoğan, Türkiye'nin her platformda Müslümanlara yapılan haksızlıklara karşı elinden geleni yaptığını da dile getirmiştir.[22]

Resmi ziyaret kapsamında Pakistan Başbakanı ile yapılan baş başa ve heyetler arası görüşmelerin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Navaz Şerif düzenlenen bir basın toplantısıyla ziyarete ilişkin görüşlerini dile getirmiştir.[23] Toplantıda söz alan Navaz Şerif Türk halkının 15 Temmuz darbe girişimine karşı demokrasiye sahip çıkmasının takdire şayan bir durum olduğunu dile getirerek önümüzdeki yıl Türkiye-Pakistan ilişkilerinin 70. yılına girileceği ve bu durumu iki ülke arasındaki sıcak ilişkilere yakışır bir şekilde kutlama kararı aldıklarını ifade etmiştir.[24]

Bu yıl içerisinde Türkiye, Özbekistan ile de yakın ilişkiler kurma gayreti içerisinde olmuştur. İlk olarak 18-19 Ekim'de Özbekistan'da gerçekleştirilen İİT Dışişleri Bakanlar Konseyi'ne katılmak için bu ülkeye gelen Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Özbekistan Dışişleri Bakanı ile bir görüşme yapmıştır.[25] 3 Eylül'de Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un aniden rahatsızlanıp vefat etmesinin[26] ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan Özbek halkına taziyelerini belirten bir telgraf çekmiştir.[27]

Bu yıl içerisinde iki ülke arasındaki en kapsamlı görüşme 17-18 Kasım tarihlerinde gerçekleşmiştir. Pakistan ziyaretinin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan beraberindeki bir heyetle Özbekistan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Ziyaret çerçevesinde Özbekistan Cumhurbaşkanı Vekili ve Başbakan Şevket Mirziyoyev de dahil olmak üzere ülkenin üst düzey yetkilileri ile ikili görüşmelerde bulunulmuştur. Görüşmeler öncesi yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-Özbekistan ilişkilerini daha üst seviyelere taşımaya yönelik çalışmaların yapılması gerektiğini vurgulamış ayrıca Özbekistan'ın bölgenin istikrarı açısından çok önemli bir konuma sahip olduğunun altını çizmiştir.[28] Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca kısa bir süre önce hayatını kaybeden Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirerek yeni dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin daha

da geliştirilmesini arzu ettiğini dile getirmiştir. Mirziyoyev ise Türkiye'nin son dönemde kaydettiği ekonomik gelişmeye değinerek iki ülke arasındaki iş birliğinin de geliştirilmesine yönelik temennilerini dile getirmiştir.[29]

İkili görüşmeler bağlamında Türkiye'nin temasta bulunduğu bir diğer ülke de Tacikistan'dır. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu 21 Ekim'de Tacikistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Söz konusu ziyaret kapsamında Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman ve Dışişleri Bakanı Sirodjidin Aslov ile ikili görüşmeler yapan Çavuşoğlu iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik ne gibi adımların atılması gerektiğine ilişkin görüş alışverişinde bulunmuştur. Dışişleri bakanları arasında yapılan görüşmeler neticesinde 2017-2020 yılları arasını kapsayan bir iş birliği anlaşması imzalanmıştır. İş birliği planı dahilinde dışişleri bakanlıkları arasında siyasi, kültürel ve konsolosluk ilişkileri bağlamında iş birliğinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.[30]

Yıl içerisinde Türkiye, Afganistan ile de çeşitli düzeylerde temaslarda bulunmuştur. 16 Haziran tarihinde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Afganistan'a bir ziyarette bulunarak Cumhurbaşkanı Eşref Gani Ahmedzai ve Dışişleri Bakanı Selahaddin Rabbani ile görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerde iki ülke arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesinin yanı sıra Türkiye'nin "güvenlik, kalkınma ve kapasite oluşumu" alanlarında Afganistan'a yapmış olduğu yardımların devam edeceği teyit edilmiştir.[31] 30 Eylül'de de Afganistan Büyükelçisi Amanullah Jayhoon'u kabul eden Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Ahmet Yıldız görüşmede Türkiye'nin Afganistan'a olan desteğinin süreceğinin altını çizmiştir.[32] Bunun yanı sıra 4-5 Ekim tarihlerinde AB ve Afganistan'ın Brüksel'de düzenlediği "Afganistan için Brüksel Konferansı"na katılan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, yaptığı ikili görüşmelerin yanı sıra konferansta Türkiye'nin 2002-2015 yıl-

ları arasında Afganistan'a yaptığı 3 milyar TL tutarındaki resmi kalkınma yardımını hatırlatmasının ardından, 2018-2020 yılları arasında 150 milyon Amerikan doları tutarında kalkınma yardımı yapma taahhüdünde bulunmuştur.[33] Benzer şekilde Cumhurbaşkanı Erdoğan Varşova'da yapılan NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'ne katılmak için yola çıkmadan önce Atatürk Havalimanı'nda yaptığı basın toplantısında Türkiye'nin Afganistan'ın savunma masraflarına yönelik desteğinin devam edeceğini dile getirmiştir.[34]

EKONOMİK GELİŞMELER

Devletler arası ilişkilerin en temel boyutlarından bir tanesi de ekonomik boyuttur. Bu bağlamda çalışma kapsamında değerlendirilen ülkelerin Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerini de ele almak gerekmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye'nin söz konusu ülkelerle olan ekonomik ilişkileri zayıf görünmektedir. Zira 2015 verilerine göre Türkiye'nin en çok ihracat ve ithalat yaptığı ilk yirmi ülke içerisinde çalışma kapsamında değerlendirilen ülkeler yer almamaktadır.[35] Benzer şekilde bu dönemde Türkiye'nin toplam 143 milyar dolarlık ihracat kapasitesi içerisinde söz konusu ülkelere yapılan ihracat toplamı sadece 4 milyar dolarken, 207 milyar dolarlık ithalat kapasitesi içerisinde ise bu ülkelerden yapılan ithalat toplam 2,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.[36]

Türkiye'nin söz konusu ülkelerle olan ekonomik ilişkileri 2016 yılında da kısıtlı kalmıştır. Bu ülkelere yapılan toplam ihracat 2016 yılında bir önceki yıla göre yüzde 33 oranında düşerek 2,8 milyar dolara gerilemiştir. Benzer şekilde toplam ithalatta da yüzde 22 oranında bir düşüş yaşanarak toplam 2,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin söz konusu ülkeler arasında en çok ihracat yaptığı ülke Türkmenistan iken, en çok ithalat yaptığı ülke ise Kazakistan olmuştur.[37]

Tablo 1. Ülkelere Göre Türkiye'nin İhracat Rakamları (bin dolar)

	Kazakistan	Özbekistan	Türkmenistan	Kırgızistan	Tacikistan	Afganistan	Pakistan
2002	160.153	93.735	110.021	24.005	10.915	20.232	57.457
2010	818.900	282.666	1.139.825	129.202	143.890	259.791	248.147
2014	977.487	603.013	2.231.246	421.431	277.384	186.185	259.317
2015	750.027	488.579	185.7842	294.701	162.783	161.492	289.059
2016*	513.419	445.024	1.065.000	261.818	124.789	117.369	278.761

Tablo2. Ülkelere Göre Türkiye'nin İthalat Rakamları (bin dolar)

	Kazakistan	Özbekistan	Türkmenistan	Kırgızistan	Tacikistan	Afganistan	Pakistan
2002	203.852	75.342	106.348	17.623	40.696	1.053	117.655
2010	1.392.528	861.373	386.342	30.900	283.689	5.098	749.931
2014	1.236.268	780.707	623.326	65.648	160.947	16.488	435.546
2015	1.109.831	711.555	557.355	76.857	203.760	11.889	310.544
2016*	884.591	590.606	375.627	902.61	134.673	7.708	222.734

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

*Aralık ayı verileri dahil değildir.

Türkiye gerçekleştirdiği ikili ziyaretlerle birlikte söz konusu ülkelerle olan kısıtlı ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Kazakistan ile olan ekonomik ilişkiler bağlamında 5 Ağustos'ta Nazarbayev'in gerçekleştirdiği ziyaret önemli bir yer tutmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan ziyaret kapsamında yapılan görüşmelerde iki ülke arasındaki ticaret hacmini 10 milyar dolara çıkarma hedefinin nasıl gerçekleştirilebileceğine ilişkin görüş alışverişinde bulunduklarını, bu hedef doğrultusunda gerekli tüm altyapı ve üstyapı faaliyetleri hakkında konuştuklarını ve söz konusu ekonomik iş birliğini geliştirmek için en kısa zamanda ilgili bakanlarla birlikte önde gelen iş adamlarından oluşan bir heyetin Kazakistan'a gitmesi kararını aldıklarını açıkladı. Önümüzdeki günlerde iki ülke arasındaki iş birliğini geliştirmek için YDSK'nın üçüncü toplantısının yapılacağını söyleyen Erdoğan, iki ülkenin tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasında merkezi bir rol üstleneceğini ve Orta Koridor girişimi ile Türkiye'nin Kazakistan'ın batıya açılan, Kazakistan'ın ise Türkiye'nin doğuya açılan kapısı haline geleceğini söylemiştir.[38] Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkiler açısından 2016 yılında gerçekleşen önemli gelişmelerden bir diğeri ise 18 Şubat'ta Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Başkanı Ömer Cihad Vardan ve Türkiye-Kazakistan İş Konseyi Başkanı Mert Sarı'nın ev sahipliğinde gerçekleştirilen Kazakistan Ekonomisi ve Yatırım Fırsatları Toplantısı'dır. Toplantıda her iki ülkenin birbirleri ile ekonomik ilişkilerinin daha da geliştirilmesine yönelik alınabilecek tedbirler masaya yatırılmıştır.[39]

Türkiye-Pakistan ilişkilerinde de önemli ekonomik gelişmeler yaşanmıştır. Bu ülkeyle 2015 yılının Şubat ayında başlayan müzakereler doğrultusunda bir serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasına yönelik hazırlıklar 2016 yılında da devam etmiş ve 22 Mart'ta serbest ticaret anlaşmasına yönelik çerçeve anlaşması taraflarca onaylanmıştır. Çerçeve anlaşmasının imza töreninde konuşan Eko-

nomi Bakanı Mustafa Elitaş söz konusu anlaşmanın Eylül ayına kadar Meclise sunulup yürürlüğe konacağına inandığını dile getirmiştir.[40] Elitaş ayrıca yapılan çalışmalarla Türkiye'nin Pakistan ile olan ticaret hacmini 2 milyar dolara çıkarmayı hedeflediklerini de sözlerine eklemiştir.[41]

Cumhurbaşkanı Erdoğan Pakistan ziyareti sırasında Pakistan Ulusal Meclisi ve Senatosunun ortak oturumunda yaptığı konuşmada iki ülkenin mevcut ekonomik ilişkilerine de değinmiştir. Pakistan ile ilişkilerde son dönemde yaşanan gelişmeleri olumlu karşıladığını belirten Erdoğan, mevcut iş birliğinin ilerleyen dönemlerde daha da geliştirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.[42] Başbakanlığı döneminden bu yana geçen 14 yıllık dönemde Türkiye-Pakistan ilişkilerinin her geçen gün daha da ilerlediğine değinen Cumhurbaşkanı Erdoğan, iki ülke arasında oluşturulan YDSK kapsamında beş yıl içerisinde toplam 51 iş birliği anlaşması ve belgesinin imzalandığını ve yine bu kapsamda yakın zamanda bir Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmasının hedeflendiğini dile getirmiştir.[43] Türkiye'nin kalkınma odaklı projelerle Pakistan'da istihdam yarattığına da değinen Erdoğan, 2010 yılında yaşanan sel felaketinde olduğu gibi Türkiye'nin doğal afet ve benzeri durumlarda Pakistan'a insani yardım gönderme konusunda duyarlı bir tutum içerisinde olduğunu da belirtmiştir.[44] Ayrıca ziyaret kapsamında Erdoğan ve Pakistan Başbakanı Şerif Türkiye ve Pakistan'ın önde gelen şirket yöneticileri ile bir araya gelmiştir.[45]

Yıl içerisinde ekonomik anlamda Türkiye ile Türkmenistan arasında da önemli gelişmeler gerçekleşmiştir. İlk olarak DEİK'in oluşturduğu bir heyet Türkmenistan'a bir iş seyahati düzenlemiştir.[46] Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ekonomik ilişkiler bağlamında öne çıkan gelişmelerden bir tanesi de kara taşımacılığı alanında yaşanmıştır. Uluslararası Nakliyeciler Derneği (UND) İcra Kurulu Başkanı Fatih Şener'in vermiş olduğu bir beyanata

göre Türkmenistan'ın Ro-Ro gemilerinde Türk araçlarına yönelik yüzde 20'lik bir indirim yapılmıştır. Bu bağlamda taşımacılıkta Azerbaycan-Türkmenistan hattını kullananlar için gidiş-dönüş komple araç fiyatı 2.200 dolardan 1.760 dolara, römork fiyatları ise 1.800 dolardan 1.440 dolara düşürülmüştür. Böylelikle Türk taşımacılarının söz konusu güzergahı daha fazla kullanması hedeflenmektedir.[47]

GÜVENLİK ALANINDAKİ GELİŞMELER

Türkiye ile çalışma kapsamında değerlendirilen ülkeler arasındaki ilişkilerin temel boyutlarından bir tanesi de güvenlik alanındadır. Bu alanda öne çıkan gelişmeler ağırlıklı olarak yıl içerisinde Türkiye ve söz konusu ülkelerdeki terörist grupların eylemleri ile ilişkili olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 15 Temmuz darbe girişimi nedeniyle yaşanan terörist eylemler Türkiye'nin genel olarak dış politikasında, özel olarak da söz konusu ülkelerle olan ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. 15 Temmuz'dan sonra bir yandan bu ülkeler Türk hükümetinin yanında olduklarını ve terörizmle mücadelesinde Türkiye'ye destek verdiklerini ilan ettiler. Türkiye ise söz konusu eylemlerin arkasında bulunan FETÖ'nün bu ülkelerdeki varlık ve faaliyetlerine karşı bu ülkelerin harekete geçmeleri için çaba harcamıştır.

5 Ağustos'ta Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Türkiye'yi ziyareti sonrası yapılan basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan, 15 Temmuz darbe girişiminin ardındaki FETÖ terör örgütünün ülkede yarattığı ağır tahribata değinerek, bu örgütün diğer ülkelerdeki faaliyetleri konusunda duyduğu endişeyi dile getirmiştir.[48] Özellikle FETÖ'nün Kazakistan'daki okullarına değinen Erdoğan, bu okulların durumu ile ilgili Maarif Vakfı'nın, Kazakistan Milli Eğitim Bakanlığı ile temasa geçeceğini ifade etmiştir.[49] Cumhurbaşkanı Nazarbayev de söz konusu okulların devlet

kontrolünde bulunduğunu ve çalışanlarının yüzde 90'ının Kazak uyruğuna mensup olduğunu dile getirerek Türk ve Kazak Eğitim Bakanlarının yapacağı çalışmalar neticesinde FETÖ ile ilişkili olduğu ortaya çıkan öğretmenlerin sınır dışı edileceğini dile getirmiştir.[50] Yine bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan 5 Haziran'da Kazakistan'ın Aktöbe kentinde meydana gelen terör saldırısını yeniden kınayarak terörün her türlüsüne karşı Kazakistan'la iş birliği içerisinde olacağını söylemiştir.[51] Bu ziyaretten kısa bir süre sonra Kazakistan hükümeti FETÖ'nün elinde bulunan okulların mütevelli heyet başkanlığına Başbakan Yardımcısı İmangali Tasmagambetov'u atayarak okulların yönetimini devlet kontrolüne almış, söz konusu okulların ismini de "Bilim İnovasyon Lisesi" olarak değiştirmiştir. Bunun yanı sıra okullarda görev alan ve FETÖ ile ilişkili olan öğretmenlerin de en kısa zamanda sınır dışı edileceği beyan edilmiştir.[52]

Güvenlik bağlamında Türkiye'nin yoğun bir ilişki içerisinde olduğu bir diğer ülke de Pakistan'dır. 28 Mart'ta Pakistan'ın Lahor kentinde Taliban bağlantılı bir örgütün gerçekleştirdiği bombalı saldırıda 72 kişi hayatını kaybetmiştir. Olay sonrasında bir beyanatta bulunan Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın yaptığı açıklamada söz konusu terörist saldırıyı kınayarak, Türkiye'nin koşulsuz bir şekilde bu zor günlerinde Pakistan'ın yanında olduğunu ve terörle mücadelesinde Pakistan'la her türlü iş birliğine hazır olduğunu dile getirmiştir. Kalın bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Pakistan Cumhurbaşkanı ve Pencap Eyalet Başbakanı ile telefonla görüşerek taziyelerini ilettiğini de ifade etmiştir.[53]

15 Temmuz darbe girişimi hususunda da Cumhurbaşkanı Erdoğan 17 Kasım'daki Pakistan ziyareti öncesi havalimanında yaptığı basın toplantısında, Pakistan'ın bu terörist eyleme karşı açık ve ivedi bir şekilde Türkiye'nin yanında yer alarak iki ülkenin tarihi dostluğuna yakışır bir şekilde hareket ettiğini dile getirmiş-

tir.[54] 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Pakistan Senatosunun her iki kanadı Türk hükümetine destek veren kararlar almıştır.[55] Ayrıca Pakistan hükümeti FETÖ ile irtibatı olduğu tespit edilen 23 okulun yönetimine el koyup[56] bu okullarda görevli olan 108 öğretmeni aileleri ile birlikte sınır dışı etmiştir.[57] Cumhurbaşkanı Erdoğan Pakistan'ın söz konusu okulları kapatmasıyla ilgili olarak bu tavrının FETÖ ile mücadele hususunu ne kadar ciddiye aldığını açıkça gösterdiğini, diğer ülkelere de örnek olması gerektiğini dile getirmiş ve bu okulların kapatılması nedeniyle ortaya çıkan boşluğun doldurulması bağlamında Maarif Vakfı'nın gerekli tüm tedbirleri alacağının altını çizmiştir.[58] Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca FETÖ'nün Pakistan'daki diğer tüm faaliyetlerini ortaya çıkarmak için yetkililerle uyum içerisinde çalışılacağını da dile getirerek Türkiye'nin Pakistan'ın terörle mücadelesinde her zaman yanında yer alacağını ifade etmiştir.[59]

Bunun yanı sıra Pakistan Ulusal Meclisindeki konuşmasında Keşmir konusuna da değinen Cumhurbaşkanı Erdoğan sorunun Hindistan ve Pakistan arasında BM kararları doğrultusunda diyalog yoluyla çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Erdoğan terör konusunda Pakistan ve Afganistan'la birlikte oluşturulan Üçlü Zirvenin önemine dikkat çekerek bu bağlamda mevcut iş birliğinin devam ettirilmesi gerektiğine değinmiştir.[60]

KÜLTÜR VE EĞİTİM ALANINDAKİ GELİŞMELER

Çalışma kapsamındaki ülkelerle hem etnik hem de dini bağları olan Türkiye'nin söz konusu ülkelerle ilişkilerinde kültürel gelişmeler önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda öne çıkan önemli gelişmelerden bir tanesi Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın üyeleri arasında yer aldığı Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı'ndan (TÜRKSOY) bir heyetin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etmesidir. Cumhurbaşkanı Erdoğan 22 Mart'ta TÜRKSOY

Genel Sekreteri Prof. Düsen Kaseinov ve teşkilat üyesi ülkelerin kültür ve sanat elçilerini kabul etmiştir. Görüşme sırasında Erdoğan Nevruz Bayramı'na yönelik dileklerinin yanı sıra TÜRKSOY'un Türk dili, kültürü ve sanatının geliştirilmesi bağlamında yaptığı çalışmaları takdirle karşıladığını dile getirmiştir. Görüşmede hem Türk tarafı hem de Teşkilat üyeleri birbirlerine yöresel hediyeler takdim etmiştir.[61]

Kültürel anlamda gerçekleştirilen bir diğer etkinlik de Kazakistan'da düzenlenen Türk Filmleri Haftası'dır. 18-22 Aralık tarihleri arasında gerçekleştirilen etkinlikte Kazakistan'ın başkenti Astana'daki çeşitli sinema salonlarında son dönem Türk sinemasının bazı örnekleri seyirciyle buluşmuştur. Etkinliğin açılışında bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Yalçın Topçu bu tarz etkinliklerin iki ülke halklarının birbirlerinin gündelik hayatına ilişkin fikir sahibi olmasını sağlayarak iki toplumun kaynaşmasında önemli bir rol oynayacağını ifade etmiştir.[62] Türkiye ve Kazakistan açısından bir diğer önemli gelişme ise iki ülkenin girişimi ile 2016 yılının UNESCO tarafından "Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi" yılı olarak ilan edilmesidir.[63] Bu kapsamda yıl içerisinde Hoca Ahmet Yesevi'nin hayatı ve felsefesini gündeme getiren çeşitli paneller ve sempozyumlar düzenlenmiştir.

Kültürel bağlamda gerçekleşen bir diğer husus ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Özbekistan gezisi kapsamında tarihi Semerkant şehrine yaptığı gezidir. Erdoğan beraberindeki heyetle birlikte burada İslam tarihi açısından önemli bir yere sahip olan İmam Buhari'nin türbesini ziyaret etmiştir. Daha sonra aynı bölgede bulunan Türk büyüklerine ait çeşitli türbe ve medreseleri de gezerek haklarında bilgi almıştır.[64] Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca gezi kapsamında Eylül ayında hayatını kaybeden Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un Hazret-i Hızır Mescidi içerisinde bulunan kabrini de ziyaret etmiştir.[65]

Eğitim alanında Türkiye'nin son yıllarda ülkeye yabancı öğrenci çekmeye ilişkin çabaları söz konusu ülkelere yönelik de gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Pakistan ziyaretinde yaptığı konuşmada eğitim alanında yapılan iş birliğine de değinen Erdoğan halihazırda yüzlerce Pakistanlı gencin Türkiye'de her seviyede eğitim gördüğünü, önümüzdeki günlerde imzalanacak yeni bir mutabakatla 500 Pakistanlı öğrencinin Türkiye'de doktora yapmasının önünün açılacağını dile getirmiştir. Erdoğan eğitim alanında yapılan bu iş birliğinin her iki ülkenin kültürel alışverişinin önemli bir parçası olduğunun da altını çizmiştir.[66]

SONUÇ

Çalışma kapsamında ele alınan ülkeler olan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve Pakistan bulundukları coğrafyada çeşitli siyasi, ekonomik ve güvenlik sorunlarıyla mücadele etmekle birlikte uluslararası politika ve küresel ekonomiye eklemlenme gayreti içerisindedir. Uzun yıllardır Batı temelli bir dış politika geliştirerek özellikle siyasi ve ekonomik ilişkilerinde Batı'ya öncelik veren Türkiye'nin son yıllarda yeni coğrafyalara açılarak dış politikasında alternatifler üretmeye çalıştığı görülmektedir. Hem söz konusu ülkeler hem de Türkiye'nin dış politikasındaki benzer arayışlar karşılıklı ilişkileri geliştirmeyi münasip bir seçenek haline getirmiştir. Üstelik Türkiye ile söz konusu ülkelerin sahip oldukları etnik ve dini bağlar da ilişkilerin geliştirilmesini kolaylaştıracak bir zemin yaratmaktadır.

Bu kapsamda 2016 yılı içerisinde Türkiye'nin söz konusu ülkelerle yakın ilişkiler kurma çabasının devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye bir yandan söz konusu ülkelerle ilişkilerini geliştirmek adına üst düzey resmi ziyaretlerde bulunma gayreti içerisindeyken diğer yandan da üye olduğu küresel ve bölgesel örgütlerde öncü bir rol oynayarak ikili ilişkilerin geliştirilmesine çalışmıştır.

Bununla birlikte Türkiye'nin bu ülkelerle olan ekonomik ilişkileri değerlendirildiğinde bu siyasi çabaların istenilen sonucu verdiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Türkiye'nin dış ticaretinde mezkur ülkeler halen küçük bir paya sahiptir. Bu payın yıllar içerisinde kayda değer bir şekilde artmaması ilişkileri geliştirmeye yönelik çabaların yeterli olmadığını açıkça göstermektedir.

Ekonomik ilişkilerdeki bu zayıflığa rağmen Türkiye bahsi geçen ülkeler ile güvenlik alanında yakın ilişkiler içerisindedir. Türkiye'nin ve bu ülkelerin temel güvenlik problemi olan terörizme karşı, hem Türkiye hem de söz konusu ülkeler her zaman birbirlerinin yanında ve iş birliğine hazır olduklarını dile getirmişlerdir. 15 Temmuz darbe girişimi de 2016 yılı içerisinde Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra Türkiye darbe girişiminde bulunan FETÖ'nün söz konusu ülkelerdeki yapılanmalarının da sona erdirilmesine yönelik yoğun bir çaba içerisine girmiştir.

Son olarak Türkiye ile söz konusu ülkeler arasındaki kültürel ilişkilerin de hızla geliştiğini söylemek mümkündür. Türkiye'nin ve bu ülkelerin ortak tarihi geçmişlerinden kaynaklanan ortak değerlerini düzenledikleri etkinliklerle yeni nesillere aktarma gayreti içerisinde oldukları görülmektedir.

KRONOLOJİ

6 Şubat	Başbakan Ahmet Davutoğlu beraberindeki bir heyetle Kazakistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi ve bu ziyaret kapsamında Cumhurbaşkanı Nazarbayev ile görüştü.
23 Mart	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan TÜRKSOY üyesi ülkelerin kültür ve sanat elçilerini kabul etti.
27 Mart	Pakistan'da bir lunaparkta bombalı saldırı gerçekleştirildi. Taliban'ın üstlendiği saldırının ardından ülkede üç günlük yas ilan edildi.
13 Nisan	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Pakistan Cumhurbaşkanı Memnun Hüseyin ile Yıldız Sarayı'nda bir araya geldi.
13 Nisan	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile Yıldız Sarayı'nda bir araya geldi. Görüşmenin ardından iki liderin hazırladığı İslami Yakınlaşmaya İlişkin Ortak Bildiri yayımlandı.
14 Nisan	13. İslam Zirvesi Toplantısı İstanbul'da başladı.
5 Ağustos	Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev bir dizi temasta bulunmak için gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüştü.
18 Ağustos	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Pakistan Senatosu ve Milli Meclisi milletvekillerinden oluşan bir heyeti kabul etti.
27 Ağustos	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Pencap Eyalet Başbakanı Şahbaz Şerif'i kabul etti.
31 Ağustos	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Tacikistan Büyükelçisi Mahmadali Rajabiyon'u kabul etti.
20 Eylül	Birleşmiş Milletler'in 71. Genel Kurul toplantısına katılmak için New York'ta bulunan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Pakistan Başbakanı Navaz Şerif'le görüştü.
18-19 Ekim	Özbekistan'da İslam İşbirliği Teşkilatı Dışişleri Bakanları Zirvesi yapıldı.
19-20 Ekim	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Kazakistan'a resmi bir ziyarette bulundu.
21 Ekim	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Tacikistan'a resmi bir ziyarette bulunarak Cumhurbaşkanı İmamali Rahman ile görüştü.
29 Ekim	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkmenistan Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Raşid Meredow ile görüştü.
3 Eylül	Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov vefat etti.
16 Kasım	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan çeşitli alanlarda temaslarda bulunmak üzere beraberindeki bir heyetle Pakistan'a gitti.
17 Kasım	Pakistan ziyaretinin ardından Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Özbekistan'a geçti.

NOTLAR

1. "İslam Zirvesi Toplanıyor", NTV, 13 Nisan 2016.
2. "İki Liderden Ortak Bildiri: İslam Ümmeti İçin Yeni Siyasi...", haber365.com, 13 Nisan 2016, http://haber365.com.tr/gundem/iki-liderden-ortak-bildiri-islam-ummeti-icin-yeni-siyasi-h9487.html, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2016).
3. "İslam Adına Mazlumlara Saldıran Terör Örgütleri, Asla Bu Mukaddes Dinin Temsilcisi Olamaz", tccb.gov.tr, 14 Nisan 2016, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/42569/islam-adina-mazlumlara-saldiran-teror-orgutleri-asla-bu-mukaddes-dinin-temsilcisi-olamaz.html, (Erişim tarihi: 12 Aralık 2016).
4. "Final Communique of the 13th Islamic Summit Conference", Organization of Islamic Cooperation, 14-15 Nisan 2016, http://www.oic-oci.org/upload/conferences/is/13/en/13_is_final_com_en.pdf, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2016).
5. "Final Communique of the 13th Islamic Summit Conference".
6. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun İİT Dışişleri Bakanları Konseyi 43. Toplantısı'na Katılımı", mfa.gov.tr, 15 Nisan 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_nun-iit-disisleri-bakanlari-konseyi-43_-toplantisi_na-katilim.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Aralık 2016).
7. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Asya İşbirliği Diyaloğu İkinci Zirvesi'ne Katılımı", mfa.gov.tr, 10 Ekim 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_nun-asya-isbirligi-diyalogu-ikinci-zirvesi_ne-katilimi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2016).
8. "Speech Delivered by Hakkı Emre Yunt", Asia Cooperation Dialogue, 10 Ekim 2016, http://www.acd-dialogue.org/dialogue-acd-summit.html, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2016).
9. "Bangkok Declaration", Asia Cooperation Dialogue, 10 Ekim 2016, http://www.acd-dialogue.org/ACD-summit/2nd/Bangkok-Declaration.pdf, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2016).
10. "Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde", tccb.gov.tr, 5 Ağustos 2016, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/49900/kazakistan-cumhurbaskani-nazarbayev-cumhurbaskanligi-kulliyesinde.html, (Erişim tarihi: 19 Aralık 2016).
11. "FETÖ Sadece Türkiye'ye Karşı Değil, Varlık Gösterdiği Tüm Ülkelere Tehdit Teşkil Ediyor", tccb.gov.tr, 5 Ağustos 2016, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/49905/feto-sadece-turkiyeye-karsi-degil-varlik-gosterdigi-tum-ulkelere-tehdit-teskil-ediyor.html, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2016).
12. "FETÖ Sadece Türkiye'ye Karşı Değil, Varlık Gösterdiği Tüm Ülkelere Tehdit Teşkil Ediyor".

13. "Yenikapı'da Tek Bayrak, Tek Millet, Tek Vatan, Tek Devlet Anlayışıyla Buluşacağız", tccb.gov.tr, 5 Ağustos 2016, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/49906/yenikapida-tek-bayrak-tek-millet-tek-vatan-tek-devlet-anlayisiyla-bulusacagiz.html, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2016).
14. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Kazakistan'ı Ziyareti", mfa.gov.tr, 20 Ekim 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_nun-kazakistan_i-ziyareti.tr.mfa, (Erişim tarihi: 18 Aralık 2016).
15. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Pakistan Cumhurbaşkanı Hüseyin ile Görüştü", tccb.gov.tr, 13 Nisan 2016, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/42549/cumhurbaskani-erdogan-pakistan-cumhurbaskani-huseyin-ile-gorustu.html, (Erişim tarihi: 12 Aralık 2016).
16. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Pakistan'ı Ziyareti", mfa.gov.tr, 2 Ağustos 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_nun-pakistan_i-ziyareti.tr.mfa, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2016).
17. "Pakistan Senatosu Heyeti Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde", tccb.gov.tr, 18 Ağustos 2016, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/50995/pakistan-senatosu-heyeti-cumhurbaskanligi-kulliyesinde.html, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2016).
18. "Türkiye Aynı Saiklerle Hareket Eden Terör Örgütlerinin Saldırısı Altındadır", tccb.gov.tr, 18 Ağustos 2016, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/51000/turkiye-ayni-saiklerle-hareket-eden-teror-orgutlerinin-saldirisi-altindadir.html, (Erişim tarihi: 12 Aralık 2016).
19. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Pakistan Başbakanı Şerif'i Kabul Etti", tccb.gov.tr, 20 Eylül 2016, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/52351/cumhurbaskani-erdogan-pakistan-basbakani-serifi-kabul-etti.html, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2016).
20. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Pakistan'a Gitti", tccb.gov.tr, 16 Kasım 2016, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/61007/cumhurbaskani-erdogan-pakistana-gitti.html, (Erişim tarihi: 19 Aralık 2016).
21. "Sayın Cumhurbaşkanımızın Pakistan Ziyareti", mfa.gov.tr, 17 Kasım 2016, http://www.mfa.gov.tr/sayin-cumhurbaskanimizin-pakistan-ziyareti.tr.mfa, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2016).
22. "Müslüman Kanı Dökmekten Başka Mahareti Olmayan Katil Sürülerini İslam Aleminden Söküp Atmalıyız", tccb.gov.tr, 17 Kasım 2016, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/61021/musluman-kani-dokmekten-baska-maharetleri-olmayan-katil-surulerini-islam-leminden-sokup-atmaliyiz.html, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2016).
23. "Türkiye ve Pakistan En Zor Zamanlarda Hep Birbirlerinin Yanında Oldu", tccb.gov.tr, 17 Kasım 2016, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/61020/turkiye-ve-pakistan-en-zor-zamanlarda-hep-birbirlerinin-yaninda-oldu.html, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2016).

24. "Türkiye ve Pakistan En Zor Zamanlarda Hep Birbirlerinin Yanında Oldu".
25. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun İİT Dışişleri Bakanları Konseyi 43. Toplantısı'na Katılımı".
26. "Özbekistan Lideri Kerimov Vefat Etti", *Sabah*, 3 Eylül 2016.
27. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Taziye Mesajı", *Sabah*, 3 Eylül 2016.
28. "Sayın Cumhurbaşkanımızın Özbekistan Ziyareti", mfa.gov.tr, 18 Kasım 2016, http://www.mfa.gov.tr/sayin-cumhurbaskanimizin-ozbekistan-ziyareti.tr.mfa, (Erişim tarihi: 7 Aralık 2016).
29. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan Cumhurbaşkanı Vekili ve Başbakan Mirziyayev'le Görüştü", tccb.gov.tr, 18 Kasım 2016, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/61038/cumhurbaskani-erdogan-ozbekistan-cumhurbaskani-vekili-ve-basbakan-mirziyayevle-gorustu.html, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2016).
30. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Tacikistan Ziyareti", mfa.gov.tr, 21 Ekim 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_nun-tacikistan-ziyareti.tr.mfa, (Erişim tarihi: 19 Aralık 2016).
31. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Afganistan'ı Ziyareti", mfa.gov.tr, 16 Haziran 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_nun-afganistan_i-ziyareti.tr.mfa, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2016).
32. "Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Yıldız'ın Afganistan Büyükelçisi'ni Kabulü", mfa.gov.tr, 30 Eylül 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakan-yardimcisi-buyukelci-yildiz_in-afganistan-buyukelcisi_ni-kabulu.tr.mfa, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2016).
33. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Afganistan Konulu Brüksel Konferansı'na Katılımı", mfa.gov.tr, 5 Ekim 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_nun-afganistan-konulu-bruksel-konferansi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2016).
34. "NATO'nun Yeni Tehditler Karşısında Kendini Güncellemesi Gerekiyor", tccb.gov.tr, 7 Temmuz 2016, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/45604/natonun-yeni-tehditler-karsisinda-kendini-guncellemesi-gerekiyor.html, (Erişim tarihi: 18 Aralık 2016).
35. "En Çok İhracat/İthalat Yapılan 20 Ülke", TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2016).
36. "Ülkelere Göre İhracat/İthalat", TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2016).
37. "Ülkelere Göre İhracat/İthalat", TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2016).
38. "FETÖ Sadece Türkiye'ye Karşı Değil, Varlık Gösterdiği Tüm Ülkelere Tehdit Teşkil Ediyor".
39. "Kazakistan ile Ekonomik İlişkilerde Yeni Dönem", DEİK, 18 Şubat 2016, https://www.deik.org.tr/6517/KAZAK%C4%B0STAN_%C4%B0LE_EKO-

NOM%C4%B0K_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LERDE_YEN%C4%B0_D%C3%96NEM.html, (Erişim tarihi: 8 Aralık 2016).

40. "Türkiye-Pakistan STA Çerçeve Anlaşması İmzalandı", ekonomi.gov.tr, 25 Mart 2016, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/blog/newsDetail?news_id=EK-222976&_afrLoop=1809836315530757&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=null#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afrLoop%3D1809836315530757%26news_id%3DEK-222976%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dvx58ds7zq_585, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2016).
41. "Pakistan'la Serbest Ticaret Anlaşması Eylül'de Mecliste", *Sabah*, 23 Mart 2016.
42. "Sayın Cumhurbaşkanımızın Pakistan Ziyareti".
43. "Türkiye ve Pakistan En Zor Zamanlarda Hep Birbirlerinin Yanında Oldu".
44. "Müslüman Kanı Dökmekten Başka Mahareti Olmayan Katil Sürülerini İslam Aleminden Söküp Atmalıyız".
45. "Sayın Cumhurbaşkanımızın Pakistan Ziyareti".
46. "DEİK Başkanı Halil Avcı Türkmenistan'da", *Sabah*, 4 Eylül 2016.
47. "Türkmenistan'dan Hazar'da Kardeşlik Adımı", *Sabah*, 28 Mart 2016.
48. "FETÖ Sadece Türkiye'ye Karşı Değil, Varlık Gösterdiği Tüm Ülkelere Tehdit Teşkil Ediyor".
49. "Yenikapı'da Tek Bayrak, Tek Millet, Tek Vatan, Tek Devlet Anlayışıyla Buluşacağız".
50. "Yenikapı'da Tek Bayrak, Tek Millet, Tek Vatan, Tek Devlet Anlayışıyla Buluşacağız".
51. "FETÖ Sadece Türkiye'ye Karşı Değil, Varlık Gösterdiği Tüm Ülkelere Tehdit Teşkil Ediyor".
52. "Kazakistan Yönetimi FETÖ Okullarına El Koydu", *Sabah*, 19 Ekim 2016.
53. "Cumhurbaşkanı Sözcüsü Kalın: 'DEAŞ Belasından Bütün Dünyanın Kurtulması Gerekiyor", tccb.gov.tr, 28 Mart 2016, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/41295/cumhurbaskanligi-sozcusu-kalin-deas-belasindan-butun-dunyanin-kurtulmasi-gerekiyor.html, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2016).
54. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Pakistan'a Gitti".
55. "Pakistan'dan Türkiye'ye Tam Destek", Anadolu Ajansı, 4 Ağustos 2016.
56. "Pakistan FETÖ Okullarının Yönetimine El Koydu", *Sabah,* 27 Ağustos 2016.
57. "Pakistan'dan FETÖ Kararı: Ülkeyi 5 Gün İçinde Terk Edin", *Yeni Şafak*, 15 Kasım 2016.
58. "Cumhurbaşkanının Partiden İlişkisinin Kesilmesi Doğru Olmayacaktır", tccb.gov.tr, 16 Kasım 2016, https://www.tccb.gov.tr/haber-

ler/410/61010/cumhurbaskaninin-partiden-iliskisinin-kesilmesi-dogru-olmayacaktir.html, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2016).
59. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Pakistan'a Gitti".
60. "Türkiye ve Pakistan En Zor Zamanlarda Hep Birbirlerinin Yanında Oldu".
61. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, TÜRKSOY Üyesi Ülkelerin Kültür ve Sanat Elçilerini Kabul Etti", tccb.gov.tr, 22 Mart 2016, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/41231/cumhurbaskani-erdogan-turksoy-uyesi-ulkelerin-kultur-ve-sanat-elcilerini-kabul-etti.html, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2016).
62. "Kazakistan'da Türk Filmleri Haftası Başladı", *Yeni Şafak*, 19 Aralık 2016.
63. "FETÖ Sadece Türkiye'ye Karşı Değil, Varlık Gösterdiği Tüm Ülkelere Tehdit Teşkil Ediyor".
64. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, İmam Buhari'nin Türbesini Ziyaret Etti", tccb.gov.tr, 18 Kasım 2016, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/61040/cumhurbaskani-erdogan-imam-buharinin-turbesini-ziyaret-etti.html, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2016).
65. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan'ın Birinci Cumhurbaşkanı Kerimov'un Kabrini Ziyaret Etti", tccb.gov.tr, 18 Kasım 2016, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/61033/cumhurbaskani-erdogan-ozbekistanin-birinci-cumhurbaskani-kerimovun-kabrini-ziyaret-etti.html, (Erişim tarihi: 18 Aralık 2016).
66. "Müslüman Kanı Dökmekten Başka Mahareti Olmayan Katil Sürülerini İslam Aleminden Söküp Atmalıyız".

TÜRKİYE'NİN ASYA PASİFİK POLİTİKASI 2016

KADİR TEMİZ

Doktora Öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi

GİRİŞ

2016 yılında Türkiye ile Asya Pasifik bölgesinin genelindeki ilişkilerde Çin gibi ekonomik ilişkilerin yoğun bir seviyede gerçekleştiği ülkeler dışında ciddi bir gelişme görülmemektedir. Gerek Asya Pasifik bölgesinde yaşanan siyasi ekonomik ve sosyal gelişmeler gerekse Türkiye'nin içinden geçtiği zorlu siyasi ve ekonomik sorunların bölgeyle ilişkileri yakından etkilediği görülmektedir.

Küresel siyasi ve ekonomik gelişmeler arasında öne çıkan ABD seçimleri, Brexit ve Çin'in ekonomik büyümesindeki durağanlık[1] Asya Pasifik ülkelerini de ciddi bir şekilde etkiledi. ABD başkanlık seçimlerinin en önemli gündem maddeleri arasında Çin'in yükselişi ve Transpasifik Ortaklık Anlaşması (TPP) oldu. Her iki geliş-

me de Asya Pasifik bölgesindeki değişimin küresel etki alanlarını göstermesi bakımından oldukça önemliydi. Çin ekonomisindeki yavaşlama her ne kadar önceki senelerden itibaren ciddi bir tartışma konusu olsa da 2016 yılında hem reel hem de finansal piyasalarda oluşan dalgalanmalar Çin'deki değişimin Asya Pasifik bölgesi ve küresel piyasalarda ciddi etkilerinin olacağını göstermektedir. Diğer yandan 2015 yılında ABD öncülüğünde başlayan kapsamlı serbest ticaret anlaşması olarak müzakere edilen TPP, aynı yıl içinde imzalanarak yürürlüğe girmesine rağmen henüz ülkelerin parlamentolarında onaylanmadı.[2] Özellikle ABD seçim sürecinde her iki adayın da anlaşmaları yeniden müzakere edeceklerini açıklaması TPP'nin gelecek dönemde ciddi bir engelle karşılaşabileceğini göstermektedir.

Asya Pasifik bölgesinde en gerilimli sorunlardan biri olan Güney Çin Denizi sorunu 2016 yılında da başta Çin olmak üzere ilgili ülkelerin ilişkilerini yakından etkiledi. Bu çerçevede 2013 yılında Filipinler'in Çin aleyhine açtığı dava 2016 yılının Temmuz ayında sonuca bağlandı. Lahey'de bulunan Uluslararası Tahkim Mahkemesi Pekin aleyhine karar vererek Güney Çin Denizi'ndeki ihtilafta Çin'in tarihi iddialarının geçersiz olduğunu belirtti.[3] Kararın hemen ardından bölge ülkeleri mahkemenin kararına saygı duyulması gerektiğine dair açıklamalar yaptılar.[4] Sorunun tarihinde ilk defa bir uluslararası mahkemenin görüşünü bildirmesi Çin'i de oldukça zor duruma düşürdü. Halihazırdaki iddialarını tarihsel argümanlara dayandıran Çin mahkemenin kararını da benzer argümanlarla tanımadığını açıkladı. ABD ve Japonya gibi ülkelerin de soruna müdahil olma çabaları nedeniyle bölgesel bir sorunu ciddi bir küresel çatışmaya sürükleme ihtimali devam etmektedir.[5]

Türkiye'nin Asya Pasifik bölgesinin geneli ile ilişkisi ise geçtiğimiz yıllarla benzer nitelikler taşıdı. 2015 yılından farklı olarak

Türkiye'de 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleştirilen darbe girişiminin halk tarafından önlenmesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler bölge ülkelerinde de gündeme geldi.[6] Bölgedeki birçok ülke Türkiye'de yaşanan gelişmelerden dolayı Türkiye Cumhuriyeti'nin seçilmiş ve meşru hükümetini destekleyici açıklamalar yaptı. Bölge ülkeleri arasında özellikle Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhang Ming'in darbe girişiminden üç hafta sonra Türkiye'ye destek ziyareti iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir.[7] Diğer taraftan darbe girişimi ve sonrasında planlanan kaotik atmosferin içeriği de Dışişleri Bakanlığı ve YTB (Yurtdışı Türkler Başkanlığı) gibi Türkiye'nin yurt dışındaki kamu diplomasisini yönlendiren kurumlar tarafından bölge ülkelerine aktarıldı.[8]

Türkiye'nin de dahil olduğu dünyanın en büyük yirmi ekonomisinin katıldığı G20 toplantılarının 2016 yılındaki Liderler Zirvesi Çin Halk Cumhuriyeti ev sahipliğinde Hangzhou'da düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın katıldığı toplantıya aynı zamanda Başbakan Yardımcısı Mehmet Şimşek, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak ve AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Mehdi Eker de katılmıştır. Yenilikçi, güçlendirilmiş, birbiriyle bağlantılı ve kapsayıcı bir dünya sloganı ile başlayan toplantılarda Türkiye başta 15 Temmuz darbe girişimi olmak üzere ülkedeki son gelişmeleri doğrudan aktarma fırsatı da yakalamıştır.[9] Ayrıca Nisan ayında Pekin'de düzenlenen Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK) Dışişleri Bakanları toplantısına Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu katılmıştır.[10]

Türkiye ve Asya Pasifik ülkeleri arasındaki ilişkilerin en önemli ayağını ekonomik ilişkiler oluşturmaktadır. Türkiye ve bölge ülkeleri arasındaki toplam dış ticaret hacmi 2016 yılında

(Kasım ayına kadar) 54 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. 2015 yılına göre yaklaşık 1,2 milyar dolarlık bir artış gerçekleştiği görülmektedir. Ancak bölge ile gerçekleşen ikili ticarette Türkiye aleyhine ciddi bir dengesizlik söz konusudur. Bölge ile ticarette 2016 yılı itibarıyla yaklaşık 41 milyar dolar civarında ticaret açığı meydana gelmiştir. Bir önceki yıl bu rakam 40 milyar dolar civarındaydı. Dolayısıyla bölge ile ticarette hacim genişlemesine rağmen dengesizlik gittikçe artmaktadır. Asya Pasifik bölgesinde Türkiye'nin en büyük ilk beş ticaret ortağı sırasıyla Çin Halk Cumhuriyeti, Güney Kore, Hindistan, Japonya ve Malezya'dır. Türkiye Asya Pasifik bölgesiyle gerçekleşen ticaret hacminin neredeyse yarıya yakınını Çin Halk Cumhuriyeti ile gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla 2016 yılında yaklaşık 21 milyar dolarla en büyük ticaret açığı da yine aynı ülkeye karşı oluşmuştur. Türkiye birkaç küçük ülke dışında bölgenin tamamıyla gerçekleştirdiği ticarette açık vermektedir. Bu açığın önlenmesi için hem bölgenin geneline yönelik hem de en büyük ticaret açığına sebep olan ilk beş büyük ticaret ortağı ülkeyle ilişkilerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Tablo 1. Türkiye ve Asya Pasifik Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret İstatistikleri[11] (milyon dolar)

	İthalat		İhracat		Dış Ticaret Hacmi	
	2015	2016 Ocak-Kasım	2015	2016 Ocak-Kasım	2015	2016 Ocak-Kasım
Çin	22.720	23.578	2.187	2.062	24.906	25.640
Güney Kore	6.501	5.947	508	479	7.009	6.426
Hindistan	5.162	5.278	607	594	5.769	5.872
Japonya	2.786	3.541	297	312	3.083	3.854
Malezya	1.189	1.784	331	273	1.519	2.057
Vietnam	1.633	1.548	140	209	1.773	1.757
Tayvan	1.766	1.466	147	123	1.913	1.589
Endonezya	1.498	1.302	176	233	1.674	1.535
Tayland	1.091	1.331	160	145	1.251	1.477
Bangladeş	935	820	180	242	1.115	1.062
Avustralya	501	399	471	589	972	988
Singapur	334	328	401	381	734	709
Hong Kong[12]	74	105	322	364	396	469
Filipinler	105	108	96	91	201	199
Sri Lanka	81	97	40	46	121	143
Yeni Zelanda	57	43	83	84	140	127
Kamboçya	86	73	13	13	99	86
Nepal	15	29	47	10	62	38
Myanmar	7	10	29	23	36	32
Kuzey Kore	12	6	5	0	17	7
Makao[13]	2	0	7	6	9	6
Laos	1	2	1	2	3	4
TOPLAM	46.556	47.795	6.246	6.282	52.803	54.077

DOĞU ASYA

Doğu Asya bölgesinde Çin, Japonya ve Koreler (Güney Kore ve Kuzey Kore) ile Türkiye arasındaki ilişkiler genel olarak Asya Pasifik bölgesindeki en dinamik ilişkilerdir. Gerek bölge gerekse de dünyanın en büyük ekonomilerinin bulunduğu bu bölge aynı zamanda ciddi siyasi ve jeopolitik kriz alanlarını da barındırmaktadır. Ancak Türkiye bölge ile ilişkilerini özellikle ekonomik zeminde sağlamlaştırarak sosyal ve kültürel ilişkilerle beraber ele almaktadır.

Türkiye iki Kore arasındaki sorunun barışçıl müzakereler ve diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin (Kuzey Kore) gerçekleştirdiği barış karşıtı eylemleri de uluslararası barış ve güvenliğe ciddi bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede Türkiye, Kuzey Kore'nin Ocak ayındaki hidrojen bombası denemesi, Şubat ayındaki uzun menzilli füze fırlatması, Haziran ve Ekim aylarındaki balistik füze denemelerini ciddi bir şekilde kınamıştır.[14]

Güney Kore ve Türkiye arasındaki ilişkiler MIKTA (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye ve Avustralya) vasıtasıyla gerçekleşen organizasyonlarla da şekillenmektedir. Grubun 2. Parlamento Başkanları Toplantısı'na Türkiye'yi temsilen TBMM Başkanı İsmail Kahraman katılmıştır. Kahraman toplantı kapsamında mevkidaşı Güney Kore Meclis Başkanı Chung Sye-kyun ile ikili ve heyetler arası görüşme gerçekleştirmiştir.[15] Ayrıca Haziran ayında Ankara ile Seul arasında Güney Kore'nin "Hukuki veya Ticari Konularda Yabancı Ülkelerde Delil Sağlanması Hakkında Sözleşme"ye katılmasına dair kabul beyanında bulunulması Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır.[16]

Türkiye'nin Doğu Asya bölgesinde hem ekonomik kalkınmadaki başarısı hem de sosyal ve kültürel ilişkilerdeki yakınlık sebebiyle en olumlu ilişkilere sahip olduğu ülkelerin başında Japonya gelmektedir. Ancak geçtiğimiz yıllara göre 2016 yılı siyasi ve diploma-

tik ilişkiler yönünden oldukça verimsiz bir yıl olmuştur. Bunun yanı sıra iki ülke arasındaki sosyal ve kültürel ilişkiler ise ciddi bir gelişme kaydetmiştir. Bunun en iyi göstergelerinden biri de 2016 yılında TBMM tarafından onaylanması uygun görülen Türk-Japon Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nin kurulma aşamasına gelmiş olmasıdır. Bu kapsamda ilgili kanun *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.[17] Üniversitenin kuruluşu ile ilgili somut adımların ise 2017 yılından itibaren atılması beklenmektedir. Böylece Türkiye ve Japonya arasındaki ilişkilerin özellikle bilim ve teknoloji alanındaki iş birlikleri ile daha da gelişmesi beklenmektedir.[18]

Ayrıca Yunus Emre Enstitüsü tarafından Tokyo Merkezi'nde yapılan kültürel etkinlikler Türkiye-Japonya arasındaki kültürel ilişkilere ciddi katkılar sağlamaya devam etmiştir. Bu çerçevede Türk kahvesi ve çayının tanıtıldığı etkinliklerin yanı sıra çeşitli sergi ve organizasyonlarla Japonya ile kültürel ilişkiler geliştirilmiştir.[19] Geçtiğimiz yıl sinemaya uyarlanan Ertuğrul Fırkateyni faciasını konu alan "Ertuğrul 1890" isimli filmin ardından 2016 yılında da aynı konuyla ilgili tiyatro ve roman çalışmaları Japonya'da düzenlenen organizasyonlarda yer almıştır. Dr. Ömer Ertun tarafından yazılan *Sultan'ın Gözyaşları* isimli romanın Japonca ve İngilizce tercümesi de yapılmıştır.[20] Ayrıca Mart ayında da Tokyo Yunus Emre Enstitüsü ve Nihon Üniversitesi tarafından Behçet Necatigil'in Ertuğrul Fırkateyni faciasından uyarlanan radyo tiyatrosu "Denizin Sesi" adlı oyun Tokyo'da sahnelenmiştir.[21] Japonya ve Türkiye ortak yapımı "Ertuğrul 1890" Türkiye'nin farklı şehirlerinde düzenlenen sinema şenliklerinde de gösterime girmiştir.[22]

Türkiye'nin Güneydoğu Asya bölgesindeki ülkelerle ilişkileri de geçtiğimiz yıllara göre oldukça verimsiz geçmiştir. Bölgede en büyük ilk beş ticaret ortağından biri olan Malezya ile ilişkilerde siyasi ve diplomatik ilişkiler göze çarpmazken ekonomik ilişkilerde ise bir artış söz konusudur. Bölgede 2016 yılında Türkiye'nin en yoğun

ilişki geliştirdiği ülke Endonezya olmuştur. Bu çerçevede Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) 5. Olağanüstü Zirvesi'ne katılmak için gittiği Endonezya'da, Yogyakarta eyaletinde ziyaretler gerçekleştirmiştir. Ziyaret kapsamında Gadjah Mada Üniversitesi Rektörü Dwikorita Karnawati ile de görüşmüştür. Ayrıca Yogyakarta eyaleti Kraton bölgesindeki Kraliyet Sarayı'nı da ziyaret eden Kurtulmuş kraliyet ailesinin bazı üyeleriyle bir araya gelmiştir.[23] Kurtulmuş Endonezya ziyaretinde Sierra Leone Dışişleri Bakanı Samura Kamara ile de görüşmüştür.[24]

Türkiye 2016 yılının başında Endonezya'nın başkenti Cakarta'da meydana gelen terörist saldırıları kınamıştır.[25] Ayrıca Türkiye ve Endonezya arasındaki ilişkiler 2016 yılında askeri alana da taşınmıştır. Bu çerçevede ASELSAN tarafından geliştirilen ve Türk denizaltılarında kullanılan KULAÇ (derinlik ölçme sonarı) ilk defa Endonezya'ya ihraç edilmiştir.[26] Bu arada dünyadaki tüm katılım bankalarının merkez bankası olarak faaliyet göstermesi planlanan Megabank'ın Endonezya, Türkiye ve İslam Kalkınma Bankası ile birlikte kurulacağı açıklanmış ve merkezinin ise Türkiye veya Endonezya'da olacağı bildirilmiştir.[27]

ÇİN HALK CUMHURİYETİ

2016 yılında Türkiye'nin Asya Pasifik bölgesindeki en büyük ticaret ortağı ve küresel siyasete etkisi bakımından da stratejik iş birliği içinde olduğu aktör Çin Halk Cumhuriyeti olmuştur. Ankara bölge ile gerçekleştirdiği toplam dış ticaret hacminin yarısını Pekin ile gerçekleştirirken özellikle son yıllarda Çin'den Türkiye'ye gelen dış yatırımlarda da ciddi miktarda artış yaşanmaktadır.[28] Ancak ekonomik anlamda yoğun bir seviyede gelişen ilişkiler özellikle siyasi ve diplomatik alana yansımamaktadır.

İki ülke arasında sınırlı olan siyasi ve diplomatik ilişkiler her geçen yıl gelişme göstermektedir. Bu çerçevede Türkiye ve Çin

Halk Cumhuriyeti arasında kurulan Hükümetler Arası İşbirliği Komitesi 2016 yılında ilk toplantısını yapmıştır. Daha önce açıklandığı üzere Türkiye'yi temsilen Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Mehmet Şimşek komitenin eş başkanlığına getirilmiştir.[29] Hükümetler Arası İşbirliği Komitesi'nin sözü edilen ilk toplantısı Kasım ayında Mehmet Şimşek ve Çin Başbakan Yardımcısı Wang Yang'ın katılımı ile Ankara'da gerçekleşmiştir. Bu mekanizmanın amacının siyaset, ekonomi, ticaret, güvenlik ve kültür alanındaki iş birliğini kapsamlı bir şekilde hızlandırmak olduğunu kaydeden Wang, komisyonun ilişkilerdeki sorunlara istişare yoluyla çözüm getirmeyi hedeflediğini belirtmiştir. Ayrıca Wang'ın ifadesine göre, "Söz konusu mekanizma, Çin'in Ortadoğu ülkeleri ile kurduğu en üst düzey hükümetlerarası iş birliği mekanizmalarından biridir." [30]

2015 yılında Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı G20 zirvesi Antalya'da düzenlenmiştir. 2016 yılındaki zirvenin ev sahipliğini ise Çin Halk Cumhuriyeti yapmıştır. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan G20 Liderler Zirvesi için gittiği Hangzhou'da Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Şi Cinping ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşme kapsamında Erdoğan iki ülke arasında kapsamlı iş birliği mesajı verirken, Şi Cinping ise 15 Temmuz'da yaşanan darbe girişimine karşı Türkiye'nin yanında yer aldıklarını belirtmiştir.[31] Ayrıca Erdoğan Hangzhou'da Çin Merkez Televizyonu'na (CCTV) mülakat vermiştir. Mülakatta özellikle bütün ülkelere terörle mücadele mesajı veren Erdoğan, Türkiye-Çin ilişkilerinin geliştirilmesi noktasında gerekli adımların atılacağını belirtmiştir.[32]

Türkiye ve Çin arasındaki diplomatik ilişkiler kapsamında Enerji Bakanı Berat Albayrak 22-25 Mart tarihlerinde Çin'de üst düzey temaslarda bulunmuştur. Pekin, Weihai ve Şanghay şehirlerini ziyaret eden Albayrak Çinli mevkidaşı Nur Bekri ile görüşmüş-

tür. Ayrıca Çin'in enerji tecrübelerinden faydalanmak için bir dizi ziyarette bulunan Albayrak Şanghay'da Nükleer Mühendislik Araştırma ve Dizayn Enstitüsü'nü ziyaret etmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda iki ülke arasında nükleer enerji alanında iş birliğine dair bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Zaptın kapsamının nükleer teknolojiler ve nükleer iş birliğinin karşılıklı olarak geliştirilmesi olduğu belirtilmiştir.[33] Üçüncü nükleer santral projesine ABD-Çin konsorsiyumunun talip olduğunu belirten Albayrak gerekli saha ve fizibilite çalışmalarından sonra kesin kararın verileceğini de açıklamıştır.[34] *China Daily*'nin Dünya Enerji Konseyi Türkiye Ulusal Komitesi Başkanı Murat Mercan'a dayandırdığı haberine göre söz konusu konsorsiyum üyeleri Çin Devlet Nükleer Enerji Teknolojisi ve ABD merkezli Westinghouse Electric şirketleridir.[35] Ayrıca Ağustos ayında Türkiye ve Çin arasında "Nükleer Enerjinin Barışçıl Kullanılmasına Dair İşbirliği Anlaşması"nın onaylanması Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır.[36]

Nisan ayında ise Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu AİGK Dışişleri Bakanları toplantısına katılmak üzere Pekin'e gitmiştir. Pekin ziyareti kapsamında mevkidaşı Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Wang Yi ile görüşen Çavuşoğlu üst düzey ziyaretlerin iki ülke arasındaki ilişkilerin boyutunu da gösterdiğini ifade etmiştir. Görüşmede Wang, Türkiye'nin terörle mücadelesini desteklediğini belirtirken terörizme karşı alınması gereken ortak önlemleri de vurgulamıştır.[37]

Haziran ayında Türkiye ve Çin arasında gerçekleşen "stratejik diyalog" toplantısına katılmak üzere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Feridun Sinirlioğlu'nun Pekin'i ziyaret etmesi planlanmıştır. Bakanlıktan yapılan açıklamaya göre Çinli mevkidaşı Zhang Yesui'nin katılacağı toplantıda Türkiye-Çin ikili ilişkilerinin yanı sıra Suriye, Irak ve DEAŞ tehdidi başta olmak üzere bölgesel ve küresel meselelerin konuşulması beklenmiştir.[38] 13-14 Kasım tarihlerinde ise Çin

Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Wang Yi Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaret kapsamında Türkiye-Çin Dışişleri Bakanları İstişare Mekanizmasının ilk toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantının sonunda gerçekleştirilen basın açıklamasında Mevlüt Çavuşoğlu Çin'de 2018 yılının "Türkiye Turizm Yılı" ilan edilmesinden dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.[39]

Çin ve Türkiye arasındaki ikili ticaret hacmi büyüyerek gelişmesine rağmen Türkiye aleyhine seyreden ticaret açığı iki ülke ilişkilerinde çok önemli bir handikap oluşturmaktadır. Demir ve çelik üreticileri özellikle devlet destekli Çinli firmaların üretim maliyetlerine yakın fiyatlarla Türkiye dahil dünyanın diğer ülkelerine mal satmaları nedeniyle gerek yurt içinde gerekse ihracat pazarlarında rekabette zorlandıklarını belirtmektedir. Sektörde 2011-2015 tarihleri arasında yaklaşık 70 milyon tonluk ithalat gerçekleştirilirken bu süre içinde Çin'den yapılan ithalat 6,5 katına çıkarak yaklaşık 3 milyon tona yükselmiştir.[40] Yine ikili ticarette haksız rekabet ve hukuki müeyyide sorunları da iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri negatif etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır.[41] Ticaret açığını kapatabilmek için girişimlerini sürdüren Türk yatırımcılar hedef piyasalarını çeşitlendirmek amacıyla Çin'in 5 milyar dolarlık tarım ve gıda ithalatında Türkiye'nin yer alması için girişimlerde bulunmuştur.[42] Ayrıca Nisan ayında Türkiye ve Çin arasında gümrük konularında iş birliği ve karşılıklı yardım anlaşmasının onaylanması Bakanlar Kurulunca uygun görülmüştür.[43]

Türkiye ve Çin arasındaki ekonomik ilişkiler finans ve dış yatırım alanlarında da etkili olmuştur. Dünyanın en büyük bankaları arasında yer alan Bank of China da Mayıs ayında kuruluş iznini aldıktan sonra faaliyetlerine başlamıştır. 2011'den bu yana Türkiye'de faaliyetlerini temsilcilik ofisi olarak sürdüren Bank of China 300 milyon dolar karşılığı Türk Lirası sermayeli bir mevduat bankası kurmayı hedeflemektedir.[44]

İki ülke arasındaki ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkileri ciddi bir şekilde etkilemesi muhtemel proje olan "Yeni İpek Yolu Projesi" kapsamında ilk tren seferi Uygur Bölgesi'nin merkezi Urumçi'den Kazakistan'ın başkenti Astana'ya Mayıs ayının sonunda gerçekleştirilmiştir. Seferlerin şimdilik haftada bir kez yapılması kararlaştırılırken ileriki yıllarda Gürcistan, Türkiye, Rusya, İran ve Polonya'ya da seferler yapılması planlanmaktadır.[45] Bunun yanı sıra Ege Denizi'nde Türk arama kurtarma bölgesi içerisinde, Sahil Güvenlik Komutanlığı idaresinde Deniz Aslanı-2016 Arama Kurtarma Tatbikatı'na Çin Halk Cumhuriyeti de katılmıştır.[46]

Türkiye ve Çin arasındaki en önemli siyasi sorunların başında Uygur sorunu gelmektedir. 2016 yılında da Uygur sorunuyla ilgili gelişmelerden iki ülke arasındaki ilişkiler yakından etkilenmiştir. Çin, Uygur sorununu bir iç sorun olarak algılarken dış müdahalelere de oldukça mesafeli yaklaşmaktadır. Ancak son zamanlarda özellikle Suriye krizi ile beraber asılsız iddialar Türkiye-Çin ilişkilerine zarar vermektedir. Bu çerçevede Mayıs ayında bir tur şirketi tarafından düzenlenen Çin gezisine katılan ve çoğunluğu emekli akademisyenlerden oluşan 15 kişilik Türk turist kafilesi Urumçi Havalimanı'nda Çin polisi tarafından gözaltına alınarak ülkeye girişlerine izin verilmemiştir.[47] Bunun yanı sıra özellikle Ramazan aylarında Çin'de yaşayan Uygurların dini özgürlüklerini kısıtlayıcı uygulamalar da devam etmektedir.[48]

2016 yılında Türkiye ve Çin arasındaki sosyal ve kültürel ilişkilerde de gelişmeler yaşanmıştır. Bu çerçevede Nisan ayında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Çin ziyaretinde Türk-Çin Üniversitesi kurulması amacıyla bir çalışma grubu oluşturulması kararlaştırılmıştır.[49]

HİNDİSTAN VE HİND-İ ÇİN

Hind-i Çin bölgesinde Vietnam, Tayland, Kamboçya, Laos ve Myanmar gibi özellikle Çin'in ekonomik yükselişine paralel yeni bir

kalkınma modeli geliştiren ülkeler yer almaktadır. Ayrıca Hindistan, Sri Lanka, Nepal ve Bangladeş de bu bölgenin Ortadoğu ve Orta Asya sınırını belirleyen jeopolitik kesişim noktaları olarak kabul edilebilir. Bu bölgedeki ülkeler arasında Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı Hindistan olmuştur. Türkiye, Bangladeş ve Myanmar'da yeni faaliyete geçen TİKA koordinatörlükleri ile ikili ilişkilerin yanı sıra bölgede daha aktif bir dış politika geliştirmek istemektedir.

Hindistan ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilere göre siyasi ve diplomatik ilişkiler oldukça sınırlı kalmıştır. Bu çerçevede ikili ilişkileri geliştirmek amacıyla Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 18-20 Ağustos tarihleri arasında Hindistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Hindistan ziyareti kapsamında Çavuşoğlu mevkidaşı Hindistan Dışişleri Bakanı Sushma Swaraj ile görüşmüştür.[50] Görüşme kapsamında ikili ilişkiler ve bölgesel gelişmeler ele alınırken Çavuşoğlu FETÖ ile mücadelede Hindistan'ın göstermiş olduğu dayanışma sebebi ile mevkidaşına teşekkürlerini iletmiştir.[51] Daha önce Hindistan Devlet Başkanı Narendra Modi 15 Temmuz darbe girişimi sebebiyle Türkiye'ye desteğini açıklamış, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise FETÖ faaliyetleri konusunda mevkidaşına uyarılarda bulunmuştu.[52] Ayrıca Türkiye Nisan ayında Hindistan'ın Kerala eyaletinde meydana gelen ve yüz kişinin ölümüne sebep olan yangından dolayı başsağlığı mesajı göndermiştir.[53]

Sri Lanka ve Türkiye arasında ilk defa Dışişleri Bakanlığı düzeyinde bir ziyaret gerçekleşmiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun 14-15 Haziran tarihlerinde gerçekleştirdiği ziyaret kapsamında Sri Lanka Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve Meclis Başkanı tarafından kabul edilmiş ayrıca Sri Lanka Dışişleri Bakanı ve Sri Lanka-Türkiye Parlamentolararası Dostluk Grubu üyeleriyle görüşmeler yapmıştır. Ayrıca iki ülke arasında diplomatik eğitim, bilgi değişimi ve dokümantasyon alanlarında iş birliğine ilişkin Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır.[54]

Bangladeş ve Türkiye arasında 2016 yılında kayda değer bir gelişme olmasa da özellikle TİKA'nın faaliyetleri iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sağlama amacı gütmektedir. Bu çerçevede "Bangladeş Halk Cumhuriyeti'nin başkenti Dakka'da faaliyet gösteren Dakka Merkez Politeknik Enstitüsü'nün ihtiyaç duyduğu modern bilgisayar laboratuvarı Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından kurulmuştur."[55]

Mayıs ayında ise Türkiye Bangladeş'te Cemaati İslami Partisi liderlerinden Motiur Rahman Nizami hakkında Bangladeş Uluslararası Suçlar Mahkemesi tarafından verilen idam cezasını ciddi bir şekilde kınamıştır.[56] Ayrıca Türkiye Dakka'da Gulshan diplomatik bölgesindeki bir restorana düzenlenen terör saldırısını da kınamıştır.[57] Bunun yanı sıra Şubat ayında Türkiye ve Bangladeş arasında gümrük konularında iş birliği ve karşılıklı yardım anlaşmasının onaylandığına dair kanun *Resmi Gazete*'de yayınlanmıştır.[58]

Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 12-14 Haziran tarihleri arasında Myanmar'ı ziyaret etmiştir. Myanmar hükümeti ile ilk resmi temasın gerçekleştirildiği bu ziyaret kapsamında Myanmar Devlet Danışmanı ve Dışişleri Bakanı Aung San Suu Kyi, Devlet Başkanı Htin Kyaw ve Genelkurmay Başkanı Min Aung Hlaing ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.[59] Ayrıca Myanmar hükümetinin Rohingya Müslümanları üzerindeki baskı ve şiddeti de 2016 yılında artarak devam etmiştir. BM, Myanmar devletini Müslüman Rohingya azınlığına "etnik temizlik" uygulamakla suçlamıştır. BM temsilcilerine göre işkence ve tecavüz vakalarından dolayı Arakan'dan göç edenlerin sayısı 30 bin rakamını geçmiş bulunmaktadır.[60] Geçtiğimiz yıllarda Türkiye'nin de aktif katkıları ile Arakan Müslümanları ile Budistlerin arasındaki husumetin son bulması için çaba gösterilmiştir. Bu arada yaşadıkları bölgeden şiddet ve baskı sebebi ile kaçmaya zorlanan Arakanlılara en önemli insani yardımlardan biri de Türkiye'den gelmektedir. 2016 yılında TİKA tarafından düzenlenen Ra-

mazan organizasyonuna Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun yanı sıra Rakhine Eyaleti Başbakanı Nyi Pu, Myanmar Büyükelçisi ve TİKA Myanmar Koordinatörü Abdulahad Kökdağı katılmıştır.[61]

Myanmar'da TİKA'nın geçtiğimiz yıl hizmete giren Yangon program koordinasyon ofisi çalışmalarını hızla çeşitlendirmektedir. Geçtiğimiz yıllarda Osmanlı döneminin izlerini taşıyan Thayet şehrindeki Türk şehitliğini yeniden inşa ederek ziyarete uygun bir hale getiren TİKA koordinasyon ofisi 2016 yılında da şehitliğin yol ve imar çalışmalarını tamamlamıştır.[62] Bunun yanı sıra TİKA, Myanmar'da kadınlara yönelik mesleki eğitim ve eğitim çağındaki ihtiyaç sahibi öğrencilere eğitim yardımı gibi etkinliklerle Türkiye ve Myanmar arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.[63]

KRONOLOJİ

5 Mart	Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) 5. Olağanüstü Zirvesi'ne katılmak için Endonezya'yı ziyaret etti.
22-25 Mart	Enerji Bakanı Berat Albayrak Çin'i ziyaret etti.
28 Nisan	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Pekin'de düzenlenen Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK) Dışişleri Bakanları toplantısına katıldı.
12-14 Haziran	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Myanmar'ı ziyaret etti.
14-15 Haziran	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Sri Lanka'yı ziyaret etti.
3-6 Ağustos	Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhang Ming darbe girişiminden üç hafta sonra Türkiye'ye destek ziyareti gerçekleştirdi.
18-20 Ağustos	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Hindistan'a bir ziyaret gerçekleştirdi.
3 Eylül	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan G20 Liderler Zirvesi'ne katılmak üzere geldiği Hangzhou'da Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Şi Cinping ile görüştü.
4-7 Ekim	MIKTA 2. Parlamento Başkanları Toplantısı'na Türkiye'yi temsilen TBMM Başkanı İsmail Kahraman katıldı ve mevkidaşı Güney Kore Meclis Başkanı Chung Sye-kyn ile ikili ve heyetler arası görüşme gerçekleştirdi.

4 Kasım	Türkiye ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında kurulan Hükümetler Arası İşbirliği Komitesi'nin birinci toplantısı Mehmet Şimşek ve Çin Başbakan Yardımcısı Wang Yang'ın katılımı ile Ankara'da gerçekleşti.
13-14 Kasım	Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Wang Yi Türkiye'yi ziyaret etti.

NOTLAR

1. "Çin'de İhracatta Sert Düşüş", *Milliyet*, 8 Ağustos 2016.
2. Kadir Temiz, "Türkiye-Asya Pasifik İlişkileri 2015", *Türkiye Dış Politika Yıllığı 2015*, der. Burhanettin Duran vd., (SETA Yayınları, Ankara: 2016), s. 433-449.
3. "Uluslararası Tahkim Mahkemesi, Basın Açıklaması", 12 Temmuz 2016, https://pca-cpa.org/wp-content/uploads/sites/175/2016/07/PH-CN-20160712-Press-Release-No-11-English.pdf, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
4. Adem Şalvarcıoğlu, "BM'nin Güney Çin Denizi Kararına 'Saygı' Çağrısı", Anadolu Ajansı, 13 Temmuz 2016.
5. "Çin'den ABD'ye Güney Çin Denizi Tepkisi", TRT Haber, 25 Ekim 2016.
6. "Yenikapı'daki Dev Miting Singapur, Çin ve Endonezya'da Yankı Buldu", Anadolu Ajansı, 8 Ağustos 2016.
7. Aydın Hasan, "Çin'den Erdoğan'a Destek Mesajı Geldi", *Milliyet*, 4 Ağustos 2016.
8. "YTB'den 6 Dilde Darbe Girişimine Sert Tepki", *Milli Gazete*, 28 Temmuz 2016.
9. Okan Müderrisoğlu, "G-20 Hangzhou Zirvesinden İlk Gün Notları", *Sabah*, 3 Eylül 2016
10. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Çin Dışişleri Bakanı Wangyi ile Görüştü", İHA, 27 Nisan 2016.
11. T.C. Ekonomi Bakanlığı, www.ekonomi.gov.tr, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
12. Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Özel İdare Bölgesi
13. Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Özel İdare Bölgesi
14. "No: 3, 6 Ocak 2016, Kuzey Kore'nin Gerçekleştirdiği Hidrojen Bombası Denemesi Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 30 Mart 2017, http://www.mfa.gov.tr/no_-3_-6-ocak-2016_-kuzey-kore_nin-gerceklestirdigi-hidrojen-bombasi-denemesi-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017); "No: 38, 7 Şubat 2016, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin (Kuzey Kore) 7 Şubat 2016 Tarihinde Gerçekleştirdiği Uzun Menzilli Füze Fırlatması

Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 30 Mart 2017, http://www.mfa.gov.tr/no_38_-7-subat-2016_-kore-demokratik-halk-cumhuriyeti_nin-7-subat-2016-tarihinde-gerceklestirdigi-uzun-menzilli-fuze-firlatmasi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017); "No: 142, 23 Haziran 2016, K. Kore'nin 22 Haziran 2016 Tarihinde Yaptığı Balistik Füze Denemeleri Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 30 Mart 2017, http://www.mfa.gov.tr/no_-142_-23-haziran-2016_-k_-kore_nin-22-haziran-2016-tarihinde-yaptigi-balistik-fuze-denemeleri-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017); "No: 268, 22 Ekim 2016, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin 15 Ekim ve 20 Ekim 2016 Tarihlerinde Gerçekleştirdiği Balistik Füze Fırlatmaları Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 30 Mart 2017, http://www.mfa.gov.tr/no_268_-22-ekim-2016_-kdhc_nin-15-ekim-ve-20-ekim-2016-tarihlerinde-gerceklestirdigi-balistik-fuze-firlatmalari-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).

15. Ali Eyvaz ve Recep Şakar, "TBMM Başkanı Kahraman, Kore Meclis Başkanı ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 7 Ekim 2016.
16. 23 Haziran 2016 tarihli ve 29751 sayılı *Resmî Gazete*, http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/06/20160623.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/06/20160623.htm, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
17. 3 Ekim 2016 tarihli ve 29846 sayılı sayılı *Resmî Gazete*, http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161003.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161003.htm, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
18. "Mükemmeliyet Merkezi Türk-Japon Üniversitesi", *Milliyet*, 21 Ağustos 2016.
19. "Yunus Emre Enstitüsü Uluslararası Çay Festivali'nde", Yunus Emre Enstitüsü, 1 Kasım 2016, http://tokyo.yee.org.tr/tr/faaliyethaberleri/yunus-emre-enstitusu-uluslararasi-cay-festivali-nde_3995, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
20. "Ertuğrul'un İzinde Konferansı", Yunus Emre Enstitüsü, 9 Şubat 2016, http://tokyo.yee.org.tr/tr/haberler/ertugrul-un-izinde-konferansi_1968, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
21. "Ertuğrul'un Hazin Hikayesi Tokyo'da Sergilendi", Yunus Emre Enstitüsü, 30 Mart 2016, http://tokyo.yee.org.tr/tr/faaliyethaberleri/ertugrul-un-hazin-hik%C3%A2yesi-tokyo-da-sahnelendi_2225, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
22. "10 Bin Çocukla Filmini İzleyecek", *Milliyet*, 8 Mayıs 2016.
23. Ali Kemal Akan, "Başbakan Yardımcısı Kurtulmuş Endonezya'da", Anadolu Ajansı, 5 Mart 2016.
24. Seyit Ahmet Aytaç ve Adem Şalvarcıoğlu, "Kurtulmuş'un Endonezya Temasları Sürüyor", Anadolu Ajansı, 6 Mart 2016.

25. "No: 17, 15 Ocak 2016, Endonezya'da Meydana Gelen Terörist Saldırılar Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15 Ocak 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-17_-15-ocak-2016_-endonezya_da-meydana-gelen-terorist-saldirilar-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
26. Göksel Yıldırım, "Endonezya Denizaltısı ASELSAN ile Dalacak", Anadolu Ajansı, 20 Kasım 2016.
27. Sümeyye Dalkılınç ve Musab Turan, "Megabank'ta Sona Yaklaşılıyor", Anadolu Ajansı, 7 Kasım 2016.
28. Altay Atlı, "Turkey's Foreign Policy Towards China: Analysis and Recommandations for Improvement", *Global Relations Forum Young Academics Programme Policy Paper Series*, Sayı: 3, (Haziran 2016).
29. "Türkiye-Çin İlişkilerinde Yeni Dönem", *Milliyet*, 25 Şubat 2016.
30. "Türkiye-Çin İşbirliği Komitesi 1. Toplantısı", *Haber Türk,* 4 Kasım 2016.
31. "Çin'den Türkiye'ye FETÖ ile Mücadele Desteği", *Yeni Şafak*, 5 Eylül 2016.
32. "Teröristin İyisi Kötüsü Olmaz", *Milliyet*, 4 Eylül 2016.
33. "Türkiye-Çin Arasında Nükleer Anlaşma Resmen Yürürlükte", *Haber Türk*, 2 Eylül 2016.
34. "Çin ile Enerjide Üçlü Mutabakat", *Milliyet*, 4 Eylül 2016.
35. Lyu Chang, "Chinese Bidders Expected for Turkish Nuclear Project", *China Daily*, 18 Mart 2016.
36. 2 Eylül 2016 tarihli ve 29819 sayılı *Resmî Gazete*–Mükerrer, http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/09/20160902m1.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/09/20160902m1.htm, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
37. "Çinli Mevkidaşıyla Görüştü", İHA, 27 Nisan 2016.
38. "No: 132, 10 Haziran 2016, Sayın Müsteşarımızın Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Ziyareti Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10 Haziran 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-132_-10-haziran-2016_-sayin-mustesarimizin-cin-halk-cumhuriyeti-_chc_-ziyareti-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
39. "Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı'nın Ülkemizi Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 13-14 Kasım 2016, http://www.mfa.gov.tr/cin-halk-cumhuriyeti-disisleri-bakani_nin-ulkemizi-ziyareti.tr.mfa, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
40. "Çelikte Çin ve Rusya'yla Rekabet Edemiyoruz", *Milliyet*, 2 Nisan 2016.
41. "Çinli Firma 'Pes' Dedirtti!", *Haber Türk*, 14 Nisan 2016.
42. "Çinliler Gözünü Türkiye'ye Dikti!", İHA, 14 Mayıs 2016.
43. 15 Mayıs 2016 tarihli ve 29713 sayılı *Resmî Gazete*, http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/05/20160515.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/05/20160515.htm, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).

44. "3 Yabancı Banka Sırada", *Hürriyet*, 26 Aralık 2016.
45. "Yeni İpek Yolu Açıldı", Haber 7, 27 Mayıs 2016.
46. Tufan Hamarat, "Sahil Güvenlik'ten Nefes Kesen Tatbikat", DHA, 4 Mayıs 2016.
47. "Türk Akademisyenler Çin'de Sınır Dışı Edildi", İHA, 23 Mayıs 2016.
48. "Çin'de Oruç Tutmak Yine Yasak", Aljazeera Turk, 6 Haziran 2016.
49. "Çinli Mevkidaşıyla Görüştü", İHA, 27 Nisan 2016.
50. 50 "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Hindistan'da", *Timetürk*, 19 Ağustos 2016.
51. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Hindistan Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 18-20 Ağustos 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_nun-hindistan_i-ziyareti.tr.mfa, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
52. "Erdoğan'da Hindistan Başbakanı'na FETÖ Uyarısı", Anadolu Ajansı, 29 Ağustos 2016.
53. "No: 90, 10 Nisan 2016, Hindistan'da Meydana Gelen Yangın Faciası Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10 Nisan 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-90_-10-nisan-2016_-hindistan_da-meydana-gelen-yangin-faciasi-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
54. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Sri Lanka'yı Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 14-15 Haziran 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_nun-sri-lanka_yi-ziyareti.tr.mfa, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
55. "Dakka Merkez Politeknik Enstitüsü'ne Modern Bilgisayar Laboratuvarı", TİKA, 8 Kasım 2016, 1http://www.tika.gov.tr/tr/haber/dakka_merkez_politeknik_enstitusu'ne_modern_bilgisayar_laboratuvari-2844, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
56. "No: 109, 11 Mayıs 2016, Bangladeş'te Cemaati İslami Partisi Liderlerinden ve Tarım ile Sanayi Bakanı olarak görev yapmış olan Motiur Rahman Nizami'ye Verilen İdam Cezasının İnfazı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 11 Mayıs 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-109_-11-mayis-2016_-banglades_te-cemaati-islami-partisi-liderlerinden-ve-tarim-ile-sanayi-bakani-olarak-gorev-yapmis-olan-mo.tr.mfa, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
57. "No: 151, 2 Temmuz 2016, Bangladeş'teki Terör Saldırısı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2 Temmuz 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-151_-2-temmuz-2016_-banglades_teki-teror-saldirisi-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
58. "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Bangladeş Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun", *Resmi Gazete*, 25 Şubat 2016, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/03/20160316-2.pdf, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).

59. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Myanmar'ı Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 12-14 Haziran 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_nun-myanmar_i-ziyareti.tr.mfa, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
60. "Rohingyalara Etnik Temizlik Uygulanıyor", *Milliyet*, 25 Kasım 2016.
61. Bayram Altuğ, "Çavuşoğlu Arakanlı Müslümanlarla İftarda Buluştu", Anadolu Ajansı, 14 Haziran 2016.
62. "Myanmar Thayet Türk Şehitliği'ne TİKA'dan Yeni Yol", TİKA, (Haziran 2016), http://www.tika.gov.tr/tr/haber/myanmar_thayet_turk_sehitligi%27ne_tika%27dan_yeni_yol-23470, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
63. "TİKA Myanmar'da Eğitim ve Altyapı Projelerine Devam Ediyor", TİKA, (Aralık 2016), http://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_myanmar_da_egitim_ve_altyapi_projelerine_devam_ediyor-31579, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).

TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI 2016

MUSTAFA YETİM

Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2016'daki siyasi, ticari ve kültürel ilişkilerde 1969'da kurulan Latin Amerika bölgesindeki önemli entegrasyon girişimlerinden AND Milletler Topluluğu'na (Comunidad Andina) üye ülkeler Ekvador, Peru ve özellikle Şili ön plana çıkmıştır. Bu ülkelere Cumhurbaşkanlığı düzeyinde gerçekleştirilen resmi ziyaretler neticesinde bölge ülkeleri ve Türkiye arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel alanlardaki kurumsallaşma konularında belirli oranda gelişme görülmüştür. Dahası Suudi Arabistan'dan sonra dünya petrol rezervlerinde ikinci sırada yer alan Venezuela ile de karşılıklı diplomatik ilişkiler 2016'da ayrı bir yoğunluk kazanmıştır. Karşılıklı siyasi-ekonomik temelli ziyaretlere rağmen henüz Türkiye-Latin Amerika ülkeleri

arasındaki dış ticaret hacmi beklenilen seviyede değildir. Buna rağmen Türkiye'nin enerji teminini çeşitlendirmesi açısından Venezuela ile diplomatik temasını yoğunlaştırması önemli bir gelişmedir. Genel olarak ticari ilişkiler 2015'e benzer şekilde gerçekleşmiştir. Bu çerçevede beklenilen seviyeyi henüz yakalayamayan bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki dış ticaret verilerinde sınırlı bir artış görülmüştür. Bu durum Latin Amerika ve Türkiye arasında sorunsuz fakat yavaş bir şekilde zemin ve kurumsallık kazanan siyasi ve ekonomik ilişkilerin beklenilen ivmeyi yakalaması için zamana ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

TÜRKİYE-LATİN AMERİKA İLİŞKİLERİ: GENEL BİR BAKIŞ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan fakat esas itibarıyla 1990'lı yılların ortalarından itibaren Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in öncülüğünde yoğunlaşan Latin Amerika ve Türkiye arasındaki ilişkilerin Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ile farklı bir dinamizm ve kurumsallaşma kazandığı ortadadır. Özellikle Recep Tayyip Erdoğan'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ile rutin bir hale dönüşen her sene bölgedeki üç ülkeye Cumhurbaşkanlığı düzeyinde ziyaret düzenleme olgusu 2016'da da devam etmiştir. Geçmiş yıllarda değindiğimiz gibi 1998'de benimsenen ve 2006'da güncellenen "Latin Amerika ve Karayiplere Açılım Stratejisi" çerçevesinde Türkiye bölgedeki ilişkilerini beş temel strateji çerçevesinde oluşturmaktadır. Bu temel stratejilerin Türkiye'nin bölge ülkelerine düzenlediği çoğu ziyaretinde gündeme geldiği anlaşılmaktadır.[1] Yumuşak güç, çok boyutlu diplomasi ve kazan-kazan gibi daha fazla liberal temalar çerçevesinde şekillenen Türkiye'nin Latin Amerika ülkelerine yönelik politika tercihleri, ikili ilişkilerin görece yavaş olmasına rağmen önemli oranda sorunsuz ve kurumsal temelde gerçekleşmesini sağlamaktadır.[2]

Bu çerçevede bölgeye yönelik beş temel stratejinin ilk ayağını oluşturan karşılıklı yüksek düzeyli resmi ziyaretler çerçevesinde Türkiye'nin 2016'da Şili, Peru, Ekvador ve Venezuela gibi ülkeler ile yoğun diplomatik temas gerçekleştirmiştir.[3] Bölge ile siyasi ilişkileri kurumsallaştırma amacı da taşıyan bu ziyaretler süresince Türkiye Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu'na (ECLAC) üyelik başvurusu yapmıştır. Şili ziyareti sırasında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu üyelik başvuru mektubunu ECLAC Genel Sekreteri Alicia Barcena Ibarra'ya bizzat teslim etmiştir.[4] Diğer taraftan siyasi ilişkilerin kurumsallaşması yönünde önemli aşama olan ve hemen hemen her yıl gündeme gelen bölgeye büyükelçilik, başkonsolosluk, konsolosluk ve fahri konsolosluk açılması süreci 2016'da durağan bir seyir izlemiştir. Bölgeye yönelik yaklaşımın üçüncü ve dördüncü ayağını oluşturan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve kurumsallaştırılması 2016'da belirli yoğunluk kazanmıştır. Bu çerçevede ziyaret heyetinde bulunan iş adamları, ekonomi alanından sorumlu bakanlıklar ve Dış Ekonomik İlişkiler (DEİK) ve Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) gibi kurumlar aracılığı ile Türkiye,[5] bölge ülkeleri ile Karma Ekonomik Komisyon (KEK) ve Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.[6]

Söz konusu ekonomik ilişkilere dünya petrol rezervinin yüzde 20'sini elinde bulunduran Venezuela ile gelişen diplomatik temaslar da eklenmiştir. Bu çerçevede Şili, Peru, Ekvador, Arjantin ve Orta Amerika Karayipler bölgesindeki ülkelerin yanı sıra genellikle DEİK tarafından organize edilen iş konseyleri, forumları ve çalışma kahvaltıları gibi faaliyetler Venezuela ile de gerçekleştirilmiştir.[7] Bu durum 24 Kasım 2015'te Rusya ile "savaş uçağı düşürme" krizi yaşayan ve sonrasında alternatif enerji teminini sorgulayan Türkiye'nin, tek kaynağa bağımlılığı mümkün olduğu ölçüde sınırlandırma politikasının bir yansıması olarak görülebilir. Bölgesel

ilişkilerin diğer ve son sacayağı bölge ülkeleri ve Türkiye arasındaki kültürel gelişmeleri incelediğimizde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Şili ziyaretinde Santiago'da bulunan Mustafa Kemal Atatürk İlkokulu'nu ziyaret etmesi ve Türkiye tarafından yenilenen Vitacura Türkiye Parkı'nın açılış törenine katılmasını ifade edebiliriz. Ayrıca kültürel etkileşim bağlamında Türkiye Anadolu Ateşi Dans ekibinin Şili'de gösteri düzenlemesi ve Şili ve Arjantin'de Türk dizilerinin popülerlik kazanması gelişmeleri söz konusudur.[8] Sonuç olarak söz konusu beş ayaklı stratejiden dönemsel olarak bir ya da ikisi daha fazla ön plana çıkmasına rağmen sayılan beş alanda bölge ülkeleri ve Türkiye arasında hemen hemen her yıl önemli gelişmeler yaşanmaktadır.

AND ÜLKELERİ İLE GELİŞEN SİYASİ TEMASLAR

2016 yılı içerisinde diğer yıllara benzer şekilde Türkiye'nin Latin Amerika ülkelerine düzenlediği resmi ziyaretleri devam ettirmiştir. Bu kapsamdaki ilk önemli temas 12-14 Ocak tarihleri arasında Şili Dışişleri Bakanı Heraldo Munoz'un VIII. Büyükelçiler Konferansı'nda konuşma yapmak üzere Ankara'ya ziyaret düzenlemesi ile olmuştur.[9] Özellikle uzun süredir ya da daha önce hiç ziyaret edilmeyen ülkeler tercih edilmektedir. Şubat 2015'teki Kolombiya, Meksika ve Küba gezilerine benzer şekilde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan öncülüğündeki iş dünyası ve bakanlar kurulundan kalabalık bir heyet 31 Ocak-4 Şubat tarihleri arasında sırasıyla Şili, Peru ve Ekvador ülkelerine resmi ziyarette bulunmuştur.[10] Bir nevi geleneksel hale dönüşen yılın ilk aylarında gerçekleşen ve üç önemli Latin Amerika bölgesini kapsayan söz konusu ziyaretlerde Cumhurbaşkanı Erdoğan'a dönemin Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak ve Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Fikri Işık eşlik etmiştir.

31 Ocak-2 Şubat Şili, 2-3 Şubat Peru ve 3-4 Şubat tarihleri arasında Ekvador gibi AND ülkelerini ziyaret eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, mevkidaşları ile gerçekleştirdiği görüşmelerde Türkiye-Latin Amerika arasındaki ilişkileri ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda çeşitlendirmeyi amaçlamıştır. İlk olarak başkent Santiago'da Şili Devlet Başkanı Michelle Bachelet ile bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan, ECLAC'ta bir konuşma yapmıştır. 1995'te Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in ziyaretinden sonraki ikinci ziyaret olması ve 1926'da başlayan iki ülke arasındaki ilişkilerin 90. yılına tekabül etmesi açılarından Şili ziyareti ayrı bir önem taşımaktaydı.[11] Türkiye ile Latin Amerika ülkeleri arasındaki ekonomik kurumsallaşmanın temelini oluşturan serbest ticaret anlaşmalarının (STA) imzalandığı ilk ülke olan Şili ziyareti boyunca Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu da Şili Dışişleri Bakanı Munoz ile yeniden önemli diplomatik görüşmeler gerçekleştirmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan ikinci olarak başkent Kito'da Peru Devlet Başkanı Ollanta Humala ile bir araya gelmiştir. Cumhurbaşkanlığı seviyesinde Türkiye'den Peru'ya yapılan bu ilk ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'a San Ignacio de Loyola Üniversitesi tarafından fahri doktora unvanı verilmiştir. Ayrıca Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Peru Dışişleri Bakanı Ana Maria Sanchez ile görüşmüştür. Peru'ya benzer şekilde Türkiye'den Cumhurbaşkanlığı seviyesindeki diğer ilk ziyaret Ekvador'a yapılmıştır.[12] Burada mevkidaşı Ekvador Devlet Başkanı Rafael Correa ile bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ulusal Yüksek Eğitim Enstitüsünde düzenlenen "Türk Dış Politikası ve Latin Amerika" konulu konferansta konuşma yapmıştır. 19 Ağustos'ta ise Cumhurbaşkanı Erdoğan bu defa dünya enerji-petrol üretiminde önemli payı bulunan ve AND Milletler Topluluğu'nun eski üyelerinden Venezuela Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Delcy Eloina Rodriguez Gomez ve Petrol Madencilik Bakanı Eulogio del Pino'yu kabul etmiştir. Venezuela Cum-

hurbaşkanı Nicolas Maduro'nun Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı Venezuela'da düzenlenecek olan Bağlantısızlar Hareketi 17. Zirvesi'ne daveti temelinde gerçekleşen görüşmede özellikle iki ülke arasındaki enerji ilişkileri gündeme gelmiştir.[13]

Bu davet kapsamında Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu 17-18 Eylül tarihleri arasında, Türkiye'nin 2006'dan beri konuk ülke olarak yer aldığı 17. Bağlantısızlar Hareketi Zirvesi'ne katılmak üzere Venezuela'ya resmi ziyaret düzenlemiştir.[14] 2016'da Venezuela ile gerçekleşen diğer önemli diplomatik temas 23. Dünya Enerji Kongresi'ne katılmak üzere 10 Ekim'de Türkiye'ye gelen Venezuela Cumhurbaşkanı Maduro ile Cumhurbaşkanı Erdoğan ve devlet başkanlarının heyetleri arasındaki görüşmeler ile gerçekleşmiştir. Venezuela ile siyasi ilişkiler 2016'da Türkiye'nin Latin Amerika'ya yöneliminde enerji boyutunun daha fazla önem kazandığını göstermektedir. Diplomatik çerçevede değerlendirebileceğimiz diğer gelişme 25 Kasım'da vefat eden Küba Devrimi'nin lideri ve Eski Devlet Başkanı Fidel Castro için Türkiye'nin Küba halkı ve Castro ailesine taziye mesajı yayımlamasıdır.[15] Ayrıca Kolombiya Hükümeti ve Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (FARC) arasında 52 yıldır devam eden silahlı çatışmaları sona erdirmeye çalışan girişimler ve anlaşmalar dolayısıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan, Nobel Barış Ödülü'nü kazanan Kolombiya Cumhurbaşkanı Juan Manuel Santos'a barış yönündeki girişimleri nedeni ile memnuniyetini iletmiştir.[16]

KURUMSALLAŞAN FAKAT SINIRLI KALAN EKONOMİK İLİŞKİLER[17]

2016 Venezuela ile ekonomik alandaki temasların enerji çerçevesinde yoğunlaştığı bir yıl olmuştur. Bu çerçevede Venezuela Cumhurbaşkanı Maduro'nun Dünya Enerji Kongresi'ne katılmak üzere Türkiye'ye düzenlediği ziyarette iki ülke arasındaki enerji ve kalkınma iş birliği ile birlikte 2017'de Türkiye'de düzenlenmesi

planlanan Ortak İşbirliği Komisyonu ve müzakeresi süren anlaşmalar gündeme gelmiştir.[18] Bölge ülkeleri ile ekonomik kurumsallaşmaya işaret eden 2016 yılı içerisindeki diğer önemli gelişme Türkiye'nin ECLAC'a üyelik başvurusudur. Bölgedeki ekonomik kalkınma süreçleri ve çözümlerini irdeleyen söz konusu oluşuma Türkiye'nin artan ilgisi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Şili ziyareti sırasında daha net ortaya çıkmıştır. Türkiye-Peru, Türkiye-Şili ve Türkiye-Ekvador gibi iş forumları ve DEİK'in organize ettiği iş konseyleri ile iş adamları ve yatırımcıların karşılıklı diyalog imkanı bulduğu ziyaretler süresince Peru ve Şili ile STA müzakerelerinin bir an önce sonuçlandırılması konusunda uzlaşı sağlanmıştır.[19] Bölgeye ziyaretler süresince TİKA ofislerinin Latin Amerika'da açılmaya devam edeceğini vurgulayan Cumhurbaşkanı Erdoğan yakın zaman içerisinde Kolombiya'da bu açılışın gerçekleşeceğini ifade etmiştir.[20]

Bölge ile ekonomik ilişkilerin kurumsallaşmasına katkı sağlayan diğer önemli kurum olan Türk Hava Yolları (THY) Kolombiya'ya ilk uçuşunu bu yıl içerisinde başlatmış ve bu vesileyle DEİK Türkiye-Kolombiya İş Konseyi üyeleri Kolombiya'ya ziyaret düzenlemiştir.[21] Ekonomik ilişkileri geliştirmeye yönelik atılan adımların yanı sıra Türkiye bölgede meydana gelen doğal ve insani felaketlere de kayıtsız kalmamıştır. Bu çerçevede 16 Nisan'da Ekvador'da meydana gelen 7,8 büyüklüğündeki deprem sonrasında Türkiye, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) aracılığı ile bölgeye insani yardım ekibi ve ihtiyaç malzemeleri göndermiştir.[22] Bu şekilde bölge ülkelerinin doğal felaketler nedeni ile yaşadığı ekonomik sorunlara yardımcı olmayı amaçlayan Türkiye ikili ilişkilerde insani boyutu da ihmal etmemektedir. 2016'da ekonomik alandaki kayda değer gelişmeler ve ilişkilerde enerji boyutunun daha fazla ön plana çıkmasına rağmen geçmiş yıllara kıyasla STA, KEK ve TİKA ofislerinin açılması yani ekonomik ilişkilerin hukuki-kurumsal zemin kazanması konularında yeterli ilerleme sağlanamamıştır.

Tablo 1. Türkiye'nin MERCOSUR Ülkelerine İhracatı (milyon dolar)[23]

Ülke	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
MERCOSUR	516,4	894,2	1.238	1.534	1.397	917,5	576	437,3
Brezilya	388,1	614	884	1.003	937,6	683	407,5	274,2
Arjantin	73,6	179,1	214,1	317	318,2	123,5	99,2	103,2
Venezuela	36,4	44,2	84,2	156,2	76	44	14,7	15,4
Uruguay	10,5	31,8	30	46	44,1	38,6	40,4	29,5
Paraguay	7,6	24,8	25,9	12,1	20,8	28,4	14,3	15

Diğer taraftan bölge ile ticari ilişkilerin büyük kısmını oluşturan Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR) ile dış ticaret hacmi, 2016'nın ilk on ayında (Ocak-Ekim) 2015 yılının ilk on ayına kıyasla (Ocak-Ekim) bir miktar artış göstermiştir. Bu çerçevede 2015'te 2 milyar 566 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 155 milyon dolar artış göstererek 2 milyar 721 milyon dolar olmuştur. Bu artıştaki asıl katkıyı bölge ülkeleri ile yoğunlaşan ithalat ilişkileri oluşturmaktadır. 2015'te 1 milyar 990 milyon dolar olan MERCOSUR ülkeleri (Brezilya, Arjantin, Uruguay, Paraguay ve Venezuela) ile ithalat hacmi yaklaşık yüzde 15 (300 milyon dolar) artarak 2 milyar 284 milyon dolar olmuştur. 2015 yılında 576 milyon dolar olan ihracat miktarında ise yaklaşık yüzde 25 (140 milyon dolar) gerileme yaşanmış ve 437 milyon dolar olmuştur. Bu şekilde MERCOSUR ülkeleri ile 2015'e kıyasla ticari ilişkiler yoğunlaşmasına rağmen bu artış Türkiye'ye dolar girişini değil çıkışını hızlandıracak ve cari açığa olumsuz etki yapacak şekilde yani ithalatın artması ile olmuştur.

Tablo 2. Türkiye'nin MERCOSUR Ülkelerinden İthalatı (milyon dolar)[24]

Ülke	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
MERCOSUR	1.554	2.172	3.171	2.584	2.387	2.047	1.990	2.284
Brezilya	1.105	1.347	2.074	1.770	1.409	1.325	1.474	1.503
Arjantin	225,8	281,1	490,6	368	394	245,3	186,5	273,6
Venezuela	120,8	150	153,3	198	194	108,1	97,2	51,5
Uruguay	30	171,8	230,8	98	109	36,5	113,1	196,5
Paraguay	72,0	221,9	229,4	150	281	332,2	119,2	259,6

MERCOSUR ülkeleri ile ticari ilişkilerde görülen ihracat kaybı özellikle Brezilya ve Uruguay ile 2016'da gerçekleşen ihracat hacmine yansımıştır. Bu çerçevede 2015'e kıyasla ihracat hacminde Brezilya ile 133 milyon dolar ve Uruguay ile ise 11 milyon dolar gerileme yaşanmıştır. Bu iki ülke ile yaşanan ihracat kaybı MERCOSUR ülkeleri ile yaşanan ihracat kaybının neredeyse tamamını oluşturmaktadır. Arjantin, Venezuela ve Paraguay ile ise yaklaşık 4 milyon dolar bir ihracat artışı söz konusudur. İthalat hacmindeki verileri yorumladığımızda Brezilya ile yaklaşık 30 milyon dolar, Arjantin ile yaklaşık 88 milyon dolar, Uruguay ile yaklaşık 87 milyon dolar ve Paraguay ile ise 140 milyon dolarlık bir artış söz konusudur. 2016 yılında özellikle enerji alanındaki ivmeye rağmen Venezuela ile ithalat ilişkilerinin yaklaşık 45 milyon dolar gerilediği görülmektedir. Bu durum söz konusu siyasi ve istişari temasların ekonomik ilişkilere en azından 2016'daki ticari verilere yeterince yansımadığını kanıtlamaktadır. 2015'te ithalat hacminde sert bir düşüş yaşayan Türkiye-Paraguay arasındaki ithalat ilişkilerinin neredeyse 2014'teki ivmeyi yakaladığı anlaşılmaktadır. Yine 2014'te önemli oranda düşüş görülen Brezilya-Türkiye ve Uruguay-Türkiye arasındaki ithalat ilişkileri 2015'ten itibaren artış eğilimindedir.

Tablo 3. Türkiye-Orta Amerika-Karayip Ülkeleri Dış Ticaret Hacmi (milyon dolar)[25]

Yıl	İthalat	İhracat
2008	560	829
2009	475	597
2010	622	598
2011	903	629
2012	1.064	770
2013	1.362	1.004
2014	921	789,4
2015	892	676,7
2016	794,8	697,3

2016'da Türkiye'nin dış ticaret hacminde gerileme yaşadığı diğer ülke topluluğu Orta Amerika-Karayip Ülkeleri olmuştur. 2015'te 1 milyar 570 milyon dolar olan Türkiye ile Orta Amerika-Karayip Ülkeleri dış ticaret hacmi yaklaşık 80 milyon dolarlık bir azalma ile 1 milyar 492 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede ihracat hacmi yaklaşık 20 milyon dolar artarken ithalat hacmi yaklaşık 100 milyon dolar gerilemiştir. İhracat artarken ithalatın azalması doların Türkiye'den çıkışını ve cari açığı sınırlandırma açılarından olumlu gelişmeler olmasına rağmen bu durumun bölge ülkeleri ve Türkiye arasındaki toplam ticaret hacminde azalma yaşanmadan gerçekleşmesi daha olumludur.

Türkiye'nin 2015'te 23 milyon dolar olan Küba ile dış ticaret hacmi 6 milyon dolarlık bir gerileme yaşayarak 2016 yılında 17 milyon dolar olmuştur. Söz konusu 6 milyon dolarlık gerilemenin ihracat ve ithalatta görülen 3'er milyon dolarlık kayıptan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Türkiye-Küba Dış Ticaret Hacmi (milyon dolar)[26]

Yıl	İthalat	İhracat
2008	0,48	20
2009	1,6	10,5
2010	1,6	15,2
2011	2,8	9,5
2012	6,3	10,1
2013	16,3	14
2014	13,4	12,2
2015	15,2	8,1
2016	12	5,4

Tablo 5. Meksika-Türkiye Dış Ticaret Hacmi (milyon dolar)[27]

Yıl	İthalat	İhracat
2008	379,8	152,2
2009	335,2	93,3
2010	494,6	145,5
2011	699,4	145,2
2012	867,2	206,1
2013	1.000	239
2014	770	232
2015	748,7	289,4
2016	678,2	360,1

Bölgenin diğer önemli ülkesi ve ticaret hacmimizin yüksek seyrettiği Meksika-Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi 2015'teki gibi

yaklaşık 1 milyar 40 milyon dolar olmuştur. Diğer taraftan 2015'e kıyasla Meksika ile ithalat hacminde 70 milyon dolarlık bir gerileme yaşanırken ihracat hacminde 70 milyon dolarlık bir ilerleme söz konusudur. Böylece 2015'te 748 milyon dolar olan Meksika-Türkiye arasındaki ithalat hacmi 2016 yılında 678 milyon dolara gerilemiş, 290 milyon dolar olan ihracat hacmi ise 360 milyon dolara yükselmiştir.

Tablo 6. Şili-Türkiye Dış Ticaret Hacmi (milyon dolar)[28]

Yıl	İthalat	İhracat
2008	200,4	50,3
2009	134,7	37,4
2010	311,7	81,2
2011	474,3	130,6
2012	466,2	174,3
2013	406	219
2014	306,8	169,5
2015	234,6	153,2
2016	204,6	180,6

Şili-Türkiye arasındaki ticaret hacmi ise 2015'e kıyasla 2016'da sadece 3 milyon dolarlık bir gerileme yaşamıştır. Böylece 2015'te 388 milyon dolar olan Şili-Türkiye arasındaki ticaret hacmi 2016'da 385 milyon dolara gerilemiştir. Diğer taraftan söz konusu gerilemenin kaynağı büyük oranda iki ülke arasında yaşanan ithalat kaybından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede iki ülke arasındaki ihracat hacmi yaklaşık 27 milyon dolar artarken ithalat hacmi 30 milyon dolar azalmıştır. Yukarıda vurguladığımız üzere ihracatın artması olumlu bir gelişme olmasına rağmen bu durumun iki ülke arasın-

daki mevcut ticaret hacminde azalma görülmeden yaşanması ekonomik ilişkilerin zemini açısından daha önemlidir.

Tablo 7. Ekvador-Türkiye Dış Ticaret Hacmi (milyon dolar)[29]

Yıl	İthalat	İhracat
2008	104,7	68,2
2009	77,4	16,4
2010	68,2	29,5
2011	102,9	50,1
2012	105,6	51,3
2013	98,1	79,2
2014	78	70
2015	72,7	33,1
2016	86,8	32,1

2016'da Türkiye ile ticaret hacminde artış görülen bölgenin AND grubunun diğer ülkesi Ekvador olmuştur. Bu çerçevede 2015'te 105 milyon dolar olan ticaret hacmi 2016'da 13 milyon dolar artarak 118 milyon dolar olmuştur. İki ülke arasındaki ticaret hacminde görülen artışın ithalat kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

2016'da bölge ülkeleri ile siyasi ilişkilerde Peru, Ekvador, Şili ve Venezuela gibi ülkelerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Türkiye, Peru ve Ekvador'a Cumhurbaşkanlığı düzeyinde ilk ziyaretini gerçekleştirmiştir. Geçmiş yıllardakine benzer şekilde diplomatik görüşmeler iş konseyleri, fuarlar ve forumlar gibi iş adamları ve ekonomi alanı ile ilgili diğer kurumların etkileşimini sağlama konusunda önemli aracı rol üstlenmek-

tedir. Diğer taraftan Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki ticaret hacminin beklenilen seviyede olduğunu belirtmek güçtür. Her ne kadar bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki toplam ticaret hacmi 2015 yılına kıyasla 2016'da yaklaşık 35 milyon dolar artış gösterse de Türkiye'nin bölgenin ekonomik potansiyelini henüz yeterince değerlendiremediği anlaşılmaktadır. Bölge ülkeleri ile ikili diplomatik görüşmelerin ve ekonomik kurumsallaşmanın son yıllarda ivme kazanmasına rağmen ticari ilişkilerin önünde bazı hukuki-fiili engellerin bulunması bölge ile Türkiye arasındaki ekonomik potansiyeli sınırlandıran faktörler olarak değerlendirilebilir.

Tablodan da anlaşılacağı üzere 2015'te 1 milyar 796 milyon dolar olan Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye arasındaki ihracat hacmi 200 milyon dolarlık bir gerileme yaşayarak 2016'da 1 milyar 595 milyon dolar olmuştur. Diğer taraftan 2015'te 3 milyar 916 milyon dolar olan Türkiye ve bölge ülkeleri arasındaki ithalat hacmi ise 4 milyar 151 milyon dolar seviyesine ulaşarak 235 milyon dolarlık bir artış göstermiştir. İhracatta yaşanan gerilemenin Güney Amerika yani MERCOSUR kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye ve Güney Amerika ülkeleri arasında yaklaşık 220 milyon dolarlık bir ihracat kaybı söz konusudur. Diğer taraftan yukarıda MERCOSUR-Türkiye dış ticaret verilerini yorumlarken belirttiğimiz gibi Güney Amerika ülkeleri ile Türkiye arasındaki ithalat hacminde 2015'e kıyasla toplamda yaklaşık 330 milyon dolarlık bir artış görülmektedir. Özetlersek geçmiş yıllardaki gibi Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki ticaret hacmi verilerini önemli oranda MERCOSUR ülkeleri şekillendirmektedir.

Tablo 8. 2006-2016 Arası
Türkiye'nin Latin Amerika Ülkelerine İhracatı (milyon dolar)[30]

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Orta Amerika ve Karayipler	548	549	829	597	598	629	770	1.004	789,4	676,7	697,3
Güney Amerika	341	514	901	678	1.237	1.840	2.192	2.130	1.594	1.119	898,9

Tablo 9. 2006-2016 Arası Türkiye'nin Latin Amerika Ülkelerinden İthalatı (milyon dolar)[31]

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Orta Amerika ve Karayipler	335	448	560	476	623	903	1.064	1.362	921	892	794,8
Güney Amerika	2.131	2.671	3.260	2.286	2.942	4.500	4.080	3.667	3.164	3.024	3.357

KRONOLOJİ

12-14 Ocak	Şili Dışişleri Bakanı Heraldo Munoz VIII. Büyükelçiler Konferansı'nda konuşma yapmak üzere Türkiye'ye resmi ziyaret düzenledi.
31 Ocak-4 Şubat	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve kalabalık bir heyet Şili, Peru ve Ekvador ülkelerine resmi ziyaret gerçekleştirdi.
19 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan Venezuela Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Delcy Eloina Rodriguez Gomez ve Petrol Madencilik Bakanı Eulogio del Pino'yu kabul etti.
17-18 Eylül	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Venezuela'da düzenlenen 17. Bağlantısızlar Hareketi Zirvesi'ne katıldı.
10 Ekim	23. Dünya Enerji Kongresi'ne katılmak üzere Venezuela Cumhurbaşkanı Maduro Türkiye'ye resmi ziyaret düzenledi.

NOTLAR

1. "Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayiplere Yönelik Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/i_-turkiye_nin-latin-amerika-ve-karayiplere-yonelik-politikasi-ve-bolge-ulkeleri-ile-iliskileri.tr.mfa, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2016); Mustafa Yetim, "Türkiye'nin Latin Amerika Politikası 2015", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015,* ed. Burhanettin Duran ve Kemal İnat, (SETA Yayınları, Ankara: 2016), s. 449-467; Mustafa Yetim, "Türkiye'nin Latin Amerika Politikası 2014", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014,* ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Balcı, (SETA Yayınları, Ankara: 2015), s. 497-515.
2. Erman Akilli ve Federico Donelli, "Reinvention of Turkish Foreign Policy in Latin America: The Cuba Case", *Insight Turkey,* Cilt: 18, Sayı: 2, (2016), s. 161-181.
3. "Sayın Cumhurbaşkanımızın Şili-Peru-Ekvador Ziyaretleri", T.C. Cumhurbaşkanlığı, http://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/38628/sayin-cumhurbaskanimizin-sili-peru-ekvador-ziyaretleri.html, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2016).
4. "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a Refakatle Latin Amerika'yı Ziyaret Ediyor", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglu-cumhurbaskani-recep-tayyip-erdogan_a-refakatle-latin-amerika_yi-ziyaret-ediyor.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Eylül 2016).
5. TİKA ve Türkiye'nin diğer bölgelere dış yardımı ile ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Ramazan Erdağ, "Türkiye'nin Kalkınma Yardımları ve TİKA", ed. Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik, *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi*, (Nobel Yayıncılık, Ankara: 2015), s. 241-262.

6. "Türkiye-Rusya Uçak Krizi: 10 Günde Neler Yaşandı?", BBC Türkçe, 4 Aralık 2015.
7. "Venezuela Devlet Başkanı Nicolás Maduro'nun Katılımlarıyla Türkiye-Venezuela İş Konseyi Toplantısı", Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, DEİK, 11 Ekim 2016, https://www.deik.org.tr/6770/Venezuela_Devlet_Ba%C5%9Fkan%C4%B1_Nicol%C3%A1s_Maduro_nun_kat%C4%B1l%C4%B1mlar%C4%B1yla_T%C3%BCrkiye_Venezuela_%C4%B0%C5%9F_Konseyi_Toplant%C4%B1s%C4%B1_11_Ekim_2016_River_Plaza_%C4%B0stanbul.html, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2016); "Türkiye-Şili İş Konseyi Şili Ziyareti", DEİK, (Mayıs 2016), https://www.deik.org.tr/etkinlikler-deik-turkiye-sili-is-konseyi-sili-ziyareti-mayis-2016, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2016); "Türkiye-Arjantin İş Konseyi Arjantin Ziyareti", DEİK, (Mayıs 2016), https://www.deik.org.tr/etkinlikler-deik-turkiye-arjantin-is-konseyi-arjantin-ziyareti-mayis-2016, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2016); "Ekvador Ulusal Meclisi Ekvador-Türkiye Parlamentolar Arası Dostluk Grubu ile Akşam Yemeği", DEİK, https://www.deik.org.tr/KonseyIcerik/6658/Ekvador_Ulusal_Meclisi_Ekvador_T%C3%BCrkiye_Parlamentolar_Aras%C4%B1_Dostluk_Grubu_ile_Ak%C5%9Fam_Yeme%C4%9Fi.html, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2016); "Panama, Kosta Rika, Guatemala, Dominik Cumhuriyeti Ziyareti", DEİK, 23 Ocak-2 Şubat 2016 https://www.deik.org.tr/etkinlikler-deik-panama-kosta-rika-guatemala-dominik-cumhuriyeti-ziyareti-23-ocak-2-subat-2016, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2016).
8. Onur Emre Bayar, "Arjantin'de Türk Dizileri Rüzgarı Esiyor", Bizim Amerikamız, Ankara Üniversitesi Latin Amerika Çalışmaları ve Uygulama Merkezi, (Ocak 2016), s. 16; Serenay Gürbüz, "Türkiye Anadolu Ateşi Dans Ekibi Şili'de Sahne Alacak", Bizim Amerikamız, Ankara Üniversitesi Latin Amerika Çalışmaları ve Uygulama Merkezi, (Nisan-Mayıs 2016), s. 2.
9. "Şili Dışişleri Bakanı Heraldo Munoz'un Ülkemizi Ziyareti Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 12 Ocak 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-12_-12-ocak-2016_-sili-disisleri-bakani-heraldo-munoz_un-ulkemizi-ziyareti-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 4 Ekim 2016).
10. "Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Şili'de", *Hürriyet,* 1 Şubat 2016; Ayşe Köken, "Erdoğan İki Ülke Arası İlişkileri Güçlendirmek Adına İlk Kez Peru'daydı", Bizim Amerikamız, Ankara Üniversitesi Latin Amerika Çalışmaları ve Uygulama Merkezi, (Şubat-Mart 2016), s. 8.
11. "Erdoğan'dan Latin Amerika Ziyareti", *Sabah,* 27 Ocak 2016; "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Latin Amerika Turu", *Vatan*, 27 Ocak 2016.
12. "Erdoğan in South America to Strengthen Relations", *Milliyet,* 1 Şubat 2016.

13. "Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti Dışişleri Bakanının Ülkemizi Ziyareti Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 19 Ağustos 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-189_-19-agustos-2016_-bolivarci-venezuela-cumhuriyeti-disisleri-bakaninin-ulkemizi-ziyareti-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 23 Eylül 2016).
14. "Bakan Çavuşoğlu, 17. Bağlantısızlar Hareketi Zirvesi'ne Katılacak", *Milliyet,* 14 Eylül 2016; "Sayın Bakanımızın Venezuela'da Düzenlenecek 17. Bağlantısızlar Hareketi Zirvesine Katılımı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 14 Eylül 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-227_-14-eylul-2016_-sayin-bakanimizin-venezuela_da-duzenlenecek-17_baglantisizlar-hareketi-zirvesine-katilimi-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 30 Ağustos 2016).
15. "Küba Eski Devlet Başkanı Fidel Castro'nun Vefatı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 26 Kasım 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-297_-26-kasim-2016_-kuba-eski-devlet-baskani-fidel-castro_nun-vefati-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2016).
16. "Dışişleri: Kolombiya'daki Barış Anlaşmasından Memnuniyet Duyduk", TRT Haber, 27 Eylül 2016, http://www.trthaber.com/haber/gundem/disisleri-kolombiyadaki-baris-anlasmasindan-memnuniyet-duyduk-273852.html, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2016); "Kolombiya'da Hükümet ile FARC'ın Karşılıklı Ateşkes ve Silah Bırakma Hususunda Anlaşmaya Varmaları Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 24 Haziran 2016, http://www.mfa.gov.tr/no_-143_-24-haziran-2016_-kolombiya_da-hukumet-ile-farc_in-karsilikli-ateskes-ve-silah-birakma-hususunda-anlasmaya-varmalari-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2016).
17. Bu bölümün yazımı sırasında 2016 yılının Kasım ve Aralık ekonomik istatistikleri açıklanmadığından ekonomik verilerin metodolojik çerçevede daha uyumlu olması amacı ile 2015 ve 2016 yılı içerisindeki dış ticaret istatistikleri birinci ve onuncu aylar arasındaki (Ocak-Ekim 2014-2015) verilerle sınırlandırılmıştır.
18. "Dışişleri Bakanı Sayın Çavuşoğlu'nun Venezuela Dışişleri Bakanı Delcy Rodriguez ile Görüşmesi Hakkında Arka Plan Notu", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10 Ekim 2016, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-cavusoglu_nun-venezuela-disisleri-bakani-delcy-rodriguez-ile-gorusmesi-hk_-arkaplan-notu_10-ekim-2016.tr.mfa, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2016).
19. "President Erdoğan to Visit Chile, Peru, Ecuador in South America Tour", *Daily Sabah,* 27 Ocak 2016; "President Erdogan to Visit South America", AA, 27 Ocak 2016.
20. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Şili'ye Gitti", T.C. Cumhurbaşkanlığı, http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/38661/cumhurbaskani-erdogan-siliye-gitti.html, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2016).

21. "THY Kolombiya-Bogota İlk Uçuş Vesilesiyle Heyet Ziyareti", DEİK, https://www.deik.org.tr/etkinlikler-thy-kolombiya-bogota-ilk-ucus-vesilesiyle-heyet-ziyareti, (Erişim tarihi:27 Mart 2017).
22. T.C. Dışişleri Bakanlığı, "No: 104, 30 Nisan 2016, Ülkemizin Ekvador'a Yardımı Hk.", http://www.mfa.gov.tr/no_-104_-30-nisan-2016_-ulkemizin-Ekvadora_a-yardimi-hk_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 27 Mart 2017).
23. TÜİK, www.tuik.gov.tr
24. TÜİK, www.tuik.gov.tr
25. Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, http://www.ekonomi.gov.tr
26. Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, http://www.ekonomi.gov.tr
27. TÜİK, www.tuik.gov.tr
28. TÜİK, www.tuik.gov.tr
29. TÜİK, www.tuik.gov.tr
30. TÜİK, www.tuik.gov.tr
31. TÜİK, www.tuik.gov.tr

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ EKONOMİ POLİTİĞİ 2016

SADIK ÜNAY

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

ŞERİF DİLEK

Doktora Adayı, Marmara Üniversitesi

GİRİŞ

2016 yılında Türk dış politikası çok yönlü jeopolitik riskler, derinleşen Suriye krizinin yansımaları ve yoğunlaşan terör saldırıları bağlamında iç güvenlik endişelerinin öne çıktığı çalkantılı bir süreçten geçti. Bu sürecin temel parametrelerini uluslararası ekonomi politik perspektifinden Rusya ile yaşanan krizin çözümü, yeni enerji iş birlikleri, küresel insani yönetişimde etkinlik ve artan kalkınma yardımları ile bölgesel aktörler ile gerçekleştirilmeye çalışılan normalleşme üzerinden okumak mümkün. Bu çalışmada İngiltere'nin kritik Brexit kararı, Donald Trump'ın ABD başkanı seçilmesi, FED'in sıkı para politikası ile ilgili beklentilerin küresel etkileri, Avrupa'da yükselişe geçen aşırı sağ siyaset ve artış eğilimi gösteren jeopolitik riskler gibi

küresel piyasalarda belirsizlik ve risk iştahında düşüş sonuçlarına yol açan etkenler mercek altına alınacaktır. Bu küresel parametreler bağlamında Türkiye gibi orta ölçekli bir yükselen gücün siyasi, ekonomik ve sosyal tahammül sınırlarını test eden zorlu 2016 yılındaki gelişmeler dış politika-ekonomi ilişkileri bağlamında değerlendirilecektir.

Küresel güç dengelerinde ciddi kaymaların yaşandığı ve Ortadoğu jeopolitiği özelinde güç dengesinin yeniden belirlendiği bir düzende kendi döneminin dış siyaset anlayışını, "Dostlarımızın sayısını artırıp düşmanlarımızın sayısını azaltacağız" şeklinde özetleyen Başbakan Binali Yıldırım[1] yeni düzenin dış politika anlayışını "normalleşme" kavramı üzerinden açıklamıştı. Hükümet tarafından deklare edilen yeni dış politika vizyonu her ne kadar radikal bir kırılma olarak görülmese de mevcut düzen içerisinde gerek uluslararası sistem gerekse Ortadoğu'daki bölgesel jeopolitik rekabet ulus devletleri çatışmacı bir ortama sürüklediği için dostları çoğaltma, düşmanı azaltma politikası zoru başarmak anlamına gelmekteydi.[2]

Bu bakımdan Rusya ile yaşanan jet krizinin ardından yeniden sağlanan sistematik ve kapsamlı yakınlaşma; esasında AK Parti hükümetlerinin 2000'li yılların başlarından itibaren şekillendirdikleri dış politikanın dayandığı çok boyutlu ve proaktif ölçek genişletme stratejisinin en önemli ayaklarından birisi olarak derinlikli ve uzun soluklu ilişkiler geliştirilmesi yaklaşımının bir ifadesiydi. NATO ve Batı dünyası ile tarihi müttefiklik ilişkilerini dengeleyen önemli bir jeostratejik açılım olarak gerçekleştirilen bu girişim; Rusya üzerinden BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti) ülkeleri ve yükselen güçler ile ekonomik alanda karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin yoğunlaştırılması amacına yönelik jeoekonomik bir hassasiyetle geliştirildi. Türk-Rus ilişkilerinde jeostratejik ve jeoekonomik açılardan ulaşılan zirve noktasında yaşanan jet krizi kritik bir zamanda büyük bir kırılma yaratarak dokuz ay süren suni bir gerginlik ve gerileme dönemini tetiklemişti.

Darbe girişiminin başarısızlığa uğratılması sonrasında ABD yönetimi, NATO ve AB liderlerinden gelen hayal kırıklığı yaratıcı tepkiler ve ortaya koydukları tavırların verdiği güvensizlik, Türkiye'nin stratejik opsiyonlarını ciddi olarak değerlendireceği yeni bir süreci de başlatmış oldu. Ankara ve Moskova stratejik iş birliğinin yeniden hızlandırılmasına yönelik Türk Akımı projesi anlaşmasını imzalarken Akkuyu nükleer enerji santrali inşaatına stratejik yatırım statüsü verilmesi, Türkiye'ye yönelik ticari ve ekonomik yaptırımlar başta olmak üzere iki ülke ticaretinin önündeki engellerin tespiti ve ortadan kaldırılması, ortak yatırım fonu oluşturulması ve ulusal paralarla ticaretin artırılması gibi önemli konularda görüş birliğine vararak ilişkilerde jeoekonomik ve jeostratejik açılımlar sağlamışlardır.[3] Rusya ve İsrail ile yakınlaşma ile somutlaşan normalleşme girişimleriyle beraber ivmesini artıran böylesi adımlar, küresel ve bölgesel çok yönlülük tercihlerinin yansıması bağlamında Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) yönelik artan ilgisini de açıklamaktadır. Uluslararası sistemde yoğun bir şekilde tartışılagelen çok kutupluluk ve güç kayması olguları, küresel merkezin Batı'dan Doğu'ya doğru kaydığı küresel ekonomi politik ortamda yükselen bir ekonomi ve bölgesel güç olan Türkiye için manevra alanını genişletmenin yanı sıra dış politika açısından çok yönlü esneklik sağlayabilecek gerçekliklerdir.

Dış politikada siyaset ve ulusal güvenlik eksenli normalleşme ve kriz yönetiminin yanı sıra 2016 yılı, küresel ekonomi açısından belirsizlikler ile birlikte ciddi jeopolitik risklerin öne çıktığı meşakkatli bir yıl olurken başta Çin olmak üzere dünyanın başlıca sanayileşmiş ekonomileri son yılların büyüme açısından en zorlu yıllarından birini geçirdiler. ABD dışındaki gelişmiş ekonomilerde durağanlık, talep daralması ve üretimde yavaşlama dinamikleri öne çıktı. Türkiye süregelen zorlu küresel şartların yanında komşu

coğrafyalarda yaşanan güvenlik riskleri ve 15 Temmuz darbe girişimi gibi iç güvenlik sorunları ile birlikte başta Rusya ve Irak ile yaşanan krizlerin tetiklediği daralmalarla dış ticaret kanadında 2015 yılında olduğu gibi 2016'da da kayıplar yaşadı. Diğer taraftan coğrafi ve jeostratejik konumu itibarıyla ispatlanmış petrol ve doğalgaz rezervlerinin dörtte üçüne sahip bölge ülkeleri ve Avrupa'daki tüketici pazarları arasında önemli bir konuma sahip olan Türkiye, ayrıcalıklı doğal köprü konumu ve enerji güvenliğinde merkez olabilme potansiyeli açısından fırsatları değerlendirmekten de geri durmadı. Bu kapsamda enerjide *hub* olma arayışının somut gelişmeleri olarak Türk Akımı doğalgaz projesinin imzalanması, TANAP projesinde çalışmaların hızlanması ile Güney Gaz Koridoru (GGK) ve İsrail ile normalleşen ilişkiler bağlamında Doğu Akdeniz doğalgaz projelerinde önemli bir misyon üstlenilmesi vizyonu korundu. Enerji arz güvenliğini sağlama noktasında Katar ile uzun vadeli imzalanan sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) anlaşması ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) doğalgazının ihracında olumlu iş birlikleri geliştirildi. Türkiye'nin enerji alanında gerçekleştirdiği stratejik ve büyük projelerin temelinde sahip olduğu kritik jeostratejik konumunun avantajlarını dış politika arenasına yansıtma gayretleri de öne çıktı.

Diğer taraftan 2016 yılı Türkiye'nin dış politika çerçevesinde komşu ülkelerdeki çatışmalar ve uluslararası güvenlik sorunlarına çözüm bulmak için yoğun diplomasi mesaisi yaptığı bir yıl oldu. Türkiye İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Zirvesi, Dünya İnsani Zirvesi ve 23. Dünya Enerji Kongresi gibi uluslararası boyutu büyük önem taşıyan zirvelere ev sahipliği yaptı. İnsani yardım alanında gösterilen olumlu performans, 2016 Mayıs ayında küresel düzeyde yaşanmakta olan insani kriz ve mağduriyetlere karşı tarihi bir küresel aksiyon çağrısıyla insani krizleri önlemek adına uluslararası toplumu eyleme davet eden yüksek düzeyli bir

platform olan "Dünya İnsani Zirvesi"ne ev sahipliği yapmasını sağladı. Özellikle 2000'li yıllarda kalkınma yardımları üzerinden sürdürdüğü diplomatik açılımla ihtiyacı olan toplumlara yönelik "insani durum"un merkeze alındığı yeni bir insani yardım politikası oluşturabilmenin imkanları aranmaya çalışıldı. Bu yıllarla beraber yükselişe geçen ve Türk dış politikasının en önemli yumuşak güç ayaklarından biri olan "insani yardım" politikasının olumlu yansımaları görüldü. Küresel insani yönetişimde Türkiye'nin kalkınma yardımlarının irdelendiği kısımda, 2015 yılında en fazla uluslararası yardımda bulunan ülkeler sıralamasında ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye gerçekleştirdiği 3,2 milyar dolarlık insani yardımla dünyada yapılan toplam yardımın yüzde 11'ini gerçekleştirmekte ve milli gelire oran bakımından yüzde 0,37 ile dünyada en fazla insani yardım yapan "en cömert ülke" konumundadır. Bu açıdan Türkiye'nin yürüttüğü insani diplomasi sayesinde bir dönem insani yardım alanında yardım alan ülke konumundan hızla uzaklaşarak küresel ölçekte yardım veren ülke pozisyonuna yükseldiği gözlenmektedir. Bu çalışmada 2016 yılında dış politika alanında gerçekleşen başlıca gelişmeler uluslararası ekonomi politik perspektifinden değerlendirilmekte ve Türk dış politikasının gelecek vizyonu ile ilgili öngörüler ortaya konulmaktadır.

DIŞ POLİTİKADA STRATEJİK ESNEKLİK: "NORMALLEŞME"

Türkiye atlattığı başarısız darbe girişiminin öncesi ve sonrasında dış politikada attığı adımlarla bölgesel siyasi ve ekonomik riskleri elimine etme uğraşısı vermiştir. 2016 yılı dış politikasında "normalleşme" söylemi ve sahadaki karşılığı stratejik esnekliğin en somut olduğu proaktif girişimlerden birisiydi. Aynı şekilde küresel ve bölgesel güçlerin güç gösterisi alanına dönüşen Suriye iç savaşının sey-

rine doğrudan müdahil olmak da dış politikanın stratejik evrimini gösteren en önemli gelişmeydi. Türkiye'nin bir önceki yıldan devraldığı Rusya ile yaşadığı jet krizi dış politikada verili manevra alanını daraltmıştı. Türkiye'nin Ortadoğu'da sergilediği normatif ve proaktif dış politikası Arap Baharı'nın başlangıcında oldukça etkili bir bölgesel aktör konumuna yükselmesini sağlarken; Mısır'da Müslüman Kardeşler iktidarına yönelik askeri darbe, İsrail ile yaşanan Mavi Marmara hadisesi ve Suriye iç savaşı sonrası jeopolitik türbülans Türk dış politikasının etki sahasını sınırlamaktaydı. Bu kapsamda yeni bölgesel denklemin üç özelliği olarak tespit edilen gelişmeler dış politikadaki dönüşümün okunmasını kolaylaştırmaktadır. Öncelikle Arap Baharı sonrasında bölgedeki çatışma ve kaos ortamının sonlandırılmasına yönelik bir düzen arayışı ve barışa olan ihtiyaç, küresel ve bölgesel güçlerin geleneksel ittifak anlayışı yerine daha esnek ve konu eksenli politik yaklaşım gösterdikleri bir ortamı tetikledi. Türk dış politikası yeni bölgesel denklemin dayattığı bu gelişmeler karşısında politik tercih ve önceliklerini gözden geçirmek zorunda kaldı. Buradan yola çıkarak dış politikada yaşanan dönüşümü bir "revizyon" olarak tanımlamak mümkünse de bu değişimin ana karakterinin bölgesel konjonktüre ve diğer aktörlerin değişen stratejilerine uyum sağlamak doğrultusunda bir adaptasyonu içerdiği de gözden kaçırılmamalıdır.[4]

Bu çerçevede siyasi retoriğin azaldığı ve rasyonel çıkar hesaplarının daha dinamik olarak öne çıktığı süreçte Türkiye'nin sorun yaşadığı ülkelerle diplomatik ilişkilerini normalleştirmeyi hedefleyen adımları İsrail ve Rusya örneklerinde eşzamanlı gerçekleşti. Bu adımlar dış politikada yeni bir dönemin başlangıcının işareti olarak değerlendirilirken, bu girişimlerin arkasında yatan temel sebep, bölgesel dönüşüm sürecini yönetirken Türkiye'nin ihtiyacı olan stratejik esnekliği artırma arayışı oldu. Türkiye gerek kendi dış politika vizyonunu hayata geçirebilmek gerekse yaşamsal çı-

karlarını sürdürebilmek için bu dönüşümü yönetmek zorunluluğunu hissetti.[5]

Bu bakımdan yılın ikinci döneminde stratejik esnekliği güçlü bir dış politika arayışında olan Türkiye, maruz kaldığı 15 Temmuz başarısız darbe girişimine rağmen bölgesel gelişmeler karşısında aktif politik hamlelerde bulunmaktan geri durmadı. Suriye iç savaşının sona erdirilmesi konusunda ABD ve AB gibi Batılı aktörler ile BM'nin pasif ve etkisiz politikaları sonucu yaşanan güven bunalımı, Türkiye'nin stratejik bir hamlede bulunmasını zorunlu kıldı. Türkiye bu politikasıyla sınır güvenliğini sağlamak ve buradan beslenecek bir terör tehdidini minimize etmek, olası mülteci göçlerinin önüne geçmek ve en önemlisi de PYD tarafından ilan edilen Afrin ve Kobani kantonlarını birleştirmeye yönelik hedeflerini engellemek amaçlı çok yönlü ve çok katmanlı bir strateji yürüttü. Bu minvalde 24 Ağustos'ta Suriye'nin kuzeyinde başlatılan Fırat Kalkanı Harekatı sayesinde yıl sonuna doğru Azez ve Cerablus arasında yaklaşık 2 bin kilometrekare alan kontrol altına alındı ve DEAŞ'ın sınır hattındaki olası saldırıları da engellenmiş oldu. Böylece gerçekleştirilen stratejik hamle kısa sürede etkisini gösterirken, Suriye iç savaşında rejimin koruyucusu ve yeni oyun kurucu olarak devreye giren Rusya ve stratejik kazanımlarını koruma gayretindeki İran ile daha nitelikli ilişkiler geliştirme noktasında önemli avantajlar sağladı. Bu doğrultuda beklenilen Astana müzakereleri arifesinde Türkiye'nin masada elinin daha fazla güçlenmesinin önü de açıldı. Benzer şekilde Irak'ın en büyük üçüncü kenti olan ve Haziran 2014'ten beri DEAŞ'ın elinde olan Musul'un kurtarılması operasyonunda da doğrudan ya da dolaylı olarak operasyonun bir parçası olmayı hedefleyen Türkiye, eğittiği birliklerin Musul operasyonunda yer almasına karşı çıkan Bağdat ile yaşanan "Başika krizi" meselesini de diplomasi kanalıyla yumuşatma yolunda önemli adımlar attı.

RUSYA KRİZİ, ENERJİ İŞ BİRLİĞİ VE ALTERNATİF ARAYIŞLAR

2016 yılında dış politikada hedeflenen normalleşmenin en kritik gelişmelerinden birisi de hiç şüphesiz Rusya ile aşılan siyasi kriz ve ardından sağlanan kapsamlı enerji iş birliğiydi. Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesiyle sonuçlanan süreçte Ukrayna ile yaşadığı siyasi ve askeri kriz uluslararası kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanırken, ABD ve AB'nin yaptırımlar üzerinden Rusya'ya gözdağı verme hedefi küresel tansiyonun yükselmesine sebep olmuştu. Böyle bir ortamda 2014 başıyla beraber küresel enerji fiyatlarında yaşanan hızlı düşüş, ekonomisi doğal kaynak bağımlısı olan Rusya'nın mali dengelerinin kırılganlaşacağı yönündeki beklentileri güçlendirmişti. Lakin Suriye'de rejim ile birlikte savaşa müdahil olan, ulaşılması muhtemel bir siyasi uzlaşma öncesi belirlediği jeostratejik hedeflere teker teker ulaşan Rusya, beklenildiği kadar büyük bir siyasi ve ekonomik kriz darboğazına girmedi ve "sert güç" kaynaklarını kullanarak durumu lehine çevirmeyi bildi.

Bu gelişmeler yaşanırken hava sahasını ihlal eden Sukhoi Su-24 tipi Rus savaş jetinin Türkiye tarafından 24 Kasım 2015 tarihinde detayları henüz aydınlatılamayan bir şekilde düşürülmesi olayı ve sonrasında Rusya ile yükselen siyasi tansiyon oldukça yüksek maliyetli ekonomik sonuçlara sebebiyet verdi. Jet krizi iki ülke arasında siyasi ve ekonomik tansiyonun yükselmesine neden olurken Türkiye ekonomisi turizm ve tarım ürünleri başta olmak üzere Rusya'ya ihracat ettiği ürünlere uygulanan ambargodan dolayı ciddi dış talep sıkıntılarına maruz kaldı. Buna karşın Türkiye'nin Rus doğalgazına yönelik alternatif arayışlarına başlaması ve kaynak çeşitliliğini sağlama girişimleri Moskova yönetimini tedirgin etti.

Siyasi, ekonomik, askeri ve jeostratejik ilişkilerin Kasım 2015'te yaşanan jet krizi öncesindeki seviyelerin daha da ötesine çıkarılması için Ankara ve Moskova tarafından sergilenen güçlü siyasi irade

2016 yılının en önemli gelişmelerinden birini ortaya çıkardı. Yaklaşık altı aylık bir gerilim ve karşılıklı sertleşme adımlarının ardından dış politikada Rusya ile normalleşme çabasına dönük olarak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 2016 Haziran ayında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e bir mektup göndererek jet krizinden dolayı derin üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. Sonrasında ikili temaslar yoğun biçimde başlamış ve bu süre zarfında Türkiye'nin maruz kaldığı 15 Temmuz başarısız darbe girişimine karşı Rusya'nın meşru hükümete destek mahiyetindeki söylem ve eylemlerde bulunması ilişkilerin yumuşamasına ivme kazandırmıştır.[6]

Bu bağlamda taraflar arasında normalleşme yönünde somut adımlar atılmış, iki ülke liderleri krizden sonra ilk kez 9 Ağustos'ta Rusya'nın St. Petersburg kentinde bir görüşme gerçekleştirmiş ve pozitif anlamda seri gelişmeler sağlanmıştır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 10 Ekim'de 23. Dünya Enerji Kongresi'ne katılmak üzere İstanbul'a gelmesiyle karşılıklı görüşmeler daha somut anlaşma ve iş birlikleri üzerinden perçinlenmiştir. Bu bağlamda Türk girişimcilere ve firmalarına uygulanan ticaret ve yatırım kısıtlamalarının kaldırılması ile ihracat ve yeni yatırımlar anlamında hızlı bir artış sağlanmasında ilerlemeler kaydedilmiştir. Charter seferlerinin yeniden başlaması, turizm sektörün canlandırılması, vizesiz seyahat rejiminin tedricen işler hale getirilmesi, Akkuyu Nükleer Santrali'nin stratejik proje olarak ilan edilmesi ile çeşitli teşviklerden faydalanacak olması, Türk Akımı doğalgaz boru hattı projesinin imzalanması, Türk-Rus ortak yatırım konseyi kurulması ve savunma sanayii alanında ikili iş birliğinin artırılması şeklinde özetlenebilecek derinleşmiş iş birliği vizyonu somut ekonomik ve stratejik açılımları gerçekleştirmiştir.[7]

Bu bakımdan taraflar bölgesel riskler ve küresel belirsizliklerin yoğun olduğu bir ortamda stratejik bir vizyonla karşılıklı ilişkileri tazeleme yoluna gitmişlerdir. Ankara ve Moskova'nın tavırları,

kendi dinamikleri ve dış politikaları açısından olası herhangi bir eksen kaymasından ziyade jeopolitik ve reel politik bir gerçeklik üzerinden iş birliğini somutlaştırdıkları anlamına gelmektedir. Avrupa'ya doğalgazını Ukrayna üzerinden arz eden Rusya son yıllarda yaşadığı sorunlardan dolayı doğalgaz transferi için alternatif arayışlarına yönelmiş ve bu nedenle Türk Akımı projesi 2014 yılında Putin'in önerisi ile gündeme gelmişti. Türk akımı projesi ile Ukrayna bypass edilerek Karadeniz'in altından Türkiye'ye alternatif bir hat sağlanması, iki ülke arasındaki stratejik enerji iş birliğini hem siyasi hem de ekonomik açıdan yeni bir boyuta taşıması beklenmekteydi. Dünya Enerji Kongresi sonrası Ankara ve Moskova Türk Akımı doğalgaz boru hattı projesi için hükümetlerarası anlaşma imzalamışlardır.

Türkiye'nin önemli bir transit ve *hub* ülke olarak Rusya'nın doğalgaz rezervlerini doğrudan Avrupa'ya ulaştıracak hatta iletmesi ve Rusya açısından en büyük ikinci doğalgaz pazarı olan istikrarlı ve jeopolitik önemi haiz bir ülke olması, enerji iş birliğini rasyonel bir seçim haline getirmektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin Avrupa'ya kesintisiz gaz akışı, enerji arz güvenliği ve depolama-işleme altyapısı noktasında sahip olduğu önem ülkeye önemli bir misyon yüklemektedir. Tarafların vardığı mutabakat çerçevesinde Türkiye ve Güneydoğu Avrupa pazarlarını hedef alan toplamda 31,5 milyar metreküp kapasiteye sahip, biri 15,75 milyar metreküp kapasitesinde olan iki boru hattıyla Rus doğalgazının Karadeniz altından aktarılması planlanmaktadır. Böylece orta ve uzun vadede bir doğalgaz ticaret merkezi konumuna gelmeyi hedefleyen Türkiye için Türk Akımı enerji merkezi olma yolunda önemli bir projedir.[8]

Kuşkusuz Ankara ve Moskova arasındaki krizin bu denli hızlı aşılmasında stratejik ve vazgeçilmez olarak enerjiye atfedilen önem ve bölgesel dinamiklerde yaşanan gelişmelerin etkisi olmuştur. Bu kapsamda Ankara'nın siyaseten Moskova ile yakınlaşmasının önem-

li bir sebebi de Suriye savaşının çözümüne yönelik ortak girişimlerde bulunma stratejisidir. Çünkü Türkiye ve Rusya çatışmanın sürmesi ve durmasında hayati öneme sahip iki güçlü aktördür. Suriye krizinin uzaması, büyük bir insanlık trajedisinin derinleşmesine ve bölgesel güvenliğin her geçen süre zarfında aşınmasına sebebiyet vermektedir. Bu gelişmelerin yanına ABD, AB ve BM'nin çözümün sağlanması yönünde pasif kalmaları ve Türkiye'nin FETÖ ve PKK ile mücadele gibi konularda Batılı müttefiklerinden beklediği yeterli desteği görememesi de eklenince Ankara-Moskova ilişkilerinin olumlu bir seyir göstermesi kaçınılmaz olmuştur.

Rusya ile yaşanan krizle beraber çok yönlü tansiyonu yükselen bir dış politikanın sürdürülemeyeceğine karar kılan Türkiye, İsrail başta olmak üzere bölgesel anlamda ticaret partneri olan ülkelerle ilişkilerini normalleştirmeye çalışmıştır. Türkiye'nin İsrail ile olası bir normalleşmenin oluşabilmesi için Mavi Marmara davasından dolayı şart koştuğu hususlar olan mağdur ailelere tazminat, özür ve Gazze'ye yönelik ambargonun hafifletilmesi şartlarını İsrail'in kabul etmesi ve iki ülke arasındaki müzakerelerin olumlu sonuçlanmasıyla üç yıldır süren siyasi kriz 2016 yılının Haziran ayında sona ermiştir. Türkiye ve İsrail'in ikili ilişkileri iyileştirme yolunda sarf ettikleri çabanın tetikleyici unsurları, tırmanmakta olan bölgesel risklerle beraber Türkiye'nin kısmi de olsa Filistin halkının rahatlamasını sağlamayı hedeflemesi ve Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarıdır. Bu açıdan Tel Aviv ve Ankara hükümetlerinin kendi siyasi iradeleri sonucunda geldikleri aşama iki ülke arası ilişkiler bakımından önemli bir dönüm noktasıdır. Zira Ortadoğu'da devlet ve devlet dışı aktörler arasında kurulan ittifakların hızla değiştiği istikrarsız ve kaygan zeminde iki ülke, mevcut reel politik koşullar karşısında ilişkilerini onarma yolunu tercih etmişlerdir.[9] Bölgesel güvenlik risklerinin tırmandığı bir dönemde Türkiye ve İsrail'in ilişkilerini düzeltmesi iki taraf için olduğu kadar bölgenin istikrarı

için de önem taşımaktadır. İki ülke ilişkilerinin bozulması bölgedeki güç dengesinin İran lehine kaymasına sebep olurken İsrail'in bölgede yalnızlığını ve radikalleşmesini artırmıştır.[10] Bu açıdan odak noktasını güvenlik eksenli politikalar oluştursa da ekonomik ilişkiler ve bu ilişkilerin stratejik etkisinin yeniden değerlendirileceği bir sürece girilmiştir.

Doğu Akdeniz'de son on yılda keşfedilmiş olan doğalgaz rezervleri olası iş birliği alanlarından önemli birisini oluşturmaktadır. İki ülke arasında inşa edilecek bir boru hattıyla İsrail doğalgazının yanı sıra Akdeniz havzasında bulunan diğer doğalgaz kaynaklarından (Mısır, Kıbrıs vb.) gelecek arz, Avrupa'nın uzun süredir hissettiği enerji darboğazına merhem olma potansiyelini barındırmaktadır.[11] Türkiye'nin Rusya ve İsrail ile diplomatik ilişkilerini normalleştirmesi genelde olumlu karşılanmış ve dış politikada Ankara'nın atağa geçtiği ifade edilmiştir. Hükümet kanadından benzer şekilde Mısır ve (dolaylı olarak) Suriye ile de ilişkilerin normalleştirilmesi için çaba sarf edildiği ifade edilmiştir.[12]

KÜRESEL BELİRSİZLİKLER VE JEOPOLİTİK RİSKLER KISKACINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

2016 yılı küresel ekonomi açısından belirsizlikler, çalkantılar ve jeopolitik risklerin öne çıktığı oldukça zorlayıcı bir yıl olarak kayıtlara geçti. Başta Çin olmak üzere dünyanın başlıca sanayileşmiş ekonomileri 2016'da son yılların en düşük büyüme oranlarını gerçekleştirdiler. ABD dışındaki gelişmiş ekonomilerde durağanlık, talep daralması ve üretimde yavaşlama dinamikleri öne çıktı. Türkiye ise bu zorlu küresel şartların yanı sıra hem içeride yaşanan güvenlik riskleri ve 15 Temmuz darbe girişimi gibi sorunlar hem de başta Rusya ve Irak ile yaşanan krizlerin tetiklediği daralmalar ile birlikte ihracat tarafında 2015'te olduğu gibi 2016 yılında da kayıplar yaşamaya devam etti.

Türkiye ekonomisi yılın ilk yarısında kayda değer bir büyüme performansı gösterirken darbe girişiminin gerçekleştiği üçüncü çeyrekte kısmi bir daralma kaydetti. Türkiye ekonomisi küresel krizin anaforunda dünya ile birlikte daralma yaşadığı 2009'dan bu yana 27 çeyrek boyunca devam eden pozitif büyüme başarısı sonrasında ilk defa 2016'nın üçüncü çeyreğinde 1,8 puanlık bir daralma yaşadı. Bölgesel riskler ve global belirsizliklerin gölgesinde Türkiye ekonomisi 2016 yılında yaşanan darbe girişimi nedeniyle zor bir dönemden geçti. Özellikle önemli ihracat pazarları konumunda olan Irak ve Suriye'deki siyasi krizler ve iç savaş hali, Arap coğrafyasının hala içinden çıkamadığı buhran durumu gibi yakın coğrafyada meydana gelen politik ve sosyal gerginliklerin dış ticaret rakamlarına doğrudan yansıması, dış ticarette istenen ivmenin sağlanmasını güçleştirdi.

2015 yılının sonuna yaklaşırken Rusya ile yaşanan jet krizi ile beraber siyasi ve ekonomik ilişkilerin gerilemesi, başta turizm ve tarım ürünleri ticareti olmak üzere ticari aktiviteleri önemli ölçüde baskıladı. Türkiye'nin 2010-2016 yılları arasında ihracat ve ithalat gerçekleştirdiği ilk 15 ülkenin listelendiği Tablo 1 ve Tablo 2'de ülkelere yapılan ihracat ve ithalat rakamları görülmektedir. İhracat gerçekleştirilen ülkelerin payları incelendiğinde Avrupa ülkelerinin halen ticarette önemli bir pay aldıkları görülürken son dönemlerde Irak ve Rusya pazarlarında yaşanan kayıpların ihracat rakamlarına negatif etkisi olduğu açıktır. Ülke grupları bağlamında ise Türkiye'nin 2016 yılında ihracat portföyünde Avrupa Birliği'nin (AB) payı 2015'teki yüzde 44'lük orandan yüzde 47,95'e yükselirken Kuzey Amerika bölgesinin payı da 0,25 puan artarak yüzde 5,2 oldu. Buna karşın diğer Avrupa ülkelerinin payı 3,1 puan düşüşle yüzde 6,8 olarak kaydedildi. Afrika, Asya ve Ortadoğu ile diğer Amerika bölgelerinin paylarında ise küçülme gözlendi.

2016 yılında dış ticaret gelişimine bakıldığında 2015'in aynı dönemine göre ihracat dolar bazında yüzde 0,9 ve ithalat yüzde 4,2 gerileme kaydetmiştir. Rusya, Irak ve İsviçre gibi ihracat pazarlarının ülke ihracat performansını en olumsuz etkileyen pazarlar olduğu gözlemlenirken Mısır, Suudi Arabistan, Romanya ve Çin gibi pazarlarda da görece düşüşler göze çarpmaktadır. Dış ticarette ihracat kanadından gelen pozitif katkı ise İran'a yönelik yaptırımların kalkmasıyla bu ülkeye yapılan ihracat yıllık yüzde 40 oranında artmıştır. Bu bakımdan İran pazarı toplam ticari gelişimi en güçlü etkileyen pazar olmuştur. Yılın genelinde çeşitli Avrupa pazarlarında da pozitif ihracat gelişimleri kaydedilmiştir.

2016 yılında Türkiye'nin ihracatının bir miktar toparlanmakla birlikte pozitif bir gelişime geçememesinin ardında ise Rusya ve Irak gibi pazarları etkileyen jeopolitik yansımaların yanı sıra global talepteki yavaş seyrin de etkili olmayı sürdürdüğü bilinmektedir. Türkiye'nin 2016 yılında ithalat performansında kaydedilen gerilemede Rusya ve İran pazarlarının benzer şekilde öne çıktığı dikkat çekerken Çin, Japonya ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) Türkiye'nin ithalatının gelişimini yukarı yönlü etkileyen pazarların başında gelmiştir. Türkiye'nin 2016 yılı genelinde dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre yüzde 2,8 azalarak 341 milyar 167 milyon dolar, dış ticaret açığı ise yüzde 11,7 azalarak 56 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı ise 2015 yılının aynı dönemindeki yüzde 69,5 seviyesinden yüzde 71,8'e yükselmiştir (Tablo 1-2-3).

Tablo 1. Ülkelere Göre Yıllık İhracat
(En Fazla İhracat Yapılan 15 Ülke, milyar dolar)*

	Ülke	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
1	Almanya	14,00	13,42	15,15	13,7	13,12	13,95	11,48
2	İngiltere	11,69	10,56	9,9	8,79	8,69	8,15	7,24
3	Irak	7,64	8,55	10,89	11,95	10,82	8,31	6,04
4	İtalya	7,59	6,89	7,14	6,71	6,37	7,85	6,50
5	ABD	6,62	6,39	6,34	5,64	5,60	4,58	3,76
6	Fransa	6,02	5,85	6,46	6,38	6,12	6,81	6,05
7	İsviçre	2,68	5,67	3,20	1,01	2,12	1,48	2,06
8	İspanya	4,99	4,74	4,75	4,33	3,72	3,92	3,54
9	Birleşik Arap Emirlikleri	5,40	4,68	4,66	4,97	8,17	3,71	3,33
10	İran	4,97	3,66	3,89	4,12	9,92	3,59	3,04
11	Rusya	1,73	3,59	5,94	6,97	6,68	5,99	4,63
12	Suudi Arabistan	3,17	3,47	3,05	3,19	3,68	2,76	2,22
13	Hollanda	3,59	3,15	3,46	3,54	3,24	3,24	2,46
14	Mısır	2,73	3,12	3,30	3,20	3,68	2,76	2,25
15	Romanya	2,67	2,81	3,01	2,62	2,49	2,88	2,60
Toplam İhracat (milyar dolar)		142,557	143,838	157,610	151,802	152,461	134,906	113,883

Kaynak: TÜİK

* 2015 yılında en fazla ihracat yapılan ilk 15 ülkeye göre sıralama yapılmıştır.

Tablo 2. Ülkelere Göre Yıllık İthalat
(En Fazla İthalat Yapılan 15 Ülke, milyar dolar)*

	Ülke	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
1	Çin	25,44	24,87	24,92	24,66	21,29	21,69	17,18
2	Almanya	21,47	21,35	22,37	24,18	21,40	22,99	17,55
3	Rusya	15,16	20,40	25,29	25,06	26,62	23,95	21,60
4	ABD	10,87	11,41	12,73	12,60	14,13	16,03	12,32
5	İtalya	10,21	10,64	12,06	12,88	13,34	13,45	10,14
6	Fransa	7,36	7,60	8,12	8,08	8,59	9,23	8,18
7	Güney Kore	6,38	7,06	7,55	6,09	5,66	6,30	4,76
8	İran	4,69	6,01	9,83	10,38	11,96	12,46	7,64
9	Hindistan	5,75	5,61	6,90	6,37	5,84	6,50	3,41
10	İspanya	5,68	5,59	6,08	6,42	6,02	6,12	4,84
11	İngiltere	5,32	5,54	5,93	6,28	5,63	5,84	4,68
12	Ukrayna	2,55	3,45	4,24	4,52	4,39	4,81	3,83
13	Belçika	3,20	3,15	3,87	3,84	3,69	3,96	3,21
14	Japonya	3,94	3,14	3,20	3,45	3,60	4,26	3,30
15	Polonya	3,24	2,98	3,08	3,18	3,06	3,50	2,62
Toplam İhracat (milyar dolar)		198,610	207,234	242,177	251,661	236,545	240,841	185,544

Kaynak: TÜİK

* 2015 yılında en fazla ithalat yapılan ilk 15 ülkeye göre sıralama yapılmıştır.

Tablo 3. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (Yüzde)

2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
71,8	61,4	56,0	64,5	60,3	65,1	69,4

Kaynak: TÜİK

TÜRKİYE'NİN ENERJİ STRATEJİSİ VE MERKEZ OLMA ARAYIŞINDA ENERJİ İŞ BİRLİKLERİ

Türkiye ihtiyaç duyduğu petrolün yüzde 93,6 ve doğalgazın yüzde 99,2'sini ithal etmektedir. Bu durum enerjide dışarıya olan bağımlılığını ve enerji arz çeşitliliğinin sağlamasının ne kadar hayati olduğunu açıkça yansıtmaktadır. Doğalgaz ihtiyacını dış pazarlardan karşılayan Türkiye son on yıl içerisinde dünyada doğalgaz talebi Çin'den sonra en fazla artan ikinci ülke konumundadır.[13] Tedarikinde dışarıya bu derece bağımlı olunan doğalgazın 2016 yılı içerisinde ithal edilen 46,3 milyar metreküpün (bcm) dağılımına bakıldığında yarısından fazlasının Rusya'dan karşılandığı görülmektedir. Doğalgaz talebinde yüzde 53 ile en büyük arz sağlayıcı olan Rusya'yı, yüzde 17 ile İran ve yüzde 13 ile Azerbaycan takip etmektedir. Sıvılaştırılmış (LNG) olarak ithal edilen iki önemli ülke ise yüzde 9 ile Cezayir ve yüzde 3 ile Nijerya'dır[14] (Grafik 1).

Grafik 1. Türkiye'nin Doğalgaz İthalat Kaynakları Dağılımı (2016)

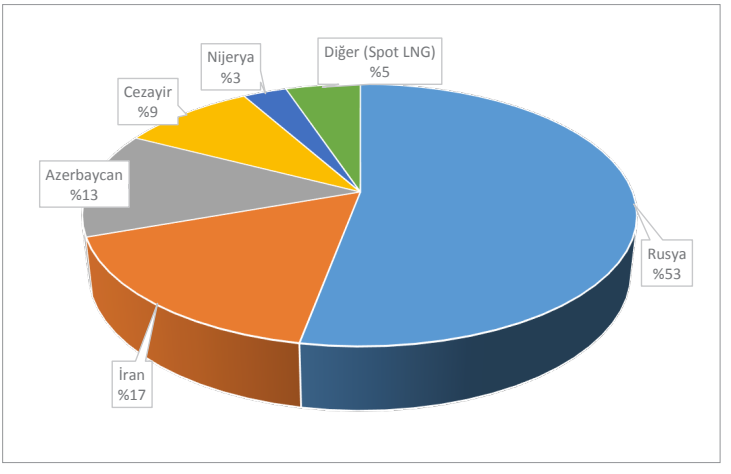

Kaynak: EPDK

2016 yılında Türkiye'nin ithal ettiği petrolün kaynak ülkelere göre dağılımı 2014 yılına göre değişiklik göstermiştir. 2014 yılında

ithalatın yüzde 90'lık bölümü sadece altı ülkeden gerçekleşmekteyken 2016'da kaynak ülke dengelerinin değiştiği ve petrol ithalinde ülke sayısının artışı göze çarpmaktadır. Türkiye 2016 yılında gerçekleştirdiği toplam 40,27 milyon ton petrol ithalatının yüzde 23'ünü Irak, yüzde 19'unu Rusya ve yüzde 17'sini İran'dan karşılamıştır. 2016 yılında petrol ithalatında en çok dikkat çeken husus ise düşük oranda petrol ithal edilen ülkelerin çeşitliliği olurken önceki yıllara kıyasla İran ve Suudi Arabistan'dan ithal edilen petrol oranında düşüş yaşandığı, Rusya ve Hindistan'ın payının ise önemli oranda yükseldiği göze çarpmaktadır[15] (Grafik 2).

Grafik 2. Türkiye'nin Petrol İthalat Kaynakları Dağılımı (2016)

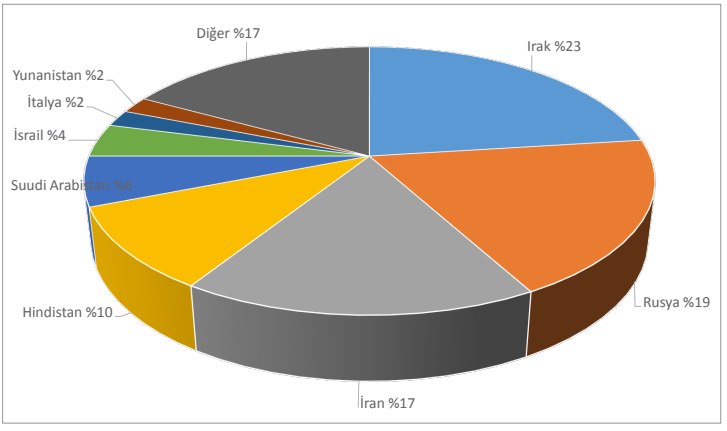

Kaynak: EPDK

Türkiye coğrafi ve jeostratejik konumu itibarıyla ispatlanmış petrol ve doğalgaz rezervlerinin dörtte üçüne sahip bölge ülkeleri ve Avrupa'daki tüketici pazarları arasında çok önemli bir konuma sahiptir. Sahip olunan bu ayrıcalıklı doğal köprü konumu Türkiye'ye enerji güvenliği kapsamında potansiyel fırsatlar ve sorumluluklar yüklemektedir. Bu minvalde Türkiye'nin enerji alanında gerçekleştirdiği stratejik ve büyük projelerin temelinde bu konumunu pekiştirme girişimleri bulunmaktadır. Bu yönde Türkiye'nin enerjide ti-

caret üssü olma yolunda petrol ve doğalgazın fiyatlanacağı bir enerji borsası kurma girişimleri ve doğalgaz depolama kapasitesinin de artırılmasına yönelik çalışmaları devam etmektedir.[16]

Türkiye'nin enerji üssü olması sadece ekonomik kazanım açısından değil aynı zamanda siyasi olarak da elinin güçlenmesi anlamına gelmektedir. Türkiye'nin enerji vizyonunun zirve noktası olan *hub* olma hedefi açısından öncelikle kendi talebinden daha fazla doğalgaz arzı ve kaynak çeşitlendirmesine ihtiyacı bulunmaktadır. Türkiye enerji arz ve talep ülkeleri arasında oldukça avantajlı bir konuma sahip olmanın yanı sıra jeopolitik olarak rakibi konumundaki ülkelere göre daha istikrarlı bir görünüme sahip olması ve yüksek talep oranıyla kozlarını doğru kullanması halinde ithalat faturasını düşürebileceği gibi enerji *hub*'u olarak da öne çıkabilir. Ancak bunun için *hub* alt yapısının temeli olan reformları hızla hayat geçirmek, fazla sayıda alıcı ve satıcının buluşmasına ortam sağlayacak bir zeminin yaratılması gerekmektedir. Aksi takdirde Türkiye'nin salt transit geçiş ülkesi olarak bir anlamda "güvenilir enerji koridoru" şeklinde anılması söz konusu olabilir.[17]

Bu bakımdan Ortadoğu, Hazar Bölgesi, Rusya ve Orta Asya gibi ispatlanmış petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından zengin bölgeler ile başta AB ülkeleri olmak üzere, petrol ve doğalgaz ithalat bağımlılığı yüksek olan ülkeler arasındaki coğrafi konumuyla Türkiye, enerji kaynaklarının arz ve talep edilen bölgeler arasında taşınmasında stratejik öneme sahiptir. Özellikle Azerbaycan gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak TANAP projesi Türkiye'nin stratejik öneminin daha da ön plana çıkmasını sağlamıştır. OECD ülkeleri arasında 2010 yılından bu yana en yüksek enerji talep artış oranına sahip olan Türkiye'nin büyük ölçüde enerji ithalatına bağımlı olması enerji güvenliği açısından dikkati çeken bir husustur. Bu kapsamda hassas bir bölgede yer alan Türkiye için enerji arzının kesilmemesi gerekmekte, bu yolda gerek kamu kuruluşları gerekse

özel piyasa aktörleri farklı projelere katılmakta, enerji arzının sürmesi ve yerli kaynakların değerlendirilmesi için çalışmaktadır. 2015 yılında küresel piyasalarda petrol fiyatlarının düşmeye devam etmesi, diğer petrol ve doğalgaz ithal eden ülkeler gibi Türkiye'nin de petrol ve doğalgaz ithalat maliyetinin azalmasını sağlamıştır. Cari açık 2015 yılında petrol fiyatlarında yaşanan düşüşle dış ticaret açığındaki gerilemeye paralel biçimde bir önceki yıla göre yüzde 26 daralarak 32,19 milyar dolar olarak açıklanmıştır.[18]

Türkiye, Rusya doğalgazını Avrupa'ya taşıyacak olan Türk Akımı projesiyle enerjide merkez olma arayışı çerçevesinde önemli bir misyon almak istemektedir. Bulunduğu bölgenin siyasi ve ekonomik karışıklıklarından kaynaklanan maliyetleri yüklenmekten ziyade sahip olduğu coğrafi konumun avantajlarını fırsata çevirmeyi amaçlayarak, enerji politikalarının temel eksenini enerji merkezi olma hedefi üzerinden inşa etmeye başlamıştır. Bu bağlamda enerji ticaretinde iş birliklerinin devam ettiği Rusya, Azerbaycan ve İran ile birlikte enerji kaynaklarını dış pazarlara transfer etmek isteyen Irak, Türkmenistan ve Doğu Akdeniz ülkeleri ile önemli proje ve iş birliklerine yönelik imzalar atılmıştır.[19] Türkiye'nin enerji ithalatında birkaç ülke ile sınırlı olan yüksek oranda bağımlı yapısını ülke ve kaynak çeşitlendirilmesi yoluyla geliştirme arayışları özellikle Rusya ile yaşanan kriz sonrasında hızlanmıştır. Türkiye, Rusya ile imzaladığı Türk Akımı projesine rağmen bağımlılığını azaltmak yolunda Rusya'dan aldığı yüksek miktarda doğalgazın ithalattaki payını düşürmek için bölgesindeki diğer ülkelerle önemli iş birlikleri de yürütmektedir. Bu iş birliklerinin başında GGK ve Doğu Akdeniz doğalgaz projeleri gelmektedir. Bunlar arasında GGK projesi aracılığıyla Türkiye, Azerbaycan doğalgazını Avrupa'ya ulaştırmayı planlarken hatırı sayılır bir miktarda doğalgazı kullanma imkanını da elde etmektedir. Türkiye, Rusya ile yaşadığı gerginlik sonrası Azerbaycan ile masaya otu-

rarak TANAP'ın belirlenenden daha kısa sürede bitirilmesi konusunda mutabakata varırken bununla birlikte Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) doğalgazı ve Katar'dan ithal edilecek LNG transferi konusunda da çalışmalara başlamıştır.[20]

İsrail ve Doğu Akdeniz havzasındaki doğalgaz kaynaklarının Avrupa'ya ihracında en az maliyetli güzergahın Türkiye üzerinden geçtiğinin anlaşılması, Ankara ve Tel Aviv arasında enerji iş birliği altyapısını hazırlamakla kalmamış, iki ülke ilişkilerinin siyaseten normalleşmesine de katkı sunmuştur. Bu kapsamda iki ülke enerji bakanlarının görüşmesi ile başlayan süreçte İsrail'in doğalgazını Türkiye üzerinden AB pazarlarına ulaştırabilmesi üzerine görüşmeler süregelmektedir.[21] Bu arada 8 Aralık 2016 tarihinde İsrail-Yunanistan-Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında yapılan üçlü zirve görüşmelerinde, Türkiye'nin bypass edilmesiyle İsrail doğalgazını GKRY ve Yunanistan üzerinden AB'ye taşıyacak olan Doğu Akdeniz Doğalgaz Boru Hattı (East Med Pipeline) projesi kapsamında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda stratejik önemi yüksek olan İsrail'in doğalgazını hangi hat üzerinden ihraç edeceği hala belirsizliğini korumaktadır.

DIŞ POLİTİKADA DENGE UNSURU: "ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ"

Küresel ekonomi politikte yoğun hissedilen belirsizliklerle 2016 yılında derinleşen Suriye krizi, Trump'ın ABD Başkanı seçilmesi, Avrupa'da yükselişe geçen aşırı sağ ve jeopolitik riskler küresel eksende tartışmaların yönünü belirleyen etmenlerdi. Bunların yanı sıra Türkiye-AB arasındaki ilişkiler 2016 yılında yaşanan iç ve dış gelişmeler kaynaklı inişli-çıkışlı bir seyir izledi. Kasım 2015 ve Mart 2016 zirvelerinde mülteci krizi temelinde ulaşılan mutabakat çerçevesinde Türkiye vatandaşlarına vize serbestiyeti sağlanması yönünde ilişkilerin evriminin olumlu yönde seyredeceği beklentisi bulunu-

yordu. Lakin olumlu atmosfere rağmen içeride yaşanan terör saldırıları ve 15 Temmuz darbe girişimi karşısında Türkiye'nin güvenlik ve bekasını sağlamaya yönelik politik öncelikler ve AB'nin darbe sonrası ikircikli tutumu karşılıklı ilişkilerin sorgulanmasına ve bir güven bunalımına girilmesine neden oldu. Bu gelişmelerin üstüne Kasım ayında Avrupa Parlamentosu (AP) tarafından, Türkiye'nin AB ile sürdürdüğü müzakerelerin geçici süreliğine dondurulmasını tavsiye eden ve hukuki bağlayıcılığı olmayan tasarıyı kabul etmesi mevcut ilişkileri kopma noktasına getirdi.[22]

Konjonktürel olarak ülkelerin dış politika tercihlerine etki eden bu unsurlar, Türkiye gibi yükselen güç olan bir ülkenin müttefikleriyle ilişkilerini test etmiş ve Ankara'nın bölgesel çapta etkisi çokça tartışılan ŞİÖ'ye yönelik ilgisini tekrardan gündeme getirmiştir. Batı dünyasının korumacı, izolasyonist ve ötekileştirici politikalarının neden olduğu belirsizliklerin ortasında Türkiye, Çin, Rusya ve Hindistan gibi ülkelerden oluşan ŞİÖ ve bunların ekonomik girişimi olan BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) gruplarıyla yakınlaşarak bir stratejik dengeleme sağlamayı hedeflemiştir.[23] Bölgesel bir iş birliği örgütü olan ŞİÖ'nün Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'dan oluşan altı üyesinin yanı sıra altı gözlemcisi ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu altı "diyalog ortağı" bulunmaktadır. Örgüt 1996 yılında "Şanghay Beşlisi" adıyla kurulmuş, 2001'de Özbekistan'ın yer almasından sonra "Şanghay İşbirliği Örgütü" olarak ismini değiştirmiştir. ŞİÖ üyesi altı ülke dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 25'ini oluştururken gözlemciler ve diyalog ortakları da buna eklendiğinde dünya nüfusunun yaklaşık olarak yarısını içermektedir.[24] Türkiye'nin ilgisi ve ŞİÖ'ye üye olma ihtimali üzerine örgütün en önemli ve büyük güçleri olan Çin ve Rusya, Türkiye'ye olumlu anlamda sinyaller vermişlerdir. Örgütün varlığının en önemli etkenlerinin başında bölge sorunlarının bölge ülkeleri tarafından çözülmesi, bu suretle bölge

dışı devlet ve örgütlerin bölge sorunlarına müdahil olmaması talebi geliyor. Bu çerçevede sınır güvenliği sorunlarının çözümü ile işe başlayan teşkilat adım adım ekonomiden teröre ve diğer alanlara yönelmiştir.[25] Lakin zamanla küresel sistem içerisinde etkili olmak isteyen örgütün amacının, 2007 yılında Bişkek Zirvesi'nde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, "Tek kutuplu dünya kabul edilemez" açıklamasıyla bir anlamda ABD önderliğindeki Batı blokuna karşı alternatif bir blok olduğu tartışılagelmiştir. Bu açıdan açıkça ortaya konmasa da ŞİÖ'nün temelde ABD'nin dünya stratejisinde jeopolitik hedeflerine karşı bir oluşum olduğu söylenebilir.[26]

Bu anlamda ele alındığında Türkiye'nin ŞİÖ üyeliğinin Avrupa çıpasını tamamen terk etmesi ve Doğu'ya yönelik bir eksen kaymasından ziyade hem siyasi hem de ekonomik olarak önemli bir denge unsuru olarak görülmelidir. Türkiye, AB ile ilişkileri kesmeden ŞİÖ üyesi olabilecektir. AB ile ilişkisini sürdüren Türkiye'nin Asya'daki pazarlara erişimi açısından böylesi bir açılım büyük önem taşımaktadır. ŞİÖ enerji güvenliği ve lojistik bağlantılar açısından yükselen Asya'yı temsil ettiği ve içinde dünya ekonomisinin yükselen güçleri olduğu için dünya sisteminin temel ekseninin kaymakta olduğu bir yörüngeyi temsil etmektedir. ŞİÖ'nün imkan ve kabiliyetlerine bakıldığında Rusya, Çin, Kazakistan ve muhtemel istikbalde Hindistan, Pakistan ve Türkiye savunma ve güvenlik konusunda uluslararası sistem içerisinde belli standartlarda yeterince gelişmiş devletler olarak görülmektedir. Aynı zamanda nüfus, teknoloji, ekonomi, siyaset ve askeri güç bakımından dünya ölçeğinde önemli devletler olarak görülmektedirler. Örgüt, mevcut ve muhtemel üye ülkeler arasındaki ekonomik potansiyeli henüz yansıtmamasına rağmen Hindistan ve Türkiye'nin de dahil olmasıyla dünya toplam gayrisafi milli hasılasının (GSMH) yaklaşık 20 trilyon dolarlık kısmı üye devletlere ait olacaktır ki bu bir anlamda grubun AB'nin önüne geçmesi anlamı taşıyacaktır.[27]

Türkiye'nin ŞİÖ ile yakınlaşmasının ilk somut ifadesi olarak Ankara "Enerji Kulübü"nün 2017 dönem başkanı olarak oy birliğiyle deklare edilmiştir. Enerji Kulübü'nde bugüne kadar üye ülkeler dönem başkanı olabiliyorken ilk kez üye olmayan bir ülkeye başkanlık görevi verilmesi önemlidir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak Twitter hesabından konuya dair şu ifadeleri kullanmıştır:

> Türkiye, bugün itibarıyla Şanghay İşbirliği Örgütü Enerji Kulübü'nün 2017 dönem başkanlığını üstlenmiştir. Dünya enerji üretim ve tüketiminde en büyük paya sahip olan bu birlik içinde, ana üyelerin dışında ilk kez bir dönem başkanı olacak. Bu dönem başkanlığı, enerji stratejilerimizin daha güçlü uygulanmasında, enerji işbirliklerimizin derinleşmesinde katkı sağlayacak.[28]

Enerji Kulübü'nde yer alan ŞİÖ ülkeleri enerji potansiyeli açısından dünya elektrik üretiminin yüzde 36'sı, doğalgaz üretiminin yüzde 23'ü, petrol üretiminin yüzde 20,8'i ve kömür üretiminin de yüzde 60,25'ini karşılamaktadır. Üye ülkeler enerji tüketiminde ise doğalgazın yaklaşık yüzde 28'i, ham petrolün yüzde 25,2'si ve kömürün de yüzde 65,1'ini tüketmekteler. ŞİÖ'nün devlet ve hükümet başkanları tarafından kabul edilen "Çok Uluslu Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Programı"nda yer alan enerji alanındaki kararların uygulanmasında Enerji Kulübü'nün önemli bir rol üstleneceği belirtilmektedir.[29]

İNSANİ YÖNETİŞİMDE TÜRKİYE'NİN KALKINMA YARDIMLARI

Dış politikanın ekonomi politiği bağlamında değinmek istediğimiz bir diğer konu son yıllarda Türkiye'nin küresel çapta öne çıkmasını sağlayan kalkınma yardımlarıdır. Yükselen ve orta ölçekli bir güç olarak Türkiye, kamu diplomasisi yoluyla tarihi ve kültürel bağlarını canlandırmak, karşılıklı iş birliğini sağlamak ve ticari kapasitesini artırmak üzere insani yardımlar ekseninde proaktif bir kamu

diplomasisi yönetişimi yürütmektedir. Türkiye'nin 1980'lerde gıda yardımları şeklinde başlattığı insani yardımları zamanla kalkınma destekleri ve teknik iş birliği odaklı bir yöne doğru evrilmiştir. Kalkınma yardımlarında son yıllarda artan insani yardım performansı ile Türkiye bu alanda küresel bazda oldukça güçlü bir konuma yükselirken, insani yardım girişimleri dünyanın farklı coğrafyalarında yayılmakla kalmamış hem nitelik hem de nicelik bakımından çeşitlenerek dış politika girişimlerini destekleyecek düzeyde kapsamlı hale gelmiştir. Süregelen insani yardımlar arasında özellikle 2004 Güneydoğu Asya depremi, 2005 Pakistan depremi, 2006'da Lübnan'daki insani kriz, 2008 Gazze krizi, 2010 Haiti ve Şili depremleri, 2010 Pakistan'daki sel felaketi, 2011 Japonya depremi, Libya krizi, 2014'te Bosna Hersek ve Sırbistan'da yaşanan sel felaketi, 2015'te Nepal ve Afganistan'da meydana gelen depremler, yine aynı yıl Andaman Denizi'nde yaşanan kriz nedeniyle denizde mahsur kalan binlerce Rohingyalı ve Bengallinin kurtarılması, 2016'da Ekvator'da meydana gelen deprem ve son yıllarda süregelen Suriye ve Yemen'deki insani durum nedeniyle gerçekleştirilen yardım operasyonları başı çekmektedir.[30]

Türkiye'nin 2000'li yıllarla birlikte kalkınma yardımları üzerinden sürdürdüğü diplomatik açılım, Batılı bağışçılardan farklı olarak küresel ölçekte özellikle Afrika, Asya ve Ortadoğu bölgelerinde ihtiyacı olan toplumlara yönelik "insani durum"un merkeze alındığı yeni bir insani yardım politikası oluşturabilmenin imkanlarını aramaya çalışması olarak okunmaktadır. Bu yıllarla beraber yükselişe geçen ve Türk dış politikasının en önemli yumuşak güç ayaklarından biri olan "insani yardım" politikasının dış politika yapımında önemli unsurlardan biri haline geldiği gözlemlenmektedir.[31] Bu sayede Türkiye'nin kalkınma yardımları alanında çizdiği rota onu benzer ülkelerden farklı kılmakta, Batılı ülkelerin aksine kalkınma yardımlarında Türkiye siyasi şartları

öne sürmeden ve yardım yapılan ülkenin içişlerine karışmadan etkin bir insani diplomasi yürütmektedir. On yıllardır Batılı ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan yardımlar karşılığında kendilerine neoliberal ekonomi politikaları dayatılan az gelişmiş ülkeler için Türkiye'nin bu yaklaşımı oldukça değerlidir. Bu yüzden de Türkiye az gelişmiş ülkeler nezdinde saygınlık kazanmış durumdadır ve bu saygınlık yumuşak gücünün en büyük bileşenini oluşturmaktadır.[32]

Türkiye'nin insani yardım alanında yaptığı faaliyetler ve ortaya koyduğu farklı yaklaşımları dış politikada "insani devlet" (*humanitarian state*) ve "insani diplomasi" (*humanitarian diplomacy*) kavramlarının öne çıkmasını sağlamıştır.[33] Türkiye ihtiyaç bölgelerine yardım elini uzatırken bunu bir karşılık bekleyerek ya da bir somut çıkar uğruna yapmamakta iken gelişmiş ülkelerin birçoğu insani yardım konusuna kendi uluslararası siyasi ajandalarına hizmet etme mantığı ve pragmatizmi ile yaklaşmaktadır. Gelişmiş ülkeler kalkınma yardımları ve insani yardımda bulunurken kendi destekledikleri liderlerin iktidarda olması, kendilerinin işaret ettikleri ekonomik politikaların uygulanması veya BM'de kendilerinin onayladıkları kararlara destek verilmesi gibi yardımın özüne aykırı olan "şartlılık kriterleri" gözetebilmektedir. Bundan dolayı da dış yardımlar siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan beklenen etkileri oluşturamamaktadır.[34]

İnsani yardımlar konusunda son dönemlerde kurumsal tecrübesi ve dinamizmi ile uluslararası toplumun dikkatlerini üzerine çeken Türkiye AFAD, TİKA ve Kızılay öncülüğünde çeşitli kurum ve sivil toplum örgütlerinin katkısı ile dünyanın farklı bölgelerinde insani krizlere yardım elini uzatmaktadır.[35] İnsani yardımların detaylarının paylaşıldığı 2016'da yayımlanan Küresel İnsani Yardım Raporu Türkiye'nin kalkınma yardımlarındaki durumunu açıkça göstermektedir. İlgili rapora göre 2015 yılında en fazla uluslararası

yardımda bulunan ülkeler sıralamasında ilk sırada yer alan ABD'nin ardından ikinci olarak Türkiye bulunmakta, onu İngiltere, AB kurumları, Almanya ve İsveç gibi ülkeler takip etmektedir (Tablo 4).

2016 Küresel İnsani Yardım Raporu'na göre Türkiye'nin gerçekleştirdiği 3,2 milyar ABD dolarlık insani yardım geçen yıl dünyada yapılan toplam yardımın yüzde 11'ini oluşturmaktadır. ABD'nin ardından en çok uluslararası insani yardım yapan ikinci ülke konumuna gelen Türkiye, 2015 yılında milli gelire oran bakımından yüzde 0,37 ile dünyada en fazla insani yardım yapan ülke olarak "en cömert ülke" konumunda yer almıştır. 2015 yılında milli gelire oran bakımından en fazla yardım yapan ülkeler olarak Türkiye'yi yüzde 0,33 ile Kuveyt ve yüzde 0,25 ile BAE takip etmiştir (Grafik 3). Rapora göre milli gelire oran bakımından en fazla insani yardım yapan ilk üç ülkenin Müslüman ülkeler olması dikkat çeken olumlu bir unsurdur.[36] Türkiye'nin yürüttüğü insani diplomasi sayesinde bir dönem insani yardım alanında yardım alan ülke olmaktan hızla uzaklaşarak küresel ölçekte yardım veren ülke konumuna yükseldiği gözlenirken, insani yardım alanına getirdiği yeni yaklaşım da ayrıca takdir edilmektedir.

Tablo 4. İnsani Yardımda Öncü Ülkeler (2015, milyar dolar)

1	ABD	6,4
2	Türkiye	3,2
3	İngiltere	2,8
4	AB Kurumları	2,0
5	Almanya	1,5
6	İsveç	1,2
7	Birleşik Arap Emirlikleri	1,1
8	Japonya	1,0

Kaynak: Global Humanitarian Asistance (2016).

Grafik 3. Kişi Başına Düşen GSMH Oranına Göre En Cömert Ülkeler (2015, yüzde)

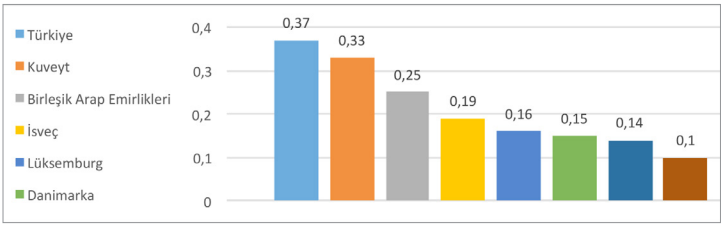

Kaynak: Global Humanitarian Asistance (2016).

Türkiye'nin insani yardımları özellikle Suriye'deki iç savaş sırasında hızlanarak artış göstermiştir. Türkiye'nin milli gelirine oranla dünyada en fazla dış yardım yapan ülkelerden biri olmasında bu anlamda zemin hazırlayan bölgesel gelişmeler olmuştur. Türkiye kişi başına düşen GSYH oranı açısından yukarıdaki listede yer alan ülkelerin hepsinden daha düşük noktada olmasına rağmen, yaptığı yardımlar açısından dünyanın en zengin ülkeleri ile rekabet eder bir konuma gelmiştir.[37] Suriye'deki iç savaş ve çatışmalardan kaçmak zorunda kalan Suriyeliler başta olmak üzere dünyanın farklı yerlerindeki mültecilere ev sahipliği yapan Türkiye 2,7 milyon Suriyeli ile birlikte yaklaşık 3 milyon sığınmacıyı ülke toprakları içerisinde barındırmaktadır ve 2011'den bu yana 10 milyar doların üzerinde harcama gerçekleştirmiştir. BM verilerine göre Türkiye dünyada en fazla sığınmacıya resmen ev sahipliği yapan ülke olarak tescil edilmiş ve Suriye krizi boyunca AFAD ve Kızılay tarafından mültecilere sunulmuş olan imkanlar uluslararası camianın takdirini kazanmıştır.[38] Günümüzde devletlerarası iş birliğini geliştirmede en önemli unsurlardan birisi olarak değerlendirilen kalkınma yardımları, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreçlerine destek olmak ve acil problemlerine çözüm bulmak amacıyla yapılan ayni veya nakdi yardımları ve yatırımları kapsamaktadır.[39]

Küresel ve bölgesel etki alanını genişleten Türkiye kalkınma yardımlarında gösterdiği çabasıyla önemli aşamalar kaydetmiştir. Türkiye'nin 2004 yılında sadece 230 milyon dolar olan kalkınma yardımları, zaman içerisinde artış göstererek 2015 yılında 3 milyar 92 milyon dolara yükselmiştir. Uluslararası düzeydeki insani yardımlarda öncü ülke konumuna gelen Türkiye, insani yardım faaliyetlerini ağırlıklı olarak Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) aracılığıyla yürütmektedir. 2004-2015 yılları arasında TİKA aracılığıyla gerçekleştirilen resmi kalkınma yardımlarının toplam miktarı 18 milyar doları geçmiştir (Grafik 5). Kalkınma yardımlarının 2015 yılındaki bölgesel dağılımı incelendiğinde en büyük pay alan bölgelerin başında Ortadoğu coğrafyası yer alırken, onu sırasıyla Orta Asya, Kafkasya, Balkanlar ve Afrika coğrafyasında yer alan görece az gelişmiş ve gelişmekte olan insani yardıma ihtiyaç duyan ülkeler izlemektedir. Türkiye'nin 2004-2015 yılları arasında 18 milyar doları aşan kalkınma yardımlarının bölgesel dağılımı da benzerlik göstermekte, ilgili yıllar arasındaki yardımların bölgesel paylarında Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya'yı barındıran Asya kıtasının yüzde 79 oranında yer aldığı görülmektedir. Asya'yı yüzde 14 ile Afrika ve değişen oranlarla Balkanlar, Doğu Avrupa ve Okyanusya izlemektedir (Grafik 6).

Grafik 4. Türkiye'nin Resmi Kalkınma Yardımları (2004-2015, milyon dolar)

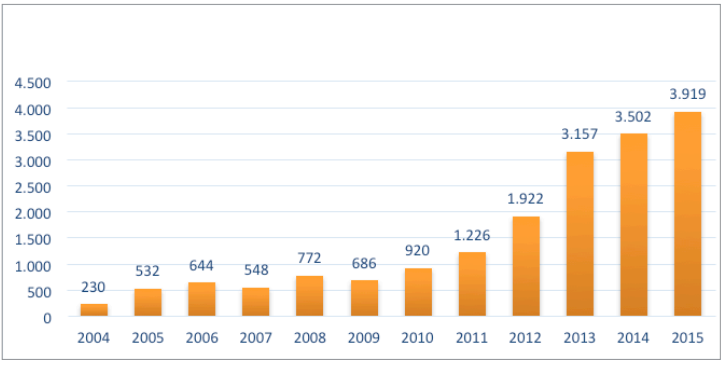

Kaynak: T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü

Grafik 5. TİKA Yardımlarının Bölgesel Dağılımı (2015, milyon dolar)

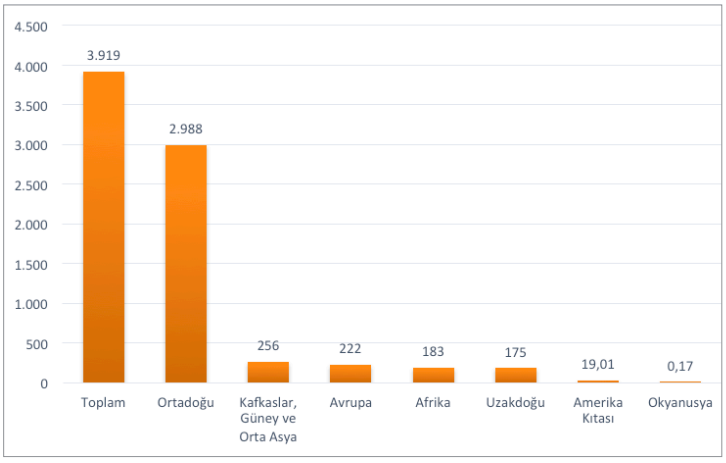

Kaynak: T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü

Grafik 6. TİKA Yardımlarının Bölgesel Dağılımı (2004-2015, yüzde)

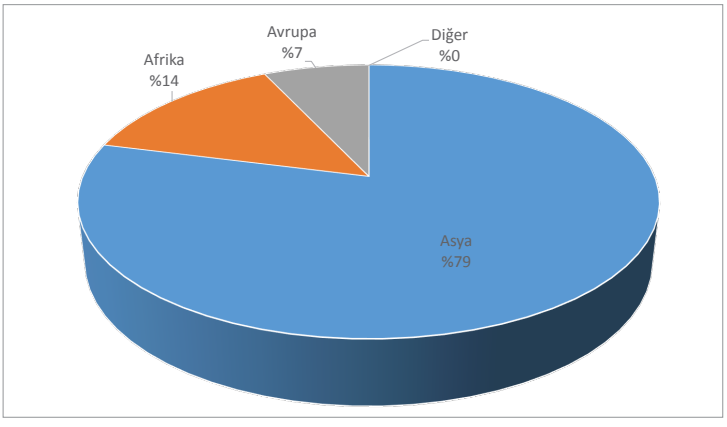

Kaynak: T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü

İnsani yardım alanında Türkiye'nin gösterdiği olumlu performans 2016 Mayıs ayında küresel düzeydeki insani kriz ve mağduriyetlere karşı tarihi bir küresel aksiyon çağrısıyla uluslararası toplumu eyleme davet eden yüksek düzeyli bir platform olan "Dünya İnsani Zirvesi"ne ev sahipliği yapmasını sağladı. Birleşmiş Millet-

ler Genel Sekreteri Ban Ki-moon'un önerisi ile ilk defa İstanbul'da düzenlenen "Dünya İnsani Zirvesi" bu alandaki başlıca kamusal ve sivil paydaşları bir araya getiren bir platform olması açısından büyük önem taşımaktaydı. Son on yılda dünyada yardıma muhtaç insan sayısı iki katına çıkarken, 2016 yılı itibarıyla dünyada 125 milyon kişi insani yardıma ihtiyaç duymaktadır. Bu rakam İkinci Dünya Savaşı'ndan beri karşılaşılan en büyük insani yardım ihtiyacına işaret etmektedir ki bu gerçeklik dünyanın kritik bir dönemeçte yer aldığını ve uluslararası aktörler ve toplumların bu duruma seyirci kalmaması gerektiğini göstermektedir. Bu bakımdan zirvenin öncelikli amaçlardan birisi de insani yardım konularında küresel farkındalık oluşturmaya yönelikti.[40] Zirvede ana amaç ve hedef ise insani eylem için gelecekteki sorunların ele alınmasında ileriye dönük bir gündem oluşturabilmek, böylece insani prensiplere bağlı daha kapsayıcı ve çeşitli insani bir sistem inşa etmek olarak belirtilmişti.[41] Böylece Türkiye'nin dış politikada gerçekleştirmeye çalıştığı proaktif kalkınma ve iş birliğine yönelik politikaların uluslararası kamuoyu tarafından da takdir edildiği görülmektedir. Mevcut küresel sistemde yaşanan insani krizlere yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi ve insani yardım çabalarının geleceğine ilişkin ortak bir ajanda oluşturulmasının yanı sıra bu zirve, Türkiye'nin insani alanda biriktirdiği tecrübelerini ve dünyaya örnek teşkil eden uygulamalarını uluslararası toplumla paylaşma fırsatı bulmasını da sağlamıştır.

SONUÇ

Türkiye ekonomisi 2016 yılında kendi iç dinamiklerinin yanında yaşanan kritik küresel çalkantılar ve gelişmelerin etkili olduğu bir süreç yaşamıştır. Küresel ekonomide Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılma kararı (Brexit) sonrası yaşanan belirsizlikler ve Avrupa'nın geleceğine yönelik endişeler artış göstermiştir. AB'nin kendi içinde

yaşanan muhtemel çıkış tartışmalarının tetiklediği belirsizlik küresel piyasalara taşınmıştır. ABD Başkanlık seçimlerini Donald Trump'ın kazanması sonrasında küresel piyasalarda baş gösteren panik ve belirsizlik, FED'den gelecek muhtemel faiz artırımı kararı beklentisiyle yükselmiştir. Nihayetinde küresel ticaretteki zayıflama, Trump ve FED etkisi ile 15 Temmuz başarısız darbe girişimi ve bölgesel çatışmalardan kaynaklanan ciddi jeopolitik risklerin gölgesinde Türkiye ekonomi politiği de zor ve sancılı bir süreçten geçmiştir. Bu gelişmelerin gölgesinde Türkiye atlatılan 15 Temmuz darbe girişiminin öncesi ve sonrasında dış politikada izlenen normalleşme adımlarıyla bölgesel siyasi ve ekonomik riskleri minimize etmeye çalışmıştır.

Türkiye jeostratejik konumundan dolayı küresel ve bölgesel enerji koridorlarında bir *hub* ve enerji ticareti merkezi olma pozisyonunu güçlendirmek ve bunu enerji stratejisine yansıtmak durumundadır. Türkiye'nin enerjide merkez ve ticaret üssü olması, doğu ile batıyı birleştirmesi, enerji kaynakları transferinde alternatif kaynaklarla enerji maliyetlerini aşağı çekmesi ve enerjide bölgesel bir aktör haline gelmesi adına yeni iş birliklerinin yapılması önem arz etmektedir.[42] Bu kapsamda Türkiye'nin 2016 yılında enerji anlaşmaları ve iş birlikleri kanalıyla izlediği proaktif dış politikanın sürdürülmesi bir tercihten çok ihtiyaçtır.

Dış politikanın ekonomi politik yansıması olan dış ticaret pazarlarını çeşitlendirme yönünde yoğun bir ekonomi diplomasisi yürütmeye devam eden Türkiye, yakın coğrafyasındaki jeopolitik riskler ve komşu ülkelerle yaşanan krizlerden dolayı ihracat pazarlarını çeşitlendirmesinin ne kadar gerekli olduğunu görmektedir. Türkiye'nin jeopolitik riskler ve küresel belirsizliklerin gölgesinde sürdürmek istediği ekonomik dinamizmin kalıcı olabilmesi için yapısal dönüşümlere ihtiyacı olduğu gözlenmektedir. Bu açıdan bilim, sanayi ve teknoloji politikalarıyla yüksek katma değerli üretim

gerçekleştirme hedefiyle reel ekonomiyi, tarımda modernizasyonu ve ihracatı hedef alan, ulusal tasarruflara dayalı, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir ekonomik modele geçilmesi elzemdir. Ancak bu sayede Türkiye ekonomisinin son dönemlerde maruz kaldığı konjonktürel baskı ve döviz kurlarındaki oynaklıktan kaynaklanan riskleri bir ölçüde elimine etmesi mümkün olabilecektir.

NOTLAR

1. "Başbakan Yıldırım Partisinin İlk Grup Toplantısında Konuştu", TRT Haber, 24 Mayıs 2016; "Başbakan Binali Yıldırım: Dostlarını Artıran Düşmanlarını Azaltan Bir Dış Politika Anlayışını Güçlendireceğiz", *Hürriyet,* 16 Haziran 2016.
2. Beril Dedeoğlu, "Yeni Türkiye için Yeni Dış Politika", *Star,* 3 Haziran 2016.
3. "5 Maddede Yeni Türkiye-Rusya İlişkileri", NTV, 11 Ekim 2016.
4. "Türk Dış Politikası Değişiyor mu?", Aljazeera Turk, 12 Temmuz 2016.
5. Şaban Kardaş, "Normalleşme Dalgası ve Stratejik Esneklik", *Ortadoğu Analiz,* (Temmuz-Ağustos 2016), http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4728?s=orsam%7Cturkish, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
6. "Putin'den Erdoğan'a Destek Telefonu", *Milliyet,* 17 Temmuz 2016; "Rusya'dan Güçlü Destek Aldık", *Dünya,* 23 Temmuz 2016; "Turkey Thanks Putin for Unconditional Support Over Coup Attempt", *Hurriyet Daily News,* 25 Temmuz 2016; "Putin, Erdogan Mend Ties as Post-Coup Turkey Turns to Russia", Bloomberg, 26 Temmuz 2016; "Turkey's President Erdogan and Vladimir Putin Seek to 'Reset' Ties in First Meeting Since Russian Jet Downing", *Independent,* 9 Ağustos 2016; "Erdoğan'a Destek Batı'dan Değil Putin'den Geldi", Sputnik Türkiye, 12 Ağustos 2016.
7. "Rusya ve Türkiye, Türk Akımı Anlaşmasını İmzaladı", Sputnik Türkiye, 10 Ekim 2016.
8. "Russia and Turkey Agree Gas Pipeline Deal", *Financial Times*, 10 Ekim 2016; "Turkish Stream Gas Pipeline: Moscow & Ankara Sign Agreement in Istanbul", RT, 10 Ekim 2016; Türk Akımı'nın Hükümetlerarası Anlaşması Onaylandı", Sputnik Türkiye, 24 Aralık 2016; "Tarihi İmza: Türk Akımı'nda Anlaşma Tamam, Rus Gazı Doğrudan Türkiye'ye Gelecek", *Hürriyet,* 11 Ekim 2016.
9. Nurşin Ateşoğlu Güney, "Akdeniz'de Yeni Bir Enerji İşbirliği mi Doğuyor?", *Star Açık Görüş,* 2 Temmuz 2016.

10. Yusuf Çınar, "Türk Dış Politikasında 'Restorasyon' Dönemi", USBED, 30 Haziran 2016, http://www.usbed.org/turk-dis-politikasi/news-turk-dis-politikasinda-restorasyon-donemi.html, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2017).
11. Güney, "Akdeniz'de Yeni Bir Enerji İşbirliği mi Doğuyor?".
12. "Mısır ve Suriye ile Normalleşme için Uğraşıyoruz", Aljazeera Turk, 2 Eylül 2016.
13. "Ham Petrol ve Doğalgaz Sektör Raporu", Türkiye Petrolleri (TP), (Mayıs 2016), http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSekt%C3%B6r%20Raporu%2FTP_HAM_PETROL-DOGAL_GAZ_SEKTOR_RAPORU__2015.pdf, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
14. "Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu: Ocak–Aralık 2016", EPDK, http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/Petrol/YayinlarRaporlar/Aylik, (Erişim tarihi: 22 Mart 2017).
15. "Petrol Piyasası Sektör Raporu: Ocak–Aralık 2016"; "Ham Petrol ve Doğalgaz Sektör Raporu".
16. "Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (Erişim tarihi: Aralık 2016).
17. Azime Telli, "Türkiye'nin Enerji Koridoru Olmasının Mihenk Taşları Olarak Türk Akımı ve TANAP Karşılaştırması", Enerji Piyasaları ve Politikaları Enstitüsü, (Aralık 2016), http://www.eppen.org/en/resim/haber_resim/EPPEN20.Azime-Telli.pdf, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).
18. "Ham Petrol ve Doğalgaz Sektör Raporu".
19. Erdal Tanas Karagöl, Seyithan Ahmet Ateş, Salihe Kaya ve Mehmet Kızılkaya, *Türkiye'nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı*, (SETA Rapor, İstanbul: 2016).
20. Karagöl vd., *Türkiye'nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı*, s. 25.
21. Emmanuel Karagiannis, "Shifting Eastern Mediterranean Alliances", *Middle East Quarterly,* Cilt: 23, Sayı: 2, (İlkbahar 2016); Aurangzeb Qureshi, "Turkey-Israel Deal Set to Start a Middle East Gas Bonanza", Middle East Eye, 6 Eylül 2016.
22. "AP'den Türkiye'nin AB Üyelik Müzakereleri Geçici Süre Dondurulsun Tavsiyesi", AA, 24 Kasım 2016.
23. Ramazan Gözen, "Şangay Tercihi Dünya Siyasetini Nasıl Etkiler?", *Karar,* 24 Kasım 2016.
24. "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Türkiye'ye Ekonomik Katkısı Olur mu?", BBC, 22 Kasım 2016; "Beş Soruda Şanghay İşbirliği Örgütü", BBC, 21 Kasım 2016.
25. "NATO Tecrübesi ve Şanghay İşbirliği Örgütü", AA, 28 Kasım 2016.
26. İsmet Özkul, "Şanghay Beşlisi'ne Girmek Sefa mı Yoksa Cefa mı Getirir?", *Dünya*, 29 Kasım 2016.

27. "NATO Tecrübesi ve Şanghay İşbirliği Örgütü", AA, 28 Kasım 2016.
28. "Şangay 5'lisinde Türkiye'ye İlk Görev", NTV, 24 Kasım 2016.
29. "Enerji Kulübü'nün 2017'de Başkanı Türkiye", Aljazeera Turk, 23 Kasım 2016.
30. "Türkiye'nin İnsani Yardımları", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_-insani-yardimlari.tr.mfa, (Erişim tarihi: 18 Aralık 2016).
31. Selim Vatandaş, "Başka Bir İnsani Yardım Mümkün mü?: Türk Dış Politikasında İnsani Diplomasinin Yükselişi", *İLKE Bilgi Analiz*, Sayı: 6, (Kasım 2016).
32. Hasan Öztürk, "Türkiye'nin İnsani Yardım Politikası", Aljazeera Turk, 23 Mayıs 2016.
33. E. Fuat Keyman ve Onur Sazak, "Turkey as a 'Humanitarian State'", *POMEAS Policy Center*, Sayı: 2, (Temmuz 2014).
34. Sadık Ünay, Nurullah Gür ve Şerif Dilek, "Dünya İnsani Zirvesi ve Küresel İnsani Yönetişimde Türkiye", *SETA Perspektif*, Sayı: 129, (Mayıs 2016), s. 5.
35. Ünay, Gür ve Dilek, "Dünya İnsani Zirvesi ve Küresel İnsani Yönetişimde Türkiye", s. 4.
36. Global Humanitarian Asistance (2016), http://www.globalhumanitarianassistance.org/report/gha2016, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2016).
37. Global Humanitarian Asistance (2016), s. 4.
38. Global Humanitarian Asistance (2016), s. 4.
39. "Türkiye'nin 2014 Yılı Yardımları %47,3'lük Artışla 6,4 Milyar Dolara Çıktı", T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Direktörlüğü, http://kdk.gov.tr/haber/turkiyenin-dis-yardimlari-2014/590, (Erişim tarihi: 18 Aralık 2016).
40. Ünay, Gür ve Dilek, "Dünya İnsani Zirvesi ve Küresel İnsani Yönetişimde Türkiye", s. 3.
41. "World Humanitarian Summit 2016", International Council of Voluntary Agencies (ICVA), https://icvanetwork.org/world-humanitarian-summit-0#1, (Erişim tarihi: 19 Aralık 2016).
42. İsmail Kavaz ve Salihe Kaya, "Türkiye'nin Enerjide Ticaret Merkezi Olma Süreci ve 2060 Senaryoları", *SETA Perspektif*, Sayı: 152, (Kasım 2016).

KATKIDA BULUNANLAR

BURHANETTİN DURAN | İbn Haldun Üniversitesi Öğretim Üyesi ve SETA Genel Koordinatörü

KEMAL İNAT | Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

MUSTAFA CANER | Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

CAN ACUN | Araştırmacı, SETA Ankara, Dış Politika

İSMAİL AKDOĞAN | Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

ZANA BAYKAL | Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

ENES BAYRAKLI | Yrd. Doç. Dr., Türk Alman Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

HACI MEHMET BOYRAZ | Yüksek Lisans Öğrencisi, Türk Alman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

FİLİZ CİCİOĞLU | Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

ŞERİF DİLEK | Doktora Adayı, Marmara Üniversitesi

İSMAİL EDİZ | Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

MEHMET UĞUR EKİNCİ | Araştırmacı, SETA Ankara, Dış Politika

NEDİM EMİN | Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

RAMAZAN ERDAĞ | Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

RECEP TAYYİP GÜRLER | Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

KILIÇ BUĞRA KANAT | Araştırma Direktörü, SETA Washington D.C.

TAMER KAŞIKÇI | Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

HAYDAR ORUÇ | Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

ABDURRAHİM SIRADAĞ | Yrd. Doç. Dr., Kral Fahd Petrol ve Mineral Üniversitesi Genel Çalışmalar Bölümü

İSMAİL NUMAN TELCİ | Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

KADİR TEMİZ | Doktora Öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi

ÖZGÜR TÜFEKÇİ | Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

UFUK ULUTAŞ | SETA Dış Politika Direktörü

AHMET ÜÇAĞAÇ | Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

SADIK ÜNAY | Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

MUSTAFA YETİM | Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

ÖMER YILMAZ | Dr., Siegen Üniversitesi Siyasal Bilimler Doktorası

2009 yılında yayın hayatına başlayan *Türk Dış Politikası Yıllığı*, elinizdeki eser ile birlikte sekizinci kitabına ulaşmış bulunmaktadır. Şimdiden kendi alanında bir klasik haline gelen bu seri ile özellikle Türk dış politikası ile ilgilenen araştırmacılar için kalıcı bir başvuru kaynağının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Türk Dış Politikası Yıllığı bu sayıda 2016 yılı gelişmelerinin ele alındığı on altı makale ile dört bağımsız makaleden oluşmaktadır. Birinci bölümde Suriye krizine ilişkin Türkiye'nin pozisyonu ve manevraları ile 15 Temmuz başarısız darbe girişimi bağlamında Batı'nın Türkiye'ye yaklaşımı ve politikalarına dair bağımsız makaleler yer almaktadır. Ufuk Ulutaş ve Burhanettin Duran'ın "Türkiye'nin DEAŞ'la Mücadelesinin Kritik Dönemeci: Fırat Kalkanı Harekatı" başlıklı makalesiyle başlayan bu bölümde sırasıyla Ömer Yılmaz'ın "Batı'nın Türkiye Politikaları: Terör ve Batı", Ramazan Erdağ'ın "Türkiye'de Darbeler ve Batı'nın Yaklaşımı" ve İsmail Ediz'in "Reel Politik ve Oryantalizm Sarmalında Batı'nın Türkiye Algısı" isimli makaleleri bulunmaktadır.

Türk dış politikasının değişik alanlarına ilişkin 2016 yılında yaşanan gelişmelerin ele alındığı ikinci bölümde Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine yönelik politikaları Kemal İnat, Mustafa Caner, Recep Tayyip Gürler, Zana Baykal, Can Acun, İsmail Numan Telci, İsmail Akdoğan, Ahmet Üçağaç ve Haydar Oruç tarafından kaleme alınan altı ayrı makalede analiz edilmiştir. ABD ile ilişkiler Kılıç Buğra Kanat, AB ile ilişkiler Filiz Cicioğlu ve Türkiye'nin 2016 yılındaki Rusya ve Kafkasya politikası da Özgür Tüfekçi tarafından yazılmıştır. Yine Türkiye'nin 2016 yılındaki Kıbrıs politikası Enes Bayraklı ve Hacı Mehmet Boyraz, Balkanlar politikası Mehmet Uğur Ekinci ve Nedim Emin, Afrika politikası Abdurrahim Sıradağ, Orta Asya ve Pakistan politikası Tamer Kaşıkçı, Asya Pasifik politikası Kadir Temiz ve Latin Amerika politikası da Mustafa Yetim tarafından kaleme alınmıştır. Türk dış politikasının ekonomi politiğini ise Sadık Ünay ve Şerif Dilek yazmışlardır.

SETA

SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
www.setav.org | info@setav.org

9 789752 459168